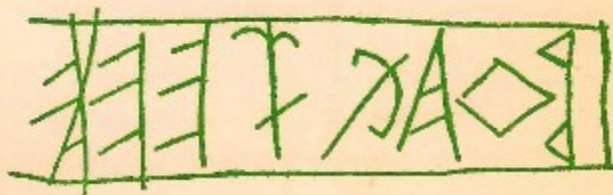

Fehérné, Walter Anna

**az ékírástól
a rovásírásig**

Az ékírástól a rovásírásig

**EZ A KÖTET A LOS ANGELES - I
KÖRÖSI CSOMA TÁRSASÁGNAK
NAGYLELKŰ TÁMOGATÁSÁVAL**

JELENT MEG

A "MAGYAR KÖNYV ÉVÉBEN", 1975 - BEN

AZ ÉKÍRÁSTÓL A ROVÁSÍRÁSIG

**Fehérné, Walter Anna
gondozásában**

1 kötet
"Magyar Őskutatás" Kiadása
BUENOS AIRES
1975

Todos los derechos reservados por © 1975.
Ladislao Eugenio Fehér - Buenos Aires
Hecho el depósito que establece la ley 11, 723.

TARTALOM [I. Kötet]

Előszó	5
Bevezetés	7
I. Rész: AZ ÍRÁS BÖLCSŐJE KÖRÜL	
Tájékozódás az írásrendszerek idő- és térbeli terjedéséről	19
Erdélytől Sumériáig ?	21
Kis- és Elő-Ázsia ókori népeinek írásrendszereiről	50
A hitita - hetita írásrendszer	57
A hurri és moabita írásrendszerek	65
Etruszk írásemlékek Magyarországon	71
Az ékírás és a Távolkelet betűrendszereinek kapcsolatai	79
II. Rész: ROKONNÉPEINK ŐSEI NYOMÁN	
A pártusok írásemlékeiből	95
A hunok írásemlékei	99
A keleti hunok írásrendszere	100
A kusán-kidar hunok írásemlékei	104
Az "alkán" és "napki" hunok írásemlékei	108
A "fehér-hunok" vagy heftaliták írott emlékei	110
A khorezmi írás	114
Baktriai írásemlékek	123
Az arámiak írásrendszeréről	131
Kaukázus - vidéki írások	140
III. Rész: AZ Ó-TÖRÖK ROVÁSÍRÁS	
Az ó-török írásrendszer	147
Az orkhoni rovásírásos történelem	166
Bilge kagán sírfelirata	169
Kül Tegin sírfelirata	175
A "szarvasok népe" emlékköveiből	180
A szuleki feliratos sziklarajzok	188
Ujgur rovásírás egy sudzsi sirkövön	191
A Talas-völgy (Turkesztán) sírfeliratai	194

Tollal írott türk "rovás" emlékek	201
Manicheus vallásos emlékek	214

IV. Rész: VOLGÁN INNEN - LAJTÁN TÚL

Avar rovás emlékek	219
A jánoshidai tópart felirata	225
A szentesi és környei csontlemezek felirata	227
A Gail-völgyi sziklafelirat	229
Az Enns-parti rovásírásos cseréptöredék	231
Rovásírásos ezüst kanál Oberflachtból (Schwabben - Svárország)	232
A garbányi cseréptöredék	234
A murfatlári barlangkolostor feliratai	235
Az "Avar-kapu", Madara és Aboba-Pliska feliratai	242
A konstancai felirat	251
A lebediai rovás emlékek	252
Szabír rovásírás	253
A szmolenszki szabír sziklafelirat	257
A "kazár" írásnak tartott emlékekről	259
A novocserkaszki kulacs és a majacki sziklafeliratok	266
Néhány szó a Don-vidéki rovásírásos emlékekről	271

V. Rész: A KÁRPÁTOK ÖLÉBEN

A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése	287
Supka Géza megfejtési módszere	289
Mészáros Gyula megfejtési kísérlete	337
Pataky László két felirat megfejtése	344

TARTALOM (II. Kötet)

V. Rész: A KÁRPÁTOK ÖLÉBEN [folytatás]

A nagyszentmiklósi feliratok megfejtése Csallány Dezső nyomán⁵

VI. Rész: BESENYŐ ÉS KUN ROVÁSÍRÁS EMLÉKEK

A besenyő rovásírás	33
A magyarországi kunok rovás- emlékei	39
Pataky László betűzése és megoldása a Margit-sziget rovásairól	40
Csallány Dezső megoldása a Margit-sziget rovásos kőfeliratról	49
A battonyai rovásírásos gyűrű	55
A kunkerekegyházi rovásírásos gyűrű	57
A deszki rovásírásos gyűrű	60
A pomázi rovásírásos gyűrű	61
A klárafalvi rovásírásos gyűrű	62
Az esztergomi rovásírásos pecsétgyűrű	63
A kenyereéri rovásírásos gyűrű	65
A mezőberényi rovásírásos pecsétgyűrű	66

VII. Rész: SZÉKELY - MAGYAR ROVÁSEMLÉKEK

A rovásírásos szkíta balta	70
A radocsányi kőbalta	72
Rovásírás az Aranyos mentén	73
Az alsósófalvi számadóbot	74
A kecskeméti rovásos rézlap	77
A felsőszemerédi templomfelirat	79
Az enlaki templommennyezet rovásfelirata	82
A. bonyhai rovásjegyek	84
A Vaskapu rovásfeliratai	85
A Csík-megyei Tászok-tető rovásjelei	87
A jászsági vörösréz rúd	96
A székelyderzsi rovásírásos téglá	97
A bögözi freskó rovásfelirata	111
A ladánybenei cserépedény felirata	114
A homoródkarácsonyfalvi templom-felirat	117

VIII. Rész: TOLLAL ÍRT ROVÁSEMLÉKEK

A konstantinápolyi rovásemlék	124
A nikolsburgi rovás ábécé	139
Kájoni János, csíksomlyói cseri-barát rovásemlékei	143
A gyulafehérvári sáfár rovásos borjegyzéke	145
Komáromi Csipkés György albuma	146
Miskolczi Csulyák István rovás ábécéje	147
Révai Miklós gróf "Hun-székely Ábécéi"	151
Otrokocsi Fóris Ferenc rovássorai	153
Bél Mátyás rovás-gyűjtemény	154
Bod Péter fogarasi templom-felirata	157
Az Árkosi Mihályhoz címzett rovásírásos levél 1770-ből	158
Dohai István marosvásárhelyi rovás ábécéje	159
Hickes, angol író rovásírásos ábécéi	162
Gönczi György "magyar ábécéje"	163
Telegdi "Rudimentia"-ja	164

IX. Rész: SZÉKELYFÖLDI ROVÁSNAPTÁR

Egy középkori rovásírásos naptár	175
A Marsigli-kézirat feloldása Csallány Dezső szerint	178
Fischer Károly Antal rovásírás-gyűjteménye	195
Örtel Gottfried "Attila ábécéje"	198
Oroszországi rovásemlékek	201
Fischer "Északi-runá" gyűjtése	202

DÉLAMERIKAI MAGYAR ROVÁSEMLÉKEK

I. - Magyar pálosok nyomán Paraguayban	207
II. - A paraguayi pálosok rovásfelirata	213
III. - A nagyszombati "Vinland-térkép" részleteiből	230
IV. - Zakariás János rováslevele Peruból	233
Tiltott írás - titkos írás	237

Szamosközy István két tollalírott titkos levele	242
Eltűnt, vagy eltüntetett rovás	247
A Firenzei Laurenziana rovásírásos kódexe	250
A rohonci kódex	253
Vélt vagy való összefüggések a rovásírás és gyorsírás rövidítései között	257
Számjegyek a rovásírásban	268
Az írásjelek poligoniája Bárzy Zoltántól	271
A rovásjegyek eredete, kapcsolataik és fejlődésük	279
A rovásírás betűi	292
Rovásligaturák, betűugratások	306
X. Rész: VITAFÓRUM	
Az írást alkotó nyelv Andrásy Kurta Jánostól	315
Sumér nyelv és írás Andrásy Kurta Jánostól	319
XI. Rész: IRODALOM	333
ZÁROSZO	343
TARTALOM	345

* * *

ELŐSZÓ

Néha a könyvek szükségből születnek. Szólás-mondás szerint "hézagpótlóként" igényli az olvasó. Olykor hozzáférhetetlen vagy már könyvritkaságként rejtegeti munkák titán sóvárgó kutatók, érdeklődők hiányolják.

S ez a tény fokozatosan mutatkozik a Hazától távolélőkre, magyar könyvekben szűkölködő könyvtárak látogatóira a nagy magyar szórványban.

A szükséglet és igénylés hatványozódik a múltját, sőt őstörténetét kereső honfitársaink sorában. Hogy ez így van, saját tapasztalatból merítem: mint a MAGYAR ŐSKUTATÁS hároméves szerkesztőjéhez számosan fordultak hozzám régi és új forráskiadványok címeiért. Nincs kétség: ma a magyar őstörténeti kutatások korát éljük...

A szándék jelen kötet "gondozására" akkor született meg bennem, amikor a Los Angelesben nagy Kelet-kutatónk, KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR égisze alá tömörült honfitársaim egy ilyen kéréssel kaptam kézhez, akik mint "Rovásíró Csoport" a következő fejléccel ellátott rovásírás ábécét is eljuttatták hozzám:

: M G A Y N (↓ : M A T W (↓ : A E I P (↓ :

VOLTUNK VAGYUNK LESZÜNK !

A szándékot követte a tett. Így született meg a jelen kötet.

Tartozom azonban sokaknak, akik segítségemre voltak a nagyszerű munkában. Szétszórtságunkban is egygyé forrasztotta munkatársaim nemes segítőszándékát, hogy bár a könyv nem teljes, csak teljességre törekvő, lehetőleg minden egy köteté sűrűsödjön. Mézelő méhek szorgalmával hordták össze a kaptár mézét, hogy itt, Argentínában, a világ egyik legelrugaszkodottabb sarkában összegyűljön a magyar rovásírás legmesszebbmenő ősisége. Nem teóriák, hanem szemlélhető bizonyítékok sorozatával.

Nem hoz a könyv semmi újat. Nem is ez a szándék, hisz a tárgy a "minnél régibb, annál jobb" alapján választódik ki... Nagy elődök eredményeit sűríttem "gondozásom" során TORMA ZSÓFIA több ezer "rovásbetűjétől" CSALLÁNY DEZSŐ "ligatúrájáig" ahol az írástörténet, a betűformálás művészete az ékírástól a rovásírásig fejlődik az emberi gondolat hordozója a puha agyagba nyomott, kemény sziklára vésett, vékony pálcákra rótt betű.

Tervem eredetileg csupán egyetlen kötet gondozása volt. Azt hittem, hogy egy ilyen keretbe beletömöríthetem a hosszú évek alatt összegyűjtött anyagot. Amint azonban híre ment szándékomnak, egyre-másra jelentkeztek a sokszor ismeretlen munkatársak, csatlakozva a régiekhez számomra eddig elérhetetlen adatokkal, gyűjtésekkel.

Így sokaknak tartozom köszönettel. BORNEMISSZA KATALINNAK a karintiai avar rovás emlékekkel megtűzdelt küldeményeiért, BALOGH JÁNOS és BABINSZKY LÁSZLÓ buffaló honfitársaimnak az USA-ban az általuk küldött TORMA-féle és a városukban közölt viking rúnáról szóló leletekért, Mame ENBERLINNEK Párizsban, az ott általa a Nemzetközi Orientalista Kongresszuson elhangzott írástörténeti előadásáért, amsterdami barátunknak, KARLAI KOHL KÁROLYNAK a számunkra küldött szép rovás-anyagért. Meghatottsággal köszönöm meg az azóta elhalálozott vitéz SZAKONYI ISTVÁN VAJK munkatársunknak Clevelandban a végrendeletileg reám hagyományozott értékes rovásírás-szakkönyvtárát a Margit-szigeti feliratokkal foglalkozó közös munkánk emlékére.

Hálára köteleznék és köszönetre óhazai rovásírással és írástörténettel foglalkozó honfitársaim közül ANDRÁSSY KURTA JÁNOS nagyszerű, megküldött írásaiért, DULI ANTAL a legnagyobb, ma élő rovás[s]szakértőnkkel CSALLÁNY DEZSŐVEL való kapcsolataink, valamint egyéb tájékozódásaink kiépítésének megteremtéséért, dr. ERDÉLYI ISTVÁN régészünk avar írásemlékeiért, FORRAI SÁNDOR a rovás- és gyorsírás kapcsolatainak eddigi eredményeiről szóló beszámolójáért, HOLOVICS FLÓRIÁN tudományos kutató támogatásáért, Dr. SÁRKÁNY KÁLMÁN és Dr. SOLYMOSSY BÉLA anyaggyűjtéséért. Hozzájuk sorolom MAGYAR ADORJÁN jugoszláviai rovásszakértőnk, valamint a kolozsvári KABAY-házaspár és SZŐCS ISTVÁN íróinkat, akik nagyban gyarapították gyűjteményünk értékét írásaikkal.

Nem feledkezem meg férjem, FEHÉR M. JENŐ állandó és mindig kéznélévő segítségéről és fiam, LÁSZLÓ sok gonddal járó nyomdai tevékenységéről sem, amellyel oly nagy szeretettel készítette nyomdagép alá a "gondozásomra" bízott köteteket még katonai szolgálatának legrövidebb szab[a]dnapjaiban is.

Végezetül különleges köszönet illeti a már említett Los Angeles-i KÖRÖSI CSOMA TÁRSASÁG rovásíró csoportját nemes nagylelkűségéért, amely lehetővé tette a két kötet kiadását, ami a mai gondterhelt világban bizony eléggé nem méltatható segítség volt...

A "Magyar Könyv Évében", 1975 tavaszán Fehérné, Walter Anna

* * *

BEVEZETÉS

A magyar **írástörténet** még nagyon fiatal tudomány. Kimondott szakemberi felkészültséggel kezdetben nem is közeledtek hozzá s csak mint mellékes kérdés szerepelt itt-ott nyelvészeink, történészeink műveiben. Majdnem azt kell mondanunk a kezdet kezdetéről, hogy szinte kizárólagossággal az un. "amatőrök vesszőparipája"-ként szerepelt csupán. A konstantinápolyi felírat felfedezése kavarta fel a közérdeklődést és egyszeriben nemzetközivé is tette a magyar rovásírás ügyét azzal, hogy THOMSEN dán tudós nemcsak a magyar tartalmat hámozta ki a rejtélyes sorokból, hanem a már régebben ismert és vitatott kök- vagy ahogy sokan inkább nevezni szerették ó-török Orchon és Jenyiszei vidékén talált felíratos kövek rovásaival is kapcsolatba hozta. Ez már csak azért is nagy kavarodást idézett elő, mert a BUDENZ, HUNFALVY és VÁMBÉRY közt dúló "finnugor-török háború" a hivatalosnak elismert két első nyelvész hangadásaként dőlt el. Az ország közvéleménye nem nézte érdektelenül ezt a harcot, hiszen dacára minden tudományoskodásnak a finnugorok csak a politikai hatalom dédédelgetettjeiként [dédelgetettjeiként] lehettek a helyzet uraivá a "katedranélküli, útszéli nyelvész" az országszerte sokak által kigúnyolt VÁMBÉRYVEL szemben, Zsidó származása, sántasága, vékony alakja valóban nem kölcsönzött ennek a fáradhatatlan utazó nyelvésznek nagy tekintélyt, ámbar a "Nemzet bölcse", DEÁK FERENC úgy nyilatkozott róla, hogy ...másfél lábával sokkal messze[b]re jutott a magyar őshazához, mint akik két lábbal keresték azt." VÁMBÉRY maga csak ébrentartotta sokakban a törökös népekkel vallott rokoni érzést, elemezte nyelvünk kétségtelen törökös elemeit és néprajzi, történelmi hátteret igyekezett ennek teremteni. Rovásírással még nem találkozott mint sorstársa, a szintén nagytudású és világjáró SZENTKATOLNAI BÁLINT GÁBOR, aki az Akadémiai megbízásából és részben segítségével indult Keletre, hogy a finn-ugor nyelvészetnek annyira hiányos adatait a budenzihunfalvyi irányban keresse északi, szibériai néptörödékeknél. BÁLINT már előkészítő tanulmányai során, Szentpétervárott tudományt szerzett az "**irottas kövekről**" és sietve kért Pestről, az Akadémiától "**székelybetűs lajstromot**" mert emlékezetében felrémlett a hasonlatosság a homok tengerekben elmerült, de kiásott emlékkövek és TELEGDÍ székely-hun. betűi között. Ez 1874-ben, tehát pontosan százéve történt. Megkapta a kért rovásos betűsort, de az Akadémia nagyjai fejcsóválva és sajnálkozva

"eszélősnak" titulálták, akit megzavart a messzeség. A magyar kutatók ekkor találkoztak elsőízben olyanokkal, akik már saját szemeikkel láthatták, lerajzolhatták a titokzatos betűket, vallatták tartalmukat. Az első orosz expedíció már akkor gazdag zsákmánnyal tért meg a cári Tudományos Akadémiára és kétségtelen, hogy BÁLINT nagy ázsiai útja előtt lejegyezte, sőt talán kommentálta is ezeket a rovásfeliratokat. S mint a pesti Akadémia hűséges megbízottja, most is sietett feletteseit az eredményekről tájékoztatni...

BÁLINT GÁBOR a kutatók mintaképe volt: minden mozdulatáról beszámolt megbízóinak. Ezért túnt fel már az akkori Akadémia főtitkárjának ARANY JÁNOS költőnknek is, hogy az **"észvesztő góbé miatt nem ad számot a hun írásokkal való sáfárkodásáról"**. Pedig neki, a mélyenérző magyarnak is gyanakvó szemmel kellett volna kísérnie nem a világgjáró székely, hanem az otthoni hivatalos dics-fényben sütkérező és a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárosi tisztjét betöltő és az **"égető"** gúnynévvel illetett HUNFALVY PÁL személyét. Ma már BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ leveleiből tudjuk, hogy bizony ez a szerencsétlen ember sokszor alantasaival, sokszor azonban személyesen **égettette vagy égette el az ő kutatási irányát zavaró** adatokat, az Akadémiához beküldött forrásmunkákat. (Ma már tudott dologi hogy pl. VÁMBÉRY kézírataiba, amelyeket **halála után nyomatott ki** az Akadémia, a "főkönyvtáros " írt be a szerző véleményével teljesen ellentétesnek nyilvánítható részleteket!). Lehet, hogy ARANY sejtett valamit s ezért vonult el nagyszalontai magányába és onnét írta BUDENZ címére a sokatsejtető, keserűszájú epigrammait a magyar nemzeti érzést megcsúfoló nyelvészek ellen. De maradva csak a "székely góbé" ügye mellett, róla is írt egyet, ami ugyancsak megalapozza feltevésemet, hogy HUNFALVY PÁL a **rovásíráskutató tudós jegyzeteit is megsemmisítette**. S az erről írt epigramm BUDENZHEZ:

**"Igazi vasfejű székely ez a BÁLINT:
Nem arra megy, amerre HUNFALVY PÁL int.."**

Ez történt 1874-ben, Száz éve. Az "égető HUNFALVY" azonban csak papír jelentéseket, beszámolókat tudott elégetni. A nemzeti érzéstől felbuzdult "autodidakták", az "útszéli tudósok" megérezték, hogy az ősi írásnak a titokzatos rovásjelei mögött több van, mint amit a középkori krónikák hagytak tanulságul, hogy **"kevés szóval sokat értelmeznek"** a szavai. S ez a többlet a rovásírás **őseit kérte számon**, azokat kereste, mert tudta, hogy az írás nyomán a **magyar őshaza felé vezető úton jár**. Nemcsoda hát, ha egyre-másra bukkannak fel a sokszor legellentétebb vélemények rovásírásunk eredtéről. A székely dadaí KIRÁLY PÁL már a főníciaiak írásáig vezette kitartó szorgalommal kutatásait és nem félt a nemzetközi fórumok elé vinni a **"hun-szkíta"** betűk eredetéről vallott nézeteit. Tanulmánya a londoni **"The Babylonian and Oriental Record"** hasábjain jelent meg. De a hazai berkekben sem **"ültek hallgatag ajakkal" mint száraz ágon csüggedt madarak**". A nemzet büszkesége, a híres szobrász FADRUSZ JÁNOS etruszk vonalon, BOROVSZKY SÁMUEL a viking rúnák során, RÉTHY LÁSZLÓ a glagolica betűk során igyekeznek megközelíteni a magyar-székely rovás őseit.

Az Akadémia még mindig hallgatott. Nem volt "illendő" rovásírásról beszélni, hiszen a középkori krónikák erről szóló adatai a finn-ugoros irányzat ellenvéleményeiként voltak számontartva s még a nagytekintélyű HERMÁN OTTO is azon a véleményen volt, hogy KÉZAI és társai a népi soron annyira ismert szám-rovásokat értették egészen félre. Ez a felfogás tükröződik SEBESTYÉN GYULA írástörténézőnk jóval későbbben írt munkáiban is, amikor a **"Rovás és Rovásírás"** című munkáját kiadta. Vigyázva vigyázott, hogy a finnugor darazsakat magára ne haragítsa s ezért először [először] sorra vette a vogulok, osztyákok és a többi szibériai néptörödékek "rovásjegyeit", mintha bizony ezekből alakult volna ki a rovásrendszer. Így a hivatalos vonal is nyugodtabban szemlélte az egyre közelebbi **"idők teljességét"**, amikor már a tudományos világnak legmagasabb fórumain is nyíltan lehe[te]tt a rovásírásról beszélni.

SEBESTYÉN GYULA kísérlete fényesen sikerült. Az "**ahogy lehet**" nem megalkuvás, hanem alkalmazkodóképesség. Így érdeme töretlen, bár "rovására írjuk", hogy eléggé kíméletlen lett sikerei után az "útszéli tudósokkal". Nem tűrt maga mellett ellenfelet. DEBRECZENYI MIKLÓS törvényszéki bíró rovásírásos munkáját "elmarasztalja", mert "csak talán háromszáz, sorszámozott példányban" jelent meg és nála olyan elírások is vannak, mintha bizony "az s/s=esperes"-sel. Pedig ezek a szorgalmas gyűjtők mézelő-legelőnek tartva az egész országot, buzgón és kitartással járnak az országvilágot hogy a rovásírás-kaptárt gazdagítsák. Szentgotthádról indult el pl. KÉMENES ANTAL a székelyföldi Gyergyó vidéken a Tászkotető sziklafelírásainak rovásjegyeit átmentse korunkra. Akkor még csak 1913-at írtak. A korabeli szakemberek "lelegyintették lelkesedését" s alig 7 év múlva, mikor már Gyergyó felett idegen zászló lengett, Erdély új urai **legyalultatták a sziklafeliratokat**. (S vajon megvan-e ott Körmöcbánya felett a négysoros "megfejtetlen" rovásírás ?)

NAGY GÉZÁT azonban valóban úttörőnek tekintjük a magyar rovásírás terén. Már akkor fellépett az Orchon-Jenyisszei és székely rovások rokonsága mellett, amikor az oroszok által leközölt sírkőfeliratok tartalmát nem is sejtették. Első nyilvános előadását 1890-ben, tehát THOMSEN szövegmegfejtő publikálásai előtt három évvel szakemberek szigorú bírálatainak alávétve tartotta meg.

Sajnálatos módon, akkor már hiányoztak a magyar tudományos körökből a turkológusok, akik nagyobb lendülettel [lendülettel] bogozták volna az egyre késő kibontakozást. Igaz ugyan, hogy MÉSZÁROS GYULA és méginkább SUPKA GÉZA, majd az ő nyomukban ma élő legnagyobb turkológusunk NÉMETH GYULA már nemzetközi hírre tettek szert mint rovásszakértők, de munkálkodásuk valahogy elsikkadt a közvélemény előtt. Nyelvész körökben, ahol a finnugorizmus egyeduralkodó verhetetlen, kikezdehetetlen, nem szorgalmazzák a rovásírás kérdését, vagy ha megemlítik is, akkor is több benne a kétely, sem mint a meggyőződés.

Hogy ez volt a szomorú valóság még az 1920-as években is, álljon itt MELICH JÁNOS nagynevű nyelvészünk őszinte vallomása:

"...Megvallom, hogy egészen a legújabb időkig az un. székely rovást afféle koholmánynak tartottam, koholmánynak, amellyel a magyarság kereszténység-előtti közműveltsége kapcsán komolyabban foglalkozni nem érdemes. NÉMETH GYULÁNAK "A régi magyar írás er[e]dete" c. értekezése volt az a dolgozat, amely végleg meggyőzött felfogásom helytelenségéről, s aligha tévedek, mikor azt vallom, hogy a kitűnő iskolázottsággal megírt dolgozat nemcsak engem tett SAULUS-ból PAULUS-sá, hanem más tamáskodó magyarokat is..." ("Néhány szó a székely írásról" -Magyar Nyelv, 21(1925) 153. old.)

S ez az őszinte vallomás nem is olyan nagyon régi. Mindössze 1925-ben jelentette meg a legnagyobb magyar nyelvészeti lap. A vallomás egyben elismerés is nagynevű turkológusunk, NÉMETH GYULA felé, aki kétségtelenül "szalonképessé" tette a rovást tudományos világunkban is. Igaz, nem is lehetett volna másként, hisz nemzetközi vonalon már THOMSEN mellett mások is komoly figyelemmel kísérték az egész új tudományág fejlődését és abban tevékenyen is részt vettek.

Mindenesetre az új tudományág bár oly nevek foglalkoztak vele, mint SEBESTYÉN GYULA, MÉSZÁROS GYULA, FEHÉR GÉZA, SUPKA GÉZA stb. az "akadémikusok" előtt mindig csak "fogadott gyerek" maradt, hisz a finnugorizmus képviselői nap mint nap rá kellett döbbenjenek, hogy az írástörténet nem az ő hivatalos nyelvészeti irányzatukban halad, hanem a törökös befolyást egyre jobban erősítgetni. Már-már tartaniok kel[l]ett, hogy VÁMBÉRY szelleme visszajár. Igaz, hogy SEBESTYÉN GYULA halála után NÉMETH GYULA is szinte abbahagyta idevonatkozó tanulmányait s csak apró-cseprő cikkek, kis tanulmányok jelentek meg most már PAIS DEZSŐ tollából, különösen, ha egy-egy újabb rovásos lelet bukkant fel valami templomfalán... A két háború közt az írástörténelem

"múzsái is elhallgattak" pedig nem is volt ágyúdőrej. A második világháború elmúltával, amikor a történészek, nyelvészek szerepét nagy felkészültségű és elkötelezetlen **régészek kezdték irányítani** múltunk kutatását, olyan jeles rovásíráskutatók bukkantak fel, mint CSALLÁNY DEZSŐ és HARMATTA JÁNOS. Az első tudós szinte teljesen a **régészeti leletek** aprólékos, fásasztó de minden részletre kiterjedő gonddal állította össze a Kárpát-medence minden lehetséges adatát a rovásjelek eddig legmegbízhatóbb és megnyugtatóan tökéletes táblázatait. **Az avar rovástól kezdve a legújabb magyar rovásírásos emlékekig** mindent összefoglaló munkáival a későbbiekben sokszor fogunk találkozni.

HARMATTA JÁNOS professzor pedig az iránológia területén ismert nemzetközi tekintély, aki a legbonyolultabb ókori, főként Belső Ázsia területén hajdanán írásrendeket elemzete [elemezte] és hasonlította össze és főként a kvarezmí, hun, sogd, pehlevi írások jelentős emlékeit sokszor az eredeti, fennmaradt töredékek alapján tette közkinccsé. Az ő munkássága - amely még nap-nap mellett most is egyre gyarapítja éles megfigyelőképességgel és főként nagy nyelvészeti felkészültséggel a szélesskálajú nemzetközi kutatások eredményeinek ellenőrzésével és kiértékelésével az írástörténet ama részeit, amelyek **a magyar rovástörténettel közvetve vagy közvetlenül** összefüggésben vannak.

Ugyancsak komoly és világviszonylatban is ismert írástörténész, főleg régészeti vonalból indulva és az ókori jelenségeket analizálva tudásával MAKKAY JÁNOS. Az általa képviselt irány egészen sajátos eredményekkel gazdagítja írástörténetünket, hiszen ő már pl. TORMA ZSÓFIA gyűjteményét is alaposan ismeri és a sumér íráskultúra terjedési irányának kiinduló fókuszát Erdélytől Sumériáig vezeti vissza. Az ő munkássága azért is jelentős, mert a **két féle sumér írásgyakorlat** létezésének alapjait magyar vonatkozásban tudományos szinten is képviseli. MAKKAY és HARMATTA munkáinak a jelentőségét az domborítja ki, hogy mindkettő, a legmodernebb és a magyar közvélemény előtt alig-alig ismert és sokszor zsákutcába futó nemzetközi "tudományos véleményeket" komoly bírálat alá veszik és nem esnek abba az általános magyar tévedésbe, miszerint minden jó és minden igaz, amit **külföldi tudósok megfogalmaznak**. És külön kiemelendő, hogy MAKKAY a régészeti adatok okszerű felhasználásával, HARMATTA pedig az ő tárgyilagos bizonyítékok, elemző és összefoglaló, hasonló nyelvészeti tudáskincs-alap felhasználásával **tartalmat** is igyekszik a sokszor értelmetlen jelekbe önteni. Elég itt csak a Tatárlaka mellett talált sumér táblácskák me[*g*]nyugtató szövegének megállapítására gondolnunk.

Mint dolgozatom más részében kiderül, nemcsak magyar részről dolgozták ki ama jelentős tételt, hogy a sumér írás különböző, sokszor magától a mezopotámiai városkulturáktól földrajzilag nagyon távoleső fókuszokból kiindulva, **többrétegű fejlődés alatt állt**. Így jelentős a TORMA-féle gyűjtemény sokáig kriksz-kraksznak vélt vonalas jegyeit a jugoszláv Vinca-kulturával, majd az égei írásrendszerekkel összekapcsoló TODOROVIC, horvát írástörténész munkássága. Meglepő eredményei - bár sokszor ellenkeznek a magyar kutatók véleményével - nem lebecsülendők, mert az írásrendszer terjedési irányával egyhangúan vallja magyar honfitársaink véleményét, hogy "Erdélytől Sumériáig" egy egészen nyomonkövethető fejlődési folyamat áll fenn.

A fiatal magyar **írástörténet** tehát lényegesen behozta eddigi késését Hála az otthoni tudósainknak, ma az ókori írásrendszerek ismeretében **egyenrangúaknak tekinthetjük** a magyar szaktudományt. Ezt a tényt legszembeötlőbben a nemzetközi szakemberek írásaiból állapíthattam meg, hisz a dolgozatom végén felsorolt bibliográfia külföldi könyveiben legalább is a lábjegyzetekben sűrűn és folyamatosan találkozom magyar szerzőink neveivel.

Ez az kétségtelen eredmény azonban nemcsak az ókori írásrendszerekre és az azok mögött lappangó tartalom értelmezésére vonatkozik, hanem az un. törökös népek szintén fiatalnak mondható

elemzéseiben is. Ma ezen a téren - az újabb jelenségek közlésével - a szovjet szakemberek bizonyos előnyben vannak. Ismereteik és tudásuk azonban majdnem egyedül és kizárólag az ún. "**előzetes értesítés**" jellegén alig terjednek túl. A Don-vidéki és Kubán-környéki újabb leletek, vagy az al-dunai, közelmúltban feltárt felírások magyarázatában a **magyar szakemberek** tudásának jelentős osztályrész jut. Bár a rumuny (román) régészek és "írástudók" igyekeznek elmellőzni a magyar vonatkozásokat, honfitársaink alapvető szaktudását és szívesebben fordulnak pl. ALTHEIM, STIEHL modern, vagy THOMSEN, RADLOV régebbi megállapításaihoz, a tényeken eme elhallgatás nemsokat változtathat. CSALLÁNY DEZSŐ a szovjet tudósok eredményeit is minden erőszakolt és megalapozatlan módszer alkalmazása nélkül ügyesen és megnyugtatóan be tudta illeszteni a magyar rovásírás szerves előzményeibe. Bár magyar népi eredetünkre vonatkozó következtetéseit, a "**kettős honfoglalás**" vonatkozásaiban sokan kételkedve fogadják, régészeti tudása azonban - s ez ő fő ereje - eddig csak megalapozatlan ellenvélemény sorozattal találkozott.

A finnugor, nyelvészetre alapított történelmi szemlélet természetesen állandóan a sanda gyanú szemszögéből figyelni [figyeli] ezeket az **írástörténeti, tárgyi bizonyítékokat**. A mindenáron finnugornak vallott eredet kizárólagosságát csak egészen újkori, vagy a laza és bizonytalan nyelvi összefüggések kizárólagos láncolatának szinte ötezer évre való vissza vetítésével azonban ők magukat sem tudják megnyugtatóan megmagyarázni. Hiányzik nekik a "**komplex kutatómódszer**" sok eleme. Mi itt csak az **írástörténetre** hivatkozunk, hisz ez a "gondozásomban" összeállított tanulmányosorozat célja. A finnugorizmus irányából legfeljebb a "tamga" vagy "tulajdonjegyek" sorozatára hivatkozhatnak némi nyomokra. Így tette ezt SEBESTYÉN GYULA is a jakut és vogul stb. néptörödékek néprajzi megfigyeléseiből merített példáinak felsorolásával. Ez azonban **általános kincse az emberiségnek** és nem lehet az ősmagyar írás kiindulópontjául tekinteni...

Az általánosan és "hivatalosan" vallott finnugor történetiszemlélet a tények hiányában igyekszik a "déliirányú" vagy "ótörök" írás[t]örténelmi adatokat bagatellizálni, értékét, jelentőségét elmellőzni, vagy elhallgatni. Jellemző példa erre a mai otthoni történetírás "korifeusának" GYÖRFFY GYÖRGYNEK a véleménye a magyar rovásírás őséne, nemző atyjának, szülő anyjának, az ótörök rovásírás eredetéről vallott nézete. Teljes egészében idézem az 1958-ban megjelent "**A magyarok elődeiről és a honfoglalásról**" c. gyűjteményes munkájából:

A türk rovásírás végső fokon sémi eredetű, s egy töről fakad a héber, görög, latin, arab és a legtöbb euráziai betűírással. A sémi írást az iráni szogdok közvetítették Belső-Ázsiába. A türk írást a nyugati törökök honosítanak meg Nyugat-Ázsiában (jenyiszeji és talasz-völgyi feliratok) és a Kazár birodalomban, s ezen a réven ismerték meg a magyarok, akik körében, mint székely rovásírás a XVI. századig élt.

Ez a "**túltömör**", sokat sejtető, de egyben semmitmondó "eredeztetés" zavarólag hat és megfelelkezik a fentiekben [fentiekben] már felsorolt tudósaink er[ed]ményeinek kötelező elismeréséről. A "végső fokon sémi eredet" az általános, európai közvéleményből veszi magyarázatát, amely szerint az emberiség meggyőződésébe tévesen beivódott tudat szerint ÁDÁM a biblikus "**első ember**" a sémi fajból származott és ez a biblikus szemlélet a maga torz felfogásával az emberiség mindennemű kultúrvivmányát a jelzett sémi fajhoz kapcsolja. A "tömörség" az igazságot hátrányba szorítja, részlet eredményeket elhallgatva annyira általánosítja, hogy legfeljebb az "euráziai" betűírás kifejezés mögött sejtethetjük, elég erős képzelőerővel, a törökös népek annyira jellegzetes írásrendszerét, amelyből a magyar rovás eredetét vette. S bár egyetlen szerzőtől sem lehet megkívánni, hogy egy-egy sokszor szűk keretbe kényszerített tanulmányban minden apró-cseprő részletre kiterjedjen, ebben az esetben GYÖRFFYNÉL joggal kifogásolható ez a hiány, hisz a "gondozásában" megjelent kötet címe a "**magyarok elődeinek**" adatait sűrített formában, sokatmondóan ígéri... Ez a megfogalmazás a német

szótár "**Mehlspeiz**"-ére [Mehlspeise] emlékeztet, amely a "lisztétel" fogalommal jelöli meg a makarónitól a dobostortáig az összes ételeket, vagy süteményeket...

Némi panaszízzel említem meg, hogy a magyar írástörténet művelői - talán nyelvészeinkhez alkalmazkodva - tulon-túl sok "**átvételről**" vagy "**kölcsönzésről**" beszélnek, mintha bizony a magyar nép ősei nem lettek volna legalább annyira kultúrlények, mint az "**átadók**" vagy a "**közvetítők**". Nyelvészetünk eme rákos szövevénye az írástörténet szöveit is kikezdte... S itt ismét nagy költőnk, ARANY JÁNOS "nyelvészgúnyoló" epigrammáihoz nyúlok szemléltető példaért:

**"Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
Ami új van benne, mind rossz,
Ami régi, az meg tót..."** (Az orthologusokra.)

Itt is megnyilvánul finnugorista nyelvészeink taktikája: ha már nem rendelkeznek az írástudomány, betűtörténet segédtudományi eszközeivel tételeik aláducolására, akkor legalább csak külső "**kultur ráhatással**" nyilvánítják a törökös tábor idevonatkozó bőséges adattárát. Pedig a mai magyarság szellemi ereje, ötletessége, eredetisége számtalan példával szolgál, hogy "nem kell szomszédba mennünk sütnivalóért". Bár kevesen vannak honfitársaink közül Nobel-díjasok, az **fajunk mellőzésének** igazságtalan és jogtalan következménye csupán, nem tárgyilagos szellemi értékmérés. (S még nincs egészen tisztázva a Marosvásárhely "Teleki-Téka" irattárából nyomtalanul eltűnt BOLYAI FARKAS-féle "**relativitás elmélet**" és a Nobel-díjas EINSTEIN "zseniális "meglátása között !!) Ez a magyar sajátosság őszintén szólva, nemcsak a "**kiművelt emberfő**" fogalmához tartozó technikai és szellemtudományi embereinkre, honfitársainkra vonatkozik, hanem elsősorban a paraszti, pásztori népréteg "ezermesteri" adottságára, amely ezer és ezer változatban bizonyítja fajták "jégen is megélő" tehetségét. Magyar népünk nemcsak arra használta és használja a fejét, hogy a kucsmát-kalpagot viselje rajta...

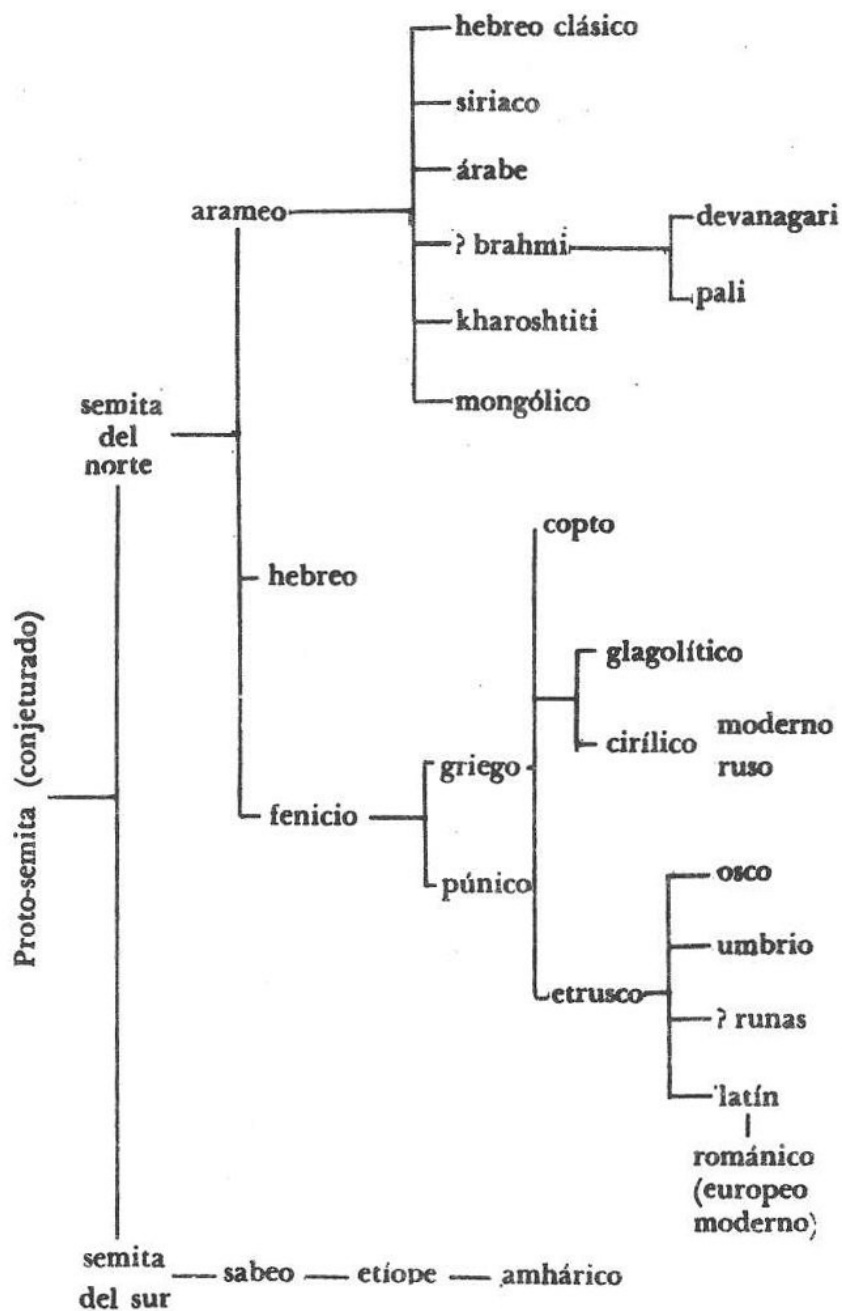
Ugyancsak panaszízü az a megállapításom is, hogy a legújabb és egyre sűrűbben megjelenő, népszerűsítő vagy tudományos **írástörténeti munkák** nemzetközi vonalon sokszor meg sem említik még csak a törökös, Orkon[Orchon]-Jenyisszei, Talas-völgyi rovásírásokat sem s még kevésbé a magyar és rokonnépek írástudását. A kötet végén szereplő bibliográfiák legtöbbje, ha az írásfejlődésről vagy azok genealógiájáról táblázatot hoznak, nagyon sokszor egyszerűen "lefelejtnek" bennünket. Hogy ez szándék vagy tudatlanság, tájékozatlanság eredménye-e avagy sem, (vagy mindegyik ?) azt döntsék el **idegenek**, nehogy az a látszat támadjon, miszerint mi magyarok állandóan "rendbontó" és "túlzott sovinizmusból táplálkozó" sérelemérzetből panaszkodunk. Vegyük inkább úgy, hogy ez nem "panasz", hanem jogorvoslás vagy ha úgy tetszik, **történelmi tárgyilagosság** követelése a lenézett "turáni fajjal" szemben.

Pusztán "teoretikus" hiánynak tűnhetne fel említett "panaszom" s hogy ezt megcáfoljam, mellékelem a többszázézes példányszámú és az UNESCO pénzügyi alapjából kiadott, több nyelvre lefordított "**The Triumph of the Alphabet - A History of Writing**" c. kötet táblázatát A. C. MOORHOUSE tollából. Spanyol fordításának latinos műszavait minden olvasóm érteni fogja.

Panaszunk magyar szerzők **idegen nyelvű** és idegen szerzők **magyarra is lefordított** kiadványaira is vonatkozik. Az elsők közé sorolom FÖLDES-PAP szerző együttes: "**Vom Felsbild zum Alphabet**" (Stuttgart, 1966) könyvét. Az utóbbi csoporthoz DOBLHOFER: "**Jelek és csodák**" címen Budapesten kiadott fordítást a német "zsebkönyvek" sorozatából, ahol még "**Zeichen und Wunder**"szerepel.

A mellékelt táblázatban csak sejtjük a sok "sémita" csoport mögött a teljesen idegenfajú, törökös rovásírás számontartását. Igaz, hogy SUPKA GÉZA az "arameo"-nak nevezett alcsoport tagjaként a

devangari írással is rokonítja az ótörök rovásírást, míg az "etrusco" alfajai közt FADRUSZ JÁNOS vélte felismerni a magyar-székely rovásjeleket. De ennyi az egész. Ezeket is csak "beleolvasom" a táblázatba, ahonnét bizony a kutató-kereső írástörténész nehezen indulhatna hódító útra !

A világ közvéleményét erősen félrevezeti ez a "Taschenbücher" áradat s gyarapítja a magyarságról amúgy is elterjedt, számos torzvéleményt. A "kevés jellel sokatmondó" rovásírás betűtakarékoságának jelentőségét gyerekkori emlékeimmel együtt őrzöm. Tízéves koromba Belgiumba kerültem és sok fejtörést okozott a sok francia írásszabály, amit a jó belga apácák igyekeztek belém önteni. De nem tudtam megérteni, miért kell a becsületes magyar "ó"-betűt néha "au"-nak írni, máskor meg éppenséggel "eau"-nak. Mennyi "papirpocsékolás" alap gondolatomhoz hozzájárulta teljesen felesleges

"h", amit szegénykét némaságra ítélték, de ha nem írtam ki, hisz úgy sem ejtjük, akkor egyszerűen hiányolták. A magyar ábécé minden betűje hangzik. Már így is "többet mond" mint a többi nyelvek. Mert az angolról ne is beszéljek. Felidéztem magamban az USA-i pár éves ottlétemkor a nagy cinikusnak, BERNÁRD SHAW-nak életében talán egyetlen jószándékú írását, hogy az angol nyelvet "szimplifikálni" kellene. Még a vagyont is erre a célra hagyományozta. S mit mondjunk USA-ban oly nagyra tartott, de politikai agyficamaiért félvilágban felelősként vádolt ROSEVELT elnökről, akinek ugyancsak talán egyetlen egészséges ötlete volt az angol leegyszerűsítése, fonetikai átrendezése. Sokszor eszembejutottak, hisz ahányszor szerény családi nevemet "FEHÉR" meg akartam értetni valami állami tisztviselővel, vagy kölcsönt adó hitelezővel ez a szegény név egyszerűen EFIÉCSIÁR-rá torzult. Kész hidegrázás...

Visszatérve a magyar rovásírás eredetéhez, a törökös népek írásrendszeréhez, megkell említenem, hogy a GYÖRFFY GYÖRGY által "sémi" eredetűnek tekintett kiinduló -forrást, sőt a SEBESTYÉN által főníciainak tekintett ősmintát, a mellettük-ellenük felhozott érvet és ellenérvet a **múlténak** tekinthetjük. A sok, elképzelt felépítményt feldöntötte a régészek ásója. A tudomány ma már nemcsak a stratoszféra, az űrkutatásban ugrik szerfelett nagyokat, hanem a földmélyét feltáró földgyaluk és régészások nyomán is. SEBESTYÉN és az általános írástörténet eddig a K.e. 850 tájáról származó un. "**MESA követ**" tekintették a főníciai írás alapjának. Egyben, mint a rovásírásrendszerek őse is szerepelt. Bár a későbbiekben a "**MESA kő**" részletesen szerepel írásomban, előre akarom bocsátani az írástörténetben roppant nagy változást jelentő, kormeghatározó leletet, amelyről már említettem, hogy sok-sok teóriát, érvelést döntött halomba a régészek ásója nyomán. Íme a híradás erről a ma még felmérhetetlen jelentőségű leletről egy budapesti lap sokatmondó hasábjairól:

Aranyba hurkolt csontváz

Több mint négyezer aranytárgyat találtak a Kazah Tudományos Akadémia Archeológiai Intézetének régészei egy Alma-Ata környékén feltárt királyi temetkezési helyen. A sírdombban, amelyet a benne talált leletek gazdagsága miatt Arany Kurgannak neveztek el, egy fiatalember - a feltételezések szerint királyfi - tetőtől talpig aranyba burkolt csontváza feküdt dísztárgyakkal körülvéve.

Az Arany Kurgan rejtélyét két év kitartó munka után G. Muszabajev, a Kazahsztáni Tudományos Akadémia levelező tagja fejtette meg, amikor sikerült elolvasnia a sírdombon talált ezüst csésze aljába vésett feliratot: "Becsülettel tartsd magasra az atyai zászlót. Légy méltó ura alattvalóidnak. A harci ménék és a déli vitézek dicsőséget hoznak nevedre. Ha felnősz, boldogságodat vívd ki, saját karod erejével. Adjon isten egészséget."

Az ezüst csésze feliratának elolvasása nemcsak e temetkezési hely gazdájának kilétére vonatkozó feltételezéseket erősítette meg, hanem - s ezt tekintik az Arany Kurgan igazi tudományos szenzációjának - azt is igazolta, hogy a török írásbeliség 800-1000 évvel korábbi mint eddig feltételezték. Ősi formáit, amelyek egyikével az ezüst csésze aljára vésett atyai intelmeket írták, már az időszámítás előtti hetedik-ötödik században a sírdomb keletkezési idején használták.

A részletes jelentések természetesen sokkal többet mondanak az "**Arany Kurgán**" kincseiről, de minket és az írástörténetet már a kis jelentésszövegben is jelzett tudományos szenzáció érdekel jelen írásomban, amely szerint a "török írásbeliség 800-1000 évvel korábbra teendő, mint ezt eddig feltételezték". S talán csak akkor fogjuk fel teljesen az előzetes jelentés és a későbbi tudósítások igazi jelentőségét, ha az Alma Ata-i "Arany Kurgán" ismeretlen királyfiának ezüstcsészén lévő megható atyai intelmeket **egyidősnek kell minősítenünk** MESA király, a "nem sémi" moabiták királyának

emlékkövével. MESA pedig már szerepel a Bibliának egyszerre több helyén is. Így a **törökös rovásírás rendszer** már a biblikus időkben egy szerfelett magas műveltséggel rendelkező törökös, a jelek szerint hun népet szerepeltet, amelynek szellemi kultúrájánál csak talán erkölcsi magatartása és vitézsége volt magasabb...

A sok-sok feltételezés tehát, hogy a mediterránium vidékéről ilyen-olyan népek kereskedelmi utazóival jutott el ősi rokonnépeinkhez, egyszeriben megdőlt és az írásbeliség őshazája a rovásrendszer szempontjából Belső Ázsia. Hogy aztán hogy volt lehetséges az Alma Ata kurgán környékén és a Holt-tenger partján élő, tehát még a messzejáró kalmárok számára is szinte elképzelhetetlen távolságra lakó írástudó népek betűsora oly feltűnően egyforma, arra csak az idők folyamán tudunk választ kapni.

Egy azonban máris bizonyosnak látszik: ALBRIGHT meglátása az asszír nagyhatalom népcseréiről sokkalta fontosabb tényező, mint eddig hittük. A "zsidók babiloni fogsága" valójában csak népcseré volt és a mai Palesztina sok-sok biblikus népe nem tartozott a "sémi" fajhoz, mint ahogy az írás bölcsőjét ringató sumérok sem voltak azok.

Az "Arany Kurgán" rovásírásos ezüst csészéje tehát kronológiai jelentősége mellett roppant nagy kulturjelentőségű adat is. Jelen munkámban ezt az adatot mindenütt szemelőtt igyekszem tartani annak ellenére, hogy az írásfejlődés menetét Erdélyből, TORMA ZSÓFIA gyűjteményének vonalas betűjegyeitől vezetem a már említett úton. Itt megjegyzem azt is, hogy a Kaukázus déli részén a szovjet régészek szintén rábukkantak az ősi, sumér vonalasírás jegyeire s ez nem újdonság, hisz tudjuk, hogy ez a nép, vagy ahogy SEBESTYÉN mondja: **"az ókor legrégebbi kulturnépe, a mi ural-altáji népcsaládunkba tartozó geniális szumér-nép hozta létre."**

Ezekkel az alap gondolatokkal vezetem be a "gondozásomra" bízott kötetet, abban a reményben, hogy sokan haszonnal forgatják kutatásaikban, valamint azzal a meggyőződéssel, hogy az emigrációban, szétszórtságban élő magyarság is nyújthat, ha mást talán nem is, de aprócska homokszemeket az egyetemes magyar kultúra építéséhez. Ennél szebb célom nem is lehet...

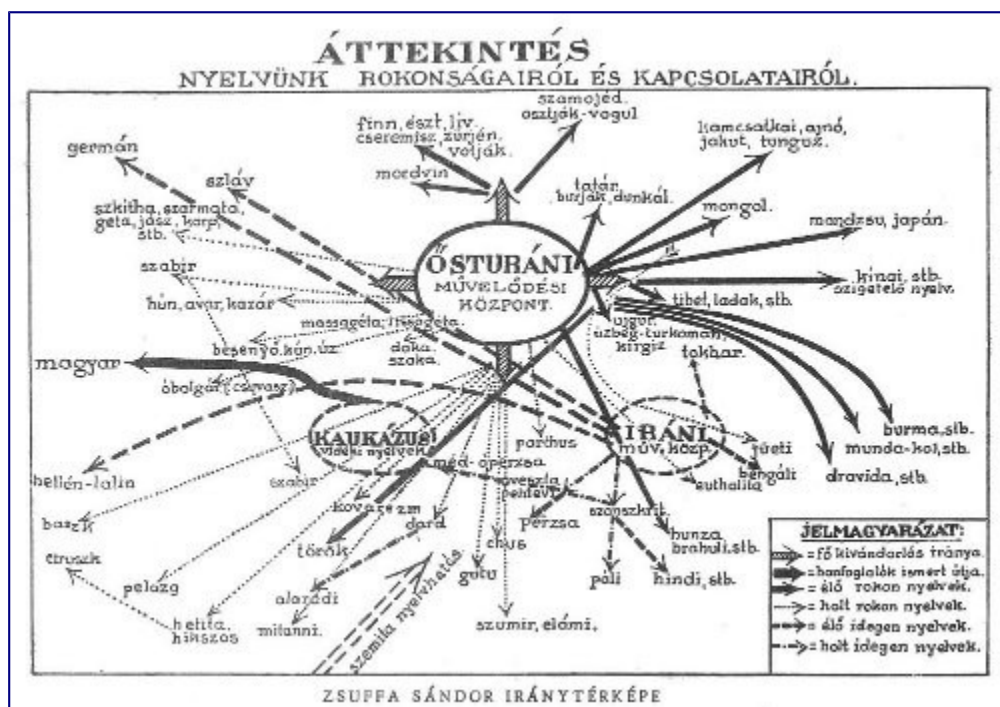
I. Rész: Az írás bölcsője körül

TÁJÉKOZODÁS AZ ÍRÁSRENDSZEREK IDŐBELI ÉS TÉRBELI TERJEDÉSÉRŐL

Írástörténeti kutatásaink rovásrendszerre vonatkozó adatait csak úgy tudjuk az ékírástól követni és csoportosítani, ha a térbeli és időbeli szétszórtságukat földrajzi és időhöz kötöttség kronológiájáról legalább nagy vonalakban valami állandó tájékoztató segédeszközt alkalmazunk.

Szemlélhetőség kedvéért csatolom írásomhoz NEMES-DEDINAI ZSUFFA SÁNDOR: "**A magyar nyelv nyelvrokonságai**" c. tanulmányából. A térkép legalább némi eligazítással szolgál **a térbeli elterjedés irányáról**. Időbeli sorrend és az egymás szomszédságában élő etnikumok szempontjából természetesen egy egész sorozat tanulmányra lenne szüksége, hogy a fejlődés menetét eredményesen figyelemmel kísérhessük. Erre érdemben valóban csak igen képzett szakemberek, helyi kutatók lennének képesek. Az idő és tér olyan tág és terjedelmes, hogy a kereteikben lezajló írásfejlődésnek csak darabjait, eddig feltárt részletekből csak töredékeket közölhetünk abban a biztos tudatban, hogy munkánk sem nem befejezett, sem a tévedésektől mentesnek nem tekinthető. Már csak azért sem, mert az Alma Ata-i Arany Kurgán az összes eddigi "eredményeket" felborította a maga feliratával. Ez az írásos emlék mindenesetre csak az **időbeli**, eddigi megállapításokat változtatja meg erősen, **de a térbeli** keret maradandónak tekinthető.

A ZSUFFA-féle nyelvészeti térkép nyelvi sokféleségéből az azokat hordozó vagy kifejező írásrendszerek számbelileg lényegesen redukálhatók. Az akkori különféle műveltséghez tartozó nagy népek ugyanis nem alkottak maguknak önálló írást, hanem a mai latin betűkkel író népek módjára néha egészen távolálló nyelvek egy-egy ága ugyanazokat az írásjeleket használta. Ez annyit is jelent, hogy az írásrendszerek hasonlósága, vagy azonossága nem jelent egyúttal nyelvi hasonlóságot vagy azonosságot. Ahogy például a magyar nyelv nem kapcsolható az indogermán nyelvekhez, ámbar egyformán a latin betűket használják írásrendszerükben. A mai latin betűk időben évezredes, térbelileg pedig félvilágot betöltő szerepét több évezrednyi távlatban a sumér ékírás, majd később az arámi (aramaeus), még később a föníciai vonalas írásjegyek töltötték be. Az írástörténet ezek közt a különféle kulturákat hordozó és megőrkítő jegyrendszerek között természetesen igyekszik az egymásbólfejlődés finom vonalait követni.

ERDÉLYTŐL SUMÉRIÁIG ?

Meglepőnek látszik jelen fejezetem címe. Pedig kérdőjellel írtam! A "kövek beszélnek" alapon azonban nincs kétség, hogy **ez az irányú írásvándorlás** lehetősége sem vethető el teljesen. TORMA ZSÓFIA Maros-völgyi, H. SCHLIEMANN trójai és végül A. H. SAYCE anatóliai (Kis-Ázsia) leleteinek összefüggését már 1883-ból az egy szakember, két "dilettáns" közti levelezés határozottan állítja. Nem akarom itt "Sumér nyomok Erdélyben" c. kiadványom bevezető tanulmányát hosszabban idézni, csak megismétlem HARMATTA JÁNOS ókori írásszakértőnk és világhíres iranológusunk idevonatkozó szavait:

"Olyan jelek, amelynek valamilyen kapcsolatát a régi mezopotámiai írásbeliséggel fel lehetett tenni, már a múlt században is kerültek elő elég nagy számban Tordoson, s feltárójuk, illetve gyűjtőjük, TORMA ZSÓFIA már 1879-ben utalt is a tordosi jelek és az asszír-babilóniai írásbeliség kapcsolatának lehetőségére és e feltevést nem kisebb tudós, mint A. H. SAYCE is komolyan mérlegelte ..."

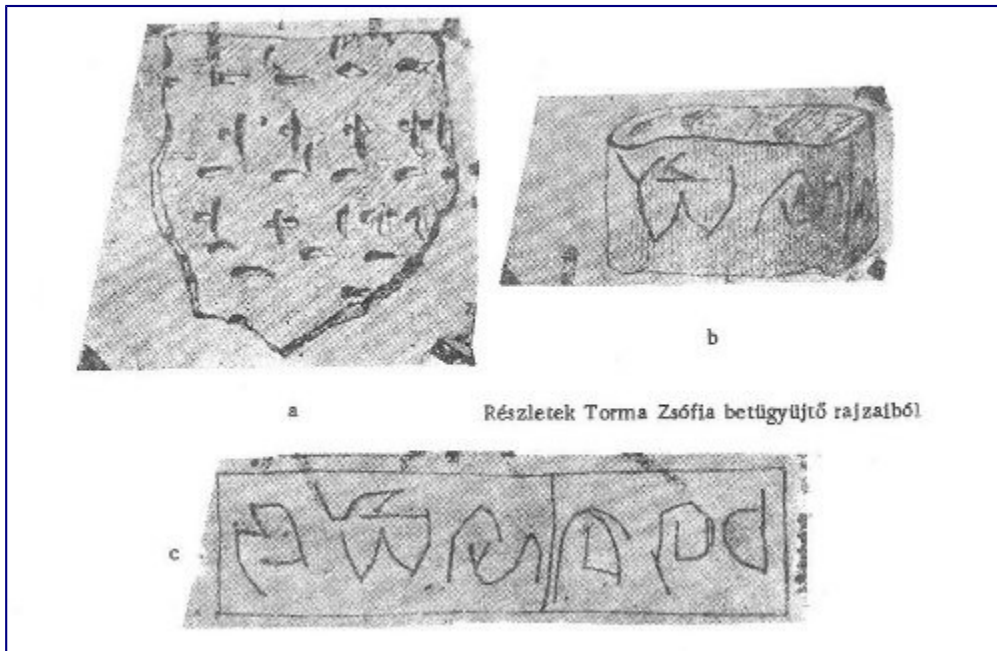
A SAYCE-féle levélből kitűnik, hogy TORMA már 1883-ban **négy ősi székely rovásírás** jelet olvasott ki gyűjteményéből. Ezek a betűk

Q Y Y ↑

A levélváltás részletet közlte és az angol tudós között GYULAI PÁL után közlöm:

"A hengeren levő írásjelek vízirányos sorban véve csodálatosan hasonlítanak az ázsiai syllaboriumbeliekhez: Q lehet ya, P és R talán Po, S si W mo, és X po. Nem éppen oly biztos a nézetem az idomok félkörű kerekére nézve. Az Y és Y jegyek ismétlődése arra a gondolatra visz, hogy csakis díszítmények akarnak lenni. De ↑ bizonyosan betű (tán az asianus ti), vagy amint Ön felteszi, a rúna, és a következő három jegy világosan betűnek látszik."

TORMA ZSÓFIA kiadatlan betűgyűjtéséből is közöltem említett kiadványomban három "ízeltő" darabkát. Sajnos az egész ilyenirányú kiadás még késik, mert közvetített levelemre VLASSA MIKLÓS, világhíres kolozsvári régészről azt a választ kaptam, hogy a kézirat már foszladozóban van, ceruzarajzai halványulnak és az ottani egyetem szándékszik az egészet egyben kiadás alá rendezni. Bízunk VLASSA tárgyilagos és szakemberi tájékozottságában s, hogy eme ígéret valóra válik az egyetemes emberi tudomány nagy javára. Addig is csak három aprócska részlet a már eddig általa közölt gyűjteményből:

A közölt töredékek közül az a./ "ékíratos" töredék, b./ hengerpecsét és c./ hengerpalást írásjegyekkel, ZSÓFIA kisasszony saját kezű rajzaiból...

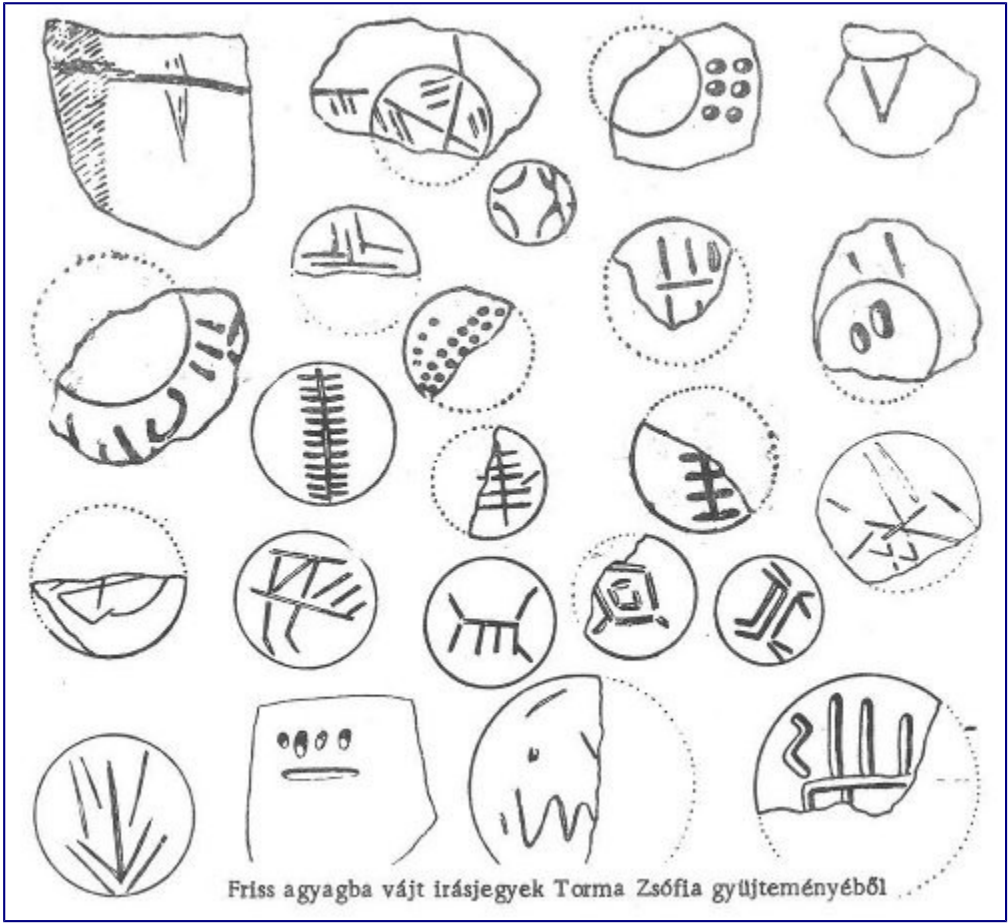
Szűkreszabott lehetőségeimet, hogy TORMA ZSÓFIA gyűjteményéből több írásjegyet is

megszerezzek, váratlanul kitágította magát "megnevezni félő" újvidéki Olvasóm (Magyai Őskutatás egyik példánya után), aki az un. "**Vincakultura**" legnagyobb ma élő horvát írásszakértőjének, JOVAN TODOROVIĆ-nak a Duna-völgyi bronzkori kultúrájáról írt tanulmányát megküldte. Ebben a tanulmányban, mint látni fogjuk, TORMA-féle gyűjtemény jegyei az elsők és egyben kapcsolva vannak a VLASSA által felfedezett **tatárlaki** jegyek mellett, a **karanovoi, sitovoi, gradesnicai, devetaci és cavgari** bronzkori "rovásírások". A felsorolt **bolgár** leletek mellé csatlakozik a jugoszláviai Bojan-Vidra-í és a rurnán Gumelnica mellett talált bronzkori cserépedény feliratok jelsorozata.

TODOROVIĆ említi, hogy a Tordos, Maros-menti TORMA-féle gyűjteményt egy honfitársa, M. M. VASIĆ már 1908-ban feldolgozta. Valószínűleg akkor tűnt el a gyűjtemény legértékesebb darabja a sumér írásjelekkel díszített "orsó-nehezék". Ezt ui. ROSKA MÁRTON régészünk nagy kiadványa TORMA-gyűjteményéről már csak rajzból ismert. Mint VLASSA írja, a gyűjteményből valóban hiányzott és egy dobozkában, eldugott helyen találtak rá véletlenül.

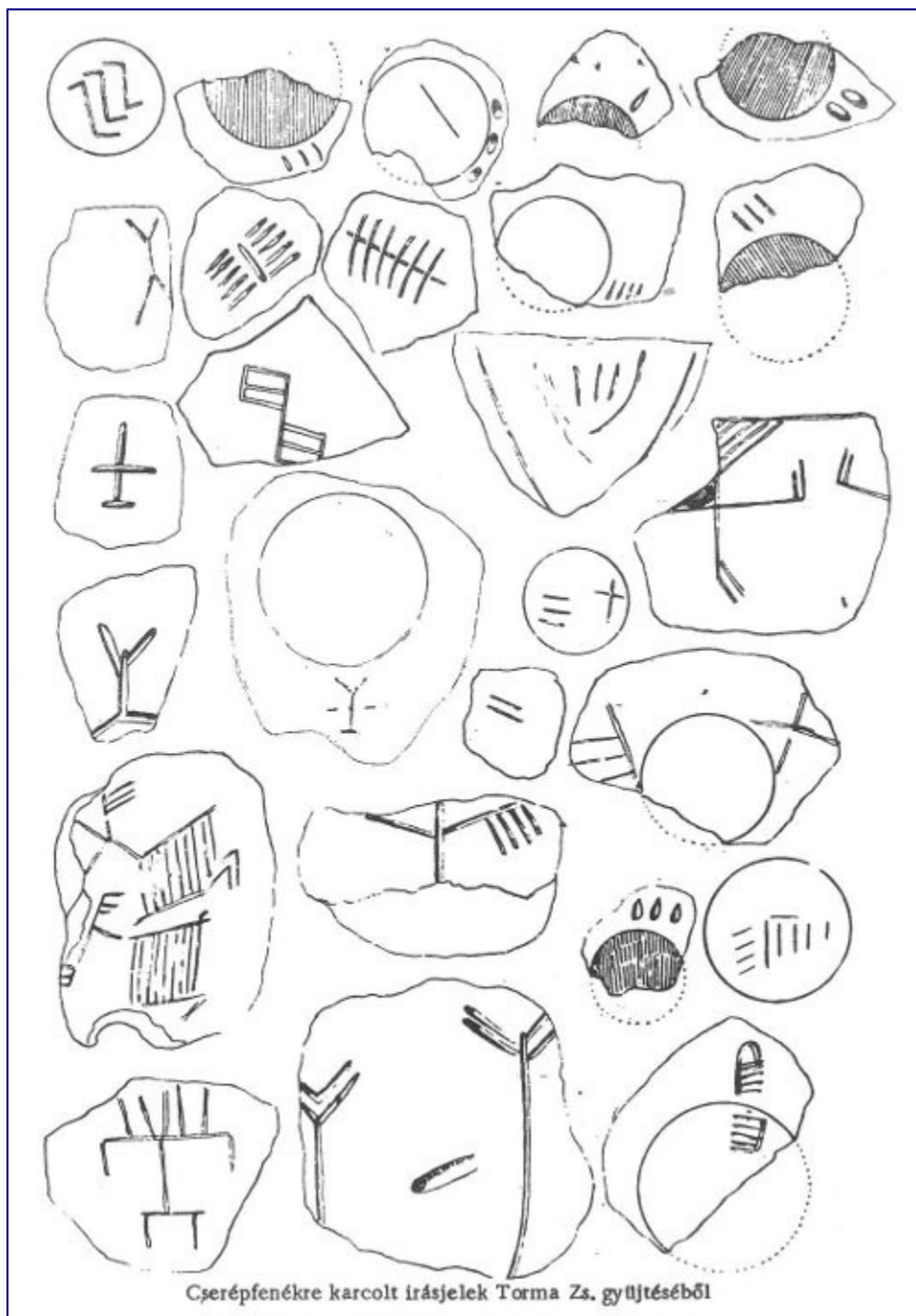
De hogy szavaim egymásba ne öltsem, ezen kis vargabetű után sorra veszem TODOROVIĆ írásának idevonatkozó részleteit. Sokat mondók s bár vitázik kiváló ókori régész és mitológia- történésszünkkel MAKKAY JÁNOSSAL és magam sem adok neki mindenben igazat, gyűjtése értékmentő és az írástörténelem labirintusában biztosan mozog, betűfejlődési táblázata eligazító. Jelentősége főként "frissensült" mivoltában rejlik, hisz csak nemrégiben 1972 októberében jelent meg. Így a tatárlaki sumér táblaleletek keltette nagy érdeklődési hullámok elcsitultával összegező eredményként már az eladdig hozzászóló szakemberek véleményét táblázatba tudta foglalni. A tábla oszlopai igen sokat mondanak Tordos és Észak Bolgária barlangjegyeinek egységéről és végeredményét kapcsolja a sumér-kori ékírásokat megelőző, vonalas, rovásjellegű jegyeivel. S a másik konklúzió: TODOROVIĆ mellékelt térképe mutatja a vonalas, rovásjellegű jelcsoport **kelet felé** haladó irányát, amire jelen fejezetünk címével utalunk.

A már előbb említett TORMA-féle betűelemzések mellett TODOROVIĆ hozzájutott honfitársa VASIĆ írásán keresztül az 1906-ban "tárolt" adatokhoz is. Ezekből alább egy szemelvény sorozat:

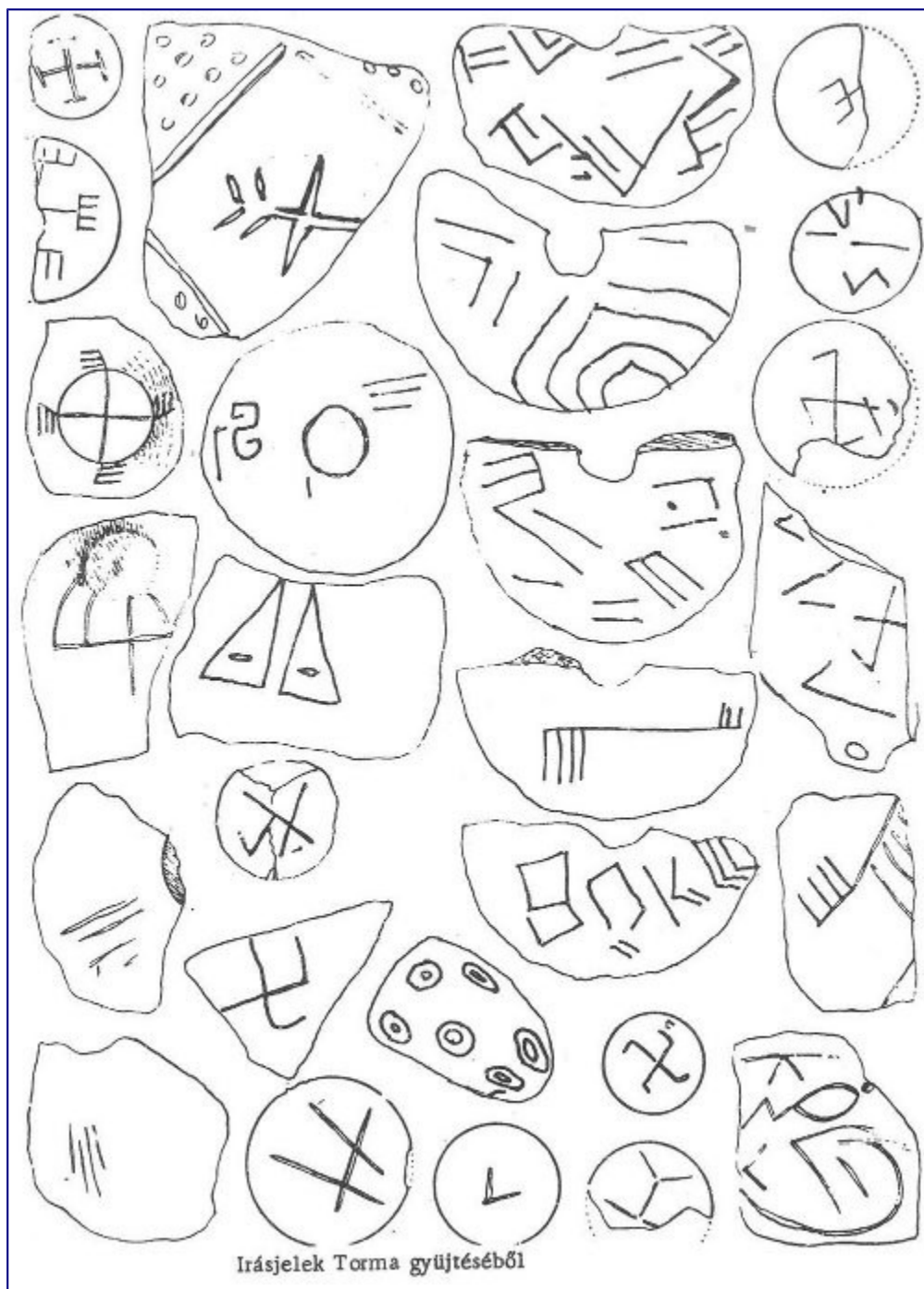

A gyűjtemény fenti csoportját TODOROVIC "pontozott" jellegű, tulajdon-, vagy fazekas-jegyeknek és egyben a legősibb írásjeleknek tekinti. A következő csoport szerint már több írásszerűséget tartalmaz:

Az alább következő un. "idol"-gyűjteményen már-már a vonalas - rovásos - jellegű jegyek mellett feltűnedezik egy-egy ékírás jel is.

Ma már semmi kétség nem fér ama megállapításhoz, hogy ezek a kis szobortorzók "autokton" jellegűek, azaz ott a helyszínen gyúrták őket friss agyagból, vagyis "Ott ahol a Maros vize folyik csendesen ..." Partomlások, vízmosások, fűzfagyökerek, dobták, nyomták őket ismét felszínre...

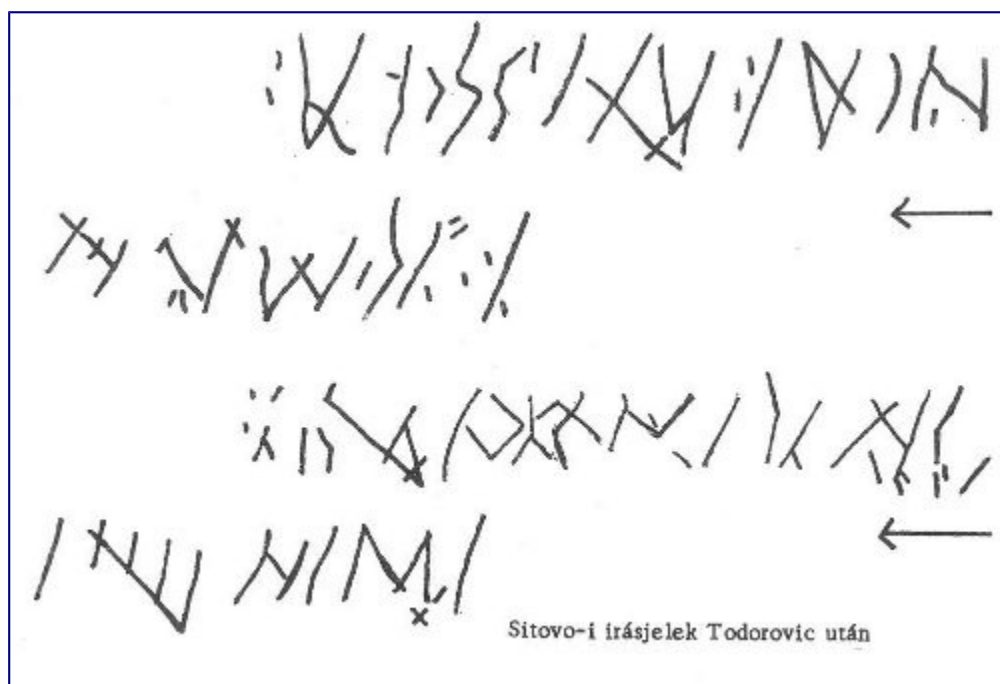
A sok-sok cserépdarab ilyen-olyan töredékecske jelei bizony eléggé egyhangú látványt mutatnak. ZSÓFIA kisasszony és a nyománjáró türelmes kutatók azonban egy-egy élményt jelentő felfedezést végeztek rajtuk.

TODOROVIĆ Karanovo bolgár falu melletti bronzkori leletek cserépfeliratait is közli:

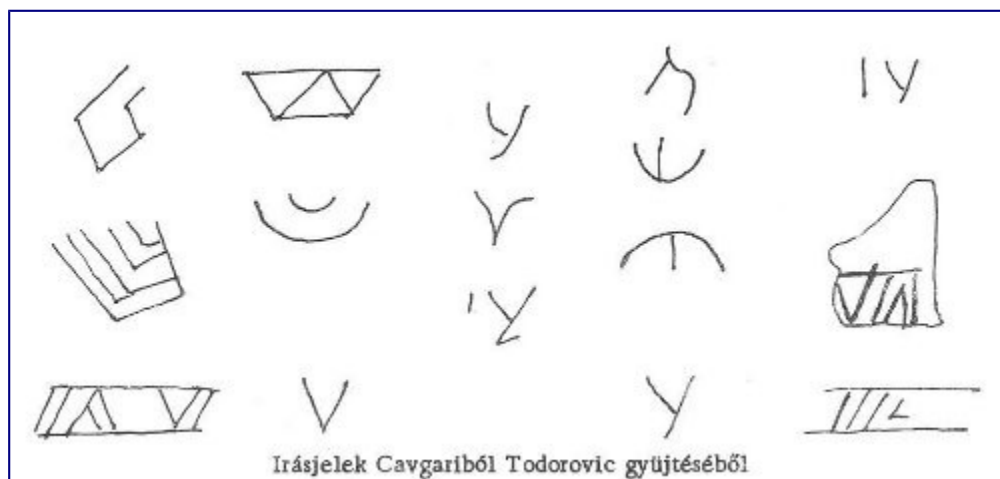

Nem akarnám Olvasóim türelmét túlfeszíteni még további cserépdarabokkal is - bár ezek magukban, halkán beszélnek a múlttól - csak mellékelem TODOROVIC tanulmányából Bolgáriában a Sitovo nevű falu határában talált bronzkori, a tordosi és tatárlaki jeleknél valamivel későbbi, de egy műveltséghez tartozó barlanglakók írta, folyamatos, már egészen rovás jellegű üzenetét az utókornak! A barlangban talált cserépedényeken több jel megismétlődik.

Mennyi titok, - talán dicshimnusz a félelmetes istenekhez, vagy bizonyosság az írástudó "ősemlék" kultúrájáról, életküzdelméről? - tárul majd fel, ha az alábbi kétszeres, párhuzamosan és 3-3 méter szélességben, mészkőfalra vésett betűsört megfejtik!

S ez az írássor K.e. 2300-as évekből való. Kísérteties ezt a közel négy és fél évezres izenetet látni. Szinte a rovásírás választójeleivel! Az ugyancsak bolgáriai sumérkori feliratos darabokról összegyűjtött rovásos jegyek egy csoportját közli TODOROVIC Cavgariból:

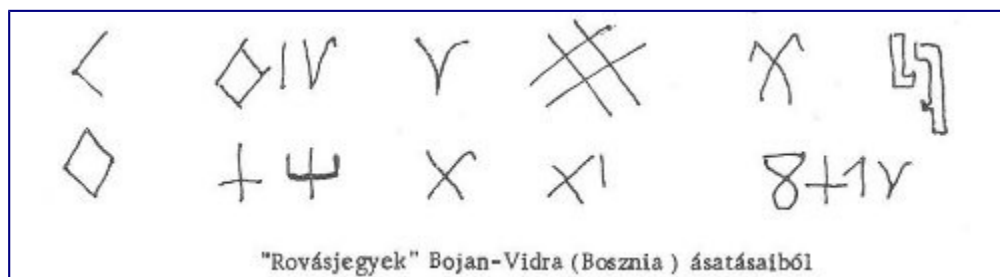

Amint látjuk, egyre jobban "formálódik" a székely rovásjegyek alakja és egyszerre közelebb érezzük magunkhoz Erdély és észak Bolgária igazi "őslakói"-hoz és egyben a sumérokhhoz. A rovás betűin keresztül... Mert a tudós bolgár régész G. GEORGIEV szerint ezek a jelek a híres C.14 (karbon 14) bizonyossága szerint a K.e. 2400-2300-as évekből származnak, tehát alig-alig 500 évvel fiatalabbak a tudomány által ma számontartott UR-NIN és MANICSUSI sumér királyok uralma idején, pontosan K.e. 3.000-es évek végén használatban lévő hasonló írásjeleknél!

S ezzel még mindig nincs vége a meglepetésnek! A gradesnicai feliratok alábbi részletei már valóban rovásírás jelleget öltik.

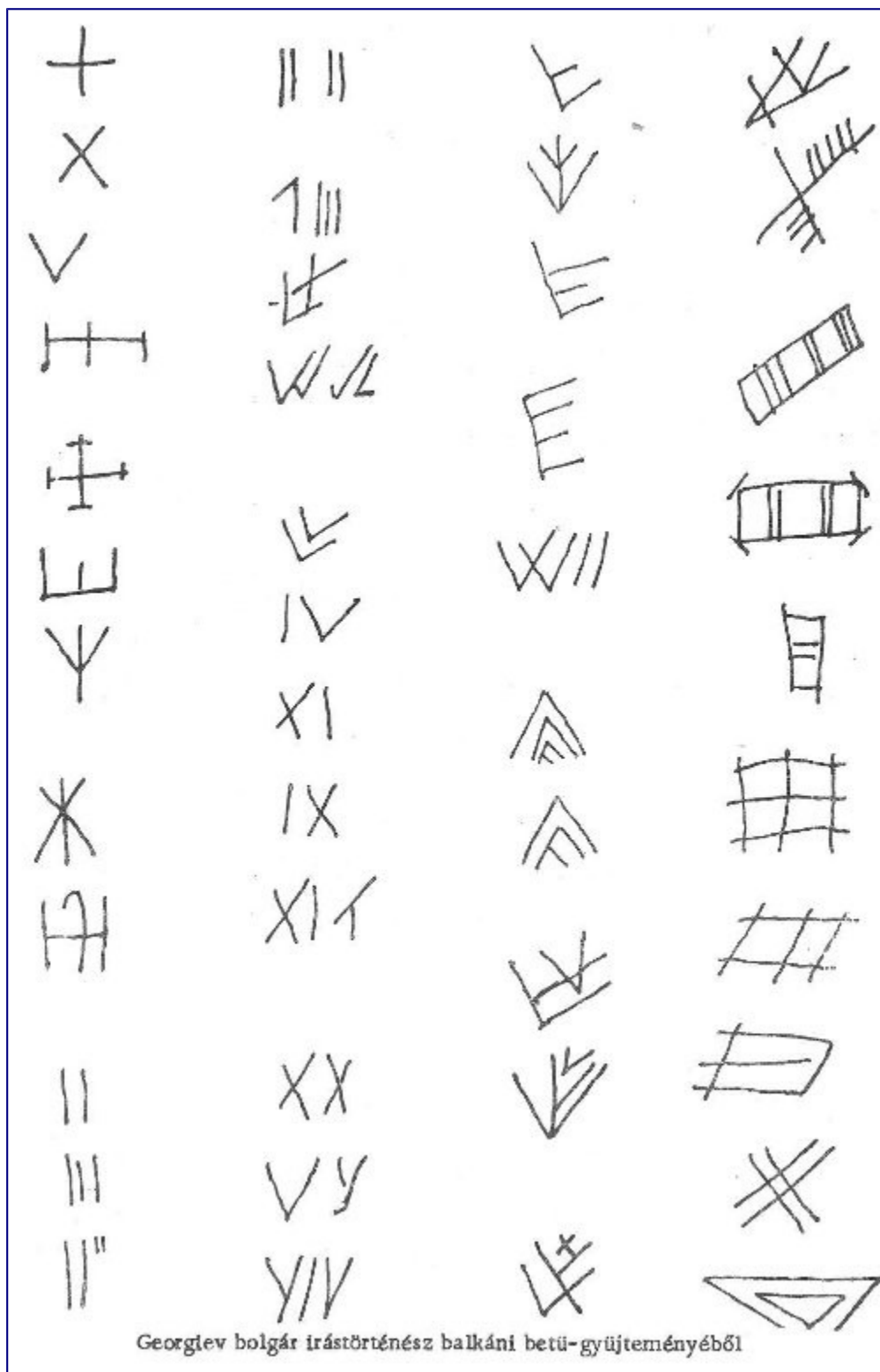
Bojan-Vidrából, a hajdani "Besenyőország"-ból Bosznia területéről szintén izen a történelem hajnaláról egy "írástudó gölöncsér":

Lám-lám, milyen messze visszanezünk a múltba a rovásírás jegyein keresztül... Térben nem vagyunk messze Tordostól-Tatárlakától és az Erdélyben egyre-másra felbukkanó lelőhelyektől. A ROSKA-féle leltározás közlését - amelyet BABINSZKY LÁSZLÓ buffalói (USA) munkatársamnak köszönhetek - is beiktathatjuk TODOROVIC tanulmányába, legalább két nagyon tanulságos darabbal:

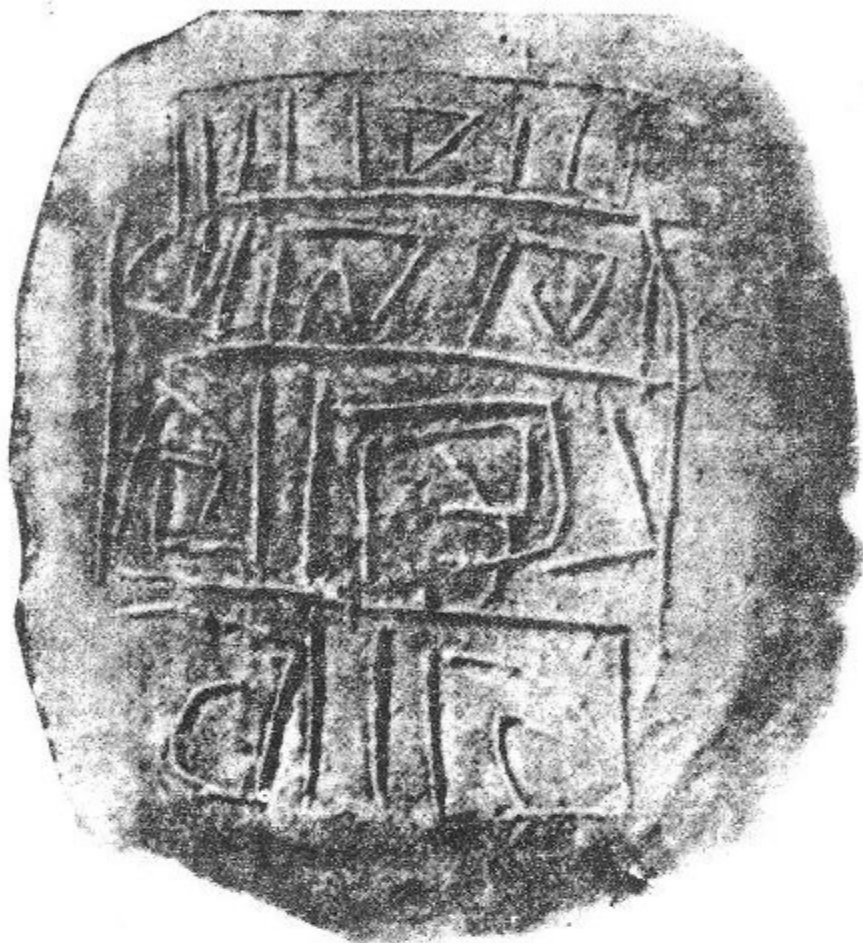
Ilyen és hasonló, összesen 11 ezer darab cserépről, "háló- vagy orsósúlyról", vagy HARMATTA professzor szerint fogadalmi, istennek amulettekről felajánlott kellett TORMA ZSÓFIA és követőinek összeszedgetni a régmúlt aprócska betűsorait Tordos Marosparti füzeseiben vagy Bolgária barlangjaiban. S ha ZSÓFIA régész nő töménytelen cseréphalmazához még az Al-Duna és Észak Balkán leleteinek számtalan darabját a tudósok szívós türelme, alázatos igazságkutatása meg nem ejti, akkor ma nem közölhetném tárgyi bizonyítékként a K.e. 2.500-as évek írástudásának cserépbe égetett, sziklára vésett rovásjegyeit. Ezt a sok-sok munkát elvégezte helyettünk G. GEORGIEV, aki Tordostól Cavgarig minden ilyen jelet lajstromozott, Csak "mutatóban" vagy félszázat!

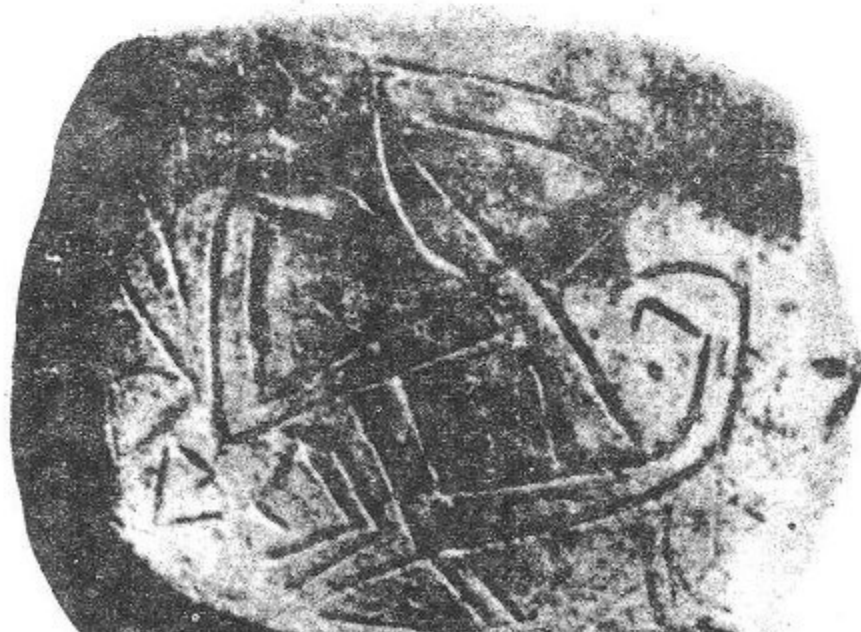
S ne gondolja senki, hogy ezek a jegyek csak "véletlenek" avagy "fazekasjegyek" vásárookra szánt portékákról. Íme pár Dél-Erdélyből származó darab "beszélő cserépkorong":

Csak persze "ember kell a gátra", aki megérti a négyvezőnyös ókori mágikus üzenetet. Nem hiszem, hogy "szakemberek", vagy egyetemi katedratikusokra vár az ilyen "kemény diók" megtörése. Csak szenvedélyes magánkutatók, pihentagyú keresztretvényfejtők - akiket SEBESTYÉN GYULA annyira "leértékelt" nagy rovásírásos tanulmányában, - jönnek a nyitjára ezeknek a rejtélyeknek. Csak várunk kell az idők teljességére!

Két tordosi cserépfenék Torma Zsófia gyűjtéséből

Röpke kis "elmélkedésem" után újból visszatérek TODORVIĆ tanulmányának legkonkrétebb eredményéhez, az Erdély-Délbalkán térség rovásjegyeinek táblázatához. A jeloszlopok azonossága - vagy legalább nagy hasonlatossága - első látásra meggyőző! Íme:

Kreta - Karanovo
Mesopot.

Sitovo

Tordos

Tatárlak

Vinea

⚡			⚡	⚡	⚡
⚡					
1			1	1	1
△	△	△	△	△	▽
≡		≡	≡	≡	≡
Y	Y	Y	Y	Y	Y
II ‡			‡	I	‡
⊞				⊞	⊞
⚡				⚡	
Y				Y	Y
W			W	W	W
Y	W		X	W	V
≡		≡			≡
○				⊙	○
1					
⊞		⊞		⊞	⊞
△			△	△	△
W			W	W	W
X			X	X	X

A közölt, összehasonító táblázat első oszlopa a balkáni térség kisebb leleteinek összegezése, míg két bolgár és az Al-Duna menti, valamint a két erdélyi jelentősebb-lelőhely jegyei külön-külön oszlopban szerepelnek. Nem kell nagy képzeleterő a jegyek "rovásszerűségének" azonnali megállapításához.

És végezetül közlöm TODOROVIC térképét az "írásbeliség" terjedésirányáról. Ezt vitatják a legjobban. Az irányt: Erdélytől Sumériáig, vagy Sumériától Erdélyig; ez a kérdés válasszunk!... Vagy inkább ne. Várjuk ki e téren a szakemberek szabvány és rendszerbekényszerült kutatásáig vagy műkedvelők "meglátásait"

Fejcsóválás nélkül elfogadja minden Olvasóm, hogy a két földrajzi térség: Suméria és Erdély közt K.e. 3.-2. ezred közepe tája óta komoly és tárgyilagosan bizonyítható kulturkapcsolat, kereskedelmi összeköttetés állott fenn...

S hogy ez a térkép és a rajta szereplő "rovásírásos" terjedési irány nem légből kapott, újból a "helyszíni", nem magyar írástörténészekhez fordulunk bizonyosságért.

A nagy bolgár írástörténész V. GEORGIEV szinte egész életét a betűk születésének, fejlődésének, rokonságai felderítésére szentelve horvát kollégája a TODOROVIC szerint az Erdély-Északbalkán bronzkori írástudását tovább vitte az Égei tenger szigeteire. Szerinte az erdélyi jeleket különleges kapcsolatok - több betűazonosság - fűzik a Kréta-sziget és Szantorin-szigetek ezideig megfejtetlen "lineáris" betűcsoportjaihoz. (Eddig csak a "lineáris B" jeleket tudják olvasni!) Részletesebben a krétai

titokzatos jelekről nagyon áttekinthető, szépstílusú leírást nyújt KÉKI BÉLA írástörténészünk. Íme a szó szerinti idézet:

"Kréta szigete nyilván szerencsés fekvésének köszönhető, hogy az i.e. II. évezredben a Földközi-tenger keleti medencéjének kereskedelmi központjává lett. Itt bonyolódott le a sok áru cseréje, amelyet Egyiptom, Kisázsia és a Balkán-félsziget népei termeltek. A meggazdagodott szigeten magas fejlettségű kultúra virágzott, s a kréti művészet termékenyítő hatásának nyomait a környező népeknél mindenütt megtaláljuk.

Arthur Evans (1851-1941) angol régész - később az oxfordi egyetem tanára - 1899-ben látott hozzá a kréti romok felkutatásához. Szerencsésen megtalálta, majd hosszú éveken át tartó munkával fel is tárta Mínosz király valószínűleg i.e. 1600 táján épült palotáját. Ünnepelesen ható, oszlopsorral szegélyezett lépcső vezetett fel a hegyre, ahol a pazar szépségű királyi lak állott. A fényűző palotát nem övezték komor bástyák és várfalak, Kréta gazdagságát a tenger és Mínosz király hajóhada védelmezte.

Evans ásatásai közben ezerszámra talált kiegészített agyagtáblákat tele hieroglif és egyéb írásjelekkel. Alapos munkával rendszerezte őket, s végül is háromféle írást különböztetett meg. Az első változatot, amely még elég épen őrzi az írás képszerűségét, *mínoszi hieroglifáknak* nevezte el. A második és harmadik változat egyaránt arról vallott, hogy a hieroglif jelek az idők folyamán vonalas írásjegyekké egyszerűsödtek. Ezeket Evans *lineáris A* és *lineáris B* típusú írásnak nevezte el.

A tudományos világ felcsigázott kíváncsisággal várta a kréti írásos emlékek kiadását. Evans 1909-ben *Scripta Minoa I* című munkájában nyilvánosságra is hozta néhány, hieroglif jelekkel teleírt tábla másolatát, de csak az 1935-ben megjelent *The Palace of Minos IV.* című könyvében publikált először lineáris B típusú írást. A kiadott 2800 tábla közül azonban csupán százhusznak a másolatát adta közre..."

Ez a százhusz között másolat is nagy rejtély maradt, főként azért mert a legidősebbnek látszó hieroglif sorozatot senki sem tudta "szóra bírni" mint KÉKI mondja. Végül is sikerült a "lineáris B" jeleiből 88 szótagjelet feloldani. Az érdekesítő szófejtésnek történetét KÉKI így írja le:

"A második világháború alatt a híradástechnikai eszközök elterjedésével megindult a rejtjeles közlésmódok fejlesztése. S ezzel párhuzamosan előtérbe került azoknak a módszereknek kutatása, amelyek segítségével a titkos írások legbonyolultabb változatait is meg lehet fejteni. Akik manapság a rejtjelek megfejtésének nagy szellemi erőfeszítést kívánó munkáját végzik, főként statisztikai-matematikai módszerekkel dolgoznak.

Ehhez hasonló eljárást alkalmazott a kréti írás megfejtésével foglalkozó Alice Kober amerikai matematikus is. Alaposan szemügyre vette a lineáris B-írás közreadott emlékeinek jelkészletét. Az egyes jelcsoportokat függőleges vonások választották el egymástól, ezeket szóhatároknak tekintette. Majd megfigyelte, hogy két függőleges vonás között is előfordulnak ismétlődő jelcsoportok. Feltételezte, hogy ezek szótagjelek. Különböző már Evans felhívta a figyelmet arra, hogy összesen 135 jel ismétlődik a lineáris B-írással telerölt táblákon, s ebből az írástörténészek eleve szótagírásra következtettek. Alice Kober rácsos táblázatokat készített megállapításainak rendszerezésére, és páratlan türelemmel végezte elemző munkáját, mégis úgy halt meg 1950-ben, hogy egyetlen jelcsoport hangértékét sem sikerült tisztáznia. Fáradozását mégsem mondhatjuk hiábavalónak, mert módszere utat mutatott egy nála szerencsésebb angol kutatónak: Michael Ventrisnek.

Még 1936-ban történt, hogy Arthur Evans előadást tartott Londonban a mínósi kultúráról, s a hallgatóság soraiban ott ült egy 14 éves diák, Michael Ventris (1922-1956) is, aki szenvedélyes érdeklődést mutatott az élő és holt nyelvek iránt. Egyetemi tanulmányait később mégsem a bölcsészeti, hanem az építészeti karon végezte, de kedvtelésből kitartóan foglalkozott a krétai írásos emlékekkel, amelyekről annak idején Evanstól hallott. Közben behívták katonának, s a második világháborúban mint navigátor szolgált a brit légierőnél. A krétai írások másolatait azonban magánál hordta, s pihenőidejét jobbra ezek böngészésével, elemzésével töltötte. Ventris is a jelek és jelcsoportok előfordulásának gyakoriságából indult ki, és alkalmazta Alice Kober rácsos táblázatait. Az írásos emlékek etruszk eredetére gyanakodott, és maga is meghökkenett, amikor eljutott néhány szó megfejtéséig, s azok így hangzottak: ke-ra-me-u = kerameusz = fazekas; ka-ke-u = khalkusz = bronzkovács és po-me-nó = poimén = pásztor. Hát görög nyelven íródtak a krétai leletek? Ventris először 1952-ben, az angol rádióban ismertette eredményeit, majd John Chadwick cambridge-i nyelvészrel együtt írt munkájában hozta nyilvánosságra a krétai írásról és a kréta-mükénéi kultúráról szóló, alapvető megállapításait. A görög nyelvet olyan archaikus állapotában tárta fel, ahogy öt-hat évszázaddal Homérosz előtt beszélték.

Ventris és Chadwick a lineáris B-írás 88 szótagjelét fejtette meg. Emellett jó néhány egyéb sajátást is tisztázniok kellett, így például: a szóvégi vagy szótagvégi mássalhangzókat a krétai írás nem jelölte, a régi krétai görögök nem tudtak különbséget tenni a *p* és *f*, *k* és *g*, valamint az *l* és *r* között, a jelek hol egy hang, hol egy szótag jelölésére szolgáltak. Ezek szerint a krétaiak a következőképp írtak a lineáris B jeleivel:

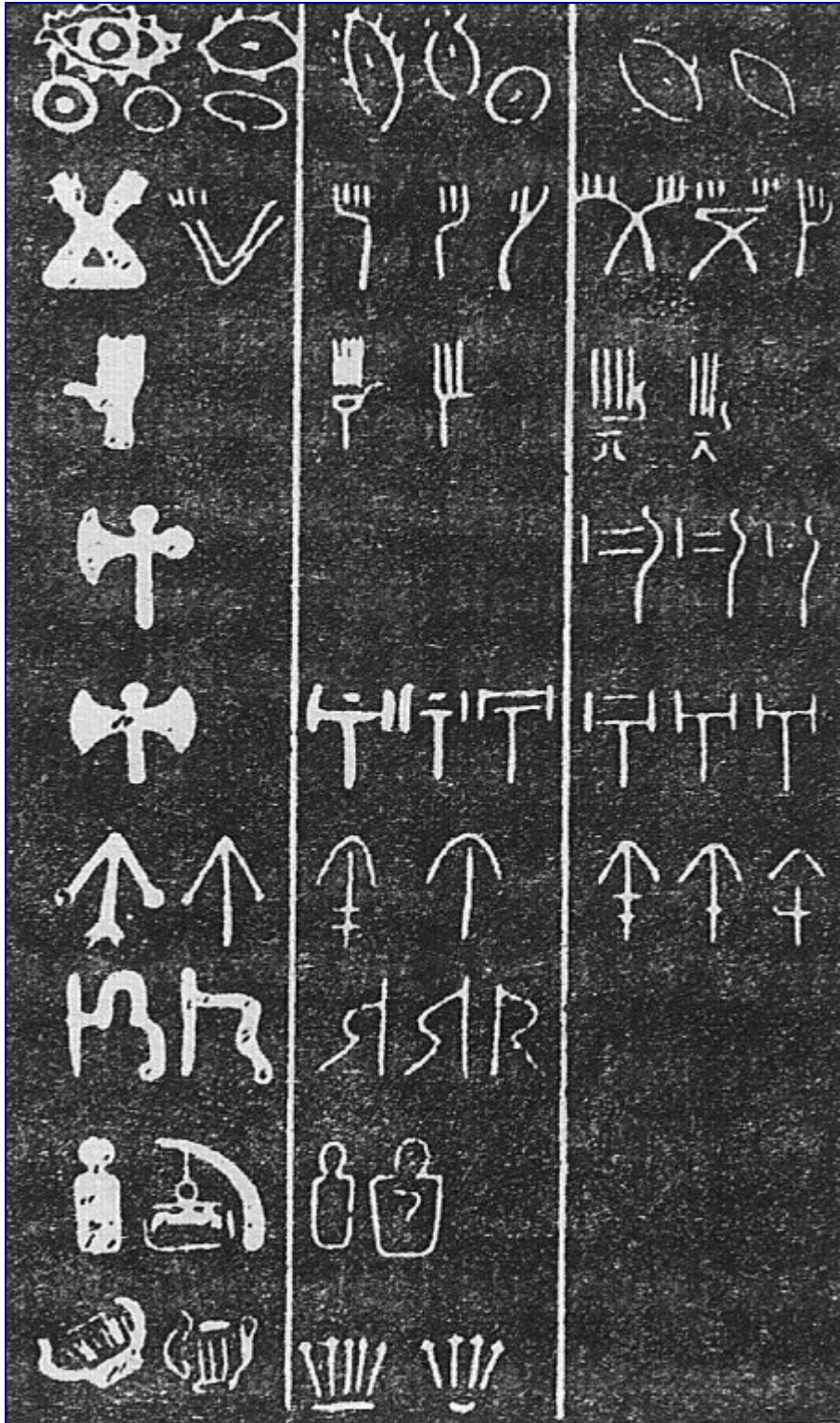
𐀓 𐀗 𐀚	→	= ko-no-so = Kréta szigetének fővárosa: Knósszosz;
𐀀 𐀗 𐀚	=	a-gu-ro = az ezüstöt jelentő arguros;
𐀓 𐀗 𐀚	=	pa-i-to = Phaisztosz, a sziget déli részén fekvő város.

Valószínű, hogy ezeket a jeleket eredetileg más nyelv számára alkották meg, s csak később alkalmazták a görögre. Ventris és Chadwick megállapításai nem zárják ki annak lehetőségét, hogy akár a görögökkel egyidejűleg, akár korábban más nép is lakhatta Krétát. A választ talán a lineáris A-írás megfejtése adhatná meg, ez azonban, akárcsak a mínósi hieroglif jelek és a phaisztoszi korong jeleinek értelmezése, a megoldatlan feladatok közé tartozik.

Fájdalom, Michael Ventris találékony, éles elméjére az írástörténet már nem számíthat, mert az építészként is rendkívül tehetséges kutató 1956-ban, autóbaleset következtében meghalt, Chadwickkel közösen írt és éppen sajtó alatt levő *Documents in Mycenaean Greek* című, összefoglaló művét már nem vehette kézbe."

Ebben a rövid leírásban súlyos és megingathatatlan eredmények, de egyben egész sor újabb és sürgető teendők vannak tömörítve. Az **eredmények** legfontosabbika V. GEORGIJEV határozott és példákkal bizonyított állítása, hogy a "lineáris A és B" írásjelek a bronzkori Erdély és Észak-Balkán háttéréből és a sumér kultúrkörből kerültek le délre. Jelentős megállapítását ma már egyöntetűen vallják - Magyarország kutatóit is beleértve!, - hisz ha a két lineáris írásjegyet egybevetjük a rovás jellegű tordosi-tatárlaki-karanovoi stb. már bemutatott jegy oszlopokkal, az első pillanatra meggyőződünk azonosságukról és fejlődési fokozatukról is. Íme pár részlet, amit HÉDERVÁRI PÉTER az ó-hazai "Élet és Tudomány" c. tudományos-népszerűsítő hetilapban "Bronzkori városokban jártam" címmel

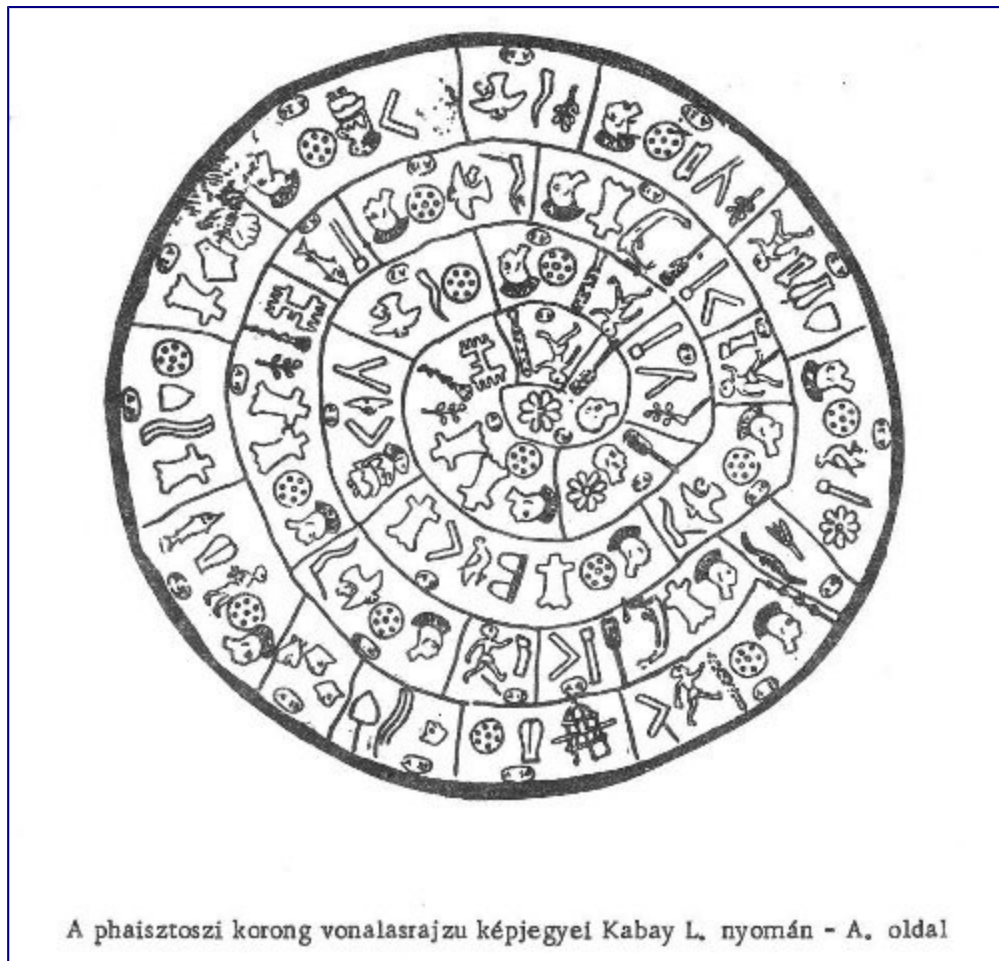
közölt, mint kis töredéket:

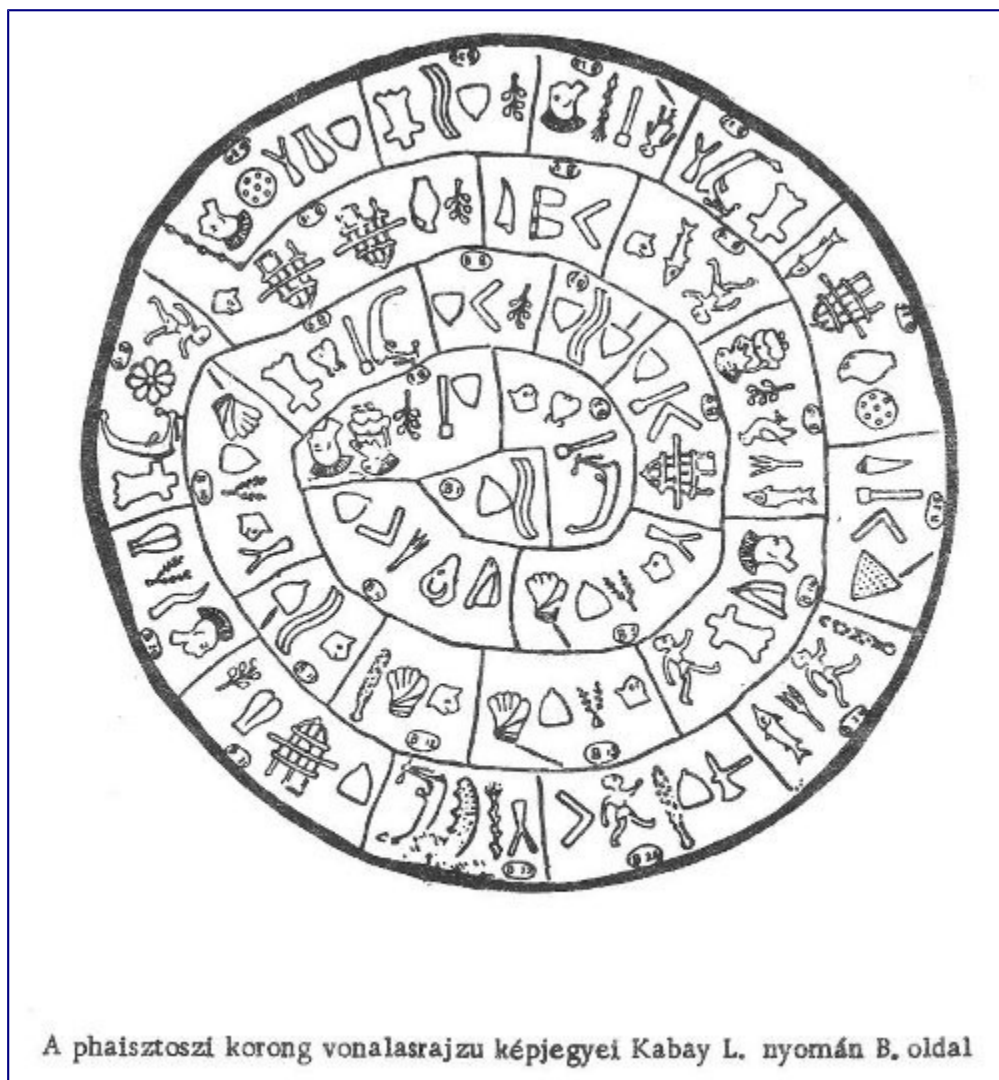

Krétai képírás jeleinek fokozatos leegyszerűsödése és vonalas írássá való átalakulása Hédervári Péter nyomán

A vonalas (lineáris) B. krétoi írásmód mellett mint nagy titok, ott szerepel a krétoi ásatások leletei közt

több képírásos (piktografikus) szöveg is. Az enyészet karmaiból kimentett rejtélyek közt leghíresebb az un. **Phaisztosz- i Korong**. L. PERNIER szerencsés keze, régész ásója hozta napvilágra 1908-ban. Egyszerű agyagkorong. Közepétől induló csigavonalban aprócska képek sorakoznak mindkét oldalán. A szavakat jelölő figurákat pecsételő készüléggel nyomták a puha agyagba kiégetése előtt. A melső oldalon 121, a hátulsón 119 ilyen jel szerepel, amelyek természetesen ismétlődnek és végeredményként 45 különféle piktogramot eredményeznek.

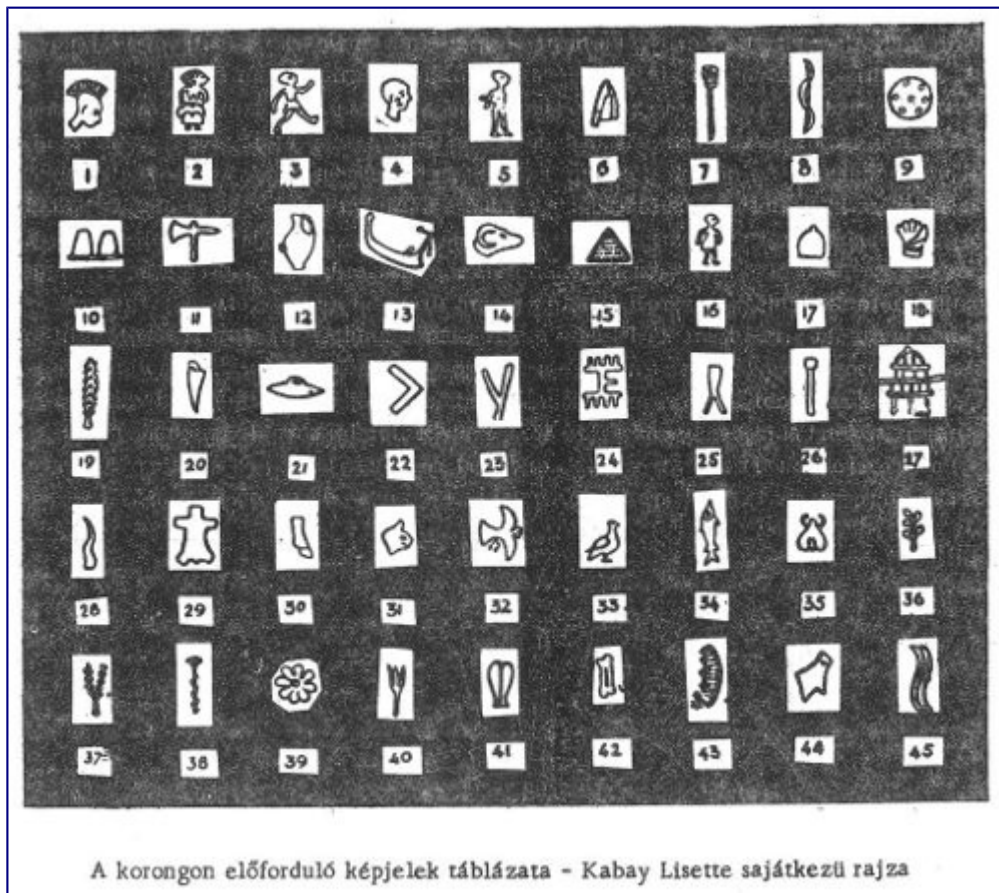
A magyar kutató szellem nem állt meg ez előtt a titokzatos táblácska előtt. Finom női intuícióval kolozsvári íráskutatónőnk, KABAY LISETTE érezte-értelmezte ki a csigasor képjeleiből. Zsolozsma stílusú gyönyörű naphimnusz szövegét szötte színes-ízés szavakból. Az emberiség közös zsolozsmájának zsongása ez a teremtés hajnalán...

Erre vonatkozó alapgondolatait KABAY LISETTE a következő mondatokba sűrítette:

"A Napének akkor keletkezhetett, mikor a tavaszi napéjegyenlőség idején a Nap még a Kos csillagképében kelt fel. A processió folytán az állócsillagok átlag 72 év alatt egy fokkal tolódtak el Kelet felé. Bízunk szakértőre a megfelelő számítások elvégzését. Az eredmény csakis a szöveg keletkezésének időpontját határozhatja meg, maga az írásrendszer fiatalabb lehet. Mind az elő- és mind a hátlapon ismétlődő mondatok vannak. A visszatérő ismétlődésekből arra lehet következtetni, hogy a himnusz énekelték."

KABAY LISETTE megfejtési kísérlete módszeres elemzés. Az összes képjelek logikus jelentéstartalmának megállapításával indul el a rejtély megfejtés csábító, de nehéz útján. Gondolatmenetének eme folyamatát teljes egészében közlöm. Már csak azért is, mert TORMA ZSÓFIA gyűjteményének sok képjelével kapcsolatba hozza a hasonlatosságot kínáló párhuzamokat. S főleg azért, mert ez a szép Napének a maga titokzatos jeleivel talán összekötőhidként szerepelhet

egyszer az ókori Nyugat és Kelet szellemi áramlatai közt, mint ahogy a lelőhely, Kréta valójában az volt. Akkor még a Nyugat legszélsőbb sávja a mai Magyarország, Erdély volt és a legkeletebb az Altáj-vidék...

1.

Atya (úr, napisten). Lósörényt viselő férfifej. Az ókorban elterjedt fejdísz volt a sörény, Pallasz Athéné sisakján, a Cameo Gonzagán, II. Ptolemaiosz sisakján stb. láthatjuk. A görög, majd a római katonai viselethez is hozzátartozott. Az *Atya* a korong fő személyisége. Az alább felsorolt kitüntető címek - király, uralkodó, nagy, fenntartó, teremtő, bíró - mind rá vonatkoznak. Bizonyos sajátságai apollóniai: nyilas napistent fiatalnak ábrázolták, mint Apollónt szokták; ugyanakkor zeuszi is: csapásokkal és jótéteményekkel fizet, és megtaláljuk a korongon Zeusz kiterjesztett szárnyú napmadarát, a sast is. Ugyanígy uralta az eget az egyiptomi fényisten, a joggal megjelenő teremtő, Ptah. Persze, a szárnyas nap asszír és perzsa istenkirályok feje felett is ott lebegett, a mezopotámiai állatövön Samas, a napisten járt.

2. *Anyaišten*. Jobbkezében sarlószerű tárgyat tartó, baljával mellére mutató nő. A Magna Mater, az Élet Asszonya, a Földanya, a termékenység istennője. Az anyaiistennel az egész világon találkozunk, a letelepedett földművelő népek életében a termékenység központi kérdés volt. A kultusz eredetének nyomai az Anatóliától Kurdisztánig és Palesztináig terjedő területre vezetnek. A görög Démétér-Kübelé-Aphrodité, a latin Ceres-Venus mondákban fennmaradt keleti eredetű vonások arról tanúskodnak, hogy a földközi-tengeri anyaiistenek a sumér Inanna, a föníciai Astarté, az asszír Istár, a szíriai Asera, a babiloni Molédet stb. mintájára elképzelt mitológiai alakok. Egy Tepe Moussienben talált Kübelé-szobrocska az istennőt úgy ábrázolja, amint mindkét kezével melleire mutat. Trójából hasonló lelet került elő. A Kisázsiaiában rajongva

tisztelt Kübelének Krétán is hódoltak, táncokkal és körmenetekkel ünnepelték. Görög földre is áterjedt a tisztelete. Kübelé-Démétér Homérosz idejében még nem volt olümposzi istenség, de a kenyeret már Homérosz is Démétér kenyérének nevezi.

3. *Megy, mész*. Lépő ember alakja utal a jel mondanivalójára.
4. *Arc*. Férfifej, az arcán determináns látható.
5. *Megkötöz* (foglyul ejt). Hátrakötött kezű alak.
6. *Ház*. Sátorkunyhó. Ugyanilyen ábrázolás ismeretes az i.e. IV. évezred táján virágzott új kőkori Körös-kultúra anyagából. A földközi-tengeri jellegű, késő újkőkori Tiszai-kultúrában (i.e. 2800-2500) is ilyen még a „ház”.
7. *Nyilas*. Tollas nyílvesző.
8. *Íj*. A sumér Enlil óta, sőt a kőkorszak óta a legtöbb isten és vezér tartozéka. A sémita-akkád Marduk „íjat hajlít” (Gilgames-eposz). Egyiptomi képjel.
9. *Ég, égi*. A kereknek rajzolt égbolton égitesteket jelölő hét karika. Mükénéi sírleletből származó préselt aranylemezen a fentivel azonos ábra szerepel; az itt bemutatott 39. számú napjellel egymást váltva díszítik a tárgyat. A babiloni bolygók száma hét. Bronzkori asszíriai tálon a két jelt egyesítve látjuk: a napjel sugarai közt hét köröcskét számolhatunk meg. A Torma Zsófia gyűjteményében szereplő tordosi agyagkorongokon 6-7-8-12 tagból álló köröcskékből képzett „bolygócsoportok” vannak. A Körös-kultúrából napfényre került karéjos szélű hálónehézeken hatbolygós eget örökítettek meg.
10. *Hegyek*. Két halom. Az i.e. III. évezredből származó proelámita pecséthengeren négy egymás mellett álló kúpot, a babilóniai pecsétlőhengeren páros kúpokat láthatunk. A sumér írásban három ék = *matu* (ország), azaz *sadu* (hegy). Hettita szövegekben a kettős halom = ország. Egyiptomi szójel.
11. *Bíró*. Egyélű bárd. Kréta virágkorában a szertartások bárdja kétélű volt! Ilyeneket tártak fel a mükénéi és knosszoszi ásatások alkalmával. A neolitikumban a bárd még a Magna Mater, a holdistennő jelképe, a phaisztoszi korongon már az Atyát illeti, hogy sokkal későbbi időben mint securis a pontifex kezébe kerüljön.
12. *Víz*. Korsó; áldozati edény. Az athéni múzeumban őrzött vaphiói gemmára ugyanilyen - libatióra használt - edényeket véstek. Perzsiában és Turkesztánban ennél régebbi rétegekből is ástak ki hasonló korsókat.
13. *Bárka*. Egyiptomi szövegek gyakran említik a „Nap és Hold hajóit”. Ra, az egyiptomi napisten mindennapi útját napbárkájában tette meg. Királysírból előkerült mükénéi aranygyűrű pecsétlőlapjára holdsarló alakú csónakot, abba a 39. sz. alatt szereplő napjelet és félholdat vésett alkotója. A korongon előforduló bárka pontos megfelelőjét nem sikerült sem ókori egyiptomi, görög, sem kisázsiai emlékeken megtalálnom. Az ókereszténység az egyházat jelképesen hajóhoz hasonlította; a templomok alaprajzát ma is fő- és mellékhajókra tagolják.
14. *Kos*. Kosfej. Az állatöv első jele. Az északi félteke tavaszának kezdetekor a Nap a Kos jegyében - házába - lép. Ma a precesszió következtében a Kos jegye a Halak csillagképének házába vándorolt. A Földközi-tenger vidékén elterjedt állatövi jegyek többnyire káldeai példák átvételei. A görögök Ammont, a kosszárvú egyiptomi istent Zeusszal azonosították.
15. *Termőföld*. Magyakkal bevetett terület, triangulummal megjelenített térség. Ugyanez az i.e. III.

évezredből keltezett proelámita pecséten. Érdekes egyeztetésre ad alkalmat: a latin nyelv ter- (3) segítségével képezi a föld, terület szavakat: *terra, territórium*. Itt említem meg, hogy a 29. sz. terem, teremőnek olvasott bálvány szobrocska *terrakotta*.

16. *Növekedés*. Az írrok álló gyermek alakjával jelenítette meg az elvont fogalmat.
17. *Király*. Sisak. Hasonló alakú bronzsisakot viseltek az asszírok is. Európában ezt a sisakformát használták a bronzkor végén és a vaskor első időszakában. A hettita királyok ugyanolyan süvegeit viseltek, mint az isteneik, de jelvények nélkül. A sisak a hieroglif írásban az uralkodó ideogramja.
18. *Lesújt* (büntet, megver), ökölbe szorított, ujjvédővel ellátott kéz. Az égei-tengeri Théra szigetén Spyridon Marinatos a közelmúltban folytatott ásatásai alkalmával falfestményekre bukkant. Többek között kesztyűt viselő ökölvívók képét tárta fel. A professzor a krétai telepések lakta szigeten előkerült festményen ábrázolt ökölvívó kesztyűt a világon legelső ilyen természetű emlékek tartja. A phaisztoszi korongon előforduló ujjvédőt a thérai kesztyű előzményének tarthatjuk.
19. *Magas*. Ciprusfa (*Cupressus sempervirens*). A Földközi-tenger vidékén honos, tornyos növény. 25-50 méter magas, örökzöld fa; a képjelen gömbölyű mag házait is feltüntette az írrok.
20. *Megmunkál* (alkot, alkotó). Hegyes végű, többféleképpen használható eszköz.
21. *Befed* (fedez). Cserépfedő. Átvitt értelemben olvasandó. A korong írrokának gondolatmenete ma is könnyen követhető: vö. magyar fedő - fedez: francia couvrir, XIII. sz.-i s'accoupler avec la femelle, XVI. sz.-i accouplement - union sexuelle; latin *cooperculum* - fedő, cupula = testi egyesülés; angol cover = befed, *covert* (jogi kifejezés) = a férjezett asszony helyzete.
22. *Nagy*. Derékszög. A kőfaragók ősrégi mérőeszköze önként kínálkozhatott a nagyság fogalmának meghatározására. A szög az ékírások gyakori jele; a tatárlaki táblácskák egyikén két, egymás mellett álló szög van. Az i.e. 3300-ból származó, Kisben kiásott legrégebb, megfejtetlen sumér írású táblácskán ugyanilyen szögek. Egyiptomi szójel.
23. *Fenntartó*. Villásan elágazó tartófa.
24. *Új*. Ősi számsorhoz tartozó ábra. A Földközi-tenger térségében előkerült réz-, illetve bronzkori nyersöntvényeken ehhez hasonló jelzések vannak. Forrer egy 33,3 kg súlyú öntecs képét közli, amelyen 3-3 tagú tengellyel összekötött ábra van. A tordosi cseréptöredékeken 2-3-4-7 stb. fogazatok. Érték- vagy súlymeghatározó számjelek lehetnek. A római 4. Flavia légió tetőcserepen fennmaradt bélyegzőjén a 4-et ugyanannyi függőleges pálcika tünteti fel, alattuk a vízszintes vonás. A fogazatok bizonyára a kézujjakkal történt számolás emlékei. Ideogramunknak 9 ujjacska van - az indó-európai nyelvek a 9 és az új fogalmát hasonló vagy azonos hangképű szóval alkotják: szanszkrit új: *navas*, 9: *navam*; görög új: *neos*, 9: *ennea*; latin új: *novus*, 9: *novem*; angolszász új: *niwe*, 9: *nigon*; angol új: *new*, 9: *nine*; német új: *neu*; 9: *neun*; francia új: *neuf*, 9: *neuf*; román új: *nou*, 9: *nouă*.
25. *Megítél* (ítél). Lefelé fordított villás fadarab. A „fenntart” jelentésű képjel fordítottja. A római gladiátorok élethalálharcából legyőzöttként kikerült küzdőnek a nép feltartott kézzel adott kegyelmet, vagy lefelé fordított hüvelykkel ítélte halálra.
26. *Úr, uralkodik*. Jogar. Az ókori királyok már többnyire jogarral szerepelnek.
27. *Ald [Áld], áldoz, átkoz*. Fából összeállított oltár, hordozhatónak vélem. A legrégebbi időkben a

szertartást a szent ligetben egybegyűltek előtt mutatták be. A phaisztoszi korongon levő írást megalkotó nép még nem templomban áldozott! Hordozható oltáraik voltak a zsidóknak is, a kegytárgyakat ma élő népek is szokták körmenetben vinni. Az oltárra helyezett élelem és ital az áldozat tárgyát képezte, ezért olvasom a jelet áldoz-feláldoz-nak Az oltár felépítményének régi alakja, a cibórium a korongon szereplő ősi formát őrzi. Ugyanilyen szerkezete van a babiloni Nagytemplom legfelső kupolás szentélyének, hasonló a „mihrab”, a mecset és a dzsámi imafülkéje, az oszlopos keresztény apszis. Az áld-feláldoz-átkoz ellentétes jelentésének összefüggésére vö. latin sanctio = 1. szentesít, 2. megtorló rendszabály; francia sacré - 1. szent, 2. átkozott; angol swear = 1. felesküszik, 2. átkoz, káromol. A héber *barak* és a spanyol *dichoso* ugyanilyen ellentétes jelentéstartalmú. A magyar áld-átkoz a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint azonos gyökből képzett szavak.

- 28.*Hatalom* (hatalmas). Szarv. Az ókori keleten a szarv az újhholdat, a férfiúi nemzőképességet, a hatalmat jelképezte. A hettiták a Szarvak Ünnepe nagy szertartással ülték meg, isteneiket szarvas sisakkal ábrázolták. Kréti vázaképen: szarvas bikafej, szarvai közt a napot hozza, azaz a korongunk 39. sz. napjelét: sugaras szirmú virágot. (A japán címer „aranyvirága” - napja - ugyanilyen.) A szarv egyiptomi hieroglifjel.
- 29.*Teremt, teremtő*. Bálványszobrocska. Torma Zsófia gyűjteményében pontos másai láthatók. A hasonlóság elve alapján alkotott képjel: az ember agyagból szobrokat „teremt”, az istenség teremtő munkáját legszembeűnőbben e párhuzammal érzékeltethette az írrok. Az óbabilóniai mítoszban az anyaistennő - másik változatban a hatalmas istenek - agyagból gyúrnák az embereket.
- 30.*Gyors*. Lóláb.
- 31.*Őr* (örködik). Oroszlánfej. Utalok a mükénéi Oroszlánkapura, valamennyi mezopotámiai és más ókori kultúrák elmaradhatatlan, őrt álló oroszlánjára.
- 32.*Napmadár*. Sas. A mitológiában már a sumér időktől fontos szerepe van. A hettita Bundás istennek, Zeusznak, Ptolemaiosz Szotér idején az egyiptomi birodalom jelképe. Vö. asszír-babilóniai szárnyas napkorongok. A sas későbbi népek hitvilágának is napmadara.
- 33.*Lélek*. Madár, bizonyára galamb; lélekállat. Lélekként elrepül, majd visszajön, hogy ismét világra szülessen. (Gólyamese!) A mezopotámiaiak, egyiptomiak stb. elképzelésében a léleknek madár alkata volt. Mükénéi arany Astarté templomocskán galambok.
- 34.*Termékenység, megtermékenyít*. Hal, valószínűleg közönséges tok (Acipenser sturio). Hasonlóság alapján képzett jel: az északi félteke mérsékelt égövének vizeiben élő tok rendkívül termékeny, 3-6 millió ikrája van. Indián szokás: a chimuk kukoricaföldjeikbe a termékenység biztosítása érdekében halakat ástak el. Az ősi anyaistennővel - Potnia théronnal találkozunk egy közismert ógörög vázán. Ráncolt szoknyájára ölétől földig érő halat festett a művész, jobbán és balján egy-egy oroszlán örködik. A nap- és holdistennel, napbárkával társított halábrázolások gyakoriak.
- 35.*Újjászülető, újjászületés*. Bogár. A szkarabeusz, Khepra, az egyiptomiaknál a napisten megjelenési formája, a tavasszal és minden reggel újjászülető Nap. Az újjászületés, megifjodás eszméjét minden napvallású népnél megtaláljuk. A sumér Dumu-zi évenként meghaló-feltámadó napisten. Egyes akkád, egyiptomi, indiai, pelazg, thrák stb. istenek minden évben újjászületnek.
- 36.*Élet*. Leveles ágacska. A történelem előtti idők óta a legkülönbözőbb népeknél az élet jelképe.

Az Égei-tenger környékén már a pre-mükénéi időkben rendkívül gyakran alkalmazott díszítmény,

37. *Győz* (legyőz). Kettős leveles ágacska; győzelmi kitüntetés volt, a homlokkoszorú előzménye.
38. *Termés*. Virágzó növény. Valószínűleg földimandula (*Cyperus esculentus*), mely Európa déli részén is honos. Kitűnő, lisztes, dióízű gumója van, olajat sajtolnak belőle.
39. *Ragyogó* (sugárzó). Nap. Az ókori napábrázolások nem természetűek, a napimádók kerékkel, szvasztikával, forgórózsával, sugaras szirmú virággal stb. jelenítették meg a Napot. Ábrákkal azonos napképek: Subád sumér királynő fején, a legrégebb indiai pénzen, Dáriusz palotáján kőbe faragott díszként, egyiptomi balsamtartón, a ninivéi palota díszkapuján. Torma Zsófia erdélyi román fakeresztet mutat be ugyanilyen nyolcszirmú virág vésetével.
40. *Feljön*. Felfelé mutató, háromágú eszköz, valószínűleg szigony (szkeptron). Neptun szigonyával jön fel a tengerből. A 23. és 25. sz. alatt tárgyalt jelekhez hasonlóan képzett ideogram. A szigony asszír istenek kezében felségjel.
41. *Ellenség* (gonosz). Alsótest. A kép a nemi jelleget nem határozza meg, a lábfejek is hiányoznak, mert csak zavarólag hatnának. Az írrok ugyanis a „nemtelen, fajtalan” fogalmát fejezte ki eszel a ragyogó logikával megalkotott képjellel. A megfejtésre az vezetett, hogy az előlap 28. sz. mondatában ezt az írásjelet hátrakötött kezű ember követi. M[iv]jel a fogoly után az „égi Atya” következik, nyilvánvaló, hogy a fegyelmi eljár[ás] rá nem vonatkozhat, csakis a mező második, szóban forgó ideogramját érinth[et]i. Megkötözni, foglyul ejteni a „nemtelen” ellenséget szokták. A nemtelen sz[ó] jelentéstani viszonya: a nem (genus) származékszava, a nemes ugyanebből a tőből képzett, melléknév. Latin *genus* = nemzetség; *generosus* = nemes; angol *gender* = (ma már elavult értelemben) nem (genus), *gentle* = előkelő, *ungentle* = durva, közönséges, nemtelen.
42. *Halál* (pusztulás). Csont. Az ábra közepén levő vonal a csontvelő, még-inkább a beszáradt csontvelő. Az időben egészen a mai napig fennmaradt jelentéstartalomra fölösleges figyelmeztetnem, annál érdekesebb egy nagyon távoli párhuzam: Waring és Holder az északkelet-amerikai Temple Mound II. műveltségben használt hieroglifek táblázatán két csont rajzát közlik a halál jelképeiként, az egyik csont szintén „velős”.
43. *Levág* (learat). Sarlószerű eszköz. A sarló az ókorban a földművelés jelképe volt, mint ilyen a termékenység-istennők tartozéka. (Ma: „Sarlós Boldogasszony.”)
44. *Megjutalmaz* (ajándékoz). Fémlemez vagy nyersöntvény. A fémtárgyaknak értékmérő szerepük is volt. A tárgyat az egyik végében levő lyuk által fel lehetett függeszteni. Egy Knosszoszban lelt réztomb és ókínai bronzpénzek hasonló alakúak.
45. *Szövetség, szövetséges*. Szövetcsík. Tulajdonképpen vállszalag. Nem lehet véletlen egyezés, hogy több nyelv ugyanazon gyökből képzett szót használ a szövet - szövetség, kötél - kötelék megjelölésére. Angol *league*, francia *ligue*, olasz *lega*, késő-latin *liga* = szövetség; a latin *ligo* = összeköt származékszavai. Az angol *scarf* szót két pont alatt tüntetik fel a szótárak: 1. vállszalag, 2. szalaggal összeköt. Vö. továbbá: német *Band* = szalag, kötelék; *Bund* = szövetség, frigy. A *Bund* köteget, csomót, fasciót is jelent, a római magistrátusok hatalmi jelvényét. Latin *fascia* = szalag, kötő; *fascino* = megigéz, „megköt” (vö. angol *fascinate*, francia *fasciner* = megigézni, bűvölni). A sumér *duranki* kifejezés jelentése = ég és föld köteléke. Latin *sacrilegium* = *sacer* (szent) + *lego* (összeköt). Mózes I. könyve: „Az Isten szövetséget köt Ábrahámmal”. Malakiás könyve: „...nékem kötésem volt azzal életnek és békességnek kötése”.

A szövetség keresztükötését már egy Péceli (Badeni) kultúrához tartozó bálványszobrocskán felismerhetjük a vállon és mellen keresztülvezetett szalagpántokról. Egy anatóliai bronzkori istenszobor mellére külön, utólag illesztették az ezüsből kalapált keresztpántokat. A vállszalag nyomai Európában ősidők óta megtalálhatók, Mezopotámiában és a Földközi-tenger vidékén fontos ismertetőjelei az istenábrázolásoknak. Későbbi időkben a szasszanida királyok fejdíszéről, a pápai tiaráról, a püspöki mitráról két széles szövetcsík csüng le. (*Mitra*: görög szó = kötelék.) Ma viseli az angol királynő, polgármesterek, anya-könyvvezetők, magasrangú katonatisztek, valamint... szépség- és bálkirálynők. (Sic transit...)

KABAY LISETTE ezeknek a képírási jegyeknek logikusnak látszó magyarázata után megszóvegezi a Naphimnusz általa ajánlott szövegolvasatát. Az egyetemes emberiség olyasféle hódolata a Magasabb Erők felé, mint ASZISZI FERENC "Naphimnusa", vagy a mi BERZSENYINK "Fohása", természetesen átformált világnézetben...

"Ragyogóarcú Nyilas! Mégy magasra, élet Teremtője, égi Atyánk! Ragyogóarcú Nyilas! Életfenntartó Uralkodó, mégy magasra égi Atyánk, Ég hatalmas Napmadara, Fenntartó! Befeded a nagy Anyaistent, Teremtő nagy lélek, hegyeket alkotó égi Atya, ura a termékenységnak. Új élet, új termés Teremtő égi Atyánk, Hatalmas Napmadár, égi Atya! Íjjaddal feljössz, ragyogó uralkodó lélek, égi Atya! Király! Ellenséged halálba megy, pusztító égi Atyánk, az élet hatalmas Napmadara, Uralkodnak a nagy Anyaisten és az égi Atya. Lesújt, jutalmaz a Teremtő, ég Királya, Szövetség megteremtője! A termékenység elleneit megkötöd, égi Atya, ujjászülető örünk, örököd. Király! Szövetség őre, az ég ellenségeit feláldozod. Hatalmas! A magasba mégy, égi Atyánk vagy..."

Ezek a fenség előtt hódoló szavak alkotják - KABAY LISETTE olvasatában - a csigakorong előlapjának szövegét, A hátsó oldal azonos hangnemű folytatása az előbbinek:

"Király, Szövetségesünk! Bárka kormányosa, újjászülető ör! Király! Ura életnek és Anyaistennőnek, Atyánk! Király, Hatalmas! Feljössz a Kos-házába. Lesújtasz, győzöl, örködsz, ítélsz. Áldozat nagy Uralkodó[n]knak, királyunknak!!! Király! Szövetséges király, Élet-nagy királya! A Bárka ura, újjászülető Teremtő! Lesújtasz, király, győzöl, örködsz ítélsz. Király! Szövetséges őrzőnk, a magasból lesújtasz, örködsz. Lesújtasz, király, győzöl, örködsz. Magasba mégy és házadban teremtesz, Atyánk! Feljössz termékenyíteni a lélek és élet Anyaistenéhez, termékenység őre. Nagy hegyeket alkotsz. Az Élet Vízét megáldod, megáldos [megáldod] és őrzöd. Mégy ragyogó bárkában, Teremtő. Ellenségünket legyőzöd, hatalmas Atyánk. Élet ellenségét feláldozod (megátkozod) királyunk. Bárkából a termést levágod és megítéled. Hatalmas! Mégy magasra, királyunk, bírónk. Feljössz termékenyíteni, magasra mégy. Termőföld nagy uralkodója, alkotója! Ég vizét áldozod a termékenységért. Teremtő, bárkában ítélsz. Növekedésen uralkodsz, termés Atyja. Élet királya, szövetség megteremtője! Ellenségünket elítéled, égi Atyánk!..."

A többször ismétlődő szövegtöredékek bizonyára a közös népi ének, közös esdeklés visszhangjai. Mint a zsongó zsolozsmák zoltáiraiban, litániák felkiáltásaiban, amelyek a lélek mélyéről fakadva szállnak magasba. Egészen emberi, akár félelem, akár rajongás a szülőanyjuk ezeknek az egyetemes, embertermelte szellemi megnyilvánulásoknak.

KABAY LISETTE megfejtése és ajánlott olvasata a kolozsvári "**Korunk**" közművelődési szaklapban jelent meg (1973, X. 1577-1587) és olyan visszhangja volt, hogy a világhírű régész VLASSA MIKLÓS, a tatárlaki sumér ékírásos táblák feltárója személyesen válaszolt ugyabban a lapban (1974,

IV. 595-604). VLASSA nem osztja KABAY véleményét. Megokolásul felsorol 15 követelményt, amelyek figyelembevétele és felhasználása nélkül - szerinte - az eredmény kétséges. Mindenesetre ítéletét maga is enyhíteni igyekszik: "**Kétségtelen, hogy a felsorolt (és fel nem sorolt) követelmények maximális igényt fejeznek ki s túlzásnak tűnhet EGYETLEN személytől mindezt elvárni...**" Részemről KABAY LISETTE finom asszonyi intuícióval, megérzéssel megoldott eredményénél nem a felhasznált (vagy fel nem használt!) eszközöket tartom fontosnak, hanem magát az eredményt. Gyümölcsükről ismerjük meg és értékeljük a fákat! A "varázsvesszővel" feltárt forrásvíz lelőhelyénél a szokásos geológusi műszerek - bármily szaktudomány is alkotta őket - nyugodtan elmaradhatnak. A lényeg a felbukkanó, üdítő forrásvíz! S KABAY varázsvesszővel jár... Még abban az esetben is jelentős az olvasata, ha az általa felsorolt szóképek mindegyike nem fedí a valóságot, de az **alapgondolat**, a szöveg **Naphimnusz** jellege kétségtelenül helyes irányba terelheti a végső olvasat szövegének megfogalmazását...

KIS- ÉS ELŐ-ÁZSIA ÓKORI NÉPEINEK ÍRÁSRENDSZEREIRŐL

Az írástörténészek, főleg a legismertebbek az orientalisztikában, a "keleti nyelvek tudományában" nagy előnnyel és könyveik világszerte megszervezett terjesztésével "sémi" körökhöz tartoznak. Ők voltak és ők jelenleg is a hangadók. Így ment át, ma már teljesen kiirthatatlanul még a tudományos világban is az összes ókori, jelentősebb kultúrával bírt népek sémitizálása. Csak újabban igyekeznek ezen az elavult, de magát szívósan tartó nézeten változtatni az "indogermán" tudósok, akik viszont a minőségi népeket saját őseikké léptetik elő.

Ezek közt a minőségi népek, szellemi vagy anyagi kultúrával magasabb szinten jelentkező népek közé tartoznak a mai Kis-Ázsia ma már csak az ókor történetéből reánkmaradt táblácskák, régészeti anyag egyeztetéseiből és az ószövegségi biblikus, történeti könyvekből ismert **hititák, hattusák, hykszoszok, hurriták**. Nem szándékom ezeknek a népeknek az írásrendszerével részletesen foglalkozni, de minden jel arra mutat, hogy az általánosságban "**föníciainak**" titulált betűk ezeknek a népeknek együvé foglalt, összesített írásjeleiből szűrődtek le. Így az Égei-tenger szigetvilágából a Kis-Ázsia és Syria parti városállamaiba márcsak az ókori intenzív tengeri kereskedelem nyomán is elsősorú kapcsolatok adódhattak, ahol kulturcsere kétirányú változatban is szerepel. A "föníciai" kereskedők nemcsak vittek, hanem hoztak is anyagi érdekeltségeik mellett szellemi termékeket is.

SEBESTYÉN GYULA korában már a **hititák** története eléggé ismert volt. Eg[y]iptom történetében és a Biblia felsorolt népei közt "**Khatti**" név alatt elég sok tájékoztató adattal találkozunk. A magyar írástörténész a hititák írásrendszeréről alkotott véleménye az ő korában teljesen helytálló volt. Azóta azonban a SEBESTYÉN által is ismert és a Karkemis mellett kiásott hieroglif egyedülálló adatai mellé egész sor új lelet, sőt "bilinguis", azaz kétnyelvű feliratos emlék is felbukkant, a tudomány álláspontja sokban változott. SEBESTYÉN még így nyilatkozott a hetiták írásrendszeréről: "**A syria-i hetita nép ékírás helyett durva hieroglipheket faragott.**" Azóta kiderült, hogy a hititák két írásrendszerrel dolgoztak és kiindulópontjuk a sumér ékírás volt, amit azonban elég hamar vonalasírássá alakítottak át. Erre vonatkozólag náluk fordított irányú fejlődés alakult ki, mint a suméroknál, vagy a sumérok ékírását átvevő akkádoknál. Ez azt jelenti, hogy a sumérok eredeti és még Belső Ázsia terein való tartózkodásuk idején a képírásból, illetőleg az ezt megelőző vonalas jegyeikből tértek át az ékírásra, a hetiták vagy hititák pedig megfordítva, az ékírásból tértek át a vonalas írásrendszerre, amelyben merev, egyenesvonalú jelek képviselték a hangokat. Erre vonatkozólag A. C. MOORHOUSE közöl jó példákat, bár természetesen "északi szemitáknak" titulálva a hititákat.

ugaritico						
semítico del norte						
	g	h	z	s	c	sh
Moorhouse írásfejlődési táblázata						

Maga a "**leegyszerűsítési folyamat**" tehát a képirásból ékírásba, ékírásból vonalasírásba való átmenet formájában zajlott le talán évszázadok alatt. Ez egészen érthető, hisz elfogadható képeket csak az ügyesebb, sokszor művészi adottságokkal rendelkező kiváltságosak tudtak "rajzolni" vagy ami még nehezebb volt, kifaragni szinte szobrászi tökéletességgel és módszerekkel. Ez csak egyes, művészi hajlamú egyénekre szorítkozó írástudás volt. A sumér nép azonban már a maga korában annyira "demokratikus" nép volt, hogy az írástudást a legszegényebb népi réteg is elsajátíthatta és az "analfabetizmus" ellen maguk a városállamok terveszerűen küzdöttek azzal, hogy szinte kötelezővé tették az írás tanítását már az apró gyermekeknél. S rajzolni, elfogadhatóan, azaz utána olvashatóan bizony nehezen tudtak volna "népi tudományt" kialakítani. Míg a puha agyagtáblácskába a fiatal, fogékony gyerek kezek vagy a már képzett "íródiákok" játszi könnyedséggel nyomkodták apró ékjeleiket, betűket vagy szótagokat jelölve velük. Ésszerűvé tette ezt a drága sásból, vízinövények rostjaiból készült, vagy a még drágább fából vagy még inkább valamilyen fajta fémből készült sima, írásra alkalmas felületek hiánya. Ezek ritkasága és egyben drágasága nem engedte, hogy tömegcikké lehessen bármelyik változat. Az agyag viszont kinek-kinek kezeügyében volt és hozzá még a tűző nap az apró agyagtáblácskák kiégetéséhez, azaz tartósságához szükséges kalóriát is ingyen szolgáltatva boldognak-boldogtalannak. Így lett közkinccsé az alapanyag ingyen tömegével az írástudás a suméroknál és válik ritkábbá a papyrusz, vagy a könnyen romlandó, porladó falapok, vagy csak a kiváltságosoknak elérhető csiszolt fém- vagy kőlapjaival szemben.

Dolgozatomban és vállalt, "gondozásomban" tervezett írástörténeti folyamatoknak nem annyira teoretikus, hanem inkább **szemléltető** kapcsolataira válallkoztam. Visszatérve tehát eme elsőrangú feladathoz, igyekszem a szíriai területen, a palesztinai térségben és a belsőázsiai tereken lezajlott folyamatok emlékeinek csoportjait közölni.

A sumérok ékírásának ősi, **vonalas** formájáról, képirásból ékírássá való átalakulásáról a századfordulón HOMMEL FRIGYES, és a jelen korban KRAMER SAMUEL NOAH nyújtanak bőséges szemléltető anyagot. HOMMEL annyira ment, hogy a **rovásírással** is kapcsolatba hozta az ékírás **irányát**, mert ő az áltáji török etnikumhoz kapcsolta már 1888-ban a sumérok fajiságát és nyelvét. Mielőtt az általa nyújtott bizonyító adatokat felsorolnánk, célszerűbbnek látszik KRAMER modernebben feldolgozott képirásból ékírássá való fejlődési táblázatának közlése:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								
11								
12								
13								
14								
15								
16								
17								
18								

Kramer írásfejlődési táblázata képirásból ékírásba

KRAMER professzort a táblázat összeállításában nagyban segítették az istanbuli "Sark Eserlari Müzesi" ókori múzeum sumér táblácskáinak tömegét gondozó török régésznők, HATICE KIZILYAY és MUAZZES CIG. A táblázaton jelzett változási, vagy fejlődési kor K.e. a 3. évezredtől a 300-as évekig zajlott le a maga utónépeknél sokáig használatban maradt ékírás terén. KRAMER soraveszi az egyes

jelek magyarázatát, amit fontosnak tartok én is feltüntetni, mert az egyes képjelek az általános emberi megfigyelésen alapszanak minden különösebb helyhezkööttség nélkül. De szándékom a 18 képjel felsorolása azért is, mert talán épp ezek a képjelek mutatják a sumérok nyelvi rokonságát a kifejezett szavaik nyomán magyar nyelvünkkel.

1. - A csillag-jelet a sumérok AN-nak ejtették és jelentése kezdetben "ég", majd átvitt értelemben "DINGERT, azaz "égi lény", a magyar "tündér".
2. - A sumér "KI" a "föld" képe. Ábrázolása híven tükrözi az ókori emberiség általános felfogását a Föld "tengerben úszó sziget" képletével, nem ismervén gömb mivoltát földtekénknek.
3. - A sumér "LU" azaz "kar" képe, az emberi kar stilizált formája.
4. - A sumér "SAL", a női szemérem rajza, amelyet később "asszony" értelemben használtak.
5. - A sumérok "KUR" szavát, a "hegy"-et jelképezte hármás domborulattal.
6. "GEME" hangzásban a "hegyi asszony" értelemben, ami rabszolgát jelentett, mert a sumérok mint síksági nép, a hegyekből szerezte rabszolgáit. Így a 4. és 5. képjelek ötletes összevonása egy új fogalom kifejezésére.
7. - Finomvonalú "fej" képe. Sumérban "SAG" = "fő" ként hangzott.
8. - Ugyancsak stilizált fej, de már "fogakkal" gyarapítva és KRAMER szerint "KA" azaz "száj" értelmet fejezett ki.
9. - "Tál", azaz "étektartó edény" értelemben használt és "NINDA"-nak ejtették.
10. - Összevont képírás a 9. és 10. jelekből, ahol "KA" - "száj" és "NINDA"- étel együtt szerepelnek és nem nehéz a "KU", azaz "enni" fogalmat kisejteni belőle, főként, ha figyelembe vesszük, hogy az "étektartó" a "száj"-hoz illeszkedik.
11. - A két párhuzamos hullámvonal az emberiség közkincséhez tartozó jele a "víz fogalmának.
12. - a 8. és 11. számú képjelek összevonása és az "inni" fogalmát jelöli.
13. - Sarkán álló lábfej rajza és a "DU" azaz "menni" jelzése.
14. - Stilizált "madár" fogalomkép.
15. - Tökéletes "hal" képe, amelyet a sumérok is "HAL"-nak ejtettek.
16. - Ökörfej rajza és sumér kiejtése "GUD", azaz "ökör".
17. - Ugyanaz, de szarvak nélkül és "tehenet" jelez a sumér "AB" kifejező képe.
18. - "Kalász" képe és a sumér "HE" jele volt.

KRAMER professzor 18 képjegyből ékírássá fejlődését, a hozzácsatolt nyelvészeti kommentárokkal szükségesnek mutatkozik bemutatnom, mert mint ő maga is megjelöli benne a nyolc fejlődési fokozat un. kilencven fokos jobbrahajlását. Erre a jelenségre már különben HOMMEL a századfordulón írt nagy munkájában az ókori asszírok történetéről mint fontos átalakulási folyamatra, szintén hivatkozik. A KRAMER-féle táblázat megjelenése - 1956 - előtt ugyanis az ékírás fejlődésének mikéntjével nagyon sokan foglalkoztak a HALEVYVEL folyt vitatkozások nyomán. Így HOMMEL, a müncheni egyetem világhírű assziológusa saját tapasztalatai alapján ebben a kilencvenfokos helyzetváltozásban már 1925-ben nyíltan az un. protosinai, szemita és görög betűkre is kiható tényezőt látott. Ezt az apró, de az írásfejlődésben fontos tünetet a beduinoknál is megfigyelte és ebből jelentős következtetéseket

vont le az írásfejlődés földrajzi irányára. Szerinte a sokat vándorló beduinok, akik sok régi emlékkövön lévő feliratok különböző formáit jó megfigyelőképességgel ismerték, vitték tovább a palesztinai térségekbe is a régi vonalas, kilencven fokos "elfekvésű" írásokat s ezekből alakult ki a fóníciai rás a déli, és az ótörök, ujugur stb. északi fejlődési fokozat. Ő közelebballónak véli a törökös rovás jegyeket, különösen az altáji népek írásrendszer ábécéjét, mint a déliekét. Az "altájiakhoz" egyébként a magyart is hozzásorolja. Sajnálatos, hogy magyar részről mégcsak "amatőr vonalon" sem méltatták vagy vették érveléseik során figyelembe HOMMEL megfigyeléseit, az egy KMOSKÓ MIHÁLYTÓL eltekintve.

HOMMEL maga is foglalkozott az ékírástól a rovásig tartó fejlődéssel és ennek alapjául az ókori népek történetét, néprajzi adatait, nyelvészetét is felhasználta, azaz a ma annyira hangsúlyozott "komplex" kutatások nyomdokain járt. Sajnos csak munkájának spanyol fordítása áll rendelkezésemre, de ezt a körülményt nem tekintem az érvelés menetében gyengítő hatásúnak. A spanyol fordítás ugyanis lehetővé tette számbavehető módon, hogy az ék- és rovásírás közti összefüggések, illetve folyamatos fejlődések ésszerű fejtegetéseit nyomon követhessem. Kiindulópontjául felhasznált véleményét idézem:

"Mezopotámiában már a keresztény éra előtti negyedik évezredben két különböző fajú és származású nép élt. Észak-Mezopotámiába a szemita népcsalád egyik ága, míg Dél-Mezopotámiában a legrégebb altáji eredetű sumérok, vérük és nyelvük szerint legrégebb képviselői és elődei a Közép-Ázsában élő és oly sokágú törökös törzseknek.." (I. m.7)

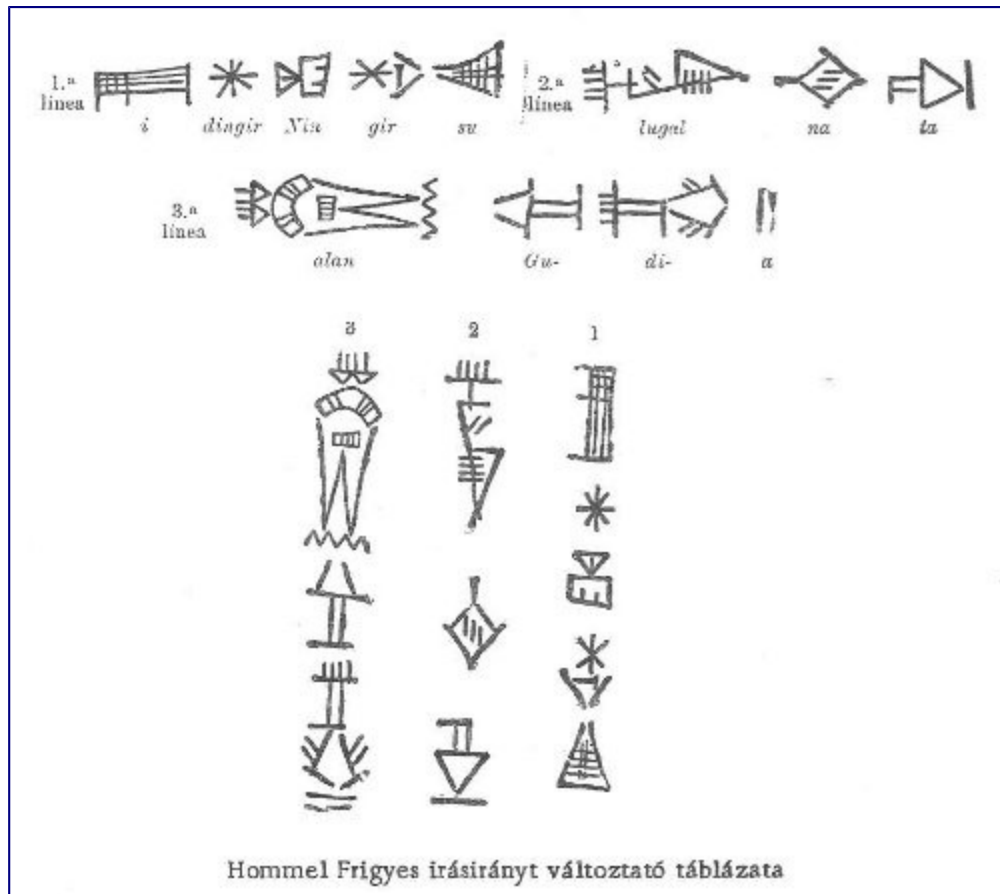
A tisztán nyelvészeti hasonlításokra épülő sumér-magyar rokonítás mellé tehát a fiatal **"írástörténet"** nagyon éles megfigyelésekkel társul, hogy némineműleg a hivatalos kutatók részéről elutasított kutatórendszert **"tárgyi történet"** síkján is bogozza és erősítse. Ezért sajnálatos HOMMEL mellőzése. Még SEBESTYÉN maga is bevallja, hogy HOMMEL "ide vonatkozó dolgozatait **kivonat**" formájában használta fel a Giessenben, 1902-ben kiadott "Ephemeris für semitische Epgraphik" összevonó munka alapján M. LINDZBARSKI tollából. Pedig a két zseniális írástörténésznek a kiindulópontja azonos. Bizonyoságul álljon itt SEBESTYÉN ide vonatkozó megállapításának egy részlete :

A babyloniaiak *ékírását* az ókor legrégebb kulturnépe, a mi ural-altáji népcsaládunkba tartozó geniális szumer-nép hozta létre. A Kr.e. IV. évezred első felében e népet a sémiták leigázták, de nyelvüket és írásművészetüket a hódítók alkalmas művelődési eszköz gyanánt továbbra is megtartották. Az írást utóbb eltanulták a médek és persák is. Az utóbbi nép az ékalakú jegyeket már az emberi beszéd egyes hangjainak jelzésére betűk gyanánt alkalmazta. A szumerek írása eredetileg képírás volt s később is vízszintes, dőlt és függőleges vonalokból alkotott szóképekkel, ideogramokkal fejezte ki az emberi gondolkodás és beszéd fogalom-sorát. De az ideogramok egyenes vonalainak, vagy ékeinek elhelyezkedése később is elárulta, hogy az ideogramok csakugyan képek voltak. Így a száj ideogramja egy szögletessé vált nyílást jelez, s ha e nyílásba behelyezték a víz ideogramját, az új jegy azt jelentette, hogy *iszik*.

De meddő sopánkodás helyett pótoljuk ki a HOMMEL által éles kritikai felkészültséggel felállított és megnyugtatóan ható, a sumér és a törökös népek írásrendszerei között felállított **közbülső fejlődési fokot**. A müncheni asszirológus erősen hangoztatja dolgozatában a sumér és egyiptomi népek egyenes történelmi kapcsolatait. Ezeket a kapcsolatokat - bár politikai vonatkozásúak voltak - még erősebbé tették a sumérok utódaiként tekinthető **hetita, hatusa** stb. kisázsiai népek fellépése előtt az idézett "vonalas írásrendszer" használata, amely mindkét népnél a képírásból fejlődött ki és elsőrendű bizonyítékként tekinthetjük a rovásírás irányában. Hozzácsatolja, mint szinte mellékes körülményt, hogy ez az írásrendszer a maga be[t]űit jobbról balfelé vezető irányban rögzítette, ami szintén hasonlóságot mutat a későbbi rovásírással.

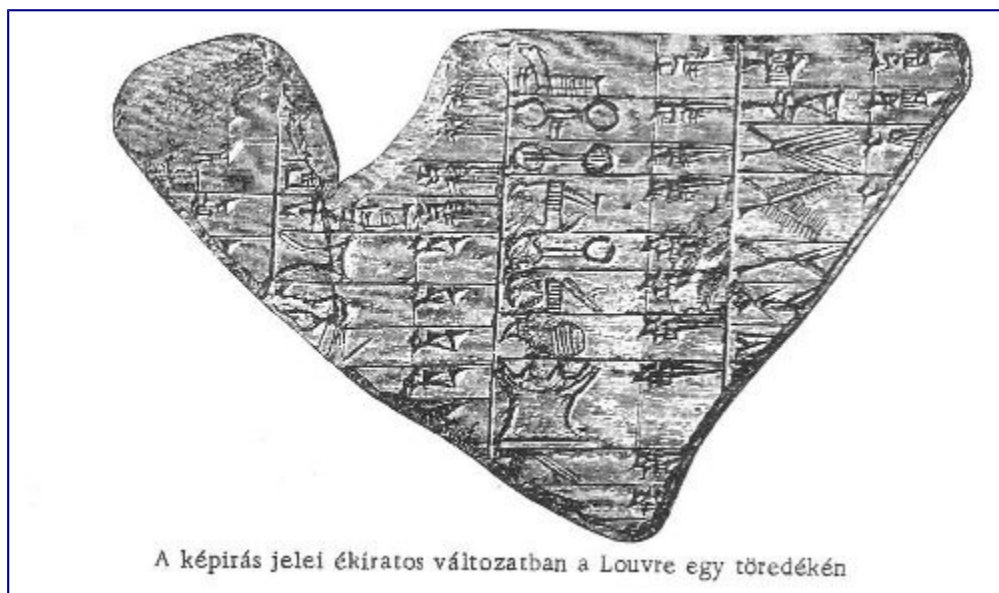
HOMMEL gondolatmenetéből szemléltető anyagként közlöm a vízszintes és függőleges

[függőleges], majd felülről lefelé haladó vonalas írás képeit:

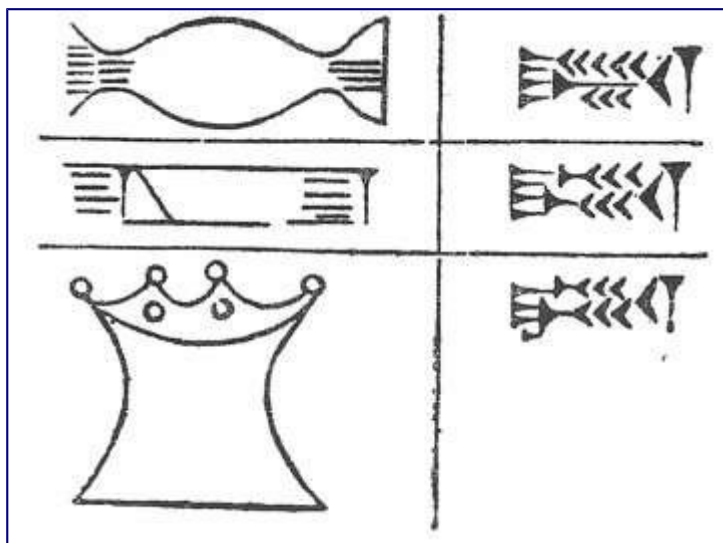

HOMMEL mellékelt illusztrációi magyarázatoként azt is megemlíti, hogy a sumérok ezeket a **vonalas és nem képírásjellegű** szótagjeleket "rövidség" szándékával már Belső-Ázsiából hozták magukkal, ahol szerinte is a sumér őshaza valaha létezett.

A képjelek, "fogalomjegyek" eme rövidített formájának ékírássá fejlődése új hazájukban, Suméria városállamaiban fejlődött ki. Erre vonatkozó szemléltető anyaga a következő két kép a Louvre legrégebbi ilyeszerű adatai nyomán:

A táblatöredék három "értelmetlen" jelének átírása ékírásrendszerre a következő, szemléltető adatolás:

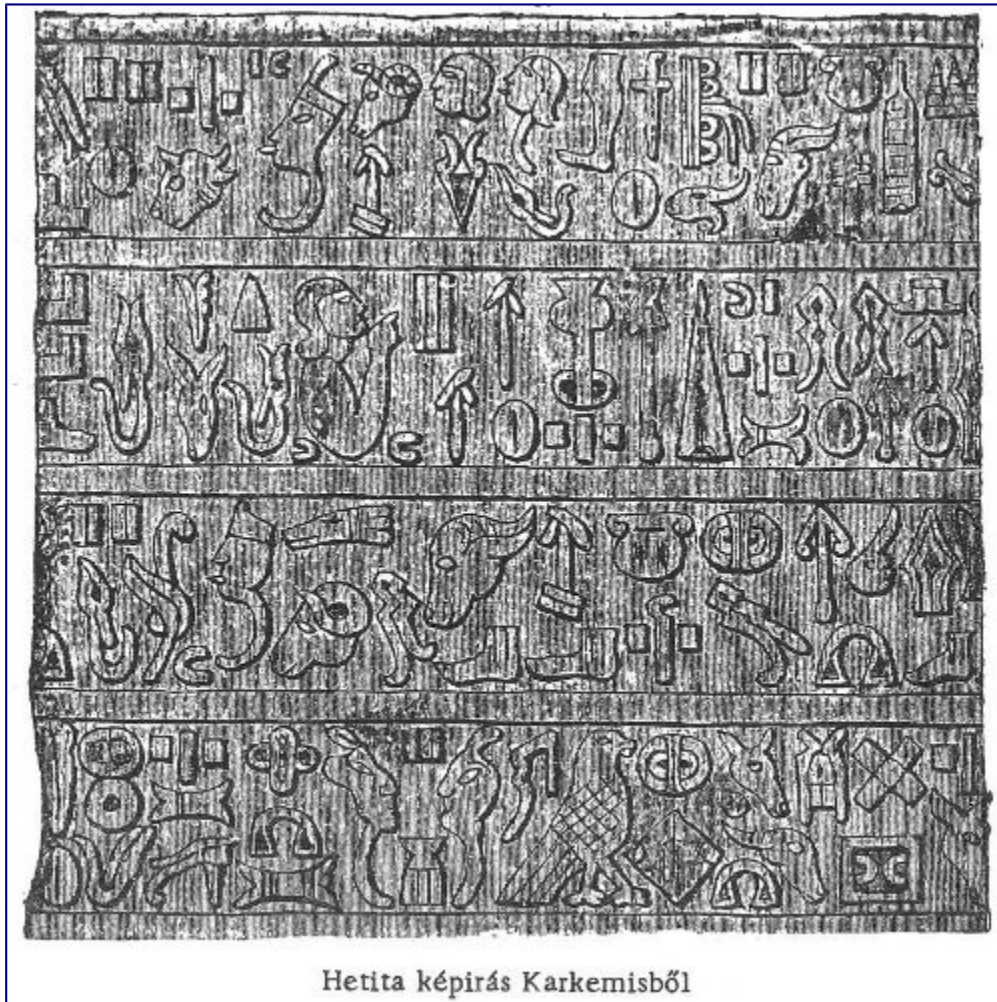
A sumérok **vonalas írásrendszerének ékírássá változásának okát** a már elmondottak alapján az íráshordozó anyag célszerű és mindenki számára hozzáférhető agyag magyarázza meg. Az egyszerűbből a komplikáltabbá való hajlás csak a mi szemléletünk torzítása, hisz már említettük, hogy még a gyerek megfigyelő képessége is jobban felkészült az apró ékecskék könnyed benyomkodására a puha és sima agyagfelületbe, mint rajzos vonalak bekarcolása a könnyen tépődő agyagba.

A Belső Ázsiában maradt, vagy arra felé vándorolt népeknél azonban újabb és alkalmasabb agyag [anyag?] volt a "tömegcikk" az [] írásra. Igaz, hogy ezzel az írástudók rétege is alaposan lecsökkent, de ez az írástörténet szempontjából nem jelentős tényező. Így a népi tömegek "analfabetizmusa" mellett kialakult az "írástudók" kasztja, akár papi vonalon, akár egy erre külön kiválasztott, sokszor rabszolgasorsból származó "íródeák" köre.

A HITITA-HETITA ÍRÁSRENDSZER

A már említett hititák írásrendszere is hasonló változási fázisokon ment keresztül, de itt már a földrajzi

közelségből származó sumér befolyások mellé a nagy Hetita Birodalom és Eg[y]iptom kapcsolatai folytán az utóbbi állam írástudása is erős befolyást hagyott hátra. HOMMEL a hitita-egyiptomi kapcsolatokat a K.e. 1350-es években tartja a legersősebbnek RAMSES fáraó idejéből. A hititák hieroglifái, amit az egyiptomiaktól átvettek, HOMMEL szemléltető anyagában is szerepelnek s bár SEBESTYÉN "durva másolatoknak" tartja őket, a lényegét, a gondolatrögzítést mégis ügyesen megoldják. HOMMEL korában még csak a K.e. 7. századból ismert és Karkemis szíriai község határában felfedezett töredék volt ismeretes. Nyelvi hovatartozását pedig csak 1915-ben sikerült meghatározni. A karkemisi hitita felirat figurái közt azonban szépszámmal találkozunk a KRAMER-féle táblázat képírásjegyeinek ábráival.

A karkemisi hitita szöveg hieroglifáit a második világháború előtt sikerült csak eléggé megnyugtatóan fe[l]oldani a törökországi Hattusa környékén kiásott, un. ["]Tarkon-Demos"-féle kényelvű ezüstpecsét segítségével. Ez az ezüstpecsét két írásrendszerrel van körítve és mintegy igazolása M. VIROLLEAUD francia asszirológus tömör meghatározásának:

"Úgy tűnik, hogy az emberiség kulturája Kelet és Nyugat részéről a szíriai partokon adott volt találkozót egymásnak"

Annak ellenére, hogy a pecsét kétnyelvű, az írásszakértők olvasatai a középén ábrázolt "király" személye körül eléggé eltérő és változatos. Szerintem TAYLOR olvasata áll legközelebb a helyes fe[1]oldáshoz:

"Én vagyok TARKAN-DEMUS, Mitani királya"

Ez egyben a hititák kiváló és az egyiptomiaktól annyira irigyelt vasipari, vagy ha akarjuk a törökös és magyaros **"tarkány"**, azaz **kovács** fogalmával kapcsolja a királyi címet, ami tudvalevőleg "szakralis jelentőségű" volt és minden altáji eredetű nép legendáiban szerepel, sőt még a sassanidák, sőt azóperzsák történetében is előkelő szerepet játszott, hisz a nagy Perzsa Birodalom ősi zászlaja az "őskovács bőrkötényéből" készült. A "DEMUS" név pedig a magyar "kiszámoló gyerek játékok"-ból ismeretes, mint erről dr. PASS LÁSZLÓ írt tanulmányt.

Az **írásvándorlás** nagyban könnyíti a történelmi és nyelvészeti kutatások útjait is, mert Adriane-fonala a labirintus útvesztőiben némi biztonságot nyújt. S nagyobb "nyelvzavar" és történelmi zúr-zavar, mint az Észak Kaukázus vagy Dél Kaukázus vidéke, alig akad a történelmi földrajz terén. De lassacskán ezek a "gordiuszi csomók" is megoldódnak, ha mesterükre akadnak. Így állt a helyzet az 1915-ben először felbukkant **"hurrita"** népnév mögött rejtezkedő etnikum hovatartozandósága és nyelve minéműsége terén is. Első ízben egy Bogházköy mellett talált táblácskáról olvasták nevüket és 1920-ban tömegével találtak róluk és tőlük felíratos emlékeket. Már HOMMELT is erősen gondolkoztatta és nyugtalanította az új írás nyelvazete, bár még eléggé kevés tanulmányozható szöveg állt

rendelkezésére. Mégis, mintegy intuitív erővel, valamint LEHMANN és JENSEN asszirológusok párhuzamos kutatásaira támaszkodva, kidolgozott egy még feltételesmódban fogalmazott tételt, hogy a **hurrita** nyelv minden valószínűség szerint nyelvi rokonságot mutat az ural-altáji, valamint a Káspitenger délvidékén lakó törökös népek nyelvével és egyben erősen átítatódott az ősi sumér nyelvvel is. HOMMEL után W. F. ALBRIGHT a Kaukázus-vidéki népek egyik nagy csoportját nevezi "hurritáknak" és nyelvükről a következőket írja:

"The Hurrian language was a complex agglutinative tongue, resembling Sumerian or Turkish more closely in structure than either Semitic or Indo-European." (The Archaeology of Palestine... 184. old.)

Ekkora, szokatlan "engedmény" után már csak a "**törökös**" nép közelebbi névennevezése hiányzott, hogy a felszabadult és túlvatos szakemberek vagy az "úttörők tévedéseit kiváró" nyelvészek hozzákezdjenek a hurrita nyelv alaposabb elemzéséhez. Ez sem váratott sokáig magára. Idézem dr. ZAKAR ANDRÁS ide vonatkozó rövid jelentését "**A magyar őstörténetkutatás legújabb eredményei**" címmel:

I. M. Djakonov, leningrádi egyetemi tanár német nyelven is megjelent munkájában (Hurrisch und Urartäisch, 1971, München, Kitzinger) a kis-ázsiai hurri és urartui nyelv szerkezeti és szótári anyagát vizsgálta meg, bemutatva ezek alapelemeit. A történeti-földrajzi fejezetben vázolta a Kaukázus déli lejtőjén elterülő Su-bir (Szu-bar-tu) népnek és országnak helyzetét, ahol az időszámításunk kezdőpontja előtti IV. évezredtől fogva írással, kohóiparral, fémtechnikával csatornázással, városépítés-tudománnyal rendelkező lovas műveltség virágzott. Ez a terület a Sumér Felföld északi részeként volt ismeretes, és ezért nem meglepő, hogy az itt feltűnt két nyelv sok sumér nyelvi elemet tartalmazott. A magyar kutatóknak azért is volt jelentős ez a mű, mert ennek alapján még megalapozottabban értékelhető ethnikai láncszemként a sumér és a magyar között a *su-bir* (szabir) népi és nyelvi elem.

A "Su-bir" népnév "szabir" változata a "heftaliták" egyik törzseként már sok írott forrásban szerepel, akiknek hatalmas birodalma az Altáj-hegységtől Indiáig, Kínától a Káspitengerig terjedt már az ókori népek sorában. Írásrendszerük ábécéjéből, rovás-szerű jegyeikből kiváló és nemzetközi síkon is nagyraértékelt honfitársunk, HARMATTA JÁNOS szemléltető részleteket rekonstruált, ALTHEIM német írástudós pedig történelmileg időbe, földrajzilag pedig térbe helyezett, mint a legrégebb óperzsa birodalom néha ellenségeit, néha barátait képező nép írását.

Ennek a népnek is kétféle írásrendszere volt, sőt hármat is mondhatnánk, ha nyelvüket megfejteni segítő ékírást is hozzászámítjuk a képírásos és később vonalas írásrendi jártasságukhoz. Ebbe a sorozatba tartozik az alábbi kép, a hurrita királyok és nejeinek kétnyelvű körpecsétje is:

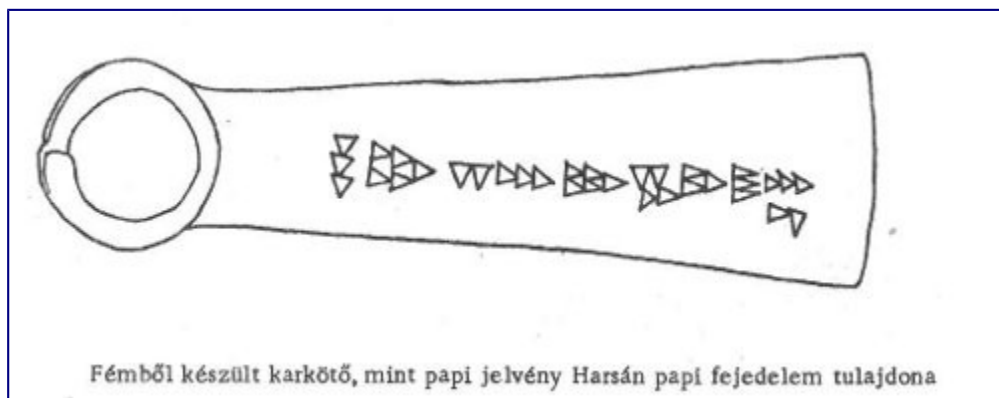

A kétszeres körirat szövege az "Ugaritica" szerint:

"SUBBIRU- LIU- MA, a hurrita nagy király és TAVAS ANA nagy királyné, Babilon királyjának lányáé ez a pecsét".

Jelen soraimban JACOM EDMOND straszburgi asszirológus egyetemi tanár nyomán röviden csak annyit mondhatok erről a "nagy királyi" párról, hogy palotájuk kerek kilecezer négyzetméternyi területet fedett be, őt hatalmas bejáratának mindegyikét 65 márvány tömbből összeállított oszlop díszítette mindkét oldalán, arany és elefántcsont szobraiknak se szeri, se száma s hogy **vasiparukkal** állandó rettegésben tartották Eg[y]iptom fáraóit.

Visszatérve írás történeti vonalvezetésünkhöz, ki kell emelnünk, hogy az ékírásos emlékek javarészt kultikus vagy udvari ceremóniákra vonatkozó szövegek. Ez azt mutatja, hogy az ősiség egyben előkelőséget is jelentett. Papjaik kimondottan csak az ékírást használták, mint az alábbi, ugyancsak az "Ugaritica" feliratos képe mutatja:

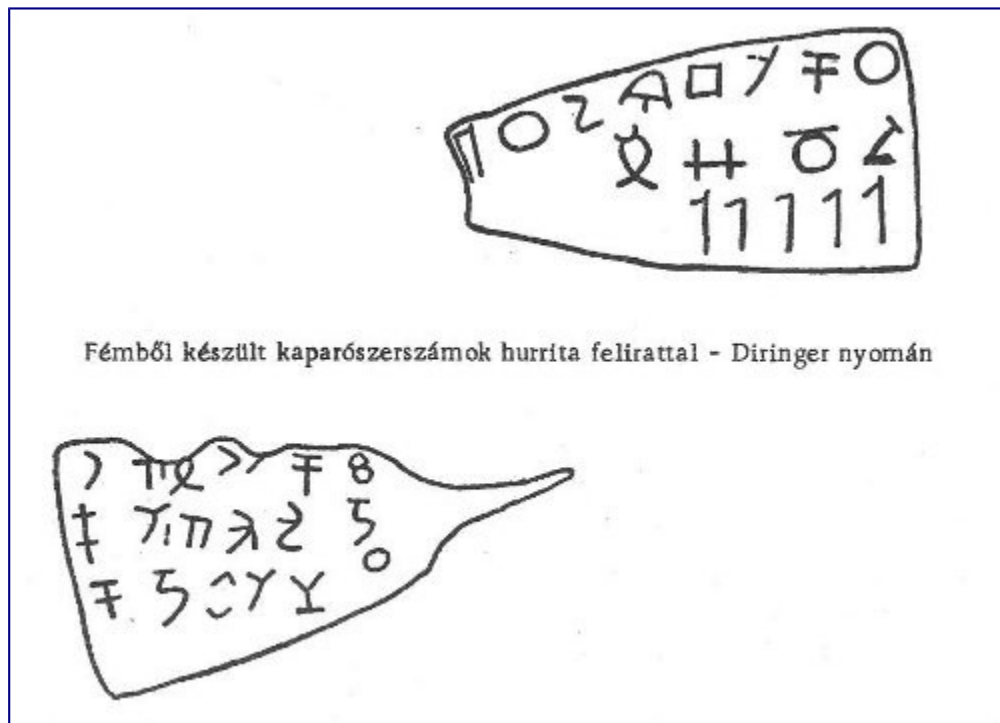

Ennek a főpapi "karkötő dísznek" a felirata sumér ékírással, de hurrita nyelven a következő:

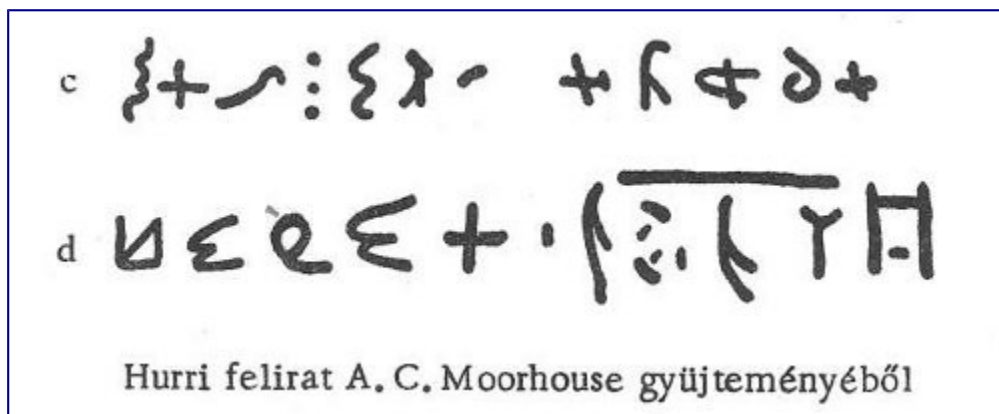
"HARSÁN a papok mestere"

Sok olvasóm bizonyára lelkesedéssel, elleneseink viszont ajakbiggyesztéssel fogják ezeket a **túl magyarosan hangzó** neveket és talán feltételezik, hogy a felhozott példákkal úgy vagyok, mint a gyerek, aki a kalácsból csak a neki ízlő mazsola szemeket csipegeti ki. Nem oda Buda. Ezeket a példákat a maguk megfejtett szövegével egyetlen szakember rakta rendbe, oldotta fel és francia létére (no és más fajú is!) semmi esetre sem ismeri a "magyar-sumér" ijjencmesterség szájízét. De miért mondjunk az igazságnak ellent? Munkatársam, CSÓKE SÁNDOR kis "előleges" tanulmánya: "Megvan az uralaltáji nyelvek alapnyelve" címmel, most már az óhazai "valamitől tartózkodó" szakemberek félelmét eloszlatja I. M. DJAKONOV szovjet tudós tekintélyével is megtámogatva, hogy nem esnek a "tudománytalanság" rettegett vádjá alá, ha a nyelvészetet immáron némi "ténytörténettel" is alátámasztva ebbe az un. "**déliés irányba**" terelik.

De ismét egy vargabetű! Térjünk vissza a hurriták írásrendszerének vonalas jeleihez is. A "vonalas" írásrendszer helyett majdnem "rovásírásosat" is mondhatnánk az alábbi, D. DIRINGER : "The Alphabet" (London, 1948) c. munkájában szereplő hurrita "kaparószerszám"-ra vésett jelek alapján.

Ugyancsak hurrita, de már gömbölyített jegyeket közöl A. C. MOORHOUSE is a következő formákban:

Ő és általában az angolszász írástörténészek, a már említett "elkötelezettségeik" nyomán természetesen csak az általánosító "észak kánaáni", vagy néha "északi-szemita" írásoknak tüntetik fel. ALTHEIM professzor azonban, aki már a bybloszi "ostraca"-sorozat közül többet is megfejtett, már a törökös dialektusok valamelyikéhez kapcsolja őket, bár a "betűzése" és még kevésbé a "fordítása" a szövegeknek nem egészen elfogadható. Mindenesetre a két "kaparószerszám" és irattörődék a hurrita korszakból származik és betűjegyeik már erősen a rovásírás vonalvezetését sejtetik.

Miután az írástörténet szinte a régészet függvénye, hiszen az egyre-másra felszínre kerülő ősi, néha megoldhatatlan szövegű felírások a tervszerű archeológiai kutatások eredményei, vagy a véletlen szerencse ajándéka. Írott források újabb lehetőségi aránya tehát sokkal kisebb, mint a régészeti leleteké, amikor talán sokszor nem is a tudomány hanem a föld mélyének nyersanyagkészletét feltáró, kibányászó termelési rend érdekei a mérvadók, de párhuzamosan a régészet is gazdagodik velük.

A nagy magyar írástörténészek, mint NAGY GÉZA, SEBESTYÉN GYULA, NÉMETH GYULA a maguk termékeny korában még nem rendelkeztek olyan bőséges anyaggal amelynek csoportosítása, elemzése és hasonlítás végre véglegesnek tekinthető eredmények megnyugtató hatását tudták volna elérni.

Így **nem kutatásaik értékét vonjuk kétségbe**, ha az újabb leletek ismeretének birtokában az ő általuk megfogalmazott tételeket ma már túlhaladottnak tekintjük. Mert ezt kell tennünk, ha pl. SEBESTYÉN véleményét a "sémi fajú föníciaiak" írásrendszeréről, mint a rovásírás elsődleges forrásáról elvetjük. Nagy úttörő írástörténészünk halála óta már pl. a palesztinai népi csoportok, a Bibliában oly sok esetben emlegetett **sidoni, moabita, szamaritánus, arameus** etnikumok sémi fajiságát komoly szakemberek megcáfolták. Elég ALBRIGHT "The Origin of the Alphabet and the Ugarit" c. munkájának adatait összevetni. SEBESTYÉN pedig még a mellékelt betűtáblázatában a "sidoni" és "föníciai" ábécét azonosnak tartja s mint sémi eredetűt tekinti: ez volt korának a liberalizmus alap gondolatát annyira terjesztő s tudatosan munkáló általános európai, de különösen német szemlélet. Ím a táblázat:

			moabit	sidoni	
1.	א	aleph	𐤀	𐤁	ʾ
2.	ב	béth	𐤁	𐤂	b
3.	ג	gimel	𐤂	𐤃	g
4.	ד	dāleth	𐤃	𐤄	d
5.	ה	hē	𐤄	𐤅	h
6.	ו	wāw	𐤅	𐤆	w
7.	ז	zajin	𐤆	𐤇	z
8.	ח	h'éth	𐤇	𐤈	h'
9.	ט	téth	(𐤈)	𐤉	t
10.	י	jód	𐤉	𐤊	j
11.	כ (ך)	kaph	𐤊	𐤋 𐤌	k
12.	ל	lāmed	𐤋	𐤍	l
13.	מ (ם)	mēm	𐤌	𐤎	m
14.	נ (ן)	nān	𐤍	𐤏	n
15.	ס	sāmekh	𐤎	𐤐 𐤑	s
16.	ע	'ajin	𐤏	𐤒	arab ع
17.	פ (ף)	pē	𐤐	𐤓 𐤔	p
18.	צ (ץ)	sādē	𐤑	𐤕	s
19.	ק	qóph	𐤒	𐤖	q
20.	ר	rēš	𐤓	𐤗	r
21.	ש	sin (šin)	𐤔	𐤘	s (š)
22.	ת	tāw	𐤕	𐤙	t

A moabita, föníciai és héber írásjelek és zsidó neveik Sebestyén Gy. szerint

Az ilyeszerű táblázatok is nagyon alkalmasak arra, hogy a héber ábécének egykorúságára, tehát közel évezrednyi időbeli különbség eltüntetésére szoktassák a szemlélők figyelmét. Mert a héber "quadrata" betűtípus, amelyet SEBESTYÉN táblázata a sorszámok után feltüntet, valójában csak K.u. a 900-as években alakult ki a Tiberiás tó vidékén már tehát olyan korban - hogy szemléltető időbeli példát h[a]sználjak - amikor az ÁRPÁD-féle honfoglalás régen lejárt! Ugyancsak a héber betűnevek állandó használata ilyen időbeli megtévesztésre alkalmas módszer. Már HOMMEL hadakozott ez ellen a kiirthatatlan szokás ellen, hogy a fonetikai megjelölésekre a "quadrata" héber betűt mint mintát használják pl. a görög "alfabéta" helyett, amely a hébernél jóval ősbibbnek tekintendő. HOMMEL a sumér-akkád vonal-jegyekből és azok jelentésének első hangjából alkotott ugariti neveket használt, melyekből párat bemutatok:

𐤀 (*alpu*) su 𐤁 (*'alef, 'a, spiritus lenis*),
 𐤂 (*bitu*) su 𐤃 (*'beth, b*),
 𐤄 (*gimillu*) su 𐤅 (*gimel, g*),
 𐤆, o de otro modo 𐤇 (*daltu*) su 𐤈 (*daleth, d*),
 𐤉 (*'atu, idu, «mano»*) su 𐤊 (*yoj, j*),
 𐤋, o de otra manera 𐤌 (*nunu, «pez»*) su 𐤍 (*nun, n*),
 𐤎 (*'inu, «ojo»*) su 𐤏 (*'ayin*),
 𐤐, o de otro modo 𐤑 (*risu, «cabeza»*) su 𐤒 (*resch, r*), etc.

A palesztinai népcsoportok írásrendszerei, mint már említettük nem minden válogatás nélkül csatolható a sémi írásrendszerhez. Ennek a megkülönböztetésnek azokat az un. arámi írás elterjedésében látjuk. Ez a nép, amely a Bibliában is sűrűn szerepel és latinizált névformája "aramaeus" a K.e. 2. évezred végétől élt a Tigris és Eufrates vidékén és attól északabbra nagyobb tömbben. Önálló államot csak aránylag rövid ideig tudtak alkotni, mert egyszerre három nagy ókori hatalom ütközőpontjában, az eg[y]iptomi fáraókkal, hettita fejedelmekkel és az asszír nagykirályokkal kellett függetlenségi harcaikat folytatniok. Végül is Arámia az asszírok hatalma alá került és mikor az új uralkodó, hódító nép Júdeát is meghódította Palestina terein, hatalmas népcseréket hajtott végre. Így került egy vérileg és nyelvileg s következésképp írástörténetileg is egy egészen új vidék sémifajú lakóinak a helyére. Az asszírok szertesztét szórták a szabadságszeretetéről híres és vitéz népet elannyira, hogy mikor félszázaddal később a világhatalmat már a perzsák vették át kb. K.e. 550 táján, mindenütt az arámi kultúrával és írásrendszerével találkoztak, Mezopotámiában csak úgy, mint a Földközi tenger keleti partjain, Kis Ázs[i]ában és az Arab-félszigeten is.

Ez az ókori "egész világra kiterjedő" és szétszórtságba kényszerített nép ősi hazájától, a Kaukázus délvidékétől a mai Perzsa-öbölíig terjedő vidékről magával vitte kulturívományainak legjelentősebbjét, vonalas írásrendszerét is. Valószínűnek véli az írástörténészek számos kiválósága, hogy ezt a szétszórtsági és főleg a Földközi-tengeri partmenti csoportokbaverődő tartózkodást cserélték fel a főníciaiak műveltségével, amely inkább anyagi kultúra volt és a világkereskedelemnek termelt és nyújtott vásári árut. Különben jelen fejezetünkben az arámi írásra ne vesziünk több időt, mert jelentőségére és a magyar rovással való kapcsolataira SUPKA GÉZA későbbiek során teljes egészében közölt tanulmánya valóban szakemberi válaszokat fog adni. Azt azonban, hogy az arámi írás K.e. 7.-4.-századi emlékeinél az Alma Ata-vidéki "Arany Kurgán" ótörök csészefelirata öregebb, újból és itt is felhívom a figyelmet. SUPKA ezt az új adatot nem ismerte, mint ahogy három évvel ezelőtt mi sem ismertük!

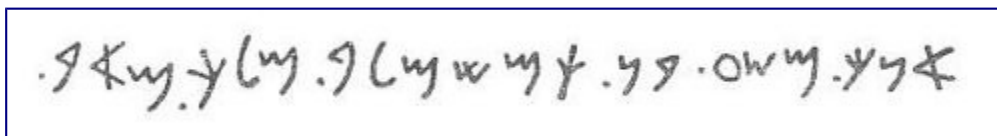
Á HURRI ÉS MOABITA ÍRÁSRENDSZEREK

Az ősi Palesztina területére kényszertelepítéssel elkerült Kaukázus-vidéki népek, akiknek a nyelvét a tudomány "asiani" néven összegezi és azt tartja róla hogy sem indo-európai, sem szemita nyelvcsoporthoz nem tartoznak, hanem, HOMMEL, ALBRIGHT, CERAM, SUPKA és DJAKONOV az ural-altáji nyelvközösségbe sorolják őket. Azokat a népeket, amelyeket az asszírok világhatalmi ábrándozásai a szélrózsa minden irányába széttelepítettek és a Holt-tenger vidékére kerültek ezek a tudósok egyben, mint láttuk hurri népként emlegetik. CERAM az egyes népcsoportokat, vagy talán

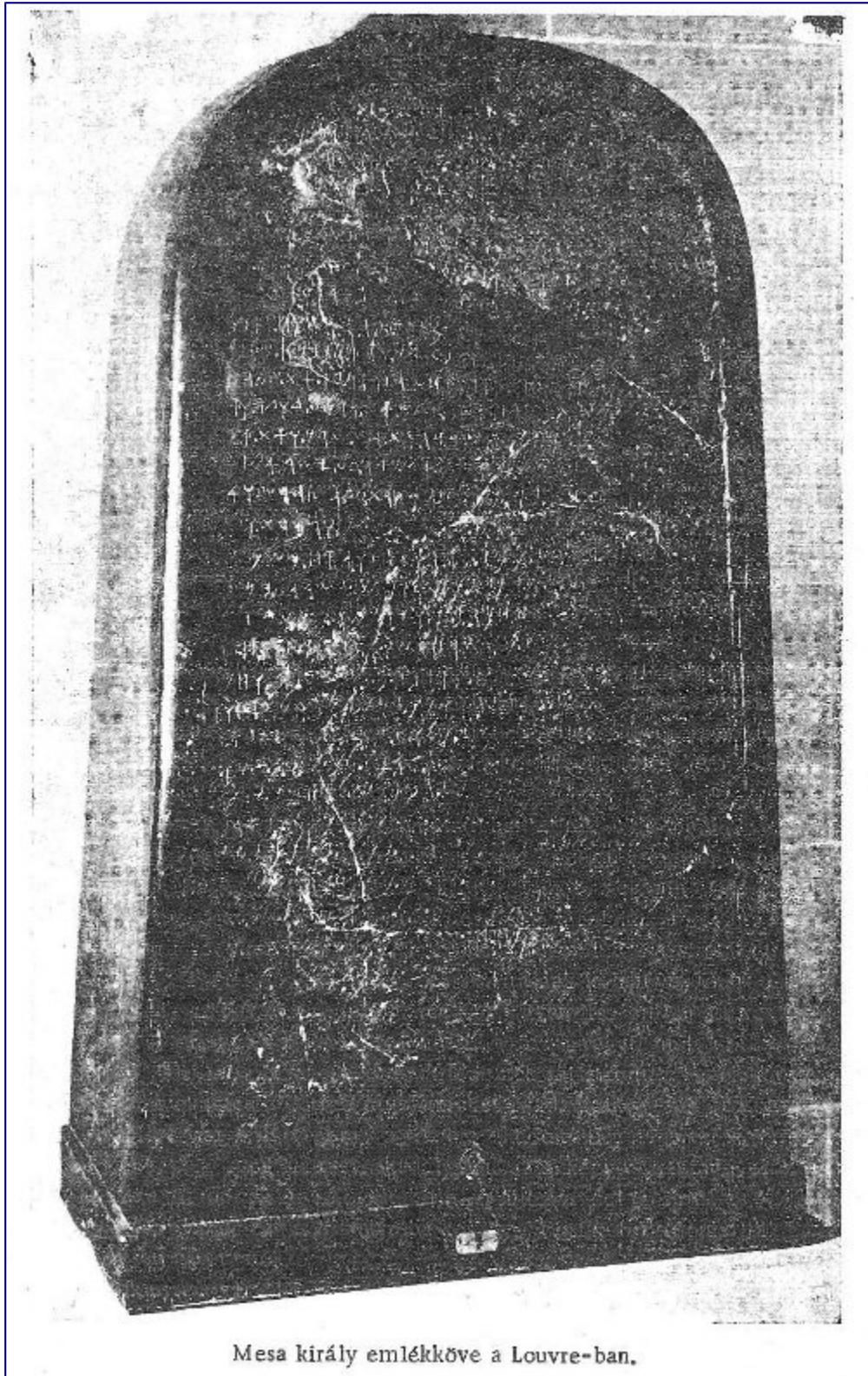
nagyobb törzseket fel is sorolja. A görögök által leginkább ismert ilyen néptörzs a pelasz volt, amelynek a nevét etruszk és pelasz nyelvi kutatásai során a **filiszteussal**, tehát a zsidóság állandó ellenségével azonosít és ezt a népet tartja **palesztinaiaknak** is, akik a ma is közhasználatban lévő Palesztina földrajzi névadói voltak.

Az északról idetelepített népek állandó harcban álltak a később oda vándorolt, részint ugyancsak odakényszerített szemitákkal s ezek közül főleg a Júdea területén lakókkal. A CERAM által említett törzsek a hurriak sorából szépszámú írás- emlék maradt az utókorra, megőrizve Kaukázus-vidéki és Kis Ázsia-környéki jellegzetességét, amely elsőrendűen a rovásrendszerhez kapcsolódik, Nevezik ezt az írásrendszert, mint láttuk **moabita, sidoni** vagy "samaritánus írásnak is. (SEBESTYÉN-féle táblázat). Ezek azonban földrajzi meghatározások. Ilyen írás- emlék a híres "moabita kőfelirat", amely a CERAM által említett törzsek egyikének a MESA királyának haditetteit örökíti meg. Francia kutatók fedezték fel a Holt-tenger mellékén és mikor 1888-ban igyekeztek a párizsi múzeumokat gazdagítani vele, el akarták szállítani. A ben[n]szülött arabok látva, hogy a francia tudósok mily nagy értéket tulajdonítanak a feliratos kőnek, meg akarván akadályozni az önkényes zsákmányolást, tüzet gyújtottak alatta s mikor erősen áthévíült, hirtelen hidegvízzel öntötték le. A kő negyven darabra esett szét, de így is a Louvreba került, ahol sikerrel restaurálták és a szövegét is hamarosan kibetűzték.

Közlöm a Louvre kincsei közt szereplő "moabita kő" fényképét és betűinek vonalas átírását. A megfejtésből kiderül, hogy az emlékkő felírását a következő "bemutatkozás" kezdi:

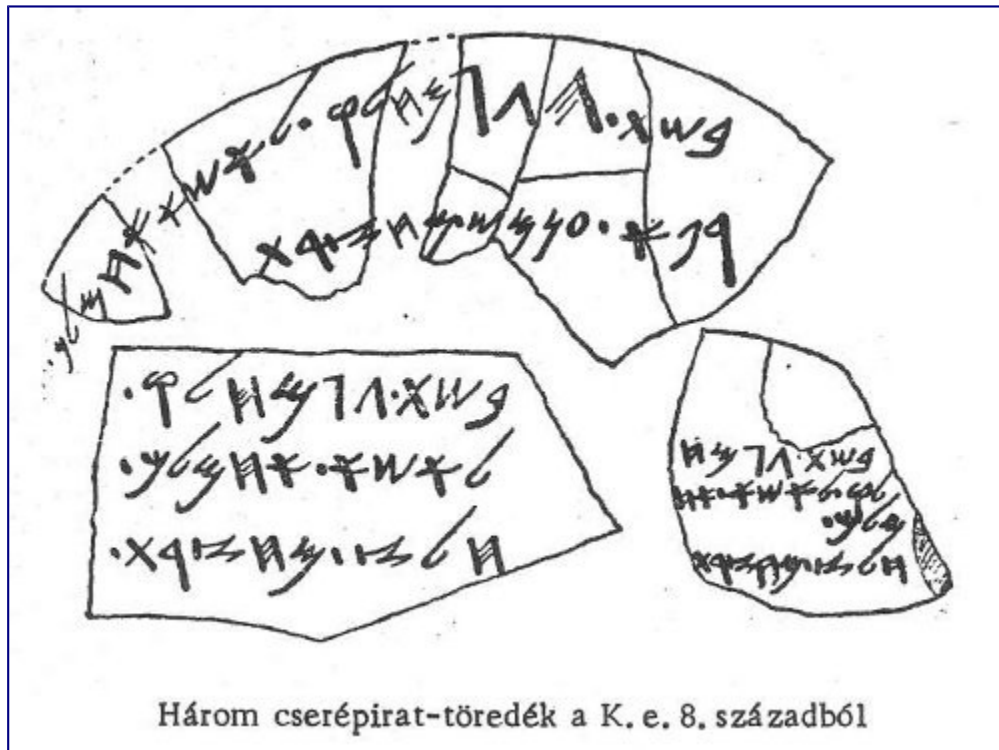
Azaz: MESA vagyok, KAMOS KALD fia és Moab királya". A sok vésett rovásjelből azt is kihámozták, hogy a felirat a K.e. 850-es évekből származik. MESA király neve a Bibliából is ismerős, természetesen a héberek "haditudósításai-hoz méltó változatokban. A Királyok Könyve (II:3.24,) szerint: **"Felkeltek az izraeliták és megverték a moabitákat és azok megfutamodtak előttük, betörtek hozzájuk és megverték Moabot. És városaikat lerombolták és a jó szántóföldekre ki ki követ hányt és elborították [elborították] azt kövekkel, és minden kútfőt behánytak és minden jó termőfát kivágtak..."** Ezzel szemben a Krónika II. Könyve (20.24-25.) más változatban említi a hadi eseményt: **"A Juda népe pedig méne Mispába a puszta felé, és amikor a sokaság felé fordulának, ímé, csak elesett holttestek valának a földön és senki sem menekült meg. Akkor elméne Jósafát és az ő népe, hogy azoknak jószágait elzsákmányolják, és találtak nálok temérdek gazdagságot és a holttesteken drága szép ruhákat, melyeket lefosztának róluk, oly sokat, hogy alig viheték el és harmadnapig kapdosták a zsákmányt mert felette sok vala..."**

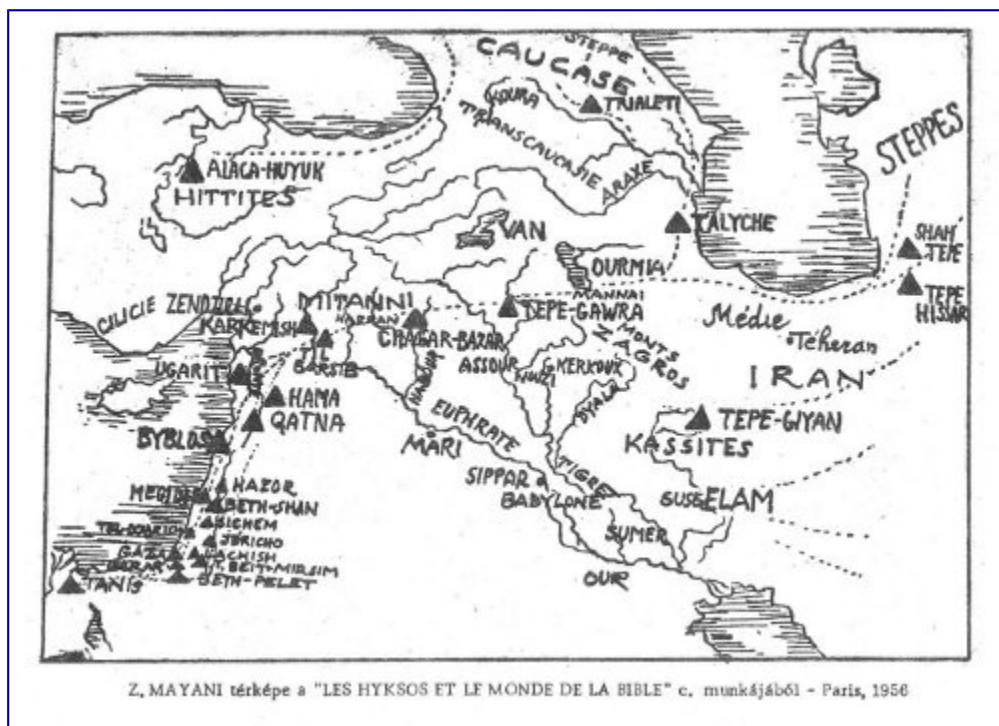
Mesa király emlékköve a Louvre-ban.

MESA király felirata azonban csak dicső haditettekről, bölcsen kormányzott népről beszél, amelynek ő nyugodt és gazdag életet biztosított, hogy még utódjaik áldva áldják emlékét és emlegessék a hírét. Lényegében BILGE kagán síremlékével azonos a 34 sorból álló vésett rovásírás szövege.

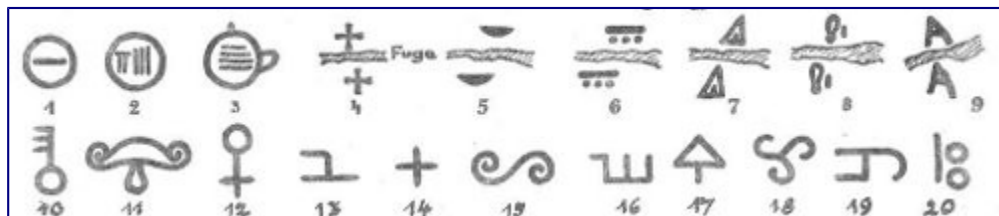
A hurri népek sorához tartozó törzsek valamelyike Szamaria területét foglalta el magának és testvértörzseivel állandó kulturális kapcsolatainak következményeként írásrendszere is majdnem azonos maradt. Emlékeik közül ALBRIGHT nyomán közlök három "ostrakát", cserép darabot. ALBRIGHT ezeket a "szamaritánus" írás- emlékeket a K.e. 8. évszázadból eredezteti.

A hurriak műveltségét, annak földrajzi nevével mitanni-nak is szokták nevezni és elterjedtsége jelentős lehetett, márcsak központi fekvése miatt is a három "tengersarok" között, ami térképészetileg azt akarja mondani, hogy a Földközi-Tenger északkeleti, a Fekete-tenger délkeleti és a Káspi-tó délnyugati végződése között terült el és Z. MAYANI professzor mellékelt térképe szerint egyenlőoldalú háromszöggént képzelhető el földrajzi kivetítésben.

Így már nem csodálkozhatunk, hogy a párthus, méd és mannai birodalmak - néha a Perzsa Birodalom részeként, néha önálló államokként - ezt az írásrendszert vitték tovább, természetesen állandóan fejlesztve azt. Elég itt csak a csodálatos **építkezési emlékeken alkalmazott kőfaragójelekre** hivatkozni, amelyek részletesen is mutatják, hogy a felsorolt népek egy és ugyanazon földrajzi térségben, mint a sumér kultúra ősiségét megőrző hurriták örökségének letéteményesét az altáji eredetű, de délre vándorolt törökös népeket fogadták el. Bár elgondolásom az, hogy az írásrendszerek alapján a történelem hajdani nagyszerepű népeit osztályozva kellene fel sorolni, néha nem maradhatok adósa annak a kötelességnek sem, hogy egyazon betű és jegyrendszerek alapján az egymástól földrajzilag nagyon távol eső etnikumokat a kultúra finom fátyolával némiképp összekapcsoljam. Így járok el jelen esetben, amikor a nagy német írástörténész A. ZAPPE: "**Steinmetzzeichen, ihre geschichtliche Entwicklung und Bedeutung unter besonderer Berücksichtigung der Bauhütten des Mittelalters**" c. tanulmányában szereplő kőfaragó-jegyeket közlöm. Ezek a mesterjegyek vegyesen és ismétlődve szerepelnek a K.e. kb. 2600 táján uralkodó SA-HU-RE fáraó, a 2200 uralkodó HUN-GU-NUM susai és larsai király palota kövein. Bár ezeknek a jeleknek értelmét vagy szimbolikus jelentőségét még csak nem is sejtjük, a kísértés oly nagy, hogy a sok százra rúgó mesterjegyeket tovább is csoportosítsuk, hiszen annak ellenére, hogy földrajzilag és kronológiailag sokszor nagyon is messze esnek egymástól **okvetlen azonos kultúrának a tanúiként tekintendők!**

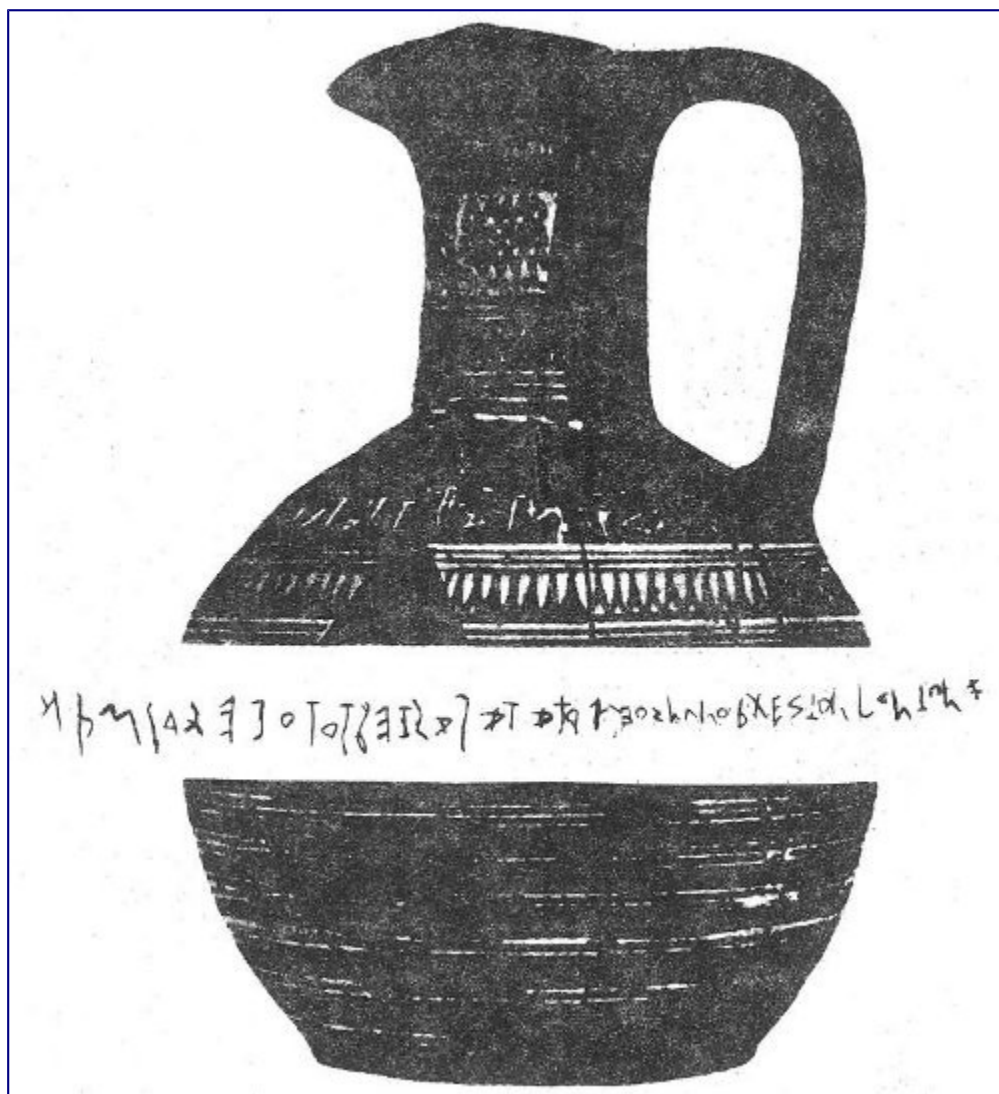
A húsz kőfaragójele a már említetteken kívül szerepel a **kassita** uralkodóház építkezései során (III. dinasztia K.e. 1800-1171) Susa domborművein és szobor talpazatain, KUR-IGAL-SU király (1344-1320) tróntermének egyik falán, ON-TAS-HUBAN uralkodó és neje NAPIR-ASU királyné

(uralkodtak 1250-1174-ig) és fiuk, (az utolsó tagja a kassit a dinasztának) ON-TAS-KÁL palotakövein. Csábítóan **magyaros nevű uralkodók nevei** és olvasásuk nyomán az az érzésünk, hogy a közölt jelek egyikét-másikat talán az esztergomi királyi őspalota rovás jegyei közt is megtalálhatnánk, ha ANDRÁSSY KURTA JÁNOS közleményeit alapos vizsgálat tárgyává tennénk. S még csak annyit ezekről a "mesterjegyekről" és történelmi folytatásukról, hogy mind a hűsz szerepel a pártus-perzsa kultúremlékeken is, mint Persepolis, Bisutun és Hatra királyi palotáinak kövein, ami azt jelenti, hogy a jelek "forgalomban maradtak" még a Pártus Birodalomnak K.u. a 2. évszázadban bekövetkezett bukásáig.

A hűsz jegy nem látszik fantáziaszülte véletlenségnek. Mindenik jelent valamit. A 4. számú okvetlen a "tervező" jele volt, amelyet követett az 5. számú, a "fundamentumot kiásó", majd a 6. számú a "hengereken kötömböket görget" építő szakemberek jele. Ez természetesen csak feltevés. Viszont 11. számú, eléggé komplikált jegy a valóban komplikált trónterem-diszitó és művészi érzéki mester szimbolikus jeleként szerepelt.

ETRUSZK ÍRÁSEMLÉKEK MAGYARORSZÁGON

Már a Bevezető tanulmányban említést tettünk ama kísérletekről, amelyekkel magyar rovásírás jegyeinket az etruszkkal igyekeztek kapcsolatba hozni, sőt tovább menve még bizonyos nyelvi közösséget, rokonságot elfogadhatóvá tenni.

A "Dipylon-korsó 2 K.e. 700-ból. Felirata:" Az nyeri el, aki a táncosok közül legkecsesebben járja". Olvasatirány: jobbról balra. - Kéki-Köpeczi kép.

Írástörténeti tanulmányunk keretébe nem fér bele az említett kérdésnek vitatása. Összegezve csak annyit, hogy a két nyelv rokonságának annyi az ellenzője, mint pártolója és az ellenző csoport tárgyilagos érvekkel cáfolni nem tudott. Inkább gúnyjal, leintéssel. Mint már megszokott dolog a "hivatalos" nyelvészek részéről. Az elvető elemzések rendszerint lazábbak, érvelésük vérszegényebb, mint az etruszk-barátoké.... Minden esetre órási nagy kár, hogy a francia J. MARTHA professzor által képviselt "etruszk-turáni" vonal, vagy pontosabban az etruszk-magyar nyelvrokonság sajnálatos módon az un. finnugorizmus szakkönyveire épült és a BUDENZ-féle: "**Magyar-ugor szótár**" (1873-81) és a DONNER-féle .-"**Vergleichendes Wörterbuch**" bizony már önmagukban is messzejártak az igazi, ősmagyar nyelvészettől s mi sem természetesebb, hogy így a francia nyelvész állításai sem mentesek a hibáktól.

Minket azonban jelen tanulmányunk során csak a két nép írásának hasonlatossága, hangtani azonossága érdekel. Így is főleg azért tartom szükségesnek és fontosnak külön fejezetben foglalkozni vele, mert Magyarország területén is egyre-másra újabb és újabb etruszk feliratok kerülnek napvilágra. S ezt mutatja, hogy a Kárpát-medencében az ősi autokton, bennszülött népek sorában az etruszkokat is ott

találjuk, emlékeikbe szinte belebotlunk...

A római Fórumon feltárt "Romulus fekete köve" - Kéki-Köpeczi Bócz nyomán

Maga az etruszk nép egyike a legtitokzatosabbaknak. Földközi tengeri kulturáját sok más ismert műveltséggel próbálták összehangolni, de soha egyhangú vélemény nem formálódott ki körülötte. Így van ez írásával is. Keresték és keresik eredetét a Balkán vidékein csak úgy, mint a kaukázusi népek tengerében. Legújabban egy bolgár írástörténeti kongresszuson kapcsolatbahozták a balkáni neolitikus jegyekkel is. Ahhoz ma már kétség nem fér, hogy az Égei-tengeri műveltség látszik legrégibb gyökerének, amely K.e. a 16. századtól kezdve virágzott és egyik kulturcentruma Milkéne volt. De ennek a kultúrának és írásrendszerének is messzebbnyuló gyökerei voltak, vissza egészen a Földközi Tenger szíriai partjaiig és valószínűleg azonos az az **arámi** nyelv és írás nyújtotta lehetőségekkel. A görög mitológia és a történetírás atyja HERODOTOS (K.e. 484-425) azonban a föníciai kultúra írásrendszerét emlegetik [emlegeti] az arámi helyett. Újabb kutatások ezt az utóbbit mint **földrajzi megjelölést** használják és így sok nehézség egyszeriben megoldódik. A föníciaiak szétszórtsága a Földközi-tengeri városállamok, Égei-tengeri kikötők stb. sorozata miatt különösen is nehezíti az etruszkok ősi hazájának megállapítását és ez számunkra az írásrendszer kötődésének nehézségét jelenti.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a kétféle görög, a **dór** és **ión** írások közti eltérések is segítenek a tisztázásban. Ezeknek a jelentőségét görög részről A. SIGALAS és magyar részről MORAVCSIK GYULA fejtettek ki írástörténeti alapon s arra az eredményre jutottak, hogy a kisázsiai ionok írása sokkal közelebb áll az arámihoz, mint a dór. A legrégibbnek tekintett görög feliratos emlék a K.e. 8. századból való **Dipylon**-kancsó épségben maradt betűsora. Ezt a kancsót Athén kettőskapuja melletti temetőben találták és felirata már csak azért is érdekelhet bennünket, mert sorvezetése jobbról balra halad. Az etruszkokkal való kapcsolat a görögök részéről írástörténetileg a K.e. 403. év utáni időkre teendő, mert ebben az évben döntöttek az athéni demokratikus polgárok a neves ARCHINOS rétor tanácsára, hogy a kisázsiai eredetű **ión** írásrendszert véglegesítik, mint hivatalos állami írást.

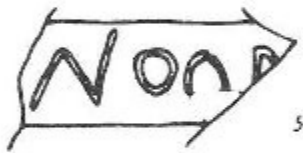
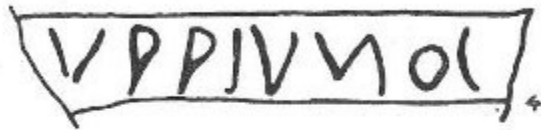
Ekkor az etruszkok már az egész mai Olaszország, a Balkán egy része és a Kárpát medence fontosabb kereskedelmi útvonalait, vásározóhelyeit hatalmuk alatt tartották. A görögökkel korábban kerültek kapcsolatba, mint a latinok, akik tulajdonképpen csak akkor említődnek először, mikor K.e. 750 táján

Rómát megalapították még etruszk fennhatóság alatt. Az etruszk magas kultúra és velejáró elpuhultság, tobzódás a gazdagság előnyeiben lehántotta erről a népről az ősi katonai erényeket és így a latin friss erő nyomult mindenütt előtérbe a maga spártai fegyelmével.

Az etruszk-görög-latin kulturák egybeolvadását és ezzel írásrendszerük végső kialakulását M. HAMMARSTÖRM tisztázta 1920-ban megjelent nagy tanulmányában: "**Adalékok az etruszk, a latin és a görög írás történetéhez**" címmel. Időbeli sorrendje az etruszkokat részesíti előnyben. Bizonyítékul a római Fórumon kiásott "**Romulus fekete követ**" (Lapis niger Romuli) hozza, amelynek etruszk szövegét mindmáig nem tudták véglegesen megoldani és csak sejtik, hogy átokformulát tartalmaz. Ugyancsak idézi a híres "**praenestei fibulának**" nevezett aranycsatot, melyen könnyen olvasható felirat szerepel és etruszk betűkkel jelzi készítője és megrendelője neveit.

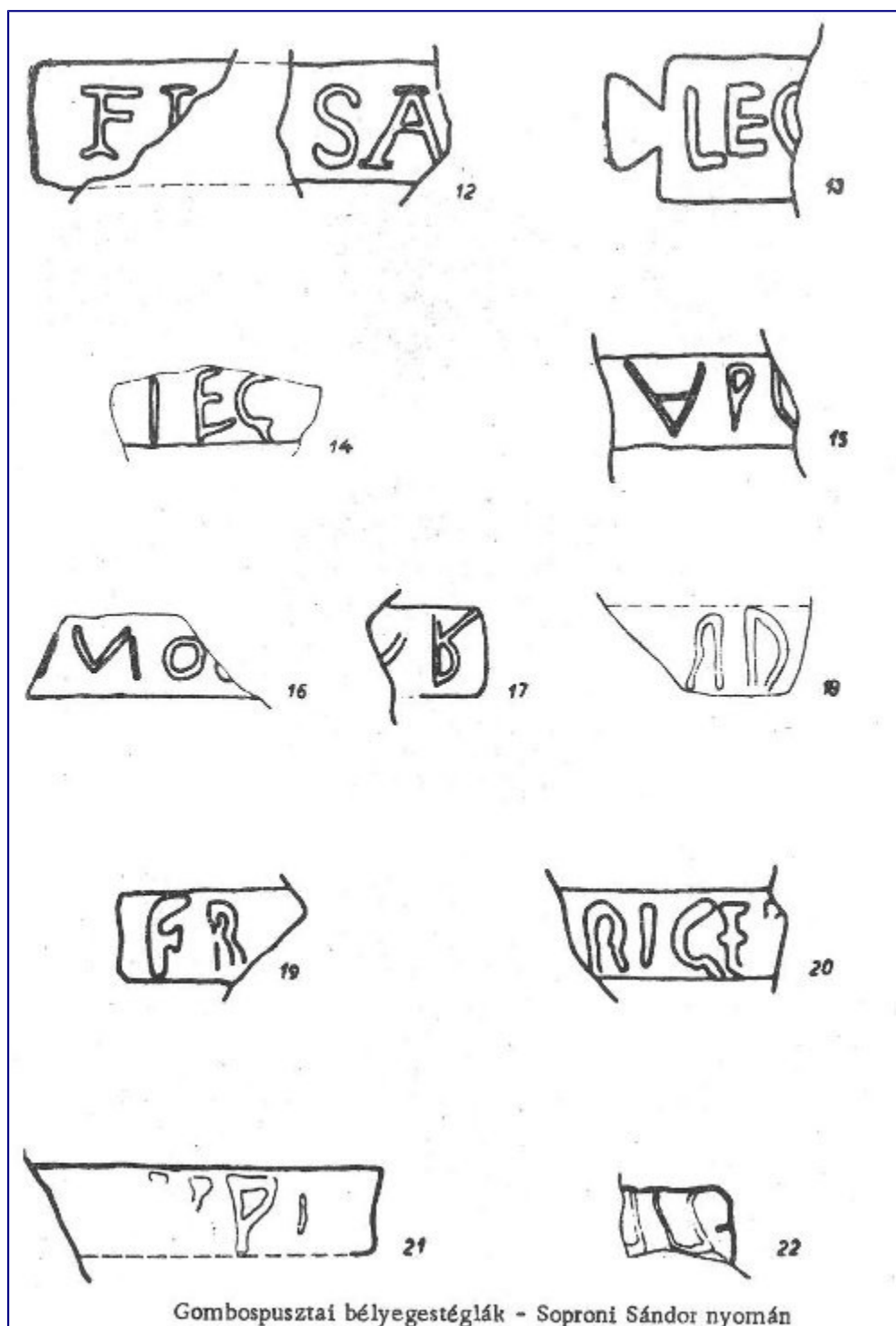
Fejezetünk címében azonban a Magyarországon talált etruszk írás emlékekről esik szó. Ezek a rendszerint nagyon rövid, sokszor csak töredékesen reánkmaradt leletek jelentős számban találhatóak az óhazai múzeumok régiségtáraiban és arra mutatnak, hogy az etruszkok a Kárpát-medencében is huzamosabb ideig, egészen a szarmata-korszakig sőt azon túl is, jelentős szerepet játszottak és talán az autokton, bennszülött népek közé sorolhatók, akik mindvégig helybenmaradtak és az egyre-másra érkező népvándorlási hullámokat magukba olvasztották megtartva egyrészt sajátos kulturájukat, másrészt felvéve az új jövevényekét is. Így lett sokszerű a bonyolult Kárpát-medencei írásrendszer, amely mint láttuk eredeti sumér jelek tömkelegével is rendelkezik.

A hatalmas anyagból szemelvényt szerűen csak az 1875-ben felfedezett Hatvan-Gombospusztai katonai őrtorony úgy nevezett bélyegestéglá gyűjteményét említem. A száz éve feltárt romrészlet próbaátásait SOPRONI SÁNDOR és PATAY PÁL régészek fejezték be véglegesen 1968-ban. Ásatásuk eredményeként az alig 23 méter hosszú és 9 méternyi széles, két helyiségből álló és mindössze 20-30 főnyi őrszemélyzet lakóhelyének szánt erődítmény téglalából, illetve maradványaiból 22 bélyegestéglát vettek leltárba. Ezeket a betűzött téglákat jellemzi a vegyes írásrendszer és mint SOPRONI megállapította, a római irányítás alatt **szarmaták által épített Csörszárók** védelmi rendszerhez tartozó erődítmények sorozatába tartozik. Kora a K.u. 4. századra tehető. Így a szarmata-hun korszakokba nyúlik bele ennek az írásrendszernek a használata az Alföld peremén. Az [A] kétségtelenül etruszk írásjegyekkel vegyített téglafeliratok tehát nem jöttek nagyon messziről, csak a helybeli téglavető, építőmesterek szokásos bekarcolásait láthatjuk bennük. Szép példa a kulturák egymásrahatásának!

Gombospusztai bélyegestéglák - Soproni Sándor nyomán

Hogy a pannon területen sok ilyen bélyegestégla szerepel, elég SZILÁGYI J. nagyszabású munkájára "**Inscriptiones tegularum Pannonicarum**"-ra utalnunk, (Budapest, 1933), ahol tömegesen fordulnak elő. S hogy szemelvényként SOPRONI beszámolóját, illetve a benne szereplő bélyegestéglákat [bélyegestéglákat] közlöm, szándékom rámutatni a kétségtelenül jelentős tényre, hogy egy aprócska kis "szarmata-kori" erődítmény falaiban egyszerre 22 ilyen felírt emlék fordul elő s ez azt mutatja, hogy az írástudás ebben a korban és ennél az autokton, bennszülött lakosságnál elég gyakorinak látszik.

Végső következtetésem az lenne, hogy a többek által felvetett etruszk-magyar betűrendszerek közt már csak a közös bölcső és előfordulási helyek miatt is fel kell tételezni néminemű rokonságot. Így a tárgyi bizonyítékok halmaza láttán a "hivatalos" tudománynak legalább is kötelessége lenne ezzel a kérdéssel végérvényesen szembenézni és megoldást keresni, vagy ha nem, akkor nincs joga "tudománytalannak" bélyegezve elmellőzni!

Hogy a "késő-római" határsáncrendszer szarmata kapcsolatai okvetlenül számontartandók és ezzel az etruszk-szarmata-hun kulturkapcsolatok írástörténeti téren is jelentősek voltak, mutatja SOPRONI SÁNDOR alább közölt tanulmányrészlete:

A hatvani erőd földrajzilag a legkülső sánc vonalában fekszik. Tőle nyugatra Galgamácsa és Verseg között sikerült tisztázni a legészakibb sánctvonulat egyik szakaszát. Versegtől keletre egyelőre még tisztázatlan a sánc nyomvonala, azonban a már ismert szakasz iránya a gombospusztai erőd felé mutat. Hatvantól keletre, Kál és Kompolt községek halárától ismerjük ennek a külső vonalnak a folytatását, Szihalom és Mezőkövesd felé. Feltevésünk szerint a hatvani erőd ehhez a külső védelmi vonalhoz tartozhatott (30).

A hatvani római katonai őrállomás az észak-déli irányban folyó Zagyva partján, a legfontosabb átkelőhelyen épült. Itt keresztezi a Dunától Miskolc felé vezető, s minden korban igen fontos közlekedési útvonal a másik útvonalat, mely észak felől a Zagyva völgyén az Alföld felé haladt. A hatvani katonai őrállomás rendeltetése egyrészt a Zagyva völgyének ellenőrzése, másrészt a Zagyván való átkelés biztosítása volt.

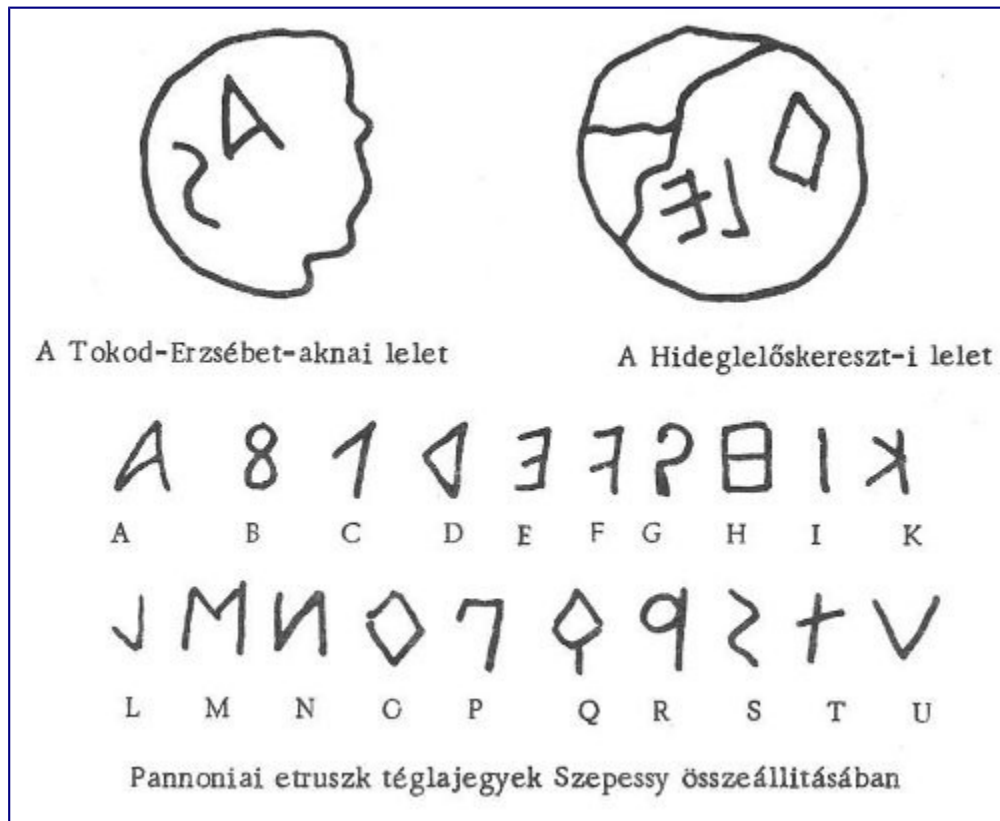
A Barbaricumban, a római limestől mintegy 60 km-re fekvő, egymagában álló erőd pusztája léte is csak a szarmatákkal kötött egyezség alapján képzelhető el. Ennek az egyezségnek az alapján épülhetett fel az egész alföldi sáncrendszer, majd később a hatvani őrállomás is.

A hatvani erőd kapcsán felmerült a kérdés, vajon számolhatunk-e további, ilyen későrómai objektumokkal a szarmata területen. Terepbejárásaink során a sáncrendszer mellett eddig még nem találtunk a hatvanihoz hasonló római őrállomást, illetve erődöt. A legutóbbi hónapokban azonban a Felsőgödhöz tartozó Bócsa-Újtelepen, a Dunától néhány km-re keletre egy nagyméretű, mintegy 300x300 m alapterületű későrómai tábor maradványait sikerült felkutatnunk a Barbaricum területén. A bócsa-újtelepi tábor területén a felszínen talált nyolc darab római bélyegestéglát valamennyije a IV. századból származik, közöttük az egyik tegula töredéken a Hatvanból is ismert Frigeridus dux neve olvasható (31). Ez az új római tábor földrajzilag ugyanazon a szélességi körön fekszik, mint a hatvani erőd és szintén a sánck vonalában helyezkedik el: a Duna-Tisza közötti legdélibb sánctól - mely Dunakeszinél indul ki a Dunától - néhány km-re északra. Feltevésünk szerint a hatvani erőd és a felsőgödi tábor nagyjából egyidős, s ez utóbbi a sáncrendszer római ellátó állomása, utánpótló tábora lehetett a Barbaricum területén. A további kutatások dönthetik majd el, hogy Felsőgöd és Hatvan között, valamint Hatvantól keletre építettek-e a rómaiak további őrállomásokat.

(Dolgozatok Heves megye múltjából, Eger 1970, 17-29 old.)

A Gombospusztai pecsétes, bélyegestéglák mellett Magyarország területén, főleg a hajdani Pannóniában, ahol az etruszk népi elemek települései elsősorban feltételezhetők, szép számmal kerültek elő cserépedény fenekre, a friss agyagba belekarcolt etruszk jegyek. Ezekről írt SZEPESSY GÉZA, a várpalotai múzeum szervezője egy kis összefoglaló írást: "**Etruszkok és magyarok**" címmel (Magyar Őskutatás, 1971, 129-133). Itt többek közt megemlíti a Tokod melletti Erzsébet-akna és az Esztergom melletti Hidegtelekeskert két ilyen leletét, amelyek valóban határozott vonalú rovásjellegű betűkkel ékeskednek. Ezek a "terra sigillata", azaz pecsétes cserepek egész különleges ábécé-vel

rendelkeznek. SZEPESSY összeállította ezt az ábécét a Tokod vidéki leletek alapján, GABLER DÉNES: "Scratched inscriptions -on terra sigillata in Pannónia" tanulmánya alapján. (Acta Antiqua. Tom.-16, fasc. 1-4, 297-306)

AZ ÉKÍRÁS ÉS A TÁVOL KELET BETÜRENDSZEREINEK KAPCSOLATAI

A ZSUFFA-térkép három nagy művelődési központja egyúttal földrajzi megjelölése is az írás három legnagyobb bölcsőjének. Szemléletes tájékoztatás és egyben írásrendi csoportosítás is. A legnagyobb ilyen központ a Belső-Ázsiai "ősturáni". Innét indult a szélrózsa minden irányába a legősibb kulturahordozó sumér ékírás. Keleti irányban a legszélső a **kínai** és a hozzátartozó japán és koreai írásrendszerek. Ezeknek az írásrendszereknek a jegyei, ma már tudományosan is bizonyíthatóan a sumér ékírással párhuzamosan fejlődtek. Itt is megtalálható az eredetileg "ideogramm", azaz fogalomjelhasználat. A híres osztrák orientalista ARTHUR UNGNAD "**Sumerische un[d] Chinesische Schrift**" c. tanulmánya (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Jahrg. 34, 76-86 old.) hívta fel elsőnek erre a figyelmet 8 jel azonosításával, amelyeket az alábbiakban közlök:

	ókínai	új kínai	sumér
1. Kerítés	口	口	口
2. Nap	日	日	𒀭
3. Kéz	手	手	𒍪
4. Fa	木	木	𒌷
5. Viz	水	水	𒍪
6. Száj	口	口	𒀭
7. Szív	心	心	𒍪
8. Hegy	山	山	𒄀

A nyolc eredeti levezetést ANGYAL DÁVID (1937) három más jel egyeztetésével bővítette ki, majd PRŐHLE VILMOS még újabbakkal gyarapította.

A SUMÉR ÉS KÍNAI írás KAPCSOLATAI PRŐHLE VILMOS SZERINT

PRŐHLE VILMOS, a budapest[i] Pázmány Péter Tudomány Egyetem filológiai tanára hatvan évvel ezelőtt, 1912 augusztusában írta az alábbi tanulmány szövegét. Szándéka volt tovább is folytatni "MI A TURÁNI." sorozatos közléseiben. A sors másként akarta: TOLNAI VILMOS durva bírálata a MTAkadémia szaklapjában elkedvetlenítette. Így a rövid első közleménye egyben utolsó is lett. Tudománytörténetünk nagy kárára....

Munkácsi Bernát egy igen takaros dolgozatában(1-) a sumér kérdést illetőleg többek között a következő megjegyzést teszi.:

"Csak miután a külföldön teljesen elvesztette hitelét, irányult a sumér-altáji rokonság eszméjére hazánkban is a figyelem; de az ez alapon létrejött irodalmi munkásság számbavehető eredménnyel a sumérra vonatkozó ismereteket nem gyarapította."

Sumér tanulmányaim eredményeiről szóló eme rövid beszámolómban a kérdés irodalmának kritikájába nem bocsátkozom, csak azt kívánom mindjárt megállapítani, hogy Munkácsinak igaza van. A sumér nyelv hovatarozásának a kérdése úgy a külföldön, mint nálunk is holt pontra jutott, amit elég ékesen bár, de kissé fölényes lemondással ismer el S. Langdon is, mikor "A Sumerian Grammar and Chrestomathy, című igen érdekes munkájának a bevezetésében(2-) a következőképen nyilatkozik:

["]A sumérnak a babilóniai és aszírjai műveltségre való döntő befolyása az utóbbi időkben oly nyilvánvalóvá lett, hogy a sumerológiát a babilóniai nyelv, sőt babilóniai vallás, törvényhozás, irodalom és művészet teljes megértése szempontjából nélkülözhetetlennek kell tekintenünk. Magamnak nincs elméletem ennek az érdekes népnek nyelvi hovatarozandóságát illetőleg. Tanulmányaim negatívus eredménye az a meggyőződés, hogy se a kaukázusi, se az árja, se a sémi nyelvcsoporthoz nincs rokonsági viszonyban."

Mindenesetre tiszteletreméltó ez az őszinteség s a tartózkodó önmérséklet, amelyet elárul; de Langdonnak azzal a mondatával, amellyel fentebbi megjegyzését kitoldja, már nem tudok egyetérteni. A kérdéses mondat eredetiben így szól:

"This side of the problem has not occupied my attention as the futility of such efforts is at once apparent," ami magyarul így hangzik: "A kérdésnek ez az oldala (t. i. a sumér nyelv hovatarozásának problémája) nem foglalta le figyelmemet, mivel az ilyen erőlködések

jelentéktelensége az első pillanatra szembeötlő."

Készséggel elismerem, hogy a tudomány szempontjából "futility", hogy a sumér nyelv rokonságban van-e, vagy nincs a kaukázusi, árja, vagy sémi nyelvekkel, vagy bármely más nyelvcsoporthal; de az már tudományos szempontból sem mindegy, hogy vajjon találunk-e olyan, jelenleg behatóan tanulmányozható és részletesen megismerhető nyelvet, amely a sumérhoz legalább megközelítőleg olyan viszonyban van, mint a mai német irodalmi nyelv a codex argenteus gót nyelvéhez, vagy a héber az asszíriai nyelvhez; mert az ilyen nyelvnek ismeretével felszerelt sumérológus nem egyszer könnyedén és biztosan dolgozhatik ott is, ahol a Langdon-féle szkepszisz mellett a legjobb akarat s a legélesebb elme is csütörtököt mond.

Ami a magam dolgát illeti, mindjárt előljáróban kijelentem, hogy a sumér kérdés eredetileg csak annyiban érdekelt, vajjon a Sumér nyelvnek a török-tatár nyelvekhez való rokonsága, mint tudományos elv, tényleg meghaladottnak tekinthető-e, vagy nem.

A fenti kérdést tárgyaló tanulmányokból nem tudtam magamnak tiszta képet alkotni s így nem maradt számomra más út és mód, mint a sumér nyelvvel való közvetlen megismerkedés.

Hogy a sumér nyelv nem tartozhatik közvetlenül a török-tatár nyelvek közé, azt rövidesen beláttam, s így, mint elsősorban turkológus, félretehettem volna az egész kérdést.

Azonban, ugyancsak az első pillanatra, feltűnt nekem két körülmény:

1. a sumér írás rendszerének a kínai írással való egyelvűsége.
2. a sumér nyelvnek evidens egytagúsága.

A dolog nem hagyott nyugodni s hozzáfogtam a sumér ideogrammoknak a kínai fogalomjelekkel való összevetéséhez.

Természetes, hogy tökéletes egyezést alig találtam; de hát az evolúciós elmélet sem azért vergődött uralkodó állásra a mai világnézetben, mint hogyha a hullók és madarak csontváza között semmi különbség nem volna.

További okoskodás helyett vessük egybe a következő írásjeleket:

<i>sumér</i>			víz, folyó,	<i>khínai</i>	《	folyó
"	↕	↑	tehén,	"	牛	tehén
"		𐎠	anya,	"	母	anya
"		𐎡	sertés,	"	豕	sertés
"	𐎢	𐎣	szekér,	"	車	szekér
"	𐎤	↑	sötét,	"	玄	sötét
"	𐎥		nyak	"	首	fej és nyak

Nem folytatom ezeket az összevetéseket, amelyekben a kínai jeleknek a sumér jelekkel való hasonlatossága a részletekben való különbségek dacára is szembeötlő, hiszen ezt a sorozatot minden megerőltetés nélkül lehetne nyújtogatni, különösen ha az ember tőkét akarna kovácsolni abból a

tényből, hogy a latin írás *a*-ja,

meg a héber írás א álefje, meg az arab írás elifje, mely csak e

függélyes vonal, egy és ugyanazon ős jelnek egyenes leszármazottjai s hogy a tünemények eme világában, ahol élünk, sokszor áthidalhatatlan genetikai különbségek választják el egymástól a hasonló dolgokat, míg a látszólag erősen eltérők genetikailag a legszorosabban összetartozhatnak.(3-)

Mindenesetre jó ilyen kérdésekben óvatosnak lenni s a külsőségeken felizgatott képzeletet inkább felderítő, mint rendező szolgálatra használni, azonban úgy gondolom, hogy a fentidézett jelek figyelmes szemlélete mindenkit meggyőzhet arról, hogy az egymással szembeállított sumér és kínai ideogrammokban a vonások meglepő egyformasággal vannak elhelyezve s hogy a kínai írásjelekben, amelyeknek szántszándékkal választottam legmodernebb alakját, szembeötlő a vonások jó részének ékszerűsége.

Az sem hagyandó figyelmen kívül, hogy ezek a legmodernebb alakú kínai írásjelek rendszerint jobban hasonlítanak a sumér ideogrammok arkhaikus formáihoz, amelyeket az ék szerűen stilizált jelek elé helyeztem, mint az utóbbiakhoz, sőt arra is van eset, hogy az arkhaikus alak ismerete nélkül a kínai és ékírásos jel egy-

bevetésére nem is gondolna az ember. Így a kínai 石 „kő” jelentésű írásjelet alig merné az ember a sumér 𒌆 „kő” mellé állítani, ha nem ismerné az utóbbinak primitív 𒌆 alakját is.

De éppen az ilyen jelek, amelyek érzékelhető tárgyakat jelölnek, akár csak a fentebb idézettek közül a "nyak", "tehén", "disznó", "szekér" jelentésű jelek, s mégis oly távol esnek már az illető tárgyaknak csak megközelítően eltalálnak nevezhető képétől is: azt mutatják, hogy a sumér ékíratok legprimitívebb írásjelei már egy hosszú, talán sok évezredes fejlődésnek megdermedt, mohos határvövei.

Az írásjelek külső hasonlóságánál azonban sokkal ékebben és hangosabban beszél magának a továbbfejlesztett írásnak belső rendszere, szóval azok az elvek, melyeken a továbbfejlesztés általában alapszik.

A sumér¹⁾ ékírásban például 𒀭 felmenni, s ebben a jelben benne van 𒀭 elem, ami mint önállójel „menni” és „láb” jelentésű. E jelekben : 𒀭 tépni, 𒀭 ásni, és még igen sok más jelben benne van a 𒀭 jel, mely önállóan használva a „kéz” szót jelenti.

Azt tapasztaljuk tehát, hogy a cselekvéseknek ideografikus jelölését a sumér írás úgy foganatosítja, hogy a cselekvésekben legközvetlenebbül érdekelt testrésznek a jelét veszi alapul, s azt bizonyos pótló vonásokkal bővítve igyekszik az olvasóban az illető cselekvés fogalmát felköltetni s vele a megfelelő szót eltaláltatni. Hogy pedig ez nemcsak szórványos eset, arról mindenki meggyőződhetik, aki a sumér ékírásos jeleket elemeikre bontva összehasonlító vizsgálat tárgyává teszi. Itt alapelvről, rendszerről van szó, s a fenti néhány példa tetszés szerint volna szaporítható.

Ennek az elvnek köszönheti létét tömémentelen sok kínai ideo-

gramm is. Ime egy pár példa : 跑 futni, 踢 taposni, 路 út; 打
ütni, 托 húzni, 拌 osztani, keverni.

Az idézett jelek közül az első háromban 足 az alapjel, mely
önállóan használva „láb“ jelentésű, a másik három jelnek főalkotó-
része 扌 ami, mint azt a kínai írás minden ismerője tudja, nem

egyéb, mint a "kéz" eredeti jelének rövidített írása.

Egy másik, éppen ilyen fontos módja az új jelek alkotásának úgy a sumér, mint a kínai írásban, két vagy több önálló jelnek oly módon való kapcsolása, hogy azokból egy harmadik fogalomra lehessen következtetni: íme néhány példa:

A šumér ékirásban 𒀭𒌆- sírni = 𒀭 víz + 𒌆 szem; 𒀭𒀭𒀭 tűzhely, kályha = 𒀭𒀭 lakott hely, szoba + 𒀭 tűz; 𒀭𒀭 esni, eső = 𒀭 víz + 𒀭 isten, ég (Himmel.)

A kínai írásban tengersok közül néhány idevágó példa: 明 világos = 日 nap + 月 hold; 旦 hajnal = egyenes vonal, mely a látóhatárt jelöli, + 日 nap; 墨 tus = 黑 fekete + 土 föld.

Ha összehasonlítjuk a következő šumér írásjeleket: 𒀭𒀭𒀭 nőstény-szamár; 𒀭𒀭 urnő; 𒀭𒀭 leány, azt látjuk, hogy mindegyikben benne van a 𒀭 elem, mely önmagában „nő”, „nőstény” értelemben használatos s általában benne van az olyan összetett jelekben, melyek a „nő” fogalomköréhez tartozó dolgokat jelentenek, nemkülönben az állatok nőstényeit jelölő ideogrammban is.

Teljesen e szerint az elv szerint szerepel a šumér írásban bőrből készült tárgyak nevében 𒀭𒀭 bőr, a különféle madarak nevében 𒀭𒀭 madár, a fák, cserjék és fából készült tárgyak jelölésére szolgáló ideogrammban 𒀭 fa.

Ezeket meg a többi hasonló használatú jeleket, mikor egy összetett írásjelben a fenti vonatkozásban szerepelnek, a šumerológia „determinatívumoknak” nevezi.

A kínai írás, összes fogalomjeleinek mai gyakorlati osztályozása, szótári rendezése szempontjából 214 olyan alapjelet ismer, melyek szerint az összes jelek elhelyezhetők szótári rendben. Ezeknek a neve 部首 azaz bu-šu, „osztályfő.”

Szerepük a következő pár példából világosan ki fog tűnni: 妹 hug (jüngere Schwester), 姥 nagyanya, 奶 tej, szoptatni, dada. Ezekben, mint a „nő” fogalommal kapcsolatos fogalmak jeleiben ott van a 女 jel, mely önálló használatban „asszony” jelentésű és az „osztályfők” között a 38.

鞞 kardhüvely (Kínában rendszeren bőrből, vagy bőrhuzattal), 鞞 ostor, 鞞 nyereg. Ezekben közös elem a 177. osztályfő: 革 bőr. 鵝 házilud, 鵝 pacsirta, 鵝 papagály. Ezekben közös elem a 196. osztályfő: 鳥 madár. 松 fenyőfa, 花 gerenda, 桃 barackfa. Ezeknek közös eleme a 75. osztályfő: 木 fa.

Nyilvánvaló, hogy a sumér determinatívumok meg a kínai osztályfők szerepe mind a két írásrendszerben azonos, az írásrendszer elvi alapjai szempontjából pedig döntő fontosságú.

A sumerológusok, s így Langdon is, beszélnek egyes esetekről, amikor a determinatívum, mint önálló szó olvasandó. Ebben azonban korántsem szabad a rendszer áttörését látni, hanem csupán azt, hogy a sumér determinatívumok ép[p]úgy, mint a kínai osztályfők eredetileg önálló használatú jelek, s mint ilyenek mind a két írásrendszerben használatosak is. Ahol tehát olvasandó valamely állítólagos determinatívum, ott nem is determinatívum abban az értelemben, hogy egy összetett ideogrammnak grafikai alkotórésze, hanem önálló szó, amely a következő ideogramm által jelölt szóval összetett szót alkot.

Az idegen írásjeleket nem akarom a végletekig szaporítani, s azért magyar példával illusztrálom a mondottakat.

Tegyük fel, hogy sumér-rendszerű fogalomírásunk volna és akkor a "hordó" szó jelölésére egy összetett írásjelet használnánk, amelynek egyik alkotó eleme a hordó anyagát jelölő "fa" jelentésű ideogramm volna, az egész szó pedig, tekintet nélkül arra, hogy írott jelében benne foglaltatik a "fa" jele, egyszerűen "hordó" olvasású lenne. Ebben az esetben a "hordó" szó ideogrammjában szereplő "fa" jel tényleg determinatívumnak volna tekintendő. Ha azonban ugyanazzal az írásrendszerrel egymás mellé kerülne a "fa" és a "kupa" jele s ezt úgy olvasnók, illetve úgy kellene olvasnunk, hogy "fakupa", akkor már a "fa" szó jelét nem vehetnők a "kupa" tartozó determinatívumnak, hanem egy összetett első alkotó részének.

A sumér írás sokkal szétfolyóbb, mint a kínai s ez magyarázza a tévedések lehetőségét.

A kínai írásban nagyon sok olyan jel van, amelynek egyik alkotó része valamely determinatívum, vagy "osztályfő", amely arra a fogalom körre utal, amelybe az illető összetett jel által képviselt fogalom tartozik; másik része pedig olyan jel, amelynek az illető fogalomhoz semmi köze, de *kiejtése* olyan, mint az illető szóé, amelyet jelölni akarunk.

Igy a 洋 tenger jelentésű jelben 𠄎 a 85. osztályfő, amelynek jelentése „víz.” Erről a jelről kell az olvasónak arra gondolnia, hogy az egész jel, amint előtte van, a víz fogalomkörébe tartozó valamit jelent. Az 𠄎 elem tulajdonképpen *juhól* jelent, de ehhez most

nincsen semmi közünk, csak az a fő, hogy e jelnek *kiejtése jang*.

Ugy kell tehát okoskodnunk, hogy a 洋 jel olyan, a víz fogalomkörébe tartozó valamit jelent, aminek a neve khinaiul *jang* hangzású. A 𩺰 jel kiejtése tehát *jang*, jelentése „tenger.”

Hasonlóképpen 狸 (li) = róka, 鯉 (li) = ponty. Az első jelben 犴 a 94. osztályfő és jelentése „kutya,” tehát kutyaféle állatra kell gondolnunk; a második jelben 魚 a 195. osztályfő, jelentése „hal”, tehát arra hívja fel figyelmünket, hogy halfélére gondoljunk. Mindkettőben közös jel 里, melynek ejtése *li*, jelentése „falu” „mér föld”, itt azonban mind a két jelben azért szerepel, hogy azok olvasásakor így okoskodjunk: 狸 kutyaféle állat, amelynek neve *li* ejtésű; 鯉 halféle állat, amelynek neve *li* ejtésű.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyen használatú jelek igen sokszor nem teljesen, hanem csak hozzávetőleg jelölik az illető ideogrammok kiejtését.

Ugyancsak ennek a jelszerkesztő módnak nyomait világosan megtaláljuk a sumérban is. Így 𒄎 (gin) = leány. Láttuk már, hogy 𒄎 nő, nőtény. A fenti jelben tehát azért szerepel, hogy a „nő” fogalomkörére utaljon. A 𒄎 jel jelentése „város,” kiejtése azonban

„gin,” s így a kiejtés jelölése végett szerepel a sumér *gin* = *leány* szó ékírásos jelében a „nő” jelentésű jellel kapcsolatban.

A példákat tovább nem szaporítom.

Ha a mondottakon kívül még figyelemre méltatjuk a khína írásjeleket alkotó vonások minőségét, bátran megállapíthatjuk a következő tényeket:

1. A khínai írás mai alakjában is ékszerű vonásokat mutat.
2. Az ékírás legprimitívebb jelei s a megfelelő khínai jelek között feltűnő hasonlatosságot tapasztalunk.
3. Az összetett jelek szerkesztése mind a két írásban többféle, de azonos elvek szerint történik.

Mindezekből pedig önként következik zárótételül, hogy a sumér ékírás meg a khínai írás egy és ugyanazon tőnek két hajtása s e két hajtás alapjellege már a közös tőben adva volt.

Ami most már a sumér nyelvet illeti, fentebb említettem, hogy szavainak túlnyomóan egytagú volta szembeötlő.

Ez a körülmény szükségképen arra inti a kutatót, hogy ennek a rendkívül érdekes és művelődéstörténeti szempontból végtelenül fontos nyelvnek a rokonait elsősorban az úgynevezett „egytagú” nyelvek közt keresse.

Ez a szempont pedig, kapcsolatban az írásrendszerből levonható tanulságokkal, elsősorban a khínai nyelvre utalja az embert.

Hozzá is fogtam a sumér szavaknak kínai és sziámi szavakkal való összevetéséhez s rövidesen arra a tapasztalatra jutottam, hogy nem rossz úton járok.

Az egyezések, amelyeknek elbírálásában a lehető legóvatosabb és legválogatosabb igyekeztem lenni, szigorú rostálgatás mellett is oly számosaknak bizonyultak, hogy azoknak döntő fontosságot kell tulajdonítanom.

Az alábbiakban ezekből a sumér-kínai szóegyezésekből csak mutatványt közlök s meggyőző erejük, úgy hiszem, fel fog menteni az alól, hogy fejtegetéseimben hosszadalmas legyek.

Csak azt kívánom megjegyezni, hogy rövidség kedvéért a kínai szavakat csak egy nyelvjárásnak, a nankinginak figyelembevételével közlöm, amit a kínai nyelv ismerői természetesnek fognak találni, mert az élő kínai nyelvjárások között a nankingi hivatalos jelentőségben a mandzsú uralom alatt háttérbe szorult ugyan a pekingi mellett, nyelvészeti szempontból azonban meg van az a nagy fontossága, hogy kezdő mássalhangzói tekintetében régebbi nyelvállapotot tükröztet vissza, mint a pekingi nyelvjárás.

[A lábjegyzetek a tanulmány végén jelennek meg. A szövegben az 1-es számú lábjegyzet összesen kétszer jelenik meg, míg a 2-es számú, egyszer. A többire nincs a szövegben utalás]

1-) [a szövegben "1", az eredeti lábjegyzetekben az első, "1"-es számú] Egyetemes Irodalomtörténet IV. Az ural-altaji népek. Bevezetés.

2-) [a szövegben "2", az eredeti lábjegyzetekben a második, "2"-es számú] A Sumerian Grammar and Chrestomathy etc. by Stephen Langdon. Paris, Librairie Paul Geuthner, 1911.

3-) [a szövegben "1", az eredeti lábjegyzetekben a harmadik, "1"-es számú] Így a német ei "tojás" szónak a herero-néger ei "tojás" szóhoz semmi köze, míg a latin ovum "tojás" szóval valószínűleg egy töről fakadt.

4-) [a szövegben nincs rá utalás, az eredeti lábjegyzetekben a negyedik, "1"-es számú] Szándékosan használom itt és egyebütt is ezt a kifejezést, mert ennek az írásnak némelyek által hirdetett sémi karaktere egyszerűen mese, mint az a továbbiakból is ki fog tűnni.

5-) [a szövegben nincs rá utalás, az eredeti lábjegyzetekben az ötödik, "1"-es számú] Wien, 1808. Gedruckt mit Subvention der Kais. Akademie der Wissenschaften.

Földr, Közl. 1912. július-augusztus. VI. füzet

(Közölve a Magyar Óskutatás I. kötet 4-5. számában.)

A kínai ősrás ókori **képirás** és a ma használatban lévő jegyekből ZSUFFA maga is összeállított egy sorozatot ["**A kínai írás**"] címmel:

Ókori kínai írásjelek: (képirás)	Mai kínai írásjelek: (jelírás)	Kiejtése és értelme
	山	sān = hegy.
	日	zsi(t) = nap
	月 vagy 月	yuê(t) = hold.
	雨	ü = eső.
	象	sziong = elefánt
	馬	ma = ló.
	牛	nieü = ökör.
	子, 兒	ce, vagy rî = gyermek.
	人	zsen = ember.
	女	niü, vagy nyü = nő (anya)
	口	kaj = nyitni
	舌	yuet = beszél
	角	csi = ág.
	木	mu = fa.

Az ismertett jelek mellett erősen szemléltető bizonyíték a rengeteg "jóscsont" felirat, amelyek zömmel a K.e. a 18. századból származnak. Erre vonatkozólag idézem KÉKI BÉLA "Az írás története" munkáját:

"...a mai Honan területén alakult ki a Sang-Jin birodalom. Fennállásának hat évszázada a kínai történelemnek az a legrégebb korszaka, amely már nemcsak a hagyományok, hanem az anyagi kultúra és művészetek számtalan emléke alapján tanulmányozható. A régészeti ásatások nagy számban tártak fel bronzedényeket, szobrokat, sírköveket, fehér kaolinból formált korszókat és csészéket, s ezeknek a segítségével vázlatosan képet alkothatunk a Sang-Jin korszak kultúrájáról. Ismereteink azonban nagyon hiányosak volnának, ha a régészek nem találtak volna nagy mennyiségben jóscsontokat is. A kínai papok jóslással is foglalkoztak. Ha az uralkodó, vagy az államvezetés magasrangú hivatalnokai kérdéseket intéztek a jóshelyekhez, a papok a kérdéseket csontokra karcolták, s olykor válaszukat is így adták meg. A marha- és szarvascsontok mellett többnyire a teknősök hátpajzsát használták erre a célra..." (63, old.)

A jóslócsontok nagyon sok jegye valóban első szempillantásra ékírásjelek benyomását kelti a szemlélőben és az említett íráskutatók megállapítása nemcsak az aránylag lecsökkentett alak- és hangtani 12-18 betűre vonatkoztható, hanem általános betűvezetés, illetve vésés rendszerére is. Így a "turáni kulturcentrum" tétele, amely szerint a Közép Ázsiai belső teréből, az Altáj-hegység vidékéről indult ki a sumér és a kínai írásrendszer, valóban megerősítést nyerhet. Ezt a vándorlási irányt, Közép Ázsia szívéből, Túrán keleti pereméről ősi, kínai mondák is megerősítik. Nyelvrokonítási kísérletek a kínai és sumér nyelvek közt, belevonva az ural-altáji és magyar nyelveket is, VELICS ANTAL "A kínai nyelv szerepe az ural-altai, indo-európai és sémi nyelvekben" (Budapest, 1899) című tanulmánya óta állandóan szerepelnek. A már említett magyar tudósok közt mindegyik a sumérral és magyarral együtt rokonítja a kínait, de egész különleges figyelmet érdemel KÉKESY IMRE jezsuita hittérítő "Kirándulás a kínai írásjelek birodalmában" című írása (Természettudományi Közlöny, 1937), aki közel két évtizedig élt kínaiak között és minden szabadidejét a kínai írás különlegességeinek vizsgálatára szentelte. ZSUFFA idézett könyvében szintén terjedelmesen foglalkozik a magyar-kínai hasonlítással s többek közt megemlíti HU-DZSIN-JA sanghai egyetemi tanár 1933-ban Budapesten tartott előadását rövid összefoglalásban:

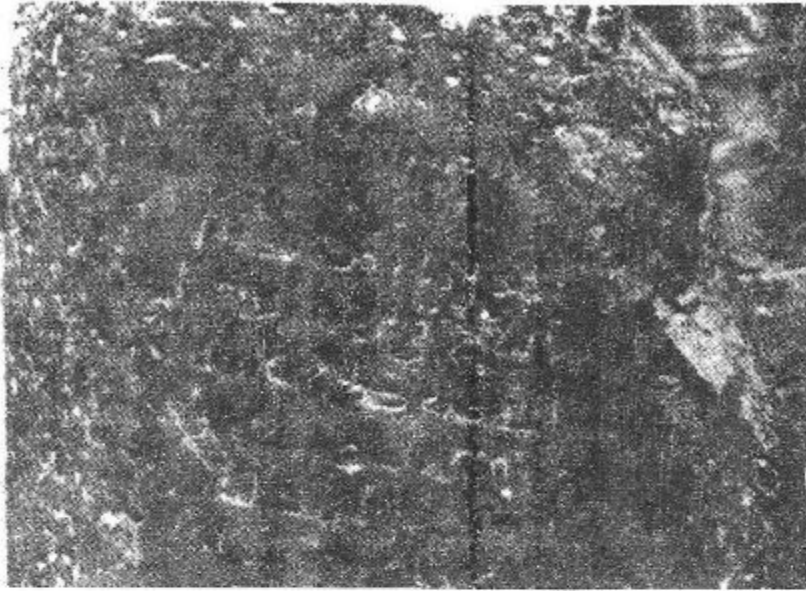
"Amikor Szikiang kínai tartományban, (Altai-hegység és Dzsungaria vidékével határos) jártam, ahol hajdan yüeti- és hiungnu, hunn-no néven nevezett lovasnépek éltek és ahol a mai napig is törökös eredetű népek laknak, azt tapasztaltam, hogy a tartomány An-Tju

nevű fővárosában és környékén sok család "MATTJARR" nevet használ. Minthogy a született kínai az "r"-hangot ropogósán kiejteni nem tudja, úgy vélem, hogy a "magyar" szó a kínai "MA" = ló, lovas, a "TJA" = nemzedék, nem és a török "ERI" vagy "ŐR" = fajtabeli jelentésű szavak összeolvasztásából, "MA-TJA-ŐRR" származik... "(41. old.)

A kínai írásjegyek közvetlen, tőzomszédi továbbfejlődése a **japáni** írásrendszer betűiben mutatkozik. Itt az un. **katakana** jeleknél még az ékírás maradványai jellegzetesen ékké finomult vonalak nyomán érződik. ZSUFFA katakana jelei ezt ékesen mutatják: főleg az "AIUEO" sorrendben:

					ア	イ	ウ	エ	オ
					a	i	u	e	o
カ	キ	ク	ケ	コ	キヤ	キユ	キョ	クワ	
ka	ki	ku	ke	ko	kya	kyu	kyo	kwa	
サ	シ	ス	セ	ソ	シヤ	シユ	シヨ	ヒヤ	
sa	shi	su	se	so	sha	cha	nya	hya	
タ	チ	ツ	テ	ト	ミヤ	リヤ	ギヤ	グワ	
ta	chi	tsu	te	to	mya	rya	gya	gwa	
ナ	ニ	ヌ	ネ	ノ	シヤ	チヤ	ビヤ	ピヤ	
na	ni	nu	ne	no	ja	ja	bya	pya	
ハ	ヒ	フ	ヘ	ホ	カウ	サウ	シャウ	トウ	
ha	hi	fu	he	ho	kō	sō	shō	tō	
マ	ミ	ム	メ	モ	ラ	リ	ル	レ	ロ
ma	mi	mu	me	mo	ra	ri	ru	re	ro
ヤ	-	ユ	-	ヨ	ワン	キ	エ	ヨ	
ya		yū		yo	wa	n (w)i·ji	(w)e·je,(w)o·jo		

Mint látjuk a **katakana** írásjegyek már szótagokat jelölnek és a sumér táblákra "beékelt", egyik végük felé finommal [finoman?] vékonyuló jelekből állnak. Az ékírás merevségét és egyenesvonalúságát az un. IROHA sorrendű, ugyancsak szótagjelek már kanyarított, sőt cifrázott végződésű jelleget mutatnak és mint látni fogjuk a szanszkrit köfeliratokhoz szerfelett hasonlítanak. Ez tehát az ősi sumér hatásra később rátelepülő budhista befolyás következménye:

A "katakana" írás és a Tocsí-völgy szanszkrit feliratai A. H. Dani után

उत्तमं च भवेत्तु न कि
रुपं यत्तु त्रुत्तु
ः माय्य यत्तु भक्ति वैदिक
यत्तु यत्तु त्रुत्तु
यत्तु यत्तु त्रुत्तु

A Tocsí-völgy sziklairatainak vonalas átírása A. H. Dani nyomán

Az eddig bemutatott kínai és japán írásrendszerek Belső-Ázsia területéről kerültek tehát keletre, az "ős-turáni művelődés" bölcsőjéből.

A "szanszkrit" vagy ahogy másként a tudósok nevezik "indus írás" a kínai "ősjegyek" vagy a sumér jelek kapcsolatai tehát a maguk technikai kivitelezésében okvetlenül közös forrásra vezethetők vissza. De a legjelentősebb az a körülhatárolható földrajzi tér, ahova ez az ősrírárendszer elhatolt. Magyar honfitársunk HEVESY VILMOS fedezte fel az "indus" és a Húsvét-szigeti rovások közti kétségtelen összefüggést, amely mellesleg az ő magyar-maori nyelv[er]könsági tételét is nagyban erősíti. HEVESY tanulmánya: "**Sur une écriture océanienne paraissant d'origine, neolithique**" nemzetközi visszhangot keltett. A Közép Ázsiából a polinéziai szigetekig terjedő írásrendszerrel azonban részletesen csak a "Fórum" c. fejezetben foglalkozom.

II. Rész: Rokonnépeink ősei nyomán

A PÁRTUSOK ÍRÁS-EMLÉKEIBŐL

Mint már az arámi nyelv és írásrendszer elterjedéséről értekezve említettük, nagyon sok ókori nép vette át ezt a kulturahordozó betűsort Közel Keleten. Ezek közt szerepel a párthus nép is. Azt is tudjuk, hogy krónikás és népi hagyományok őstörténetünket kapcsolják ezzel a szkíta-eredetű néppel, bár ennek még csak feltételezési lehetőségét is fantázia világába utalja a "hivatalos tudomány". Tudtommal ezzel a rég letúnt, vagy bennünk továbbélő (?) néppel magyar részről önálló tanulmány formájában egyedül BIHARI J. doktori értekezése foglalkozik csupán. Ez is csak röviden, ókori történetírók szórvány megjegyzései alapján. Célkitűzése azonban nemes és merész:

"Tanulmányom célja a párthusoknak a többi turáni népekkel való kulturális kapcsolatait és rokonvonásait kimutassam, abban a reményben, hogy ezen úttörő munka után a jövő kutatás biztosabb alapon indulhat el..."

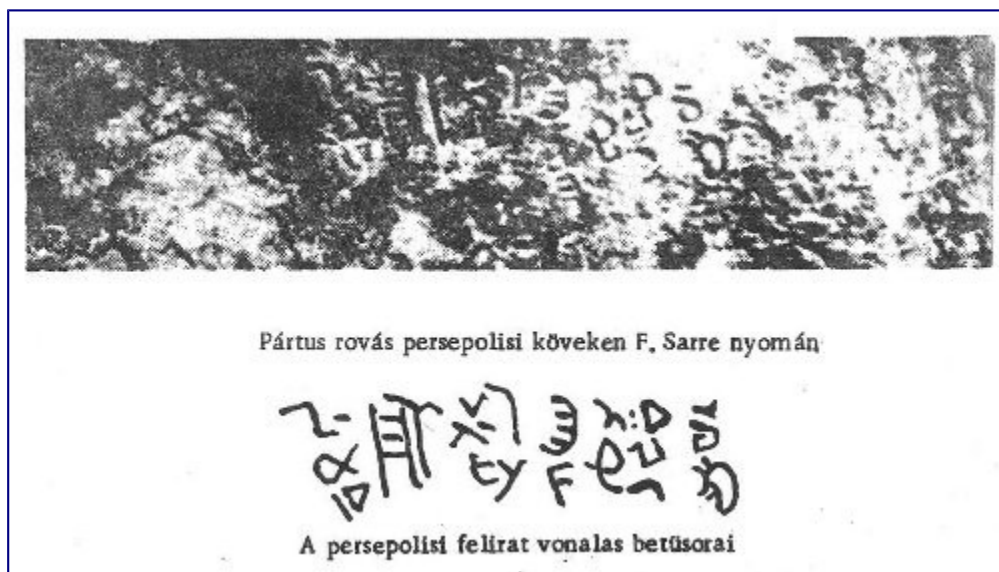
BIHARI kísérlete óta "turáni" eszmekörben valóban senki sem foglalkozott a pártusok és őstörténelmünk lehetséges vagy valódi kapcsolatainak felderítésére monografikus, azaz önálló tanulmány formájában. Történetük, amely önmagában is sok adattal szolgál népünk eredetére vonatkozólag, a szír ARRIÁNOS: "**Partika**"-jára épül. Ez a majdnem korabeli történész a még élő pártus öregektől szerzett értesülései alapján írja, hogy SESOSTRIS egyiptomi király idejében vándoroltak "**mostani**" országuk területére Szkítia földjéről. A "mostani " hazájuk pedig STRABO szerint azonos "Khorosztán" területével "**amely vidék kicsi és terméketlen, lakói pedig az igen vitéz szkíta harcosok fiaitól lettek és sokat küzdenek mindmáig a környező népekkel, sőt a rómaiakkal is...**"

A pártus történet igen gazdag eseményekben, DÁRIUS és NAGY SÁNDOR vagy CRASSUS, tehát Kelet legnagyobb hódítói az ókorban sorra megütköztek velük. Időnként Parthia önálló, de volt görög, óperzsa és Sassanida uralom alatt is. Ennek ellenére kulturájának ősiségét mindig megtartotta, ámbár a hűbériség keretében királyaik és előkelőik szívesen díszeltek idegen tollakkal, átvéve a görög és római művészet és kultúra külső mázát. Az egyszerű nép azonban mindig hű maradt ősei szokásához és talán ez mentett meg számunkra egy egészen sajátos és egyedülálló kulturát. Írásrendszerük nyomai szépszámmal maradtak reánk és az arámi betűrendszerbe illeszthetők. Pártus Birodalom időbelisége K.e. 250-től K.u. 226-ig történelmileg igazolható és ez az időtávlat, mint már legnagyobb ellenségeinek nevéből is sejthető, széles skálájú műveltségi körökkel hozta népeit kapcsolatba. Ez természetesen érezhető írásrendszerükön is.

ARCSÁK, a róla elnevezett dinasztia alapítója (K.e. 250-248) még az aquemenidák stílusát, tehát az óperzsa műveltséget képviseli érmeivel, ahol trónuson ül isten-király szimbólumaival ARTAXER mintája szerint, de dédunokája MITRIDAT (K.e. 174-136) már görög stílusú érmeket veret, amelyeken az ősi arámi-jellegű "betűk szerény szerepre szorulnak a görög ábécé mellett.

Az ősi babilóniai és a római kultúra közt élő pártus nép írásrendszere is kettős irányú: keleti és nyugati hatásokat mutat. Az éremtani gyűjtemények tanúsága mellett ezt bizonyítják a kőbevésett feliratok is. F. SARRE: "Die des alten Persiens" című munkája után közlök a persepolisi palotaromokról egy részt, a szerző betűzésével együtt. Egész sor ismerős rovásjegy szerepel a kétsoros szövegben. Sajnos, hangértéküket nem ismerjük, de merev vonású metszetük tisztán rovás jellegű.

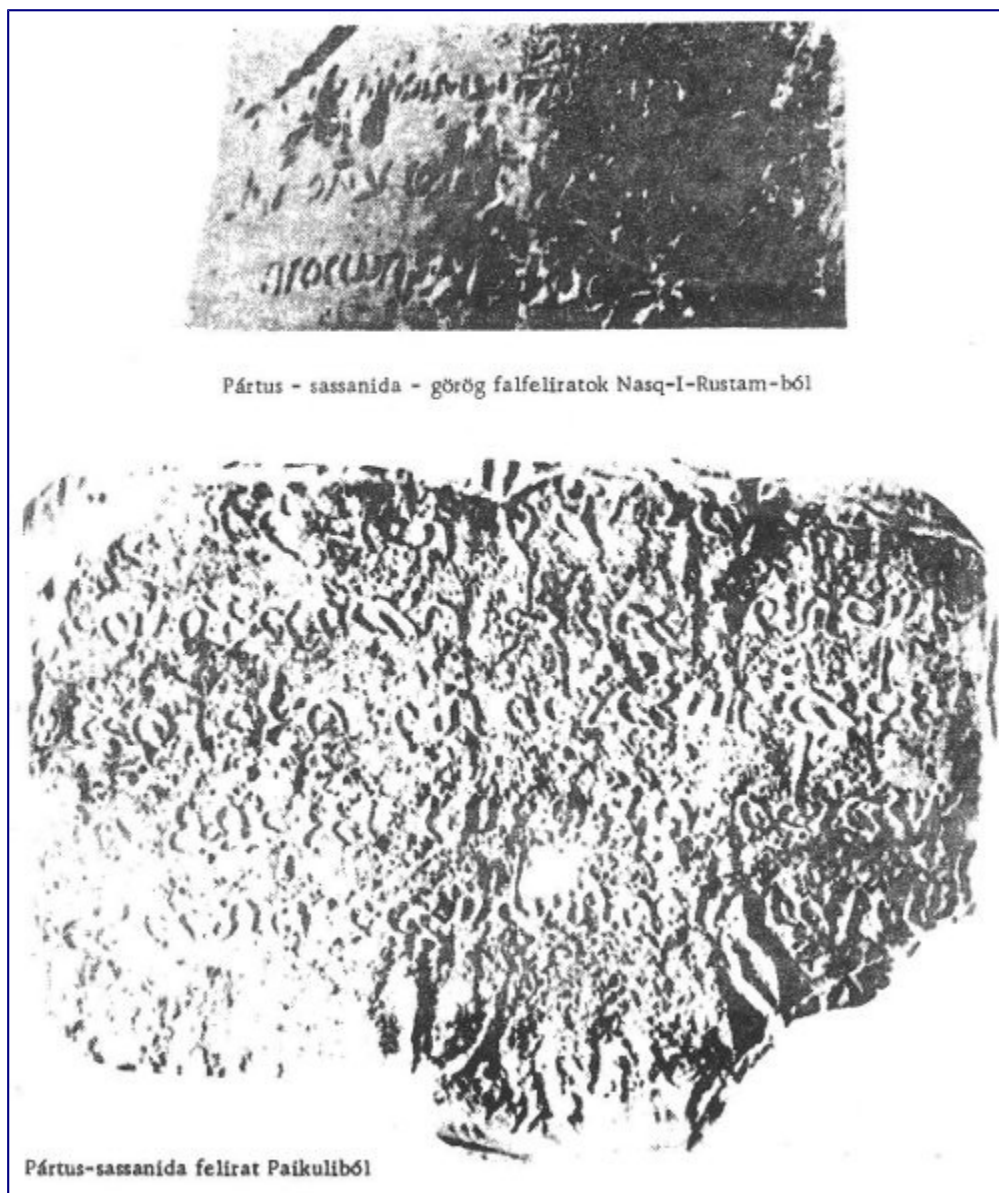

Mikor ezt a szöveget írták, vészték, még a pártusok erős kapcsolatban álltak azokét uralomra segítő

nomád avarsággal, amelyről már ARRIANOS, mint "veszedelmes népről" emlékszik meg. Így magyarázható az ősi ótörök hatás még az írás művészetében is, hisz az avarok is ezt a rovásjellelű betűrendszert örökölték.

Már későbbi pártus-korból maradt ránk a Naks Rustam-i felirat, ahol már pártus betűsor mellett a görög és a sassanida is látható. Ugyanez a jelenség figyelhető meg a FRYE által közölt két hosszú szövegű feliraton PAIKULIBAN, egy ott kiásott kőtömbön.

A HUNOK ÍRÁS-EMLÉKEI

Az ókor népeinek történelmét teljesen megnyugtatóan talán soha sem sikerül megoldaniok a történészeknek. Elháríthatatlan akadályok tornyosulnak minden jószándékú és nagy felkészültségű tudós elé ezen a téren. Számba sem lehet venni ezeket az akadályokat, legfeljebb csak csoportosítani.

Ilyen akadály-csoport veszi körül a hun népek őstörténetét. Maga a hun névnek a kiejtése, leírása a különböző forrásokban olyan sokszerű, mint - példaként - a jelenben élő népek közül egy aránylag kisszámú, zárt etnikum, amelyet "Ungar"-,"Vengerszki", "Hongrois", Ungheresi,," "Hungaro", "Hungarian" stb. néven neveznek a mai ismert nyelvek. S a legérdekesebb, hogy ez a "soknevű" nép önönmagát "Magyar"-nak nevezi. Az országot, ahol ez a zárt etnikum a Kárpát-medencében él, maga a bennszülött lakosság Magyarországnak nevezi. Ha pár ezer év múlva "forráskutatók" ezzel a sok "népnévvel" találkozni fognak, a felületesebbjei minden bizonnyal legalább négy vagy öt különféle népről fognak beszélni, írni, történelmet összeeskábálni...

A másik akadály a magyarság vagy a hunság nyelvében oly harmonikusan csengőhangzó hangok

betűállományának a kifejezése. Itt nem az alacsony és magas magánhangzók "hasonulási törvényére" gondolok, hanem pl. csak a magyar "CS", "NY" sőt a nyelvünkben is ritkán szereplő, kezdőbetűként használt "TY" hangokra. Ezeket a "kettősbetűket" a mai modern és velünk együtt latin betűket használó népek "TSCH" "Tjr formában írják és népünk nevét "MADJAR"- "MAGIJAR"- "MADZSAR" formában ejtik ki.

Csak ezt a két komoly akadály-csoportot emeltem ki a sok közül, példaként a hunok történetére vonatkozó kutatások közül. Nincs, nem lehet kétség tehát, hogy a sok torzítás és ferdítés mögül csak **magyar tudósok** lennének képesek teljes egészében kihámozni a valódi igazságot.

Ezért nem kell meglepődnünk, hogy HARMATTA professzor, aki bár iránológus és nemzetközileg elismert tekintély a maga szakmájában, a "KABUL" és "NAZAK" nevekből a "KABAR" és "NICKI" népneveket hámozta ki. "**Apróságok**" mondhatnák egyesek. Nem azok. Őstörténetünk jelentős mozaikjai! S egyben az emberség [emberiség] közkinccsét jelentő általános történetírás tévedéseinek helyreigazítása. S erre a hunok írás-története nagyon sok lehetőséget nyújt. A későbbiekben sok példát fogunk látni erre.

Az ókori Hun Birodalom Altáj-vidéki központjából egy sajátos kultúra indult szerte-szét a szélrózsa irányai felé. Íráskulturájuk addig egységes, merev rovás jellegű, csak akkor kezd eltérő jelleget felvenni, amikor a nagy hun hódítók négy csoportja, akiket "**indiai hunok**"-nak nevez a legmodernebb kutatás, mint GÖBL és HARMATTA és társaik, elváltak a Belső Ázsia hatalmas kulturaközpontjából nyugatra induló testvérnépeitől. A keleti és nyugati hunok birodalmi területileg mérhetetlen távolságokra kerültek egymástól és mint az ő írásrendszereik taglálásánál látjuk, ez a távolság sok különbséget teremtett a betűk sorában is, de mindig maradt elég ahhoz, hogy az írástörténészek megállapítsák a közös bölcsőt hollétét. A mérhetetlen hun birodalmaknak kulturhatása érződik még olyan - ma megmagyarázhatatlan - adatoknak a sorozatán is mint pl. az egyiptomi Négeb-sivatag erődítményének a neve SHARUKHEN, amely a szintén Kis Ázsia területéről eddig elkerült **hurri** nép egyik törzse a "hiksosok" alapítása. Maga az erőd szerepel a Bibliában is. (Jozsue könyve 19, 6.) A hurri nép vitte aztán magával áttelepülésekor Khorezmiába, ahol a már többször idézett szovjet tudós, TOLSTOV kiásta a még 10. században is mozgalmas életű SHARUKAN nevű város romjait, amely égetett téglákkal volt kiépítve. S mint történelmi folytatás a Don és Dnyeper közén még a X.-XI. század fordulóján így nevez a történelem egy "kun" fejedelmet. Ezt az adatot, illetve adat sorozatot a párizsi egyetem professzora közli tudományos felkészültségével a "Les Hyksos et le monde de la Bibel [Bible]" (Paris, 1956) c. tanulmányában és még megtoldja azzal, hogy az egyiptomi feliratok is megemlékeznek SHA-RU-KA-NA uralkodó népéről.

Ezt a messzemenő példát szükségesnek tartottam megemlíteni, hogy a hurriták utódai kétségtelenül a hunos-törökös népek és nyomuk a K.e. évezredek óta a K.u. történetírásban is meg van örökítve, a bibliás tekintéllyel és idegenajkú és egyben elfogulatlan francia tudós állításával kell tehát azoknak szembeállniuk, akik a hun és magyar nép közt semmiféle, mégcsak "némi kulturális" kapcsolatot sem tartanak megengedhetőnek, vagy elfogadhatónak!

A KELETI HUNOK ÍRÁSRENDSZERE

A hunok írástudását az utolsó évtizedben egyre bőségesebb adatok igazolják. A keleten maradt és Indiába hatolt hunok birodalmi - ma már többszámban beszélhet a tudományos világ ezekről az államalakulatokról - főként a pénzveréssel összefüggő jelek alapján választhatók szét időben is térben is. A numizmatika, azaz éremtan roppant nagy jelentőségét, amit már SUPKA is annyira hangsúlyozott magyar részről századeleji rovás kutatásaiban, ma már még fontosabbnak látjuk. Külföldi kutatók, mint a német H. HUMBACH (Baktrische Sprachdenkmahler, I-II. Wiesbaden 1966-1967.) az osztrák R.

GÖBL, bécsi egyetemi tanár (Dokumente zur Geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien, I-IV. Wiesbaden, 1967) és a pakisztáni B. N. PURI, (India under the Kushnas, Bombay 1965) mellett a magyar HARMATTA történeti kutatásai hihetetlen gazdagsággal tárják fel a Belső-Ázsia és India hunjainak írott emlékeit, részint nyelvészeti, de főként történelmi vonatkozású ismereteink gyarapítására.

Tudománytörténeti szempontból azonban mindenesetre le kell szögeznünk, hogy ezek az új, ma szinte "forradalmi újdonságok" nem nélkülözik a magyar **szabad tudósok** által már közel száz évvel ezelőtt megszüvegezett eredményeket. SZENTMIKLÓSI és ÓVÁRI PONGRÁCZ SÁNDOR (A magyarság keletkezése és őshazája, Budapest, 1914 - és Urgeschichte der Magyaren, - Gyergyószentmiklós, 1912,) vagy ZAJTI FERENC (Magyar évezredek) általános történelmi és írástudományi vonalon már sűrítve mindazt elmondották, amit a nyugati, modern kelet-kutatók most kezdenek "tudományosan megközelíteni. Írástörténetünk szempontjából pedig megdöbbentően intuitív erővel SUPKA GÉZA, a "Nagyszentmikiósi kincs revíziója" keretében a hivatalos finnugor álláspontot képviselő SEBESTYÉN GYULÁVAL való tudományos hadakozásában írta meg - oroszán részben - amit most pl. R. GÖBL professzor kutatásai fognak össze a nyugateurópai napilapok népszerűsítő írásai. Rövid áttekinthetőség céljából csak a WIENER ZEITUNG, bécsi újság 1972 szept. 2. számából idézem professzor GÖBL összefoglalását. A "**Die Hunnen ritten bis Indien**" c. beszámoló HEDY GROUNG újságíróntól származik. Elmondja benne, hogy a hunok a részletkutatások szerint "valószínűleg" az Altáj-hegység vidékéről áramlottak szét a világ minden tájára. Történetük eddig "nagyon zavaros, hiányos és sok részletében egymásnak ellentmondó". Ma azonban - hála professzor ROBERT GÖBL kutatásainak - egészen tisztán alakul ennek a rettegett népnek a múltja, amely nemcsak ATTILA vezetése alatt Európában volt oly félelmetes, hanem Indiában is, ahova négy nagy hullámban érkeztek. GÖBL éremtani vizsgálatai alapján - 300 nagy gyűjteményes kiadványt dolgozott fel! - megállapította, hogy mindegyik csoport külön-külön stílusú pénzeket veretett, ahol pl. az óperzsa királyok és sassanida uralkodók képei egyformán szerepelnek, de az érmek körfeliratai más és más korban változnak és a meghódított népek írásjegyeit alkalmazzák. I. és II. SAPOR királyok képei körül a feliratok már egészen jellegzetes "heftalita", azaz "fehér hun" betűjegyeket örökítettek meg azonkívül, hogy a ZARATHUSRA tűzoltáraival a központi figuraként már évezredek múlta visszatekintő kultuszmaradványai és jelképei is szerepelnek rajtuk.

ROBERT GÖBL és társai éremtani vizsgálatai alapján a már említett és időben egymástól elég távol álló Indiát előzőlő hun hullám négy szakasza a következő: 1.- **Kidarita hunok hódítása**. A K.e. 4. század első felében Gandharáig, a Kabul-folyó alsó folyása vidékéig hatoltak el. Itteni művészetük kitorolhatatlan hatásként még a nagyszentmikiósi kincseken is látható. Erre már SUPKA részletes tanulmányaiban hívta fel a figyelmet. 2.- **Alchon hunok** követik őket kb. 600 évvel később. A "chon" jelentése GÖBL professzor szerint azonos a hunnal és feltételelesen az "al" összetételben vörös-hunoknak is nevezi őket. Ez a csoport a Ganges középső folyásáig hatolt el. Írásfejlődésük azonban még javarészt az első csoportéhoz kapcsolódik. 3.- **Napki** vagy **Nezak** hunok hulláma kb. 300 év múlva követi az Alchon-hunokat. Ezek is áttörnek a Hindukus-hágón, de már nem olyan erősek, hogy a Kaibar-hágó erődítményein erőt vehettek volna. Így egyszerre két csoportra oszolva két fővárost Kabult és a tőle 150 Km.-re fekvő Ghazni fővárosokat építik fel. És végül a 4.- csoport a **heftalita**, vagy a tudósok nyelvén "**fehér hunok**" az 5. század második felében özönlenek az Altáj-hegység vidékéről délre és meghódítják a Sassanida Birodalom nagy részét. Áthatolva a mai Afganisztán területén lévő hágókon magát a sassanida királyt PEROZT is foglyul ejtik és csak 30 teverakomány ezüstdenár váltságdíj fejében engedik szabadon. Ezek az ezüstdenárok is az új uralkodók képeivel ékeskednek, de felírásuk részben a régi kusáni részben a már módosult hun betűk, rovásjelek rendszeréhez tartoznak.

A nagy "HIUNG"- néptömörüléséről, a hunok első nagy összefogásáról laza, de mégis hatékony állami keretben sokáig csak a MA-TAUN-LIN-féle un. kínai enciklopédiából tudott a történelem, mígnem SPECHT "Études sur l'Asie centrale" 1883-ban megjelent korszakalkotó kínai évkönyv-gyűjteményeinek fordítása meg nem jelent. Mint Baktria meghódító népét már K.e. 206 óta emlegetik, vagyis a HAN-dinasztia kora óta. Ezek az évkönyvek KUSÁN népről tesznek többször említést "KUEI-SUANG" formában, amelyben nem nehéz az ősi örmény krónikák "**kusánjait**" felfedezni. Nem részletezhetjük itt az első öt kusán-hun fejedelem történetét, népeik hódításait, csak az írásrendszerük nyomait kutatjuk. Sziklákra, kövekre írt betűrendszerükről csak egészen lényegtelen töredékek maradtak fenn, viszont az általuk vert arany és ezüst dénárok feliratai, miután rendszerint görögül is szerepelnek rajtuk a tisztségviselők nevei, címei, eléggé eligazítanak bennünket. Az kétségtelen, hogy egy egész rovás-rendszernyi, összefüggő szöveg vésetes, rovott, azaz egyenesvonalú és merev betűsört nehéz lenne ezekből a numizmatikai gyűjteményekből összehozni, de ha MUSZABAJEV az Arany Kurgáni feliratokat a K.e, 8 századra helyezi, akkor a kétségtelenül törökös nyelvű és a híres Altáj-hegység környékéről kiinduló írástudás jeleivel kell találkozunk.

A KUSÁN-HUNOK fejedelmei közül két név szerepel legtöbbször a feltűnően nagy számban reánkmaradt arany és ezüst érméken. Ez a két fejedelem KANISKA és HUVISKA, akiről STEIN AURÉL a következőket írja éremtani vonatkozásban:

"Kaniska s a többi Kusán uralkodó réz érmei mai napig oly nagy számmal kaphatók a nyugati Panjáb, Kasmir, Kábul bazárjaiban, hogy mondhatnók, miszerint tizennyolc évszázadon át megmaradtak a forgalomban. Kaniska s Huviska aranyérmei is meglepően nagyszámban jönnek napvilágra e vidékeken. "(A Fehér-hunok és rokontörzsek indiai szereplése. - MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE, 1970, 2. sz. 13 old.)

Az érmeiken szereplő nevek sokszor szimbólumokkal vannak összekapcsolva. Nem tarthatjuk véletlennek, hogy nagy hazánkfia STEIN AURÉL nagyszerű éremtani tanulmányának "**Zoroastrian Deitiesson Indo-Scythian coins**"(Bombay 1888) darabjainak írásrendbeszedett arany-ezüst-réz veretein olyan ismerős neveket találunk a ragadványszerű szimbolikus jelekkel együtt, mint A TŰZ, a tűz megszemélyesítője, VATA, a szelek ereje, vihar-szellem, vagy a szent ökörfej, URSA képe, amely az avar és magyar heraldikában címerként ősi családok, városok "tamgája", díszjele, vagy a buzogánnyal, párducbőrös kacagányban ábrázolt RÁKÖLŐ, a görög mitológia HERAKLES alakjának hasonmása. STEIN AURÉL különben erre már külön is felhívta a figyelmet az egyik budapesti előadásában az Akadémia tagjai előtt. A görögök torzításáról írja:

"A GOLLAS név Kosmas Indikopleteusnél a MIHIRA GULA névalak utolsó részét őrzi

meg, GULA mindenesetre nem indiai név. Megfejtését valószínűleg a török nyelvekben kell keresnünk.." (1888)

Ismeretes MORAVCSIK GYULA, nemrégiben elhunyt világhírű bizantológusunk tanulmányaiból, hogy a Krím-félszigeti "hunok" két ismert uralkodójuk a MUAGER és GOLLAS fejedelmi udvarát és népét azonosította a K.u. 520.-as [K.u. 520.-as] években az ősmagyarsággal, amelynek első megnevezéseként a két fejedelmi testvér "MUAGERIS KIRÁLY" nevét jelölte meg. Csodálatos tehát már a bevezetőben jelzett GYÖRFFY és SZÚCS JENŐ által annyira makacsul állított vélemény, miszerint a hun-magyar rokonság csak a nyugati kódex-írók és a magyar nemesi osztály dicsvágyának "félrevezető" és csalóka képzeletvilágából született fantazmagória! GYÖRFFY és tanítványainak a véleménye semmi esetre sem ér annyit, mint a már említett MORAVCSIK bizantológus, vagy világhírű utazónk STEIN AURÉL véleménye. Ez utóbbi megemlíti még TORAMÁNA fejedelem nevét is, amely nevet a TORMÁS herceg, ÁRPÁD dédunokájáéval azonosít, valamint a bécsi orientalista KARABACEK által a Panjábi-Só hegység egyik kövén megörökített "JAULA"-tiszttségnevet (GYULA!), amelyet BÜHLER (Epigraphia Indica II. 238. old.) STEIN szavait idézve: "... **mint tiszta török szót ismert fel**". Csodálatos, hogy az Akadémia előtt indiai beszámolóinak a kérése mennyire süket fülekre talált a magyar "**karámon belüli tudós világ latin, nyugati okmányokon, írásokon kérődző, de a finnugorizmus igézetében élő kis magyar történet szemlélet**" elkötelezettjei előtt. STEIN ui. a következőket kérte már 1896-ban:

"Magam, sajnálatomra teljesen járatlan lévén a nyelvészet ez ágában (t.i. a törökben: szerk, megjegyzés), csak azt kívánhatom, hogy egyik-másik, a régibb török nyelvekkel foglalkozó hazai tudósaink közül vizsgálat alá venné az indiai okmányokból ismeretes többi fehér hun nevet is..." (1897).

Ez a kívánság, kérés a tudományos körök tapsviharán túl pusztábakiáltó szó maradt. Voltak "saját szakállukra" dolgozó, lelkes, de az Akadémia által soha el nem ismert, sőt nevetség tárgyává tett magánosok, mint ZAJTI és BARÁTHOSI BALOG vagy TAKÁCS ZOLTÁN és mások, akiknek a munkáját "tudománytalannak" minősítette az elfogultság... De ne panaszkodjunk, hanem állapítsuk meg, van-e, volt-e legalább is a tárgyitörténelem tagadhatatlan adattárában, jelen esetben az írástörténelemben olyan valami közös hun-magyar rovásjel, vagy betű, amely önmagáért beszél...? Van...! De mielőtt ezt a határozottan bizonyító tárgyi adatot bemutatnám, némi csoportosítást kell kiformálnom a hun-írásstudás emlékeiről. Eltekintve a "hunok nyugati Bidodalmának [Birodalmának] "bizánci és kínai források írásos adatai mellett, most csak a Keleten maradt hunok írástörténetét vesszük a vizsgáló munkatervei közé.

A. A KUSÁN-KIDAR HUNOK ÍRÁS-EMLÉKEIBŐL

Az éremtani tudomány szakemberei szerint a Kusán Királyság 232-400 közt virágzott. Leggazdagabb gyűjtemény-közlés ebből a korból még mindig A. CUNNINGHAM 1895-ben megjelent lajstroma. (Later Indo-Scythians, London 1895), amelynek példányai csak nehezen és töredékesen olvashatók. Számunkra legfontosabb ebből a gyűjteményből az a csonka darab, amelynek feliratából a "KAPAN..." tiszttségnevet olvasta ki a szaktudomány A. CUNNINGHAM gyűjteményéből. (VI. tábla 3.) Nem kétséges a pénzdarab névtöredékének és az avaroknál is viselt és a keleti források szerint állandóan "KAPGAN"-nak címzett, majd a koraközépkorban magyar történelmünkben olyan tragikus sorsot ért KOPPÁNY uralkodói nevek között.

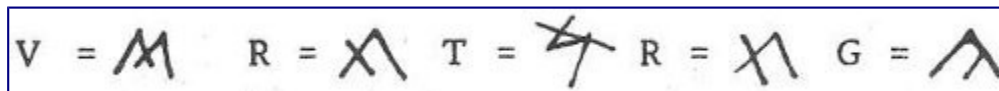
Egy ugyanezen korszakhoz, tehát a **kidarita hunok** K.u. IV. századi királyságához csatolandó és aránylag jó állapotban lévő egyetlen darab a Kusán Királyság jelvényeivel és szimbolikájával. Felírást képét majdnem minden numizmatikai kutatónak a tanulmánya közli A. CUNNINGHAM kiadványa

mellett. Igen jelentős szerepe van a hunok történetének időrendi tisztázásában. Az un. "**késői kusán királyság**" eme aranyérmét kb. 385 táján verték és Tepe Maranja mellett találták. Meg kell jegyeznünk, hogy a mai Afganisztán környékén lévő harminc hun kiskirályságnak helynév elemzése kimutatta, hogy ez [a] hatalmas föld darab sokáig a kidarita hun etnikum települési helyei közt elsőrangú szerepet játszott.

R. CURIEL francia régész és numizmatikus szerint a felirat betűi "**merev vésetű préselő-verőminta után készültek, bár egyes jelek gömbölyded formájúak, ami görög hatásra mutat.**" (Trésors monétaires d'Afganistan" Paris, 1953.)

Az érem betűi a francia írástörténész szerinti sorrendben a következők:

A csupa mássalhangzós szöveg: V R T R G, amelyet **óbaktriai nyelven** oldottak fel, amely át volt itatva a hunnal. A szövegmegondása: "VEROTOROG", azaz a győzelmes had-isten, magyarul "VASERŐS", akit sasszárnydíszrel szoktak ábrázolni. A török nyelvű feljoldás a "TOROG" - török, amely eredetileg erőset, hatalmasat jelent.

A további felirat részlet a király neve mellé még a korabeli szokásos tisztsége is közli: "HAPATALA SAHO OIONO" olvasatban óperzsa nyelven. Történészek, nyelvészek egész sora ebből a felírásból "**Hephtal a Hionok királya**" értelmet javasolta, ami annyit jelentene, hogy a "heftalita-hunok" a nagy népnek a vezető és királyi családot is adó rétegéhez tartoztak. Ez az adat a hunok történetében sok zavaros és érthetetlen körülményt tisztázott és GÖBL professzor szerint azt jelenti, hogy a kidariták hun eredetűek és ezzel történelmük a K.e. időkbe visszavezethető a mai Afganisztán területén is.

A hunok az V. században K.u. már összeütközésbe kerültek a Sassanidákkal. Történetírásunk ebből a korból eléggé tisztázta a két nép egymáshoz való viszonyát. Hódítók és leigázottak együttélése, majd újraéledt harcai során egymástól sok kulturhatást vettek át. Így a pénzverés felirataiban is. Az afganisztáni lelet tehát nagyon jelentős.

Még tömörebb és egyben teljesen különálló, rovásjellegű betűsorral találkozunk a Zarathustra-féle vallás szimbólumaival együtt a hun-pártus eredetűre oly büszke Sassanida-dinasztia legnagyobbjainak érmein. Az alábbiakban bővebben lesz szó, hogy ezek a Sassanida-érmek összefüggésben álltak az első

hun, Indiába betörő "kidaiták" rovásírás használatával. Ez annyit jelent, hogy a pénzverő, vagy az egész finom öntőminták **negatívumjait** rovásírásos rendszerrel, tükörképpel készítették elő. A sokszor alig-alig 10 grammnyi, tehát ugyancsak aprócska denárok-solidusok természetesen nem lettek mindig egyformák. Peremük sokszor megcsúszott, a figurák megszélesedtek. A rovásjelleg azonban mindig kiolvasható marad.

A jelzett érmek közül szépen látszanak ezek az említett tulajdonságok I. SABÍR (K.u. 241-272) érmein. Ez a Sassanida, nagy államférfinak bizonyuló harcias egyéniség, aki a hunok legősibb nagy törzsétől a **hurrita eredetű szabitoktól** származtatta magát, akiknek népvéből saját személyi nevét is használta. (A "Sapor" nevet a rómaiak, különösen VALERIAN császár urvari [udvari] történészei adták neki, míg az ó-perzsa írók SAPUR-nak nevezik.) Diadalmas háborúi közül röviden csak VALERIANUS romai császár felett aratott győzelmét említem, akit Edessa mellett személyesen foglyul ejtett és ugyanekkor birtokába vette Örményországot, Mezopotámiát és megalapította Kende-Sabir városát óperzsiában (Gunde-Shapur) és Persepolis környékén nagyszerű építkezéseivel, a Karun-folyó medrét tíz méterrel magasabbra emeltette, hogy öntözőművekkel lássa el Susiana száraz vidékeit.

Az alább közölt I. SABÍR-féle érem két oldalán látható jelek együttese kétségtelenül kapcsolódik a hun-pártus rovásjelekhez és egyben használja a tűzimádó Zarathus-féle szimbólumokat is. Ez utóbbiak bizonyos változáson mentek át idővel és mint az említett R. GÖBL professzor egyik nagyszerű munkája "**Die Münzprägung der Kushan von Vima Kadphishes bis Bahram IV.**" (Baden, 1957) megemlíti, a Kabul-völgyben talált éremről, rovás jeles mintapréssal készült egyik

betűje és egyben szimbóluma a KANISKA-féle érmekkel egyenes és közvetlen

kapcsolatban van. Ugyanezt a véleményt vallja D. W. "**Numismatic evidence for the date of Kaniska**", (Journal Afganistan, 1972, 70 stb. old.) I. SABÍR király érmének felirata - az ekkoriban már annyira megszokott görög betűrendszer mellett - tehát a maga feliratával folyamatosan viszi tovább az ősi pártus-hun rovásírásos jegyek használatát.

A folyamatosság látszik I. SABÍR fiának és az uralkodásban második utódjának, a fiatal és vadászszenvedélyéről híres I. BARÁM, aki a "vaddisznó" díszjelzőt viselte amit később a "**fehérhun pecsétek**" sorában látni fogunk.

B. AZ "ALKÁN"-HUNOK ÍRÁS-EMLÉKEIBŐL

Mint már GÖBL professzor tanulmányaiból idéztük, a hunok második hulláma, amely elhagyta az Altáj-hegység vidékén lévő ősi földet és hódító útjára indult India felé, az "**Alchon-hunok**" csoportja volt. Felfrisítette az idők folyamán elszíntelenedő kidarita-kusán hunok hatását az ősi kulturával.

Az éremtani tanúságok erről a néphullámról is bőséges anyagot hagytak hátra, főleg éremfeliratokban. HUMBACH közli egyik ilyen éremnek a feliratát görögös szöve-

gével : *ΑΛΧΑΝΟ* amely szöveg természetesen hun írással is jelölve van és olvasata "ALKANO" (I. 28-33) Az érem dátuma K. u. 562. Ugyanebből az időből származó másik érem feliratát - kép nélkül - GÖBL professzor közli : *ΧΙΠΓΑΛΑ* =KINGI-

LA olvasatban. Ez utóbbi az írott forrásokból is ismert II. KINGILA hun király neve. Írástanilag bizonyos, hogy a hunok ebben az időben még mindig használták saját betűrendszerüket és még jelentősebb a király nevének elemzése, amely kétségtelenül bizonyítja, hogy a hun uralkodók neveinek végződéseit, mint "-ILU", "-ILO" és "-ILA" nem gót nyelvből kell eredeztetnie a magyar és európai "hivatalos" őstörténészeknek. Ilyen és ehhez hasonló következtetéseket egyébként már HARMATTA professzor is szép számban sorol fel a késő baktriai íráskutatással összefüggő tanulmánya adalékaiban. (1969).

C. A "NAPKI"- "NEZÁK" HUNOK ÍRÁS-EMLÉKEI

GÖBL bécsi professzor éremtant kutatásai során a közel háromszáz legnagyobb hivatalosan ellenőrzött és kiértékelt numizmatikai gyűjteményekből megállapította, hogy az "alkán" hunokat India felé kb. háromszáz évvel később az un. "**napki**" vagy "**nezák**" hunok hulláma követte. A persepolsi feliratban

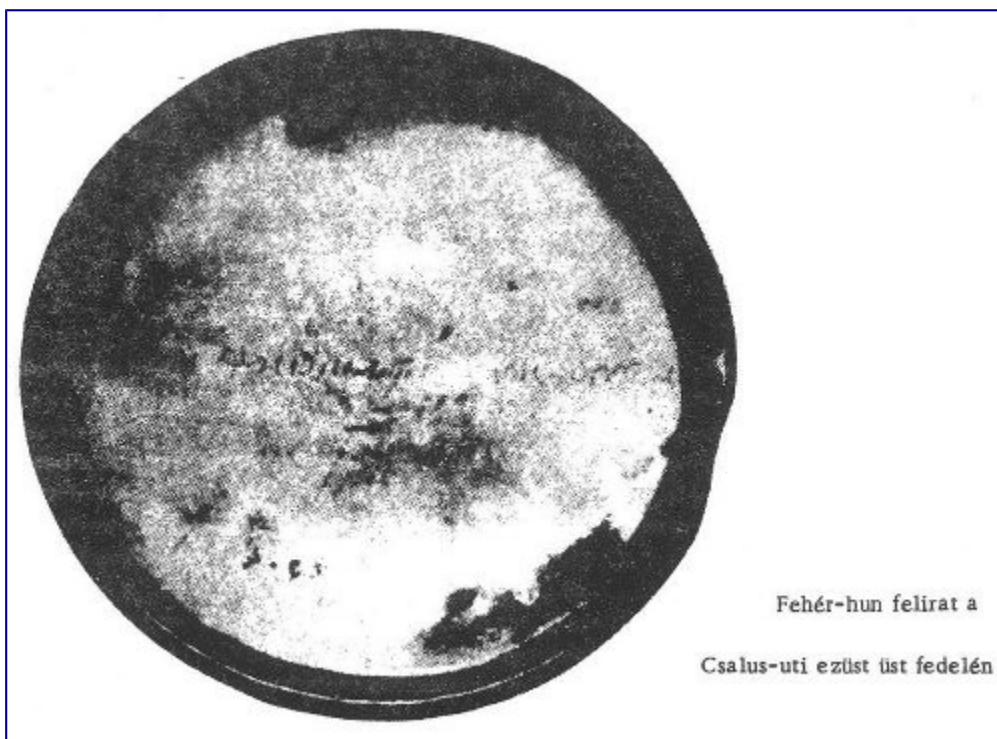
ui. fel vannak sorolva az egyes "heftalita", azaz fehér-hunok és országaik, amelyek sokszor egyúttal a népvét is jelzik. Az íráskutatóknak és nyelvészeknek sok fejtörést okozott. Történelmiföldrajz szempontjából is keresték a megoldást s rájöttek a szovjet tudósok közül többen, valamint a citált GÖBL professzor is, hogy ez a csoport ugyan át tudott törni még a Hindu Kus hágó veszedelmes útján, de már nem volt annyi erejük, hogy elődjeik példáját követve a híres Kaibar-hágói erődítményeket el tudták volna foglalni és így két részre oszolván két kis királyságot alkottak Kabul és a tőle 150 Km.-re lévő Ghazni fővárosaikat, amelyek egyben törzsneveket is őrzik, alapították meg.

HARMATTA JÁNOS professzor érdeme, hogy a persepolisi és egyéb felírások egybevetésével meglátta őstörténetünk egy fontos adatát: a "Kabul"-név a későbbi keleti népek és az azokat követő görög források elferdítették, illetve rosszul írták ezt a város-és népvét. Ezt a fontos következtetést szószerint idézem HARMATTA tanulmányából:

"I arrived at the conclusion that the spelling 'K' WLY" has nothing [nothing] to do with KABUL but it is to be interpreted as KAVAR, the name of a well-known town in the neighbourhood of Siraz. Thus it became clear at once why travelling to the royal court SELOG (or rather SARUG), judge of KAVAR crossed Persepolis." 1969, 429 old.) A SARUG-névben az utolsó "G" betűt kis "g"-vel írtam, mert az eredetiben görög gamma szerepel, amelynek a kiejtése magyarban nem felel egészen a jelzett hangot, hanem "d", esetleg "gy"-nel [-nek] felel meg. Ennek a hangjelölésnek további következményeire a későbbiekben mutatok rá.

A KAVAR város- és törzsnév őstörténetünkben mint "KABAR" szerepel, amely a Kazár Birodalom legkeletibb ágaként tartozott a jelzett államalakulathoz és mint tudjuk a BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTINOS-féle jelentésből, a magyarokkal együtt kivált a zsidó valláshoz pártoló kazár kagánátus keretéből. Jelentőségét mutatja, hogy a kabarok nyugati szerepléséről előbb van hír - 862-ben - a nyugati "kalandozó hadjáratok" során a latin krónikákban és évkönyvekben.

Ugyanehhez a persepolisi népfelsoroláshoz tartozik a már említett Ghazni-törzs is, amely valószínűleg elírása a KASZI-KESZI törzsnek, amely a mai Karintia területén erősen befészkelte magát még az avar uralom megdöntése előtti időkben, talán 680 táján érkezett a Kárpát-medencébe és még nyugatabbra a "protobulgároknak" tartott csoporttal együtt és fejedelmi házában a TXL "TAXILA"- TASSILO bajor hercegi család alapítóinak örököseként még a késői avarok térítésével foglalkozó, Dunántuli "Tassziló kehely" is az ő általuk megbízott papok tulajdona volt. Egy kissé sokatmondónak tűnik ez a következtetés sorozat. De ha tudjuk, hogy NAGY KÁROLY anyja **avar volt** és hogy ezzel a TASSILO-hercegi családdal **unokatestvéri** rokonsági fokon vérségi kapcsolatai tagadhatatlanok, akkor már a vázolt következtetések egy részére választ is adunk a kétkedőknek. S továbbmenve HARMATTA tanulmányrészleteinek idézésével, szót kell ejtenem a "NAPKI" és "NEZAK"-hunok nevének elemzéséről. GÖBL és HUMBACH ugyanis tanulmányaikban a persepolisi hunokra vonatkozó heftalita feliratot ezekre a nevekre olvasták át a titokzatos betűket. HARMATTA velük szemben angol nyelvű tanulmányában az eddig hagyományos" olvasat: "n-p-k-y M LK" helyett a következő olvasatot ajánlja a saját angol szavaival **"...The evidence of my reading "nycky MLK" is clearly..."**

Fehér-hun felirat a
Csalus-uti ezüst üst fedelén

II. Sabir ezüstsztálának peremirata

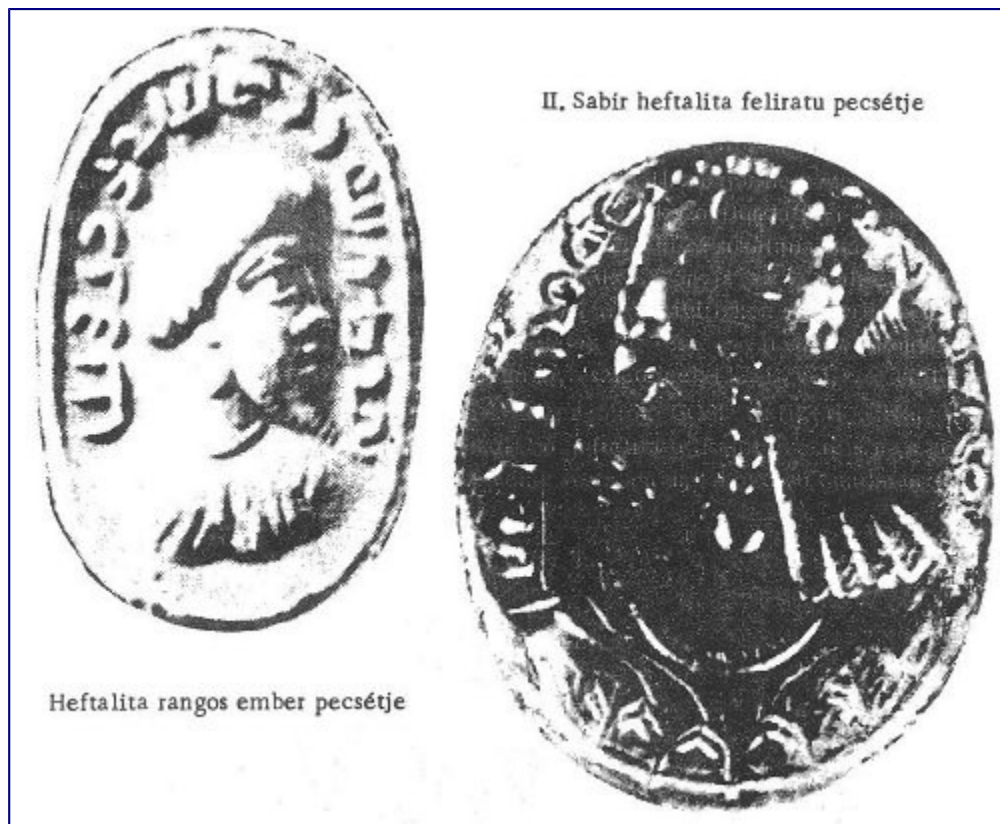
Ez az olvasat az előbb említett Kabar és Kassi-keszi nevek és SARUG bírói tisztet viselő megbízott neve mellett a Sopronmegyei NICK község nevét hozza emlékezetünket felfri[s]sítően, nem messze a TASSILO bajor herceg avar hittérítőinek egyik templomhelyétől, ahol a híres, feliratos "Tassilo-kelyhet" találták,.. A NICKI "MLK" pedig régi rövidítése az arab "király"-nak. S az már csakugyan "feltevés", hogy a NECKAR vidékén, a mai München táján élt NYÉK törzs szálláshelyeivel és a Dunántúl Nyék hely és családneveivel ezen hun törzs jelenléte oldhatná meg a nehézségeket...

A "FEHÉR-HUNOK" VAGY HEFTAUTÁK ÍRÁS-EMLÉKEI

GÖBL professzor éremtani kutatásai és a peshvari múzeum fehér-hun felírástos kövei alapján az Altáj-hegység vidékéről az 5. században lezúduló villámgyors lovasnép, amely a Sassanida Birodalom jórészét is meghódítja egy időre és ennek művészetével átívódik az ősi hun kultúra is. Itt már az írástörténet nagyon komplikálttá válik. Az ősi rovásírásos jegyek már cikornyásodnak, bár a

pecsétjeiken még mindig a merev, eredetileg vésett jelleg látható.

A "heftalita-pecséttan" nagyon sok meglepetést hozott már eddig is a tudósok elé. Hun jellegét megtartva, az India felé és az ősi Perzsia szétesett részei felé ez a "nomád "-nak tartott nép megtartja, annyira, hogy több apróbb királyság büszkén hivatkozik hun ere[de]tére még akkor is, amikor ennek tárgyi bizonyítéka nincsen. Maguk a Sassanida Dinasztia tagjai, mint már az előbbi hun csoportok tárgyalásánál láttuk, szívesen viseltek hun neveket, mint a nagy I. SABÍR király, aki a Hun Birodalom egyik leghatalmasabb és legrégebbi múltú törzsére a "**szabírokra**" vezette vissza ősei eredetét és rajtuk keresztül a vidék hajdani őslakóinak, a **Huriaknak** hagyományait is tiszteletben tartotta. Ugyanez a helyzet II. SABÍRRAL is. A királyi udvar feudális urai ugyancsak igyekeztek a régi hagyományt az uralkodóház érmeihez hasonlító pecsétjeikkel utánozni. Érmek, pecsétek sorozata szerepel a sziklafelírási emlékek között.

Heftalita rangos ember pecsétje

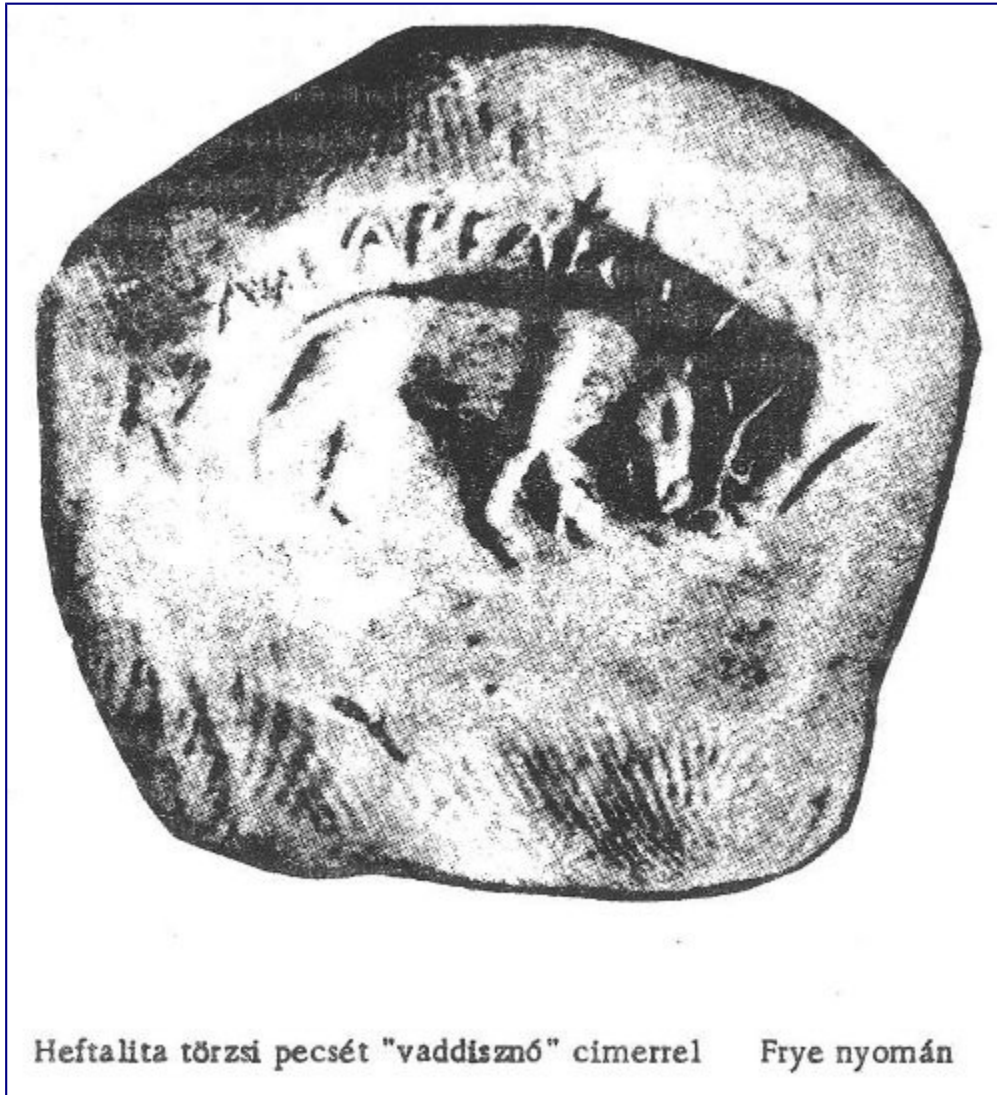
II. Sabir heftalita feliratu pecsétje

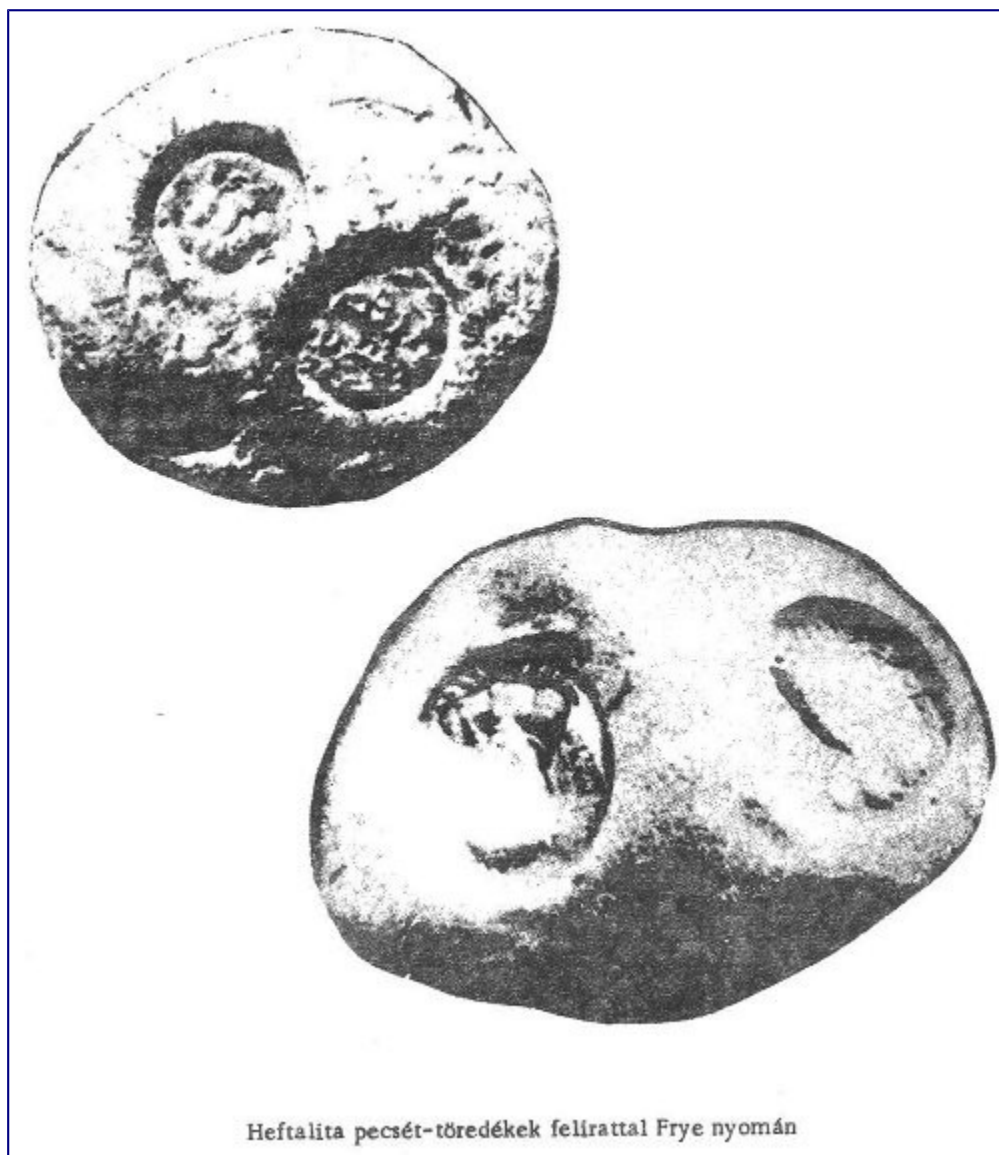
Ennek a kornak a hun betűit az éremtöredékek és felírások alapján HARMATTA professzor "**Egy új középipáni nyelv felfedezése**" c. tanulmányában táblázatba foglalta össze a késő-baktriai nyelv és írásrendszer segítségével, főleg a Tócsi-völgy sziklafeliratainak jeleiből. A betűzést a baktriai párhuzamszövegek, két nyelvű s főként az öntözőcsatornák építésére vonatkozó emlékiratok tették lehetővé. Hogy betűzése pontos és megbízható, erősen alátámasztják az ugyanott talált szanszkrit, sőt arab felírások, amelyek majdnem ugyanazt a szöveget nyújtják a változó idők folyama alatt ott uralkodó népek írásrendszereivel.

Ezek a feliratok szerepelnek R. GÖBL, H. HUMBACH és R. CURIEL idézett műveiben és részben R. N. FRYE "**The Heritage of Persia**" c. művében. (Cleveland-New York, 1963) bár ez utóbbi inkább éremtani és pecsétani adatokkal bővelkedik.

A fehér hunok, heftaliták már SZENT JEREMOS [JEROMOS] szerint (meghalt 430) "**saját írásaikból**

és nyelvükön olvasták a szentiratokat" s bár sokszor elítélőleg szól róluk, mint "**észak farkasai**"-ról, elismeri írástudásukat. Már nem számíthatók az általános tudományos felfogás szerint sem nomád, hanem megtelepült népnek. Így aztán főként indiai kapcsolataik során a pecsétjeik, királyaik rendelkezései, egyéni végrendeletek stb. pecsétjei is reánk maradtak. Ezeknek a pecséteknek írástörténeti jelentősége mellett igen fontos szerepük van a későbbi **törzsi címerek ősi eredetére** vonatkozólag. Az általános tudomány "totem állat"-nak nevezi ezeket az ősi és valóban legnagyobbbrészt állat-figurás törzsi jelvényeket. Okvetlen kapcsolataik vannak az egyes törzsek eredetlegendáival és a 12 ciklusos, a törökös népek "állat-éveivel", amelyeket MIKOLA finn turkológus a bolgár király-lista évszámai nyomán oldott meg. Az összes Altáji eredetű népeknél megtalálhatók. Közlöm FRYE professzor után az egyik ilyen szép "totem-állatos" pecsét képét a "**vaddisznó**" törzs feliratos szövegével, ahol a rovásjelek merevsége még jellegzetesen túlélte az egyéb írás- emlékek elcikornyásodását. Vaddisznó, mint a bátorság jelképe dísznévként is szerepel sassanida címekben csak úgy, mint a besenyő TONUZOBA névben, akit történelmünkől ismerünk..

Kurzírásuk bizonyára nem volt a keleti hunoknak. A környező népek, amelyeket meghódítottak vagy amelyek hatalma alá kerültek, ilyeszerű szöveget szintén nem tudnak felmutatni, Kőrevéselt felírásukat HARMATTA professzor nyomán a **baktriaiak** írásrendszerével kapcsolatos összehasonlító tábláján mutatom be.

A KHOREZMI ÍRÁS

Ez az ókori állam, amelyet az orientalisták a saját anyanyelvük szabályai szerint nagyon eltérő változatokban emlegetnek, (Xvarizm, Khwarizm, Choresmia, Horezm, Hvajrizm stb.) asszír ékírásos adatok tanúsága szerint eredetileg több népfajú törzsből formálódott és időben megelőzte a Méd és Baktria Birodalmak megalakulását. Valódi neve minden bizonnyal a **korabeli óperzsa UVARAZMIJ** lehetett, amely az **AVAROK archaizáló neve**. Pontos kiterjedését vitatják, azonban annyi bizonyos, hogy hatalmas birodalom volt s többek közt délen a Mervi oázis és a Tejen-folyó völgye is hatalmuk alatt állt, míg nyugaton a Kis Ázsia apróbb birodalmait, város központú államait is uralmuk alatt tartották, mint Lurisztán és Urartu országokat a mai Van-tó környékéig, tehát a Kaukázus déli részéig. Állandó harcban állt az Asszír Birodalommal, amelynek peremvidékén szakadatlan függetlenségi

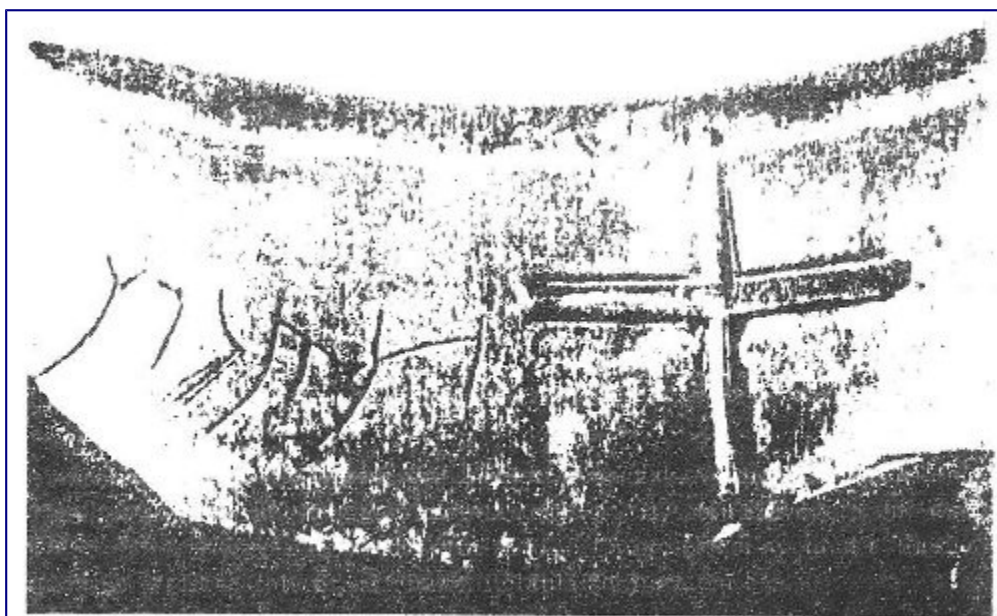
harcok folytak. Talán nem is azért, hogy önállóságukat megvédjék, harcoltak a khorezmiek, hanem az asszírok állandó néptelepítései ellen védekeztek.

Más vélemények szerint azonban az Óperzsa Birodalomból vált volna ki függetlenségi harcok hosszú során, bár W. TARN: "**The Greeks in Bactria and India**" (1951) műve szerint soha sem tartozott a jelzett ókori Perzsa Birodalomhoz.

A földrajzi kiterjedés és állami önállóság felsorolt adatait időrendbe és történelmi keretbe illesztve, még a következőket kell elmondanunk. A khorezmi állam népei sorában legjelentősebb volt a már említett **hurrita** nép, amelynek **két írásrendszeréről** D. DIRINGER (1948) és A. C. MOORHOUSE (1960) tanulmányaiból korábban képeket is közöltünk. Történelmükkel és nyelvükkel - amelyet az uraltájához csatol, a szintén ismertett I. M. DJAKONOV szovjet tudós foglalkozott. Az eredetileg az Amu-darja alsó folyásának vidékén erős khorezmi uralkodók minden igyekezete az volt, hogy nyugatra terjeszkedjenek és ez véglegesen sikerült is nekik, amikor Tarkánjaik vezetésével K.e. 822-ben végleg megsemmisítették SAMSI-ADAD asszír uralkodó seregeit és elfoglalták tőle az Urmia-tó, azaz a mai Örményország területére eső vidéket. Így ez a sem az indo-európai, sem a szemita fajhoz és nyelvhez nem tartozó nép beleékelődött a nagy asszír kulturterületbe és magával vitte az óperzsa nyelvben eddig ismeretlen "**Nap fia**" fogalmat, fellázítva ezzel az eddigi, majdnem kizárólagos "**tűztisztelet**" kultuszát. Még erősebb lett a Khorezmi Birodalom, amikor K.e. 721-ben az asszírok Palesztina nem-szemita törzseit a szomszédos Médek Birodalmának északi részén telepítette le kényszervándorlással. Ezek közül a törzsek közül CERAM: "**Narrow Pass - Black Mountain**" tanulmányából ismerjük az egészen magyarosan hangzó és Urmia-tó vidékén még ma is ismert, településtörténetileg adathozható ARAD, MESE, PETES, KESKES, IRUN, KISVADNA, KEREB, EKERET KADES és REKE neveket. Az áttelepített törzsek összefoglaló neve "HURU" volt, amit az asszír ékírások őriztek meg, mint Palesztina nevét, ahonnan a jelzett törzseket 721 év folyamán az "Uj Hurru" állam területére, Média területéről azonban az új telepesek hamarosan kénytelenek voltak északra menekülni, Urartu baráti népeihez, amikor a még az asszírok hatalma alatt álló Média függetlenségi harcai megkezdődtek és amíg DEJOK 708-ban K.e. megalapította a független Méd Birodalmat.

A hurrita-khorezmi államszervezet, törzsek tömörülése védekezés volt a szemita és irán-índo-európai népek nagy tengerében. Így egy állandó **északi irányú vándorlási folyamat** figyelhető meg náluk. Egyes törzsek, amelyekből később alakult ki Baktria, Sogdia stb. maradtak még régi helyükön, de a khorezmiek székhelye mindig északabbra vonul, ahol végül is megállapodnak kb. K.e. 261-ben, amikor Baktria is kikiáltja [kikiáltja] függetlenségét.

A khorezmi írásrendszer ábécéjéből több jeget ismerünk, hála a szovjet-orosz régészeti feltárásoknak, főleg S. P. TOLSTOV munkássága nyomán előkerült írás- emlékek sorozatának. Ezek közt legjelentősebb a Toprak-Kala mellett feltárt őskhorezmi királyi palotából előkerült írások sorozata. ALTHEIM szerint a mai Kara-Kalpak Köztársaság területén fekvő, az Amu-darja folyótól nem messze fekvő Csaba-völgyben feltárt palota romokban kb. 80 khorezmi szöveg lett ismertté. Egy részük fára rótt, másrészük bőr és pergamentre vannak írva. Az 1948-ban talált írásos emlékek zömmel a K.e. 3. századból valók. Ez a földrajzi térbehelyezés nagyon fontos. Nemcsak faji, nyelvi, hanem immáron írástörténeti rokonságot is jelez az őtöröknek nevezett népek felé, amelyekhez tulajdonképpen magát a khorezmieket is sorolnunk kell. Hasonlóképpen jelentős a csupán egyetlen, öt betűből álló szöveg is, amelyet ugyancsak TOLSTOV tárt fel 1951 folyamán az ősi Khorezmia területén a Koy-Krylgan-Kala palotaromok közt. Az alsó rétegekben egy sorozat élelemtartó cserépedény került felszínre s az egyikén kereszt-jel mellett az alábbiakban közölt felirat szerepel csupa mássalhangzó betűsorból.

A Koy-Krylgan-Kala-i xvārizmi felirat (S. P. Tolstov után)

A felirat jellegzetesen a már kiégetett felületre van alkalmazva valami hegyes és éles szerszámmal. Vonalvezetését az alábbiakban adjuk HARMATTA nyomán. (1964). Ugyancsak az ő szakszerű megfejtését tartjuk leglogikusabbnak és főleg a mai magyar nyelvben még "nyelvjárási szó"-ként használt "**hombár**" szavunk legkorábbi írásos előfordulásának tekintjük. S ez nem is valami csekélység. Az un. faszén Carbon 14 nevű analízis szerint a cserép csöbör a K.e. 141. évet adta eredményül. Nyelvészetileg jelen sorainkban részletekre nem térek ki, csak annyit említhetek meg, hogy a MAGYAR ŐSKUTATÁS legközelebbi számában határozottan megcáfoljuk "**A magyar nyelv története**" c. kiadvány (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR, 1967) ama megállapítását, hogy ez a szó "hombár" szerb-horvát közvetítéssel került a magyar nyelvbe.

De íme HARMATTA professzor betűfejtése:

A Koy-Krylgan-Kala-i xvārizmi felirat autográfiaja

HARMATTA professzor betűről betűre elemzi a rövidke feliratot, kiegészítve, illetőleg kijavítva TOLSTOV tévedését a betűk mivoltának megállapításával. Jelentősek a magyar írás-történész és iránologus megállapításai, mert az ősi nevén "**UVARIZMIJ**"-nek, tehát az avarság nevének archaizált formája mögött rejtőzködő Xwarizm, Khorezmia stb. nevekkel illetett ország népe igen korai és fejlett írástudással rendelkezett és erősen a **hurriták** hatása alatt élt, beleértve az utóbbi népcsoport egyikének, a magyar őstörténelemmel összeforrt szabírságnak a jelenlétét is. Fontosnak tartom, hogy HARMATTA betűzése eme körülmény miatt teljes szöveggel olvasóim rendelkezésére

álljon. Íme a be tűzésre vonatkozó részlet:

"Az 1. jel alakja pontosan egyezik mind az arameus ostrokonok és i.e. 300 körüli papiruszok, mind pedig a későbbi xvarizmi írás "heth" betűjével. A pártus "H" alakja ettől eltérő, inkább a párthus "H" hasonlít hozzá, azonban ez sem egyezik vele. E jelnek az arameus és a későbbi "H" xvarizmi betűvel való egyezése kétségtelenné teszi a "H" olvasatát."

HARMATTA professzor eme betű-magyarázatához érdemes megjegyeznünk, hogy a "H" rovásbetű a CSALLÁNY-féle jeltáblázatban, amelyet a későbbiekben **"Rovásábécék a Kárpát-medencében"** címmel közlök, a huszonkét jeloszlopban szinte elő sem fordul, leszámítva a bizonytalan székelly rovásjelet. Ez arra enged következtetni, hogy az ősi magyar nyelvben a szókezdő és hehezetes hang alig-alig szerepelt és ezt a sajátosságos jelenséget az európai nyelvek szinte egyöntetűen átvették és vagy egyáltalán nem is jelezték például a magyar népnév kezdőbetűjeként, vagy ha igen, akkor nem ejtették ki. (Ungri, Ungarn, Ungaria, (H)ongrie, ugorozski stb.) De tovább folytatva HARMATTA betűfejlesztését:

"A 2. jel alakja igen feltűnő. Nem egyezik az arameus ABC egyetlen betűjének alakjával sem, de távol áll a párthus "P"- től is, s a későbbi xvarizmis [xvarizmi] "P" pedig egyáltalán nem vezethető le belőle. Ellenben pontosan egyezik a későbbi xvarizmi "M" betűvel..."

HARMATTA ebből azt a következtetést vonja le, hogy a xvarizmi írás már nagyon korán, az arameus hatás előtt, tehát a K.e. IV.-III. században önállóan fejlődött ki. Feltehetően a hurrita hatással való kapcsolat terelhette más irányba az írásfejlődést. A **"moabita"** írásnak nevezett vonalvezetés kötetlen betűi ugyanis közelebb állnak a késői korezmi jegyekhez.

Tovább idézve HARMATTA befűzését:

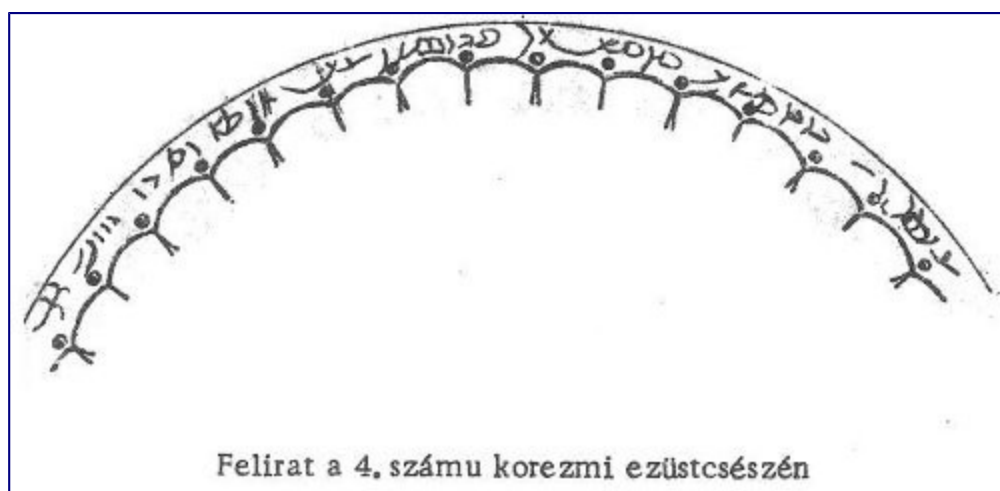
"A 3. betű alakja pontosan egyezik az arameus ostrokonok "B"-jével s a későbbi xvarezmi írásban is megtaláljuk még a "B"-nek azt a kissé szögletes változatát az általánosan használt gömbölyűen ívelő mellett."

Ez az idézet részlet a 3. számú betűről, mutatja, hogy HARMATTA is megkülönböztet szögletes és gömbölyded változatokat a xvarezmi írásrendszerben. Így a régi vésett, "rovott" jelrendszer helyét lassacskán a kurzív írás felé hajló gömbölyű és ívelt betűsor veszi át. Ezért a merevített vonalú, vésővel vagy más véső-vágó eszközzel képzett betűk természetesen közelebb állnak a rovásíráshoz.

BETŰK	ARAMEUS	KOY-KALA	TOK - KALA
H	𐤆	𐤆	𐤆 𐤆
M	𐤌 𐤍	𐤌	𐤌 𐤍 𐤎
B	𐤁 𐤂	𐤁	𐤁
R	𐤓 𐤔	𐤓	𐤓 𐤔
K	𐤕 𐤖	𐤕	𐤕

Összehasonlító írástáblázat

HARMATTA professzor egyébként a TOLSTOV-féle betűsört "H-M-B-R-K" mássalhangzókkal állapította meg, amelyet a mai magyar nyelvben "tájszó"-ként "hombár" azaz gabonátároló, "raktár" értelemben oldja fel. Így ez a szó nem tekinthető az általánosan "szláv átvételű kölcsönszónak", hanem az ősi Korezmből hozták magukkal kabar törzseink. HARMATTA ugyancsak mellékeli fejtegetéseihez az arameus-Koy-Krylgani és Tok Kalai azonos hangok táblázatát, amelyet az ő nyomán ismertetek én is meg Olvasóimmal.

Mint a táblázat mutatja a kurzív, összekötött folyóírás nem nagyon alkalmas teljesen megnyugtató azonosításokra. Ebbe az írásmódban az író már beleviszi saját egyéniségét a grafológia mindenkor

szabályai szerint.

Sokkal jobban érvényesülnek a **korezmi rovásjelek** a Perm-vidék és Kubán környék régészeti leletein, az un. korezmi ezüstedények feliratain, ahol az ötvösök a betűket vagy apró pontok egymásbaolvasztásával, vagy vésőjük finom és éles hegyével örökítették meg. Ezekből a szépszámmal reánkmaradt ezüst edényekből SMIRNOV közölt egy kilenc darabból álló sorozatról készült felírásgyűjteményt a Leningrádban lévő Ermitázs Múzeum kincseiből. Az alábbiakban bemutatom SMIRNOV gyűjteményes kiadásából a 19. számú tábla ezüst ivócsészéjét és a rajta található peremfeliratot.

Az ezüstcsésze rovásjeleit részben poncolt apró pontokból, részben vésett vonalakkól álló betűit a **magyar rovásírás ligaturái közt** már megtaláljuk. Szöveg értelmezést nem sikerült szerezni róluk, de formai azonosságuk kétségtelen a hasonló jegyek alapján. A székely-magyar **ligaturák** jegyeit NÉMETH és CSALLÁNY tanulmányai nyomán veszem:

TPR vagy EGY = ƒ ND = ʝ JOK = Δ MB = ʘ DT = ʞ . Ezeken a mássalhangzó-kötéseken kívül még önálló rovásjeleket is megkülönböztethetünk az ezüstcsésze peremfeliratában. Ilyenek pl. ʝ = "L" a Margit-szigeti, az ʞ = "SZ" ugyanottani és az általánosan elterjedt > = "S" rovásjelek. Egész különleges jelentőséget tulajdonítok a "p" jelnek, azaz a "p" betű felül is meghosszabbított szárral rótt jelének

amelyről LÁSZLÓ GYULA az un. STEPHANUS REX dénárokon szereplő kézzel utánavésott jelről ír "A népvándorlaskor művészete Magyarországon" című monumentális tanulmányában a következőket írja:

"A textil mintás díszek pontos párhuzamát a magyar királyok első pénzeinek, a Stephanus-rex pénzeknek a középpontjában találjuk meg. De ugyanezen a pénzeken találjuk meg a nagyszentmiklósi kincs rovásjegyeinek egyikét is, amely sehol máshol nem ismeretes: az alul-felül meghosszabbított szárú "P" jelet!" (I. m. 125).

Ez a "P" jel azonban a mellékelt leningrádi ezü[s]t]ivópohár peremén ott található, tehát LÁSZLÓ professzor állítása csak a székely és magyar rovásírásos jegyekre vonatkozik, mert a Kárpát-medencei betűtáblázaton CSALLÁNY nyomán valóban nem található.

Ennek a rovásjegyeknek tehát okvetlen kapcsolata van a korezmi származású kabarok és egyéb "kísérő népek" művészetéhez. A kvarezmi-khorezmi felírásokkal egyébként maga a nagy szovjet régész és írástörténész S. P. TOLSTOV is foglalkozott éppen a Perm és Káma vidékén talált ezüstedényekkel kapcsolatban, amelyeknek kvarezmi eredetét a feliratok bizonyítják. Kilenc ilyen felírásos ötvösművet tartanak számon és mint műhelytitkot még a készítési éveiket is ismerjük. A legrégebb K.u. 653-ból, a legfiatalabb 705-ben készült, tehát abban a korban, amikor a honfoglaló magyarság utolsó hulláma, a Kazár Birodalom keretében élő szabír-magyar etnikum a korezmiakkal állandó kapcsolatban, kultúrközösségben, azonos politikai tömörülésben élt. E tekintetben krónikáinkban már CSABA hun királyfitól kezdve az ÁRPÁD-fiak házasságáig sűrű utalássorozattal találkozunk. Annak ellenére, hogy a krónikáink hitelét és főleg történelmi forrásjellegét a hazai, elavult tudomány, főleg GYÖRFFY GYÖRGY mereven elutasítja, ő maga is kénytelen volt már 1969-ben a következő kényszernyilatkozatot tenni: "**Meg kellene a khorezmiak hatását vizsgálni... akikkel tényleg volt kapcsolat...**" (Történelmi Szemle, Budapest, 1969 .1. 21. szám)

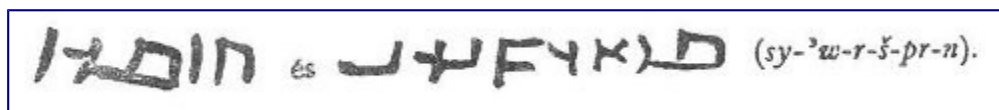
Az "alul-felül meghosszabbított "P" betű" tehát közös örökség a magyar-khorezmi népi kulturából és LÁSZLÓ GYULA kutatásai során azt a kérdést is felveti ezekkel a "STEPHANUS REX" finomezüst obulusokkal kapcsolatban, hogy vajon milyen korból lehet őket származtatni: "**Kérdés, hogy a Stephanus Rex felirat Stephanus GÉZA fejedelmünkre (970-997) vagy Stephanus-ISTVÁN királyra (997-1038) vonatkozik-e?**"

A leningrádi ezüstcsésze korezmi feliratának ez a különleges "alul-felül meghosszabbított szárú "P" jegye" természetesen nem a xvarezmi-korezmi írásrendszer egyedüli és kizárólagos betűje. Bár rovásjellegű betűnk erre vonatkozólag valóban nincsen, már szóváltottuk az un. "heftalita töredékek"-ben szereplő kurzív írás jellegű azonos betűformát, amely a jelzett kézzel vésett jelhez szerfelett

hasonlít. Sőt "kettőzése" is akad ugyanebben a fehér-hun ábécében, ahol a "P" betűnek mindkét oldalán, a meghúzott és hosszabbított függőleges száron ott szerepel egy-egy kis köröcske. S ez a "heftalita "P" betű" viszont a kora **baktriai rovásjegyek sorában** szerepel. Nincs afelől kétség, hogy az említett jegyek az **arámi írásrendszerből**, mint közös forrásból vezethetők le és az ótörök kapcsolatok, amelyek MUSABAJEV által feldolgozott Arany-Kurgán-i felírás szerint a K.e. 7. századig vezethetők vissza.

A már említett TOLSTOV és SMIRNOV-féle adatok mellett a khorezmi írással erősen foglalkozott a szovjet tudósok közül a szerencsés kezű régész A. V. GUDKOVA is, aki finom asszonyi megérzéssel jutott a Top-Kala-i hamvvederhez és a rajta szereplő felirathoz. ("**Tok-kala**" Thaskend, 1964) A felirat dátuma kissé bizonytalan. Szakemberek vitájából azonban kialakult a K.u. 658. év, mint legkorábbi és 753, mint legkésőbbi időhatár. GUDKOVA régész nő gyűjteménye nagyon sok vitára adott okot gazdagon közölt, aprólékos írás-emlékeivel. Itt csak egyet említek meg a már szereplő halotti hamvveder felirata mellett: egy pénzdarab felirata. Ez is azért jelentős, mert tudósok vitái közben két a magyar őstörténettel szorosan kapcsolódó nevet hallunk emlegetni. Sajnálatos, hogy a magyar mássalhangzók - és ez minden biztonnyal áll a törökös népek betűire is - az angolszász vagy francia és orosz tudományos irodalomban sokszor csak körülírással, pótbetűkkel, hangkombinációkkal megközelíthetők. Ez a bizonyos "hangzavar" nagy akadály a tudományos tisztánlátás terén, bár néha, mint a jelen sorokban szereplő két népnév a "**kangar**" és "**szabír**" talán éppen azért szerepelnek TOLSTOV, LIVSHITZ, GUDKOVA és főleg W. B. HENNIG ("**The Choresmian Documents**" Asia Major 11.2., London, 1985) vitairataiban, mert mindegyik a maga anyanyelve szerint betűzi ki a rejtélyes írásokat és a magyar füleknek szinte csengő hangon leírt nevek kiejtése, létezése, mikéntje felől oldalakon át vitatkoznak, hogy melyikük közelítette meg a valóságot.

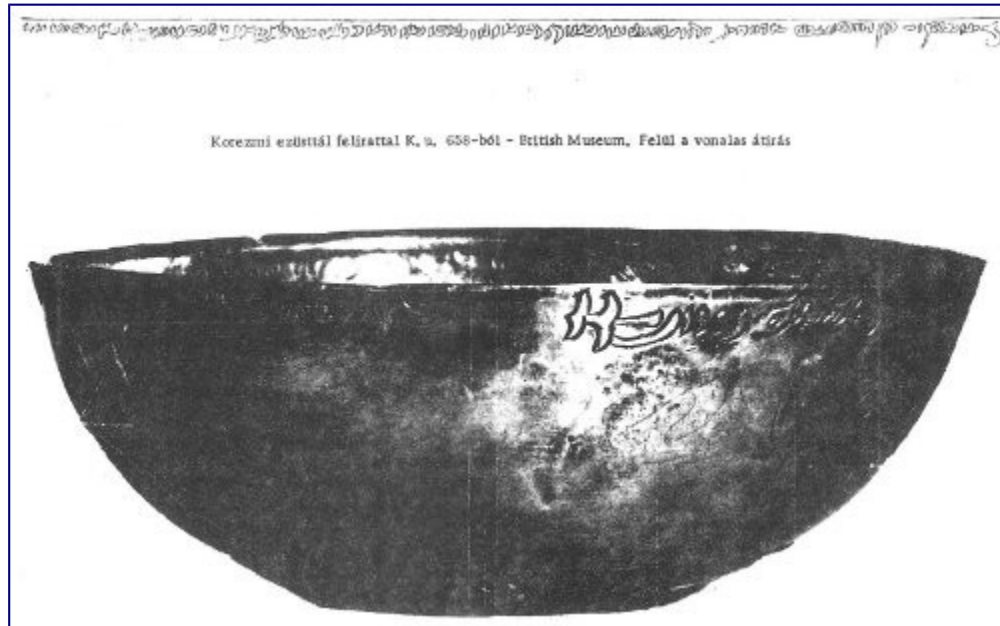
A jelzett éremfelirat és egy kétnyelvű - a kísérő nyelv **sogdi** - felirattöredék alapján merült fel a két szó "XNGRY" avagy "XNAKRY" betűzéssel az egyik, míg titkos szóként a második "SYRY " vagy "SBYR" jelekből összerakva. A tudósok legnagyobb problémája a "**prima facie X**" (első szóként szereplő X jel). TOLSTOV közelíti meg, bár nem teljesen, a "XANGIR" népnevet, amelyet a magyar őstörténelem rokonnépünkről, a besenyőkről ismer, akiket tudvalevőleg BÍBORBAN SZÜLETETT KONSTANTINOS szerint "KANGAR"-oknak neveztek. S valóban az "X" betű sem a magyarban, sem az ótörökben nem szerepel, mindig idegenként bujt meg a rovás és más írásrendszereink között és mindig "K" hangnak jelezték vagy ejtették őseink. De íme az idézett "kangar" kvárezmi betűzése:

ahol a HENNING-féle megoldás alapján a besenyő- "xangar" és a "S-W-R" = szabir-népnevek korezmi írással vannak rögzítve. A betűk hasonlítása a magyar rovásjegyekkel már az Olvasók vagy íráskutatók gondja kell legyen. Történelmi háttérét ennek és sok más korezmi felírásnak a végső megoldása mindenesetre még várat magára, hiszen a legtöbb ilyen írásemlék az oroszországi múzeumokban van és csak keveseknek hozzáférhető. Mindenesre ma már az eddig közölt emlékek, főleg az ezüst és más fémtárgyakra rótt felírások egészen elfogadható ábécét nyújtanak, annak ellenére, hogy a rovások vonalai "árnyékolva" vannak, azaz párhuzamos vésetek cifrázzák a betűit. Ilyen a következő oldalon közölt és 658-ból származó korezmi felírás ezüsttál, ahol az ügyeskezű ötvös a merev, egyenes vonalakat már eléggé gömbölyítette.

Írástörténetileg tehát szintén alátámasztható a magyar krónikák ama adata, hogy a magyarság és korezmi nép közt szoros, vérségi kapcsolat állott fenn. Ez az írástudományi kapcsolat a rovásjegyek technikájában is megmutatkozik. Az elavult hazai történelmi felfogás a hun-korezmi-magyar

kapcsolatok tagadása terén, mint már említettük, szintén kénytelen engedményeket tenni az ősi hagyomány és a krónikák bizonyossága javára, amely engedményt GYÖRFFY "**meg kellene vizsgálni**" szavakkal fejez ki azzal a megtoldással, hogy a két nép közt "**tényleg volt kapcsolat**"...

BAKTRIAI ÍRÁS-EMLÉKEK

Az Óperzsa Birodalomból hosszadalmas függetlenségi harcok után csak K.e. 261-ben sikerült ennek az új ország népének kiszakadnia, amikor NAGY SÁNDOR már erősen meggyengítette az egész Közép Keletet uralmuk alatt tartó perzsákat. Részben segítségükre voltak, bár minden szövetkezés nélkül a Belső Ázs[i]ából délre és nyugatra hatoló **heftaliták** is, akik aztán később sokszor megdöntéssel fenyegették Baktriát. A rovásírás története szempontjából a **baktriai** írás- emlékek átmeneti fokozatot, ráhatást jelentenek éppen a heftaliták, azaz fehér hunokkal való kapcsolataik miatt.

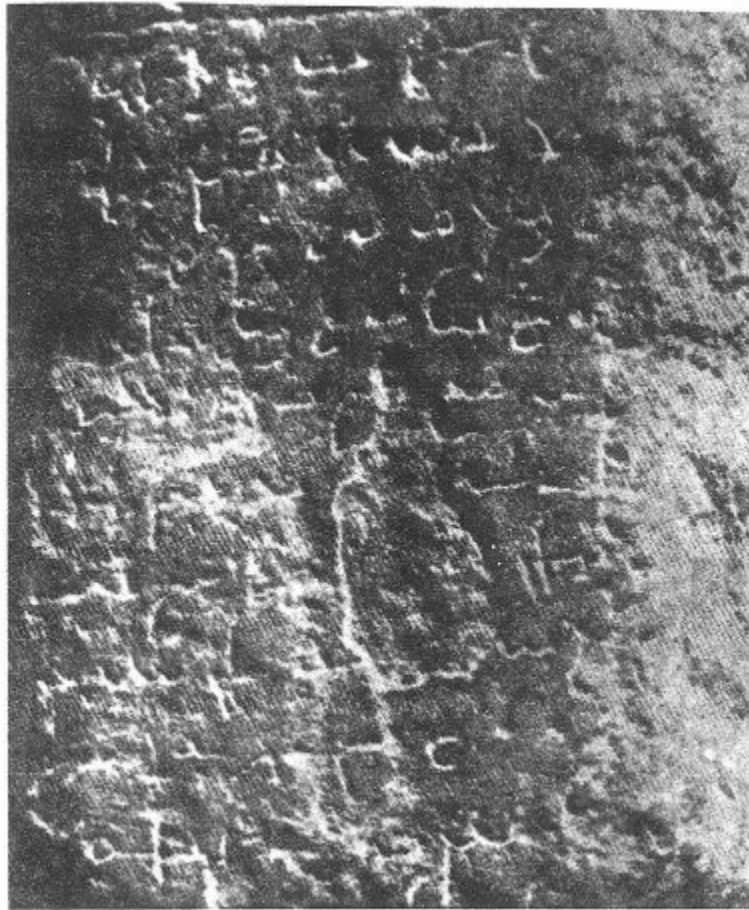
A legjelentősebb és írástörténeti szempontból a fehér-hunokkal kapcsolódó emlékek egy része az un. **késői Baktria** területéről származnak és egyidősek a szintén tárgyalandó és a magyar hagyományokban rokonnépnek tartott **pártusok** írásos hagyatékával. Baktria területét a hajdani **kusán** nép is megszállta és évszázadokig a SASSANIDA uralkodók jóvoltából jelentős etnikuma lett az örmények mellett az állami csoportosulásnak.

Baktria történetét eléggé ismeri a történelem. Minket célkitűzésünk szerint az írás történelme érdekel és itt nem hallgathatjuk el a baktriai kussiták, szakák közvetlen kapcsolatait a fehér hunokkal. Évszázadokon keresztül, bár testvérnépnek tekinthetők, állandó harcban állnak egymással szemben. A heftaliták-fehér hunok hatalmi fölénye a morzsolódó évszázadok alatt egyre gyengül és a K.u. 224-ben a sok fejedelmi családból életörő I. AR-TAS-UR kitűzi a szabadság zászlaját a megszálló rómaiak ellen és megalapítja a SASSANIDA-dinasztiát uralma alá vonva Baktria, Szakisztánés Lurisztán mellé még Örményországot is, már a harcias fehér hunok jó része is kénytelen őt urának elfogadni és véglegesen városokat, végső telephelyeket építeni magának. A huzavona azonban még mindig tart, amíg V. BER-KÁM GOR K.u. 420-ban súlyos, majdnem megsemmisítő győzelmet arat felettük. Baktriában dőlt el a keleti Hun Birodalom sorsa, amikor Merv mellett magát a heftalita királyt is személyes kézi tusában elejti és koronáját a Csíz-helyen álló Nap-templom oltárának ajánlotta fel.

V. Ber-Kám Gor sassanida nagykirály érme

A korabeli feliratok szerint BER-KÁM GOR királyhoz ez alkalommal a kusánokkirálya hódoló követséget küldött és már ott találta az udvarban Túrán és Mukrán királyait is, akik hasonló szándékkal jöttek a SASSANIDA uralkodóhoz. Feliratos emlékeik nemcsak a történelmi adatokat tisztázzák tehát, hanem az írásfejlődés elkülöníthető fokozatairól is élesebb képet kapunk.

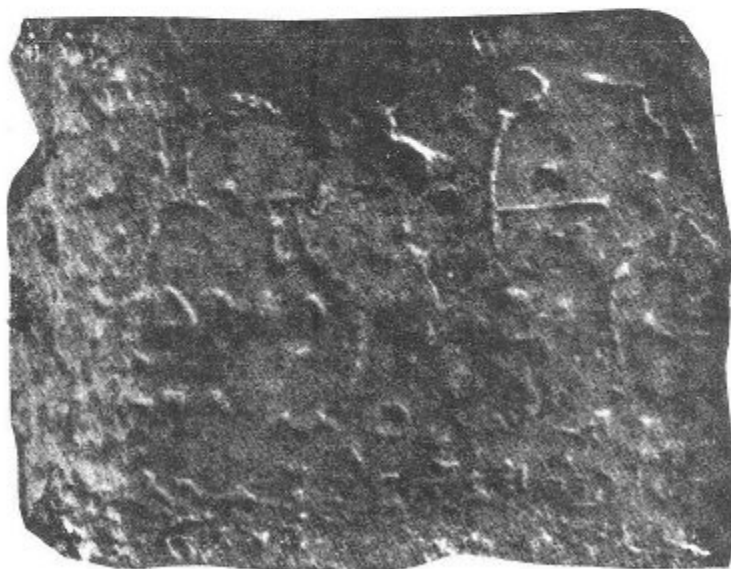
Kétnyelvű - baktriai és arab - felirat a Tocsí-völgy egy szikláján - Humbach nyomán

Handwritten text in a cursive script, possibly representing a signature or a set of notes. The text is arranged in approximately 10 lines, with some characters appearing to be stylized or connected. A dashed line is drawn across the middle of the text, possibly indicating a signature or a specific part of the writing.

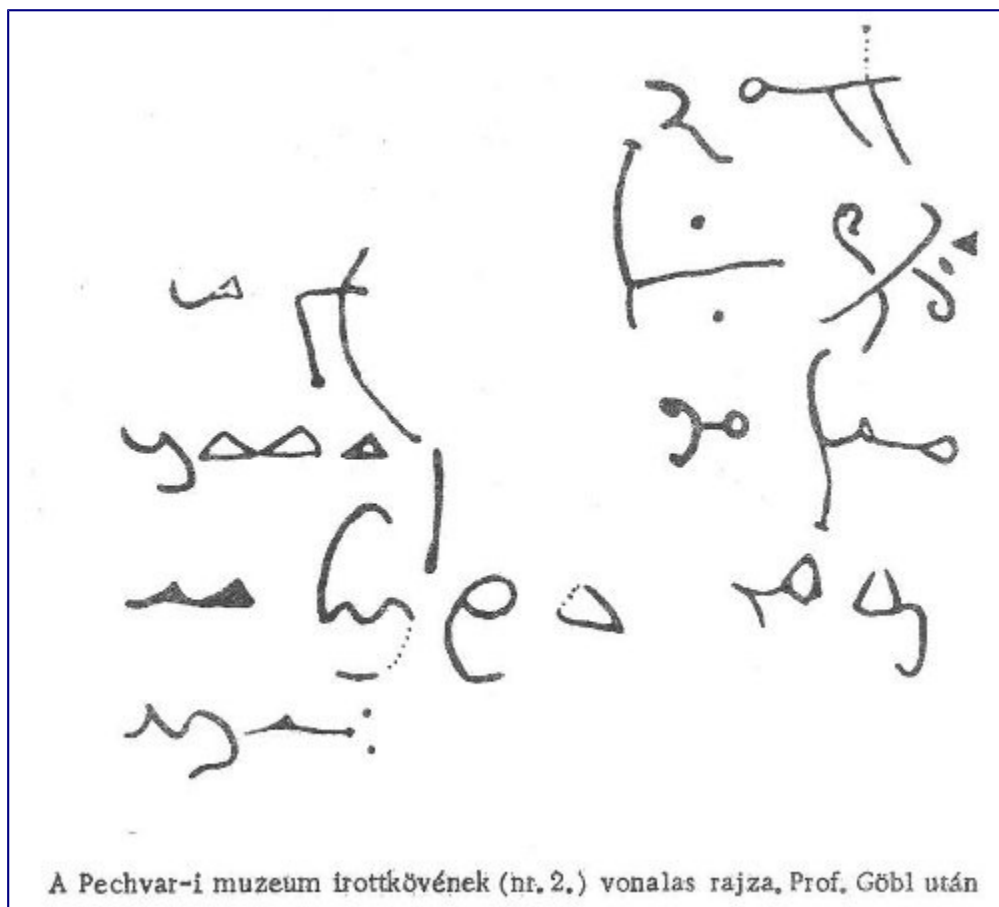
A Tocsí-völgyi baktriai felíratos kő vonalás átírása prof. Göbl után

Baktriai felíratos kő Pechvar muzeumában, H. Humbach nyomán Nr. 1.

Baktriai felíratos kő H. Humbach nyomán. Nr. 2.

A feliratok köz szerepel Baktria területéről az Uruzgan melletti kő, amelyről az afganisztán H. BIVAR íráskutató és történész adott hírt 1954-ben. Ezen szerepel első ízben "ZSA-BOGO" formában a hun "JA-BU-GA" tisziségnév, amelyből a mai magyar "**jobbágy**" ered. (JRAS 1954, 29. tábla) De még nagyobb jelentősége van az un. Toci-völgyben talált sziklafeliratoknak. Ezek többnyelvűek és így a megfejtésnél nem állnak fenn kísérletezések vagy bizonytalanságok. A **baktriai írás- emlékek** párhuzamszövegeit szanszkrit, arab és részben fehér-hun jegyekkel írt szövegek kísérik és így a betűhasonlításra nagyon jó lehetőséget nyújtanak.

Nagyon jelentősnek tartom as egyik szanszkrit szöveg összevonásos betű, illetőleg szótagsorát, amelyből több jel a székely-magyar rovásírás un. ligatúráihoz példaként is szolgálhatott már a fehér-hunok korszakában a Sassanidák alatt.

ta	𑖠	ti	𑖡	-t	𑖢	da	𑖣
dra	𑖤	na	𑖥	naṃ	𑖦	na	𑖧
pa	𑖨	ba	𑖩	bhā	𑖪	bhe	𑖫
bho	𑖬	me	𑖭	myām	𑖮	yā	𑖯
ra	𑖰	la	𑖱	va	𑖲	sa	𑖳
saṃ	𑖴	su	𑖵	hru	𑖶	ttra	𑖷
	𑖸	sthi	𑖹	ṣṭha	𑖺		
	3	𑖻	8	𑖼			
	7	𑖽					

A Tócsi-völgyben talált szanszkrit ligaturák egy részlete. Harmatta prof. után

Jelen írásomban nincs mód rá, hogy a feliratok nyújtotta történelmi és kulturális kapcsolatok szövevényére is kitérjek - erre talán egy külön régészeti tanulmányban külön és részletesen is sor kerülhet - s így csak HARMATTA professzor és GÖBL írástörténész, valamint H. HUMBACH tanulmányai nyomán közlök pár írás- emléket, részben fénykép, részben vonalas jegyek táblázatokkal.

	Stone B	Stone C/1	Stone C/2	hepthalite fragments		Stone B	Stone C/1	Stone C/2	hepthalite fragments
A	▲	▲	▲	○	♯		♯		
B	⊖	⊖		⊖	Σ	Λ	Λ	Λ	Λ
Γ	γ			γ γ	ρ	ρ	ρ	ρ	ρ
Δ	▲	▲	▲	○	⊥	γ	γ	γ	γ
Z	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Υ	ϕ	ϕ		ϕ
Ξ	ξ	ξ			Φ	φ	φ		φ
H	h			h	x	π	π	π	π
I	ι	ι	ι	ι	ϖ		ω		
K	κ	κ	κ	κ	600	π	π	π	π
Λ	λ	λ		λ	30	λ	λ		
M	μ	μ		μ	2	μ			
N	ν	ν	ν	ν	5		ν	ν	
O	○	○	○	○					
Π	π	π		π					
P	ρ	ρ	ρ	ρ					

Harmatta professzor összehasonlító táblája fehér-hun és baktriai betűk közt.

A közölt illusztrációk közt különleges figyelmet érdemel HARMATTA professzor "Late Bactrian Inscriptions" c. tanulmányának ama részlete, ahol a Toci-völgyi írás- emlékek alapján párhuzamot von a baktriai és fehér-hun írásjegyek közt. A fehér-hunok rovásrendszeréről a további fejezetünk emlékszik meg, főleg éremtani jelek során, de ott is akadnak kőrevéselt írás- emlékek is. HARMATTA összefoglalja tanulmányában a legutóbbi évek indiai, Kaukázus-vidéki írástörténet iráni jellegű

emlékeit (Budapest, 1969) és inkább hivatásához híven nyelvészeti összehasonlítással foglalkozik benne, de mint "másod termék" a betűrendszerek kapcsolatait a jelzett földrajzi térben eleddig csak SUPKA GÉZA vizsgálta felül "A nagyszentmiklósi kincs revíziója" címmel (1917). A maga korában SUPKA tanulmánya minden bizonnyal kimerítette az addig ismert külföldi szakmunkák nyújtotta adatokat. Az újabb kutatások sok mindenben igazat adtak neki, mint azt jelen gondozásomban másutt közölt írása bizonyítja. (Lásd a nagyszentmiklósi feliratokról szóló fejezetünket!)

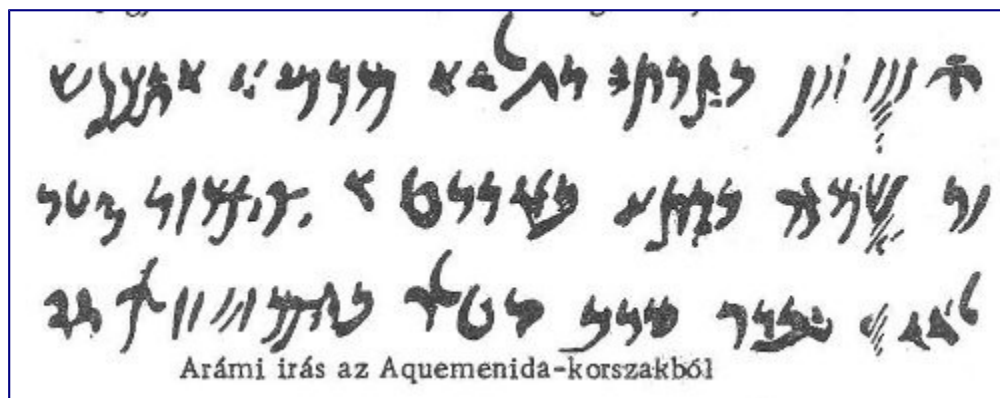
SUPKA GÉZA brahmi, Indus-völgyi íráskutatásait a jelzett nagyszentmiklósi kincsek felirataival kapcsolatban roppant fontosnak tartom azért is, mert 1932-ben a francia "Académie de[s] Inscriptions et Belles-Lettres"-nek egy másik honfitársunk, HEVESY VILMOS komoly és sokat vitatott tanulmányt adott át közlésre, amelyben nem kevesebbet állít, mint hogy a Harappában és Mohendzsodáróban talált és eddig megfejtetlen írásrendszer és Husvét-sziget híres betűrendszere közt komoly hasonlatosságot fedezett fel. Ezzel az írásrendszerrel, mint esetlegesen a középpázsiai eredetű rovásjegyekből származó fejleménnyel, a "Fórum" fejezetünkben foglalkozom, illetve közlök róla hasonmásokat.

AZ ARÁMIÁK ÍRÁSRENDSZERÉRŐL

Az arámi (arameus) írásrendszer kb. két évezredig volt használatban Közel-Kelet és Belső Ázsia térségeiben. Hatása érződik a K.e. másfél évezred folyamán élő kulturnépeknél, akik mint hivatalos írást használták ennek az ősi betűrendszernek jeleit, bár mindegyik a saját nyelvén fejezte ki vele mondanivalóját. Jelentősége tehát oly nagy volt, mint a ma használt latinbetűs írásrendszeré, amely ugyan a félvilág kulturkincsének tekinthető, de a közös használatból az azonos jelekkel kifejezett mondanivaló egyáltalán nem jelent semmiféle nyelvi azonosságot. Az írek és baszkok, a magyarok és olaszok egy és ugyanazt a betűrendszert használják bár semmiféle nyelvrokonság nincs közöttük.

Az arámi betűrendszer tehát a ZSUFFA-féle áttekintő térkép három kulturfókuszanak mindegyikét erősen befolyásolta. A magyar rovásírásban még ma is szerepel arámi eredetű betű, amelyet a legelfogultabb finnugoristák is elfogadnak és amely kétségtelenül Belső Ázsiából származó ősi testvéreinkkel közös, ősi soron szerzett írásjelek egyike.

Az arámi írásrendszer első példányai az óperzsa Birodalom arqumenida korszakából származnak, a K.e. 5. századból. HUART és DELAPORTE francia orientalisták után közlök, ebből az időből származik. A szerzők csak mint kulturtörténelmi adatot ismertetik, minden további elemzés nélkül, de így is élesen megfigyelhetők az egykori vésett-rovott jegyekből a "calamus"-szal már legömbölyített vonalvezetések:

Miután az óperzsa Birodalom hivatalos közigazgatási nyelve egyidejűleg az arámi volt - bár már az ókori perzsák a saját nyelvüket beszélték - hasonlóan a Magyarországon 1840-ig használt latin "hivatalos nyelv" szerepéhez, itt is sokáig megmaradt a használata ennek az egyre idegenebbé váló

[váló] írásrendszernek. Erre vonatkozólag idézzük HARMATTA JÁNOS egyik rövid tanulmányát: "A legrégebbi Xvarizmi felirat" címmel.(1966):

"Az utóbbi évtizedek felirat-leletei ma már lehetővé teszik, hogy megrajzoljuk az írásbeliség fejlődését az Óperzsa Birodalom egykori tartományaiban. Az óperzsa kancelláriák az i.e. V. század hetvenes éveitől kezdve már általánosan az arameus nyelvet és írást kezdték az Óperzsa Birodalom közigazgatásában használni. Évszázadokkal az óperzsa Birodalom felbomlása után Persisben, Parthiában, Sogdianében olyan írásbeliség jelenik meg, amely az arameus írásból fejlődött és arameus eredetű logogramm-rendszert használ. Kézenfekvő arra gondolni, hogy ezek az írásbeliségek az Óperzsa Birodalom arameusi kancelláriai gyakorlatára mennek vissza, azonban e feltevés bizonyítására csak az új leletek adnak lehetőséget. Ezeknek a segítségével ma már bizonyítható, hogy az óperzsa kancelláriák arameus írásbelisége és gyakorlata Nagy Sándor hódításai után a hellenisztikus államokban is továbbélt..."

Az arameus írás nagy térhódítása egész sor államban figyelhető meg. Minket főleg azok érdekelnek, amelyeknek a területén ősi rokonnépeink átvonultak, vagy talán hosszabb-rövidebb időtartamra [időtartamra] meg is telepedtek annak ellenére, hogy az általános felfogás szerint "nomád" népek voltak. Történelmileg, nyelvészetileg is hatalmas az út a sumérok korától a magyar honfoglalások bármelyikéig, akár a hunokét ATTILLÁVAL akár az avarokét BAJÁNNAL vagy a magyarokét ÁRPÁDDAL vesszük is. Ezeket a tudományágakat azonban jelenleg mellőznünk kell, hogy egyedül az írástörténet útjait, ösvényeit nyomozzuk. Így is sokszor ködbe vész a határ...

HARMATTA idézett írásában az arameus írásrendszert átvevő népek, államok sorában megemlíti Örményországot, Gruziát (Ibéria) Parthiát, Gandharát, azaz az indiai hun birodalmakat és végül Xvarizmot. Ezeknek a rég letűnt államoknak a nyomait azonban mindenüt[t] elárulják az egyre-másra előtűnő írás-leletek és a fejlődés időben és térben ezeken a részeken sokszor új írásrendszereket is teremtett, mint Perzsia területén a **pehlevi, Bokharában a sogdi**, Baktriában pedig egy egészen sajátos írás alakult, ahol már **a szanszkrit és arab** írásrendszerek hatása is érződik.

De visszatérve az arámi írásrendszerhez és őseinknek a Kaukázus-vidéki népekkel való átmeneti vagy huzamosabb kapcsolataira, az előkerült írás- emlékek sorából kiemelem a GRUZIA területén talált két emléket, a Mzcheta mellett kiásott kétnyelvű feliratos követ, valamint a Bori falu mellett talált ezüsttálat. Ezekről részletesen is írt SURÁNYI ISTVÁN munkatársam "Magyar tisztségnevek két gruziai feliratban" c. írásában (Magyar Történelmi Szemle 1971). Ezt a kis tanulmányt, amely a "botos ispán" tisztségét a sumér "pati " tisztségnévig vezeti vissza a két felirat nyomán, a szerző kérésére kiegészítette az ALTHEIM-féle két rovásírásos betűrendszer táblázatával. Itt ALTHEIM és kutatócsoportja már az arámi nyelv **"egy jellegzetesen Kaukázus-vidéki változata"** értelmében használja az arámi írás válfajaként az általuk "aramazi" vagyis félig "elgruziasodott" betűrendszernek tartott jegysort. Nem érdektelen tehát, hogy SURÁNYI tanulmányát és a hozzákapcsolt kiegészítő táblázatot teljes egészében idézzem:

"...Grúzia ősi fővárosa Mzcheta területén, a mai Tiflis és Goritól kb. 20 kilométernyire északnyugati irányban, 1942-ben TSERETELI gruz régész vezetésével rendszeres ásatások során többezernyi arany- ezüstlelet kíséretében kétnyelvű feliratos köveket is találtak. A szöveg arámi és görög nyelven íródott. Az arámi szöveg sok ősi szót örökített meg. A lelettel sokan foglalkoztak, de valamennyit felülmúlja F. ALTHEIM: "Die Bilinguis von Mzcheta" c. tanulmánya, amelyben hun rovásírásra vonatkozó kapcsolatokat is teremtett..."

	Pahlavik	arameus	parsik	ógruz
א	𐭠	𐭡𐭢𐭣𐭤𐭥	𐭠	𐬀 𐬁
ב	𐭡	𐭦𐭧	𐭡	𐬂
ג	𐭢	𐭨𐭩	𐭢	𐬄 𐬅
ד	𐭣	𐭫𐭬	𐭣	𐬇 𐬈
ה	𐭤	𐭭𐭮𐭯	𐭤	𐬊 𐬋 𐬌 [chē]
ו	𐭥	𐭰𐭱	𐭥	𐬎
ז		𐭲𐭳	𐭦	𐬐 𐬑 𐬒
ח	𐭦	𐭴𐭵𐭶𐭷	𐭦	[hac] [haq] 𐬔𐬕:𐬖𐬗
ט	𐭧	𐭸𐭹	𐭧	𐬘 𐬙 [tb]
י	𐭨	𐭺𐭻	𐭨	𐬛
כ	𐭩	𐭼	𐭩	
ל	𐭪	𐭽	𐭪	
מ	𐭫	𐭿	𐭫	𐬜 𐬝 𐬞
נ	𐭬	𐭿	𐭬	𐬟 𐬠 𐬡
ס	𐭭	𐭿	𐭭	𐬢 𐬣
ע	𐭮	𐭿	𐭮	𐬤 𐬥 𐬦
פ	𐭯	𐭿	𐭯	𐬧 𐬨 [c']
ק	𐭰	𐭿	𐭰	
ר	𐭱	𐭿	𐭱	
ש	𐭲	𐭿	𐭲	𐬩 𐬪
ת	𐭳	𐭿	𐭳	𐬬 𐬭 [t]

Altheim összehasonlító táblázata

Armazis		orkon I. - II	orkon III.	jenyisszei	proto-bulgár
⤵	1 _b	⤵		⤵	⤵
⤵⤵	2 _g	γ(-⊖)	⊖⊖	γ(-⊖)	⤵,γ(-⊖)
⤵	1 _d	⤵		⊖	⤵⤵
⤵⤵	o,u	⤵			⤵
⤵	o _z		⊖		
⊖⊖	1 _t	⊖⊖			
⊖	2 _y	⊖	⊖		
⊖	2 _x		⊖		
⤵	1 _z	⤵			⤵
⊖⊖	o _m	⤵			⊖
⊖	1 _n	⤵			⤵
⊖	1 _o	⊖			
⊖	o _p	⊖			
⊖	1 _r	⊖			
⊖⊖	o _y		⊖	⊖⊖	⊖
⊖⊖	2 _t	⊖⊖		⊖	

Altheim összehasonlító táblázata

SURÁNYI tanulmányrészlete történelmi és nyelvészeti háttérrel biztosít a két feliratnak. Igazi jelentősége azonban írástörténeti szempontból a két táblázatnak van, amelyeken, mint látjuk, egészen a nagyszentmiklósi kincsekig keresik ALTHEIM kutatótársai, H. JUNKER és R. STIEHL a kapcsolatokat. Az általuk "Protobulgarisch"- azaz "előbolgár"-nak nevezett rovásjegyek a[z] "ATTILA-kincs feliratai", amelyet a jóindulatu, de a részletkutatások eredményeit nem ismerő német írástörténészek a Balkánra vonult testvérnépünk művészetének tartanak... Ennek ellenére jelentősnek tarthatjuk ALTHEM összegező végzavait a két gruziai írás- emlék tanulságairól:

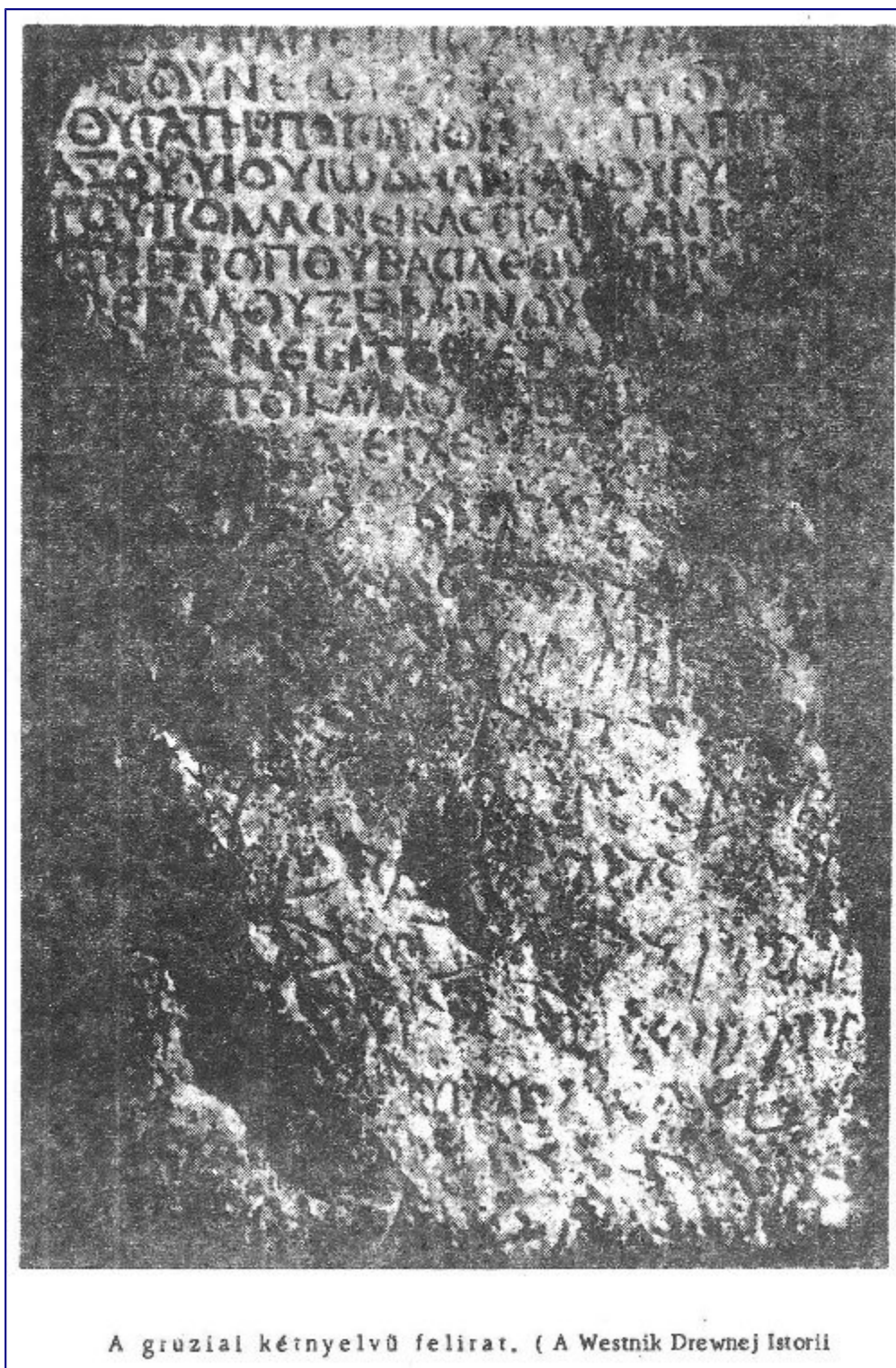
"Az ő-török rovásjelek eredetének kutatásánál Thomsen Vilmos hamarosan rájött, hogy ezeknek az alapja egyfajta arámi nyelvjegyei kell, hogy legyenek. Következő lépésével már pontosabban határozta meg ezt a jegyrendszert és a sogd betűkben találta az ősi gyökeret, sőt olyan messze következtetett, hogy nem a "késői-sogd", amely a 7. században keletkezett, volt a forrás, hanem a "korai-sogd", amelyről pár ecsettel írt levél [levél] maradt fenn a 4. századból..."

Ugyanilyen dokumentumokkal arámi írásrendszerben, találkozhatunk az Indiába elkerült hunok íásaiban is ugyancsak ALTHEIM és STIEHL szerint, akik ASZOKA király feliratát elemezték. (1959)

ALTHEIM és kutatócsoportja egyébként már itt bekapcsolják az "**arazmi**" írásrendszer fogalmát, amely az aráminak egy fejlődési foka a **pahlavi** és **parsik** betűrendszerek befolyása alatt. Itt az óperzsa, sassanida stb. befolyások is érezhetők, különösen az ALTHEIM-csoporttól "**könyvírás**"-nak nevezett vonalas írásrendszerben, amely a puha és hajlékonyhegyű toll vagy ecset segítségével íródik az un. "**véssett írás**"-sal szemben, amelynek merevségét a kemény anyagra vésővel vagy késsel vésték, karcolták. Mindenesetre a két gruziai felirat közt is van némi eltérés, hiszen a sziklafelirat, amely kétnyelvű, maga is mutat "könyvírás" jellegű betűket, míg a Bori mellett talált ezüst tál peremén - ámbár az alapanyag nem oly kemény, mint a szikla felület, inkább a merev és valóban rovásjellegű betűk tűnnek fel.

ALTHEIM törekvése, hogy az **arámi és ótörök** rovások, illetve "könyvi-rások" közt fejlődési menetet bizonyítson, a két mellékelt táblázat szerint eléggé kidomborodik, bár az elsón a **gruz**, közbeiktatott fokozat betűi nem eléggé meggyőzően hatnak. Sokkal nagyobb a hasonlóság az aramáz fokozat, tehát az általános Kaukázus-vidéki betűjegyek és az Orkon-vidéki, Jenyisszei-írások között és végső konklúzióként a nagyszentmiklósi rovásjegyek között.

A mellékelt képen láthatók és az ALTHEIM professzor által felállított táblázat mutatja az arámi írásjegyek hasonlatosságát az **óperzsákon keresztül egészen a "proto-bulgárok"**-ig, akiket ALTHEIM a nyugati hunok egyenes leszármozottjainak tart. Ehelyütt azonban csak az **arámi nyelv írásrendszerének** hatására akarom irányítani Olvasóim figyelmét.

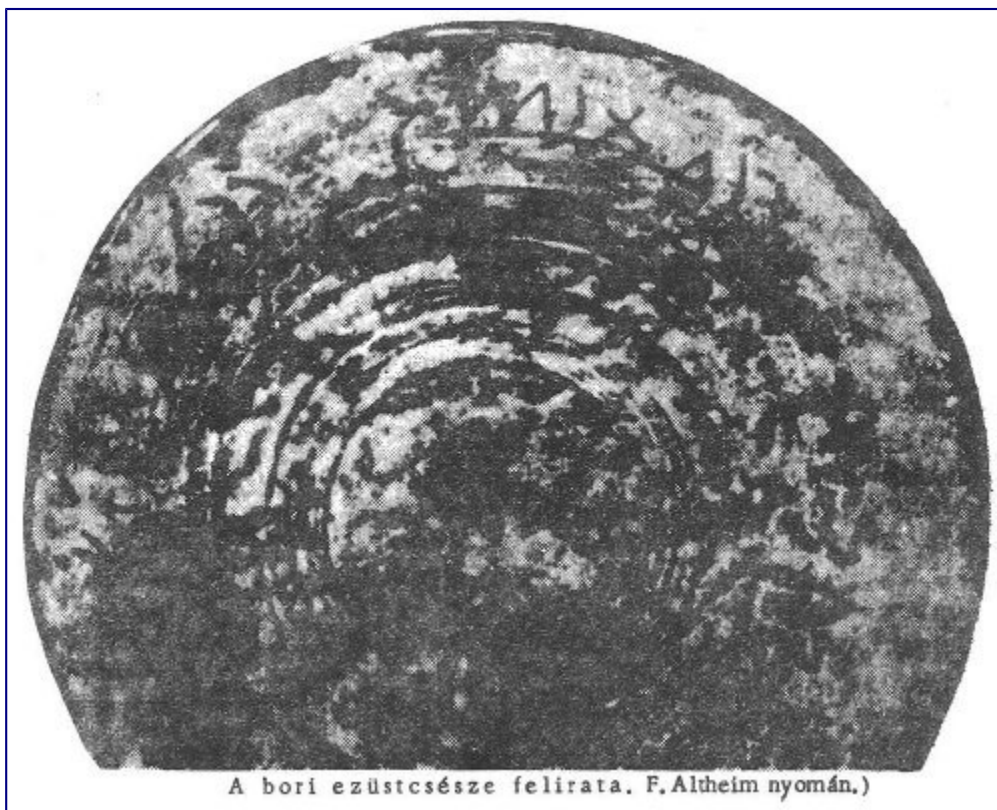
A mellékelt arámi szöveg megoldása könnyű volt, mert a görög párhuzam-szöveg ezt szerfelett megkönnyítette. A két szöveg azonossága felől nincs semmi kétség. Az írástörténeti fejlődés azonban az arámi betűrendszertől a **pahlavi** (ősperzsa), a kissé későbbi és a törökségre nagy hatást gyakorló "**parsik**" iráni hatású indiai írásáig a fejlődés valóban szembeötlő. ALTHEIM és munkatársainak táblázata azonban bizonyítja azt is, hogy a **hunok Kaukázus-vidéki kulturája** hatással volt a **gruziai**

arameus változatra is, amelyet ők "armazis"-nak neveznek. A kibetűzött szöveg a következő:

'nh s'rapyf brly zy
zyroh qlgl bñhš zy prsmn
mlk: 'nll zy ywdmrgn wnšyğ
wkbyr 'rwsł 'byd' rb
lrbs zy hšyprnwğ mlk bry
zy 'gryp rb lrbs zy
prsmn mlk l'bl hšlyk m'
zy prnwš l' gmyr whkyn
ğb wšpyr yhwł hğk zy br
'ynš l' dm' yhwł mn
ğbwł w'm'ylyğ bšnt 21.

Magyar fordítása:

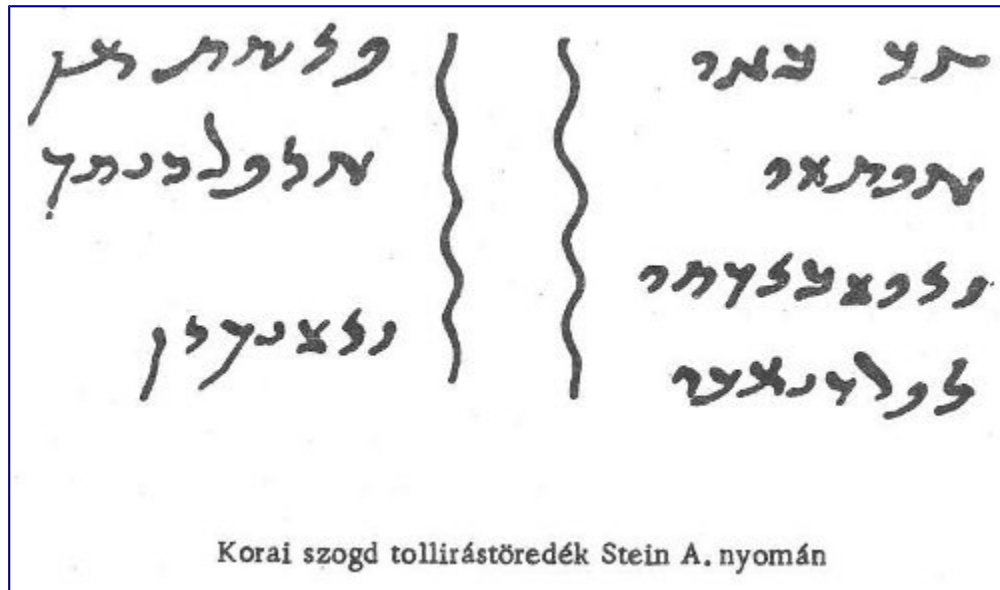
"Én vagyok Serapit, a király Pázmánjának (ispán) az ifjabb ZEWAXNAK (más olvasat szerint ["]SEBAK"-nak!) leánya GYODMANGA felesége, aki győzelmeket aratott és arat s aki a király Sáfárjának (Seferun) udvarmestere és AGRIPPA fia. Sírj, sírj, sírj felette, hiszen az öreg kort nem érthette el és oly szép és jóságos volt, mint senki hozzá hasonló és aki 21 éves korában halt el."

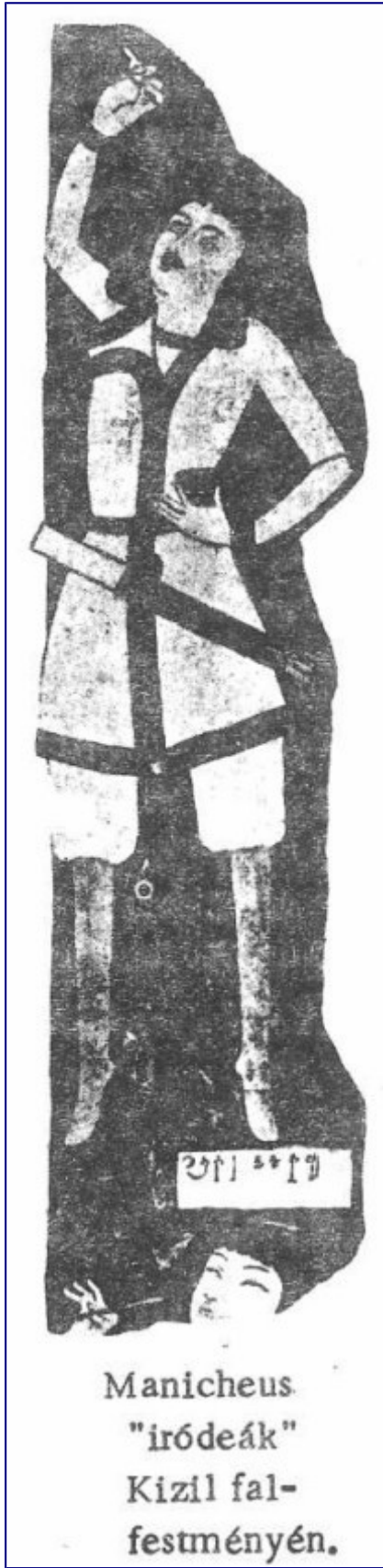
SURÁNYI a feliratokat magyar tisztségnevek szempontjából vizsgálta felül s most kiegészítem írását ezzel a jelzett szöveggel és az ugyancsak Gruziában talált ezüstcsésze rovásírásos feliratával. Ennek a vonalas átbetűzése - sajnos - számunkra elérhetetlen volt, de egyes részletek, rovásjegyek kétségtelenné [kétségtelenné] teszik, hogy ez a szép darab a törökös népek egyikével okvetlen összefüggésben van és ha más nem, akkor kazár politikai államkeretben együttélő valamelyik

rokonképünk készítménye volt.

Bár a jelzett gruziai feliratok az **arámi nyelv** tökéletes leszármazottjai, rajtuk kívül még egész sor olyan írásrendszer fejlődött ki ebből az ősi írásból, amelyek kétségtelenül kapcsolatban voltak a magyarság őstörténetében szereplő rokon vagy szomszéd népekkel és így a kulturhatás földrajzilag, fajilag megokolt. Ezek közt szerepel az iráni nyelvekhez sorozott **sogdi, pehlevi, parsik** írásrendszer, de az Ujgur Birodalom történetében oly nagy szerepet játszó **manicheusi írás is**. Majdnem mindégüknek van régibb és újabb változata és hol egyik, hol másikkal kapcsolatban voltak elődnepeink. A **manicheus** írás az új valláson keresztül terjedt. Ez sokáig államvallása volt a Belső Ázsia nagy térségein nomád pásztorkodással, kalandozó hadjáratokra járó lovas-katonáskodással foglalkozó törökös népeknek, így a hatása sem maradt nyom nélkül az írásrendszerben.

A manicheusok magas műveltségi fokon állván, az írás és díszítése igen elterjedt. Külön íródeáki tisztség a "**betűs**" emlékét fedezték fel Kizili, Turkesztán manicheusi kulturcentrumában. Őükben kard helyett tokban viselték a vonalzó és hosszú ecseteket, míg a tust vagy festéket kis téglékben hordták. A mellékelt falfestményen az "íródeák" mellett szogd-betűs felirat is látható. (139, old.)

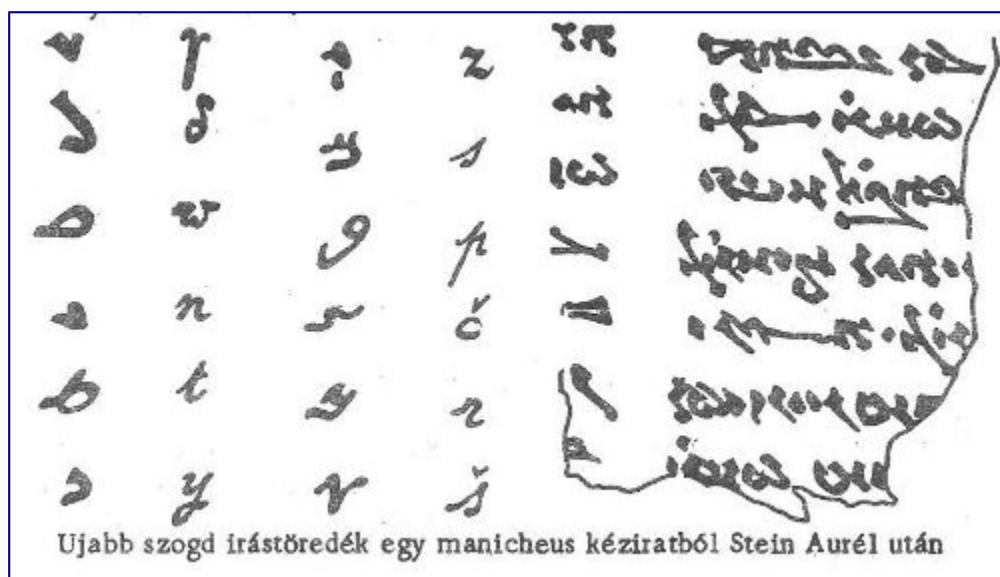
A Kizil mellett felfedezett falfestmények hatalmas méretű ábráit mintegy keretként egész sor "íródeák" alakja fogja be és bár csak egynek a nevét árulják el a szogd ábécé fehér alpra festett betűi, szakemberek szerint mindegyik figura mellett ott szerepelt a neve. Az "alsó íródeák" feje a fehértáblácska alatt látható.

Hogy a Közép Ázsia területén létezett különféle törökös és később mongolos népeknél az "íródeák"-ság külön tisztség volt, arra vonatkozólag KÜL TEGIN sírfeliratából és a "Mongolok titkos történeté "-ből vannak adataink.

Időben a Kizil melletti manicheusok felirata és az egész falfestmény komplexum az 5. század végéről származik és határozott bizonyítékként foghatjuk fel a melléjük alkalmazott betűrendszert, hogy ekkor már a szogd írást használták.

Az a körülmény, hogy itt a vésőt a puha és hajlékony ecset váltotta fel, valamint a durva szikla, vagy kemény kőfelület[től] eltérőleg itt már finom színekkel megalapozott falfestmény keretének nagyobb igényei lépnek fel, mint írásra alkalmas helyek, tekintetbe kell vennünk a végeredménynél mutatkozó gömbölyített jellegét a betűknek. Ennek ellenére a régi merev rovásos írás jelleg sem tűnik el egészen.

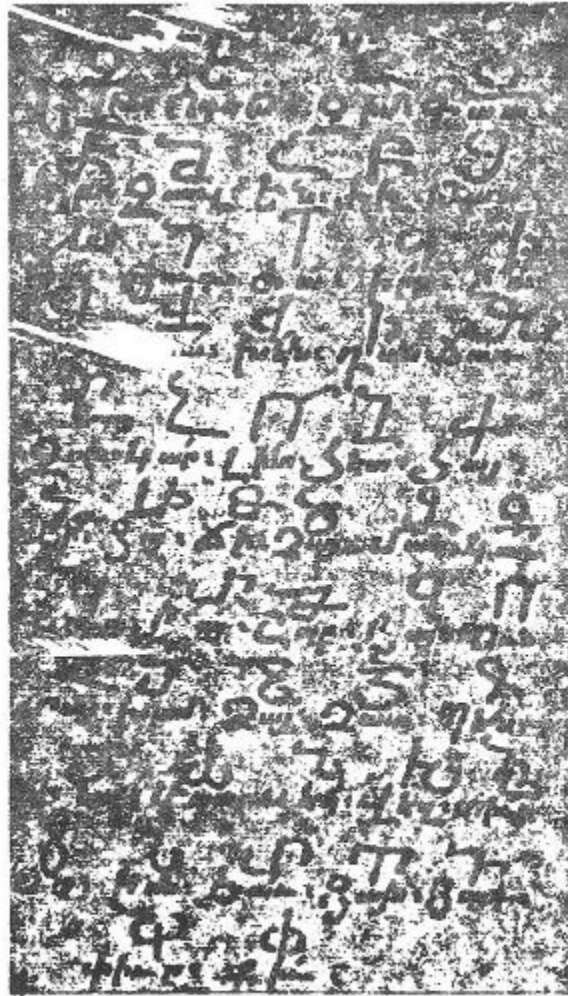
Maga a szogd írás is azáltal, hogy a vésőt ecsettel cserélték fel az írástudók, idők folyamán mindinkább kurzív, folyamatos vonalvezetésűvé vált. A STEIN AURÉL-féle gyűjtésből eredő korai szogd tollírástörredék (138. old.) betűi még mindig egyedülálló betűsorból alakított szöveget nyújtanak, ahol nemigen vannak "ligaturák", míg az ugyancsak ebből a gyűjteményből ismert töredék alig fél évszázaddal későbbi időkből már határozottan folyamatos, egybe írt betűkkel alkotott írásrendszert mutat.

Ujabb szogd írástörredék egy manicheus kéziratból Stein Aurél után

KAUKÁZUS-VIDÉKI ÍRÁSOK

Magyar őselődeink Kaukázus-vidéki kapcsolatai többet jelentenek egyszerű "kulturális kapcsolatoknál". **A szabírság és a hunok** több ágának itteni hosszadalmas tartózkodása - bár ezt finnugor szemléletű történészeink tagadják - régészeti, néprajzi és nyelvészeti adatok alapján kétségtelen. Megerősíti ezt a hun-hagyomány, krónikáink sok adata mellett több korabeli írott forrás is. Településtörténeti vonalon elég csak az őskutatás terén annyira jelentős LUKÁCSI KRISTÓF-féle örmény vonatkozású adathalmazára gondolnunk, amelyet minden őskutató ismer.

A matenadarani (Erivan - Örményország) könyvtár albán betűs kódexéből.
(Schütz Ödön nyomán)

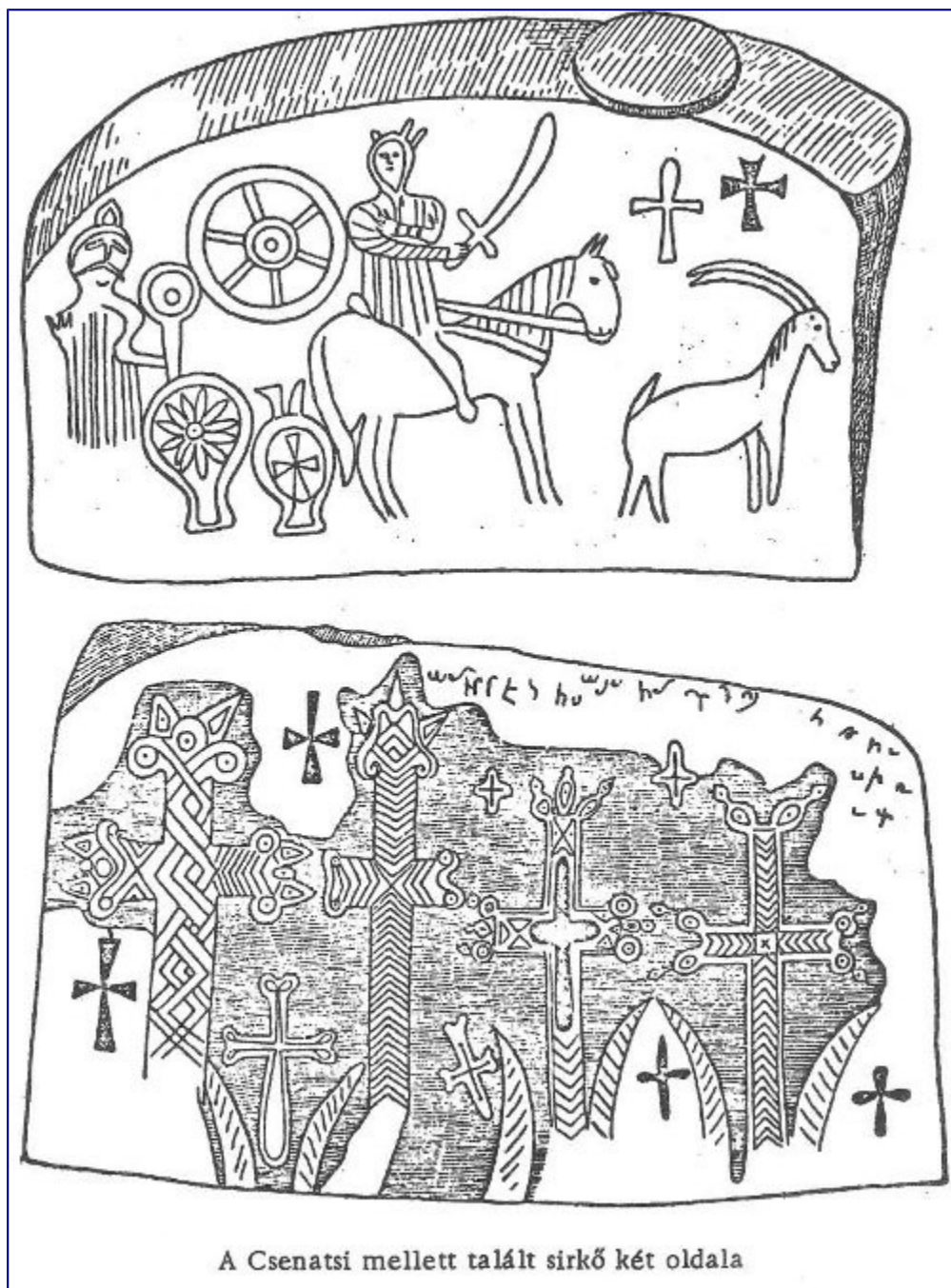

Ősi örmény
írásemlék
Opiza
templomának
homlokzatán
826-ból .
Talbot R. nyomán

A gruz írás egy ősi
emléke Djvari
templomának
homlokzatán
a VII. századból,
Talbot R. után

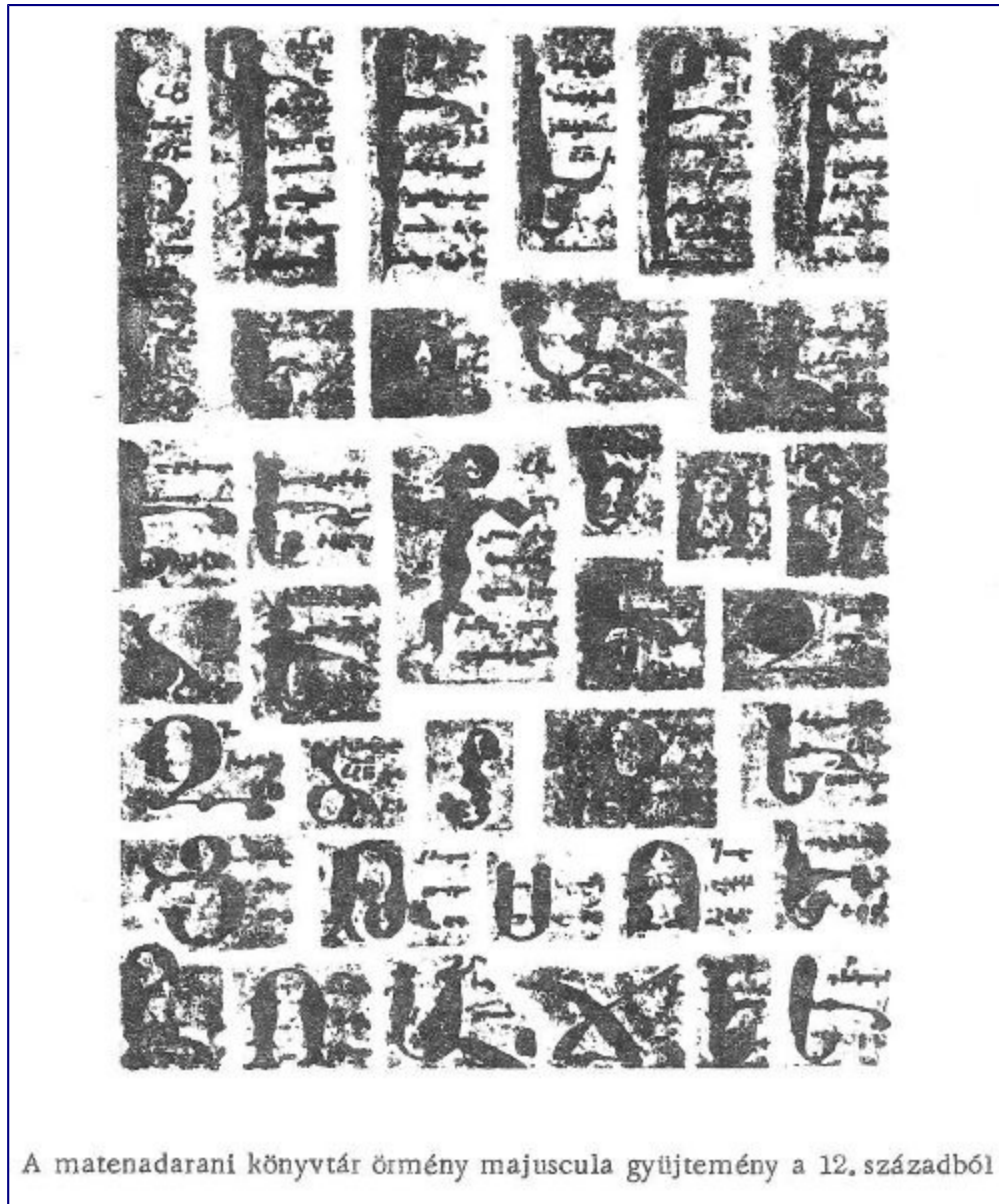
A gruziai arámi eredetű írásjegyzendrőről már esett szó ALTHEIM professzor tanulmánya nyomán, de nem hagyhatjuk szó nélkül a régeltűnt kaukázusi albán írást és részben az örményt sem. Eddig az albán népnek nagyon kevés írásemléke volt nyilvántartva s alig-alig nyílt mód a teljes ábécéjét összeállítani. Régészeti leleteken felbukkanó emlékek nem nyújtottak teljes képet.

A Csenatsi mellett talált sirkő két oldala

Kubán-vidéki rovásírásról tudunk. Vannak ilyen írássemlékek és ezek kapcsolódnak a székely-magyar rovásrendszerhez. Így nagy örömmel vettem hírt SCHÜTZ ÖDÖN kandidátus "**Balkáni Albánia-Kaukázusi Albánia**" c. rövid írásáról, amelyben megemlíti az első, csak 1937-ben felfedezett **albán** ábécét örmény kíséző szövegével. A nevezetes betűjegyzéket a szerencséskezű I. ABULADZE gruz régész az örmények ősrégi, több, mint ezer éves könyvtárállományában Matenadaranban találta. Magyar armenológusunk ezzel kapcsolatban közölt cikke foglalkozik írástörténeti alapon a jelentős lelettel. Tőle tudom, hogy a Gruzia-Armenia közös területére átterjedő Utik-tartomány, amelyben az ősi "ud" lakott hajdanán a feltárások során egyre több régészeti írásos adattal rendelkezik és ma már van rá lehetőség, hogy ezt az eddig ismeretlen írásrendszert rekonstruálják. A talált szövegben 52 betű szerepel. Ekkora mennyiségű írásjele csak a kezdeti fázisában lehet egy-egy írásrendszernek, ha az az

írás legelemibb összetevőire, a hangokat jelző betűkre épül.

A Mingecsaur, Kur-folyam menti városromokból előkerült emlékeken szereplő betűk száma már erősen redukált, ami arra enged következtetni, hogy a fejlődés az egyszeresülés folyamatával elhagyták a felesleges írásjeleket. Ugyancsak a Kur-folyam vidéki Csenatsi kisváros régi, kb, 8-9. századi temetőjében is találtak ilyen, eddig ismeretlen betűkkel jelzett régészeti leleteket. Többek közt sírköveket. Ezek egyikén az újdonság jeleként szerepelnek az **alán írásjegyek**, amelyek egymásközt kötetlenek, vésett, rótt írásrendszer lehetett az ősök, vagy a feltalálójuk ilyen rendszer betűit vette alapul az ábécé megszerkesztésénél. A rendelkezésemre álló leletkép csak vonalasrajz, de eléggé szemlélteti a betűjegyek alakját. A sírkő központjában egy hegyikecskét(?) üldöző lovaszt ábrázol, kezében előrelendülő szablyával. Fejdíszre a szokásos Közép Ázsiából ismert hármaskorona jellegű ékítmény, amellyel a megdicsőült halottakat ábrázolták. Ugyancsak az "álmot" jelző halálra utal a mákkupak keresztmetszete, az elszenderítő mákony ugyancsak ismert szimbolikájával. De minket a tipikus "füles" örménykeresztekkel túlsúfolt másik oldal érdekel, ahol a jobb felső sarokban

többszörösen is megszakított betűsor látható a jelzett egymástól függetlenül álló, kötetlen betűkből.

A kaukázusi, ősi nyelvek ismerőire, kimondott írástörténeti szakemberekre vár a feladat, hogy ezeket a jeleket, a Mingecsaurnál talált feliratos gyertyatartók, cseréptöredékek betűivel hangtani, formai vonatkozásban szakszerűen összehasonlítsák az 1937-ben előkerült kéziratos példány ábécéjének jegyeit... Ennek a különben a 15. században a Krim-félszigeten íródott kódexnek a betűi mindjárt első pillanatra több esetben is nemcsak egymásközt mutatnak hasonlóságot a Csenatsi-i sírkő és **a hun rovásbetűk** több jegyével is.

Bizonyára nem járok messze az igazságtól, ha feltételezem, hogy ezen a vidéken a magyar rovásírásra vonatkozólag még sok meglepetéssel fogunk találkozni, mint ahogy pl. a teljesen magyar jellegű lovastemetkezések, iráni-sassanida fémművesség stb. újabb és egyre újabb adatokkal bizonyítják a hivatalos "tudományos körök" véleményével szemben a magyar őshazák egyikének kaukázusi térbe való benyomulását...

III. Rész: Az ó-török rovásírás

AZ Ó-TÖRÖK ÍRÁSRENDSZER

A nagy dán írástörténész W. THOMSEN "**Ó-török feliratok Mongóliában**" (1934) című nagyszerű tanulmányában nyújt rövid, de áttekinthető kivonatot az ötötök, vagy sokszor csak "türk" néven szereplő Közép Ázsiában oly fontos szerepet játszó ősi népről.

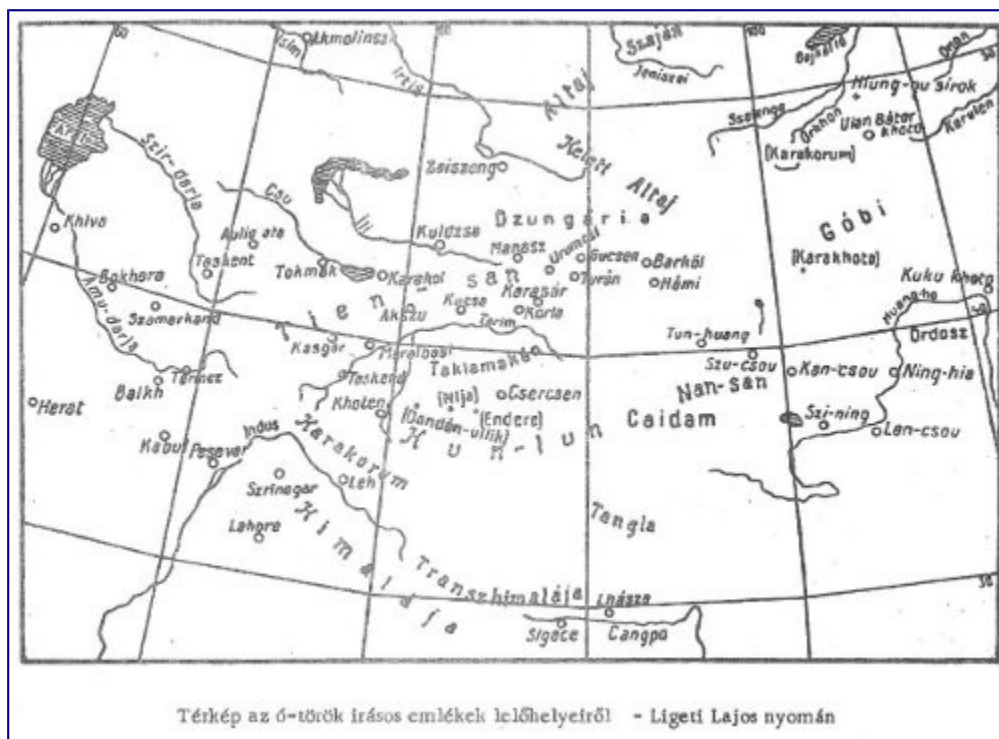
Szerinte ez az ősi nép már nevében viselte az "**erős**" vagy "**biztonságos**" jelzőt és a századeleji ismeretek összegezése alapján történelmi szerepének kezdetei a K. előtti évszázadokra nyúlik vissza. Azóta csak, hogy THOMSEN jelzett írása megjelent, nem tudunk lényegeset az általa nyújtottakhoz hozzátenni, de időben már határozottan a K.e. 8. századba tudjuk helyezni az első régészeti leletekkel, felírásokkal bizonyítható kulturjelenséget, az ótörök nép történetében. Ez a lelet, a már többször említett Alma Ata melletti "Arany Kurgán" G. MUSZABAJEV által megoldott csészefelirata.

THOMSEN ezt természetesen nem ismerhette és így az ótörökség történelmi kivonatát időben a mai időszámítás, tehát K.u. a 6. század közepére teszi az első "írásos" adatokat az "eltűnt" népről. Kínai és bizánci források voltak az egyedüliek századunk fordulóján, amelyek elsőként szóltak az ótörökségről. Óshazájuk a kínai "TU-KIN", az írás-emlékek tömegéről híres ORKON-folyó mente, a mai Észak Mongóliában. Ezt a sokáig megfejthetetlen nevet éppen ezek a feliratok magyarázták meg, amikor a bölcs és vitéz BILGE kagán és TONJUKUK emlékköveit elolvasták és ott az ÖTÜKEN-erdőségek és a köztük megbújó ILI és ON-OK azaz "Tíz Nyíl" kifejezéssel együtt szerepel a szép szövegben.

Ehelyütt nincs módunkban részletesebben is foglalkozni az ótürkök történetével. Az egészet egybefogni külön kötet is kevés lenne. S az uralkodók neveinek a felsorolása és a sematikus, egyoldalú háborústörténetük önmagában amúgy sem nyújtana elegendő tájékoztatást kulturális életükre vonatkozólag. Annyit azonban megemlíthetünk, hogy a kínai évkönyvekben kereken 28 régi tisztségviselő név fordul elő, akik közt az udvari emberek sorában nagy szerepet játszó "**pecsétőr**" is szerepel. Ezek a tisztségnevek a mai magyar nyelvben, de főként családnevekben még szinte számszerint megtalálhatók.

Némi időbeli tájékozásul az alább közölt orkhoni feliratok szövegére vonatkozólag és az abban, illetve azokban szereplő személyekre utalólag azonban mégis célszerűnek látszik. Így a jelentős BILGE kagán - THMOSEN számításai alapján - 684-ben, unokaöccse, KÜL TEGIN pedig egy évvel később, 685-ben születtek. BILGE 734-ben halt meg. A felírások tehát ezekből az évekből származnak. THOMSEN egy, illetve kétéves tévedését azonban később a szöveg pontos felirata is jelzi.

Az ótörök népek mellett azonos írásrendszert mondhattak magukénak az UJGUROK is. Tőlük is sok vésett emlék maradt reánk a rendes papír, illetve bőr alapanyagra festett szövegek mellett. Történelmi csoportosításukat az ótörökökével együtt SEBESTYÉN nyomán ismertetem az alábbiakban, ahol THOMSEN zseniális megfejtésének lefolyása is számon van tartva.

A germán rúna története tényleg igazolja azt, hogy a kezdetlegesebb műveltségű kölcsönzők betűrovása akár ezer esztendővel is túlélhette a közvetített úton megismert s a közvetítők részéről utóbb más irányban fejlesztett phöniciái eredetű rovásírást. Figyelmünket tehát ki kell terjesztenünk azokra a keleti népekre is, a melyek a betűrovás titkaival szintén megismerkedhettek s ha a kölcsönzés esetleg csak rövid idejű kulturhatás eredménye volt, a kölcsönzött holmit épp oly önállóan megőrizhették, mint a rúnát rovó germánok.

A sémi művelődés körében szereplő írásrendszerek egytől-egyig phöniciái eredetűek. Az ó-héber írás legrégebbi epigraphikai emlékein látható vonalvezetés (ductus) azonban elárulja, hogy a merev betűket metsző kés társaságában itt már a vonalakat lágyító ecset is korán szerepelni kezdett. A későbbi keletű makkabaeus érmek, az arabiai hymiári írás, a legrégebbi észak-afrikai feliratok és az Európába átszármazott ókori középtenger-melléki írás viszont azt bizonyítják, hogy a nyilvános olvasó közönség még csak a metszett merev írásjeleket ismerte. A sémi népek később kialakuló írásrendszereit már kizárólag az ecset és nádtoll szolgálta, de a betűk formáin, különösen az érmeken látható betűk formáin, még mindig felismerhető a rovóeszközök párhuzamos használatának befolyása is. Ilyen a syr írás "estrangelo" nevű változata s részben az a változata is, melyet a nestorianusok egész Kelet-Szibériáig elterjesztettek. A rovás-jelleg még feltűnőbben megmaradt azon a szintén phöniciái eredetű aramaeus íráson, a mely Mesopotamiában a babyloniai fogság előtt kialakult s így a hagyományos, sőt utóbb szentnek is tekintett héber írástól függetlenül irodalmi eszközzé válhatott. Az utóbbi Persiában szintén teret hódított; de azok az írásrendszerek, a melyek vele utóbb itt versenyre keltek, már egészen mentek voltak a rovott vonalak merevségétől.

A sémiekkal és árjakkal szomszédos közép-ázsiai törökség írástörténetére csak a legújabb időben derített fényt a tudomány. Kiderült, hogy Dél-Szibériában, az Altaji hegység és a Bajkál tó közti területen, különösen a Jenisszei felső folyásánál és a Szaján hegység lejtőin egy közép-ázsiai türknevű ó-török nép, ennek délkeleti szomszédságában, Mongolország északi részében

pedig egy *ujgur* nevű másik török nép a VI-IX. században nagy műveltségre tett szert és már írással is rendelkezett. Saját feliratos emlékeiből és a chinai évkönyvekből megtudtuk, hogy amazt a tőle északra és keletre lakó kirgizekkel való örökös harcok, az utóbbit pedig a chinaiakkal való ellenséges viszony nevelte erős hadi néppé. Az ujugurokat a chinai évkönyvek az előző évszázadokban is emlegetik. E nyilvántartásból derül ki, hogy e nép tulajdonképpen egyenes utódja azoknak a keleti hiung-nuknak, a kiket az ellenük emelt óriási határfalak szomszédságából már az ó-kor végén nyugot felé szorítottak. A nyugoti kútfők viszont az I. század óta egy keleti türk népet emlegetnek, a melyet nekünk csakis az Altájin túl letelepedett közép-ázsiai türk nép harcias elődjével lehet azonosítanunk.

Utóbb ez a két hatalmas nép egymással is harczba keveredett. A hegemoniát végül az északi fél ragadta magához. A délkeleti félen lakó ujugurok a VII. században még török szomszédjaik alattvalói voltak, de 744 körül már önállóságra vergődtek. Birodalmuk fővárosa az Orkhon folyó melletti Kara-korum lett. A togus-ujgurok (kilencz-ujgurok) itt székelő khagánjai rendszerint China felé vezeték rettegget, lovas hadseregeiket, a melyeknek élén birodalmukat Kelet-Turkesz-tánig, vagyis China nyugoti határáig sikerül utóbb kiterjeszteni. Száz éves uralmukat a kirgizek döntik meg. A togus-ujgurok ekkor délkeletre vonulnak s Kelet-Turkesztánban és ennek szomszédos területein újabb birodalmat alapítanak. A buddhizmusnak és kereszténységnek hódoló ujugurok nyugoti része a X. században mohamedáná lett és külön államot alkotott. E rész fővárosa Belasagun volt. Az itt székelő Ilek-fejedelmek aztán egész Bokharáig terjesztették birodalmukat.

Az ujugurok nyelvét egy VIII. századi kara-korumi feliratos kő s a Belasagunban 1068-ban írott *Kudatku Bilik* című terjedelmes codex XV. századi másolata őrizte meg.(1.) Mivel bennünket inkább csak az írás érdekel, érdemes megtudnunk, hogy az ujugurokkal a keletre elvándorló nestorianus és mandaeus térítők a syr írás fejlett cursív rendszerét ismertették meg. Mivel ennél alkalmasabb írásrendszert Közép-Ázsiában nem ismertek, az ujugurok írástudománya annyira hódított, hogy Mongolországban elvonulásuk után is divatban maradt, sőt ha Klaproth forrásai megbízhatók, akkor ennek révén az ujugur nyelv még Dzsingisz-khán uralkodása idején is a hivatalos kancellária nyelve maradt.(2.) A mongolok számára csak a mongol-chinai uralkodóház alapítása idején, tehát a XIII. század második felében kezdtek írást teremteni. Az eredmény némi huzavona után az lett, hogy itt is a chinai módra felülről lefelé vezetett syr-ujgur írást alakították át nemzeti írásrendszeré. Utóbb ugyanezt az írásrendszert vették át a kalmükök és mandsuk is.

Azzal, hogy a VIII. századi kara-korumi felirat betűinek eredetét meg tudjuk jelölni, az ujugurok és ó-törökök írástörténete még nincs kimerítve. E két szomszédnép Mongolország északi részében már az V. század folyamán letelepedett s mivel Chinát az őseik ellen emelt falon át állandóan háborgatták, a chinai feljegyzések róluk igen gyakran megemlékeznek. E feljegyzésekből tudjuk meg, hogy a VI. század első felében az Altáji és Száján hegyek vidékén egy *t'u-hüe* (türk) nevű nép újabb államot alapított s hatalmát nemcsak dél felé, hanem nyugot felé is messze kiterjesztette. Ezzel egyidejűleg az ujugurok szintén újra szervezkedtek. E népet a chinai kútfők *hui-ho* néven kezdik emlegetni s kiemelik, hogy ők a régi hiung-nuk utódai. Az ó-törökökkel azonos t'u-küe népről az egyik egykorú VI. századi kútfő azt is állítja, hogy "*nincs írásuk* (t. i. olyan mint a chinaiaknak), *hanem ha szerződést kötnek bevágásokat csinálnak fatáblácskákra.*"(3.) A T'ang-dynastia VI. századi évkönyveiben viszont az olvasható, hogy a t'u-küe nép írásának betűi "a *hu* nép írásának betűivel azonosak." Mivel az előző századok chinai forrásaiban a hu a hiung-nuk utódai közt szerepel, e név mögött az ujugurokat kell keresnünk. És

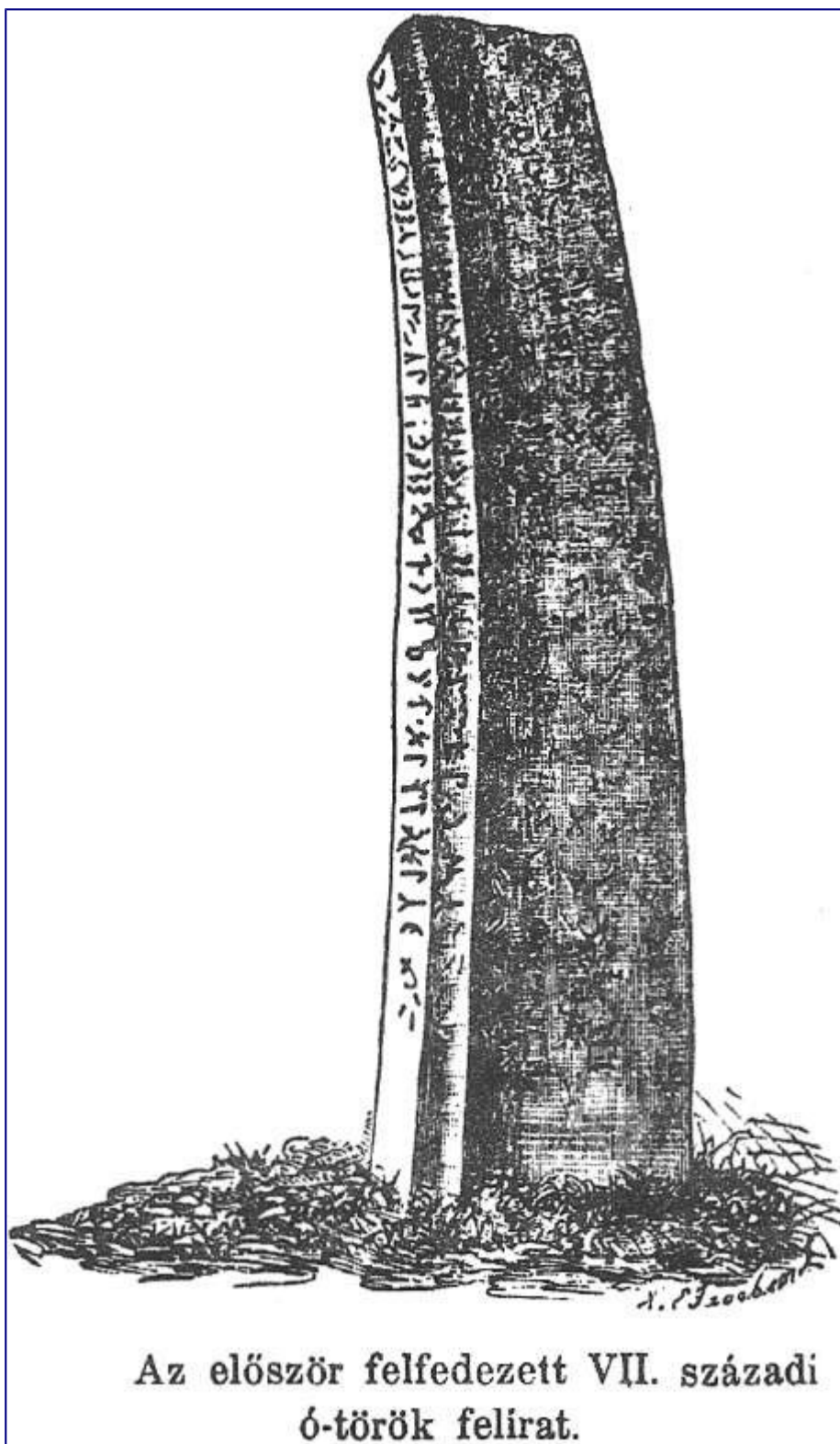
hogy tényleg az ujugurokról van szó, kiderül azokból a másik, VI. szintén századi chinai évkönyvekből, a melyek az északi dynastiák történetében megemlítik, hogy Kao-csangban (az ujugurok Hami nevű földjén) a chinai íráson kívül a hu írás is divatban van.(4.)

Ebből az világlik ki, hogy az ó-török nép fára rovott írása azonos volt azzal az ós-ujgur írással, a melyet az ujugurok a chinai nyelv és írás megismerése után sem mellőztek el. A syr írás azonban ezt a régi örökséget utóbb egészen kiszorította; de nem tüntethette el azokat a nyelvi emlékeket, a melyekből pontosan megállapítható, hogy régen, az írás fogalmának kialakulása idején, úgy az ujuguroknál, mint a vele szomszédos ó-törökségnél rovásírás volt divatban.

Az imént említett XI. századi ujugur nyelvemlék szerint *bicik* "írás, könyv", *bitiklik* "írástudás", *bitikci* "író, titkár." Az alább tárgyalandó ó-török feliratos emlékek szerint *biti* "írni" (*bitidim* "én írtam"), *bitig* "írás" (*bitig tas* "írott kő, emlékkő"), *bediz* "vésési munka", *bedizci* "kőfaragó". A mai altáji törökségnél *picik* "írás, könyv", a keleti csagatájoknál *bitmek* "írni", *pecek* "jegy", *petek* "levél", a jakutoknál *bit* "megjelölés", *bizik* "díszítés, cifrázás". Vámbéry szerint e szócsalád gyöke *bit*, *bet*, *bic*, *bec* egyaránt *metszést*, *bevágást* jelent, a miből aztán igen helyesen azt következteti, hogy az ó-törökség írást jelentő *bitik*, *betik* stb. szavának eredetileg "metszés, rovás" jelentése volt.(5.) Azt hiszem, e nyelvtörténeti következtetést még támogatja az is, hogy az ujugurok a *bicik* író-eszközét, a kést, *bicék*, *bicak* néven nevezték.

A VI. századi telerovott fatáblácskák természetesen épp úgy elpusztultak, mint a phöníciaiak, pelasgok, etruskok, görögök, italok és germánok minden e nemű legrégebb emlékei. Csakhogy az újabb kutatások kiderítették, hogy az altáji ó-törökség egyszersmind osztályosa volt az említett régi népek más irányban megnyilatkozó szerencséjének is. Egész tömege került elő ugyanis ama feliratos köveknek, a melyek ma már világraszóló emlékei az ó-törökség VII-VIII. századi hősiességének és magasfokú műveltségének.

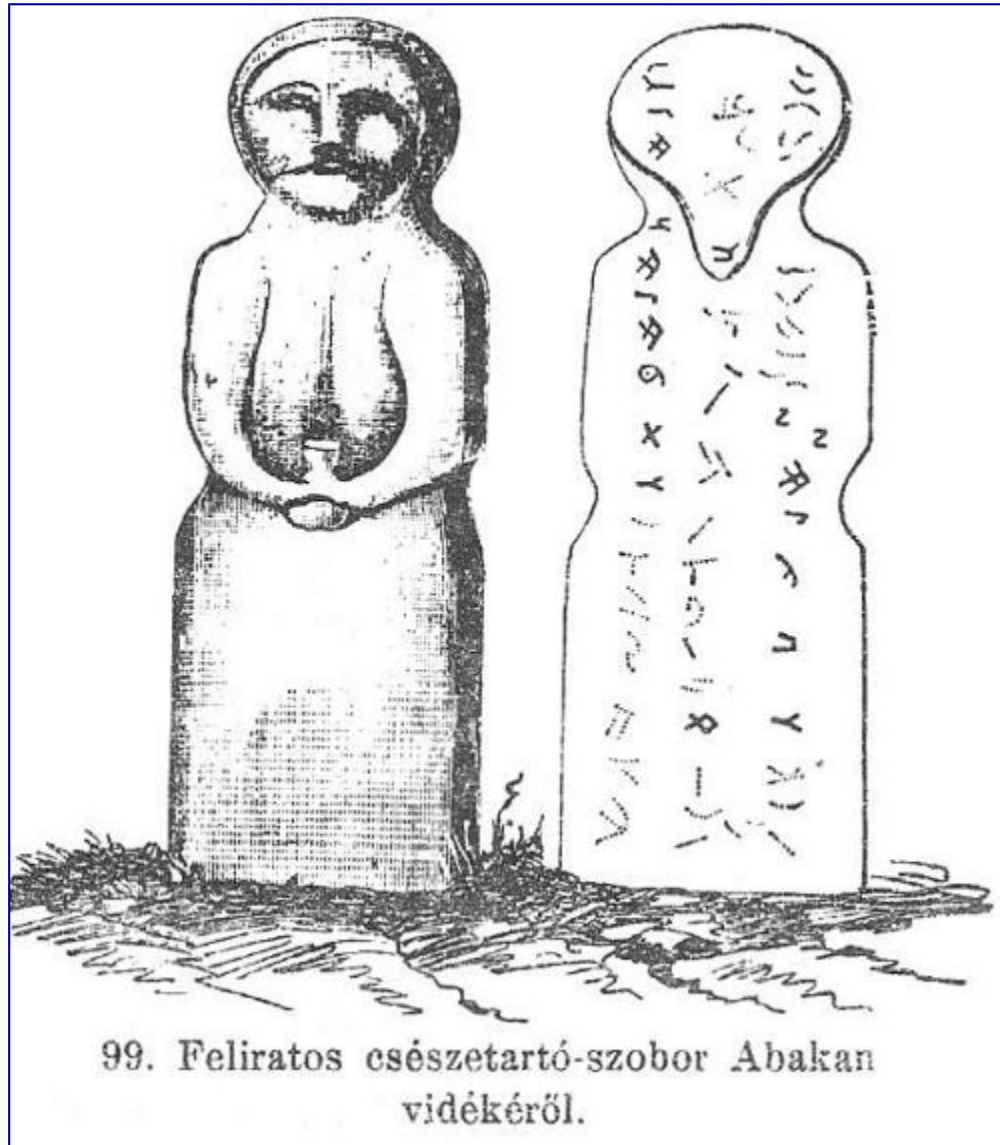
Az első kövek felfedezésének dicsősége Messerschmidt Dániel Gottlieb nevéhez fűződik. Ez a danzigi fiatal természettudós ugyanis részt vett abban az expedícióban, a melyet Nagy Péter orosz czár 1720-ban indított Közép-Ázsia felkutatására. Midőn e tudós 1722 elején az Altáji északi lejtője mentén a Szaján-hegységen áttörő Jenisszei folyó vidékéhez érkezett, Abakan táján Strahlenberg és egy Schulman Károly nevű 15 éves svéd rajzoló társaságában kutatott. Egy kilovaglás alkalmával bukkant aztán rá arra az utóbb VII. századnak bizonyult uibati, vagy tsirkovi feliratos emlékkőre, a melyet ifjú társával híven lerajzoltatott. E felfedezésről először Strahlenberg adott hírt 1726-ban megjelent francia nyelvű Abulgasi-fordításában.(6.) Négy év múlva az expedíció eredményéről beszámoló német nyelvű művében, a felfedezés történetét is részletezve, kiadta az először felfedezett emlékkő rajzát, valamint azét az egyidejűleg felfedezett csészetartó szoborét is, a melynek hátlapján szintén látható egy elmosódott ó-török felirat.(7.) Később e rajzok sokfelé megjelentek s közismertté tették a "szibériai runák"-nak elnevezett írásjegyeket. Mi a 98-99. sz. ábrán látható két rajzot I. R. Aspelin archaeologiai füzetéből vettük át.(8.)

**Az először felfedezett VII. századi
ó-török felirat.**

A későbbi dél-szibériai orosz utazók kiderítették, hogy a Jenisszei felső folyása körül több ilyen feliratos kő is található. Utóbb pedig a Jenisszei vízvásztóján áthaladva, azzal lepték meg az érdeklődőket, hogy Mongolország északi részén az Orkhon folyó vidéke szintén gazdag ilyen emlékekben. A gyorsan felszaporodó leletek eredetének és tartalmának titkát azonban senkinek

sem sikerült megfejteni. A meddő kísérletezés dacára a helsingforsi finn régészeti társaság 1887-ben egy tudományos expedíciót szervezett a dél-szibériai feliratok újból való megvizsgálására. E munkálatok eredményét a társaság egy műmellékletekkel is ellátott nagyívrétű kötetben 1889-ben tette közzé.(9.) Mivel ebben az évben N. M. Jadrinzew orosz utazó felfedezte a Koso-Zaidam melletti Kül-Tegin-émlék rendkívül terjedelmes feliratait, a helsingforsi finn-ugor társaság egy újabb expedíciót szervezett s 1898-ban díszesen kiadta Dr. A. Heikel orkhon-vidéki kutatásainak eredményeit.(10.) Ezzel egyidejűleg az orosz császári akadémia szintén szervezett egy expedíciót s Radloff Vilmos fáradhatlan útitársa, Dr. Klementz támogatásával 1892-ben már megkezdte a mongolországi emlékek pazar fényű atlasának kiadását.(11.)

Az egymással feltűnően versenyző finn és orosz tudományos körök megkezdett nagyarányú munkássága még be sem fejeződött, midőn a szomszédos Dániából váratlanul híre érkezett annak, hogy Thomsen Vilmos, a kopenhágai egyetem kitűnő tanára megfejtette a feliratokat. Eredményeit egy előzetes jelentésben a dán akadámiának 1898 december 15-ikén mutatta be. (12.) Mióta Grotefend az ékiratokat megfejtette, e jelentésnél nagyobb esemény nem volt az

epigraphika és nyelvészet történetében. Különösen nagyjelentőségű a mi urál-altáji nyelvészetünkre nézve, mert a másfélszáz éves találgatás után most kiderült, hogy az Orkhon és Jenisszei vidékén talált emlékeken VII-VIII. századi ó-török szövegek maradtak reánk.

Az előmunkálatok meddőségét az idézte elő, hogy a kutatók az írásjegyek jelentését összehasonlító úton akarták megállapítani. Azzal azonban a chinai kútfők följegyzései alapján sikerült tisztába jönni, hogy az emlékeknek a chinaiakkal gyakran harczoló altáji- és szajánvidéki törökségtől kell származniok. Ezt most újabban az is megerősítette, hogy a Kül-Tegin-emlék chinai szövege G. Schlegel 1892-ben megjelent magyarázatai szerint 733-ból való s egy *tu-kiue* nevű ó-török népre vonatkozik.(13.)

Thomsen tehát egyenesen a betűk értékének megállapításához fogott. Abból, hogy összesen 38 jegyet lehet megkülönböztetni, azt következtette, hogy nem egyszerű betű-írással, hanem vagy szótagírással, vagy pedig olyan szövevényes írásrendszerrel van dolgunk, a melyben a szavak hangjainak jelzése a hangok helyzete szerint változhatik. Ebben megállapodva, a magánhangzók és mássalhangzók jegyeinek külön csoportosítását kísérlette meg. Itt az volt helyes kiindulási pontja, hogy ha két azonos jegy közt egy harmadik szerepel, akkor a két szélső már nem a középső csoportjához tartozik (mert ha a két szélső jegy mássalhangzó, akkor a középső csakis magánhangzó lehet, vagy megfordítva). Így aztán megállapította, hogy három jegy magánhangzót jelent. Rájött továbbá, hogy e jegyek a szavakban nem vegyesen fordulnak elő, a mi azt jelentette, hogy a feliratok nyelvének a hang-illeszkedés, vocalharmonia is sajátja volt. Megfigyelte azt is, hogy a szavak magánhangzói néha elhagyatnak, hogy némely jegy csak bizonyos magánhangzó kíséretében fordul elő, más jegyek egymással rokon hangokat, ismét mások kezdő hangokat, zárhangokat, orrhangokat és mássalhangzó-csoportokat tolmácsolnak.

E tájékozódás után Thomsen olyan török szókat kezdett a szavak szerint tagolt (kettős pontokkal elkülönített) jegyekre alkalmazni, a melyeknek a chinai szöveg utalása szerint gyakran elő kellett fordulniok. Hosszú kísérletezés után tényleg sikerült a szöveg *tängri* "ég", *kül-tigin* (az emlegetett fejedelem neve) és a *türk* "török" szavait felfedezni. Az így nyert betűk segítségével aztán kezdett megszólaltatni már olyan török szavakat is, a melyekből egy-egy újabb jegy értéke pattant ki. Ily módon végül megkapta az egész betűsort és kiderítette a betűk alkalmazásának rendszerét.

Thomsen előzetes jelentésének eredményeit Radloff mint elsőrendű turcologus azonnal érvényesítette, mert a következő év elején már megkezdte a finn kiadványokban és a saját atlaszában megjelent másolatok szövegének, phonetikus átírásának és német fordításának tüzetes kiadását.(14.) Thomsen, a ki egyelőre csak a terjedelmesebb orkhoni feliratok megfejtésére és rendszeres magyarázatára vállalkozott, művével csak 1896-ban készült el.(15.)

A mellékelt 100. sz. táblázaton bemutatjuk a megfejtett ó-török írásjegyeket úgy, a hogy Thomsen hangtani értékük és az addig ismert orkhoni és jenisszei változatok jelzésével közzétette.

Már első pillanatra is észrevehető, hogy ebben az írásrendszerben a magánhangzónak kettős jelentése van, a mássalhangzók túlnyomó többségének jelzésére viszont két, sőt több jegy is rendelkezésül áll. Ez a visszás arány abból folyólag támadt, hogy az ó-török írás a magánhangzók jelzését lehetőleg kerüli, a mássalhangzók kettős jegyeivel pedig azt akarta elérni, hogy velük a szomszédos magánhangzókat is jelezni tudja. Ez az írásrendszer tehát egyrészt a tiszta mássalhangzós írás, másrészt a tiszta szótag-írás köreit érinti.

A magánhangzók közül az *a-e* jegyét a szók elejéről és a mássalhangzók közül többnyire

elhagyták, míg a szók végén mindig kiíratott. Az *i-y* jegyét az első szótagban mindig kiírták, a következőkből azonban már gyakran el is hagyták. Ha vele szó kezdődik, akkor nemcsak *i-t* és *y-t*, hanem *e-t* is jelenthet. A labiális *o-u* és *ö-ü* minden szótagban szerepelt, kivéve a *q*-val jelzett két *k* mássalhangzót, a melyek mögül mindig elhagyatott. Sőt előttük is csak akkor szokott néha kiírni, ha e magánhangzókkal szót kezdettek. A kettős jegyű mássalhang egyik sorozata (az, a melyet Thomsen kis 1-sel jelölt meg) a mély gutturális magánhangzók, a másik (kis 2-sel megjelölt) sorozat pedig a magas palatális magánhangzók előtt és után íratott.(16.) Ha most tekintetbe vesszük azt, hogy az ó-török nyelvben és a vele rokon tájnyelvekben a vocalharmonia teljes mértékben érvényesül, be kell látnunk, hogy az ó-török írás a magánhangzók gyakori elhagyása dacára is könnyen olvasható.

	Orkhoni változat	Jenisszei változatok		Orkhoni változat	Jenisszei változatok
↓ a, ä (e)		" 1 X	9 j ²		" p (P)
↑ y (ö), i		" 1	3 i		— (ξ XXXVII)
> ʏ o, u	ʏ	" "	↓ ii (ny)		" 1
М П ö, ü	П	" П) n ¹		" "
А а q (k ¹)		" "	П n ²		" П 2
↓ q (y előtt és után)		— (D XXXVII)	⇒ m		" "
↓ q (o, u előtt és után)		↑	Ч r ¹		" Ч 4
γ γ (g ¹)		П) (X X П	Г r ²		" "
γ k (k ²)	γ	" γ γ	↓ ı (l ¹)		" ✓
В k (ö, ü előtt és után)		В	γ l (l ²)		" "
ε g (g ²)		" ε ε ı	λ ǰ		" λ
δ t ¹	δ δ	^	γ ic		?
h h t ²		" "	γ s ¹		—
ʒ d ¹		" ʒ ʒ (o? o?)	ı s ² (š)		" "
x d ²		" "	γ š	γ	γ γ γ ^ ∩ □ □ ◇ ?
1 p		" "	П П z	Ч	" Ч ʒ ʒ ʒ ʒ
ɔ b ¹		" ɔ ɔ etc. ɔ ɔ	ω nd	○	○ ?
ʒ ʒ b ²	ʒ	ʒ ʒ	ʒ nč		" ʒ ʒ ʒ ʒ
b j ¹		" ○ ○	М ld		— (XXXIII, XXXVII)

100. Az ó-török ábécze Thomsen megfejtése szerint.

Az így kibetűzött adalékoknak megmérhetetlen történeti, nyelvészeti és írástörténeti értékük van. A megszólaltatott kövekre rendszerint emléksorok vannak felvéve. A nagyobb terjedelmű szövegek az elhunyt khánok, államférfiak és hősök viselt dolgait beszélik el. A pontosan közölt adalékoknak és a chinai évkönyvek följegyzéseinek összevetéséből néha még az évszám is megállapítható. Így tudjuk meg, hogy a legrégebb délszibériai feliratok némelyike a VII. század második feléből származik, Tonjukuk, Kül-Tegin és Bilge-khán (Mekilien) emlékkövei pedig a 682-735 közti eseményeket beszélik el.

Ez a rövid időköz az ó-törökség fénykorát öleli fel. A chinai fenhatóság alól felszabaduló hős

nép élére Iteres-khán került (682-693), a ki a szomszéd népekre is kiterjesztett hatalmát kiskorú fiaira, Bilge-khánra és Kül-Teginre hagyta. Helyettük kezdetben nagybátyjuk, Modso és Tonjukuk, a később száműzött kitűnő államférfiú, gyakorolta az uralmat. Ezek a Jenisszei felső folyása körül lakó idegenfajú, de utóbb gyorsan eltörökösödő kirgizeket győzték le. Bilge-khán 716-tól 734-ig volt korlátlan úr s öcscse, a hős Kül-Tegin támogatásával meghódította a Jenisszei forrás-vidékén, az Orkhon és Szelenga folyók környékén lakó oguzok birtokát. Harcoltak a kirgizektől keletre lakó tunguzok és egyéb távoli népek ellen is. Midőn a két hős elhalt, a gyászoló népek közt az ujgur és a chinai szintén képviselve volt. Hatalmas sírköveiket chinai munkások faragták és látták el a türk és ujgur feliratokon kívül külön chinai szöveggel is.

(17.)

Utódaik alatt az ó-törökség hatalma hanyatlani kezd. A keleti ujugurok 744-ben már önállósították magukat, de a következő század első felében megjelentek az északról előtörő kirgiz hordák s végleg megdöntötték a türk és ujgur birodalmakat. A türk elem délnek vonult. Nyomát Mongolország délnyugoti részében, Turkesztánban és Turfán-ban néhány újabban felfedezett felirat-töredék jelzi.(18.) Két fala karczott szöveget Radloff közlése után mi is bemutatunk olvasóinknak (101-102. sz. ábra.)(19.) Jelzik továbbá azok a nyelvtörténeti nyomok is, a melyekre a mai tájnyelvekben az elhagyott ország most tárgyalt feliratos emlékkövei vezetik rá a kutatót.

(20.)

Radloff ebben az irányban máris messzemenő eredményeket ért el. Kimutatta, hogy a törökség a feliratok készítése előtt három nagy nyelvterületre tagozódott el. A *keleti török* tájnyelvek a művelődés útjára tért ujjur nyelv körül csoportosíthatók. A vele szomszédos tu-küe, türk vagy ó-török nyelv pedig a *közép török* nyelvek törzsökének tekinthető. A *nyugoti török* dialektusoknak eddig még [nem?] került elő hasonló régiségű nyelvtörténeti emlékek. Ezért aztán Radloff nem is bocsátkozik történeti rekonstrukciókba. Nyelvi alapon felemlíti ugyan a cumanokat; de erről az oguznak és uznak is nevezett népről csak azt tudjuk, hogy a IX. századi ujjur-oguz birodalom szétbomlása után nyomult nyugot felé. Viszont figyelmen kívül hagyja a scytha ó-kor szakáit és azokat az I. század óta emlegetett turkokat, a kiket a középázsiai, vagy közép-török népek nyugoti ó-török részének kell tekintenünk. Az utóbbi népséget a hun, avar és mongol vándorlások forgatták fel és separték el, mint a hogy a kirgiz hódítás megbontotta s a későbbi mongol vándorlásokkal délnek szorította azt a közép-, vagy ó-török népséget, a melyet utóbb déli törökségnek tekintettek és a melyet a keletről jövő áramlatok utóbb Kis-Ázsiába is elsodortak.(21.)

A feliratok világánál nemcsak az állapítható meg, hogy a törökség nyelve a VII. század végén már fel volt három főcsoportra tagolva, hanem az is, hogy a törökség művelődésének forrása nem dél-keleten volt, a szomszédos Chinában, hanem volt nyugaton, a Kaspi-tó és Fekete-tenger vidékén. Ott, a hol a kaukázusi, sémi, indogermán és uralaltáji népcsaládok érintkezésének egy ősrégi közös ütköző pontja volt.

Említettük, hogy a chinaiak már a VI. század óta tudták, hogy a közép-ázsiai törökség a *hu* nevű rovásírást ismeri. De egy teljes évszázadnak kellett elmúlni, mire ez a törökség a chinaiaktól a saját írásának epigraphikai alkalmazását eltanulta. Sőt az sem valószínűtlen, hogy - a mint Radloff sejtí - ezt az alkalmazást Chinából Tonjukuk hozta be. A feliratok vallomása szerint a kőre való felvésést az állam legfelső köreiben karolták fel. Kül-Tegin és Bilge-khán sírjának török feliratait unokaöccsük, Jollyg-Tegin, készítette. "Ennyi írást fogalmazván - mondja szószerint - én, Jollyg-Tegin, Kül-Tegin rokona írtam le. Húsz napig időzvé, én, Jolly-Tegin, írtam tele e kő e lapjára ezen írásjegyeket." Az emlék másik sarkán pedig ez olvasható: "...a követ én, Jollyg-Tegin, írtam tele".

Kül-Tegin 731-ben halt meg. Emlékkövét a következő évben állították fel. A homokkő közel ezerkétszáz éves feliratát az idő rendkívül megviselte, de azért az ügyes lenyomatok figyelmesen kijavított és tetemesen kisebbitett fénykép-másolatai elég jól elolvashatók. A mellékelt 103. sz. ábrán az emlék baloldali feliratának egyik töredéke látható. A szöveg jobbról balra és a sorok alulról fölfelé olvasandók. Teljesség kedvéért a következő 104. sz. ábrán bemutatjuk a felirat szövegének első sorát úgy, a hogy azt a szentpétervári orosz akadémia külön e célra metszett betűvel kiadta és a hogy azt Radloff és Thomsen betűszerint lemásolta s kiejtés szerint átírta.(23.)

:) ʒ H : ʒ E Y ʒ R : E T N H : ʒ ʒ J > ʒ : ʒ X ʒ T ʒ H : E H ʒ T ʒ H
 : ʒ H N E ʒ H ʒ : > D J > : Y E X ʒ I : ʒ H ʒ N H : ʒ ʒ ʒ : ʒ ʒ H J > : ʒ X N > ʒ
 ʒ ʒ M ʒ ʒ : ʒ ʒ T ʒ R : ʒ ʒ ʒ > ʒ : ʒ ʒ ʒ : ʒ ʒ T ʒ R : ʒ ʒ J ʒ >

Radloff megfejtése :

<i>tänritäk</i>	<i>tänridä</i>	<i>bolmš</i>	<i>türk</i>	<i>bilga</i>	<i>kagn</i>
Tänritäk	tänridä	bolmiš	türk	Bilgä	Kagan,
<i>bu ödni</i>	<i>ulartım</i>	<i>sabımni</i>	<i>tökti</i>	<i>äsidge</i>	<i>ulju injgönim</i>
bu ödni	ulartım	sabımni	tökti,	äsidge	ulju injikünim
<i>oglanım</i>	<i>birki</i>	<i>ugışım</i>	<i>budunım</i>	<i>barja</i>	<i>šadapıt (aglär) . . .</i>
oglanım	birki	ugışım	budunım,	barja	šadapıt b(äglär) . . .

Thomsen megfejtése :

<i>Tänritäg</i>	<i>tänridä</i>	<i>bolmš</i>	<i>türk</i>	<i>bilgä</i>	<i>qagan</i>
<i>bu-ödkä</i>	<i>ulartım</i>	<i>sabımni</i>	<i>tökti</i>	<i>äsidge</i>	<i>ulju injgünim</i>
<i>oglanım</i>	<i>birki</i>	<i>ugışım</i>	<i>budunım</i>	<i>barja</i>	<i>šadapıt-b(äglär).¹</i>

104. Nyomtatott szöveg-mutatvány és átírás.

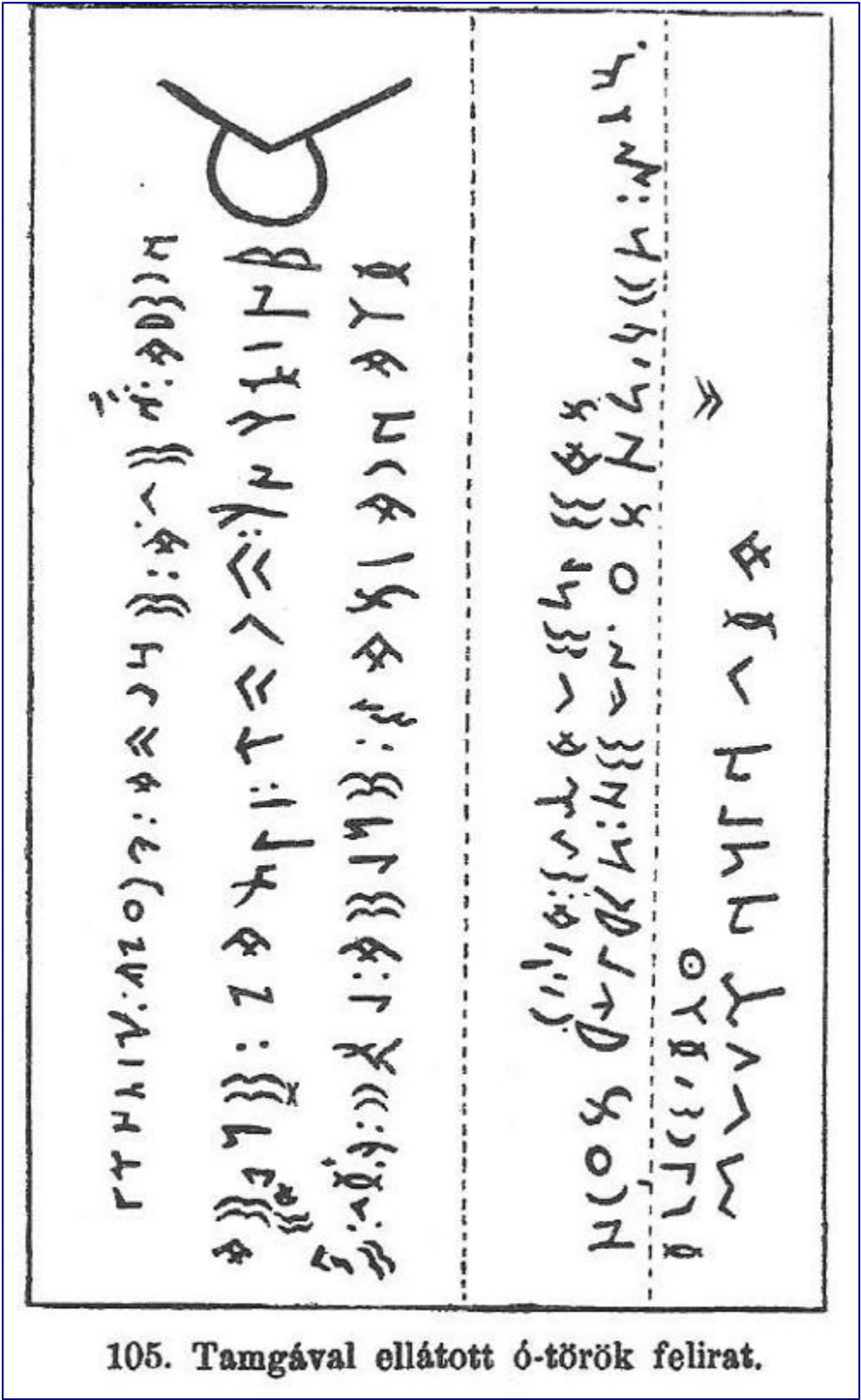
(22.)

Két év múlva meghalt Bilge-khán is, kinek a chinai császár hozzájárulásával a következő 735-ik évben emeltek hatalmas síremléket. Ezen emlékre, miként már megemlítettük, szintén Jollyg-Tegin írta fel a terjedelmes ó-török szöveget. E felirat végén elmondja, hogy "a chinai császártól munkásokat hozattam (a kik megcsinálták) és az én szavaimat nem rontották el... velük a követ megfaragtattam, kívül és belül díszítésekkel elláttattam... Ezt az emlékkövet én állítottam fel... én láttam el írással". Az egyik sarkára pedig azt vésette fel, hogy az írás és a díszítési munkálatok egy hónapját és négy napját vették igénybe.

Abból, hogy a kőfaragó-munkát chinaiak végezték, az írás chinai vonatkozásaira semminemű következtetés sem vonható. Jollyg-Tegin külön kiemeli, hogy írását az idegen munkások nem vétették el. Ebből aztán első sorban az derül ki, hogy vésés előtt a szöveget előbb a kőre felírták; másodsorban pedig következik az, hogy a feliratot így akár idegen és írástudatlan kőfaragók is elkészíthették. Ez a körülmény az epigraphikai emlékek készülésénél azért figyelendő meg, mert ha az írásjegyek jellegét a felvésés semmi tekintetben sem befolyásolta, akkor a köveken talált jegyeket azonosaknak kell tartanunk azokkal, a melyek egyidejűleg közhasználatban voltak.

Arra vonatkozólag, hogy az írástudományt tényleg a legfőbb körök ápolták, Kül-Tegin emlékéen még egy érdekes adat olvasható. Mikor ugyanis Bilge-khán elszámolja azokat, a kik az ünnepi gyászszeretartáson résztvettek, többek közt megemlíti azt is, hogy "az én kedves fiamtól, Türgek-khántól eljött Makras *pecsétörző*, az oguzok bölcs *pecsétörzője*".(24.) E hivatalos állás mibenlétének megállapítása némi nehézségbe ütközik. Az ó-török szöveg *tamgaci* címet említi, a mi szó-szerint *tamga-örzőt*, *tamgást* jelent. A tulajdonjegyet jelentő *tamga* szót mi már jól ismerjük. Előfordul ugyanilyen jelentéssel a Jenisszei mellett talált, alább közlendő (106. sz.) atsurai ó-török feliraton is, a mely többek közt megemlíti, hogy az eltemetett 27 éves halottnak "*tamgával* ellátott lova (*tamka-lig jilki*) számtalan volt".(25.) Rasidedin, a ki a XIII. század végén figyelte meg a törökök ősmondáit, azt regéli, hogy a Kara-Korum tájáról, tehát a VII-

VIII. századi oguz föld térszomszédságából származtatott Oguz ősapá fiaik közül a trónját öröklő Kün-khán meghagyta összes testvéreinek, hogy kiki magát válasszon s vele minden rendelkezését, kincsészkészletét, lovát és marhaállományát lassa el.(26.) Oguz hazájában, az Orkhon mellékén, továbbá a szomszédos szelenga-melléki régi oguz földön s az utóbbival határos jenisszei-melléki ó-török földön majdnem minden síron és feliratos emlékkövön rajta találjuk az illető khán, vagy hős magját. A mellékelt 105. sz. ábrán mi is bemutatjuk azt a nagy magával ellátott osnatsennajai feliratot, a melyet először Spassky, utóbb pedig Castrén fedezett fel a Jenisszei vidékén.(27.)

105. Tamgával ellátott ó-török felirat.

Ebből azonban még egyáltalán nem következik az, hogy az említett oguz tamgacsi ilyen tamgák őse volt. Már W. Barthold észrevette, hogy ez a név esetleg egyenértékű társa lehet a *bitigci*

"író, jegyző" névnek.(28.) Ezt a feliratok közvetlenül nem igazolják ugyan; de nagyon valószínűvé teszik az által, hogy Jollyg-Tegin fentebb idézett vallomásában a húsz napig készített írásjegyeket nem *bitig*-nek, hanem *tamgá*-nak nevezi.

Az ó-török *tamgá*nak ez a valóban meglepő második jelentése nyomban azt a gondolatot ébreszti, hogy nem azért nevezték-e az írásjegyeket is így, mert e jegyek eredetileg csakugyan *tamgá*k voltak? Ha erre határozott feleletet adhatnánk, az ó-török írás eredetének kérdése el volna intézve. Ma azonban a kutatók még nincsenek abban a helyzetben, hogy teljesen megnyugtató választ adhassanak. Adat hiányában nem is ebben az irányban indult meg a kutatás. Főntebb már jeleztük, hogy Thomsen előtt összehasonlító úton keresték az írásjegyek rokonságát. És ha ezen az úton sikerült volna a forrást megjelölni, akkor sikerült volna jelentésük megfejtése is. A régebbi előmunkálatok alapján Donner helsingforsi egyetemi tanár végzett legmesszebb menő kutatásokat. A finn orchoni expedíció kiadványában már táblázatos kimutatást közölt az ioniai, phrygiai, lyciai és cariai írásjegyekkel való pontos egyezésről. Mivel az egyező görög és kis-ázsiai jegyek hangtani értékét ismerjük, következett volna az ó-török feliratok megszólaltatása. Ez azonban elmaradt és ezzel egyelőre az összehasonlítások meddősége is meg volt pecsételve.(29.)

Donner ennek daczára tovább kutatott s Thomsen eredményeire támaszkodva, az összehasonlítások terét sikerült jóval kisebb körre szorítania. Miután meggyőződött arról, hogy a turkok kelet és délkelet felől nem kölcsönözhatték írásukat, arra az eredményre jutott, hogy az ó-török írásjegyek forrását a régi Turkesztánban kell kutatnunk, mert ide kereskedelmi úton, esetleg a pénzeken olvasható feliratok révén már nagyon korán eljutott az aramaei írás, vagy ennek valamelyik, például az V-VI. századi közép-ázsiai pénzeken található pehlevi változata. Egyébként elismeri, hogy az ó-török írásnak annyi régies sajátossága van, hogy csakis a korábbi idők és a déli érintkezési területek emlékeinek feltárásától várhatunk pontos felvilágosítást.(30.)

E dolgot megelőzőleg Thomsen szintén hozzá szólt a kérdéshez.(31.) Rendszeres és mindenek felett óvatos fejtegetései egyelőre csak azokat az utakat kívánják megjelölni, a melyeken biztosabban megközelíthetők azok a történeti igazságok, a melyeket a maguk valóságában ma még feltárni senkinek sem lehet. Ezért figyelmezteti az érdeklődőket, hogy a rovott betűknél rokonságról a rovás technikájából folyó hasonlóságok alapján beszélni nem lehet. Nem lehet különösen akkor, ha az összehasonlított írások jegyei közt csak formai és nem egyszersmind jelentésbeli is a hasonlatosság; még kevésbé lehet akkor, ha a két írásrendszer kora közt áthidalhatatlan időszámítási úr tátong. Igen sok meddő fáradozásnak állhatja útját az a másik intés is, hogy, az ó-török írás betűsorában, különösen a mássalhangzók két jeggyel való párhuzamos megjelölésében olyan eredeti török hangtani sajátosságok jutnak kifejezésre, a melyeknek jegyeit a kölcsönzők készen nem kaphatták sehol. A tudatos alakítás pontosan felismerhető az *a-e*, *y-i* és *ö-ü* magánhangzók egymással formailag rokon jegyeiben is.

E megszorítások után őszintén bevallja, hogy nem sokáig kellett keresgélnie, a míg rájött, hogy az ó-török írás forrása délnyugoton, az iráni művelődés körében lappang. Szerinte ugyanis "az a forrás, a melyből - ha nem is közvetlenül, hanem közvetve - a török írás betűsora ered, az *aramaeainak* nevezett írásjegy-forma volt. Ezt bizonyítja a betűk formai és jelentésbeli speciális egyezésének nagy tömege, továbbá az is, hogy az írás jobbról balra menő iránya szintén tökéletesen egyezik".

[A lábjegyzetek sorszáma nem az eredeti lapszerinti sorszám.]

- 1.) *Vámbéry*: Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik. Innsbruck 1870. - *Radloff*: Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun. I. Theil. St. Petersburg, 1891. - V. ö. G. *Schlegel*: Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara Balgassun. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. IX.) Helsingfors, 1896. 58-60. 1.
- 2.) Die Sprache und Schrift der Uiguren. 58-60. 1.
- 3.) Stan *Julien*: Documents historique sur les Tou-kioeu. (Journal Asiatique. VI. évfoly. III. köt. 1864. 351. 1.)
- 4.) *Bitsurin* orosz ford. alapján *Radloff* i. m. LXXXIV. 1.
- 5.) *Vámbéry*. Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 269-270. 1. - U. a.: Uig. Sprachmonumente. 212. 1.
- 6.) L'Histoire Généalogique des Tartares, a Leyde 1726. 143. 1.
- 7.) Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 409-411. 1. II., V. és XII. tábla.
- 8.) Antiquités du Nord Finno-Ougrien. I. Livr. Ages de la pierre et du bronze. Helsingfors, St. Petersbourg, Paris 1877. 73. 1.
- 9.) Inscriptions de l'Iénissei recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archeologie. Helsingfors, 1889. - E mű terjedelmes bevezetésében *Aspelin* a felfedezések történetét részletesen ismerteti. Itt említjük meg, hogy a kiadvány pótléka gyanánt néhány újabb lelet szövegével kapcsolatban O. *Donner* 1892-ben egy szótárt adott ki (Wörterverzeichnis zu den Inser. de l'Iénissei. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. IV.).
- 10.) Inscriptions de l'Orchon recueillies par l'expédition finnoise 1090. et publiées par la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors, 1893.
- 11.) Atlas der Alterthümer der Mongolei. Im Auftrage der Kaiserl. Akademie herausgegeben von Dr. W. *Radloff*. I. Lieferung. St. Petersburg, 1892. (A II. közlés 1893-ban, a III. pedig 1896-ban jelent meg.)
- 12.) *Thomsen*: Déchiffrement des inscriptions de l'Orchon et de l'Iénisséi. Notice préliminaire. Extrait du Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et Lettres de Danemark pour l'année 1903. (285-299. I) Kopenhága, 1894. (Ismertette *Simonyi Zsigmond*; Esemény az urálaltáji nyelvészet terén. Nyelvtud. Közlemények, 1894. I. füzet.)
- 13.) La Stèle funéraire du Teghin Giogh. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. III.) Helsingfors, 1892.
- 14.) Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. I. Lieferung. St. Petersburg, 1894. - A teljes I. kötet az elhamarkodott első füzet hibésnek helyreigazításával 1895-ben jelent meg. - Neue Folge. Nebst einer Abhandlung **von** W. *Barthold*: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. St. Petersburg, 1897. - Zweite Folge. W. *Radloff*: Die Inschrift der Tonjukuk. Fr. *Birth*: Nachworte zur Inschrift der Tonjukuk. W. *Barthold*: Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen. St. Petersburg, 1899.
- 15.) Inscriptions de l'Orchon (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V.) Helsingfors, 1896.
- 16.) A török hangzók osztályozására vonatkozólag 1. *Radloff*: Phonetik der nördlichen Türk Sprachen. Leipzig, 1883.

- 17.) [kép "1"] Magyarul: "Megemlékezem bátyámról... n-ről".
- 18.) D. *Klemen*: Turfan und seine Alterthümer. (Nachrichten über die von der kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu St.-Petersburg im Jahre 1898. ausgerüstete Expedition nach Turfan. St.-Petersbourg, 1899. 38, 81-82. 1.). - V. ö. *Kallaur* turkestáni felfedezéseivel (*Radloff*: Die alttürkischen Inschriften. Neue Folge. Anhang. 14. 1.).
- 19.) Altuigurische Sprachproben aus Turfan (az idezett: Nachrichten etc. 81. 1.).
- 20.) [kép "1"] Magyarul: "Én írtam".
- 21.) L. *Radloff* érdekes reconstitúcióit s a dialectusok keveredésére vonatkozó vázlatát i. m. Neue Folge. 42-45.1.
- 22.) [kép "1"] Magyarul: "Én, az éghez hasonló égből származó Bilge (fehér) kágán, akkor lettem hatalmassá, (mert az ég) híremet szétszórta, halljátok összetömörülve, családom, katonáim, bölcseim, népeim, egyik részről ti Sadapit urak..." - Megjegyzem, hogy a szöveg megfejtése előtt retousirozott levonat 1., 7. és 15. szavában (a 108. sz. ábrán) egy-egy hibás betű található.
- 23.) *Radloff*: Die alttürkischeii Inschriften, 30-31. 1. (A kiejtés szerinti átírás orosz betűit mi latinnal helyettesítettük). - *Thomsen*: Inscriptions de l'Orchon, 114-115. 1.
- 24.) *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften, 30. 1.
- 25.) *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften, 329-330. 1.
- 26.) Szó szerinti fordítását 1. *Radloff*: Das Kudatku Bilig, I. rész, XXIII-XXIV. 1.
- 27.) V. ö. *Aspelin*: i. m. 74. 1. 337. ábra, melyet először G. *Spassky* közölt a szentpétervári földrajzi társaság orosz nyelvű közleményeinek XII. kötetében. Újabbán kiadta *Radloff*: Atlas, LXXXVIK. ábra. Szövegét megfejtette u. a.: Die alttürk. Inschriften, 327-328. 1.
- 28.) *Radloff*: Die alttürkischen Inschriften. Neue Folge. Anhang, 13. 1.
- 29.) O. *Donner*: Inscriptions en caractères de l'énissei. Système d'écriture. Langue. (Inscr. de l'Orchon, XXXIX-XLIX. 1.) 1892.
- 30.) U. a.: Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. (Journal de la Société Finno-Ougrienne. XIV.). Helsingfors, 1896.
- 31.) I. m. "Remarques sur l'origine de l'alphabet" cz. fejezetében, 44-54. 1.

AZ ORKHONI ROVÁSÍRÁSOS TÖRTÉNELEM

A világhírű Orkhon-i feliratok felfedezése 1889-ben forradalmat jelentett a mongóliai sztyeppéken, Karakorum központtal megszervezett és rég letűnt népeknek nemcsak történetében, hanem az írástudományában is. Nyelvük is ekkor lett egészen világossá és érthetővé. JADRINCEV orosz régész, a szerencsés felfedező olyan bőséges, egészen új és eddig ismeretlen rovásanyaggal jelentkezett a tudósok világában, aminőre alig találunk példát. A felfedezés jelentőségével az egész tudományos világ azonnal tisztában volt és megindult a versengés egyelőre csak a feliratok, síremlékek képeinek összegyűjtésére, majd azok elemzésére és szövegük megfejtésére finnek és oroszok közt.

Amint előkerültek az orkhoni feliratok, az eddig csak apró szövegek, töredékes írások egyszeriben felduzzadtak a két terjedelmes felirat szövegével. Különösen két emlékkő volt e tekintetben jelentős: BILGE kágán 732-ből származó emléke és öccsének, a jeles hadvezérnek KÜL TEGIN kágánnak 734-

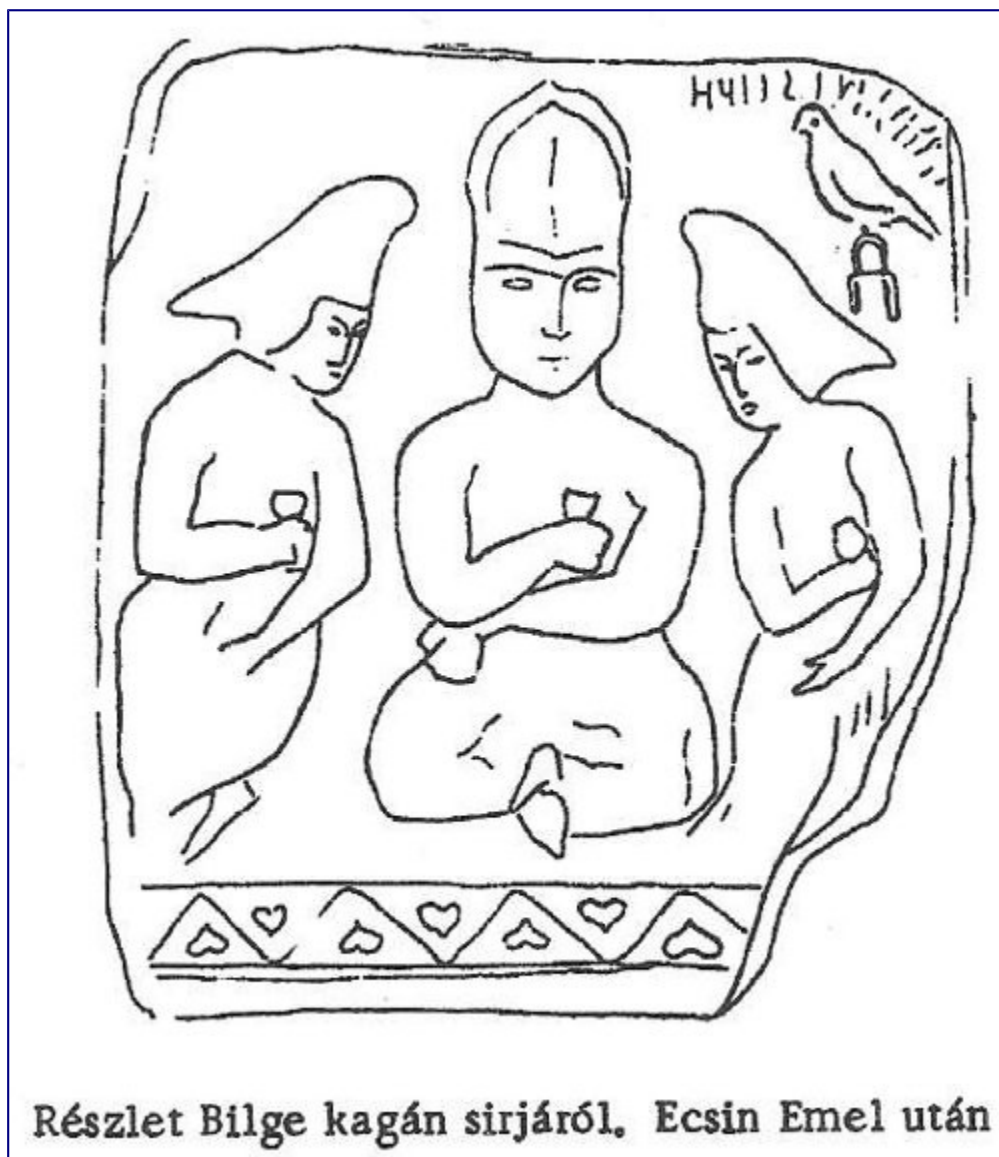
ben emelt sírköve.

A két új lelet már méreteiben és kivitelezésében is imponzáns volt. Az első, BILGE kagáné még sértetlenül állt eredeti helyén kőalapzatba beágyazva. A 332 centiméternyi magas kőoszlop oldalait 231 centiméternyi felső részén felírás tölti be egészen tömör szövegezéssel. Az oszlop szélessége 132 cm. vastagsága pedig 46 cm. A második emlékkövet, amelyet TONJUKUK íratott KÜL TEGIN sírjára, valamikor ledöntötték az eredeti talpazatról és négy darabba törve került az örökös szélhordta homok alá. Ennek is mind négy oldala zsúfolva van írással.

Óriási segítséget jelentett a szövegek megfejtésénél az a körülmény, hogy az emlékkövek egy-egy oldalát kínai nyelvű felirat fedte. Ennek alapján legalább már a tartalomról előre némi fogalmat alkothattak az íráskutatók. A kínai évkönyvekből ui. ismeretesek voltak a feliratban szereplő személyek. Hogy a kínai és az egyelőre ismeretlen nyelvű szöveg nem lehet teljesen azonos, az az első pillanatra nyilvánvaló volt, hiszen a kínai szöveg sokkalta terjedelmesebb volt, mint a rovásírásos felirat.

Az ótörök szöveg megfejtésének történetéről, THOMSEN és más írástörténészek leleményes kísérleteiről SEBESTYÉN GYULA rövid összefoglalását közlöm a későbbiek során. Ehelyütt csak ECSIN EMEL török régész nyomán ("Oldrug Turug", Ankara 1958) ismertetem kiegészítésként a sokkal később felfedezett BILGE kagán koporsót. Egyszerű, de szinte fenséges a maga titokzatosságával és szimbólumaival. BILGE kagán alakja és a két oldalán tisztelettel feléje hajló személy komor méltósággal tartja a törökös eredetű népek hite szerint "a lélek székhelye", a májuk felett az ősi áldozaticsészét. Jobb felső sarokban pedig az elszállt és "súlyommá változott" lélek szimbóluma ül a magas eget jelölő boltozaton. Minket azonban írástörténeti szempontból a rovásjegyekkel megörökített két kőfaragó neve érdekel: CSINER és AS-GANAZER ERAGAR hajdani írástudó művészek nevei.

Hogy az orkhoni feliratok szövegében rejlő történelmet idő- és térbeli keretbe helyezhessük, érdemes, sőt szükséges az írástörténelmi eszközök szerepének felmérése. A két felirat népét is ismernünk kell, hiszen nemcsak a földrajzi bölcsője azonos a mgyarság rokonnépeivel, hanem faji és kulturális azonosság is fennáll. Az ótörök népek történetére vonatkozó hatalmas szakirodalom bőséges anyagából a magyar LIGETI professzor "**Az ismeretlen Belső-Ázsia**" c. könyvének sűrített részlegét idézem:

"A kínaiak szerint a türk nép messze északon, az Orkhon és Szelenga mellett él, nyájait legeltetve vándorol egyik helyről a másikra, nemez-sátorban lakik és él-hal a vitézi életért. Róluk is kiderült, hogy nem afféle szedett-vedett hordákból állanak, hanem szervezett államuk van; főméltóságai közül a kínai történetírók 28-félét tartanak számon, közülük 9-10-nek még türk nyelven is feljegyezték a nevét. Ezek közül való a JABGU, a TEGIN, SÁD, a TARKÁN, amelyek a megszólaltatott feliratos köveken most előkerültek... Az előkelőt a földbe temetik és sírjára annyi követ raknak, ahány ellenséget megölt a csatában. Nem ritka az olyan vitéz harcos, akinek sírját száz, sőt ezer kő borítja. Fejedelmük a kagán, az Altaj egyik szárnyában, amelyet ők a nyelvükön ÖTÜKEN-

hegységnek neveznek, tarja szállását. Ebben a hegyben az egyik barlang az ősök szentélye, ahol minden évben megjelennek a fejedelem vezetésével az összes türk főemberek és áldozatokat mutatnak be... Jó darabig szolgaságban éltek, a hegyekben bányászattal foglalkoztak és uraiknak, az ázsiai avaroknak vagy zsuan-zsuanoknak ők voltak a leghíresebb kovácsai. De 522-ben ütött a szabadulásuk órája, első vitéz fejedelmük, akit a feliratok BUMIN kagánnak neveznek, kivívta népe szabadságát..."

A többi már hadd mondják el az emlékkövek. Kőberótt, igazi történetek ezek, amelyek lehetővé tették, hogy az addig csak homályos körvonalakban sejtelemszerűen, félig ismeretlenül meglapuló történelem sok-sok apró részlete feltáruljon. Az alábbiakban közlöm BILGE és KÜL TEGIN kagánok emlékköveinek teljes feliratát, az utóbbit a neves vezérnek, TONJUKUK sádnak megszövegezésében.

BILGE KAGÁN SÍRFELIRATA

Déli oldal:

Én az ég Teremtőjéhez hasonló, a Teremtőtől született BILGE kagán, a törökök kagánja, ebben az időben uralkodtam. Hallgassátok szavait sorra végig, elsőnek is ti fiatalabb testvéreim és fiam és veletek együtt minden nemzetségem és népe. Ti a jobbon álló SADAPIT bégek, Ti a balomon álló TARKÁNOK és BURJUK fejedelmek, Ti harminc-törökök, tokuz-oguzok fejedelmei és népe s hogy szavaimat jól értsétek, erősen figyelmezzetek.

Előttem napkeltéig, jobbomon nap delelőig, hátam mögött napnyugtáig, északra éjfél tájig reám tekint minden földi nép, melyeket birodalmammá szerveztem és még ma is e tájakon él.

Amikor még a mai romlottság nem létezett s a törökök kagánja az ÖTÜKEN erdeiben uralkodott, semmi baja sem volt a népnek. Keletre a SANTUNG síkságig vezettem a népem s majdnem elértem a tengert. Délre a tokuz határon az ERSZEN birodalomig hatoltam seregem s majdnem elértem Tibetig. Nyugatra a GYÖNGY-folyón túli Vas-Kapuig vezettem hadaim, északon a GÖR BAJIRGU föld határáig vezettem hadaimat. Ilyen nagy területekre vezettem hadaimat és hatoltam el seregeimmel.

Az ÖTÜKEN-erdőkben senki sem uralkodott rajtunk. Az ÖTÜKEN rengetegje volta kiindulóhelyünk, ahol megszerveztük birodalmunkat. Míg ezen a helyen voltunk, meg voltunk a kínai néppel barátkozva. A kínai birodalom elárasztott bennünket arannyal és ezüsttel, brokáttal és selyemmel. Szavuk behízsgáló, bőségük csábító volt. Édes szavakkal, elpuhító bőségükkel elkábította és magához édesgette a távoli népeket s azok akik közelükben letelepedtek, eltanulták tőlük gonosz tudásukat. Ha valaki vétkezett is ellenük, nem torolták meg és nem irtották ki nemzetségét a csecsszopókig. De behízsgálóan édes szavától, csábító gazdagságától elkábulva annál többen pusztultak el soraidból is, óh törökök népe!

Amikor egyesek óvtak téged, óh törökök népe és azt mondták: "A CSUGAJ erdőségben ne, hanem a nyílt síkságon telepedjünk meg együtt" s ezeket a tanácsadókat a gonoszlelkűek így vezették félre: "Ha távol maradsz tőle, az ajándék selejtjét, ha közel vagy a javát kapod". Ezt mondván, félrevezették őket. A tudatlanok elhitték a csábító beszédet s közelükbe telepedvén sokan elpusztultak közülök. Ha tehát arra a vidékre akarsz menni, óh törökök népe, el fogsz ott pusztulni! Ha azonban az ÖTÜKEN erdeiben maradsz és onnan küldöd szét karavánjaidat, semmi bajod nem esik. Ha az ÖTÜKEN ezen vidékén maradsz és lakozol, jómódod örökké fog tartani, míg ott élsz. Soványan és éhesen nem is tudsz róla, mi a jólakottság, de ha egyszer jóllaksz, nem gondolsz többé arra, hogy mi is az éhség!

De Te nem hallgattál a Téged gyámolító bölcs kagánod szavára. Ezért szétszórattál, végleg elerőtlenedtél és erőid kimerültek. Mindnyájan, akik ottmaradtatok, félig élve, félig holtan bolyongtok egy helyről a másikra.

A Teremtő Ég rendelkezéséből és a Jó Sors szándékából kagán lettem. Trónomra ülve sorra összegyűjtöttem a koldusi és nyomorgó népet s a szegénységet gazdagsággal, megfogyatkozottakat bőséggel láttam el. Vagy talán valami valótlan szavaimmal? Hallgassátok meg ezt, óh türk nép és bégjei! Ide véstem, hogy a türkök népeit sorra össze gyűjtsétek, megszervezzétek újból birodalmamat, de azt is belevéstem, hogy ti miként hullottatok szét, amikor rosszútra tértetek. Minden elhangzott szómat bevéstem az emlékkő lapjain, amit nektek elmondottam. Olvasván azt, értsétek meg a benne mondottakat mindnyájan. Vagy még tévelyegtek-e türk népek fejedelmei, akik trónomra tekintetek?

A kínai császártól kértem írástudó művészeket és velük készítettem el az emlék-követ. A kínai császár eleget tett kérésemnek és nem utasította el s udvari mestereit is elküldte hozzám. Fényes emléktaplomot emeltem velük s ezt kívül-belül művész módjára képekkel díszítettem. Emlékkövet állítottam s szívből eredő szavaimat sorra rávéstem. Olvasván, értsétek meg azokat a sorokat, ti mindnyájan, Ti a Tíz Nyíl fiai és alattvalói. Arra tekintvén, tudja meg mindenki, hogy ezt az írást unokatestvére készítette és írta meg JOL TEGIN néven.

Keleti oldal:

Amikor a fent TEREMTŐ kék ÉG s lent a fekete Föld megteremtett a kettő közé az ember fiai teremtettek meg. Az ember fiai fölött ősapám BUMIN kagán és ISTEMI kagán uralkodott. Trónukra ülven megszervezték a türk nép birodalmát és annak törvényeit. A négy világtája mind ellenségük volt, de hadakat vezetve ellenük sorra meghódoltak és engedelmes alattvalókká lettek. Akinek feje volt, meghajlították, akinek térde volt földre kényszerítették és letelepítették őket a KADIRKÁN tövében a hegységtől keletre és a Vas-Kapuig nyugatra. E két vidék között, ilyen végtelen területen uralkodtak, miközben megszervezték a fejedelem és ország nélkül élő türköknek törzseit. Bölcs kagánok és vitéz uralkodók voltak. Fejedelmeik és népeik egyetértésben éltek, BURJUK vezetőik is bölcsök, hősök voltak. Ezért tudtak hatalmas birodalmat szervezni és azt törvényekkel megszorítani. Sorsuk rendelkezése szerint haltak meg a kitűzött időben és sorra eljöttek a gyászoló népek: keletről a távoli BÖKLI nép, a kínaiak s tibetiek is és az APAR, bizánciak kirgiziek, három KURIKÁN, harminc türkök, kitájok és a TATABI nép. Mindnyájan halotti rívást, tört tartottak és siratást. Ilyen híres nevezetes kagánok voltak ők!

Utánuk fiatalabb testvéreik lettek a kagánok, majd az ő fiaik lettek a kagánok. De a fiatalabb testvérek nem értek fel a hajdani kagánokkal és a fiuk sem az apjaikhoz hasonlítottak. Nem uralkodtak bölcs kagánok módjára, tanácsadó BURJUK-jaik is tudatlanok és még több: gonoszok voltak. A fejedelmek és a nép viszályai miatt, a kínaiak álnoksága és alattomosága miatt, az ifjabb és idősebb testvérek közti viszálykodások miatt romlásba romlott a türkök birodalma és elpusztult törvényes kagánja. A nemes fiakból kínai szolgák, türk szűzleányokból kínai rabszolganők lettek. A türkök vezérei elvetették ősi neveiket és felvették a kínai előkelők neveit s rajtuk keresztül a kínai császárnak engedelmeskedtek ötven éven keresztül. Pedig közben keleten a keleti BÖKLI-kagánig, nyugaton a Vas-Kapuig vezettek hadakat és mindig győztek, de most az országokat nem maguknak, hanem a kínai császárnak hódították.

Ekkor a türk népek nagy része ezeket mondta: "Olyan név voltam, melynek saját birodalma volt. Hol van most ezen birodalmunk? Kiknek szerzek én most országokat"? - majd azt mondta "Olyan nép voltam, melynek saját kagánja volt. Hol van most az én kagánom? Milyen kagánért harcolok most?" Ezeket mondván, fellázadt a kínai császár ellen. De fellázadva, nem tudott jól megszervezkedni, harcra felkészülni, leverve lázadását újra rabigába kényszerült. A kínai császár pedig semmit sem törődött a türk nép vérével és erejével s azt mondogatta: "Hadd haljon ki, hadd pusztuljon el a türkök népe" és ez

valóban elindult a pusztulás útjára.

De fent a Teremtő Ég és lent a szent türk Föld-Víz határozott: Felemelte atyámat ELTERIS kagánt s anyámat ELBILGE katunt s az ég tetejéről úgy segítette őket, hogy a türkök népe ne pusztuljon el, hanem újból néppé legyen.

Atyám, a kagán, tizenhét emberével szállt harcba. Amint híreterjedt, hogy hadba szállott, a városban lakók a hegyekre vonultak, a hegyeken lakók a völgyekbe szálltak s ott összegyűlvén összesen hetvenre szaporodtak. S az Ég Teremtő olyan erőt nyújtott nekik, hogy kagán-atyám serege a farkasokhoz hasonló lett s ellenségei a bárányok gyengeségével egyenlővé váltak. Hadat vezetvén így keletre-nyugatra, népét összegyűjtötte és így hatszázan lettek.

Mikor számuk hétszázra szaporodott, őseim törvényei szerint megszervezte és életre keltette a népet, amelynek eddig nem volt birodalma és kagánja. Megszervezte azután a TÖLCS és TARD népeket és a JABGUT s a SÁDOT rendelte följük. Délen a kínai nép volt ellensége, északon BÁZ kagán és az ő népe a tokuz-oguz nép volt ellensége, a kirgiz, kurikán, harmincas-tatár, kitaj, tatabi, mind-mind ellensége volt.

Mégis negyvenhétszer vonult hadba és húsz csatát vívott és az Ég TEREMTŐ úgy-akarta, elvette a birodalmát azoknak, akiké az addig volt, megfosztotta kagánjuktól azokat, akiknek volt, térdeiket földrenyomta azoknak, akiknek volt s akiknek magas feje volt, azokat lehajlította.

Miután ily nagy hatalmat és birodalmat szerzett, meghalt az én kagán-atyám. Sírjára kagán-atyámnak először BÁZ kagán fejdíszét tettük le. Aztán nagybátyám vette át a hatalmat. Mikor kagán-bátyám trónjára ült, újból megszervezte és felemelte a türkök népét, gazdaggá tette a szegényeket és megsokszorozta a csekényszámu népet. Én magam a TARD nép sádja voltam kagán-bátyám uralma alatt. Keletre a Zöld-folyóig vezettünk hadat és a Santung síkságig értünk hadainkkal kagán-bátyámmal, nyugatra a Vas-Kapuig értünk és a KÖGMEN-hegységen túl a kirgizek földjéig hadakoztunk. Összesen huszonöttször vezettünk hadat és tizenháromszor ütköztünk meg. Elvettük birodalmát, attól, akié volt, megfosztottuk kagánjától azokat, akiknek volt, térdre kényszerítettük, akinek térde volt és fejet hajtattunk azzal, akinek feje volt.

A TÜRGIS kagán és népe népeim alá tartozott, de tudatlansága és álnoksága miatt velünk szemben megöletett, papjai és fejedelmei is sorra megölettek. A Tíz Nyíl-Népe nehéz sorra jutott. S hogy az őseink által szerzett föld és víz gazdátlan ne maradjon uralkodója nélkül, az ÁZ népet megszervezván BARS fejedelemnek kagáni címet adományoztunk s neki adtuk kisebbik hűgunkat, a hercegnőt. De vétkezett ellenünk és ezért ő megöletett, népei rabszolgává, leányai rabszolganőkké tétettek. S hogy a KÖGMEN föld és víz ne maradjon uralkodó nélkül, miközben az ÁZ és KIRGIZ népeket megszerveztük, eljöttünk és megvívtunk velük, de országaikat ismét visszaadva nekik együtt éltünk velük.

Keleten a Kadirkán-hegyen túlig telepítettük népeinket. Nyugaton a KENGÜ TARMÁNIG hatoltunk és szerveztük meg a türk népeket. Annak idején a rabszolgának is saját rabszolgája s rabszolganőnek saját rabszolganője volt s kisebbik testvér nem tudott a nagyobbik testvérről, fiú nem tudott apjáról, oly hatalmas és nagy volt birodalmunk amelyet mi hódítottunk és szerveztünk meg.

Az ÉG TEREMTŐ, aki atyámat kagánná, anyámat katunná emelte fel, hogy a türk nép újból szét ne hull[!]jon kagán-bátyám halála után kagánná engem tett, hogy népemnek híre szét ne hulljon és neve semmivé ne váljon. Én magam nem egy gazdag és hatalmas népnek lettem kagánja. Alattvalóim befelé éhező, kifelé ruhátlan, leromlott és elgyengült és ezeknek álltam élére. Tanácskoztam öcsémmel KÜL TEGINNEL, hogy a nép nevét a pusztulástól óvjam. Türk népem gondjáért éjjel nem volt álomom,

nappal nyugvásom. KÜL TEGIN öcsémrel és két SÁDOMMAL együtt halálra fáradoztunk, de nem is hiába, mert most [most] már elértem, hogy népem törzsei nem voltak többé, mint tűz és víz egymáshoz.

Amikor kagán lettem, gyalogszerrel, lerongyolódva és kimerülten özönlött hozzám vissza a nép szétszóródásából. Hogy felemeljem őket, tizenkét hadjáratot vezettem északra az oguzok ellen, keletre a kitajok és tatbik ellen, délre a kínaiak ellen.

A négy világtáj minden népét uralmam alá vettem, békét teremtettem közöttük és ők mind urunként [urukként?] tiszteltek.

Miután annyit fáradozott és oly nagy hatalmat szerzett, a Sors rendelése szerint az én öcsém, KÜL TEGIN meghalt. Mikor kagán-atyám meghalt öcsém, KÜL TEGIN csak hat éves volt, de anyámnak az UMAJ istennőhöz hasonló katunnak szerencséjére már tíz éves korában felvehette a férfi nevet. Tizenhat éves korában pedig már így gyarapította kagán-nagybátyám birodalmát és hatalmát: Hadat vezettünk ALTI CSUB és SZOGD népe ellen s elpusztítottuk őket. A kínai ONG TUTUK öt töményből álló seregével jött ellenünk s mi megvívunk velük. KÜL TEGIN gyalogszerrel indult rohamra. ONG TUTUKOT, a vezért személyesen fogta el és fegyveresen kísérte a kagán elé. Hadseregét megsemmisítettük. Mikor huszonegy éves lett, CSACSA CSENGÜ ellen harcoltunk. A vitéz KÜL TEGIN először TADIK CSUR nevű pejlovára szállva indult a csatába, de azt a szép lovát ott megölték. Másodsorra ISBARA GYAMTÁR szürke lován harcolt, de ezt is megölték ott. Harmadszorra TEGIN SZILI fejedelem lován a KEDIMLI vörösbarba paripáján indult, de ez a ló is elpusztult. Pajzsára és páncéljára több, mint száz nyíl hullott de fejét és melvétjét egyetlen sem érte. Jól tudjátok, ti türk fejedelmek, hogyan támadott ő. Azt a sereget is megsemmisítettük ott. Aztán a GÖR BAJIRGU pap lett ellenfelünk ULUG ERKIN néven. A TÜRKI JARGUN-tó mellett szétszórtuk és megsemmisítettük seregét, ULUG ERKIN alig pár emberével tudott elmenekülni.

Mikor KÜL TEGIN huszonhat éves lett, a kirgizek ellen vezettünk hadjáratot. Magas hóban, lándzsái magasban törtünk magunknak utat és átkeltünk a KÖGMEN-erdőségen és álmában ütöttünk rajta kirgiz ellenségen, megütköztünk kagánjával a SZONGA erdőségben. KÜL TEGIN a szép fehér ménjén BAJIRGUN szállt rohamra. Egy embert eltalált nyilával, két embert egymás után átszúrt lándzsájával. Ebben az ütközetben BAJIRGU, a fehér mén eltörte felső combcsontját. A kirgiz kagánt megöltük, birodalmát elvettük.

Ugyanezen az évben, az ALTUN hegységen átkelve, az IRTIS folyón túl, a türgisek ellen vonultunk hadba s álmukban megleptük őket. Mint tűz és szélvihar rohant reánk a türgis kagán serege BULCSU pataknál. De megvívunk vele. KÜL TEGIN itt BASGU nevű szürke lovára szállva indult a harcba. BASGU lova itt elpusztult. Visszatértében elfogta a türkis kagán parancsnokát, az ÁZ nép TUTUKJÁT. A kagánt ott megöltük, birodalmát elvettük. Az egész KARA-TÜRKIS nép meghódolt és a TABAR mellett telepítettük meg őket.

Visszatérvén a GYÖNGYÖS-folyón túl a Vas-Kapuig vezettük hadainkat, hogy megszervezzük a SZOGD népet. Aztán a KARA TÜRKIS nép lázadott és a KEN GERECS felé vonult. Seregeink lovai kiaszottak és élelem nélkül fáradtak voltak. Élelmünk nem igen volt. Ekkor gonosz és vakmerő emberek támadtak reánk. Kétségbeejtő helyzetünkben KÜL TEGINT küld[t]ük ellenük egy maroknyi csapattal. Nagy harcot vívtunk, KÜL TEGIN az ALP SALCSI nevű fehér lovára pattanva indult támadásra. Elpusztította és leverte a kara türgis népet. Onnan visszatérve...

Északi oldal:

KOSU TUTUK lovasával harcolt. Megölte összes ellenségeit, embereit elfogta, vagyonát és sátrait elzsákmányolta. Amikor KÜL TEGIN huszonhét [huszonhét] éves lett, a KARLUKOK szá[ba]d és

független népe vált ellenségé. A Szent TAMA forrásnál ütköztünk meg velük. E harcok idején KÜL TEGIN már harminc éves volt. Ekkor az ÁZ nép lett ellenfelünk. A KARA KÖL tónál ütköztünk meg. KÜL TEGIN ez évben harmin[c]egy éves lett. ALP SALCSI nevű fehér lovára szállva támadott és az ÁZ nép ELTE bíróját elfogta, népét megsemmisítette. Amikor kagán-nagybátyám birodalmában belső zavargások kezdődtek, a nép és fejedelmei gyűlölködni kezdtek, az IZGIL nép rontott ránk. KÜL TEGIN ismét ALP SALCSI nevű fehér lován szállt harcba, ez a ló elhullt ebben az ütközetben, de az IZGIL nép elpusztult.

A TOKUZ-OGUZ nép az én népem volt, de amikor az Ég és Föld erői összezavarták eszünket, ellenségünk lettek. Egy évben ötször vezettünk hadat ellenük. Először TOGU BÁLIKNÁL hadakoztunk. KÜL TEGIN most AZMAN nevű fehér lován szállt harcba, hat embert szúrt le lándzsájával, a hetediket közelharcban karddal vágta le. Másodszorra az EDIS néppel harcoltunk a KUS LAK mellett. Itt KÜL TEGIN az ÁZ nevű sötétbarna lován indult harcba és egy embert leszúrt, kilencet üldözés közben kaszabolta le. Az EDIS nép is elpusztult ebben a harcban. Harmadik harcunk ... (kibetűzhetetlen név) közelében zajlott le az OGUZOKKAL. Itt KÜL TEGIN a szép fehér AZMAN nevű lovával szállt hadra. A sereget legyőztük s birodalmat alkottunk. Negyedik ízben a CSUSZ-forrás mellett harcoltunk. A türk nép ekkor már nyugtalan volt és elcsüggedt. De KÜL TEGIN újból szétszórta az először ránk törő ellenséget s TONGRA TEGIN temetésénél bekerítettük és megöltük az egyik TONGRA-nemzetségbeli ALP AGUT és tíz emberét. Ötödik ízben ES GENCSI KADAZ mellett harcoltunk az oguzokkal. Itt KÜL TEGIN ismét ÁZ nevű sötétbarna ménjén szállt harcba és két ellenfelet leszúrt lándzsájával... Megsemmisült akkor ott az a hadsereg. A telet MAGI KURGÁN mellett töltöttük s nyáron újból megindítottuk seregeinket az oguzok ellen. KÜL TEGINT bízunk meg otthonunk védelmével. Oguz ellenségeink megrohanták az ordut. KÜL TEGIN ekkor ÖG SZIZ nevű fehér lovára pattant és ellenük támadott. Kilenc [Kilenc] harcost szúrt le, de az ordut nem adta fel az ellenségnek. Anyám, a KATUN s rajta kívül mostohaanyáim, néném, sógornőim és hercegnőim, mindnyájan, akik életben maradtak, rabszolgákká lettek volna, s akik a táborban maradtak az utakon elhullottak volna, ha KÜL TEGIN nem lett volna, mind elpusztultak volna!

S most KÜL TEGIN kagán-öcsém nincs többé! Én pedig szomorkodom, látó szemeim mintha nem látnának, gondolkozó elmém, mintha nem gondolkozna, bánat borult reám. De az ember fia mind arra teremtett, hogy meghaljon, mikor az ÉG az időt kijelölte számára. Így szomorkodtam én. Míg szememből a könny ömlött, szívemből zokogás szakadt fel, újra meg újra csak szomorkodtam. Keseregtem azt gondolván, hogy a két SÁD és testvéreim, fiam, fejedelmeim és népem szeme tönkremegy a sírástól.

A kitaj és tatibi nép UDAR CSENGU vezetésével jött, hogy részt vegyen a temetési szertartáson és a gyászban. A kínai császártól ISI JILI KENG jött el. Töménytelen drágaságot, mérhetetlen aranyat és ezüstöt hozott. A tibeti kagántól a BÖLÖN jött el. Nyugatra és a napnyugtán fekvő országokból a szogd, a perzsa és a bukarai néptől NENG CSENGÜ és OGUL TARKÁNY jöttek el. A Tíz Nyíl-néptől, fiamtól a türgis kagántól MAKARACS pecsétőr és OGUZ BILGE pecsétőr jöttek el, a kirgiz kagántól TARD INANCS UCSUR jött el. Az emlékfalakat megépíteni, képeket előkészíteni, az emlékkövet felállítani, a kínai császár embere és CSANG CSENGÜ jött el.

Északkeleti oldal:

KÜL TEGIN a birka-évének (731) tizenhetedik napján halt meg. A kilencedik hónap huszonhetedik napján tartottuk a temetést. Az emlékcsarnokot a képekkel és az emlékkövet a majom-évben (732) a hetedik hónap huszonhetedik napján avattuk fel. KÜL TEGIN életének negyvenhetedik évében halt meg. Mindezt a sok művészt a TOJGUN (TEGIN) és az ELTE BIR hozatta...

KÜL TEGIN SÍRFELIRATA

Én, a bölcs TONJUKUK, személyemben, a kínai birodalom alattvalójaként jöttem e világra. A türkök népe akkoriban a kínaiak uralma alatt volt és a türköknek akkoriban nem volt kagánja. Utóbb elszakadt a kínaiaktól és saját fejedelmet választott, de kagánját újból letéve ismét a kínaiak uralma alá jutott. Ekkor az Ég TEREMTŐJE így szólt: Én kagánt adtam neked s te a kagánodat elhagytad és újra mások alattvalóivá lettél! S behódolásuk miatt az Ég elpusztította őket. A türk nép meghalt, elpusztult, semmivé lett! A türk nép helyén semmi féle szervezet nem maradt.

De azok, akik fák és kövek közt maradtak, összegyűlvén hétszázra szaporodtak. Két harmad részük lovas vitéz volt, egyharmad részük gyalogos volt. A hétszáz ember vezére, a legnagyobb köztük a SÁD volt. "Álljatok mellém!" - mondta s én a bölcs TONJUKUK, én voltam az, aki hozzá csatlakoztam. És így gondolkodtam: Ha az ember kérdezi: "Biztassam-e, hogy legyen a kagán", tanakodva gondoltam: Ha a sovány és a kövér bika között távolból akar valaki különbséget tenni, nem tudhatja, hogy az kövér bika-e, vagy a sovány bika. Így gondolkodtam én. S azután - mert az Ég megváltoztatta és világosította elmémet - biztattam, hogy legyen kagán. ELTERIS kagán akarok lenni, mellettem a bölcs TONJUKUKKAL, BOJLA és BAGA TARKÁNYOKKAL az oldalamon - mondotta.

Délen kínaiakat, keleten kitajokat, északon oguzokat pusztított el nagy számban. Én voltam az ő társa a bölcsességben, én voltam részese dicsőségében. Mikor a CSUGALJ vidéki fennsíkon és a KARA KUM síkságon tartózkodtunk, elleneink úgy leselkedtek reánk körös körül, mint ragadozó madarak a hullára, mert a népnek nem volt mit ennie, vaddal és nyúllal táplálkoztunk csupán.

Miközben így szorongva éltünk, kém jött hozzánk az oguzoktól. A kém szava ez vala: "A tokuz-oguz nép fölött egy kagán lett úrrá s állítólag elküldte a kínaiakhoz a KUNI CSENGÜT, a kitajokhoz a TONGRA SZEM követet és ilyen üzenetet küldött: Úgy hírlik, a kisszámú türk nép mozgolódni kezdett s azt mondják, kagánja hős, tanácsadója pedig bölcs. Ha ez a két személy életben marad, téged, te kínai nép, el fog pusztítani - mondom én - keleten, téged, te kitaj nép, el fog pusztítani - mondom én - s minket oguzokat is meg fog semmisíteni - mondom ezt én! Ezért támadjátok meg őt, ti kínaiak délről, ti kitajok keletről én megtámadom északról őt... A türk nép földjén ne legyen többé kagán! Ha lehet, semmisítsük meg ezt a kagánt!"

Amikor ezeket a szavakat meghallottam, éjjel nem jött álom szememre, nappal a megnyugvással nem találkoztam. Aztán kagánomhoz mentem és előadtam tanácsom. Így adtam elő: "He ezek hárman, a kínaiak, oguzok és kitajok egyesülnek, végünk lesz mint akiknek a belseje saját külseje által markolatott meg. A vékonyat összehajtani elég könnyű, a gyengét széttörni elég könnyű. De ha a vékony vastaggá lesz, összehajtása már nagy feladat, ha a gyenge megerősül, széttörése hősi feladat. Nekünk magunknak kell indulnunk két-három ezernyi haddal keletre a kitajok ellen, délre a kínaiak, északra az oguzok ellen. Lehetséges-e ez?" - Így adtam elő.

Kagánom kegyeskedett tanácsom-kérdésem meghallgatni, amit én személyemben, a bölcs TONJUKUK neki előadtam. Mondta nekem: "Vezesd a hadakat saját belátásod szerint!". A KÉK ÖNGÖN áthatolva, az ÖTÜKEN erdőség felé vezettem a sereget. Az oguzok teheneikkel és terhethordó állataikkal vonultak a TOLA folyó mentén. Az ő seregük hatezer főnyi volt, mi kétezren voltunk. Megvívtunk egymással. Az Ég kegyes volt hozzánk, legyőztük őket. Sokan a folyóba zuhantak, vagy üldözés közben pusztultak el. Aztán az oguzok mind hozzám csatlakoztak. Amikor meghallották, hogy a türk népet a mondott ÖTÜKEN vidékére vezetem és én magam, a bölcs TONJUKUK az ÖTÜKEN vidékén telepedtem meg, a délen és nyugaton, északon és keleten élő népek mind hozzánk csatlakoztak. Mi kétezren voltunk és két hadseregünk volt. A türk kagán hatalmát még nem terjesztettük ki egészen a santungi városokig, a tenger vizéig. Mikor ezt a kagánnal megtanácskoztam, rávettem, hogy vezessen

hadat és hatoljon el a santungi városokig és a tenger vizéig. Huszonhárom várost vett be ostrommal és táborút USZINBUNTATU mellett állomásozott.

Ellenségünk volt akkor a kínai császár, ellenségünk volt a Tíz-Nyíl kagánja és ellenségünk volt a nagy és hatalmas kirgiz kagán. Ez a három kagán megegyezett: "Egye-süljünk az ALTUN-erdőségben - így egyeztek meg - vezessük hadainkat a keleti türkök kagánja ellen - mondták. Ha nem vezetjük ellene seregeinket, ők minket minden bizonnyal el fognak pusztítani. Hárman egyesülve induljunk ellene és semmisítsük meg őt" - mondták. A türgis kagán ezt válaszolta: "Az én népem ott lesz!" - mondta. Türkök népe is nyugtalankodik már, az oguz alattvalók is lázadoznak - toldotta meg.

Amikor ezt hallottam, éjszaka nem jött álom szemeimre, nappal nem volt nyugovásom. S így gondolkodtam: "Vezessünk hadakat a kirgizek ellen!" - mondtam. S mikor meghallottam, hogy a KÖGMEN-hegységen csak egy út vezet keresztül, az is elzárva hóval, azt gondoltam: "Ezen az úton nem lesz lehetőség!". Vezetőt kerestem tehát és találtam egy embert a távoli AZ nép közül: "Én AZ vagyok, az ő földjükről való. Azt mondják, van ott egy megállóhely, az ANI folyó mentén előre lehet nyomulni, és ha szoroson amellet megyünk, egy lóval át lehet jutni". Mikor ezeket meghallottam, így gondolkodtam: "Ha azon az úton megyünk, elérjük célunkat!"

Kagánomnak ezt előterjesztettem és a hadaimat elindítottam, lóra szólítottam. Az AK TERMEL vonalán túl üttetem fel a táborút és a sereget lóra szállítva, áthatoltunk havas utakon. Fent a lóról leszállva, gyalogosan, fákba kapaszkodva hágtunk fel a hegyre. Amikor a legelső emborsorok megjárták a havat, hozzájuk csatlakoztattam a hadsereget és átkeltünk az IBAR-hegycsúcson. Majd kínlódva leereszkedtünk, lejtőkön és szorosokon áthatolva tíz éjen és tíz napon át meneteltünk. Mivel vezetőnk hamis utat mutatott, leszúrtuk. Míg mi ilyen bajban voltunk, a kagán így szólott: "Kezdetek vágta és maradjatok az ANI mentén!". Annak a folyónak a mentén haladtunk lefelé s harcaink megszámlálására pihenőt tartottunk. Addig lovainkat a fához kötöttük. Nappal és éjjel vágatva mentünk és álmukban leptük meg a kirgizeket. Lándzsával nyitottunk magunknak utat a hóba. A kagán és a hadsereg gyülekezett, megütköztünk velük, legyőzettek, a kagánt pedig megöltük. A kirgizek népe megadta magát s behódolt kagánunknak. Mi pedig visszatértünk a KÖGMEN-hegység túlsó oldalán vonulva tértünk vissza.

Hírhozó jött akkor a türgis kagántól s szava imigyen hangzott: "A türgis kagán ezt mondotta: Vezessünk hadat a keleti kagán ellen! Ha nem vezetünk, mivel a kagán bátor és bölcs, bármi legyen is, el fog bennünket pusztítani! Erre a türgis kagán hadba vonult" - mondotta a kém - a Tíz Nyíl népe mind hadban áll, a kínai sereg készen áll." E szavakat hallván, így szólt az én kagánom: "Meghalt a KATUN, el akarom őt temetni, haza kell térnem. Ti vonuljatok a sereggel és üssetek táborút az ALTUN-hegységben. INEL kagán és TARDOS sád legyenek a seregek vezérei" - ezt mondotta a kagán és így kért engem a bölcs TONJUKUKOT: "Te vezesd ezt a sereget - mondotta - a büntetést tetszésed szerint ródd ki elleneinkre s mit mondjak én még neked? - így szólt. Ha csatlakoznak hozzánk, gyarapszik a bátrak serege, ha nem jönnek, táborozz le szerezzél magadnak hírnököket" - mondta.

Az ALTUN-hegységben táboroztunk, amikor három hírszerzőt fogtunk s közös beszédjük ez volt: "A kagán hadba vonult, a Tíz Nyíl serege felkészült és a JARIS-síkján akarnak egyesülni". E szavakat hallván, eljuttattam a hírt kagánomhoz: "Mi tegyék?" A válasz visszajött: "Maradj helyben, ne vonulj tovább, állíts fel szigorú őrséget és vigyázz, rád ne támadjanak!" - így hangzott. Ezt a parancsot küldte nekem BÖGÜ kagán. De ugyanekkor APA TARKÁNHOZ ilyen titkos üzenetet küldött: "A bölcs TONJUKUK rossz ember, önfejű ember, ha ő azt mondja: "indítsuk el hadainkat... te ne egyezzél bele!".

E szavakat hallván, elindítottam a seregeket. Áthatoltam az ALTUN-hegységen ahol nem is volt út,

átkeltem az IRTIS-folyón, ahol nem is volt gázló. Éjszaka is folytattuk útunkat és hajnalhasadtakor elértük BOLCSUT. Hírszerzőt fogtunk s szava ez volt: "Tíz töményi had gyűlt össze JARIS-mezején" - mondta. E szavakat hallván a bégek, mind így szóltak: "Forduljunk vissza! Aki nem bűnös, annak legjobb, ha visszafordul". De én, a bölcs TONJUKUK így szólottam: "Az ALTUN-hegységen áthatolva jöttünk ide, az IRTIS-folyón átgázolva jöttünk ide. Az ellenség, amely rántámadt, bátor, de nem vett bennünket észre. Az Ég, UMAJ és a Szent Föld-Víz vaksággal verte meg őket. Miért futamodnánk meg? Azért féljünk tőlük, mert sokan vannak? Induljunk az ellenségre! - ezeket mondtam. Megtámadtuk őket és kifosztottuk a tábornak.

A legközelebbi napon, mint lobogó steppei tűz hömpölygött felénk az ellenség. Ütközetbe szálltunk velük. Két szárnyuk mintegy másfélszer volt több a miénknél, de az Ég kegyelmével nem féltünk tőlük azért, mert ők többen voltak. Megvívunk egymással és ekkor velünk harcolt a TARDUS sád is. Szétszórtuk őket, elfogtuk kagánjukat, megöltük JABGUJUKAT és sádjukat. Mintegy ötven férfit ejtettünk fogságba. Még azon éjjel hírvivőket küldtünk a mi népünkhöz s szavainkat meghallván, mind eljöttek a Tíz-Nyíl népei és bégjei és sorra meghódoltak.

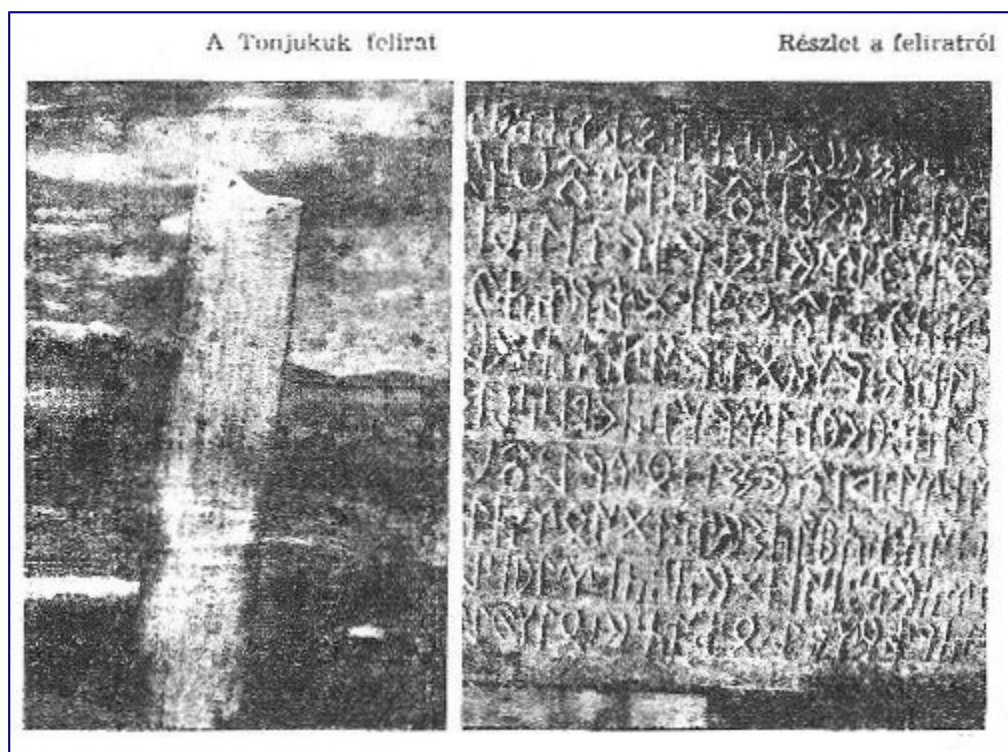
Összegyűjtöttük és megszerveztük a hozzánk csatlakozó bégeket és népeiket. Mivel egy kevesen a népből megszöktek, felvonultattam a Tíz Nyíl seregét, mi magunk is hadba szálltunk és üldözőbe vettük őket. A GYÖNGYÖS-folyón túl, a TINESI OGLI földjén a BENGLIGEK hegyeit áthatolva a Vas Kapuig üldöztük őket és onnét visszatereltük őket INEL kagánhoz. Akkor egész népükkel meghódoltak a SZOGDOK, SZUK fejedelmi emberrel élükön. Azokban a régi időkben a türk népek hatalma a Vas Kapuig ért, onnét a TINESI OGLI földjéig, ahol akkor nem volt uralkodó. Most én, a bölcs TONJUKUK elvezettem őket arra a helyre és töménytelen sárga aranyat, fehér ezüstöt, asszonyt s leányt... értékes zsákmányt szereztünk velük.

Mivel ELTERIS kagán bölcs volt és hős volt, tizenhétszer harcolt a kínaiakkal, hétszer harcolt a kítajokkal, ötször harcolt az oguzokkal. Ezekben a harcokban a tanácsadója is én voltam, a hadvezére is én voltam ELTERIS kagánnak... KAPAGÁN kagánnak a türk BÖGÜ kagánnak, a másik türk BILGE kagánnak... Éjjel nem volt álomom, nappal nyugovásom, piros véretem ontottam, sötét verejtéket izzadtam, munkámat és erőmet áldoztam én, s személyesen hosszú lovashadjáratokat vezettem. Az ARKU KARAGU sereget megnöveltem, legyőzött ellenségeket csatlakozni kényszerítettem, kagánomat hadjáratvezetésre bírtam. Az Ég segítségével nem engedtem, hogy a türk népre fegyveres ellenségei támadjanak, felszerszámozott lovasok zúduljanak.

Ha ELTERIS kagán nem szervezte volna meg a birodalmat s őt követve magam is nem gyarapítottam volna azt, a birodalom is a nép is megsemmisült volna. De mert ő megszervezte a birodalmat s őt követve, én is gyarapítottam, a birodalom birodalomná lett, a nép néppé lett. De már eljártak felettem az évek, megöregedtem. És ha valamely földön egy népnek, akinek kagánja van és az mihaszna ember volna, vajon minő nagy baj volna az!

Ha ELTERIS kagán nem szervezte volna meg a birodalmat, ha ő nem lett volna, ha én magam sem, mint bölcs TONJUKUK nem gyarapítottam és nem lettem volna, akkor KAPAGÁN kagán és a türk nép országában sem szervezett közösség, sem nép, sem uralkodó nem lett volna. De mert ELTERIS kagán és én, bölcs TONJUKUK megszerveztük, virágzott KAPAGÁN kagán birodalma. S e mostani türk BILGE kagán a türk nép s oguz nép javára uralkodik.

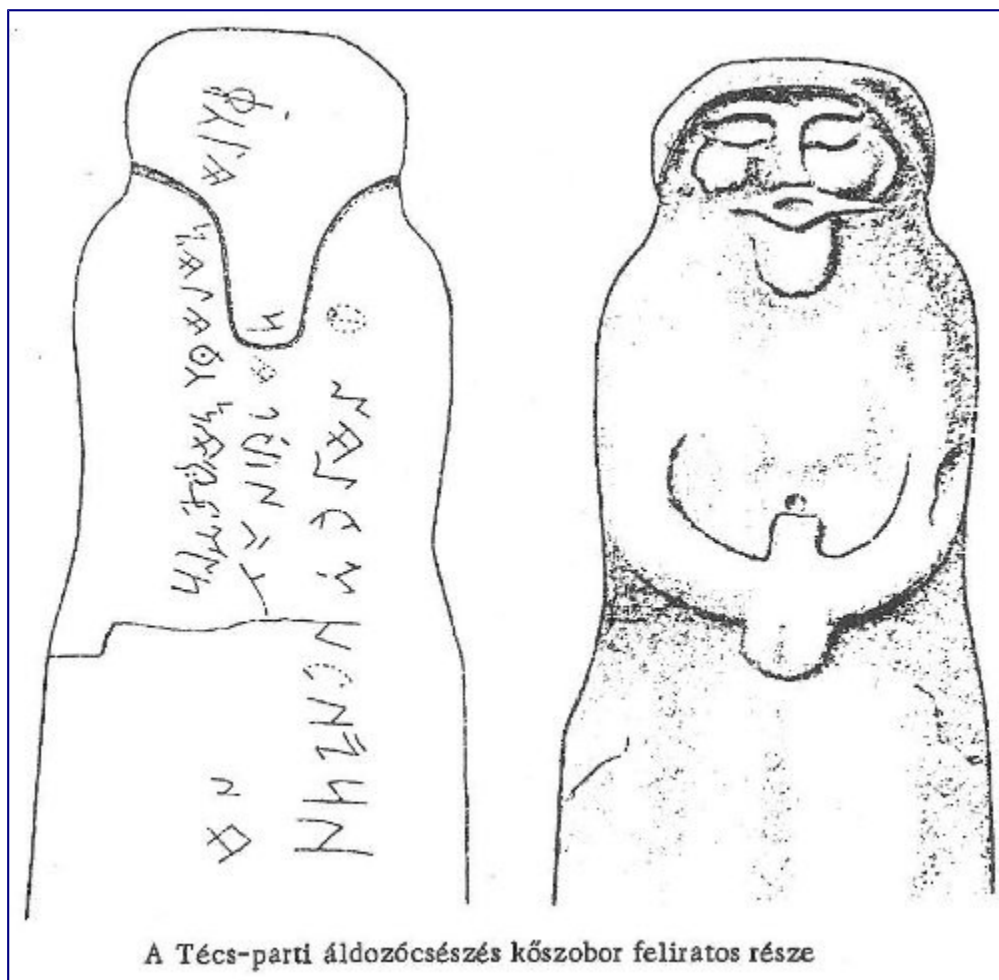
A türk BILGE kagán népének írtam ezt én, a bölcs TONJUKUK...

AZ ÁLDOZATI CSÉSZE-TARTÓ SZOBROK FELIRATAI

A törökös népek temetkezésénél nagy szerepet játszottak az áldozaticsészékkal díszelő emlékszobrok. Nyers és sokszor bárdolatlan figurák ezek a "bálványok", amelyeket a kínai határtól egészen a magyar Alföldig megtalálhatunk részben még ma is szemlélhető példányaiban, részben már csak írott források nyomán. A legelső ilyen képet a csészével 1722 elején SCHULMAN KÁROLY fiatal svéd rajzoló készítette, mint azt SEBESTYÉN GYULA tanulmányrészletéből láttuk, az Abakán mellett, a Szaján-hegységet áttörő Jenyisszei folyam partjához közel. A szobrokra szereplő "szibériai runák"-ról az ismert finn turkológus OTTÓ DONNER 1892-ben adott ki egy még ma is alapvetőnek tekintendő szójegyzéket. A SEBESTYÉN által ismertetett Abakán-i csészés-szobor mellé még csatolom a Técs-folyó mentén talált példány rajzát, amelyen a hajfonat a többi ilyen lelettől eltérően mindössze egy csomózott varkocsból áll.

Ezeknek a szobroknak, síremlékeknek hovatartozandósága sokszor kétes, mert földrajzi elterjedtsége mellett nagyon sok etnikum kultúrkörében megtalálhatók. Talán legutolsó ilyen ázsiai eredetű és egészen Kárpát-medencéig elhatolt népi halottkultusz a kunoknál jelentkezik.

A "SZARVÁSOK NÉPE" EMLÉKKÖVEIBŐL.

ERDÉLYI ISTVÁN Mongóliát több ízben megjárta régészünk rövid írásában számol be az 1974-ben lezajlott újabb mongóliai régészeti expedíciójáról: "**A "szarvasok népe" nyomában...**: címmel. (Élet és Tudomány, 1947X1. 22. -) Szarvas-képekkelt [képekkel] zsúfolt kőoszlopok egész sorozatáról emlékszik meg leírásában a Huni-folyó bal partjához közel, a Baján-kagán völgyében, ahol többek közt egy több, mint 4 méteres ilyen aránylag ép példányt sikerült is "talpra állítania" az expedíció tagjainak.

Ezek a jellegzetes szarvasos díszek, amelyekből párat közlünk, A. HEIKEL finn régészeti térképe szerint egész kelet Mongóliában gyakori díszek a emlékköveken. Ezért joggal nevezi ERDÉLYI ISTVÁN a "régészet paradicsomának" ezt a vidéket.

Ma minszinzi múzeum legszebb ílyszerű darabjai közt nevezetes a HEIKEL térképén is szereplő Arsány-vidéki két "**bugdin csulu**" - így nevezik a mongolok ezeket a jellegzetes szarvas-motívumú emlékköveket. Rendszerint felírások is szerepelnek rajtuk. Az átlag 3 és 4 méter közti magasságú oszlopok teteje kónikusán végződik és mindegyik oldalukon - lévén négyszögletesek - ott található a nemzetség vagy a tamga-jegyek, ahol a Napot jelképező kerek korong az alapvető. A felírások vertikális irányúak, bár néha pár soros, rövid feljegyzés horizontális szintben is olvasható. Jelentőségükkel, pontos eredetükkel még ma sincs tisztában a tudomány, főleg ott, ahol semmiféle írás sem szerepel, csak a szarvas-motívumok. Erre vonatkozólag idézem kiváló régészünk, ERDÉLYI ISTVÁN személyes tapasztalatai alapján, Mongóliában kifejezetten a szarvasos kövekről szerzett

eredményeinek summáját:

"... az említett tájról huszonhárom szarvasos követ ismerünk! Egyet a Baján-cagán völgyében, a föld alól ástunk ki: ez bizonyult a legszebbnek, legértékesebbnek. Ezt a különösen szép követ akkor találtuk, amikor egy TÜRK vezéri sír ásását végezve egy délután elhatároztuk, hogy megtekintjük a közeli hegy lábánál levő "KHEREKSZUR"-t (azaz "kirgiz fészket"; a néphagyomány ugyanis minden őskori síremléket a mongolok előtt ott uralkodó nép hagyatékának tekint) és a mellette fekvő kisebb méretű köves sírokat megáldozó helyeket. Ez utóbbiak között szabadon hagyott "utca" vezetett a kisebb, dombnyi nagyságú ma már szemmel láthatólag kirabolt - köves sírhalom irányába. Közvetlenül az "utca" végén egy nagyobb lapos, kissé ferdén fekvő sima kőre lettünk figyelmesek. Bemosódott oldalán halványan egy köralakú véset látszott. Nem volt kétséges, hogy ez is egy ledőlt szarvasos kő, hisz azok mindegyikén, fent az oszlop csúcsánál, ott van a KÖR.

A szarvasos kövek korát elsősorban a rajtuk ábrázolt fegyverek segítségével tudtuk meghatározni. Hasonló fegyvereket ugyanis sírokból is ismerünk: a szarvasos köveket hátrahagyó nép sírjaiból, valamint a Mongóliával szomszédos régészeti lelőhelyeken talált régi kultúrák - az úgynevezett KARASZUK és a TAGAR műveltség - maradványaiból. Az ábrázolt fegyverek párhuzamai az i.e. I. évezred derekára utalnak.

Egy kissé más stílusban faragott, de erősen hasonló szarvasos kövek is előkerültek a szomszédos területről, TUVA északi területéről. Ezeket a szovjet kutatók az i.e. V. századra keltezik.. Talán éppen ezek voltak az utolsó ilyen jellegű alkotások? A szarvasos kövek népe ugyanis valamikor az ázsiai HUNOK (hiung-nuk) birodalmának felvirágzása előtt tűnt el a mai Mongólia területéről... Némelyik észak-mongóliai szarvasos követ az emberi fej szoborszerűen kiképzett alakja is megjelent. Ilyeneket régebben alig ismertünk, de most a hetvenes évek elején E. NOVGORGOVA moszkvai régész hármát is fölfedezett. E fölfedezés azért is érdekes, mert az ábrázolt arcok NEM MONGOLOID TIPU-SUAK..."

ERDÉLYI tapasztalatai és leírása nagyon fontos adatokat tartalmaznak a "szarvasos népek" kultúrájának **idejére és hovatartozandóságára** vonatkozólag. Minden jel arra mutat, hogy a G. MUSZBAJEV által ismerttetett és az "Arany Kurgán" felirataival egyidős emlékekről van szó, tehát az ótörök írásbeliség legújabbban megállapított adatai szerint a K.e. 5. század alkotásai közé sorolhatók. Hovatartozandóságukra pedig ERDÉLYI meglátása és logikus következtetése szerint a híres **pazyryki** sírleletek népének részlegét, vagy esetleg közvetlen utódjait vonhatjuk vizsgálat alá. Idézem erre a gondolatmenetre vonatkozó véleményét ERDÉLYI ISTVÁNTÓL:

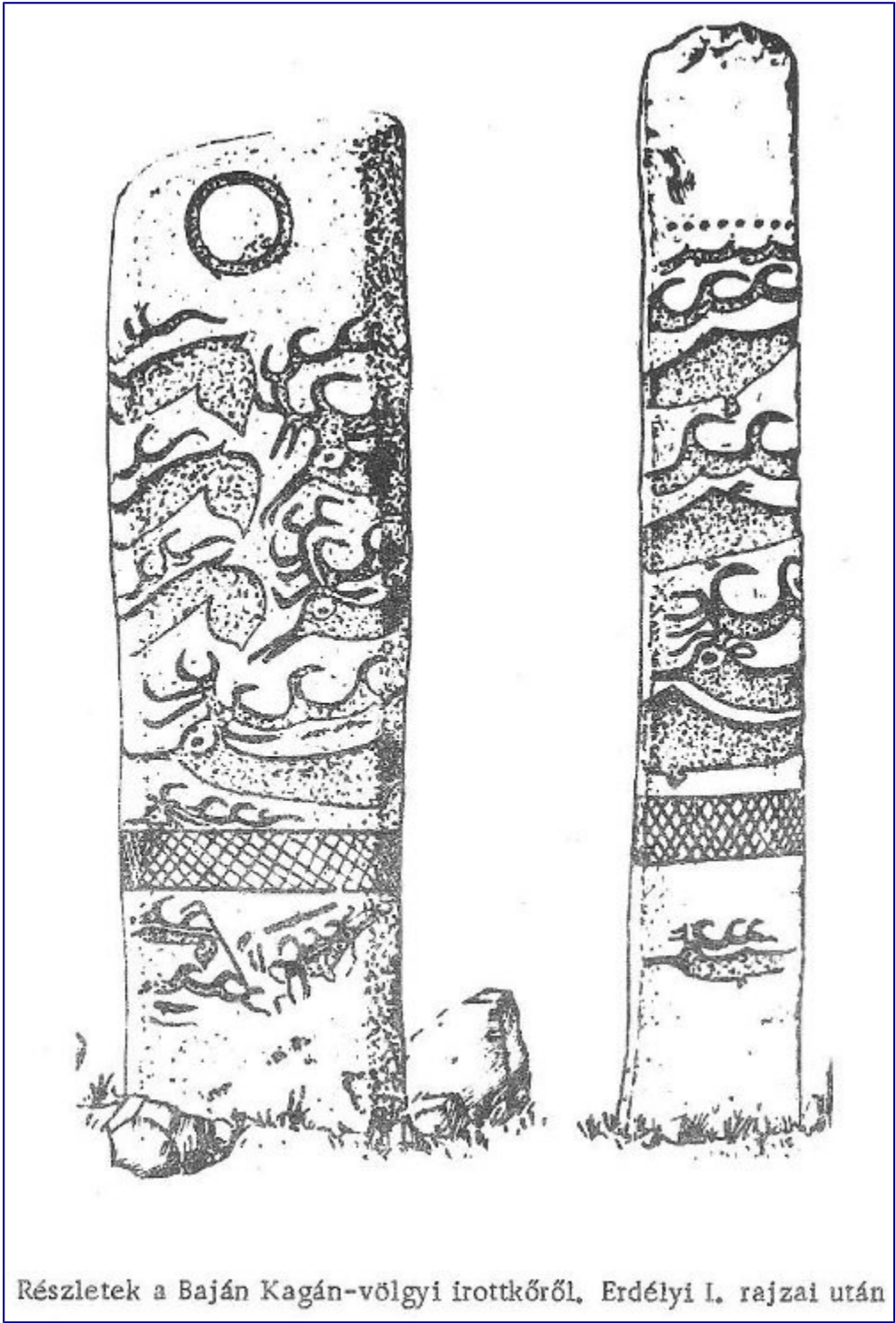
"...korukat tekintve azok a leletek (t.i. a pazyrykiak!) egyáltalán nincsenek messze a mongóliai szarvasos kövektől: az i.e. V. századból származnak, földrajzi tekintetben pedig szomszédosak..."

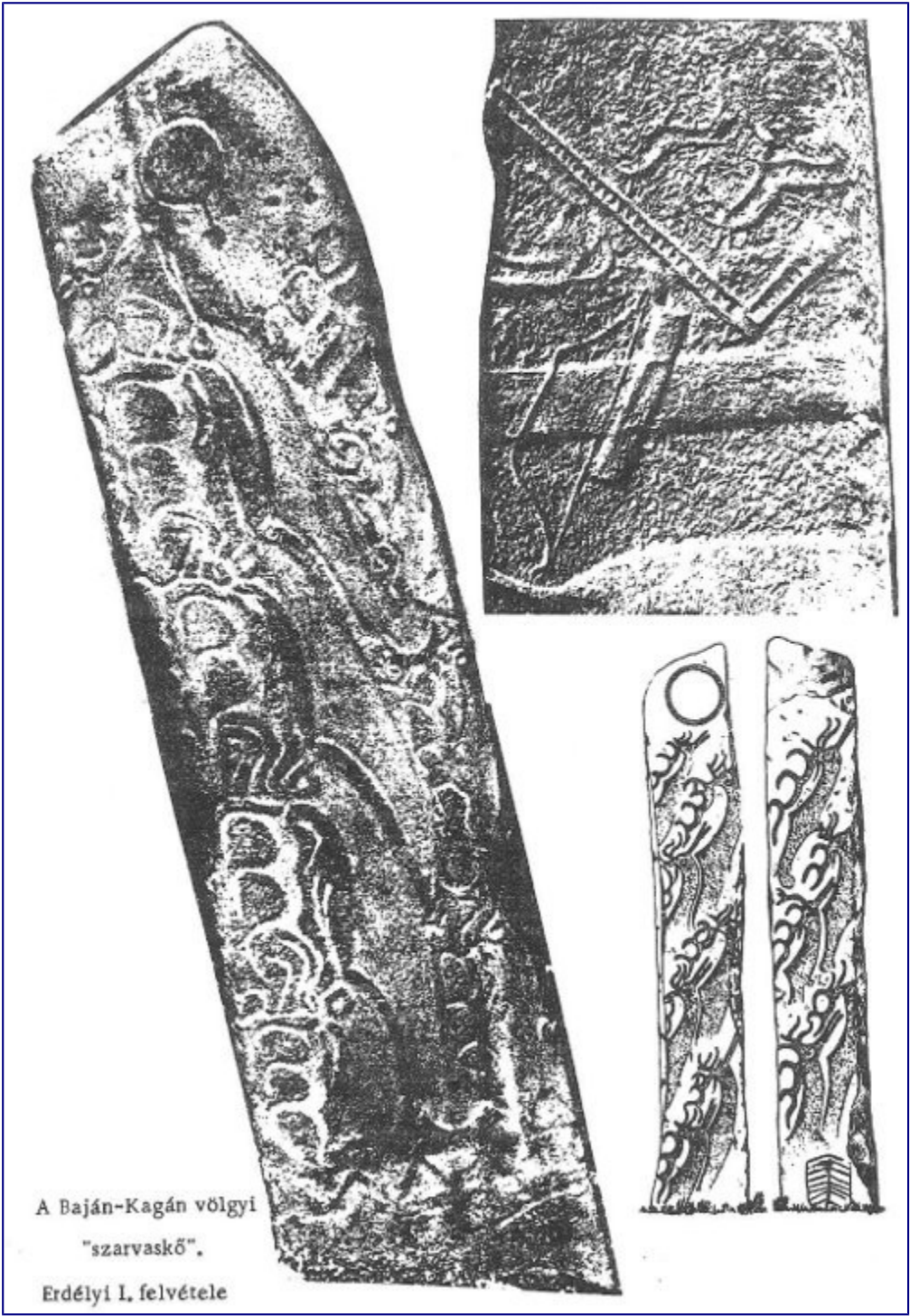
Az ERDÉLYI által ismerttetett és személyesen lerajzolt "szarvasos köveken" nem találunk felírásokat, csak szimbólumokat, szarvas és néha lovas képeket. Viszont HEIKEL gyűjteményéből (1918) ismerünk ilyen, teljesen azonos "szarvasos köveket", amelyeken egyben ótörök feliratok szép sorai is jelentkeznek. Ezekből bemutatom az Arcsán-i "**ujgur**" szarvasos kövek egyikét, valamint a minuszinski múzeum szép példányát. Mindenikükön ott található a kőoszlop tetején a köralakú tamgajegy és kőbevéselt kis pontok, amelyek talán a Tíz Nyíl törzsi beosztás számát jelentik.

A mongóliai és Altáj-vidéki feliratos kövek során az ERDÉLYI ISTVÁN által említett szarvasos-kövek, amelyeken a "nem mongoloid típusú" ember-arcok szerepelnek, bizonyos átmenetet képeznek a

maguk figurális ábrázolásával és egyben sűrűbb felírásaival. Ezek közül is közlök ugyancsak HEIKEL nyomán egyet-egyed, ahol főként a híres Csirkovo-í síremlék igazolja a "nem mongoloid" típusú őslakókat, akik a rovásírást ismerték és halottaik emlékköveit megörökítették.

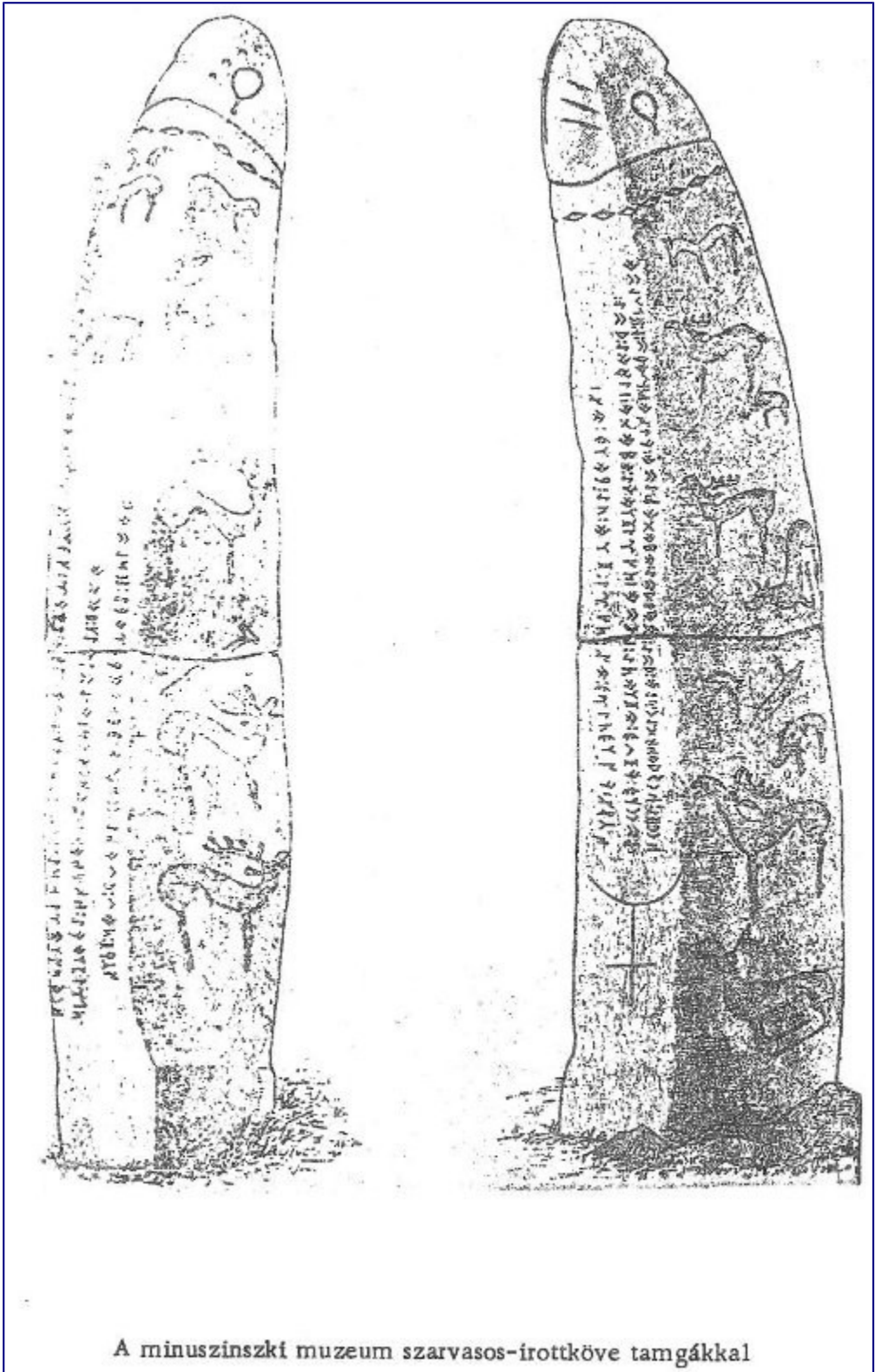
Semmi kétség, hogy az un. orkhon-jenyisszei ótörök feliratok jeleivel teljesen azonosnak tekinthetők ezek a rovások, amelyekből a magyar-székely rovás ábécében ismerőseink. Ehelyütt nincs módunk mindegyik illusztráció feliratát részletezni. De erre nincs is szükség, hisz az első látszatra megállapítható a BILGE és TONJUKUK felirataival nemcsak a rovásjegyek formáját illetőleg, hanem a sírfeliratok szinte epikus hangnemben elmondott szövegek azonossága is, ahol hőstetteket beszél el múltjából a halott és búcsúzik hozzátartozóitól, intve azokat a hősi életre. Ilyen tekintetben is azonos a szöveg és a szöveget közlő betűrendszer a Talas-völgyi feliratokkal is, mint aminőket NÉMETH GYULA tanulmánya nyomán elemeztünk.

Az arcsányi szarvasos "írott-kő"

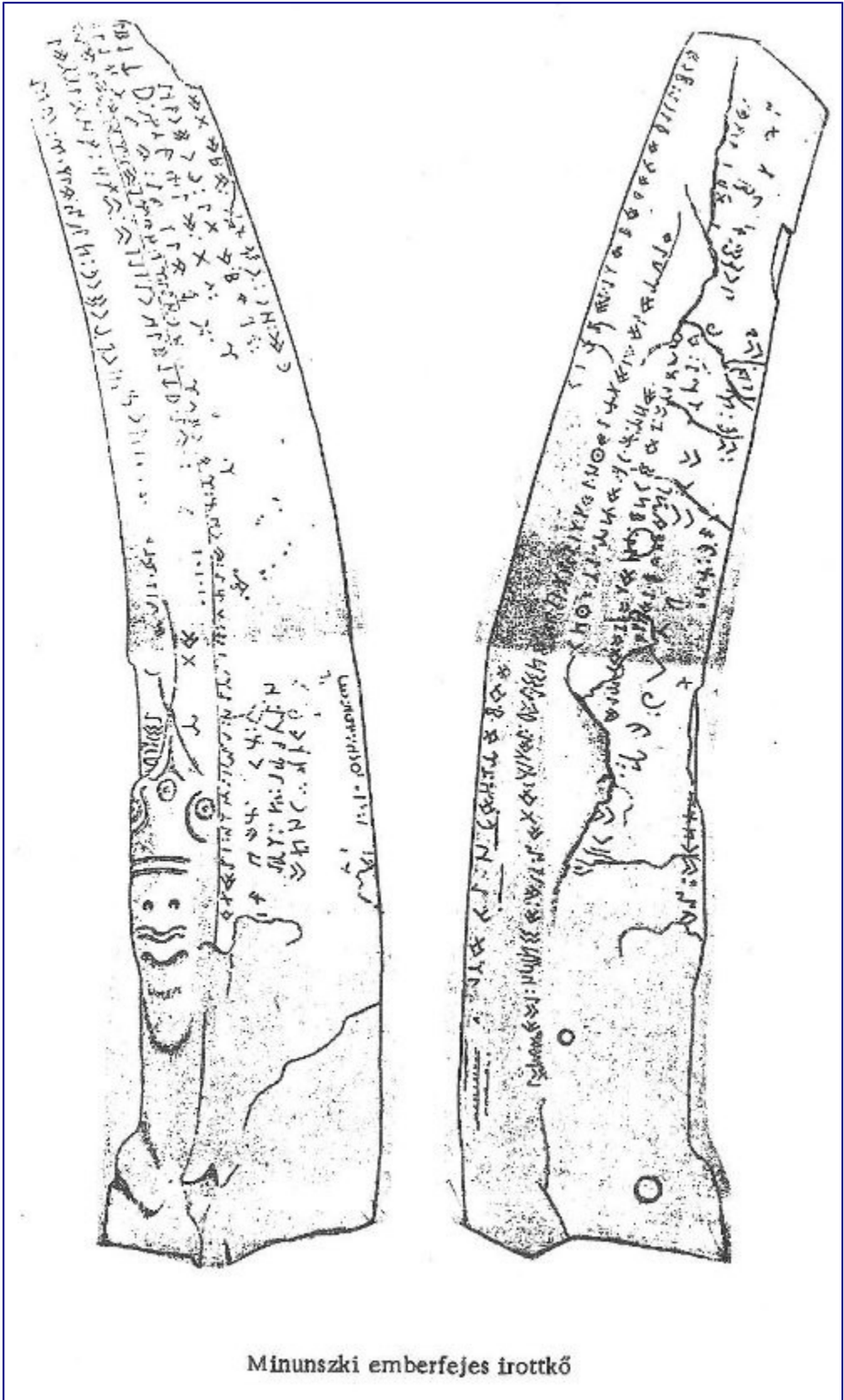

A minuszinszki muzeum szarvasos-írottöve tamgákkal

Handwritten text in a stylized, possibly cursive or shorthand script, contained within a hand-drawn rectangular border. The text is arranged in approximately four lines, starting with a large initial character that resembles a 'P' or 'B'.

Handwritten text in a stylized script, contained within a hand-drawn rectangular border. The text is arranged in approximately four lines. At the bottom right of this section, there are small, faint markings that appear to be the numbers '16' and '10'.

A ceirkouði amberfains írotthá ranns Heðhel svannín

Minuszki emberfejes írottő

A SZULEKI FELIRATOS SZIKLARAJZOK

Ahol a Jenyisszei-folyam az Altáj és Szaján-hegységeket átvágja egyre észak felé hömpölyögve, kezdődik egy nagytávlatú lankásodó hegyhátság tele sziklatömbökkel. A vidék mindig kedvenc tanyahelye volt a türk törzsek hullámainak egészen a Szelenga-folyó forrásvidékéig, ahol a nomád pásztornépek hatalmas ménesei, gulyái, csordái friss legelő mellett üdevizű csermelyekhez, patakokhoz juthattak.

Ez a vidék is valóságos paradicsoma a törökös népek ősi kultúremlékeinek. Leghíresebbek a sziklarajzok, amelyeken a pásztorkodó népek népies művészeit, vadászjelenetekkel, állatviadalokkal, cifrázott állatszörnyeteggel örökítették meg. Tanulmányunk helyütt nem térhet ki a pásztorkodó népek primitív és üde művészetére amely szinte expresszionista kifejezőerővel rögzíti az ősi szkíta művészet vonalait. Annál fontosabb azonban, hogy sokszor ezeket a sziklarajzokat rovásfeliratok is díszítik. Ezekből a sziklarajzokból is közlök néhányat. Leghíresebb terjedelme és panorámikus látványossága miatt a Szulek városka közelében lévő sztyeppék sziklarajza.

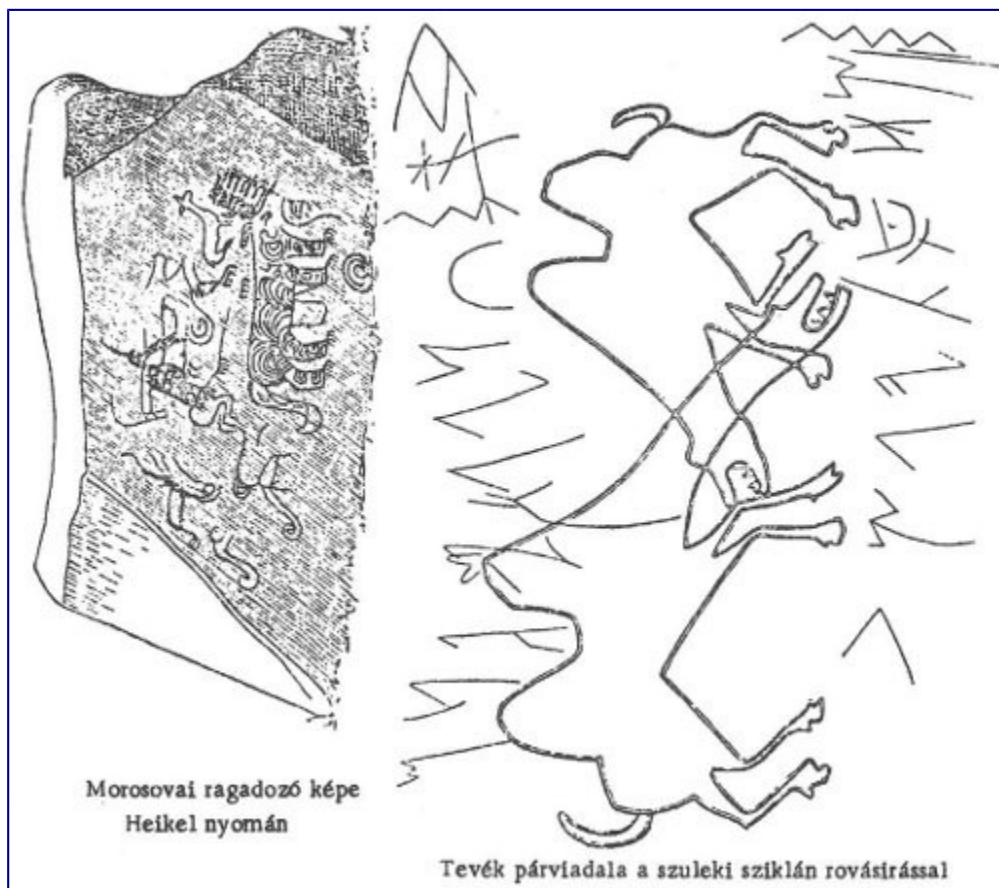
Valamivel alacsonyabban, egy keskeny felületen két teve vívja élet-halálharcát a szkíta ötvösremekeken annyira ismert párviadal formájában és alattuk, felettük kb. 6-7 centiméteres rovásorok keretezik őket.

Még jellegzetesebb a gyalogos vadászjelenet, ahol elnagyolt vonalakkal, de határozott mozdulatokkal rajzolta meg a művész a menekülő szarvasünet, amely a szép rovás jegyek között szinte repül, mintha a betűk fűtengerré váltak volna. A magyar-székely írás betűiből többet felismerünk. Hasonlítgatásukról sokan írtak már táblázatokat.

A szétszórt rovásfeliratok egy-egy jelenet alatt csak rövid szövegek és O. DONNER finn írástörténész adta ki betűzésüket, sokszor még bizonytalan jelentésüket. Ezeket lassan sorra megoldják.

Ahol már a sziklás vidék elmarad, oda a főemberek sírjaira, emlékköveire kerültek ezek az állatos motívumok. Ilyen a Morosova melletti mitológiai állatfigurával díszített feliratos kő. Rátétes díszei azonnal a híres pazyryki leleteket idézik s folytatásai az Ordos-vidék szkíta művészetének. Ez azt jelenti, hogy ez a művészet és vele az írás is délről vándorolt lassacskán északra, kikerülve a Góbi-sivatagot és Kerülen-folyótól az Orkhonig, az Ulan-Bátor környéki ősi hun sírokig mindenütt

megtalálhatók, tehát állandó fejlődés mutatkozik rajtuk az egyszerűsödés, egyvonalúság művészete irányában.

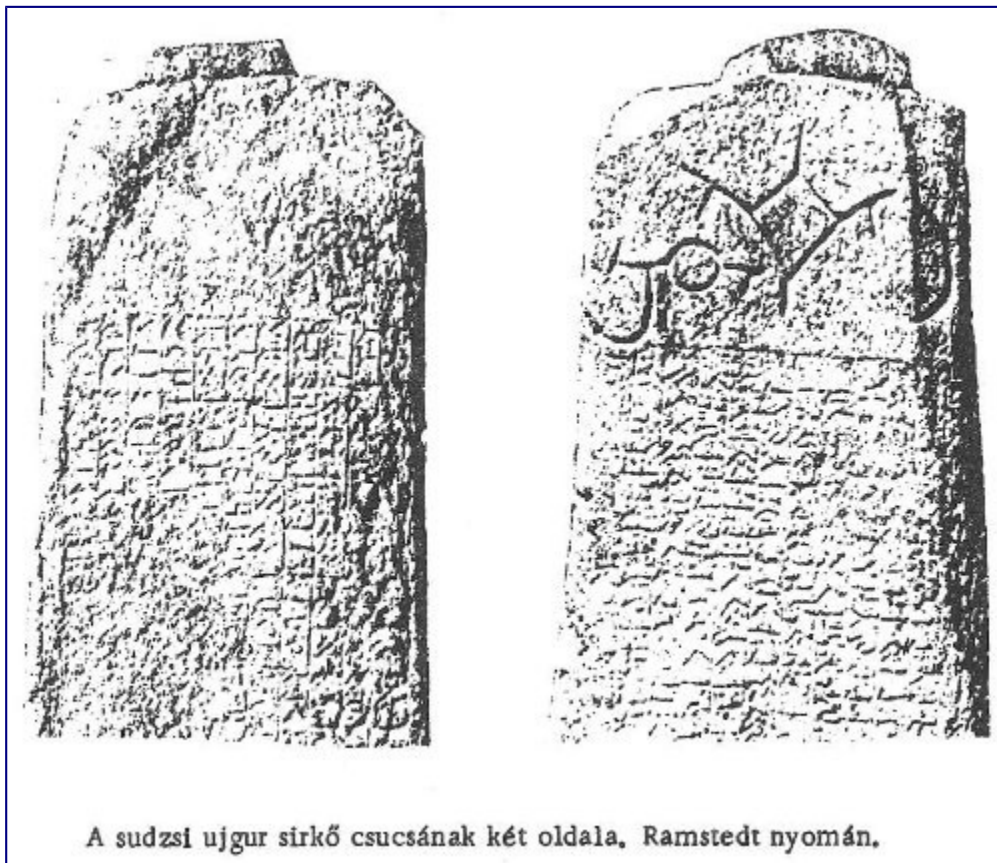

A vágató lova hátáról nyilazó és szarvas- gímet üldöző vadász sziklába karcolt éles képe szerepel a közel három méter magasban lévő, legfelső síkon s feje felett vízszintes, harántvonalú hasadás felett ott találjuk az egyik művész rovásjegyekkel írt nevét.

UJGUR ROVÁSÍRÁS EGY SUDZSI SÍRKÖVÖN

(RAMSTEDT nyomán: "Die Inschrift des Grabsteins am Suzdi" 1913-1918)

A finn tudósok sokat fáradoztak az ótörök és rokon írás- emlékek feltárásában, magyarázataiban. Így igen sokat köszönhetünk nekik, főleg azért, mert személyesen is részesei voltak többrendbéli expedícióknak Mongólia területére. Ezek közt a fáradhatatlan kutatók közt is előkelő helyet biztosított magának G. J. RAMSTEDT. Kétszer megjárta a Bajkál-tó vidékétől az Orhon-folyó forrásáig az utat s közben a rom-kolostorok régészeti anyagát is feldolgozta. Első útja 1900-ban zajlott le, nagyban gazdagítva az ottani kőrerótt emlékekkel a tudományos világot. Kilenc év múlva azonban még sikeresebb volt a vállalkozása. Erről az útból már fényképekkel és saját kézi rajzaival is sikerült korábbi eredményekhez újabbakat kapcsolnia. Egyik ilyen az Ar-Askatu-hegység egyik völgyében a Sudzsi-domb alatt talált ujjur-kori sírfelirat. Az ujjur népkultúrája azonos volt a keleti türkökével. Ezt bizonyítja a sudzsi sírfelirat is. A "tamga-jel" elsőrangúan látszik a kő felső részén, a szöveg kezdete előtt. S a tartalma is azonos hangú az orkhoni és jenyisszei sírfelírásokkal. Az elhunyt első személyben mondja el magáról élete sikereit, családi állapotát, gyermekeinek szóló intelmeit...

Betűzése:

Ү ғ : Ү Ғ :) Һ : Ү Һ Ү Ү Ү Ү : Ү Һ Һ Ү Ү Ү Ү : Ү > Ү Ү > 1
 :) Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү > Һ : Ү Ү Ү Ү > Ү : Һ Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Һ Ү Ү Ү Ү 2
 : Һ Ү : Ү Ү Ү Ү > Ү : Ү Ү Ү Ү :) Һ Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү > Һ : Һ Ү 3
 : Ү Ү Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү Ү Ү > Ү : Һ Ү Ү Ү : Ү Ү > Ү Ү : Ү Ү Ү 4
 : Ү Һ Ү : Ү Ү) Ү : Ү Ү Ү Ү Ү Ү :) > : Ү Ү Ү : Ү Һ Ү : Ү Ү : Ү Ү : Ү Ү Ү Ү 5
 : Һ Ү Ү Ү Ү > : Ү Ү Ү Ү : Ү Һ Ү : Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү 6
 Ү Һ Ү : Ү Ү > Ү Ү > Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү Ү Ү 7
 : Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү Ү Ү 8
 :) Ү Ү Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү 9
 Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү 10
 Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү : Ү Ү Ү Ү 11

Rovásjel átírása:

- 1 ujyur : jifúta : jylqr : qn : ta : kl ..
- 2 qirqz : uylı : mán : bujla : qutly : jryn :
- 3 mán : qutly : bya : trqn : üga : bujrqaı : mán :
- 4 küm : surnym : küh : tuysqa : btsqa :
- 5 égdı : bj : br : fım : ılm : un : jilqm : snez : fıı :
- 6 inm : jıı : urm : üö : qizm : üö : fıı : bıfım : uylmı :
- 7 qizmú : qlısz : bıfım : mrma : jüzı : turuy : b . . ım
- 8 jgómú : tmá : kúrım : mti : ülım :
- 9 uylm : fdamrmıda : bul : qnqa : tp : qtyln :
- 10 uluy : uylm : s . . a : brdi
- 11 küfıdm : r . . m : uyul

Szavak átírása:

1 айгар жиринтү жагларогу каан ата кылгым
 2 кыргыз огул мөн, буяла кулугу жарган
 3 эгин, кулугу баян тарган угү буярагы мөн,
 4 күм сарыгым күн тогусу(г)а батсы(г)а
 5 түгдү. бай бар ырым. агылым он, жылкыга сарыга ырым.
 6 иним жиди, агым үч, кызым үч ырым. аялдам агылым,
 7 кызымдын калыңсыз бирим. марыма жүз ыр тары б . . . тым.
 8 жылкымдын агылым көртим. агым өлгөн
 9 агылым, ырым марымадан бол, агыма тар, агылым.
 10 агы агылым с[үк]ү? барды,
 11 көрүндүм, ар агы

Szövegfordítás:

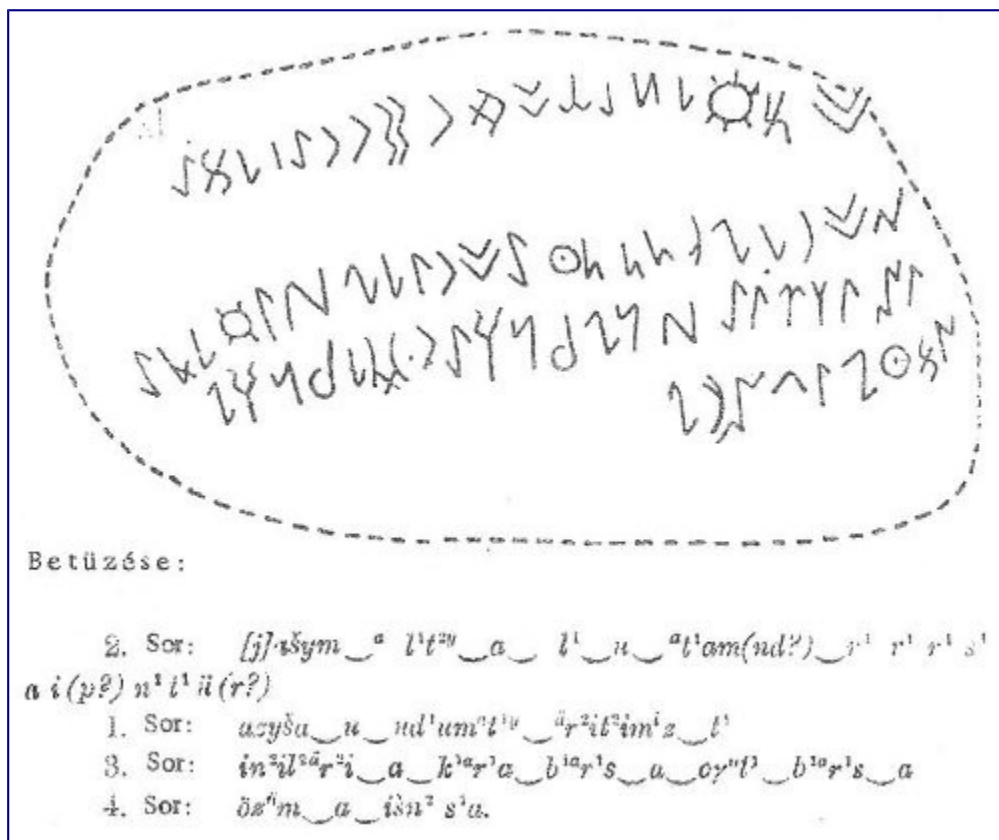
JAGLAKÁR UJGUR FELIRATA

"Az ujugurok földjén, én JAGLAKÁR kagán-atyá, csak jövevény vagyok. Egy kirgiz harcos fia vagyok én, BUJLA-KUTLUG-JARGÁN vagyok én, híres messze elterjedt napkeltétől napnyugtáig ért az országom. Gazdag és vagyonos voltam én. Tíz nagy sátoromat, méneseim számtalanságát is megemlítem, melynek nem volt száma. Öcsém heten, fiam hárman, leányaim hárman voltak és vannak. Fiaimat megházasítottam. Lányaimat hozomány nélkül adtam férjhez. Tanítómnak száz embert ajándékoztam és egy lakósátort. Lányaim gyermekeit, fiam gyermekeit még láthattam. Most már másvilágra költöztem. Fiam! Légy első a férfiak közt és cselekedj tanítóm tanácsai szerint. Tiszteljed a kagánt! Legidősebb fiam hadba vonult. Őt nem láttam többé... gyermekei...

A TALAS-VÖLGY (TURKESZTÁN) SÍRFELIRATAI.

H. J. HEIKEL 1918-ban megjelent munkájában, "Altertümer aus dem Tale des Talas in Turkesztan" címmel, közölt többek közt öt sírkövei, ó-török feliratokkal. A sírkövek szövegei jellegzetesek a szeretteinek neveit emlegető halott szájából hangzanak el. A feliratok tartalma mellett azonban egy jellegzetes írástörténeti jelenség is feltűnik: az "a" **betűnek** mint **szóválasztójelnek** az alkalmazása. NÉMETHY GYULA ezt a jelenséget több ó-török nyelvész és íráskutatóra hivatkozva igen jelentősnek tartja.

Miután az öt sírfelirat igen szépen kibetűzhető, sorra közöljük az alábbiakban.

Fordítása:

1. - Egyre - másra elerőtlenedve, nem aludva eltávoztam
2. - Éltem kora hat év és az én atyám...
3. - Az ő öccsei KARA BARS és OGUL BARS
4. - Én...

Az írástörténeti jelenségek mellett ez a sírfelirat törökös hagyományokban, mint a KUNOS I. által közölt ozmán-török népdal mutatja, a halál "elszáradással" érkezik:

*eridim kamys oldum,
bir sevdaja dus oldum,
bu sevdanyn udzundan
juva tutmaz kus oldum.*

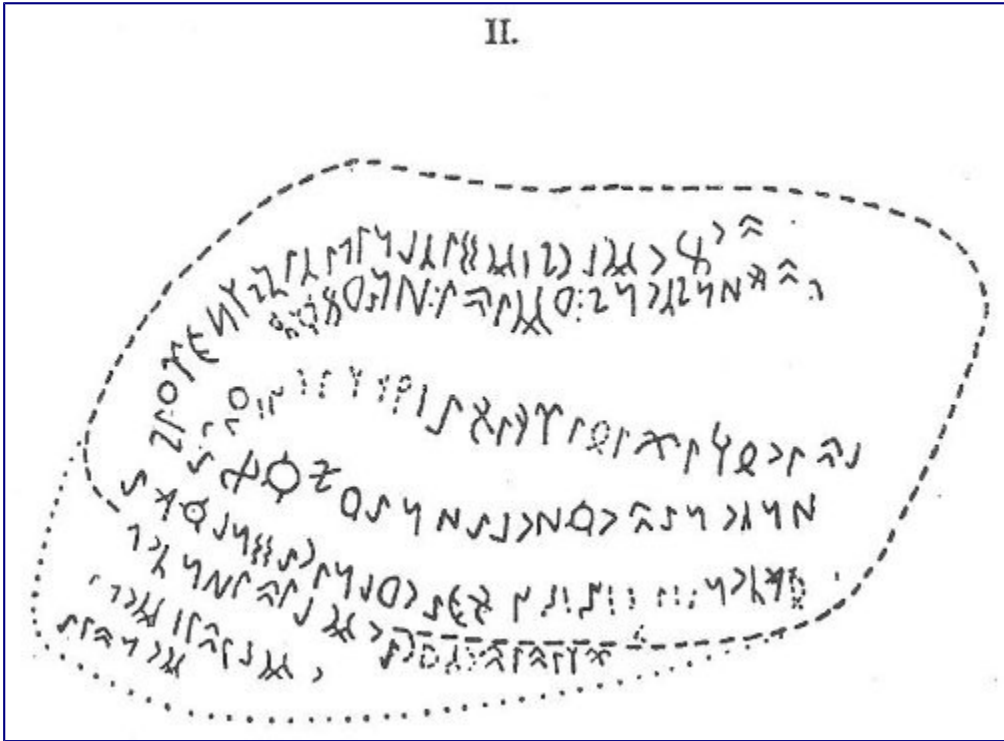
Szabad fordításban:

Elszáradtam, mint a nádszál
Szerelemtűzben elenyésztem
Szerelemtűz vége most
Hogy fészke veszett madár vagyok.

Ez a "szerelmi dal" azonban kísértetiesen egybecseng a ma is ismert "temetőbe kísérő énekkel" magyar népünk ajkán:

Kiszáradt a testem, mint fűszál,
Elszállt fészkeből lelkem, mint madár...

II.

Betűzése:

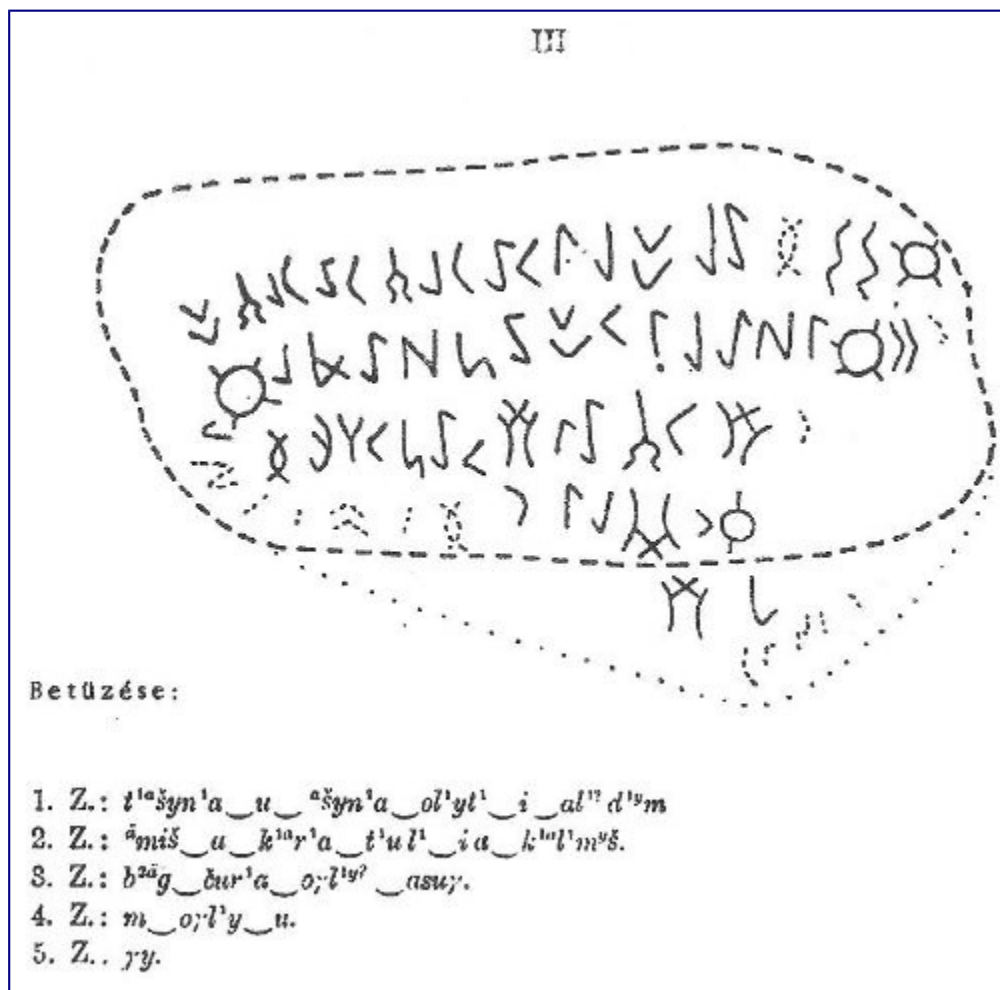
1. Z.: [o]t'uz_oyl'ia_n' _a_s^2y'ud'y_ ^dz'vl'y'r' _i_pibin^ _al^2t'v
_i'g'r^2m' _a
2. Z.: a^2t'v'm_ k'ia_r'a_ čur'a : j'ia_ryt'y: k'ia_r' _a_ j'ia_z'v'm'z
3. Z.: ^l't'yub^2 s (š^2) y;yb^2 y r^2 s^1 (k^2) yzus^2 j^2 vl^2 ? ? ?
4. Z.: k'ia_r'ia_ čur'a_ ^t'um_ k'ul'a_ k'ia_r'a_ j'ia_z'v'm'z_ a
5. Z.: j'ia_ ščur'1 ? ? ? ? n^2 ? ? _özgä_ o_j'ia_l'ia_r'y_u_ ad^2v'r'vl'-
m^2š_ a
6. Z.: [o]jyl^2y_ ^t'y_ t^2u^2 č'j'ia_n'ia_ oyl'y_ ^t'y_ k'ia_r'ia^2_ čur'ia
7. Z.: oyl'y_ ^t'y_ s^2yu ? ?
8. Z.: ^yur't'y_ a.

Fordítása:

1. - OTUZ OGLAN JAJVESZÉKELESE RÉSZVÉTKELTŐ, Majom-év tizenhat
- 1.[2.] - Nevem KARA CSURA. Tavaszunkra ráhullott a hó.
3. -
4. - KARA CSURA hátslova fakó. Tavaszunk szomorú.
5. - elszakítottak nővéreitől
6. - Fiának neve KARA CSURA
7. - Fiának neve
8. - győzedelmeskedett...

NÉMETH GYULA a sírfelirat első sorában szereplő OTUZ OgLAN nevéhez megjegyzi, hogy nagy turkológusunk GOMBÓCZ ZOLTÁN alapos tanulmányában az "Árpádkori török személyneveinknek"-ben bőséges hasonlatokat sorol fel a számnevekkel összefüggő személynevekből, mint TOKUZ KHATUN, DOKUZ TIMUR, ALTY BARS, UCS KARA stb. Itt is ez az eset.

Említésreméltó még, hogy a 16 éves ifjú halott, KARA CSURA lovának a színe is meg van jelölve. A "fakó" előkelő családok, rangos nemzetségek lova volt. A felirat fájdalmat a természeti képek borongása mélyíti. De egyben idézi a mai magyarországi temetési búcsúztatóka hangulatát is, ahol a halott sorra búcsúzik szüleitől és testvéreitől.

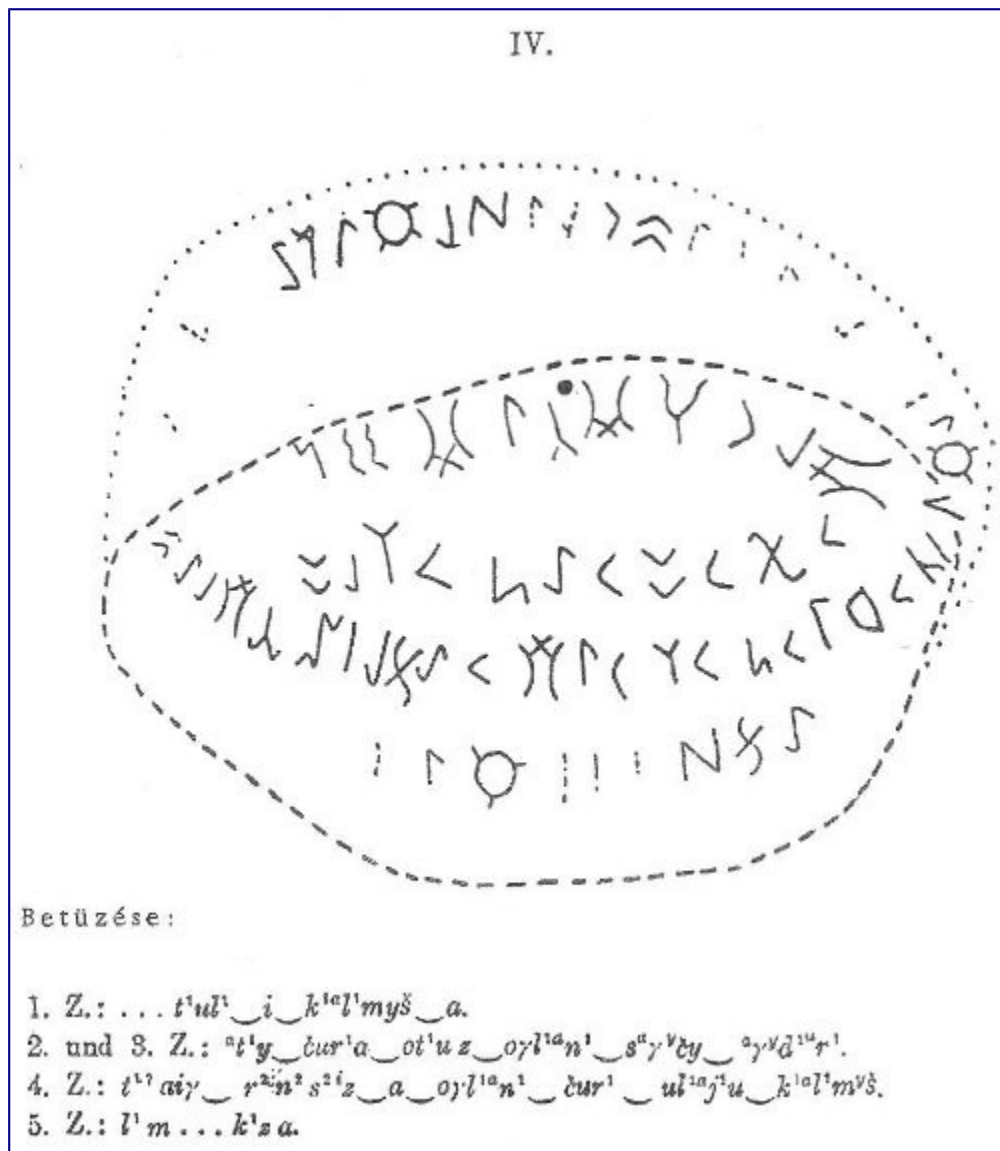
Fordítása:

1. - Átvonulóban, vándorolva új hazát leltem
2. - EMICS szomorú özvegyként maradt vissza
3. - ASUg, CSURA BÉG fia
4. - az ő fia.....
5. -

A szöveget NÉMETH GYULA részletezi a szöveget s az első sort "haza" fogalmat fejtegetve megállapítja, hogy ez a hely jelenthet pihenőhelyet is, mert "ol'yt" ülőhelyet is jelent. A BÉG CSURA név egyébként Aleppo és Homs - Edessa - történetében egy nagyon jelentős, előkelő török tisztségviselő nevéként is előfordul a IV. században. Ugyan ilyen nevet ismer a kínai történetírás is ME-

CSOUE, a nagy török kagán személyében is. Az íráskutató szerint az ASUg név olvasható SUg, vagy OSUg formában is.

Ez a részlet az ó-török túlvilági hitében kifejezetten "uj haza" fogalmáról nyújt biztos hitet, amelyet a magyarázatok, mint "pihenő helyet" is tekintenek. Ez azt mutatja, hogy az ősi török népnél a földi életet csak "átmenetnek", "vándorlásnak" vette.

Fordítása:

1. - OTUZ OgLAN gyásza elsápasztó
2. - ... mint özvegy maradt egyedül
- 3.-4. ... egy hős volt s OgLAN CSUR sírva maradt vissza.

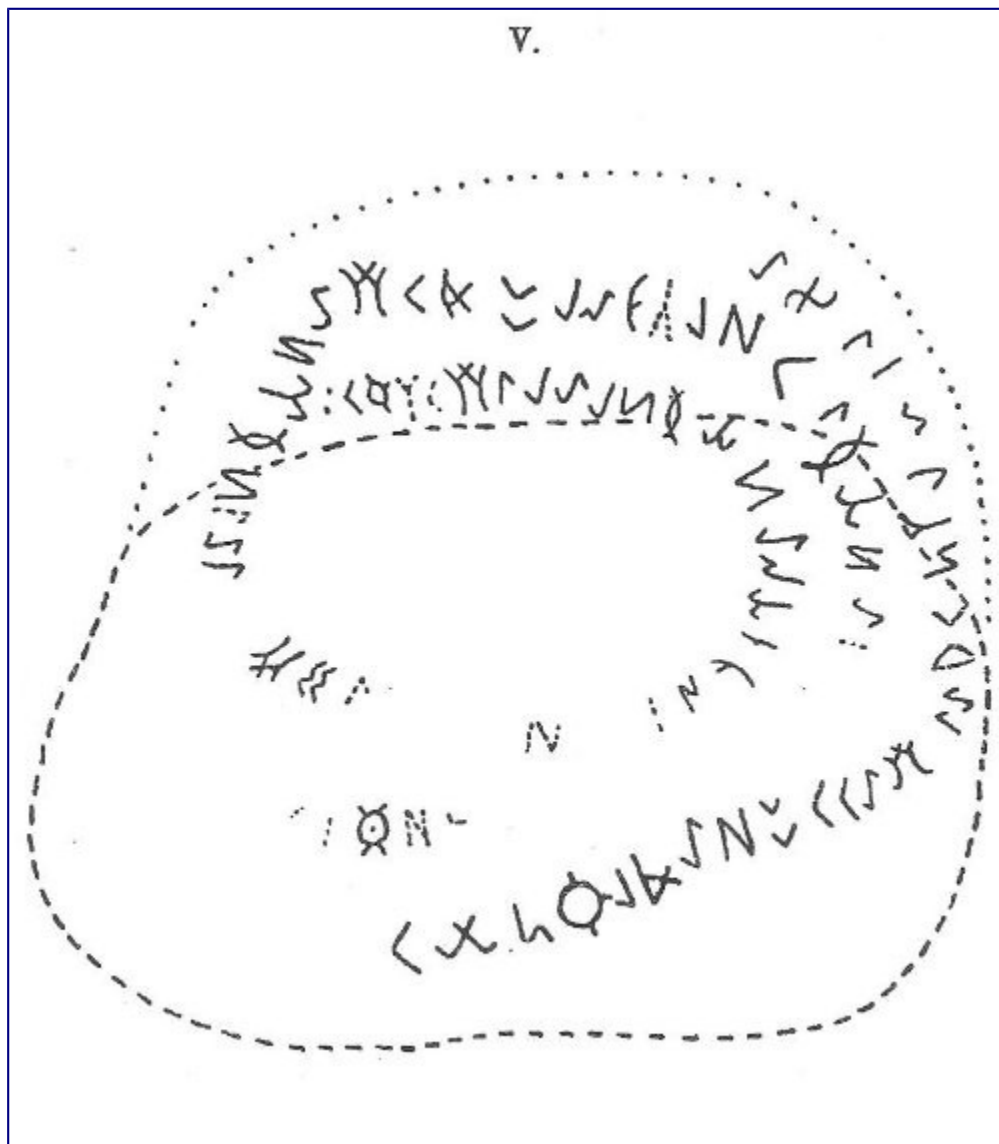
Így fordítja a betűzést NÉMETH, eltérőleg RADLOFF véleményétől, aki szerint az értelmes szöveg a következő lenne:

näräk kadıurar sän, nürük bu syıyt?
bajut hükmi birlä syıytıny aıyt.

RADLOFF fordítása:

Miért gyászolsz, miért a síránkozás,
Hol vagy
Isten rendelése szerint hagyd el a síránkozást.

A magyar turkológus szerinti szöveg azonban MAHMUD-i KASGARI szójegyzéke az "ag" szócskát "arcszínváltozás", "elsápadás" értelemben használja, ami tehát a helyes fordítást NÉMETH professzor javára dönti el. RADLOFF szövege inkább talán a következő sírfelirat értelméhez áll közelebb. (Lásd alább!)

Betűzése:

1. Z.: *oγr^{1a}myš_a_k^{1a}t¹un¹_u;l¹aj¹ur¹_^adšyu s²iz_a.*
2. Z.: *umē¹ o¹;l¹y_a it²ⁱ_b^{2r}t²ⁱ_ü_ö r² a;si.*
3. Z.: *iä_it²ⁱ_b^{2r}t²ⁱ_ä_^{u??}rum^at¹ yn²_^al²i_k¹ol^{1a}_*
t²r²ⁱü.

Fordítása;

1. - OgRAMIS asszony sír, legyetek hozzá részvétellel!
2. - hogy a sírban levőt nyugton hagyjátok
3. - a nyugvót ne zavarjátok. Ne hajoljatok föléje hangos síránkozással kérlve...

NEMETH professzor fenti fordítása újabb adatokat szolgáltat a törökös népek temetkezési szokásaihoz - amelyet a magyar néprajzban is megtalálunk - miszerint halottat "ébresztgetik" a hátramaradt rokonok, barátok síránkozásával.

TOLLAL ÍROTT TÜRK "ROVÁS"-EMLÉKEK

Sokáig erősen tartotta magát a tévhit, hogy a rovásjegyeket csak vésni, vágni, faragni vagy metszeni lehet. Alapanyagát az íráshordozó felületnek csak fában, kőben, fémbe látták. Nem is csoda, hisz a reánkmaradt leletek ilyen írásokról valóban csak a természet korhasztó erőinek ellenálló, rothadást, szétmállást túlélő anyagok felületén nyújtottak. Fa és növényi rostokból készült porladó anyagra rótt vagy írt betűk csak egészen kiváltságos, rendszerint száraz talaj és éghajlat összjátékából maradhattak meg.

Éppen ezért szinte forradalmi jelentőségű az írástörténet terén - s itt mindig a rovásrendszerre gondolunk - az ótörök népek nádtollal írt emlékeinek felbukkanása. Úgy akarta a magyar sors, hogy magyar honfitárs legyen ezeknek az azóta szépszámmal előkerült emlékek első példányainak megtalálója STEIN AURÉL (1862-1943) személyében.

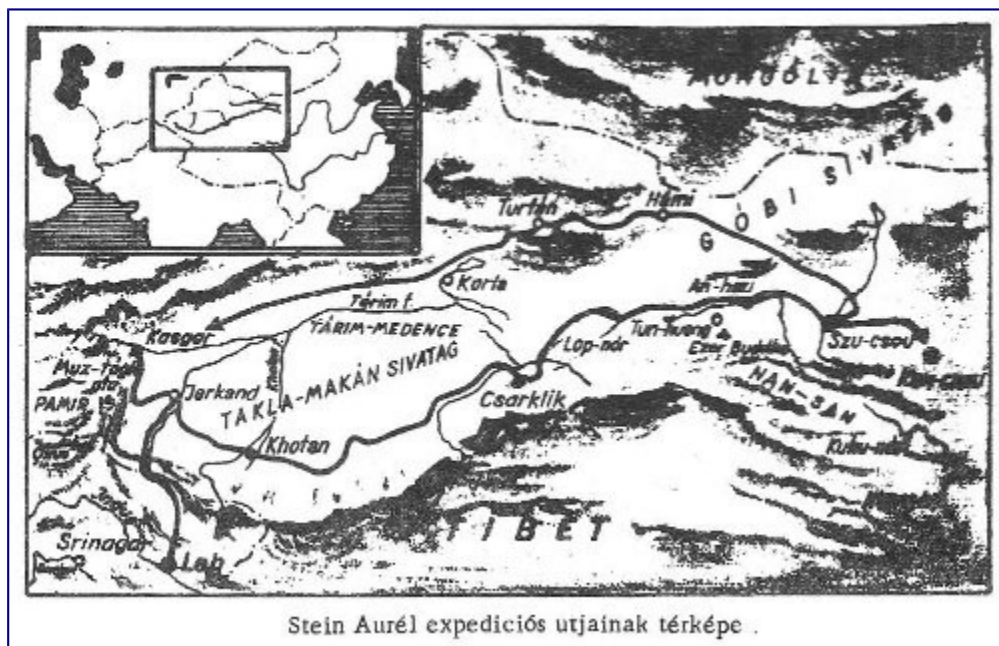
STEIN AURÉL életművéről, világhírtverő felfedezéseiről már sokan írtak. Nagy volt mint utazó, földrajzi és régészeti kutató. Büszkén vallotta magát mindig magyarnak, annak ellenére, hogy középiskolás kora óta külföldön élt, de az érettségét Hazánkban tette le és földmérnöki tudományát, mint tartalékos tiszt a Ludovika Akadémián szerezte, ahol kitűnő lovast is neveltek belőle. Mindkettőnek igen nagy hasznát vette többszörös expedícióin és sűrűn emlegeti írásaiban kiváló magyar mestereit. Állandó levelezésben állt a nagy magyar utazókkal, földrajzi kutatókkal, mint LÓCZY, DUKAI és TELEKI PÁL gróf.

Stein Aurél (1862-1943)

Magyar állami ösztöndíjjal végezte alapvető indiai és iránsztikai tanulmányait a tübingi egyetemen, majd később a Cambridge és Oxford tudományos légkörében. Ismeretséget, barátságot kötött itt többek közt H. RAWLISON orientalista tudóssal. A brit kormány szolgálatában kinevezték az indiai Lahore Orientál College igazgatójává és ezzel óriási lehetőséget biztosítottak neki a keleti kutatások terén. Állandó szállása a Mohánd hegyen volt, a Szindh folyó völgye felett, ahonnan mint írja:

"Dolgozó asztalom mellől letekinthetek a Sindh völgyére és gyakran gondolkodom ilyenkor szegény Körösi Csoma Sándorra, aki 1822-23-ban háromszor tette meg az utat e völgyben Ladak és Kasmír között..."

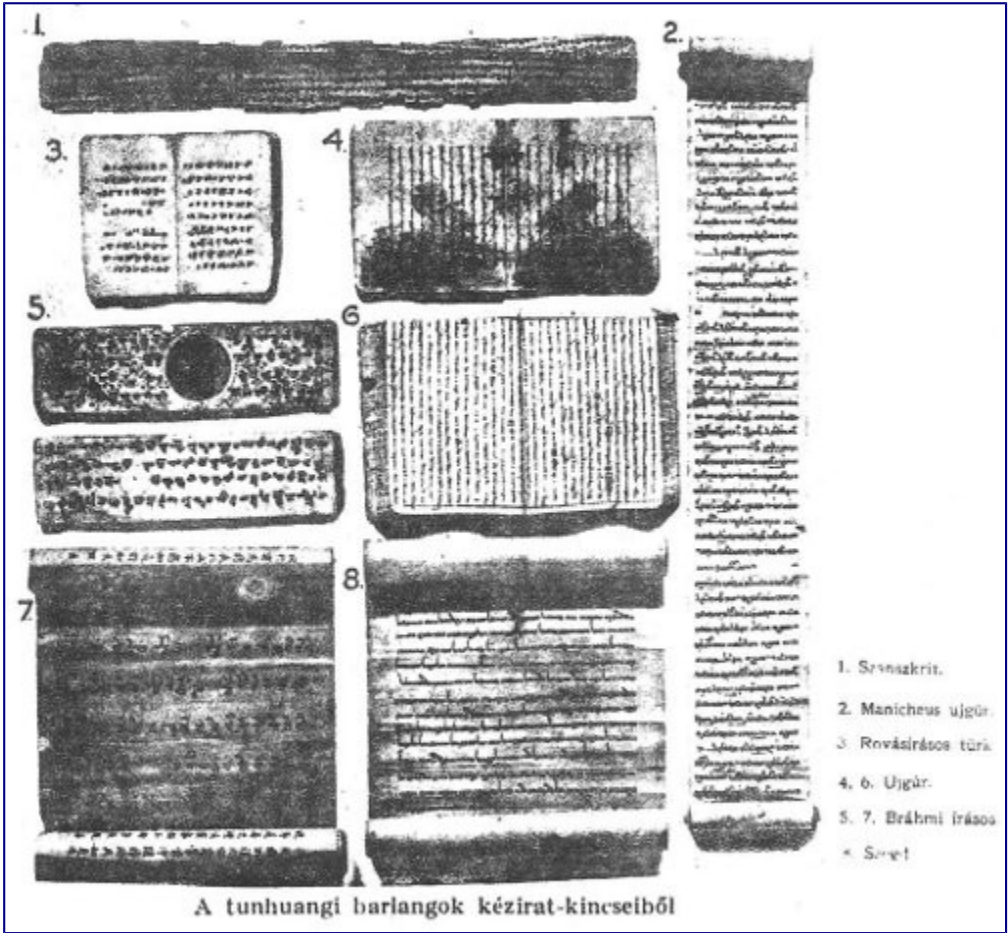
1897-ben székfoglalót tartott az Akadémián. Tárgy az indiai fehér-hunok történelme volt és már akkor felhívta a figyelmet a hun-magyar rokonság kutatásának tudományos elkötelezettségére. Ekkor már a kalkuttai egyetem tanára volt. Igazi tevékenysége azonban a régészeti expedíciók vezetése volt. A mellékelt térkép mutatja hatalmas erőfeszítését e téren. Több, mint 80 ezer kilométert gyalogolt, lovagolt ló, jak és tevé háton. Mindjárt első expedícióján, 1900-1901-ben Khotán rommezeit kutatta fel

és a Tun-Hung "Ezer Buda kolostorát" meglátogatva a barlangtemplomok egyikében 900 év óta odarejtett titkos levéltárat fedezett fel elfalazva. Kibontva a falakat mintegy 3000 irattekereszt és 6000 okiratot talált. Második expedíciójának eredménye 182 láda kézirat, fára, bőrre és papírra írt, rótt írásemlék volt. Végig kutatva a Kínai Nagy Fal őrkapuit és a híres Selyem Út mentén fekvő városromokat hihetetlen mennyiségben kerültek elő az eddig ismeretlen írássok, amelyek eltűnt népektől maradtak itt. Egész különös jelentősége volt a STEIN AURÉL elindította un. "turfáni expedícióknak", amelyekben németek és angolok, majd amerikaiak is részt vettek. Sűrítve írja ezekről LIGETI professzor:

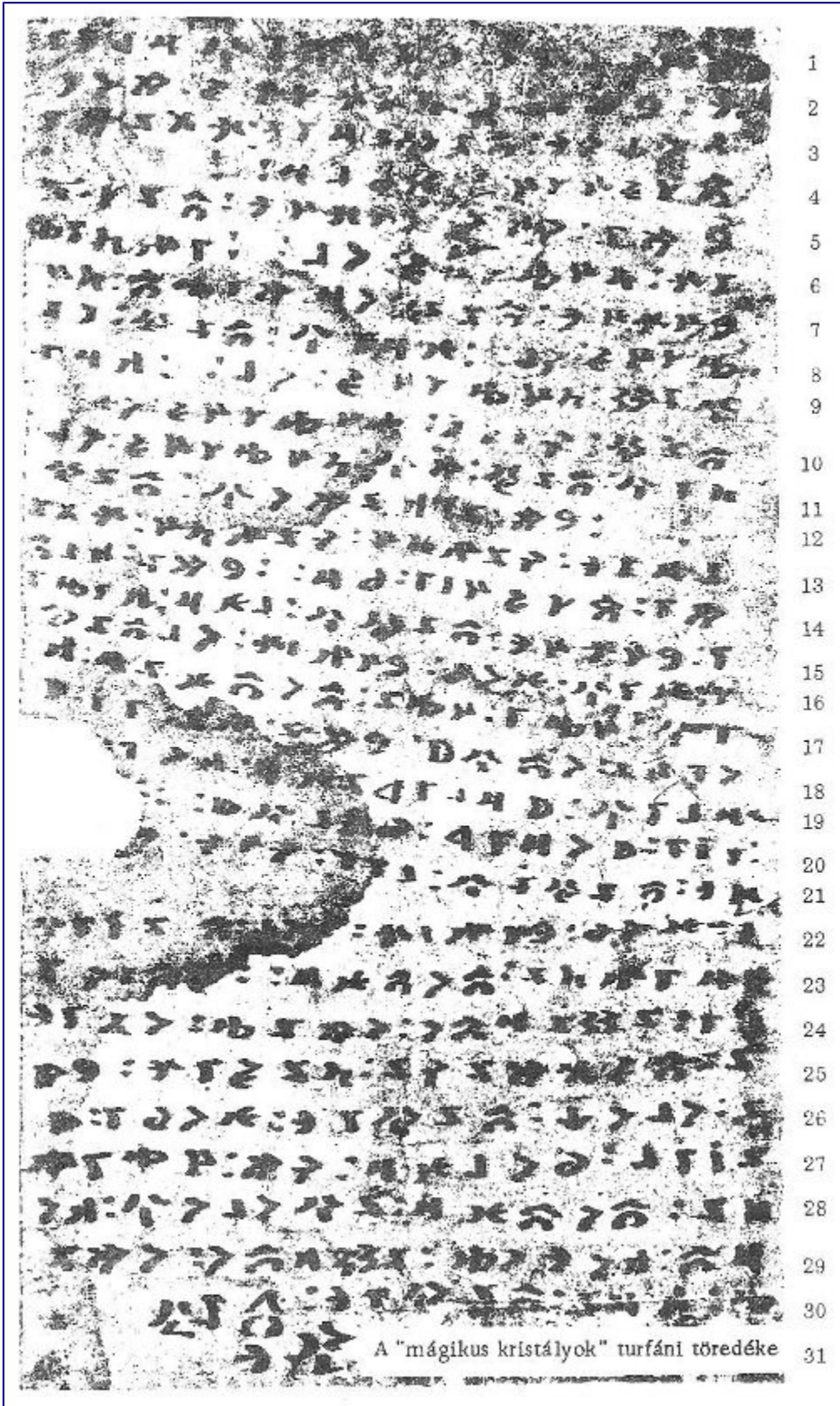
"Gyűltek, egyre gyűltek az idegen írássok, könyvek és amikor végül seregszemlét tartottak a berlini tudósok a porlepte, szakadozott szövegek fölött, kiderült, hogy a turfáni expedíciók kéziratai 24 különféle írással, 17 kihalt, részben ismeretlen nyelven íródtak..."

Turfán homokba temetett barlangkolostorai és sziklái nagyon sok emléket őriztek meg a tokhár, szogd és ótörök írásrendszerrel rögzített ősi szövegekből.

Ne feledjük el, hogy ezek az írássok zömmel a K.u. V.- VII. századból valók, ami azt jelenti, hogy Kelet népeinek a kultúrája írásával is jóval megelőzte Nyugat népeit. S a törökös népek, akikről az európai tudományos világ mindig szinte megvetéssel nyilatkozott - és sokszor még ma is nyilatkozik - szinte megengedhetetlennek tartotta ama tételt, hogy Ázsiából is jöhetett valamicske emelkedettebb kultúra s ha jött is annak a turáni népekhez semmi köze. A STEIN AURÉL és követőitől feltárt könyvek és apróbb írássok ezt a balga véleményt lényegesen eloszlatták. Legalább is tárgyilagos tudománykutatók körében. Elég csak a Tun-Huang-i barlangkolostorok könyvtárából kiállítási gyűjtemény számára rendezett képcsoportra tekintenünk, ahol a legkülönbözőbb nyelvű és írásrendszerű emlékek közt a harmadik helyen egy külön önálló, rovásbetűvel írt türkös könyv is szerepel. Tartalma ennek is összefüggésben van Belső Ázsia ősi hitvilágával.

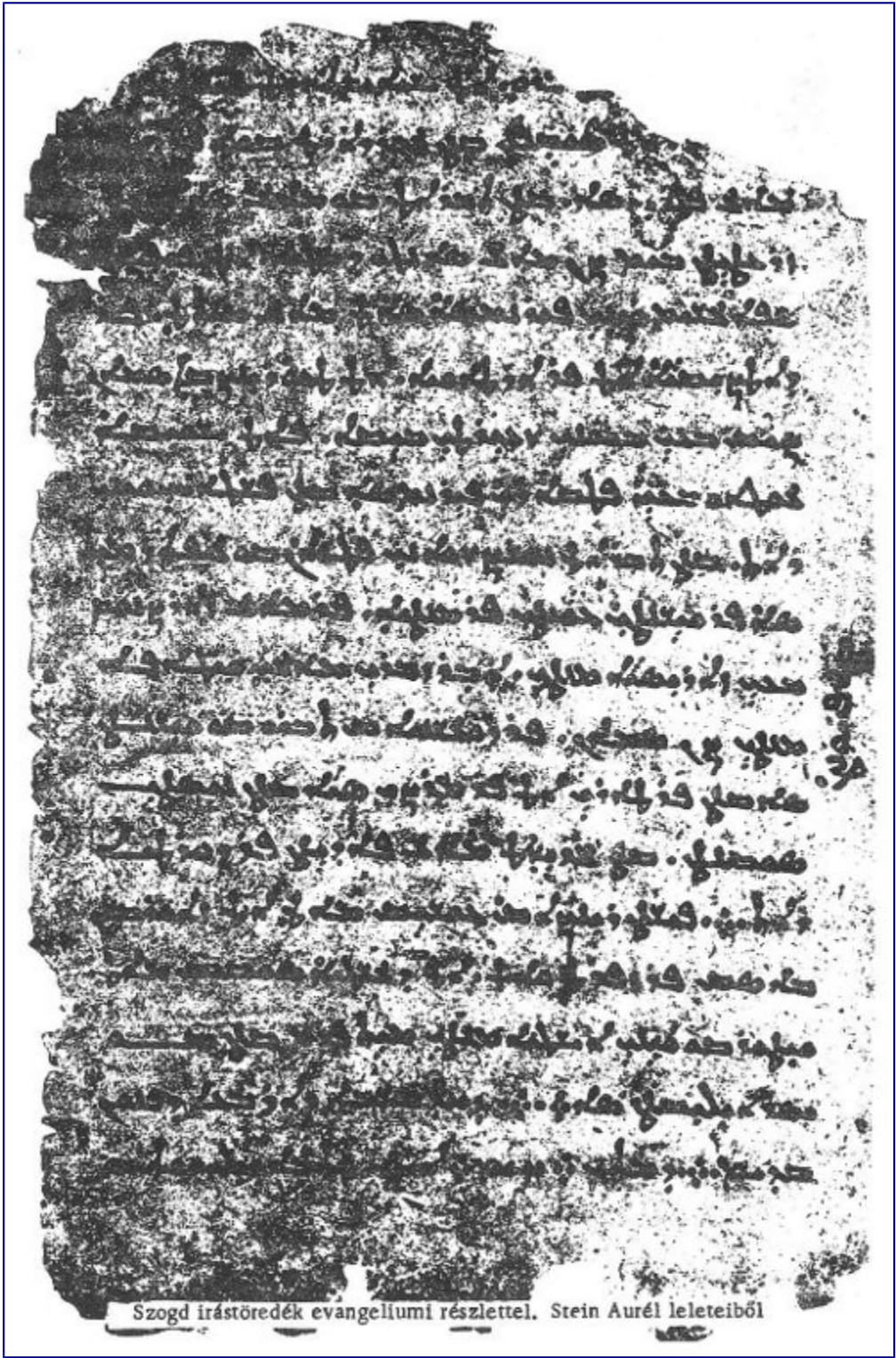
A tunhuangi barlangok kézirat-kincseiből

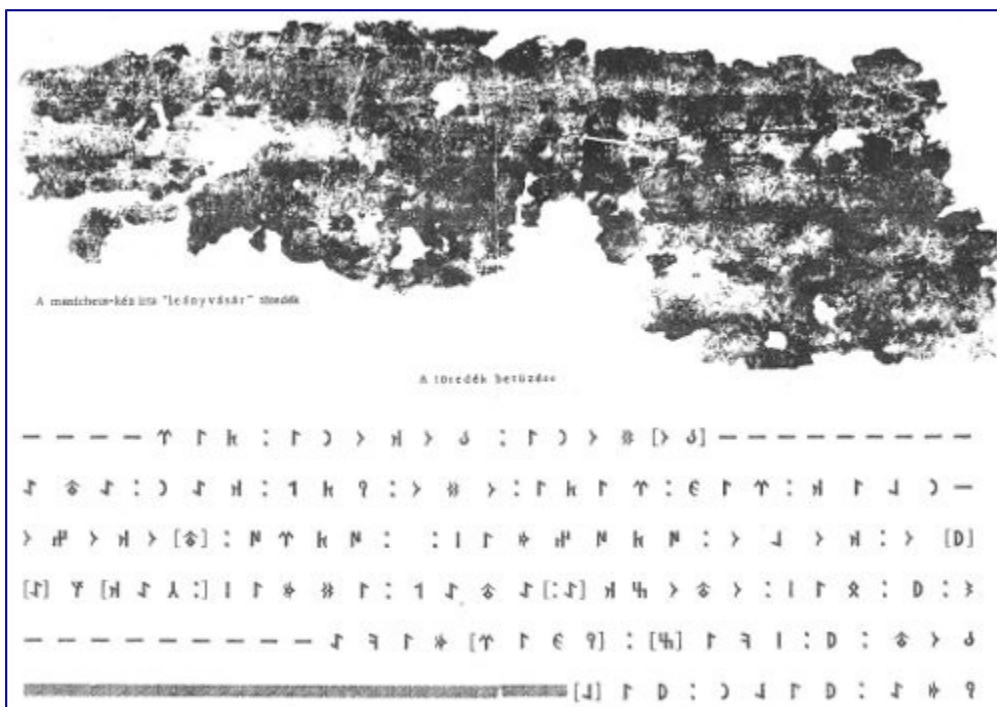
A "mágikus kristályok" turfáni töredéke

Ujgur írástöredék Turfánból Stein Aurél leleteiből

Szögöd írástörödéék evangéliumi részlettel. Stein Aurél leleteiből

A Turfán-vidéki és más eddig ismeretlen írásokat zömmel a manicheusok terjesztették el egész Belső Ázsiában. Így értek el a türkökhöz és ujjurokhoz is. Ez utóbbi két nép országában államvallássá is lett MANI hittana. Papjaik tudós emberek lévén, főleg az írástudományt fejlesztették. Az addig alig-alig ismert manicheusi vallási elvekről a rovásírásos könyvek tájékoztatták a vallástörténelmet. Nehéz lenne felsorolni ennek a jelentős vallás szentkönyveit, szentjei életrajzait, jámbor legendáit. Mint szemelvényt közlök egy érdekes részletet a rovásírásos betűkkel írt "Mágikus kristályok" c. töredékből. Érdekes ez a részlet a színes féldrágakövek és gyöngyök szimbolikájáról és varázsoló hatásáról, mert a magyarországi sírmellékletekben az avar és honfoglaló korban igen sokszor megtaláljuk ezeket a színes kristályokat, gyöngyöket. A kis töredék magyarázattal szolgál ezekre a leletekre. De lássuk a szöveget, melyet vágott nádtollal írtak.

Szövegfeldolrás és fordítás:

- 1 *b(a)šl(a)nđi** : *yiti* : *p(a)γ(a)r(i?)ni-*
Megkezdődnek a hét planétához
- 2 *ñ* : *ymä* : *☾* : *türlüg* : *mun-*
és egyben az öt különböző
- 3 *čuquñ* : *tašl(a)rñ* : *(ä)rdämi*
drágakövekhez (hasonlitott) erőket
- 4 *b(ä)lgülü[y]* : *s(a)bl(a)r* ::
megjelölő szavak.
- 5 *ymä* : *kök* : *yörün* : *taš'* : *t-*
A kék világos kő az
- 6 *ir'* : *tüzlüg* : *ol* :: *in't'iz*
Merkur természetű és a ... ?
- 7 *yörün* : *taš* : *urmizt**)* : *tü-*
világos kő pedig Jupiter ter-
- 8 *zlüg* : *ol* :: *s(a)rřy* : *taš* : *na-*
mészetű, a sárga kő a Vé-
- 9 *γid**)* : *tüzlüg* : *ol* :: *q(a)ra*
nusz természetét bírja, a fekete
- 10 *taš* : *kuc(a)n'**)* : *tüzlüg* : *ol* ::
kő a Szaturnusz természetét,
- 11 *t'ry* : *taš* : *m(a)γ**)* : *tüzlüg* : *ol*
a tisztán ragyogó kő a Hold természetét.

- 12 : : *ymä* : *qamuy* : *taš-*
Továbbá minden kő
- 13 *ħ(a)rīn* : *kāntū* : *kāntū* : *(ā)rdā-*
mindegyikének van az ő sajátos e-
- 14 *mi* : *ħā)lgūsi* : *ħ(a)r* : : *ymä* : *q(a)lt-*
rejéről sajátos jegye. Ha
- 15 *ī* : *yōrūn* : *taš(ī)y* : *(a)ls(a)r* : *qūzī-*
a világos követ vesszük (melyben) vörös
- 16 *lʳ* : *sēy* : *sub* : *yōn(ā?)s(ā)r* : *ol taš-*
zavaros ér (viz) mutatkozik és ha ezt
- 17 *īy* : *ōzi* : *ūzā* : *tutsar* : *q-*
a követ valaki magán hordja, az minden
- 18 *opqa* : *uty(a)y* : *ymä* : *nā* : *iš* : *y-*
nehézségen győz és éppigy ha bármi munkája is
- 19 *(a)rlīy* : *y(a)rlīqas(a)r* : *qop[da]*
minden parancsra mindent
- 20 : *iši* : *yoriq* : *ħot(a)y* : : *[yōr-]*
az sikeres lesz. Ha pedig valaki
- 21 *ūn* : *tašīy* : *(a)līp* : *kōk* : *yʳ[ōrū-]*
a kristálykövet veszi, melyben
- 22 *ū* : *sub* : *yōn(ū?)s(ā)r* : : *ol* : *tašʳīy*
kék erek (vizek) mutatkoznak és ezt a követ
- 23 *ōzinā* : *tuts(a)r* : : *y(a)t* : *ki-*
valaki magán hordja, annak rontó ember
- 24 *si* : *adartu* : *umaz* : *uʳīn-*
semmit sem árthat és a célját
- 25 *a* : *bʳ(ā)qʳdʳ(ā)mākā* : *tūgir* : *ym-*
és a boldogságot (paradicsomot) elnyeri. Továbbá
- 26 *ū* : *ol-oq* : *tašūn* : *subī* : *y-*
ha a kőnek ere (vize)
- 27 *ašʳil* : *ħols(a)r* : *k(ā)m* : *ōzin-*
zöldszintű s ha valaki aztán
- 28 *tā* : *tuts(a)r* : *aγuluy* : *qu-*
magán hordja a mérges fér-
- 29 *rt* : *qoñuz* : *ad(a)rtu* : *uma-*
gek és rovarok semmi kárt nem tehetnek benne.
- 30 *z* : *q(a)ra* : *tašīn* : *taš*
A fekete kövek köve (?)
- 31 : : *šīn*

Ó-TÖRÖK ROVÁSÍRÁSOS MANICHEUS VALLÁSÚ VIDÉKRŐL.

(A. von Le Coq és W. Radloff nyomán)

A turfáni ásatásoknak előbukkant szövegek rovásbetűivel azonos jegyekkel írt kis könyvlaptöredéket talált Prof. Grünwedel és Huth, amelyeknek a képét, betűzését és fordítását alább közöljük:

Első oldal:

●●ΓΧΓκ : Ηϙ : 4>.....
 Η : ΓκΗΓΓΓ : 5ϙ9
 9 : ↑ : ΓJϙϙ5ϙ : 5ϙ
 ϙ : 15D :)>ϙJ : 4N
 Y ● ΓJ>H : 15J5ϙϙ
 : Γ4ΓH : J> : 5HΗΓE
 : 4ΓI : Γϙ»Γ : (ϙ)

Betűzése: (a pótlások zárójelben)

- 1 (saqīn)ur¹ : mn² : t²id²i ● ●
- 2 y²mā : ik²in²t²i : q(a)
- 3 t¹a : s¹at¹γ(a)l¹i : (ä)r² : y³
- 4 üz : (a)l¹t¹un¹ : (a)y¹ap : t¹
- 5 (a)mγal¹ap ● qol¹i : (ä)l²
- 6 gin²t²ä : ol¹ : qizi
- 7 [γ] : id¹t¹i : s²iz

Fordítása:

1. - ... azt gondolom én, hogy mondta
2. - Ismét és másodszor is
3. - eladásra szánta: a férfi pedig
4. - száz aranypénzt becsületesen át-
5. - adta kezéből kiengedve és az
6. - új kézbe azt a leányt és
7. - elküldte neki...

Ez az olvasat és fordítás von Le Coq-tól ered, amelyet Radloff a következőképpen módosított:

"Azt gondoltam - mondta, hogy őt (nőt) másodszor is eladom. De a férfi (vásárló) sajnált érte száz vert aranyat, tehát rásütötte (nyomta) tulajdonjegyét (tamga) és rabszolgái közé küldte őt..."

Hátsó oldal:

←

ΓΥΓ : (4J)δJY : >δ
 : 4#↑ : BMYMEX
 K : ()4#)δΓD : JY#
 Γ#Yδ : ΓEX : ΓXΓ
 D : ΓδΓD : 1>δ>δ
 : 4ΓΓ↑ : Γ4>δJ>
 (: Γ#)DJ : 1>J>δ

Betűzése:

- 1 $b^1u : s^1ab^1 \text{ [redacted] } is^2i$
- 2 $d^2g^2ülük : (\ddot{a})r^2m(\ddot{a})z :$
- 3 $m(a)nga : (a)y^1it^1m \text{ [redacted] } : t^2$
- 4 $id^2i : b^2(\ddot{a})gi : t^1(a)\gamma d^1i :$
- 5 $t^1ut^1up : (a)y^1it^1i : y^1$
- 6 $ul^1t^1uzi : (\ddot{a})r^2k^2s^2iz :$
- 7 $b^1ol^1up : ay \text{ [redacted] }$

Fordítása:

1. - ez a szó egy hallgatónak
2. - nem egészen érthető (alkalmas)
3. - gondolom ... ő azt mondta
4. - az ő fejedelmének ...
5. - s ezért megkötözték mert ő (a fejedelem)
6. - kérdezte de a csillagzata
7. - erőtlenné lett ...

(Le Coq fordítása)

RADLOFF szövegezése szerint:

"E szavakat nem mondhatom el. Ura azonban megkötöztette őt erősen és követelte, hogy beszéljen. S mert csillagzata tehetetlenné tette, így kezdett beszélni ..."

A két igencsak különböző szöveg felett szenvedélyes vita folyt von Le Coq és Radloff közt. A rovási írásos szöveg egy lap két oldalán lévén, azt a benyomást nyerjük, hogy a két tudós az "első oldalt" és a "hátsó oldalt" rossz sorrendben olvasta a szöveget és az "Úr" (akit egyébként RADLOFF fejedelemnek is mond) elérte célját azzal, hogy foglyát felelős[s]égre vonva, megkötöztetve valóban beszédre bírta és ez a vallomás így kezdődött helyesen: "Azt gondoltam ..."

De túl a vitán jelentősnek tartjuk a szöveg ama adatát, amely a török "tamga", azaz "tulajdonjegy" rá volt égetve vagy tetoválva a rabszolgák karjára.

IV. Rész: Volgán innen - Lajtán túl

AVAR ROVÁS - EMLÉKEK

A híres történelmi szólásmondás "**eltűntek, mint az avarok**" NYESZTOR kijevei remete-barát krónikájában íródott le a Pecsera barlangkolostorban. Szajkókként idézte azóta a keleti-nyugati történészek gárdája. A jóhiszemű, avagy túl ravasz barát mondása aztán évszázadok alatt annyira beivódott a "művelt" nyugati világ köztudatába, hogy még ma is kiirthatatlannak látszik, félévezred múltán is.

Így az **avar rovásírás lehetőségének felvetése** is szinte "erőszakolt" újdonságnak látszik. De a "sírok beszélnek" és helyel-közzel előtűnik egy-egy írássos [írásos] emlék is. Ennek az eltűnt népnek a rovásjeleivel. Legutóbbi és hosszadalmas szövegű felírások épp egy barlangkolostor kis cellafalain, sírhelyein, remeték kezétől kerültek elő. Most Murfatlár, dobudzsai mészkőfalba vájt remeterejtek igyekeznek a kijevei szerzetes tévedését helyre igazítani a maga még megfejtetlen rovásírásaival.

Az avarokat eddig a magyar történészek is elhanyagolták. A hun-magyar rokonság tagadásával együtt járt egy közbülső, fajilag, nyelvileg a két rokon közt összekötőként szereplő nép elhallgatása. Hogy ez tervszerű és kiagyalt módszer volt-e avagy a "mostoha körülmények" most nem kutatom. Nem érdemes a múlt hanyagságán keseregni. Inkább az új, eddig ismeretlen, sőt "szakemberek"-től megkérdőjelezett leleteket igyekszem rendszerbe sorakoztatni és az eddig közöletlen, magyar rovásírástörténészek előtt ismeretlen adatokat közzétenni. A kibetűzésük, feloldásuk, értelmüknek magyarázata még talán nem világos, sőt talán nem is egészen bizonyos, hogy az avaroktól származnak, de annyit, hogy **törökös**, vagy legalább **belsőázsiai** eredetű nép írástudásának tanúbizonyítékai, részben már szakvélemények, részben a betűhasonlóságok alapján már megkockáztathatunk.

CSALLÁNY DEZSŐ nevéhez fűződik az avar rovásírás létezésének a felvetése és első leleteinek ismertetése. Testvéreivel CSALLÁNY GÁBORRAL együtt fejlesztették a nyíregyházi JÓSA ANDRÁS múzeum nagyértékű avar leleteinek kiértékelését és aprólékosan elemző s egyben nagyvonalúan szintetizáló munkájával 1968-ban lépett a szakemberek elé "**A magyar és az avar rovásírás**" c. cikkével, melyben a következőket írja:

"Az **"avar"** rovásírásrendszerről ez ideig mit sem tudunk, illetőleg egy rovásfelirat megfejtetlensége miatt, mit sem kezdhettünk el..."

Sajnálatos, hogy az eddig Magyarország területén előbukkant és kétségtelenül az avar korszakok valamelyikéből és elvitathatatlanul az ő szellemi hagyatékaikhoz tartozó hosszabb szöveget eddig még nem tudunk felmutatni. De ez talán csak idők kérdése csupán. Mindenes[e]ltre a rövid, párszavas emlékek, annak ellenére, hogy "kevés jellel" is sokat mondanak, mégis jelentősek. Mint a későbbiekben látni fogjuk CSALLÁNY DEZSŐ nagyon messzemenő következtetéseket von le ezekből a **magyarul hangzó** aprócska feliratokból is.

Annak ellenére, hogy CSALLÁNY az eleddig megfogal[ma]zott tételeivel a "**kettős-honfoglalást**" **hármassá** teszi épp a felírásos leletek alapján, nincs egyedül... Az **avarok rovásírását** LÁSZLÓ GYULA is feltételezi. Eleddig legrövidebben, legtömörebben a "Honfoglaló magyar nép élete" c. nagyszabású munkájában a következő módon fogalmazza meg:

"Egyre gyarapodnak azok az emlékek, amelyek az avar rovásírás töredékeit rejtik magukban. Ezeknek az emlékeknek egyrésze kétségtelenül a török népeknél annyira nagy szerepet játszó tulajdonjegy (tamga). Fontos számunkra az, hogy nemcsak az előkelő avarság élt ezzel az írással, éppen egy szegényebb avar asszony tütartóján is rovásírászerű karcolások vannak. Az előkelőbbje ezüstedényének talpára karcolta be

rovott tulajdonjegyét, ugyanúgy, mint a Nagyszentmiklóson talált u.n. Attila-kincs remek arany edényeinek gazdája. Egyáltalán alig lenne meglepő számomra, ha az avar rovásírás emlékeinek a gyarapodásával fény derülne a magyar rovásírás (tulajdonképpen székely rovásírás) egy-két homályos kérdésére is. Avar rovásírás volt, s bolgár rovásírás is volt. Mármost a magyar rovásban van két betű (az "e" és "o"), amely valószínűleg a bolgár udvarban divatos glagolita írásból származik. Ámde ezt az írásmódot a magyarok honfoglalása korában már kiszorította a bolgár udvarból a cirill írás. Nagy kérdés, hogy mikor és mikép[pen] került a magyar rovásírásba ez a két betű. Ha azonban emlékezünk arra, hogy a Küküllő-menti avar területeket nem szállja meg a honfoglaló-magyarország s később ezen a területen tűnnek fel a székelyek, akiknél a rovásírás megmaradt, akkor olyan lehetőség kínálkozik a kérdés megoldására, amelyet az emlékek szerencsés szaporodása esetleg megerősíthet. A Küküllő-menti avarság ugyanis körülbelül száz évig bolgár uralom alatt állott. Ebben a 100 évben a bolgár hivatalos írás a glagolita volt, de bizonyára sokan éltek még a rovásírással is... Az avar rovásírás egycsapásra megmagyarázná rovásírásunk belsőázsiai eredetét is. Az avar és a belsőázsiai ősvavar emlékek között ugyanis olyan erős a hasonlóság, hogyha például egy kengyelt anélkül mutatnak meg, hogy megmondanák, hogy hol került elő, teljes szakszerűséggel azt felelheti a kutató, hogy jellegzetes avar kengyel és éppen arról a vidékről, amely vidékről a magyar rovásírás közeli rokonait ismerjük..."

Az avar rovásírás jelentőségét, mint a magyar őstörténet egyik fontos eszközét a hivatalos tudományos szervek csak most kezdik felmérni és miután erősen a **VÁMBÉRY-féle törökös irányba tereli** a kutatás vonalát, igyekeznek a hitelét előre is "átszűrni" és leértékelni. Ugyanaz a művelet folyik ezen a téren is, mint a **középkori magyar krónikák történelmi forrás jellegének tagadásánál**. Ebben az irányító szellem GYÖRFFY GYÖRGY és tanítványaiból az "elkötelezettek". Itt nem az a főtétel, hogy a székely-magyar rovásírás ótörök, tehát belsőázsiai eredetét vitatják, hisz akkor olyan tekintélyeknek kellene ellentmondaniok, mint NEMETH GYULA és THOMSEN vagy a mai legismertebb szovjet írástörténészek közül SČSERBAK. Ekkora merészséget nem kockáztatnak. A módszer az, hogy silányítsák a belsőázsiai eredetű rovásjegyek és a magyar írásjelek közti összefüggéseket, ha másként nem, akkor az időbeli távolságra hivatkozva tagadják a két írásrendszer közti kapcsolat lehetőségét és valószínűségét. S ilyen **feladatokra** maga az irányító és tagadó szellem soha saját személyében nem vállalkozik, hanem az un. "tudományos kutatók", vagy jobb esetben az Akadémia tagságával kecsegtetett "kandidátusokat" futtatja. Hogy komoly példát mutassunk erre, említsünk meg mindkét kategóriából egyet-egyét.

VÁSÁRY ISTVÁN "**tudományos kutató**" tiszteletreméltó munkálkodása több oldalról ismert. Az "ÉLET és TUDOMÁNY" hasábjain "**A török és magyar rovás írás**", valamint a "MAGYAR HÍRLAP" vasárnapi mellékletében (1974 január 26.) írja erre vonatkozólag:

"... a székely rovásírás legkorábbi emlékei a XV. századból valók, ugyanakkor a török rovásírás emlékei a VII.-X. -századhoz kapcsolhatók. Ilyen hosszú, több mint fél évezredes idő alatt a székely rovásírás természetesen fejlődött, a betűk alakjai változhattak, alakulhattak. Ezért alapvető, hogy megpróbáljuk az eredeti betűalakokat visszaállítani, a későbbi, sokszor torzult formákból az eredetét kihámozni.

A biztos alap az az 5 betű, amely hangérték és forma tekintetében teljesen azonos a megfelelő jenyisszei török betűkkel, továbbá 10-11 betű rokonsága erősen valószínű. De ne felejtjük el, hogy ha még ha az összes egyezést is megnyugtatóan biztosnak fogadjuk el, akkor is ez a 16 betű még a felét sem teszi ki a székely rovásírás egész készletének, nem is

szólva az összetett jelekről, az un. "capita dictionum"-ról..."

Az "óvatosság" VÁSÁRY részéről abban nyilvánul, hogy a székely és jenyiszei, vagyis, az ótörök eredetű írásrendszerek közt igencsak kihangsúlyozza - biztonság kedvéért - a félszázados "különálló fejlődési folyamatot", nehogy valaki feltegye magában a kérdést, hogy vajon a két nép közt esetleg nem áll-e fenn genetikai kapcsolat? Ez ui. a finn-ugor elméletben súlyos [súlyos] károkat okozhatna. A másik "alapvető gondolat" a VÁSÁRY-féle írásban a 16 betűazonosságnak leértékelése. Valóban a 16 jegyzonosság talán a felét sem teszi ki a székely-magyar rovásjelállománynak. Ezzel szemben **túlságosan kihangsúlyozza a 3 görög és 1 glagolit betű átvételét.** Ezekről MELICHNEK más véleménye van. Ő tagadja - és bizonyítja is - hogy legfeljebb egyetlen görög betű átvételéről lehet szó, míg a glagolit átvételt "görög" közvetítésre hárítja. VÁSÁRY tehát legalább annyi "kulturhatást" tulajdonít az általa feltételezett 3 görög és 1 glagolit betűátvételnek a székely-magyar rovásban, mint a 16 jenyiszél, azaz törökös írásrendszer "kölcsonzásának".

Itt tehát az 5 "biztos" és 10-11 rovásjel rokonsága erősen "valószínű" kategóriába van sorolva és a "sugalmazó szellem" későbbi jóindulatú lektorálására számító VÁSÁRY ISTVÁN, mint "tudományos kutató" igyekszik elkerülni a finn-ugor érdekeltségben felnőtt és abban "légy jó mindhalálig" elvvel kitarotk legkisebb gyanúját is, hogy netán csábításba esve esetleg a "törökös irányba" kanyarodott volna el.

Jellemző erre vonatkozólag a törökség és székelység "genetikai kapcsolatainak" előre megfontolt szándékú tagadása. De egy lépést tovább menve az avar rovásírás vonalán idézzük VÁSÁRY írásának további részletét is:

"... Már szó volt arról hogy különböző török nyelvű vagy feltehetően török rovásírásrendszerek állnak a székely rovásírás háttérében. Ilyen a kazáriai írás, mely bár több emlékből ismert, mindmáig megfejtetlen. Ide tartozik a nagyszentmiklósi feliratok és a Dobrudzsai Murfatlarban talált feliratok problémája. Mindezek lényegében megfejtetlen írásrendszerek, melyek feltehetően valamilyen török néphez tartoznak. Hasonlóképpen a magyarországi avar kori tárgyakon lévő rovásjelek is ide tartoznak. Az emlékek igen rövid terjedelme azonban nem tesz lehetővé semmilyen megfejtési kísérletet. Ezért teljesen elhibáztak CSALLÁNY DEZSŐ megfejtései, aki nagy fantáziával, de kevesebb megalapozottsággal magyarul olvassa el az avar kori feliratokat..."

VÁSÁRY megfogalmazása a **"nagy fantáziával, de kevesebb megalapozottsággal"** dolgozó CSALLÁNY DEZSŐ érdemeit igaztalanul ítéli meg. Szerényen szólva a VÁSÁRY névhez zökkenőmentesen kapcsolható **"vásári hangon"**. Űgyesen megvárta az akadémikusok "megnyilatkozásait", ez esetben GYŐRFFY és FODOR írásait, hogy "el ne hajoljon a vonaltól". Az első névhez fűződik ui. az un. "kettős honfoglalás" merev és elutasító ellenzéki állásfoglalás élvonalbeli leintése. Ű tartja a karmesteri pálcát az egész diszharmonikus együttesben. Ű maga negédes végső ítéletében a sok egymásnak ellentmondó tanulmányai összegezése során a VALÓSÁG c. hazai tudományos ismeretterjesztő lap hasábjain (1973., 7. szám 1-15. old.) nyilatkozott meg legutolján summásan:

"... arra az eredményre jutunk, hogy a magyarok bejövetele két fő ütemben zajlott, s talán volt egy ezeket közvetlenül megelőző mozzanata is, a honfoglalás harcai pedig még folytatódtek. Ilyen értelemben beszélhetünk kettős vagy többszörös honfoglalásról is, ennek ütemeit azonban - nem évszázadok, hanem csak évek választották el egymástól. Az egykorú írott források csak ezt igazolják, s ha a szittyák, hunok és avarok "magyarságáról" le is kell mondanunk, számon tarthatjuk őket, mint rokon fajtájú és

kultúrájú elődöket..."

Íme a salamoni bölcse[s]séggel kettévágásra is kész megalkuvó, de lényegében a régi megrögzött tanítást továbbra is mentő új "megfogalmazása" a kettős, sőt ha tetszik, többszörös honfoglalás teóriája, amely minden csak nem "állásfoglalás". S bár akik GYÖRFFYNEK eddigi munkásságából véletlenül csak ezt olvassák s az előzményeket nem ismerik azzal a pozitív véleménnyel teszik majd le a VALÓSÁG eme számát, hogy lám-lám milyen nagy haladás, hisz a legkáderebb materialista-marxista történészek nesztorja, verhetetlen történelmi tekintély is a haladó történészek élére állt... Sőt, ha még a tanulmányát záró "korolárium pietatis" kegyes szavait is elolvassák, talán egyszeriben az eddig mindig elítélt nemzeti érzés egyenesen hazafias könnyeket csal a jámbor olvasó szemébe. Íme a zárószavak:

"De a magyar nép története önmagában is oly gazdag, hogy e "rokonok" nélkül is elegendő alapot ad az egészséges nemzeti érzés ápolására, csak legyen egészséges új nemzedék, amely azt magáénak vallja..."

A "nemzeti érzés" emlegetése valóban újszerű GYÖRFFY legújabb írásában. Eddig erről nemcsak hallgatott, hanem azokat, akik erről csak említést is tettek, eleve elítélte. Igaz, hogy ma már Magyarországon is elmúlt a "fényes szelek" romboló, könyvégető hatása és a szomszédos szocialista testvér államok hatványozott és sovinizmussá duzzadt nemzeti önérzete némi kis "kölcsonzést" nyújt legalább is a gondolkozó "új és egészséges nemzedéknek", hogy ez azt a maradék nemzeti érzést valamicskét fejlessze. Az egri ifjúsági tanácskozások már megkövetelték és egyre erősebben követelik a történészeket, hogy hagyják abba a nemzeti nagyjainkat lealázó-legyalázó, nemzeti krónikáinkat értéktelenítő, ősi, népi hagyományokat lekicsinylő "tudományoskodást". GYÖRFFY volt ebben a hangadó és a nagy címekre vágyó tanítványai, érdemszerzés céljából még ma is folytatják ezt a történelmi rombolást ama reményben, hogy mesterük őket is besegíti a halhatatlanok csarnokába az Akadémiába. Így érződik ez FODOR ISTVÁN írásában, amely a TISZATÁJ szegedi folyóiratban látott napvilágot: **"A kettős honfoglalás feltevését a magam részéről... nem tudom elfogadni..."** Megokolása, hogy egyelőre a régészeti leletek nem tanúskodnak arról, hogy a késői avarok jelentős tömegekben megérték a honfoglalást és hogy az őstörténeti, adatok nem valószínűsítik a kései avarok magyar nyelvűségét. Csak ezt a két ellenvetést említem a többi mellőzésével, hisz ebben minden bele van sűrítve. Pedig a régészeink legnagyobb problémái közé tartozik, hogy az immár közel ötvenezer feltárt avar sírt kiértékeljék. És a honfoglalók sírjai szinte tisztelettel körítik az avarokét.

Tudományos Akadémiánk **"kandidátusai"** azaz tagjelöltjei sorából is megemlítek egy jeles képviselőt SZÚCS JENŐT, aki szintén GYÖRFFY gyámolítottjai közé tartozik. Ugyancsak a VALÓSÁG adott teret **"Teoretikus elemek Kézai GESTA HUNGARORUM-ában (1282-85)** című tanulmányának. (1974, 8. száma.) Kertelés nélkül írja itt:

"A magyarság hun eredete fikció, éppúgy, mint a franciák trójai eredete vagy a többi közel egykorú mesterséges eredetteória. A finnugor etnikum ugor ágából származó, vándorlása során a keleteurópai stepperégióban sok rétű (főként iráni és különféle török) kultúrális és etnikai hatást magába olvasztó magyarságnak nem volt sem genetikai, sem történelmi kapcsolata a hunokkal..."

A "kandidátus" különben közli, hogy eme teóriáját erősen dokumentálva - természetesen főként GYÖRFFY adattárából - az 1975. évi északamerikai San Francisco-i nemzetközi történészkongresszuson bővebben is kifejti és hogy eme előadását a halhatatlanok csarnokába való belépés jogát elnyerendő **angolul is közölni fogja.** (Ez utóbbi szándék nagyon jelentős, mert még a magyarság soraiban az **angolnyelvű közlemény** rendszerint dogmatikus jelleggel bír és

megfellebbezhetetlennek tekintik. Vakulj magyar, ha angolul olvasod...) A magyar népi lélek hangja ezzel a hun-magyar rokonságot vitató akadémiai "vetélkedéssel" körülbelül egyidőben ILLYÉS GYULA "Gyors jegyzetek" c. kisírárásában szólalt fel: (TISZATÁJ, 1974, 8. szám.)

"A magyar honfoglalás nagy adatait - annak két szakaszát, az avarok népi összetételét - a legutóbbi évtizedek tárták eléink tüzetes vizsgálatra. Árpád törzsének föltételezett hun rokonsági fonala komoly állításként a két háború közt hangzott el, mindmáig komoly cáfolat, tudósi fényderítés nélkül. E terület hangneme változatlanul mégis a fölénnyé, a lefitymálásé. Noha az új adat azóta is igen sok, a kérdés eldöntése ma is ott áll, ahol Arany korában. Eredménytelenebbül tehát ritkán folyt annyi értekezői tinta, nyeletett annyi előadói nyál mint arról, hogy okkal keresztelhetjük-e gyermekeinket oly szívósan Attilának és Csabának; a hun-magyar kapocsról annyit tudunk, mint eleinte; a lelkeségénél csak annak lelkes cáfolatai alaptalanabbak."

De jelen írásomban nem az általános régészeti adatokkal szándékozom foglalkozni - ez szakemberek feladata - hanem az írásos emlékekkel és azok nyelvezetével. Előlegezve idézem erre vonatkozólag CSALLÁNY DEZSŐ messzemenő következtetéseit az avarok nyelvére vonatkozólag, amely természetszerűleg összefügg írástudásukkal is, amelyek viszont jó részben régészeti leletekhez tartoznak:

Döntő fontosságú adat maradt fenn a tiszántúli avarok, Baján kagán népének ugor nyelvére nézve. Jánoshidán még törökös hangzású idegen eredetű szó maradt fenn, amelyet a kereszténységgel kapcsolatosan az avarok használtak, de a Szentcsordajárás rovásfelirat tisztán ugor-nyelvi dokumentumot adott.

A magyar és az avar rovásírás összehasonlításával tisztázhatjuk, hogy a két rovásírás balról jobbra való sorvezetést mutat, hogy mindkét rovásírás jelei azonosak, ugyanazon hangértéket képviselik.

Régészeti, történeti, nyelvészeti forrásadatok révén nem tisztázhattuk az avar és a magyar kontinuitást. A rovásfeliratok összevetése alapján sikerült írástörténeti bizonyítékok alapján megállapítani, hogy az avar rovásírásnak szerves folytatása a magyar rovásírás, azonosak a jelek és a sorvezetés.

A Szentcsordajárás rovásfelírás nyelvi bizonyítékokkal is szolgál: az ugor nyelv a Kárpát-medencében Árpádok 896. évi honfoglalása előtt 568-hun már megjelent a Tisza vidékén, mégpedig az avarok útján. Az avarok nem pusztultak el, nem szlávósodtak el, hanem töretlenül élnek tovább a magyar nevet felvéve. Árpád népe az avarok (álavarok) ugor nyelvében feloldódott, nyelvileg felszívódott. Árpád török rokonságának nyelvére, írásrendszerére nemcsak a nagyszentmiklósi rovásfelírások nyújtanak határozott bizonyítékokat, hanem a magyar rovásírás emlékei is igazolják, hogy a honfoglalás-kori és Árpád-kori török nyelvű honfoglalóink részben sokáig megőrizték nyelvüket és sokáig megtartották *idi* = 'úr' rangjukat, még akkor is, amikor már teljesen elugorosodtak.

A székely-magyar rovásírás magyar közvetítéssel került át Erdélybe, de a hun-székely rovásírás, amelynek ábécéje a ligaturák alapján rekonstruálható, török eredetű (onogur-hun).

CSALLÁNY tehát valójában "három" honfoglalásról tesz tanúságot azzal, hogy a régészeti leletekből az avarok nyelvére vonatkozó következtetéseit ennek a belsőázsiai népnek 568-ban a mai Magyarország területére érkezésével együtt az írásbeliségükre is hivatkozik.

Az avarok rovásírásáról vallott meggyőződésében CSALLÁNY természetesen a történelmi háttérrel is igyekszik elfogadhatóvá tenni, hisz egy ősi kultúrát képviseltek..

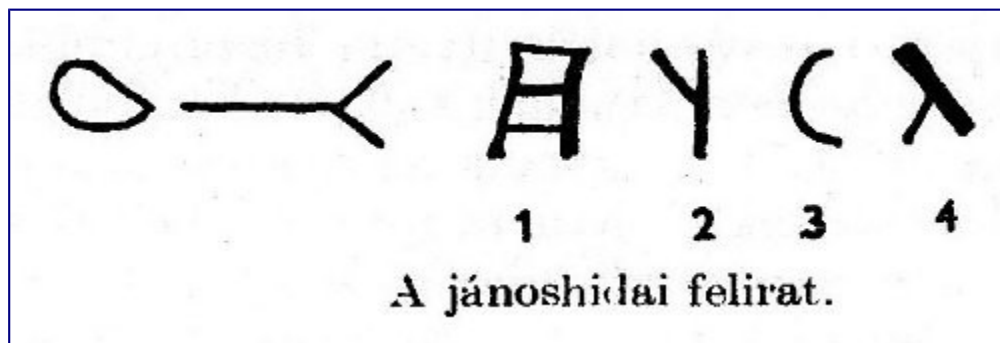
Avar rovásírásos gyűjtésünk zöme CSALLÁNY DEZSŐ hosszú, évtizedeken át tartó figyelméből, a

régészeti leletek ezreinek átvizsgálásából származik és jelen kötetben gondozásom alatt én sem vállalkozhatom többre, mint hogy az ő közleményeihez csatolom munkatársaim leleteit. Itt első sorban BORNEMISSZA KATALIN gyűjtésére gondolok, aki Karintia leleteit szedte össze nagy gonddal egészen a Karavanka hegyvonulatig terjeszti ki ezen a módon a régi Avar Birodalom Itália felé nyúló határait. PÉTERFALVY JÁNOS pedig romániai összeköttetéseivel, a dobudzsai leletek sorozatával gazdagította az avarnak vélhető felírásokat. ERDÉLYI ISTVÁN szívességéből Környe egyik avar sírjában lelt csontlemez avar rovásjelekkel karcolt fényképével tette a gyűjtést még teljesebbé. Szívességüket ezúttal is ismételten köszönöm.

Az ebben a csoportban közölt és valamelyik törökös nyelvű népcsoport írásához tartozó és még eddig megfejtetlen töredékeket is itt csoportosítjuk, mert az írástörténészek maguk is bizonytalankodnak betűzésükkel és még inkább fordításukkal.

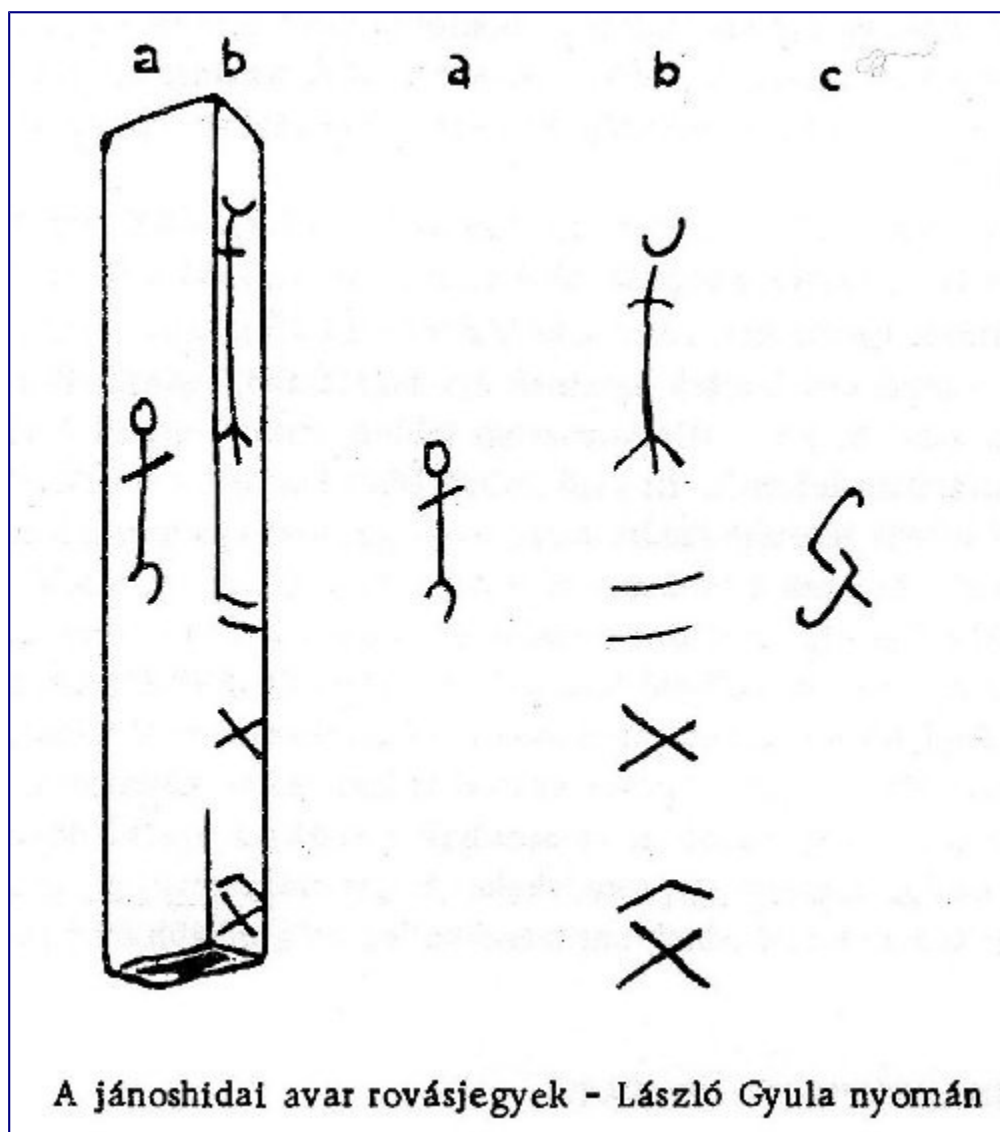
1. - A JÁNOSHIDAI TŰTARTÓ FELIRATA

A Szolnok-megyei Jánoshida mellett feltárt avar női sírok egyikének mellékleteként szerepel egy csontból készült tűtartó. Egyik oldalán fekvő emberalak és mellette négy rovásjegy látható. A lelettel ERDÉLYI ISTVÁN (1958 és 1961) részletesebben is foglalkozott. Kibetűzése és megoldása CSALLÁNY DEZSŐ nevéhez fűződik. Idézzük megoldását: Ördögűzést mutató sátán-ábrázolás és négy rovásjel, amely balról jobbra való sorvezetéssel olvasva, a szöveg a következő jeleket és megoldást adja:

BETŰZÉSE:

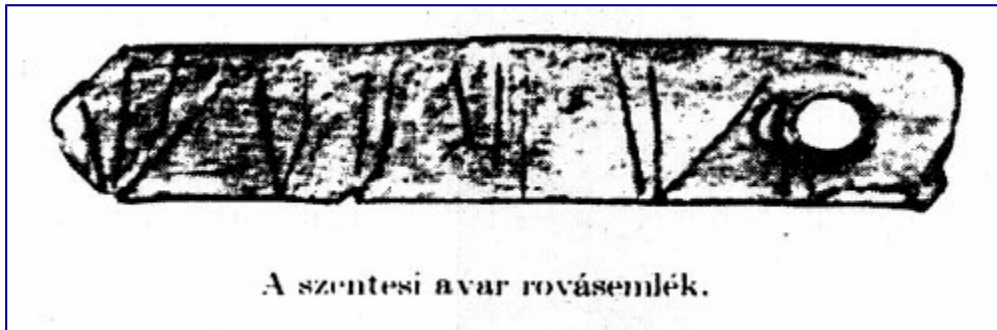
1.Z, -2.T, -3.N, -4.S = "ZATANAS" - SZATANAS, azaz "szátáné". Törökös kezdésű avar alakja a latinból eredő szónak. Ez az első eset, hogy hiteles avar rovásszöveg és avar használatú szó került elő VII-IX. századi avar temetőből régészeti mellékletekkel együtt. Ezek a betűk, amelyeket a tűtartóra karcoltak sem türk, sem szibériai kapcsolatot nem mutatnak.

A CSALLÁNY-féle betűzés, illetve rovásjegyek kirajzolása a csont-túttartóról erősen eltér a LÁSZLÓ GYULA által közölt rovásjegyekétől. Főként a régész professzor által a c. / oldalon jelzett "ligatúra" kettős (?) jegyet hiányoljuk CSALLÁNY tanulmányából. Reméljük erre is kapunk részletes megoldást, hisz a tudás "vetélkedéssel" gyarapszik. S egy-egy betű, különösen ligatúra, igen jelentős az amúgy is szegényes adattárunkban.

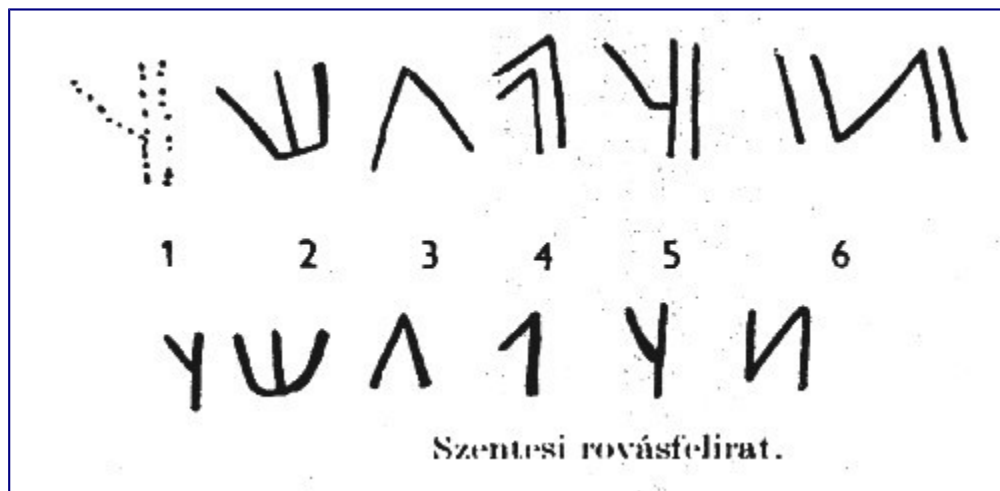
2. - A SZENTESI CSONTLEMEZ FELIRATA

A Szentese-Felsőcsordajárás düllő 36. avar sírjából hozta felszínre CSALLÁNY GÁBOR múzeumigazgató 1905-ben. Egy átlyukasztott csontlapocskára rovásjelekkel. Az átlyukasztás a jobb szélén látható s bal szél rongált. A felirat olvasata balról jobbra haladó. Érdekes a kontúr-vonalak használata.

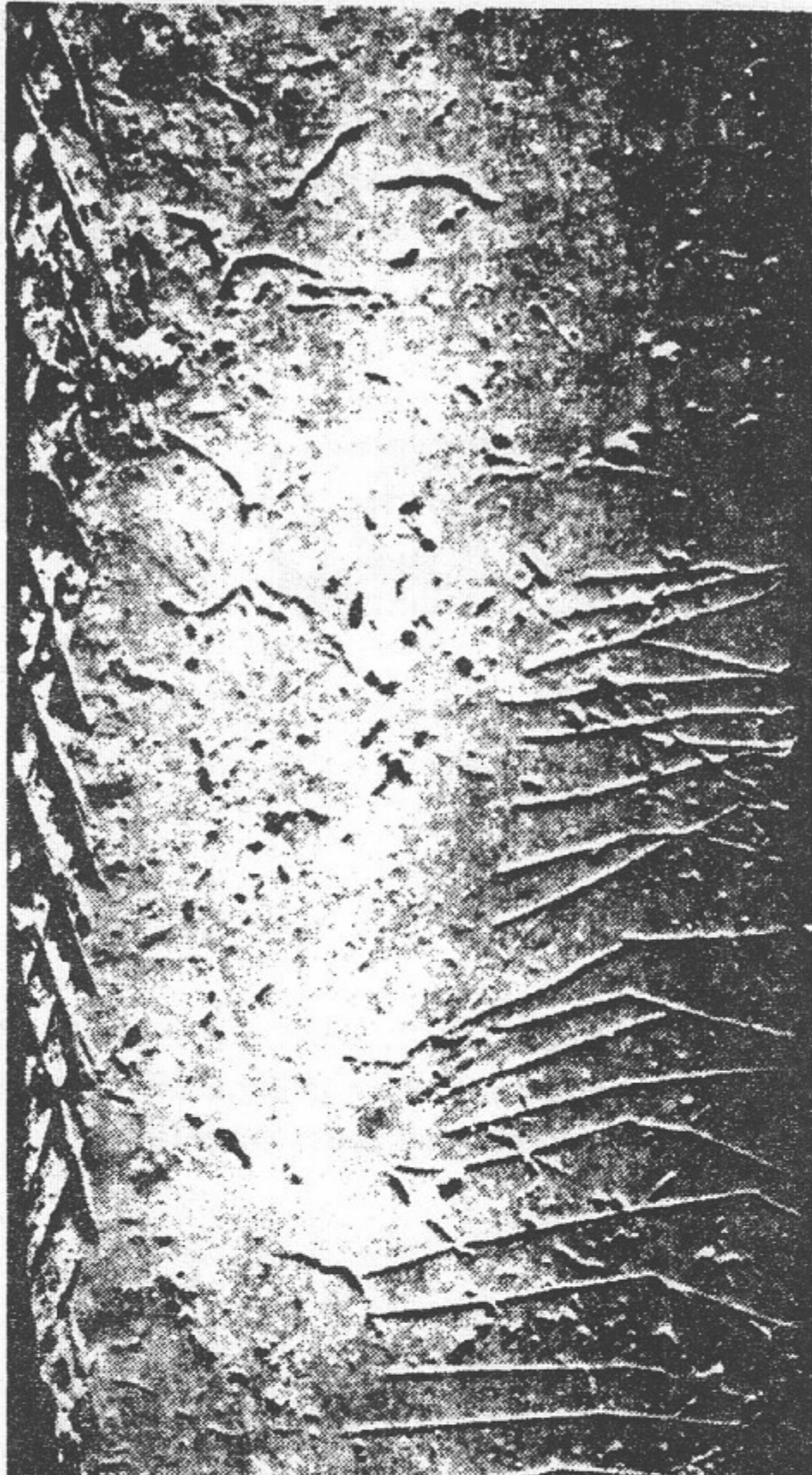
BETŰZÉSE:

1.(T), 2.M, 3.S, 4.1, 5.T, és 6.K "temesitek", azaz "temessétek". A felirat tehát rendelkezés a halott eltemetésére, amit végre is hajtottak a rovás-szöveg értelmében. Az első "T" jelet rongált mivoltából rekonstruálni kellett.

3. - A KÖRNYEI AVAR U LEM EZ FELIRATA

ERDÉLYI ISTVÁN ismertető írásából. - "Türk rovásírásos avar felirat -Környéről" és személyesen megküldött, eredeti fényképéről származnak ennek a jelentős adatnak rovásjel meghatározásai. A környei avarkori temető 60. számú férfi sír mellékleteként szereplő csontlemezbitorításos íjközéplemez mellékelt képéhez idézzük ERDÉLYI dr. betűzését és részletes leírását:

"A karcolatok jellegéből arra lehet következtetni, hogy azok egy alkalommal, egy időben keletkeztek. A jelek egymás mellett, egyre növekvő (ill. csökkenő) nagyságban következnek sűrűn egymás után. Összesen 14 jelet fedezhetünk fel, amelyek után egy többször meghúzott vonalú "tamga-szerű" nagyobb jel következik. Ettől eltérően a többi jeleket felírójuk biztos kézzel, ugyanazzal a finom hegyes szerszámmal, egyidőben írta fel. Nem lehet tehát szó rovásról olyan értelemben, hogy azok elejtett vad vagy ellenség számát jelölnék.

Induljunk el az egyedül álló nagyobb jeltől. Azonnal szembetűnik, hogy először két jel egy közepén megtört és egy függőleges egyenes vonal, háromszor változik egymás után. Sőt az is világos, hogy a háromszor megismételt függőleges vonal után a törtvonal ismétlődik meg egymás után háromszor azzal a különbséggel, hogy az első és a harmadik törtvonal alsószárához egy kis párhuzamos vonalat húzott annak írója. Csak ezután, a szinte dekoratív játéknak ható sor után változik meg alapvetően a kép. Következik egy kissé dőlt egyenes vonal, ami még mindig emlékeztet a második jelre, majd megint az ismert törtvonal de a változatosság kedvéért felső szárához csatlakozik a kis, nagyjából párhuzamos vonalka, aztán megint a függőleges vonal következik. Az utolsó előtti jel Y alakú, majd megint egy jelnek is felfogható két egymásnak döntött függőleges vonal zárja a sort. Írjuk le ezt az egészet a mi szemünknek megszokott számsorral:

1, 2, 1, 2, 1, 2, 1 + x, 1, 1 + x, 2, 1 + y, 2, 3, 4 (vagy itt 2, 2).

Amint látjuk, a jelek változatossága nem nagy. Az azt könnyedén és határozottan bekarcoló kéznek ismernie kellett a török típusú rovásírást, ez kétségtelen még akkor is, ha "feliratunk" felirat voltában kételkedünk is. Megkeresve a felsorolt jelek párhuzamait a türk-rovásjelek között, az alábbi találgatunk sorban (jobbról balra haladva !) és a jeleket a magyar írásnak megfelelő sorrendbe állítva:

o s² o s² o s² k² o k² s²? n¹ s² l² (i) ű (vagy s² s² esetleg)

ERDÉLYI a betűsorrendet MALOV nyomán választotta ki a türk-rovásjelek közül, amelyekkel a SCSERBAK és ARTAMANOV-féle Don-menti írásleletek során fogunk találkozni. De az illusztris szerző rövid írásában a leszűrt eredményt tartom a legfontosabbnak, amely így hangzik:

"Ezzel a megjegyzéssel is az avarkori és még az eddig össze nem gyűjtött különféle rovásjeles emlékekre akarjuk felhívni a figyelmet. Vannak ilyenek tűrtartón, utólag bekarcolt egyes jelek csatokon stb. (Itt hivatkozik a világhírű német mongológus professzornő ANNA GABAIN:"Alttürkische Grammatik" c. alapvető munkájára - Leipzig, 1950 pag. 12.) Némely veret bizonyos formáit, vagy már elkészítésükkor rajtuk alkalmazott jeleket is tamgának lehet tartani. (Ezt az állítását a Szerző: "Új magyarországi rovásfelirat" c. közleményében részletezi Archeológiai Értesítő, 1961. -) S a végső, legsúlyosabb következtetése: "Az a tény, hogy a jelek nagyrésze a türk rovásírásban is megtalálható, összhangban van az avarok kétségtelenül töröknek meghatározott nyelvének tényével, amiről a ránkmaradt, bár csekélyszámú nyelvemlék is tanúskodik..."

4. - A GAIL-VÖLGYI (Würlach, Karintia) SZIKLAFELIRAT

Az avar emlékekben, sírleletekben és helynevekben sűrűn datált Karintia területén a Gail-folyócska

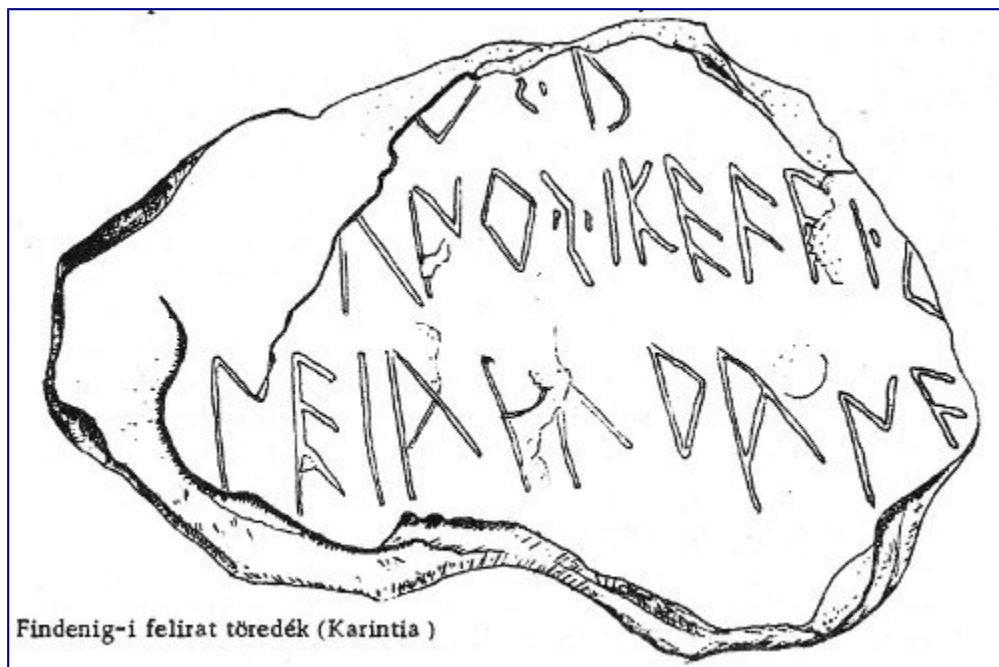
völgyében találták a múlt században ezt a megfejtetlen sziklafeliratot. Jelenleg a klagenfurti Landesmuseum birtokában van. Háromsoros szövegéből ha jobbról balra haladó írásirányt tételezünk fel, akkor jellegzetes tamgaszerű véset az első. Egészen szokatlan benne a két "nyílhegy"-utánzat, ahol az egyik balról jobbra, a másik felülről lefelé van irányítva.

Ezt a titokzatos feliratot BORNEMISSZA KATALIN gyűjtéséből (1974) vettem és ezúton is megköszönöm.

5. - GAIL-VÖLGYI (Findenig Thörl, Karintia) FELIRATTÖREDÉK

Ásványgyűjtőgető rendőrségi tisztviselő találta 1969 nyarán kőzet törmelékek között a Gail-part meredek részein Gurina faluhoz közel, ahol egy bronztáblácska töredéke is előkerült, szintén rovásjelekkel. Szövege feloldatlan. Jelenleg Villach város múzeumában van. Nem zárható ki teljesen az a lehetőség sem, hogy a szűk völgyekbe visszahúzódó etruszkok egy csoportjától származik.

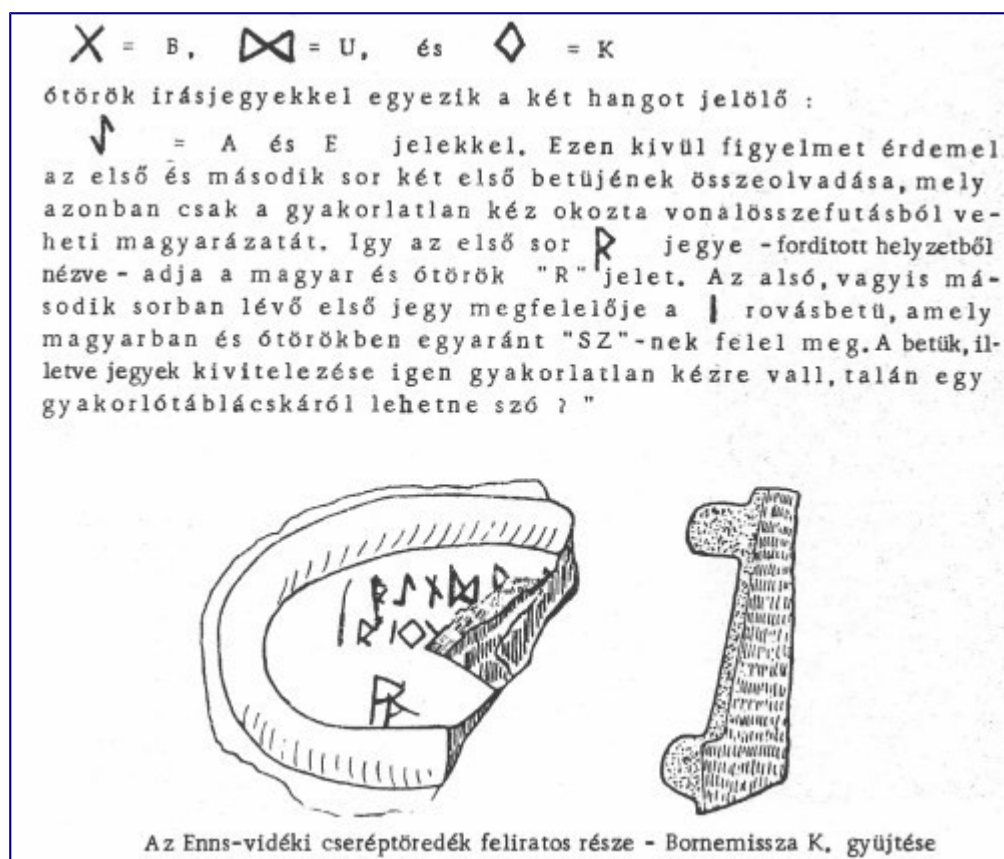
Ezt a darabot is BORNEMISSZA KATALINNAK köszönhetjük. (1974)

6. - ENNS-VIDÉKI ROVÁSÍRÁSOS CSERÉPTÖREDÉK

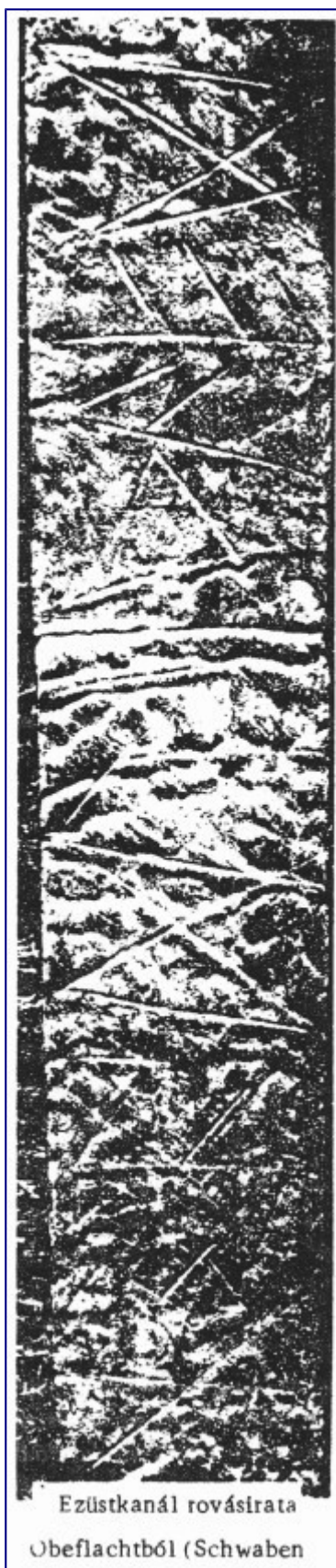
Az Enns volt Avaria határa még NAGY KÁROLY korában is. Maga a főerődítményük Ennsburg és környéke nagyon sok avar leletet tud felmutatni. Az "Archeologia Austriaca (1958, Heft 24) közöl egy érdekes leletet, amelynek a pontos eredetét nem ismerik. Az egyik cisztercita apátság gimnáziumának gyűjteményéből került a bécsi indo-germán múzeum birtokába. OTTÓ HAUS, osztrák régész foglalkozott vele részletesebben és némi kibetűzési kísérletet is kezdett rejtélyes szövegével.

Magának a kiégetett cseréptárgynak a rendeltetését sem tudják meghatározni. Leírói sokáig tanárjukat, P. RAYNALD SCHMALBAUG régészt tréfás "beugrató lelet"-ként tekintették, de régi mivolta ma már kétségtelen. Megoldási kísérletek osztrák részről sikertelenek maradtak, hiszen germán rúnák rendszerével kísérleteztek. Lehetséges azonban, hogy az említett osztrák régész már ismerte CSALLÁNY betűzéseit is és ezeket alapul véve a cserépdarab feliratából a második sort "IDI"-nek olvasta, ami azt jelentené, hogy a nagyszentmiklósi kincs 5. számú korszójának CSALLÁNY által ismertetett "Idi" = "Úr" jelentése van.

BORNEMISSZA KATALIN véleménye szerint - ezt a leleletgyűjtést is neki köszönhetem ! - "a leleten lévő rovásírás betűi közül a magyar rovás írás jegyeivel egyeznek a következők:

7. - ROVÁSÍRÁSOS EZÜST KANÁL OBERFLACHTBÓL. (Schwaben, Kreis Tuttlingen)

Ezüstkanál rovásírata
Obeflachtból (Schwaben

H. JANICHEN német régész közleményéből vettem ezt a minden jel szerint avar rovásírásos ezüstkánál mellékelt képét. Sajnos, vonalasan kiírt rovásjeleit a tanulmány "**Neue Inschriften aus Grabern des 7. Jahrhunderts**" címmel (1967) elhagyta a különben részletes leírásban. Viszont szerzője alapos leírásából arra következtetünk, hogy törökös rovásjegyek szerepelnek rajta.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a rovásjegyek az ezüstkánál hátsó, kidolgozatlan, durva öntési felületébe vannak bevésve. A kánálon lévő függesztő alkalmatosság arra mutat, hogy gazdája az övén viselte és hogy a titokzatos rovásjegyek a tulajdonos nevével okvetlenül kapcsolatban vannak.

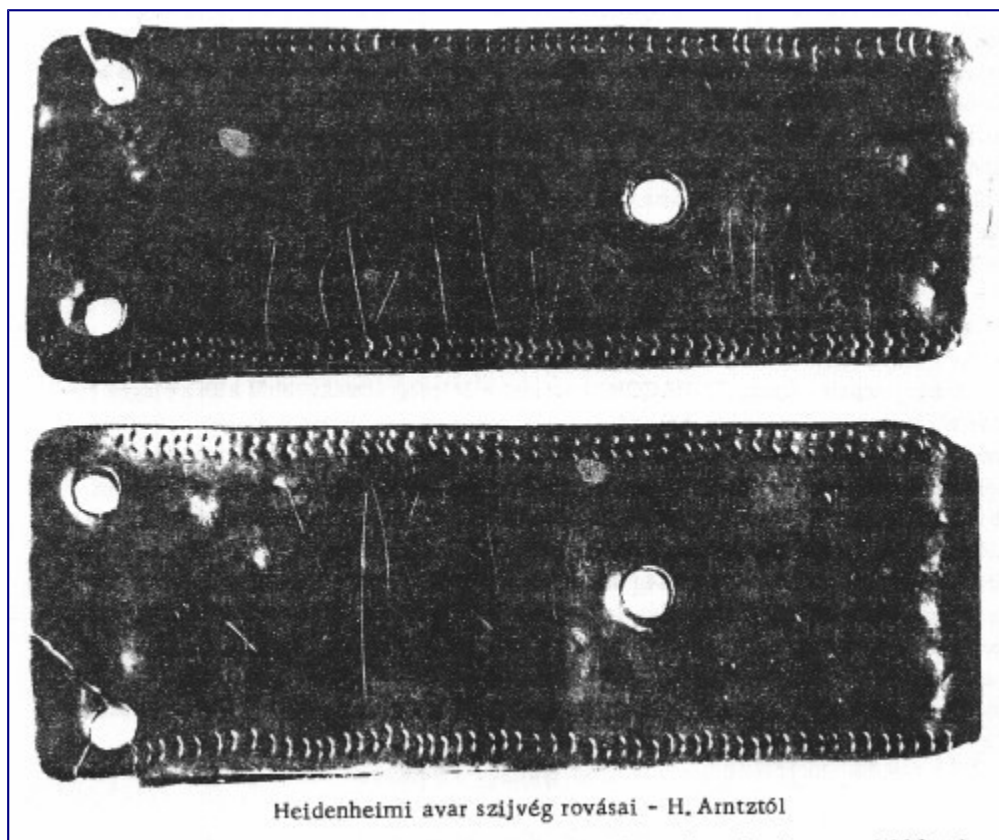
Ennek feltevésére feljogosító adat JANICHEN kísérletezéséből derül ki, hogy a felismerhetetlenségig megkopott betűket restauráltassa. A stuttgarti rendőrségi laboratórium ultraviolett sugarakkal dolgozó gép a sok használatától már-már eltűnt karcolásokat teljes egészükben feltüntette és az írástörténelem egyöntetű megállapítása szerint a betűk sorozata a következő: **S-A-(?) I-D-(U) T-H-A-F-D**. Az **ID(U)** szócskánál ismét felvetem CSALLÁNY DEZSŐ tanulmányaiban többször is szereplő "**I-D-I**" feliratokat, a melyek "urat" jelentenek és egyben a legtöbbször a használati tárgyakon szereplő tulajdonosok neveit egészítik ki. S miután ezüst kánálról van szó és azt övre akasztva viselték, mint az avarság és ősmagyar lovasai, minden alapunk megvan a feltételezésre az ezüst tárgy avar eredetére és így írásbeliségére vonatkozólag is.

Avar eredetre mutat a 7. századi sír maga is, a maga mellékleteivel. Településtörténetileg pedig a lelőhely régi neve "**Oborwacht**"= Avar-Őrség mutatja még a mai "**Oberflacht**" formájában is hajdani avar település kétségtelen nyomát, hiszen ma a szlávoktól "**obri**" = "óriás"-nak nevezett népnév-ferdítéséből lett az "ober" - "felső" elnevezés. Viszont Oberwacht városkának nincs Unterwacht változata, még csak düllő vagy más helyrajzi tagosítás-nevében sem. Így a szlávok által használt "obor"- vagy "obri", az avarokat jelző népnév biztos adatként tekinthető és egyben megerősíti az említett sírok, köztük az ezüstkánalat tartalmazónak az avarokhoz való tartozandóságát is.

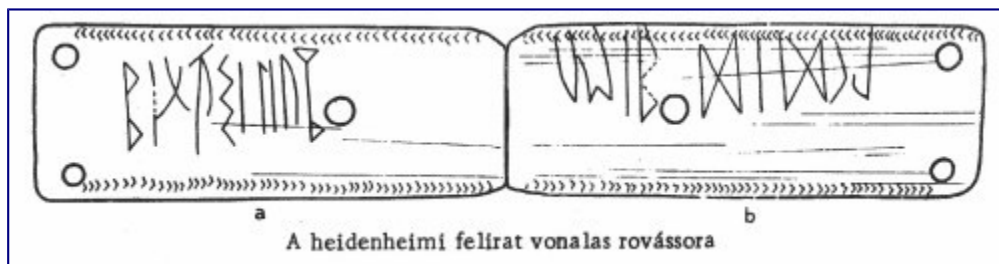
8. - A HEIDENHEIMI AVAR SZIJVÉG ROVÁSFELIRATA

Egy eredetileg ismeretlen célt szolgáló, 13 cm. hosszúságú ezüst lemezpárból alakított és három "nitt" szögeccsel egybefogott avar szíjvégről tesz említést a bajorországi régészeti szaklapok egyikében H. ARNTZ német régész "**Neue Runen-schriften**" címmel. (Fundberichte aus Schwaben, N.F. 18, I. Tafel 44. -)

Az egyé hajlított lemezbe éles, vékony szerszámmal karcolták bele a rovásjegyeket a három szögecs alkalmazása előtt. Így a rovásjegyek aránylag épségben maradtak meg. Alaptónusa nagyon hasonlít a betűsornak dr. ERDÉLYI ISTVÁN Környéről ismertetett avar csontlemezének írásrendszerével.

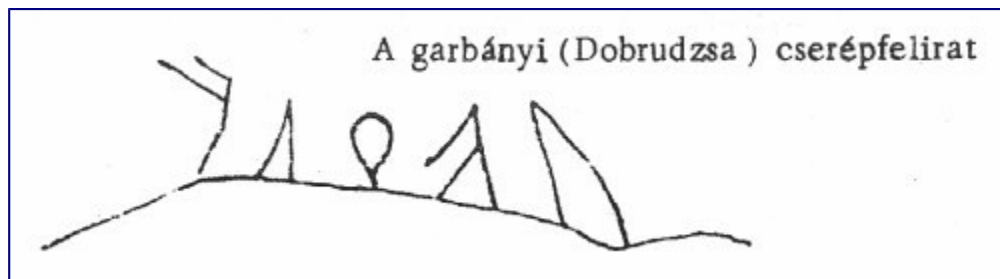
A bekarcolt rovásjegyekről ARNTZ vonalas rajzokat is közölt. Szemmel láthatólag több ligatura, hangkötés is szerepel a felírásban. Kibetűzése és megfejtése eddig ismeretlen, de tekintve a rovásjegyek éles vonalait és nagyfokú hasonlatosságait a magyar és ótörök írásrendszer jeleivel, biztatólag hatnak a kutatókra, hogy nem állnak megoldhatatlan rejtély előtt...

Az "a" részletben szereplő második számú rovásképlet kétségtelenül ligaturának tekintendő, mert hasonmása szerepel CSALLÁNY DEZSŐ lajstromában.

Az egészen megszokott dolog, hogy a német régészek még ma sem veszik nagyon tekintetbe az Avar Birodalom nyugati, Európa testébe mélyen benyúló határainak hajdani kiterjedését és így a heidenheimi temetőt sem tekintik avarnak. Eltekintve azonban az eddig felsoroltaktól, a **településtörténet és a helynévkutatás** is avarok hajdani temetkezési helyét tételezik fel, a "keresztény" Európa lakói nem szívesen fogadták volna el bármelyik falujuknak, településüknek nevét "lealacsonyító" névadását. Ez esetben "Heidenheim" azonban ilyen "megbélyegző", hiszen "Pogányokháza" a jelentése. Ilyen fajta nép azonban csak a középázsiai eredetű avar lehetett és így nincs kétségünk, hogy az ott felbukkant és az avarok sírjaiban oly nagyszámú övcsat és a rajta levő felirat is az avarság szellemi hagyatékának kis töredéke.

9.- EGY GARBÁNYI (Dinogetia, Romania) FELIRATOS CSERÉPTÖREDÉK

A nagy román régész, P. DIACONU szerint a leletkörülményekből kifolyólagos bizonyítékok alapján a 6. századból származik. Bár a román régészet nagyon hajlamos a hunok Birodalma széthullása után részleteiben továbbélő Gót Birodalom írástudásának alapján minden Al-Duna-térségi, dobrudzsai és Olt-vidéki írásos leletet **gót rúnáknak** minősíteni, a régi magyar Garbány területén talált cseréptöredék öt rovásjeltől álló felirata az ótörök és részben magyar rovásrendszer jeleivel való hasonlatosságuk és részben azonosságuk minden kétség nélkül a korai avarokhoz kapcsolódást mutat. Erdemben magyar írástörténészek nem foglalkoztak ezzel a lelettel. Román és bolgár részről azonban annál kimerítőbben. Gh. STEFAN: "Sapaturile de la Garvan (Dinogetia)" címmel (SCIV. II. 1951), az elfogulatlan tárgyilagossággal kutató és fogalmazó I. BARNEA: "Amforele feudale de la Dinogetia" c. írásában (SCIV. V. 1954) és M. COMSA: "Die bulgarische Herrschaft..." a "Dacia" c. román régészeti szaklapban (N. S. 1960.) foglalkoztak vele. Magát a jelsorozatot az utóbbi régész tanulmányából vettem. Ő és a bolgár régészek közül V. BESEVLIEV, elvetik a román feltételezést, hogy akár gót, akár a X. századból eredő cirill betűk előzményeként kellene tekinteni őket, hanem inkább **protobulgár** mivoltukat hangsúlyozzák.

10. - A MURFATLÁRI BARLANGKOLOSTOR FELIRATAI

A román régészeti kutatások legnagyobb szenzációjaként 1957 június 11-én Konstanza Fekete-tengeri kikötő és fürdővárostól délnyugatra kb. 13 kilométernyire egy mészkővonulat meredek tömbjeibe vájt terjedelmes és több részletből álló barlangkolostor bejáratára bukkantak. A beomlott falak már századok óta eltemették az aránylag szűk bejáratot és kőfejtés közben került újból napfényre. A falut mai néven a románok Basarabinak hívják, de régi, törökös neve Murfatlár volt. Az "atlár" azonosnak tűnik a magyar "oszlár"-ral, amely **az alánok ősi magyar neveinek egyike**.

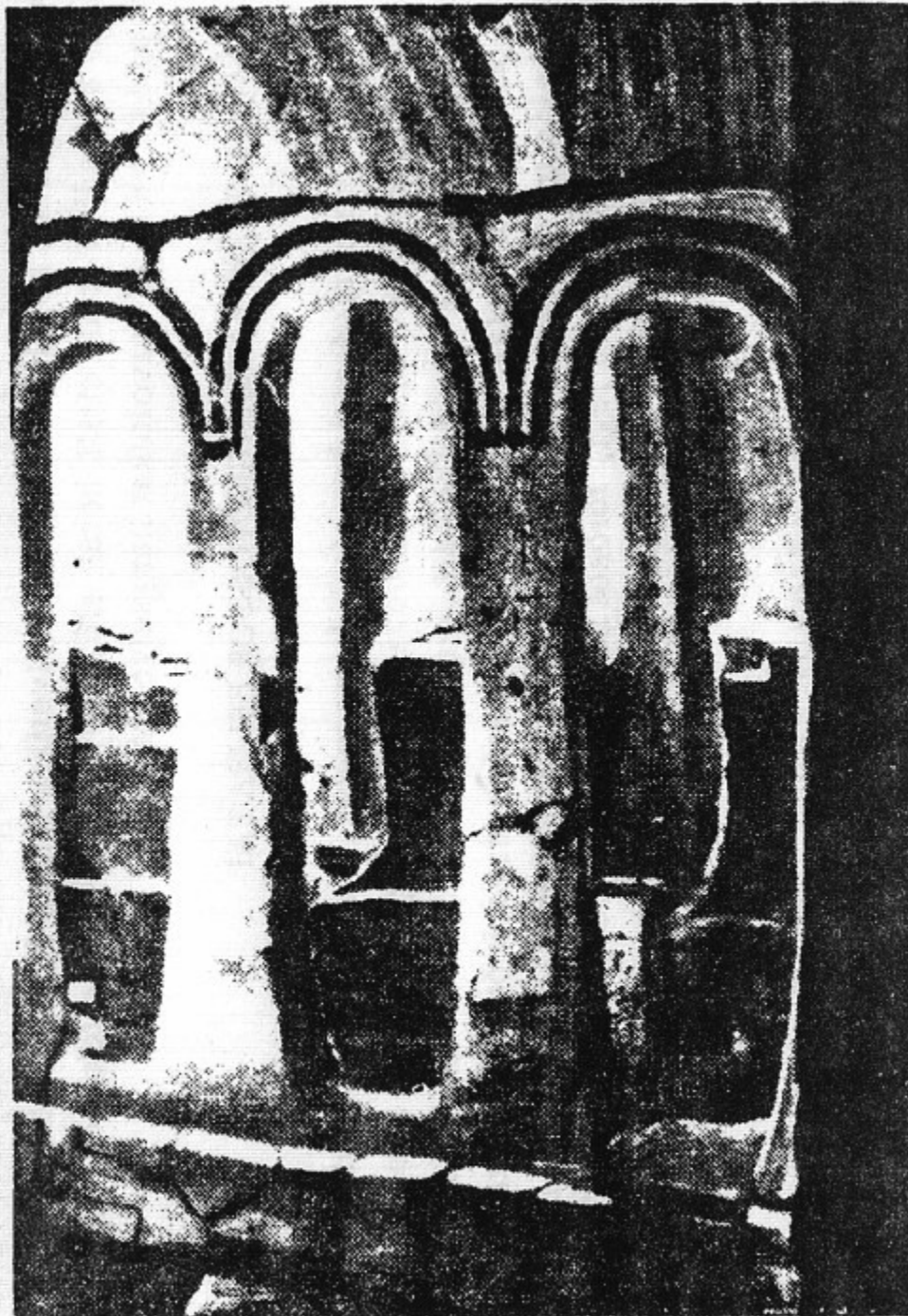
Az Avar Birodalom fénykorában BAJÁN kagán és udvarának nyári fürdőhelyeként ismert Konstanza és környéke a 6. század vége óta szinte szakadatlanul a X. századi besenyők uralmának végeszakadtáig **törökös népek** birtokában volt. Nem felejthetjük el, hogy az avar törzsszövetség több ága éppen eme területen, az Al-Duna vidéke és Dobruza síkságain élt az "**avarok eltűnése**" után a brodnikok népe, amelyről RÁSONYI nagy turkológusunk és MAKKAI középkori történészünk oly részletesen értekeztek és amely nép szintén török-fajú és nyelvű nép volt s magyaros névvel **berendeknek** nevezték őket.

Így a Murfatlár mellett felfedezett barlangkolostor a maga számos felírt emlékével és főként állatábrázolásaival a különböző folyosó falakon, minden kétség nélkül **törökös népek emlékeit őrzi**, ámbar a későbbi századokban már **glagolit** - és az ó-egyházi szláv cirillikái is keverednek velük. Ebben a barlang-komplexumban mintha találkat adtak volna egymásnak a törökös népek és a szláv kultúrák, főleg írás-történeti tanúbizonyságok szerint.

Murfatlár barlangkolostorának természetszerűleg ma már egész könyvtárnyi irodalma van. Magyar részről azonban Erdemben még nem foglalkoztak vele. A román állami régészeti intézmények terv- és

szakszerű kutatásai azonban nagyon sok meggondolkoztató részletet tártak fel és tettek közzé. Sajnálatos, hogy az **avar és berend** népi műveltséget és írástudást egyáltalán meg sem említik. S bár a legnagyobb román régészek közül I. BARNEA és M. COMSA **kihangsúlyozzák a legtöbb feliratnál, hogy azok törökös írásrendszerhez tartoznak**, legfeljebb **a besenyőket** emlegetik, de ezektől is megtagadják az írástudás, hiszen csak **nomád-nép** volt és mint ilyen, nem rendelkezett magasabb műveltségi adottságokkal...

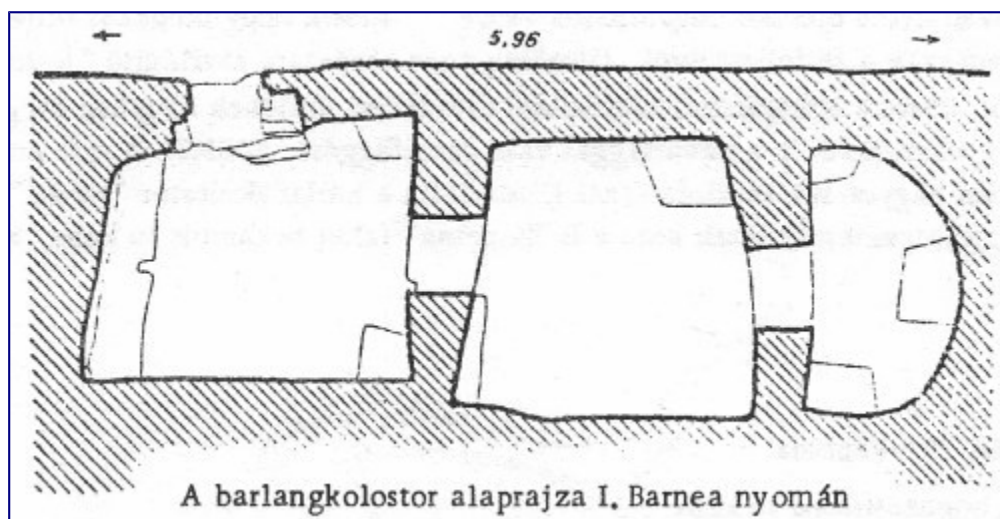
Részemről - összegyűjtve munkatársaim segítségével azt pár szétszórt, de jelentős **avar művészet** sorából - amely természetesen a "késői avarok" és "korai magyarok" fogalmkörével van határolva - azzal a szándékkal, hogy a murfatlári barlangkolostor komplexumaiban szereplő ilyen "belsőázsiai" avar-magyar zoomorfikus, állatábrázoló rajzokat más magyarországi, vagy ha kell "lebediai" párhuzamokkal a törökös népek etnikumához csatolhassam. Meg kell ezt a kitérőt kísérelnünk, mert a nagy bábeli zűrzavar a murfatlári felírásokkal kapcsolatban teljesen elsikkasztja az avar (korai-késői!) írásbeliségnek még a lehetőségét is.

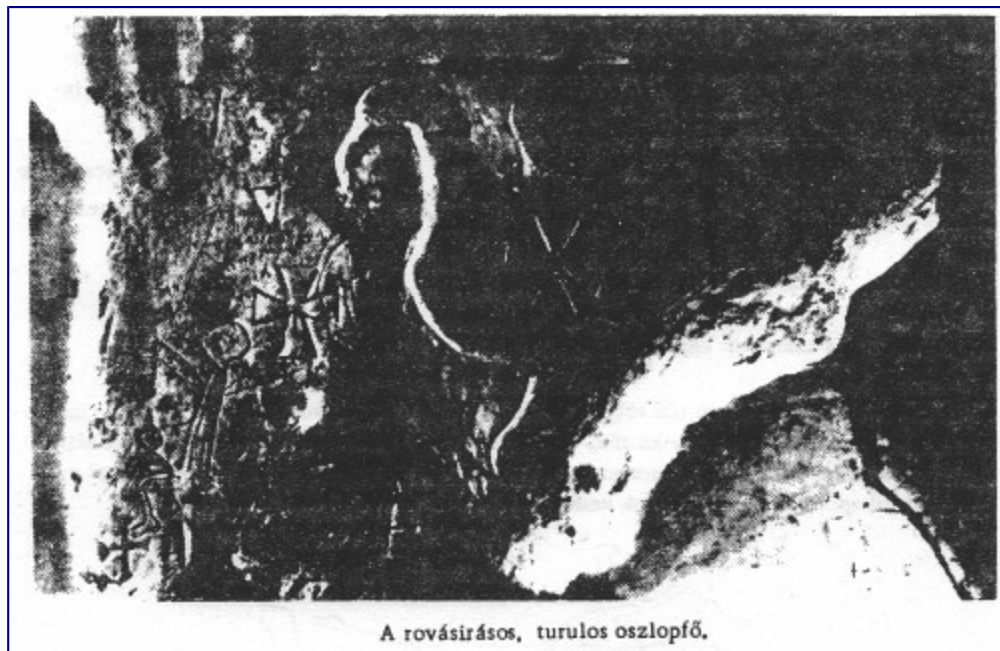
1. A restaurált ikonosztáz Murfatlarban.

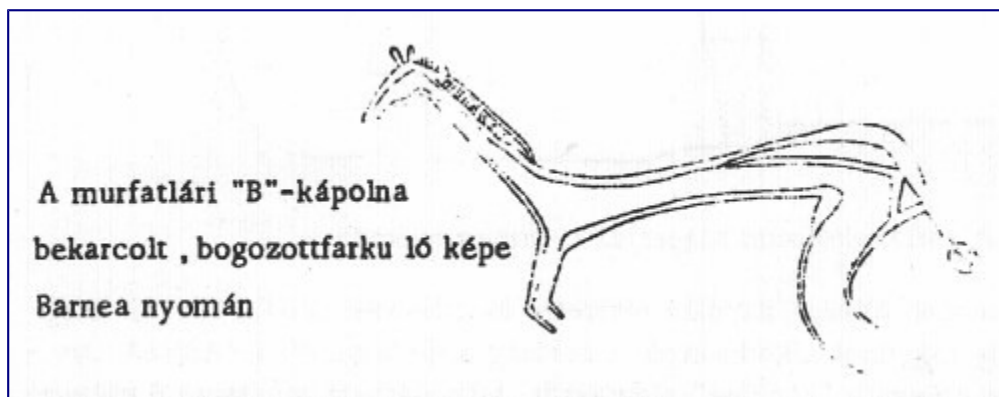
II. A barlangkolostor egyik folyosója.

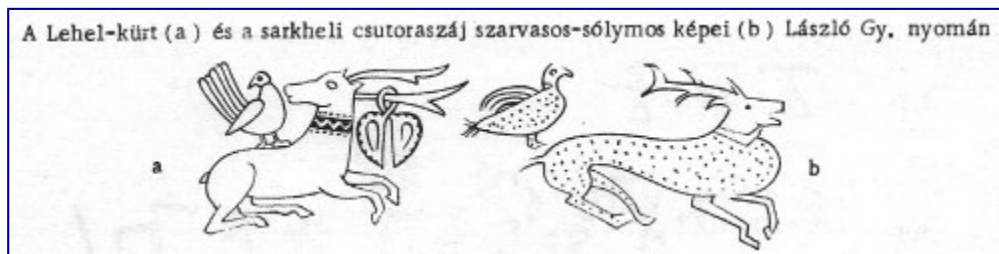
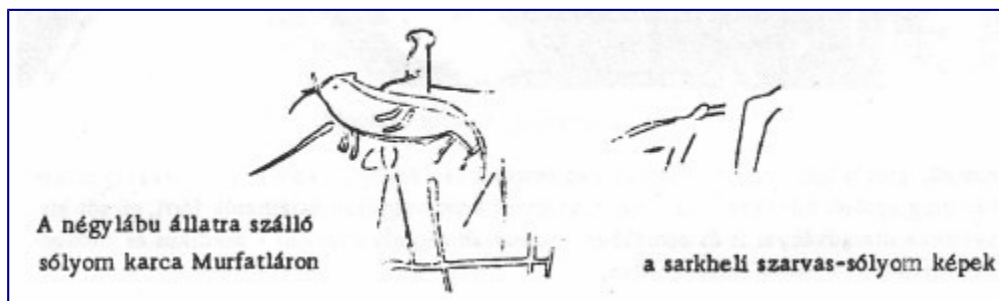
A barlangkolostor több fülkére, kápolna részletre és sírhelyek céljából kivájt üregsorozatra oszlik. Hogy fogalmat alkothassunk a barlang terjedelméről I. BARNEA tervrajza nyomán közlöm az egyik "kápolna" alaprajzát. Mint látható majdnem 6 méteres hosszú, amely két rövid folyosóval van összekötve. Eddig 13 személy csontvázát találták meg apróbb fülkékben elrejtve. A halottak közt vegyesen találhatóak férfi, nő sőt kis gyermek maradványai is és zömükben - a román régészek szerint - nordikus és mongoloid típusúak voltak a barlang lakói.

Ennyit a barlangok feltárásáról. Mert a I. BARNEA által bemutatott alaprajz csupán egyetlen "kápolna" méreteit adja, de mellette kisebb, nagyobb távolságra, de mindig ugyanazon nyers mészkő hegyoldalba vésve másik négy üreget is felfedeztek. A továbbiakban csak a falfeliratokról, illetőleg azok eredetére rávilágító "festményekről" ejtünk szót, mert a középzásiai kapcsolatú művészeti emlékek nagyban megerősítik a rovásírásjegyeken kívül is az avarsággal való összefüggést. BARNEA a már említett tanulmányában nagyon sok részletrajzzal illusztrálta a barlangkolostor "turáni" vonatkozásait. Legjellegzetesebb ezek közt a B "kápolna" falán bekarcolt ló képe, amelynek a farka keletázsiai szokás szerint csomózva van.

Hasonló a szarvas figura stílizált alakja, csak párhuzamos vonalakkal, mint az avar életfák környezetében ábrázolt ilyszerű zoomorf agancsosak. Egész különleges jelentősége van egy lovas hiányos alakjának, akinek a csizmái azonban tökéletes rögzítve vannak és méginkább egy négylábú állaton ülő sólyom képe, amelynek szimbolikáját máig erősen kutatják, hiszen a híres LEHEL-kürtön, egy Sarkheli csonttégelyen, a Morva-mezei Mikulcice mellett talált szarukorongon egyformán előfordulnak, mint a Sassanidákkal erős kulturkapcsolatot tartó avarok kedvenc eredetlegendát sejtető ábrázolása.

S ha a mellékelt illusztrációk között meg külön kiemeljük a "fonott sárkánykígyó szimbolikus alakjának többszörös előfordulását és a román régészet irodalmában nem közölt, de baráti úton fénykép után professzor PÉTERFALY JÁNOS szívességéből mégis megszerzett, "turulos" és rovásírásos oszlopfő jellegzetességeit, akkor már sorra is vehetjük az említett rovásjegyek, glagolit és cirill betűk

tömkelegét, amelyek a I. BARNEA által "turáni nép" írástudásának bizonyítékaiként vannak megemlítve. Egészen meglepő, hogy a román régészek, akik különben mindig vagy legalább rendszerint mindenben egyetértenek a "turáni nép" vagy "törökös rovásírás" megfogalmazást I. BARNEA tanulmányában, amely a francia régészet szaklapjában, a "Cahiers Archéologiques" 1983 évi számaiban jelent meg, minden igyekezettel cáfolni igyekeztek. Igaz, hogy ők nem az **avarság** írástudása ellen hadakoznak - ezt BARNEA sem állítja - hanem a **besenyőké** ellen. BARNEA általánosan csak "incriptions turciques"- emleget jelzett írásában és ő is bizonyítékként használja a sűrűn szereplő belsőázsiai zoomorf ábrázolásokat, főként a lovas képeket. De a legnagyobb jelentősége a tanulmányának az, hogy még az eléggé kezdetleges **glagolit felírásokat** is "turániaknak" tartja, illetve azokra vonatkoztatja. A glagolit feliratok közt ui. szerepelnek nevek is, mint "**AIAN PAP**" és "**DIMIAN MAGA**", **akiről** felteszi a szerző, hogy "valamilyen szerzetes volt... S mindkettőjükéről állítja, hogy turáni nevet viseltek (touranien).

Mielőtt azonban az összes eddig közölt murfatlári feliratokat közölném, a következőket kell megjegyeznem. Először: A **rovásírásos** részleteket eleddig nem közölték hivatalosan. Prof. PÉTERFALVY szerint, aki személyesen is megtekintette mufatlár barlangtemplomát, nagyon sok és összefüggő szöveg szerepel **rovásírással** a "turulos" oszlopfőn a szárnyait kiterjesztő madár, vázlatos ember alakok és kereszték mellett, amelyek későbbieknek látszanak. Másodsor: Avar kapcsolatokra a történelmi háttérből sejthetünk a feliratok megfejtésének hiánya miatt és pedig azért, mert a "késői avarok" már az Al-Duna vidékén egyideig még a magyar honfoglalás előtti, közvetlen időben, tehát 850-es évek táján a bolgár kereszténység hatása alatt álltak és így a kezdetleges ósláv cirillika és glagolit írást terjesztő, bizánci papság hatáskörébe kerültek, mint ahogy ezt egy, a B. "káporna" hajójának jobb falán ábrázolt díszes ornátusban megjelenő püspök képe is mutatja a maga glagolit felírásával. Ez a bizánci cirill-glagolitika betűs ráhatás SÁMUEL bolgár cár idejében volt a legerősebb és időben érintheti a **berend-népet** is, amelyről tudjuk, hogy türk nép volt és avar törzsszövetségben állva, annak legkeletibb szárnyát képezte.

Ezek előrebocsátásával felsoroljuk a még megoldatlan és kevert feliratokat, ahol mint mondtuk, a **törökös** rúnák zöme még egyelőre a román régészek részleges érdektelensége miatt közöletlen.

1.)-

2.)-

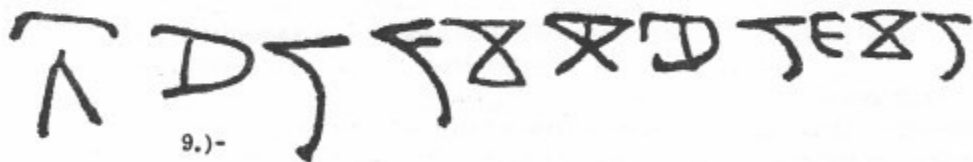
3.)-

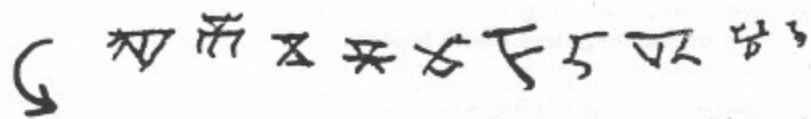
4.)-

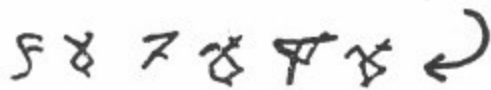
5.)-

6.)-

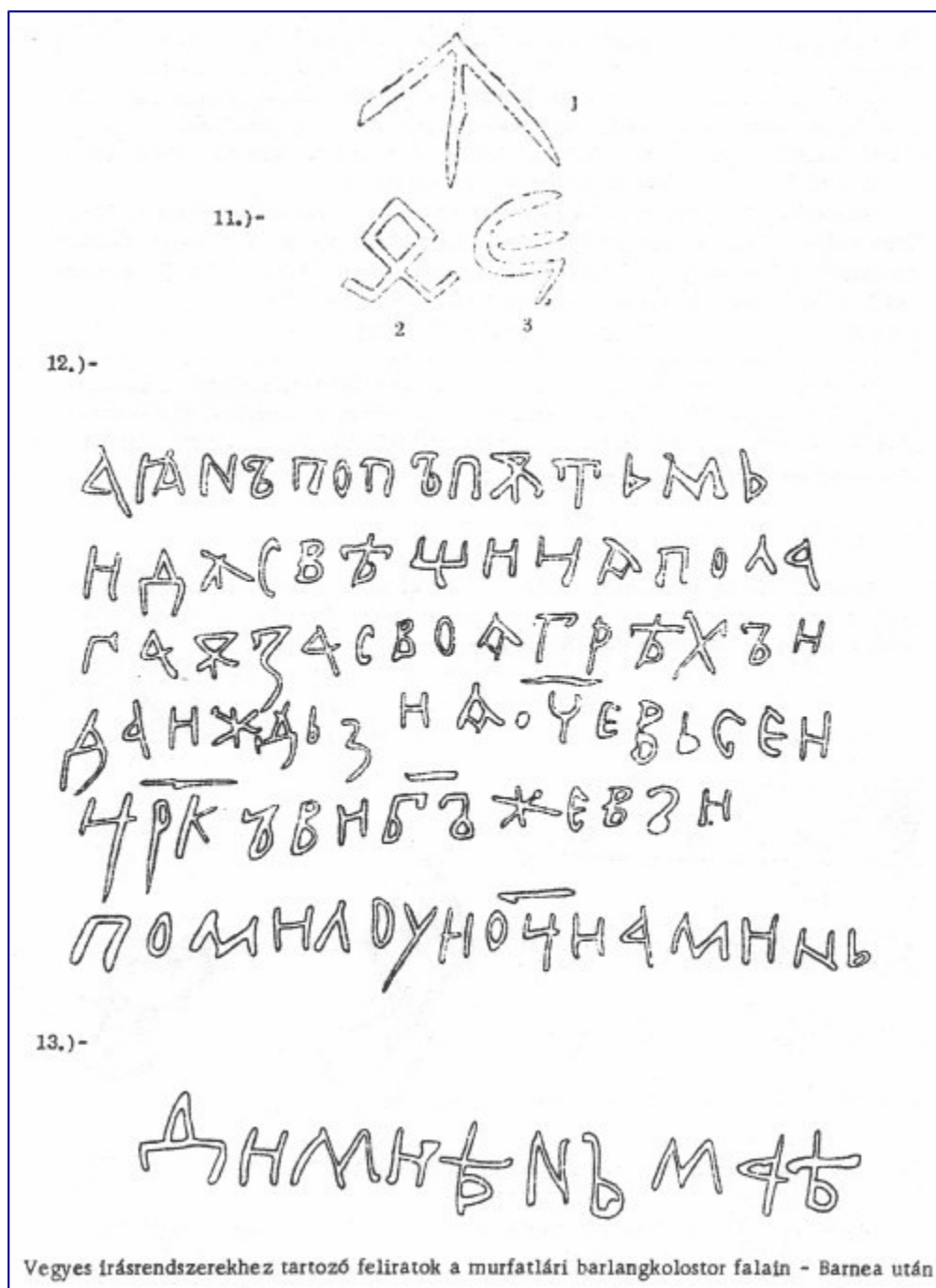
8.)-

9.)-

10.)-

Vegyes írásrendszerhez tartozó feliratok
a murfatlári barlangkolostor falain
Barnea nyomán

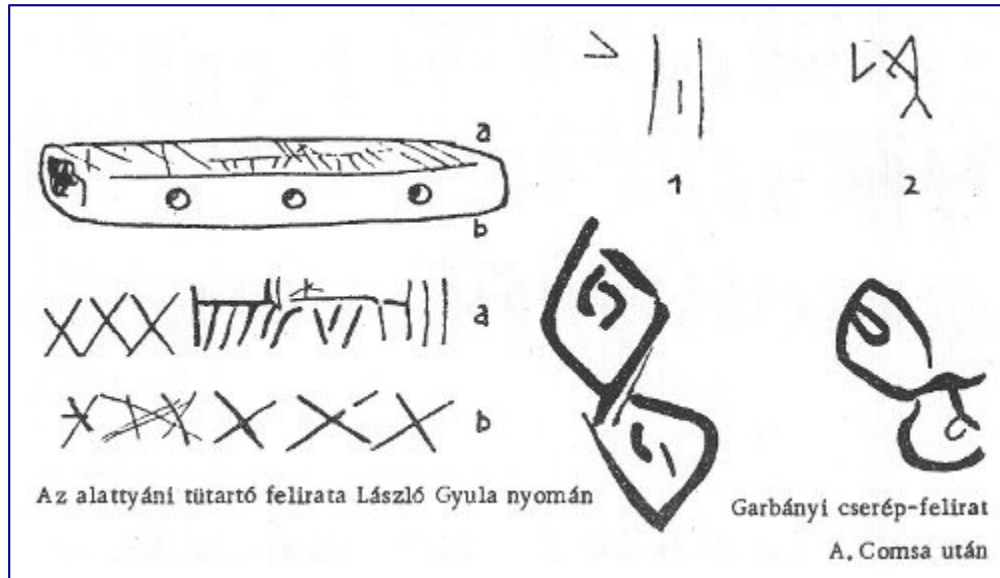
A felsorolt és nagyon kevert írásrendszerhez tartozó feliratokban feltűnően sok az un. ligatura, vagyis a "betűugratás", azaz rövidítés jele. E tekintetben nagyon sok feladat vár még az írástörténészekre. Nagy segítségünkre lehet etéren CSALLÁNY kiváltó ligatura gyűjteménye, amely eddig a legteljesebbnek mondható és nagyon sok kombinációs lehetőséget nyújt a feliratok hovatartozásának megoldására. Román régészek munkája sem megvetendő, hisz mint látjuk, I. BARNEA valóban szembeszáll honfitárs szaktársaival a törökös rovásjegyek védelmében.

Végszóként a murfatlári barlangfeliratokhoz meg kell említenünk, hogy az Al-Duna-vidéki, dobrudzsai, moldvai régészeti kutatásoknál nagyon sok feliratos lelet lett a legújabb időben ismertté. Ezekkel

azonban **magyar részről** valami érthetetlen tartózkodással írástörténészeink, szakembereink nem foglalkoztak érdemben. Mindössze csak arra szorítkozik a magyar történész gárda, hogy hírlapok híradó anyagát közli és tartja számon. Pedig nem hiszem, hogy a román **tárgyilagosságra törekvő tudósok**, mint professor I. BARNEA vagy N. VLASSA ne működnének nagyon is szívesen a problémák elfogulatlan megoldására, hisz itt nem szomszédnépek vetélkedéséről, hanem az általános emberi tudástár gyarapításáról van szó, amit a szocialista államokban annyira hangsúlyoznak...

11. - AZ ALATTYÁNI AVAR TŰTARTÓ FELIRATA

LÁSZLÓ GYULA gyűjtéséből, amelyet a már említett **jánoshidai** lelettel együtt ismertet. Egyszerű jegyei értelme megfejtetlen. A négyszögletes csontra vésett jelek a tűtartó két oldalán vannak feltüntetve.

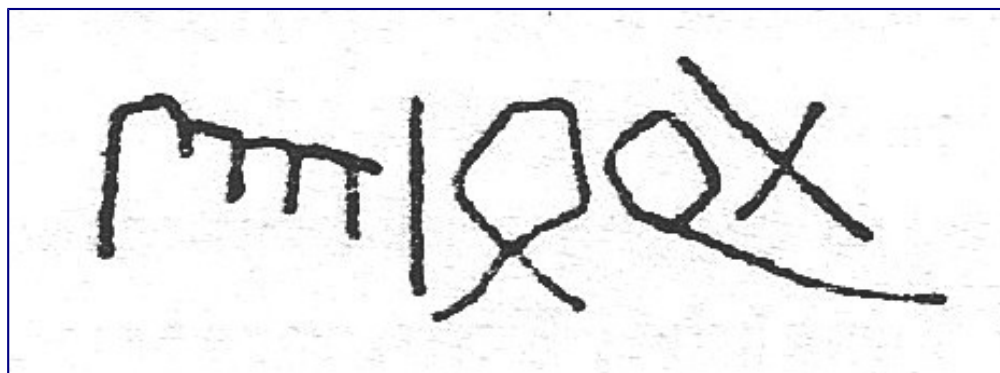

12. - A BUDAPEST-TIHANYI TÉR AVAR "TAMGÁS" JELEI

Ugyancsak LÁSZLÓ professzor gyűjtéséből. A 2. számmal jelzett rovásjel ligatúrának látszik. Megoldása ismeretlen.

13. - GARBÁNYI (Dinogetia, Románia) FELIRATOS CSERÉP

Közelebbit alig-alig tudunk róla, mint hogy mint "párhuzam esetet" említik a murfatlári barlangkolostor rovásírásainak fejtegetői, mint P. DIACONU. Magát a közölt felírást ő is M. COMSA gyűjtéséből vette át.

"Legjobb esetben" protobolgárnak minősítik. Jelenleg Konstanza régészeti múzeumában van és még feldolgozatlan.

14.- AZ "AVARKAPUI" (Capidava, Románia) CSÖCSÖS KÖCSÖG ROVÁSAI

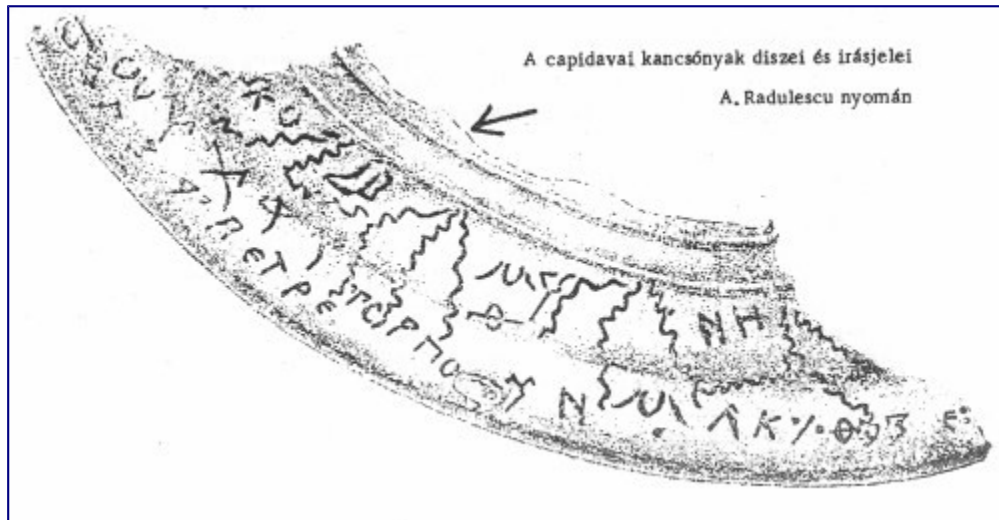
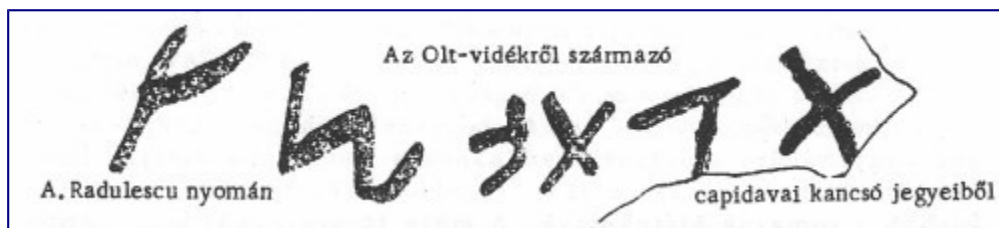
Erdély és Dobrudzsa területein a román régészeti kutatások erősen folynak és egyre-másra hozzák felszínre rég letűnt korok emlékeit. Köztük írásos leletek is akadnak szép számmal. Egy ilyen leletről adott hírt a budapesti NÉPSZAVA napilap bukaresti tudósítója 1970 július 5-én.: "**A legrégebb román nyelvemlék**" címmel és a következőket mondja:

" Román régészek néhány esztendeje igen nagyszabású ásatásokat végeznek a Duna jobb partján lévő Capidavában, a géták és dákok egykori erődítésében, amelyet később a rómaiak birtokoltak. A mély földrétegből most tetszetős alakú agyagedény került elő. Történészek és nyelvészek rendkívül nagy érdeklődést mutatnak az edényen olvasható felírás iránt. Az agyagtárgy, szakemberek megállapítása szerint a IX. század második, vagy a X. század első feléből, azaz a hűbéri korszak kezdeti szakaszából származik.

Az edény külső falán vonalakkal apró részekre osztott díszítés látható. Az ábra minden részecskéjében görög betűk vannak, még pedig a keresztény liturgiában meghonosodott vallási szertartások elnevezésének kezdőbetűi. Ezekon kívül itt található az egész görög ábécé is fordított sorrendben, tehát az ómegától az alfáig. A betűket a fazekaskorong keringésének irányában valamilyen hegyes szerszámmal vésték az edény oldalába.

Különösen nagy jelentőségűnek tűnik a mesternek a szöveg végére iktatott neve: PETRE, a mainak megfelelő egyházi írásmóddal. A bukaresti Tudományos Akadémia munkatársai a most kiásott, körülbelül ezeréves agyagkorsót, illetve az azon látható feliratot a legrégebb román nyelvemléknek tekintik, mely új megvilágításba helyezi a román nép kulturális múltját." Eddig a budapesti híradás.

Önmagában a híradás az általános emberi tudomány szempontjából örvendetes esemény számba menne. Mi is így fogtuk fel, mígnem véletlenül az erdélyi neolitikumi leletek nyomait kutatva kezünkbe került A. RADULESCU régész-író érdekes beszámolója a román régészeti "DACIA" c. szaklapban francia nyelven ugyanerről a leletről. Mint érdekességet még azt is megjegyezzük, hogy a budapesti híradás előtt már egy évvel a nevezett román régész egy konferencia keretében nyilatkozott a leletről és fontosságáról. De nem is ez a lényeg. Sokkal nagyobb és egyben érthetetlen szenzációt keltett RADULESCUNAK a már említett "DACIA" hasábjain megjelentetett írása. Itt ui. **nincs semmiféle ásatásról szó**, hanem két tisztos román polgár ("citoyens["]), névleg is megnevezve, mindkettő **véletlen** leletéről, amelyet 1967 nyarán falujukból Topaluból Konstansába való gyaloglás közben Capidava határában találtak. Ez a híres és "legrégebb román nyelvemlék" hiteles lelet-története. De RADULESCU még többet is elárul írásában. Elmondja, hogy ezt a fajta "csöcsös köcsögöt" mint "kereskedelmi behozatali gyártási cikket" az Olt-vidékéről lehet származtatni. Mint írja, tömegcikknek tekinthető és kivitelezési módját ismerve, minden bizonnyal a **népvándorláskori** fazekasmesterség jellegzetességeit viseli magán. Épp ezért tanulmánya címét is "**Un document proto-roumain a Capidava**" formában közölte, amely annyit jelent, hogy a románok korszakát, magát a román népet megelőző dokumentum. Ez tehát a budapesti lelkesedő "legrégebb román nyelvemlék" regénye. Hogy miért igyekeznek Budapesten jobban lelkesedni az amúgy sem sovinizmusmentes bukaresti régészeknél, azt már nehéz lenne megmagyarázni...

Visszatérve azonban az Olt-vidéki "csöcsös köcsög" felírásaira, annyit már a budapesti lap is elárult, hogy a görög betűk "ómegától alfáig" szerepelnek a cserépedény gallérján, vagyis jobbról balra olvasandók. Ezt a fazekaskorong "keringése" egyedül nem magyarázza meg. Sokkalta többet mond az ősi székely jobbról balra haladó rovásírás menete. S főleg jelentős rajta A. RADULESCU által is "**a premiere vue semble bizarre, indéfinissable**"- azaz az első látásra bizarr és meghatározhatatlan" jelenség, amely **két csizma képét ábrázolja**. S mindjárt keres és talál is hozzá párhuzamatot a murfatlári barlangtemplom falán, amelyet már közöltünk.

Sajnos a "Kapidava"-i, azaz Avarkapu-i köcsögről csak eléggé silány minőségű képet sikerült szerezni, de az olvasó tisztán láthatja rajta a felsorolt jeleket és je-

gyeket, köztük a görög " Πετρε " = PETRE névvel, amelyet a budapesti sajtó ro-

mán nyelvemlékké deklarált, annak ellenére, hogy a név, valószínűleg a derék fazekas mester neve, görög vagy legalább is bizánci keresztény. A csizmák jelét nyíllal jelöltem meg a képen. A legfontosabb azonban az, hogy a köcsögön nemcsak a görög ábécé betűi és más egyéb "bizarr" dolgok szerepelnek, hanem egy 6 jegyből álló **rovásfelirat is**. Ez az új lelet - ha a budapesti híradás megfogalmazásában a cserépedény eredete a IX. század második, vagy a X. század első felére vezethető vissza, akkor nem a "legrégebbi román nyelvemlék", hanem minden bizonnyal avar és a velük egy nyelvet beszélő magyar nyelv egyik legősibb írásbeliségi bizonyítéka...

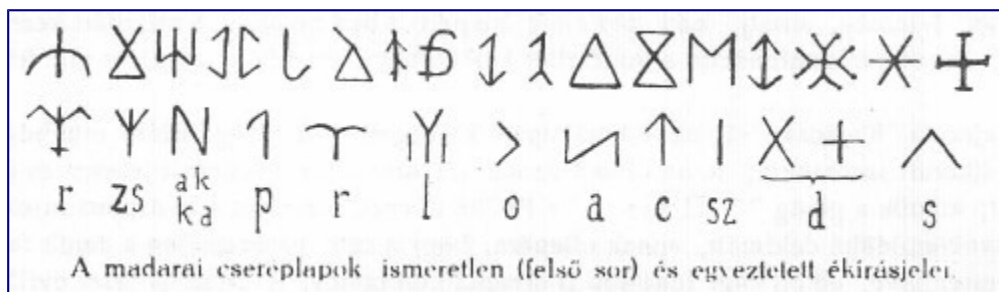
15.- A MADARAI ÉS ABOBA-PLISKAI "PROTOBOLGÁR" ROVÁSEMLÉKEK

A rovásrendszerek szétválasztása a törökös népeknél eléggé fejtörő probléma. Magyar vonatkozásban is pl. a világhíres nagyszentmiklósi kincs rovásfeliratainak nyelvezete felől maguk a magyar íráskutatók is a legkülönbözőbb véleménnyel vannak. Széles a skála a török nyelvekben és így avar, protobolgár, besenyő és honfoglalás kori magyar nyelvű feloldásokkal is találkozunk.

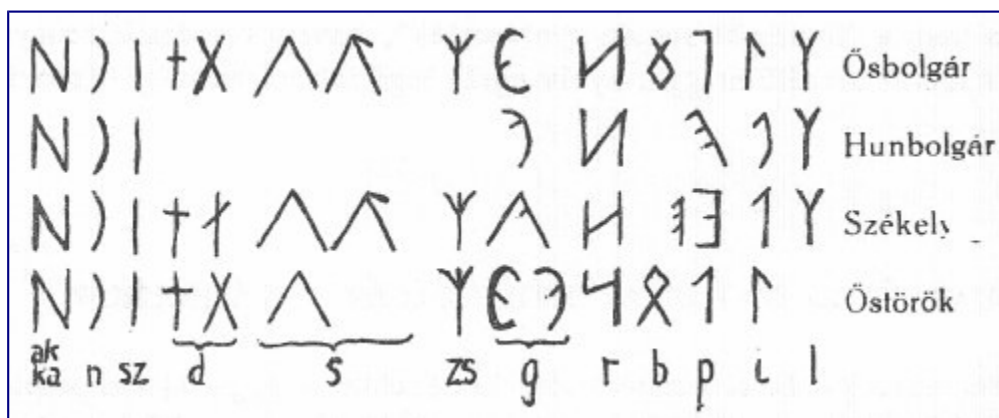
Így talán nem tévedünk nagyot, ha a nemrég elhunyt nagy történész-régészünk, FEHÉR GÉZA

kutatásainak eredményeit, amelyeket ő következetesen "**előbolgár**"-nak nevez, szintén **az avar feliratokhoz csatoljuk**, már csak azért is, mivel az avarok jó ideig, körülbelül a 670-es évekig a mai Bulgária területének az urai is voltak. Amióta FETTICH NÁNDOR Sumen mellett a "protobulgár" fejedelmi sírkövet felfedezte és feliratát közölte, azóta a testvér nép is nagyobb érdeklődéssel fordult saját ősi, törökös múltjának kutatásai felé. Külföldi írástörténészek, mint ALTHEIM is alapos kutatásokat végeztek, hogy az esetleges felírások eddig hiányos adatait kiegészítve megoldják egy nyelvét változtatott nép ősi írásrendszerét. A finn MIKKOLA mellett a magyar FEHÉR GÉZA nyerte el leginkább a bolgár tudományos körök bizalmát és ráhárult a megtisztelő feladat, hogy Madara és Aboba-Pliska várromjait és a híres Madara-i lovas feliratait kibetűzze és megoldja.

A magyar rovásszakértő kutatásai eredményesek voltak. Az alábbiakban mellékelem a madarai cseréplapok eddig "ismeretlen" és FEHÉR professzor által a székely és "hun" rovással azonosított jegyeit. Az idézőjelben szereplő "ismeretlen" betűk azonban a TORMA-féle gyűjteményben javarészt megtalálhatók, ami azt jelentené, hogy a bolgárság a Balkánra érkezésekor a helyszínén még talált ősi sumér nyomokat és azokat alkalmazta is, bár talán már újabb hangjelölésre feleslegessé vált betűit csak díszítésként örökítette meg.

A madarai felirat OMORTAG kagán emlékét őrzi. A belőle és egyéb töredékekből összeállított táblázat jegyeit FEHÉR professzor egy külön tanulmányban összehasonlítás tárgyává tette és a bolgár írásszakértővel, RAFAIL POPOFF professzortársával a következő hasonlatokat mutatva ki alaktani és hangzásbeli alapon:

Ugyancsak csatolom Prof. ALTHEIM Aboba-Pliska-i rovásjegyeit is, ahol mint "**hunnische Runnen**" szerepelnek, (Halle, 1948). Hangértékük nincs megjelölve és a bekeretezettek tulajdonjeleknek látszanak.

Első tekintetre nem látszik megokoltnak, hogy miértis soroztam a fenti táblázatokat az "avar" írás emlékek közé. Helynévelemzés, az avar történelem és főleg a FEHÉR professzor általt [által] feltárt régészeti leletek adnak némi jogot és sok valószínűséget erre a csoportosításra. Aboba ősbibb neve "Abobar" a már félig elszlávosodott "obor" azaz "avar" formában jelentkezik a 8. században. Régibb bolgár nyelven az "obar" "harácsolót" jelez s ez is arra mutat, hogy a bolgárokat megelőző avarok uralom emléke ebben a formában is megmaradt kiirthatatlanul elismerve a hajdani avar politikai felsőbbbséget. Ugyanez a helyzet Madara nevével is. Ismerjük az Avar Birodalom első, virágzó korszakából MUNDUG, MUNDUK kagán nevét és szerepét, aki Bizáncban többszörösen is tárgyalt MAURITIUS császárral. Nos, még a 9. század elején is az ő nevével szerepel a Keleti Balkán legnagyobb síkságának stratégia pontján épült vár "**Mundugra**" formában. Az ALTHEIM által "protobolgár"-nak minősített népség az avarral azonos. S hogy a régészet mekkora bizonyítékot nyúj[t], álljon itt FEHÉR professzor írásrészlete:

A bolgár-törökök útát építettek Pliszkából, amely a délre, 12 km-re levő sziklafalat ott éri el, ahol a természet kijelölte volt a feljáróhelyet a stratégiai szempontból fontos mádarai fennsíkra. Az út falába vésett rovásjelek mutatják, hogy itt az útát tényleg bolgár-törökök építették. Ezen az úton jutunk el a fennsíkon levő várhoz, amelynek romjai jó állapotban vannak. Mivel ezekben a romokban semmit sem találtak, ami kétségtelenül bolgár eredetre vallana, lehetséges, hogy a várat még a bolgár-török időket megelőzőleg építették. Annyi azonban bizonyos, hogy a bolgár-törökök használták ezt a várat: ugyanis már a IX. század végéről van rávonatkozó adatunk *Mundayra* néven. Ebből a névből származhat *Mádara* falu mostani neve. A XIV. század végén a törökök elfoglalta várak között találjuk *Matarát* is.

A platón azonban csak a vár van; maga a város a hegy lábánál feküdt, ezt a bolgár nemzeti múzeumnak 1924-től kezdve folyó ásatai hozták napvilágra. E romokat itt is bővebben

ismertetem, hogy ezzel kapcsolatban a bolgár-törökök belső életéről és kultuszáról beszélhessek:

Pliszka óriási épületeivel a bolgár kán hatalmát mutatja, minden nagyvonalú, egy erős állam uralkodójának megfelelő főváros, Mádera romjai inkább a belső életről, a kultuszról beszélnek.

Ha Plizkából jövet, amikor elérjük a sziklafalat, délre fordulunk, először egy épület romjaihoz jutunk, amely nem nagy méreteivel, mint a pliszkaiak, hanem fekvésével és formájával kelti fel az érdeklődésünket. Ez volt a legmagasabb pont Mádera városában! Négyszög ez nyolc bejárattal és hozzáragasztott félkör alakú fallal. Ez a félkör hatalmas kötömb hátulsó, keleti felét fogja körül. A környék lakói századokon keresztül törték a követ e szikla tetejéből, mégis 1924-ben, amikor a mádarai ásatások megkezdődtek, még mindig kiállott a szikla egy része a földből. Nem gondolhatunk valami védőtoronyfélére, amely katonai célokat szolgált volna, mert a fal és a szikla között olyan keskeny hely van, hogy itt nem lehet szó semmiféle praktikus használatról. Ezért kellett feltennem, hogy a bolgár-törökök kultuszhelyével van dolgunk, *szentkővel*, amelyhez keleten egy félkör alakú falat építettek ajtócskával, hogy bejárásuk legyen a szentkőhöz.

E feltevésemet bizonyítja az a tény, hogy írásos forrásból is értesülünk arról, hogy a bolgár-törökök tiszteltek bizonyos köveket. I. Miklós pápától tudjuk, hogy a bolgárok azt írták neki 886-ban, hogy van náluk egy kő, amelynél a betegek visszanyerik egészségüket.

S hogy a kövek tisztelete a bolgár-törököknél ősi szokás volt, bizonyítja az, hogy más török népeknek, de a kultúra szempontjából hozzájuk közelálló magyaroknak is voltak szentköveik. A "szentkő" jelentésű helyneveken kívül egy forrásadatunk is beszél erről. Szent László 1092-ben (I. törvény 22. pontja) kénytelen volt elrendelni, hogy akik pogány szokás szerint a szentköveknél áldoznak, ezt a bűnüket egy tinóval váltsák meg. A szentkő tiszteletének nyomát találtam 3 km-re Mádarától Kalugérica falu mellett is.

Mindebből világos, hogy a bolgár-törökök, meg a századokon keresztül az ő hatásuk alatt fejlődött magyarok tiszteltek bizonyos köveket és így az a tény, hogy a mádarai követ keletről fal veszi körül, úgy magyarázandó, hogy Mádarában is volt szentkő.

A fentiek alapján a szentkőhöz ragasztott négyszögű épületet pogány szentélynek tartom. Az épület bolgár-török eredetét bizonyítja az, hogy nemcsak egy kövön, hanem a vakolaton is voltak bolgár-török rovásjelek.

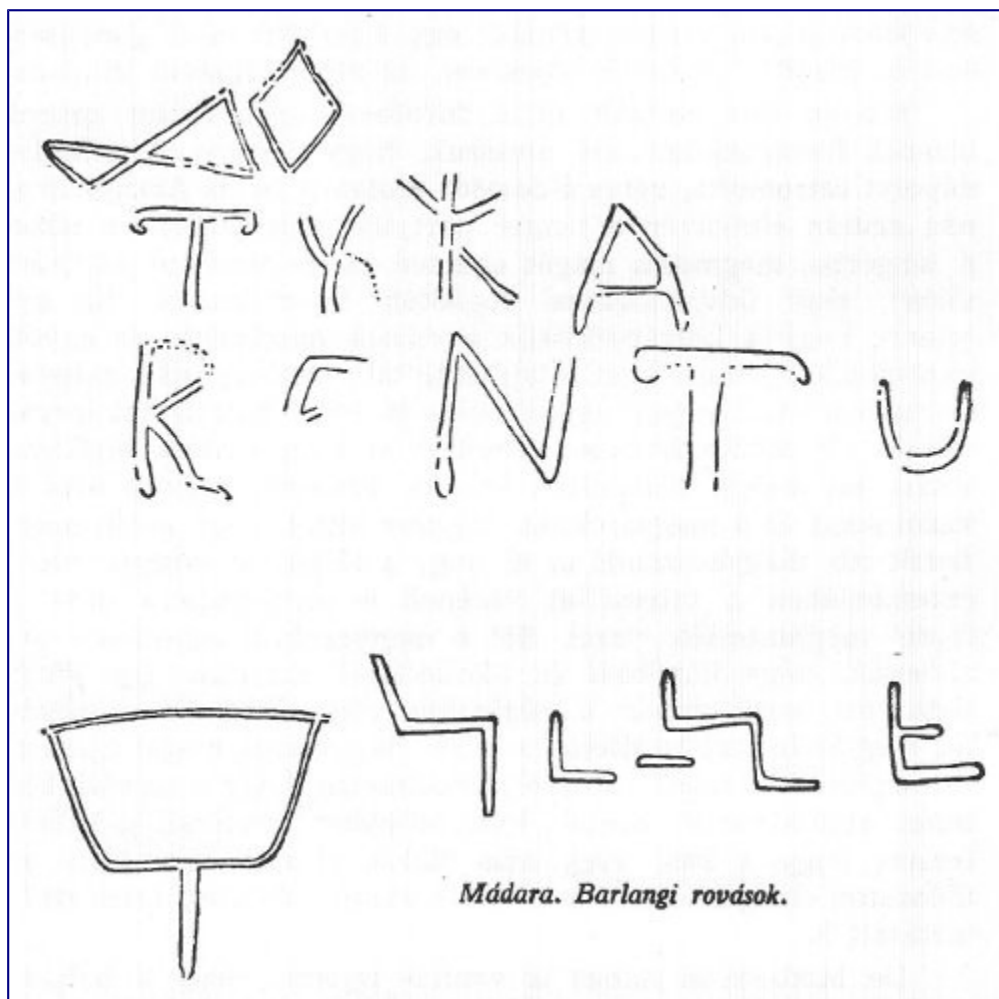
S nincs semmi valószínűtlen abban a feltevésben, hogy a pogány bolgár-törökök építettek szentélyeket. A rokonnépeknél is megtaláljuk ezt. A türkökről azt olvassuk, hogy nagyjaik sírhalma fölé úgynevezett ősök termét építettek, a kazárokról pedig, hogy kagánjuk síremlékéül 20 termes épületet emeltek. Ezek után abból, hogy a mádarai lovas az őskultusz emléke, következtethetnénk azt is, hogy ez a mádarai épület eredetileg szintén az "ősök terme" volt.

Szintúgy kultuszépületnek tartom a *fürdőt*, illetőleg fürdőmedencét is. Ugyanis a szentkőtől délkeletre nagy palota romjai kerültek napvilágra, amely méretei és terve tekintetében közel áll a pliszkai palotához. Ebben a palotában vízvezetékek vannak, amelyeknek bolgár-török eredetét (vannak régebbi vízvezetékek is itt) világosan mutatja a csövek formája s mutatják a rajtuk levő bolgár-török rovásjelek is.

Egyik ág egy romhoz vezet, amely különleges érdeklődésünkre tarthat számot: egy 3.5 x 3.5 m-es gondosan épített fürdőmedence ez lépcsővel, az alján téglával kirakva.

Milyen célt szolgált ez a fürdőmedence? Krum kánról bizánci forrásunkban azt olvassuk, hogy amikor Konstantinápolyt ostromolta, véres áldozatot mutatott be az Aranykapunál, azután elmenvén a tenger partjára, belemártotta a lábát a tengerbe, megmosta magát egészen és meghintette katonáit vízzel, akik üdviválgással fogadták fejedelmüket. Ez azt jelenti, hogy a bolgár-törökök a víznek megtisztító és egyéb varázshatású jelentőséget tulajdonítottak. Ugyane hittal magyarázandó a török népek ama szokása is, hogy halottaikat forrásoknál, sőt patakmedrekben temették el, hogy a halott szelleme vissza ne térjen. Különösen értékes adataink vannak erre a kazároknál és a magyaroknál. Ugyane hittal, hogy a víz megtisztít stb. magyarázandó az is, hogy a bolgár és magyar esküceremóniában a totemállat vérének a megeresztése után a földet meghintették vízzel. Sőt a magyarokról egyenesen azt olvassuk, hogy kútaknál és forrásoknál áldoztak. Így tehát tudva azt, hogy amikor a bolgár kán véres áldozatot mutatott be, meg kellett nedvesítenie a lábát, megmosnia magát egészen és meghintenie népét is vízzel, természetes, hogy a szentélyhez közel, ahol áldozatot hoztak, kultuszfürdőmedencének is kellett lennie, hogy a kán, vagy más táltos, miután bemutatta az áldozatot, elvégezhesse a mosdás és vízzel való meghintés szertartásait is.

De Mádarában annak is vannak nyomai, hogy a bolgár-törökök tisztelték a *barlangokat*. A festői ú.n. Nagybarlangban talált tárgyak s egy felirat azt bizonyítják, hogy ez a barlang a római korban kútépület - *nymphaeum* - volt. De van itt bolgár-török épületnek is maradványa. Sőt a barlang falán egy bolgár-török rovásjel is van. S hogy ennek valóban az a jelentősége, hogy ez a barlang a bolgár-törököknél kultuszhely volt, valószínű abból, amit más itteni barlangokban találtam. A lovas dombormű felett, a meredek sziklafal közepe táján, van egy nehezen megközelíthető barlang. Ennek a barlangnak a bejárata előtt rovásjelek vannak, magában a barlang bejáratában pedig két felirat van a sziklafalba vésve, amelyeknek a betűi között bolgár-török rovásjelek is vannak. Szintúgy a mádarai sziklafal folytatásában, a "Büjükprohod"-nak nevezett sziklaút kezdetén is találunk egy barlangot rovásjelekkel. Ez világosan mutatja, hogy ezek a barlangok a bolgár-törököknél kultuszhelyek voltak.

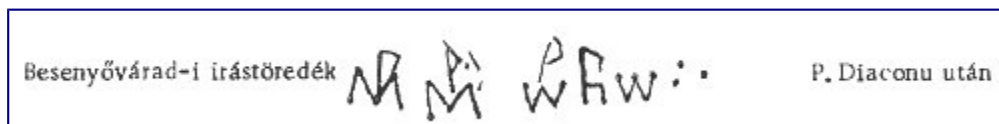
Valóban, egy a bolgár-törökökkel rokon népről, a tu-ki-ue = türkökről is tudjuk, hogy tisztelték a barlangokat. Egy kínai forrásban olvassuk, hogy a türkök fejedelme minden évben elment egy barlangba, amelynek a neve "ősök barlangja" volt, hogy áldozatot mutasson be az ősöknek.

A fentiekén kívül még sok épület alapja, fontos feliratok és a bolgár-török műipar igen nagyjelentőségű emlékei kerültek Mádarában napvilágra.

FEHÉR GÉZA kutatásai tehát a hun-protobolgár-avar-ősmagyar mitológiai elemek adatait "hámozta ki" a madarai és aboba-pliskai töredékes felírásokból. Sajnos, értelmüket nem tudta megmagyarázni.

16. - A KONSTANCAI (Mircea Voda) FELIRAT

Konstanza Fekete-tengerparti város ősi törökös neve "Ak-Kermend" volt, de nevezték "Bessigrad"-nak, azaz Besenyőváradnak is. Környéke az avarkortól a besenyőkig a 10. század közepéig javarészt besenyő emlékeket őriz, de az alább közölt és közelebről még meg nem határozott felirat töredék inkább az **avarkori** emlékek közé sorolható. A feliratot az ismétlődő alapjegyek háromszoros megismétlődése és apró változatok rögzítése miatt hármas törzsi jelnek is tekinthetjük.

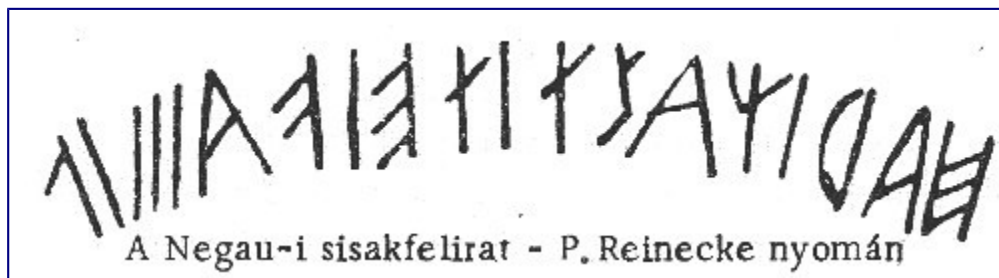
A felirattörredék P. DIACONU írásából származik a murfatlari barlangkolostorban talált rovásokkal

kapcsolatban.

17. - A NEGAUI SISAKFELIRAT

A Kelet-Alpok nyú[1]ványainak kis völgyeiben, Negau mellett több római katona sisakot fedeztek fel, amelyeket PAUL REINECKE 1950-ben publikált. Az egyik ilyen sisakon jói olvasható rovásfelirat van. A német régészek természetesen germán rúnáknak tartják a jeleket és csak halk vélemény szól arról, hogy esetleg késő etruszkok katonaköteles, Róma szolgálatában álló rabszolgák viselték volna a sisakokat. A valóság az, hogy e feliratos fejkendő valóban a felmorzsolódó római legionáriusok katonai felszereléséhez tartozik sok más társlelettel együtt. írásbeli adatok szerint valóban ismert tény, hogy Schoniák környékén ilyen kényszerű segédcsoportok harcoltak a római birodalom védelmében a 6. század végén.

A felirat azonban nem egyidős a sisak készítésével, hanem később került rá valamelyik írástudó fegyveres ügyes vonalvezetésével. A 22. sorszámot viselő fejkendő a sisakgyűjteményben német írástörténészek kísérletezése alapján "HARIKHASTITEIVA" betűzés lenne. MENTZ régész azonban "CHARIZ..." kezdetű szótövet sejt a jelekből amely tehát a korai avarokkal kapcsolatbanálló **karizmi** etnikummal függhet össze. Ez természetesen csak feltevés, de a korai avarok - mint tudjuk - sokszor használták a római és bizánci "nehéz fegyvereket" is, mint pl. CSALLÁNY által tárgyalt tiszavasvári vaspáncél. (1958)

Zárószóként megemlítem, hogy a felsorolt és avarnak gyanított feliratok pontos szövegezése, betűzése és fordítása koránt sem tekinthető véglegesnek, vagy ahogy régészeink újabban gyakran mondják "megnyugtatónak", de mindenesetre a valószínűség magas arányszámával mérhetők. Viták során még sok új eredmény várható. S vajon óhajthatnánk-e ennél többet ?...

A LEBÉDIAI ROVÁSÍRASOS EMLÉKEK

BEVEZETŐ

Az összefoglaló cím - egyelőre - **csak földrajzi** meghatározásnak tekinthető. Az kétségtelen, hogy ÁRPÁD-honfoglalói a Kárpát-medencébe érkezésük előtt már jártasak voltak a rovásírásban. Ezt az írástörténészek elemzése pontosan kimutatták. Bár eddig erre vonatkozó adatok hiányoztak, a lebádiai és etelközi átmeneti "őshazákban" a jelenben annyi megfejtetlen, de minden esetben **törökös** nyelvűnek tekintett rovás- emlék bukkant fel a szovjet régészet jóvoltából, hogy legalább földrajzi egység keretébe foglalva sorozzuk őket együvé. A földrajzi keret a szovjet kutatók szerint azonos a hajdani Kazár Birodalom területével, amelyben a **magyarság** is mint **társult** és kísérlőnép közel három századnyi időig élte a maga életét. Ebben az időtávlatban nagy és átható történelmi változásokon ment át a magyarsággal együtt sok rokonnépünk is.

A Kubán-vidéktől a Don-parti város-telepekig szétszórva talált rovás- emlékek kapcsolatai egymásközt kétségtelenek és végső vonatkozásban Keleten az orkon-jenyisszei, Nyugaton pedig a nagyszentmiklósi és margitszigeti rovásjegyek sorozatába illeszthetők be legjobban.

Bár a szovjet tudósok, mint KUZNECOV, ARTAMONOV, MALOV és SČ[S]ERBAK, egész sor írás- emléket dolgoztak fel, egyik sem tesz említést még csak lehetőség formájában sem arról, hogy a lebediai vagy etelközi magyarságnak vagy szabíroknak talán néminemű közük lehetett volna a leletekhez. Legtöbbnyire **kazár írásnak** tekintik a feliratokat s csak SČSERBAK emlegeti leginkább a **besenyőket**, esetleg a **protobulgárokat**. Megoldásaik kétségtelenül **török nyelvűek**, de ilyennek tekintendők a nagyszentmiklósi kincsfeliratok közt több is. S hogy a "proto[bo]logár" írástudással szintén kapcsolatba hozandó, az csak erősíti a magyarság és a hun-utódnépek rokon mivoltát írástörténeti alapon is.

Jelen összefoglaló fejezetünkben részletesen közlöm a szovjet tudósok tanulmányait, sokszor szó szerinti fordításban is, hogy a lebediai magyarság kulturális múltjának jelentőségét és lehetőségét ezen a vonalon is megközelíthessük. Ezért sorra szerepelnek írásomban a kazárok, besenyők, szabírok és protobulgárok írásai, de minden esetben kihangsúlyozva őseink elhallgatott írástudási lehetőségeit is. E tekintetben még igen sok új leletet várunk a hajdani Lebédia és Etelköz területéről, amelyek minden bizonnyal tisztázni fogják az eddigi emlékek még laza és csak sejthető kapcsolatait a honfoglaláselőtti ÁRPÁD-féle magyarsággal.

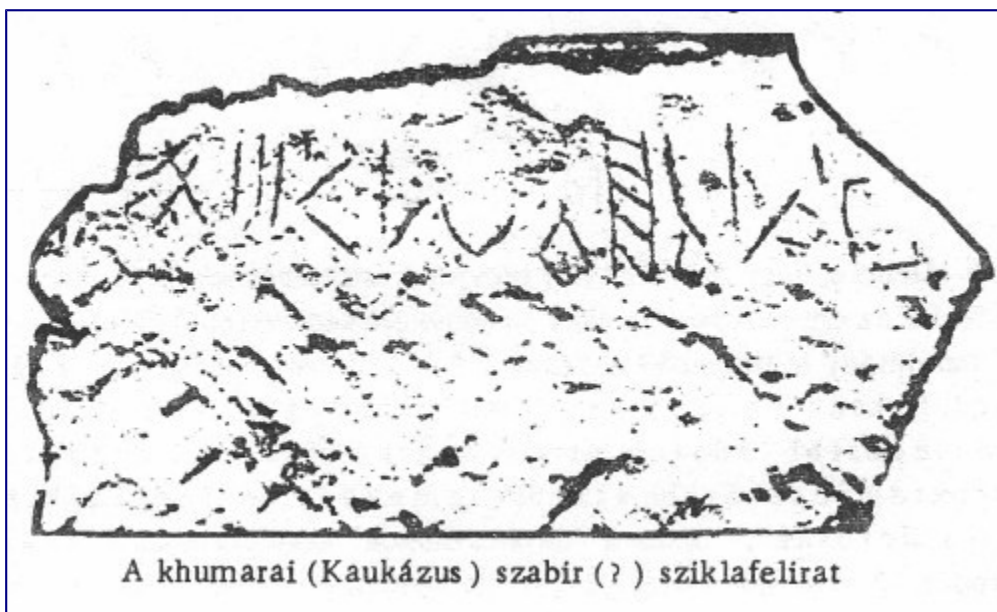
Tanulmányunknak és gyűjtésünknek kétségtelenül ez a fejezete a legismeretlenebb és egyben legjelentősebb leletek csoportját foglalja össze. Sok még köztük a megoldatlan, de hisz épp ez a célunk, hogy a szétszórt írás-emlékeket a rovásírást szerető, kutató honfitársaink elé tegyük.

A SZABÍR ROVÁSÍRÁS

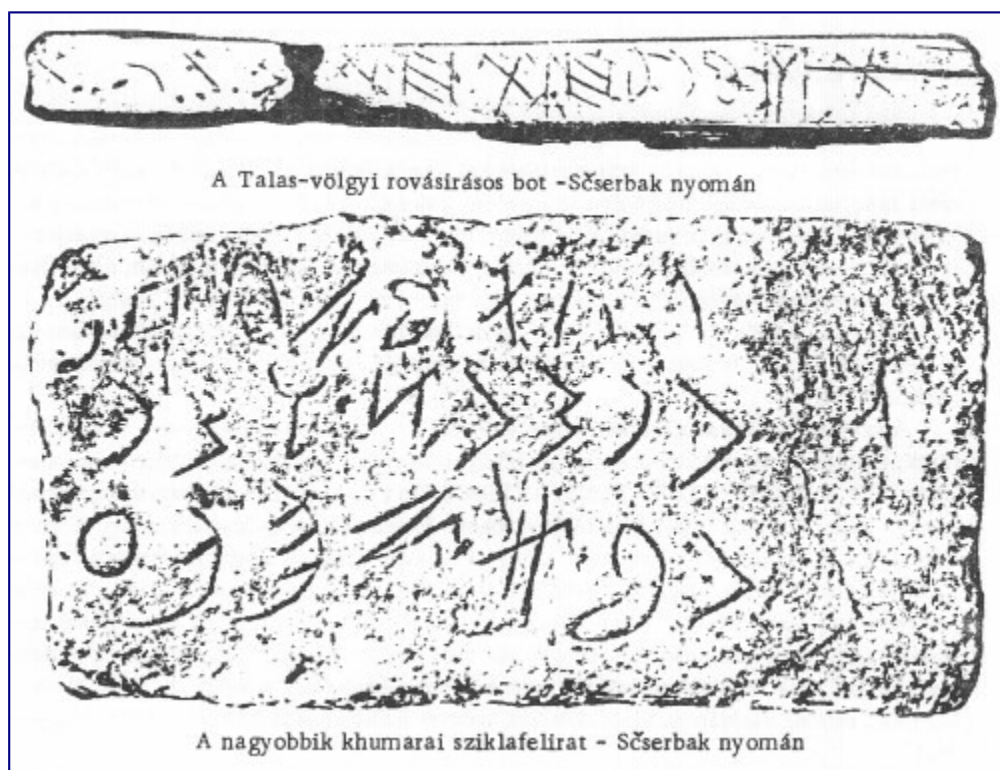
Á **szabír** nép etnikumáról, nyelvéről és Örményországi szerepéről tettünk már említést a **hurri** írás- emlékekkel kapcsolatban. HOMMEL és ALBRIGHT írásai már határozottan "**törökös népnek**" nevezik a **hurritákat**, de ezen az általánosító népnéven nem jutnak túl, míg I. M. DJAKONOV (1971) már kifejezetten ismerteti a történet-földrajzi fejezetében a Kaukázus déli lejtőin hajdanán élt és hurrita közösség összetevőjeként felde[r]ített **szubír-szabír** (SU-BAR-TU) népet. Ez a nép tehát az, amely **fehér-hunok** egyik "törökös ága"-ként az, amely tovább vitte nemcsak az ősi, sumérral átítatott hurrita nyelvét, hanem annak már vázolt rovásrendszerét is.

A szabírság Kaukázus-vidéki szerepéről eléggé tájékozottak vagyunk. Bizánci források, gruziai és örmény írott emlékek bőséges adatokat nyújtanak múltjára vonatkozólag. BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTINOS "**maura paidia**" ragadványnévvel azaz "**fekete fiuk**" jelzővel látja el őket. Ez az adat nyilvánvalóan nagy kovács mesterségi jártasságukra vonatkozik a fegyvergyártás terén. Az örmény források "SAVARDIK"-nak nevezi őket és a jelzőjük itt is "**fekete óriások**", amely jelző a pártus-perzsa "**óriás kovács**" fogalmát fedi. Királyaik, a bizánci udvarban és seregben zajló nagy szerepükről MORAVCSIK nyújt bőséges adatolást, de írás-történeti szerepükkel csak legújabbán foglalkozott az észak-kaukázusi kőrevéselt rovásírásuk legújabb leletei alapján A. M. SČSERBAK szovjet írástörténész. (ACTA ORIENTALIA-14.)

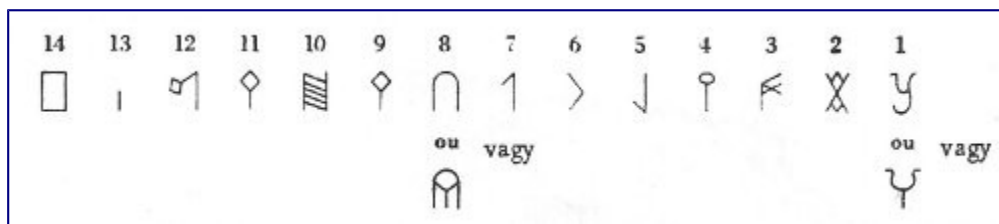
Semmi kétség nem fér hozzá, hogy a tudós orosz szerző által tárgyalt, a Kaukázus északi lejtőjén fekvő KARACSAJEVSZK falu (ma Khumara) mellett talált szikla-felirat **nyugati török rovás jellegét a szabírság írástudásának** bizonyítékaiként tekinthetjük. Ezekre **a szabír írás-emlékekre** vonatkozó rövid írását kivonatolva közlöm az általa mellékelt illusztrációk alapján.

Az un. khumarai írás- emlékek feltárása KUZNECOV moszkvai régész nevéhez fűződik, aki a Kubán és Kaukázus vidék régészeti kutatásait vezette, feldolgozása azonban SČSERBAK érdeme. Bár az utóbbi tudós a szabírságot meg sem említi, mint esetleges írástudó, rováshasználó népet, egy kissé elmélyült kutatással a Kaukázus térségében hajdanán élt népek történelmi-földrajzi szereplésében, okvetlenül a szabírok szellemi hagyatékaként kell a jelzett feliratokat tekinteni.

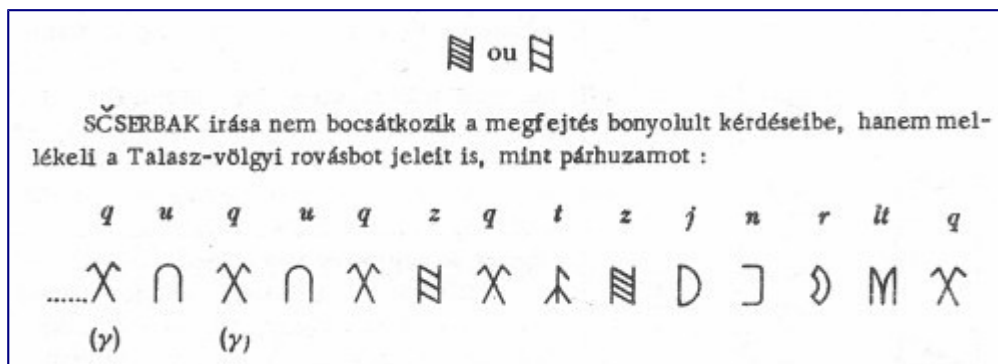
A mellékelt képek rovássorrendje kétségtelenül kapcsolatban áll részben az orkoni, részben a székely rovott jelekkel. A legnagyobb felirat 14 ilyen jelet örökített meg:

Annak ellenére, hogy SČSERBAK a szovjet írástörténészek által már nyomtatott betűkkel jelöli az egyes rovásjegyeket, a fényképeken szereplő jelek eléggé felismerhetők. A tanulmány legjelentősebb része:

"Az írástudomány a keleti török népeknél hosszú és régi hagyomány alapján erősen el volt terjedve. A legősibb adatok erre vonatkozólag a hunok, akik a nyugati törökség legerősebb alkotóelemeként tekintendők, írás tudásával kapcsolatosak."

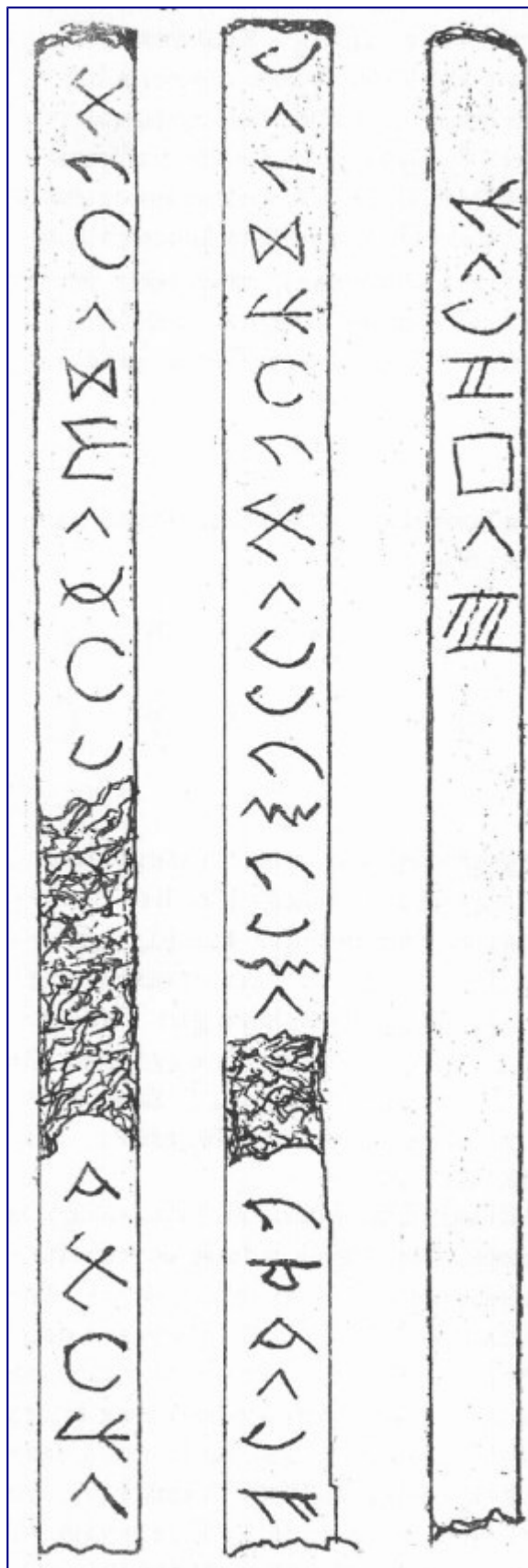
Ezek a "törökös-hunok" kétségtelenül a **szabírokkal** azonosítandók. A szabírok kettéválásáról is vannak történeti adataink. ZSUFFA térképén ez az egyetlen nép, amelynek külön két ága az "Ósturán művelődési központ"-ból kiindulva a későbbiekben külön össze van kötve, miután a déli ág a Kaukázus-vidéke fejlődési térségén áthaladt. SČSERBAK kis írása a két kőfelirathoz kapcsolja harmadikként a turkesztán területén Sémircsije mellett talált feliratos bot ugyancsak szabírnak tekintett írásrendszerét a maga 14 betűjével. Ő ugyan "**besenyő**" rovásnak tekinti ezt az írás-emléket, de hasonlításánál NÉMETH GYULA leszűrt eredményeire hivatkozik, aki a nagyszentmikiósi kincsfeliratokat ehhez a néphez kapcsol[1]ja. Mai tudásunk szerint azonban NÉMETH megfejtését nem fogadhatjuk el, még akkor sem, ha SČSERBAK az un. "**besenyő-létra**" jelét mint ennek a népnek sajátos és majdnem egyedülálló szellemi tulajdonának tekinti. Íme a "besenyő-létra" jele:

Ezt a rovásbotot S. E. MALOV fedezte fel és igyekezett a szövegét is megoldani, valamilyen nyugati-török nyelven és szerinte: "**engedjétek (hogy) e botra róhassak...**" lenne. Részünkről csak annyit, hogy az írás-emlékek szabír eredetére vonatkozó bizonyítékul meg kell említenünk JEREMOS egyházatya és biblia-fordító kb. K.u. 380-ból származó megállapítását. Ez jelzi, hogy a "**nyugat farkasai**" azaz a Kaukázus-vidéki hunok (azaz szabírok) **már saját nyelvükön olvassák a szent könyveket és éneklük a zsoldárokat...**" Ez az adat az örmény MEGVILÁGOSÍTÓ GERGELY hittérítő munkájával van összefüggésben, aki a szabírok közt lelte vértanú halálát. (MORAVCSIK GYULA.)

Szabír rovásnak tekinthető tehát a SČSERBAK által felhozott Talas-völgyi leletpárhuzam a négyoldalán rovásjegyekkel bemetszett bot. Egyik oldalának transliterálását már láttuk. SČSERBAK ugyan besenyőnek véli ezt az írás-emléket, de az általa szolgáltatott érvek közt központi szerepet játszik NÉMETH GYULA feloldása a nagyszentmikiósi aranykincs **besenyő rovás**-tétele. Amint láttuk, ez ma már tarthatatlan és a szovjet írástörténész szerint "**besenyő létrának**"- nevezett rovásjel

csak a török népek ősi írásrendszerében szerepel Kaukázus-vidéki szétvándorlásuk ideje óta. A szabírok vándorlási iránya azonban kettős lévén, kétféle módon fejlődött írásuk is. Az ma már elfogadott tény, hogy a Talas-völgyi rovásbot egészen egyedüli a Közép vagy Belső Ázsia területén előbukkant írásleletek között és maga SČSERBAK és MALOV is véletlennek tartja, hogy az ottani sziklás vidéken találták meg. Odajutásának az okozója lehetett vándorkereskedő, fogságba esett szabír vagy a történelmi keretbe szorítható ilyen "véletlen" vándorlások bármelyike. MALOV közléséből pótoljuk SČSERBAK írásából elhagyott három hiányzó oldal rovásfeliratát.

Talas-völgyi bot három rovásos oldala.

A rovásbot nem mindegyik oldala őrizte meg számunkra az eredeti rovásjegyeket. Középe táján alul kikorhadt a hajdani sima felület s innét hiányzanak a betűk.

SČSERBAK említett átbetűzése és részleges fordítása az "ó-törökös" szövegből a rovásbot harmadik oldalán szereplő sorból származik. Azért a negyedik, második és első oldalak feliratával össze kell hasonlítanunk és pedig eredeti vonalvezetéssel írott rovásjegyeit a szovjet tudós stilizált és nyomdai litográfiára elkészített betűformáival. Azonnal szembeötlő, hogy a SČSERBAK által "besenyő létra"-nak nevezett jegy a közöletlen oldalak közül a negyedik és legrövidebb rovásorban megismétlődik azzal a változattal, hogy a kétszer szereplő létra közül az egyiknek csak két "létrafoka" van, míg a másik azonos a közölt harmadik oldal egyformán négyfokos betűjelével.

Ez tehát az a különleges rovásjegy, amely sem az orkoni, sem a jenyisszei rovásábécében nem szerepel, csak a Kaukázus-vidéki és Don-melléki feliratokban. Ugyancsak szerepel, mint fontos adat, a **székely** rovásábécében "Z" és "ZS" mássalhangzók jelölése, viszont hiányzik a nagyszentmiklósi feliratokból, amelyeket NÉMETH írásában besenyő rovásoknak tekint. Végső következtetésünk szerint tehát ennek a rovásjegynek az útja keletről nyugatra a Kaukázus-vidéken keresztül a Don-völgyön át Erdélyig vezet, amely út azonos a szabírok nyugatra hatolásával.

Ez egyben azt is jelentené, hogy a szabírság mint törökös nyelvű hun etnikum tartandó számon és egyben azt is, hogy a székelység hagyománya a hun eredetére vonatkozólag, nem légből kapott.

Mint további érdekességet, meg kell említenünk a CSALLÁNY-féle "**Rovás ábécék a Kárpát-medencében**"c. táblázat Jánoshidán talált **avar rovásfelirat "létra-jegyét"**, amely az általunk kunnak tartott Margit-szigeti és **jász-jazig** ladánybenei edény felirat hasonlóan a Kaukázus-vidéken született meg és került a Kárpát-medencébe, mint a szabírok és a velük huzamosan kapcsolatban álló "**alán-osszét-jász**" népi elemek közösen használt írásrendszere és szellemi hagyatéka. Ez arra is rámutat, hogy az avarok kapcsolatai is élénkebbek voltak a hunokkal, mint azt eddig történéseink kényszeredett és néha kétségbevonó módon elismerték.

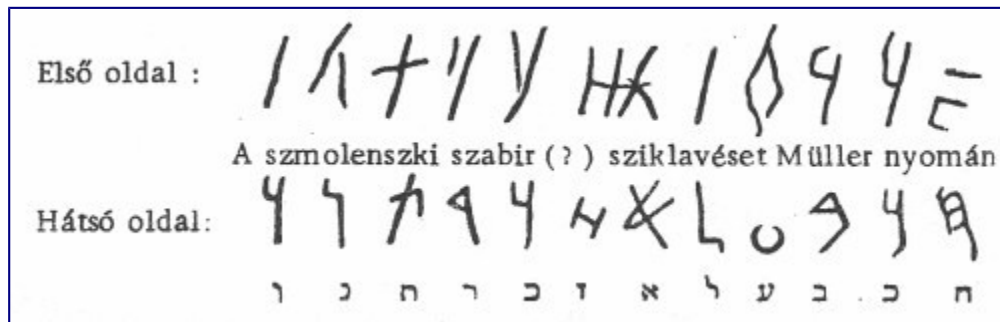
A Talas-völgyi rovásbot és a hozzá hasonló rovás emlékek még sok meglepetéssel fognak szolgálni a hun-szabír-avar-magyar etnikai, nyelvi folyamatosságra. E tekintetben a szovjet régészek és történészek egyre-másra nyújtanak újabb adatokat és van rá remény, hogy a részleteiben eléggé ismert hun, szabír és avar történet zökkenőmentesen összekapcsolható lesz a magyarság őstörténetével...

A SZMOLENSZKI SZABÍR ROVÁSEMLÉK

Az 1873. évben a Szmolenszk város körzetében templomépítésre alkalmas sziklaköveket gyűjtöttek a közeli dombokon. Ásás közben előbukkant egy a bokrok süreijéből egy kb. 30 méter magas, 15 méter széles építmény, csupa nyers gránit tömbökből összerakva. Köztük szerepelt egy hatalmas tömb, amelynek mindkét oldalán rovásjellegű írást fedeztek fel. A gránittömböt ALEXEJ KORSATOV herceg egyik kastélyába vitette és felülvizsgálatára meghívta Bergenből BENEDIXEN runológust. A szakértő nem tudott a két szöveggel mit kezdeni, de publikálta a sorokat és erre jelentkezett egy megfejtési kísérlettel ALOYS MÜLLER olmtüzi íráskutató. Az ő eredménye azonban nem nyert megerősítést, mert határozott szövegét "**Baál emlékköve, amelyet itt bevéstünk**" valójában föníciai betűknek vélte a rovásokat és héber nyelven fordította le, számítva arra, hogy a **kazárok** vezetőrétege zsidó lévén bizonyára ezen a nyelven fejezte ki magát. Tévedésének hátterére a bécsi régészeti-szaklap mutatott rá, amelyet elfogadhatatlannak minősített nemcsak a félreismert írásjegyek miatt, hanem azzal a megokolással is, hogy a zsidók semmi esetre sem emeltek volna BAÁL pogány istennek emlékkövet.

A két rovásor, a gránittömb két oldalán minden esetre ugyanazt a szöveget örökíti meg. Sajnálatos

módon a rovásvonalak eléggé megsérültek, de a kettő kiegészíti egymást. MÜLLER közleménye a második sor alá odaírta a héber betűket:

A két oldal rovásjegyeinek összehasonlításából azonnal kiderül, hogy a jobbról az első betű egy a SČSERBAK által "**besenyő létra**"-nak nevezett jel, amely azonban a másodikon elveszítette a "létra" függőleges szárait, míg az első sorban szereplő hatodik jel határozottan össze van kötve a hetedikkel és mintegy ligaturát képez. Ugyan ez a jel a hátsó oldali sorban két különböző jegyként van feltüntetve. Ennek ellenére látható, hogy az első oldal rovásjegyeinek ductusa, vonalvezetése határozottan azonos a hátsó oldalival, amelyet nem viselt meg annyira az idők romboló hatása. Egyedül a jobbról számított negyedik rovásjelnél nagy az eltérés. Ez a jel ugyanis a hátsó oldali sorban majdnem zárt kört jelez. Ez azonban lehet a pacskolatból eredő helytelen vonalvezetés. G. CROWBUCK, a New York-i természettudományi múzeum írásszakértője szerint a két szöveg azonos és a közepe táján egy "SZABÍR" kombináció kínálkozik, sőt még tovább fejlesztve "SZABIRTA" is olvasható, bár ez lehet, hogy a véletlen játéka. A szakértő egyben kiemeli, hogy a sziklafelirat csak **rovás** lehet és nem hasonulnak jegyei sem az orkoni, sem a jenyisszei rovásjegyekhez.

Felvetődhet a kérdés, hogy vajon nem **kazár írás**-e a felirat? ARTAMONOV szovjet írás-történész ugyanis már a Don-vidéki várfeliratokat is kazárnak tartja. Erre vonatkozólag azonban tudjuk, hogy a kazárok valóban a héber betűket használták bár volt ótörök rovásrendszerük is. Erre a leh[e]tőségre LIGETI LAJOS professzor kis írása nyújt kortörténelmi és írásos adatokat. Tanulmányát a kazárok rovásírása taglalásánál közlöm.

A "KAZÁR"-ÍRÁSNAK TARTOTT EMLÉKEKRŐL

A honfoglaláselőtti magyarság életének nyomait írástörténelmi leletek alapján vissza felé követni mindig lelki élmény. Eddigi történetírásunk főleg BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN császár tudósításai alapján, már megállapította, hogy a "**Lebédiá**"-ban megtelepült ősmagyarság a Kazár Kaganátus állami közösségében élt kb. három évszázadon át. Ezért nem éreztelen, hogy a magyar-kazár együttélés kultúrmaradványait igyekszünk felderíteni.

A Kazár Birodalom történetét már többen megírták, de a magyarság mint "szolgálatra elkötelezett, határvédő nomádnép" szerepel csupán ezekben a tanulmányokban. Valódi képet tehát ezekből a "perem-adatokból" nehéz ősi népünkről festeni. Ezt a hiányt most igyekszünk a szovjet régészek és történészek újabb adataiból magyar vonalon pótolni. Sajnálatos, hogy a **kazár hatásnak** sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítanak, mint az valójában létezhetett. A régészeti adatok során felszínre került írás- emlékek nem igazolják a kazár hatást oly mértékben, mint ezt eddig hittük. S egyben arra is rá kell már előre mutatnunk, hogy az új leleteknél a nyelvészeti módszerek túltengése még ma is erősen hatalmában tartja kutatóinkat.

Magyar részről LIGETI LAJOS és BARTHA ANTAL "kazár-írás"-ra vonatkozó tanulmányait ismertetem sűrített összefoglalásban.

LIGETI LAJOS rövid írása a "MAGYAR NYELV"-ben "A kazár írás és a magyar rovásírás" címmel (1927) elsőrangú tudománytörténeti adatokkal szolgál az ismeretlen kazár írásrendszerre vonatkozólag. Sajnos tárgyi adatokkal, írás- emlékekkel még 1927-ben nem rendelkezett. Az is igaz, hogy az azóta szépszámmal előkerült ily emlékek egyikről sem bizonyítható a kazár eredet.

LIGETI tulajdonképpen E. D. ROSS angol orientalista 1913-ban kiadott "**The Genealogies of Fakhr-ud-Din, Mubarak Shah**" c. tanulmányát ismerteti és a benne szereplő kazár írás lehetőségeit elemzi. A kiadvány tulajdonképpen egy 1206-ban írt perzsa szöveg kézírata, amely részletesebben is foglalkozik a törökség, közöttük a kazárok törzseivel. LIGETI szavait idézve:

Elmondja, hogy a törökök két írást használnak, az egyik a szogd, a másik a goguzguz [toguzguz]-írás. A szogd ábécének 25 betűje van, jobbról balra kell olvasni és legtöbb betű nem kapcsolódik a másikhoz.

A toguzguz ábécének 28 betűje van, melyeket jobbról balra írnak s nem kapcsolódnak egymáshoz. A toguzguz-írás egész világosan azonos a türk rovásírással, amelyről minden turkológus tudja, hogy nemcsak a (keleti és nyugati) törökök, hanem az ujgurok és a kirgiziek is használták..."

Ezek után LIGETI professzor közli az eredeti, középkori perzsa szöveget, a kézirat 30/a lapjáról ROSS kiadása nyomán és azt magyarra is fordítja:

"A kazároknak is van ábécéjük, melyet az oroszoktól (RUS) vettek át. Ezt az ábécét egy bizonyos bizánci (RUM) nép is használja, amely közelükben él s amelyet RUMRUS-nak neveznek. Balról jobbra olvassák, a betűik száma, melyeket írásközben nem kötnek össze huszonegy... Azok a kazárok, akik ezt az írást használják, leginkább zsidók."

Eddig a középkori kézirat szövegének magyar fordítása. Látható azonban az első pillanatra [pillanatra], hogy a perzsa-arab tudósító csak részletekben téved. Így a híradását komoly forrásnak lehet venni. E tekintetben nagyon fontos részlet a közöltet megelőző pontos ábécé-másolat szereplése az ősi szogd betűkről. Erre vonatkozólag is idézzük a fontos kérdés kedvéért LIGETI professzor szavait:

... ami pedig a szogd írást illeti, elsőrendű forrással állunk szemben, melyet szerencsére a másoló sem torzított el. A szogd írást régibb, u.n. első állapotában mutatja be, amikor még igen közel állott forrásához, az aramaeus-íráshoz s amikor még valóban nem kapcsolak össze minden betűt.

Hasonlóan elsőrangú forrásértéke van - ha nem is az eltorzított másolatnak - de az eredetinek a toguzguz rovásírással kapcsolatban. Ha a véletlen úgy hozta volna magával, hogy ötven évvel ezelőtt került volna napfényre FAHR-UD-DIN MUBARAK SAH könyve, kulcsa lehetett volna az orkoni stb. türk rovás-írással felíratok megfejtésének. Még ma sem közömbös, hogy az egyes rovás jegyeket milyen arab megfelelőekkel vetette egybe. Hitelt kell tehát adnunk annak is, amit a kazárok írásáról mond. Sajnos, a közölt kazár ábécé a másoló keze alatt teljesen hasznavehetetlenné vált.

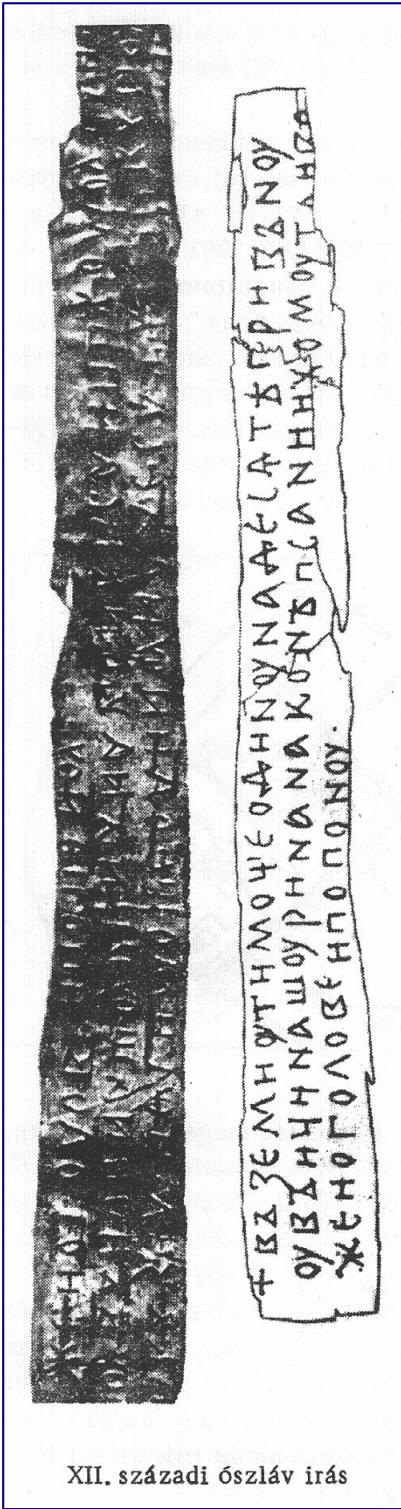
Vajon milyen lehetett a kazár-írás? Helytálló-e Sir E. D. ROSS feltevése: "The alphabet referred to is probably Cyrillian, certainly not Hebrew ?" A kazár írás pozitív ismerete nélkül egyelőre nyílt kérdés marad..."

Mióta LIGETI ezeket a sorokat írta (1927) egy új történész és régész generáció érett bele a tudományos kutatók sorába. A már említett szovjet írástörténészek és régészek közt különleges helyet foglal el L. N.

GUMILOV, aki a vidék ősi kazár lakosságának leszármazottjait a "**brodnyikok**" népében látja és hozzájuk kapcsolja Sarkhel írás- emlékeit. Magyar részről ERDÉLYI István kiváló régészünk is sok írás- emlékekkel kapcsolatos közleményével tisztázott jópár eddig homályos kérdést. Összehasonlítási anyag és egyben felelet E. D. ROSS ama tételére, hogy a "kazár-írás" tulajdonképpen és feltehetően cirill írásrendszerhez tartozik a századfordulón még nem volt kéznél. A mai tudományos kutató számára azonban rendelkezésre áll az azóta felfedezett legrégebb, ószláv szövegírás. Novgorod vidékéről, a XII. századból származik. Jegyei kötetlenül állnak egymás mellett, Az un. "viking-runának" okvetlenül hatással voltak fejlődésére. Az összehasonlítási lehetőség kedvéért közlöm hasonmását és vonalas betűzését. Történelmi háttér kialakítására meg kell említenünk, hogy a "RUSS"-kérdés egyoldalú megállapítását a szlávok javára nem szabad elfogadnunk. A szláv soha sem volt kultúra alkotó, hanem csupán átvevő faj.

A B. RYBAKOV: "**Early centuries of Russian History**" (1954) szovjet, nacionalista történész által közölt legelső orosz, ószláv írás- emlék betűi közt valóban akadnak némi nyomok arra vonatkozólag, hogy kölcsönös írásjegyek átvételéről beszélhetünk. A közölt részlet egy nyírfakéregre írt hosszabb szöveg de csak a XII. századból származik. Így az időbeli elsőbbség kérdést igen nehéz lenne egészen a szlávok javára írni, annak ellenére hogy E. D. ROSS a cirill írásrendszer hatását a kazárra valószínűsíteni akarja.

Ámbár első tekintetre RYBAKOV közölt képén láthatjuk, hogy az ószláv betűk kötetlensége és formálása valóban lehetőséget ad arra a feltevésre, miszerint esetleg ezek az írásjegyek esetleg megfelelnek az arab utazó leírásainak.

XII. századi ószláv irás

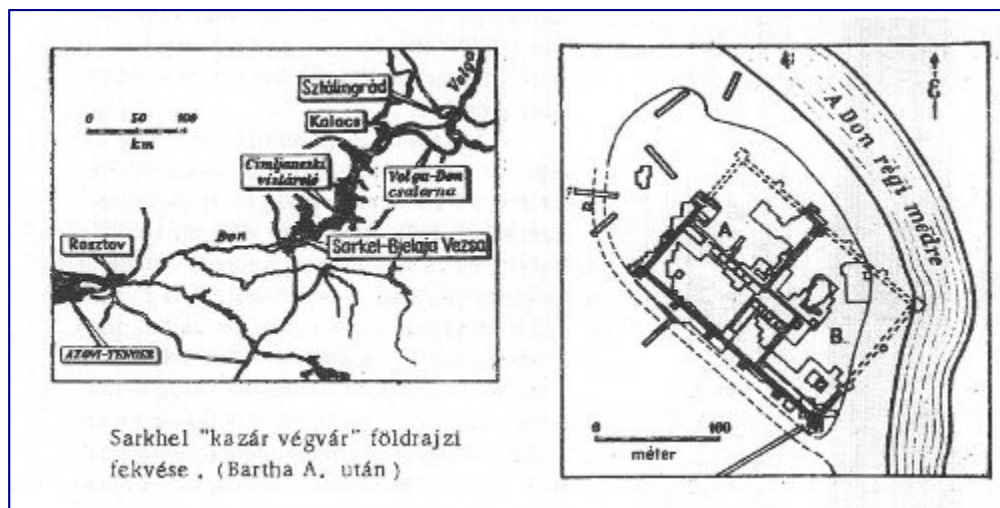
Még jobban kidomborítja ezt a lehetőséget az a körülmény, hogy az Aboba-Pliska mellett feltárt **protobolgár** téglajegyek sorában pl. a 21. számú jel többször is előfordul a RYBAKOV-féle szövegben. Ezt fontos kiemelni, mert a protobolgárok is éltek a Kazár Birodalom állami keretein belül, bár időben hamarébb szakítottak a kazárokkal. Ez körülmény azonban még történelmileg nem egészen tisztázott kérdés, bár a bolgárok elszakadásának egyik oka feltehetőleg a Kaganátus zsidó hitre való

áttérése is lehetett. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a héber-ellenes szélesebb réteg, sőt a rangosak is szívesebben vették a cirill befolyást és ezzel magyarázható az ún. "bolgár király-lista" még török nyelvű, de már szláv, pontosabban cirill-betűs szövege SIMEON cár idejéből. Ez egybeesik az Aboba-Pliska-i királyi palota téglajegyek keletkezésének idejével. Ez az idő azonban már túlhaladja a Kazár Kaganátus életidejét és még inkább a közös együttélési korszakot a protobolgárság és ősmagyarság etnikumai között.

Azt már láttuk a magyar rovásírás eredetéről szólva, hogy egyes írástörténészek még ma is határozottan állítják pár betűnk átvételét a szláv cirillikából vagy a glagolitból. Ez természetesen erősen vitatható.

LIGETI professzor teoretikus tanulmánya mellett fontosnak tartom a hét felirattöredék és rovástangajegyek gyűjtemény-ismertetését, amelyeket ARTAMONOV szovjet régész analizált Sarkhel, a "kazár végvár"-ról.

Magyar részről a kazár rovásírással, illetőleg az ismeretlen betűrendszer milyenségével LIGETI foglalkozott, ahol azonban szintén csak a teória szerepel, minden tárgyi adatolás nélkül és erősen megkérdőjelezve azok jellegét. BARTHA ANTAL "**Sarkhel, a víz alatti város**" c. kisírása (ÉLET és TUDOMÁNY 1961 február 12. -) magyarul közli ARTAMONOV nézetét és illusztrációit. A hangzatosnak látszó cím ma már valóban fedi a valóságot, mert a hajdani "**kazár végvárat**" Sarkhelt mesterséges tenger fedi, az ún. **Cimljanszki - tó, vagy víztároló**, amelyet a szovjet mezőgazdaságnak annyira jelentős Don-kanyaból duzzasztottak fel nagymennyiségű és az eddig száraz sztyeppe-vidék termékennyé válására [válására] oly jelentős folyóvizek felfogására. Így a Don bal partján fekvő Cimljanszkaja kozák őrhely és a "Popov-tanya" vidéke, ahol hajdan Sarkhel állt, ma szélbodrozta víztenger színe alatt fekszik.

BARTHA írása részletezi a hajdani "kazár végvár" történetét, megépítését, katonai és kereskedelmi jelentőségét s a magyarság őstörténetével is kapcsolatba hozza az erődítményt és messzemenő, megalapozott következtetéseket von le a "nomád"- "félnomád" magyarság múltjának tárgyi bizonyítékaival, főleg a földművelés eszközeivel kapcsolatban, amelyek a Kárpát-medencébe is bekerültek honfoglalóinkkal együtt.

Minket jelen írásunkban azonban a Sarkhel-erőd feltárásánál előkerült írás- emléksorozat érdekel. ARTAMONOV rendszeres régészeti kutatásai során az írásos emlékeket külön is feldolgozta, mint ezt a novocserkaszki kulacsok és a majacki gorodiscse köveiről írt fejezetünkben már bemutattuk. Ehhez a csoporthoz tartozik ez a "**kazár**" rovásrendszer is Sarkhel tégláiról és cseréptöredékeiről. Azonban

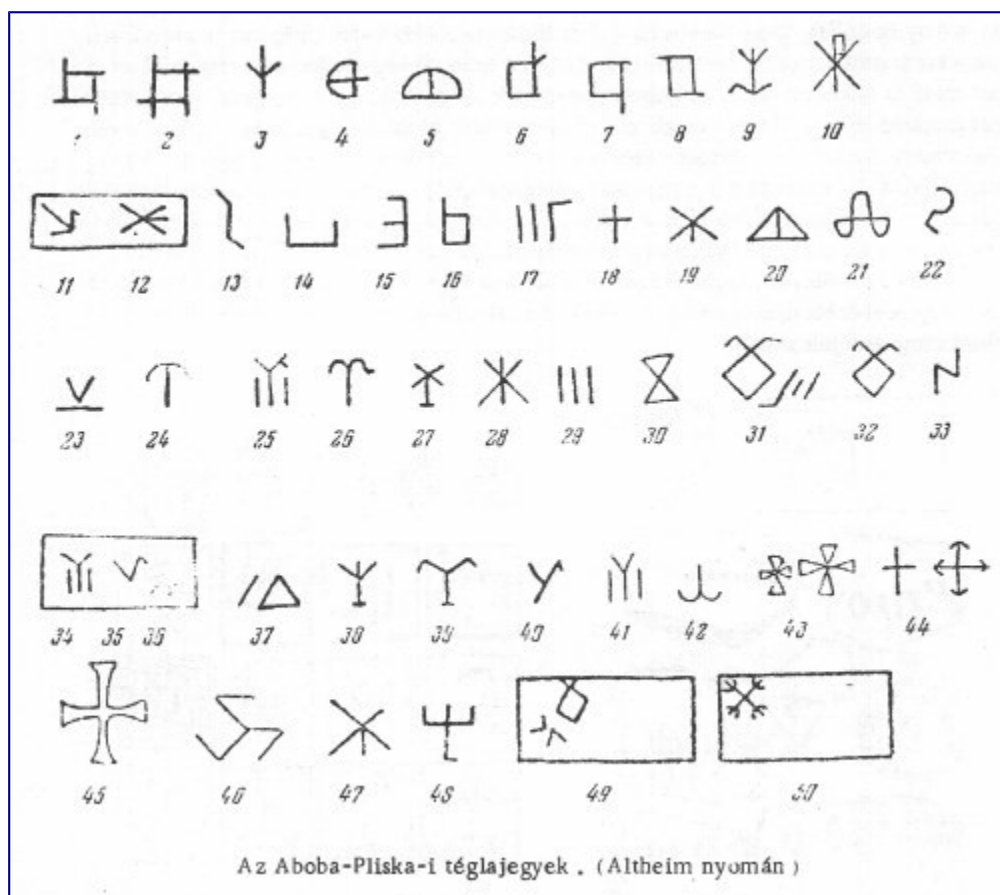
amint már az említett írásokban is csupán feltételezésnek tekintjük az ott tárgyalt írások **kazár mivoltát** ez esetben sem foglalhatunk végleges álláspontot [álláspontot], hogy a tudós szerző nem hanyagolta-e el annak a történelmi ténynek kivizsgálását, hogy a **lebédiai** magyarság a Kazár Birodalom legnyugatibb részeinek őrségét látta el azalatt a háromszáz év alatt, amelyet a bizánci császár, BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTINOS - minden bizonnyal tévesen - három év keretébe szorít. A sarkheli írás- emlékek eredetére vonatkozólag a szovjet tudós maga is határozatlan. Habozását a végső eredmény kimondásában főként az a tény kelti fel, hogy Sarkhel a Kazár Birodalom fővárosától, kö[z]ponti hatalmának irányzásaitól roppant messze feküdt és az itt lakó "őrség-népek" már régóta bizonyos politikai és önkormányzati előjogokat szereztek maguknak. Így a "végvár" megépítésénél mutakozó és a bizánci építkezési módszerektől elütő jelleg egészen sajátos módszer szerint zajlott le. Röviden összegezi BARTHA a szovjet régész felfogását:

"Sarkhelt nem Petronász - a krónikás-császár szerint Sarkhel bizánci parancsnoka és építője! - hanem a kazár kaganatus népei építették, akiknek építészetében már helyi hagyományok érvényesültek" (I. m.200 old.)

Ezzel az előleges meghatározással tehát a kazár írástudás helyi alkalmazása, vagy rövidebben, a **kazár rovásírás** lehetősége és a leletek kazár mivolta erősen megkérdőjelezhető.

A Sarkhel-erődítmény téglafeliratai közül a lovas-figurákat követő második sorban szereplő jegyek vélhetőleg többet mondanak, mint egyszerű tamga- vagy mesterjegyek. Összevonások, ligaturák jellegét viselik, főként az első és harmadik tégl. Nagy lehetőség mutatkozik ezek magyarázata terén a CSALLÁNY DEZSŐ által felállított ligatura-táblázat jeleivel való összehasonlításnak. Ez szakemberek, főleg turkológusok feladata. S hogy a többi téglafelirat jegyeiről szóljunk, megemlítem, mint "motivum-vándorlást" a harmadik sor harmadik tégláján, valamint a negyedik sor két elő tégláján szereplőket. Ezeket szerintem a **hun-korszakban** annyiszor használt "tűz-szimbólummal" lehet kapcsolatba hozni. A fehér-hunok, sassanidák, baktriai jegyek közt sűrűn szerepel ez az ősi AS-TUS = ŐSTŰZ pecséteken, sisakokon és nemzetségjegyekkel együtt. Ezekről azonban már szoltunk.

Ezeknek az ókori keleti szimbólikus jeleknek a feltűnése és részben már tulajdon- vagy mesterjegyekké vállalása [válása] nem egyedüli jelenség az ó-török eredetű rovásrendszerrel élő rokonnépek kultúrtörténetében. Ilyenekkel bőven találkozunk a már említett protobolgár Aboba-Pliska-i téglajegyek táblázatán is. Ezt K. MIJATEW bolgár írástörténésznek köszönhetjük. Mellékelt másolatát ALTHEIM professzor is sűrűn használja bizonyítási meneteiben azzal a céllal, hogy a hunok írástudását Nyugaton is bizonyítsa. Mellékletünk szerint az óbolgár királyi palota égetett és első oldalukon már üvegmázzal ékesített tégláiról megállapíthatjuk, hogy a 3., 9., 38. és főként a 48. jel valóban a hun pecsétek és Sassanida-sisakok "őstüzének" szimbólumaival azonosak. Ezek a jelek a "kazár"-nak tartott sarkheli téglákon is a legszembeötlőbbek. Ez mindenesetre azt mutathatná, hogy bár mindkét nép, az óbolgár és az ősmagyar a Kazár Kaganatus "keretében" élt, a kazártól eltérő, sajátos és némileg közös, egymáshoz közelálló kultúrával itatódott át. Az ős-kultúrák pedig mindig lényegi kapcsolatban állnak az ős-vallásokkal.

As utóbbinak a védeése újabb befolyások ellen, egyben folytatás-biztosítás az előbbire vonatkozólag. Jelen esetben is így van. Az ősi írás, az ősi kultúra hordozója és kifejező eszköze megállta helyét a kazárság héberizmusával szemben, elutasítva nemcsak a vallási formáit, hanem az írásrendszerét is. Ezek inkább a korezmi, baktriai és sogd írástudásnak a folytatói voltak. Így a kazár befolyásnak nem tulajdonítunk akkora jelentőséget, mint pl. BARTHA a jelzett írásában. Igaz, hogy a jeles magyar régész-történész inkább nyelvészeti és némi gazdaság- és termelés-történeti adatolással igyekszik eme kazár befolyás hatékonyságát igazolni. Erre vonatkozó sorait idézem:

Számos adat bizonyítja, hogy politikai szervezetüket (t. i. a honfoglalás előtti magyarságét!) a kazárok hozták létre, és anyagi műveltségüket is sok tekintetben az ott uralkodó

társadalmi és gazdasági viszonyok formálták. A buza, árpa, ocsú, sarló, tarló, eke szavunk honfoglalás előtti türk jövevényszó. Erre vall a társadalmi és politikai berendezkedésre utaló "in": szolga, "bö": gazdag, a magántulajdon megsértésére vonatkozó "orv" és a "gyarló" bűnös elítélését kifejező "törvény" szavunk is." (I. m. 202 old.)

Sok tintát pazaroltak már ezeknek a "jövevényszavaknak" eredetét kutató nyelvészek. Nincs rá mód megismételni őket. Mindenestre sokkalta régebbieknek kell őket tekintenünk, mint az egész magyar-kazár történelmi kapcsolatok ideje. De már ebből is látjuk, hogy a sok-sok tézis, feltételezéssel dolgozó történetíróink nem veszik még ma sem maguknak a fáradságot, hogy a sokkal kézzelfoghatóbb **írástörténeti leletek [leletek]** azonossági vonalait számontartsák. Ismétlődés marad így az egész "feltételezés" sorozat, a történelmi tényeket azonban nehezen fogjuk így teljes egészükben felderíteni.

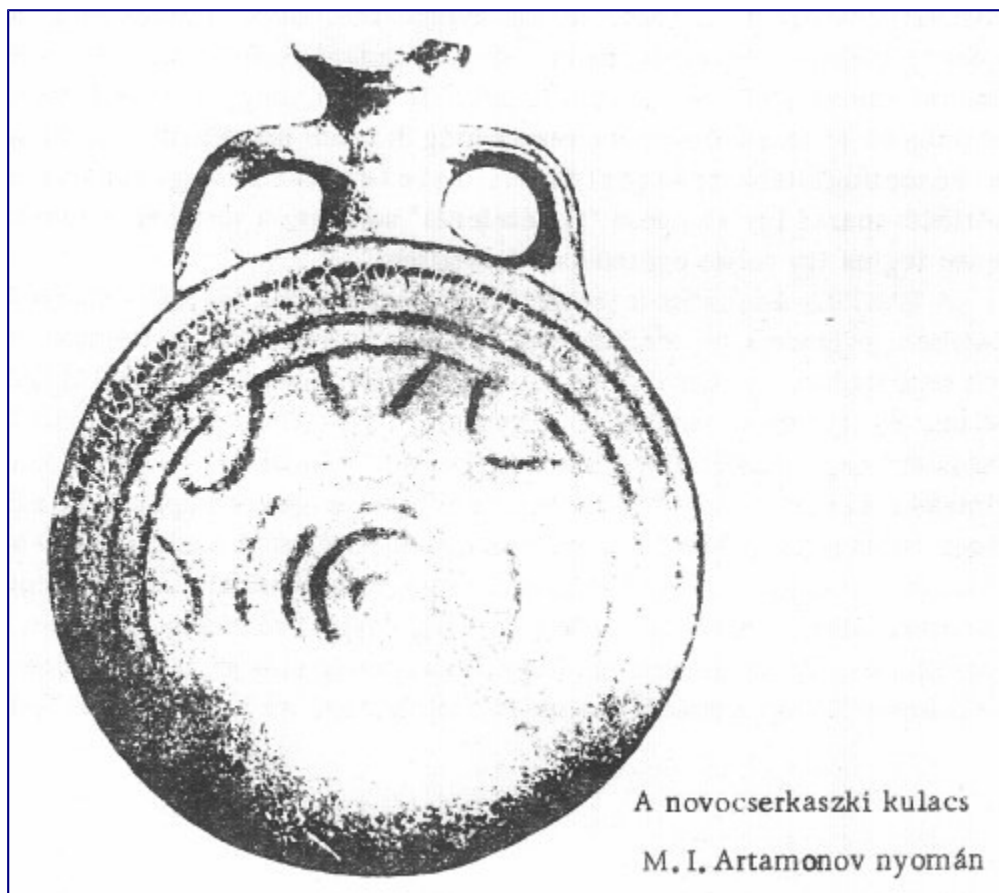
A BARTHA által közölt sarkheli feliratos cserepek jegyeit - tudomásunk szerint - még nem dolgozták fel rendszeresen. Inkább írott történelmi források, néprajzi és egy s más segédtudomány igénybevételével igyekeztek maguk a szovjet írástörténészek is feloldani. Bár az orkon-jenyisszei írásrendszer hasonlatosságát kihangsúlyozzák, közvetlen rokonsági vagy szomszédsági kötődésekre nem utalnak. Így aztán a jelen gyűjtőfejezet címeként használt "lebédiai és Etelközi" írás- emlékek kapcsolatai egymásközt sem eléggé tisztázták. Azért szerepelnek egymás mellett a szabír-kazár-besenyő írásokról szóló tanulmányok. Honfoglaláselőtti ősmagyarágunkkal azonban mindhárom nép kapcsolatban állott - sok más mellett - és faji, nyelvi rokonság főként az elsővel teljesen igazolható. Ez azt jelentené, hogy a magyarság már jó pár századdal előbb használta az ősisoron Közép Ázsiából származó ótörök írást, az arámi alapon fejlődő rovásjeleket.

A NOVOCSERKASZKI MÚZEUM KULACSAIN ÉS A MAJACKI GORODISCSE KŐVEIN LÉVŐ ROVÁSFELIRATOK

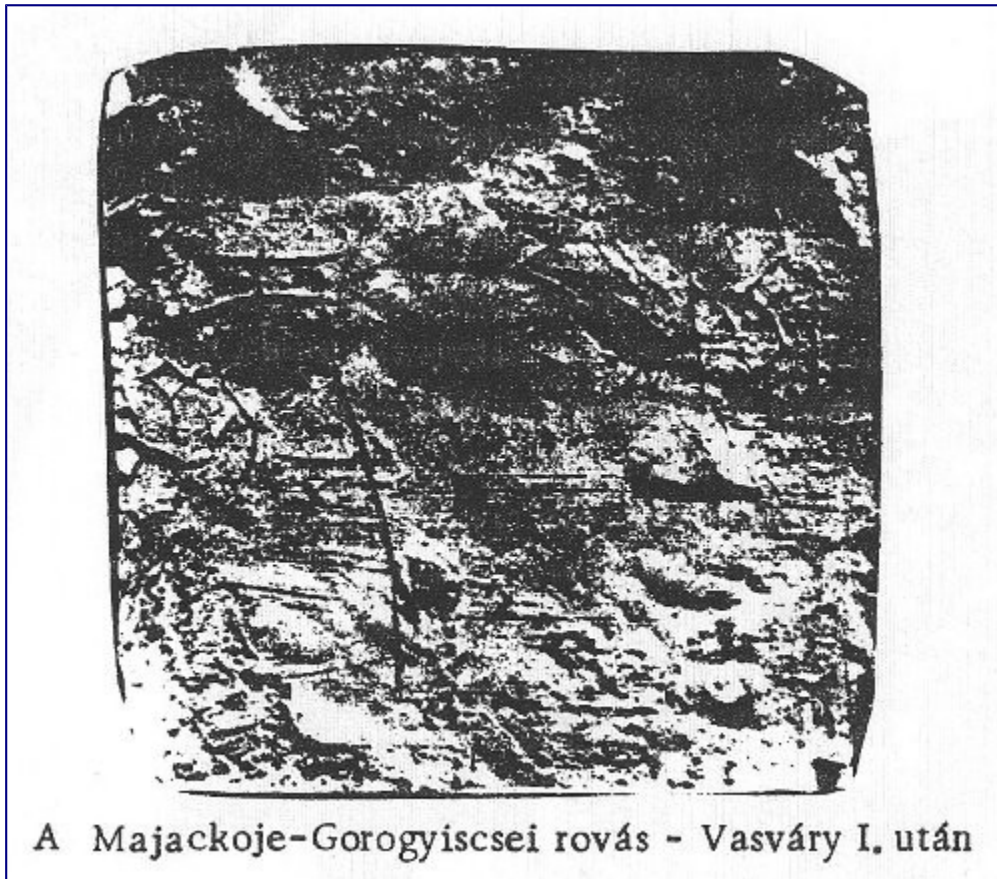
írta: M. I. Artamonov. (Szovjetszkaja Archeologija XIX, 263-265)

Novocserkaszk múzeumi kincsei közt szerepel két cserép-kulacs. Kincseknek lehet őket is tekinteni, nem arany alapanyagjuk vagy művészi kiképzésük vagy talán ritkaságuk miatt. Sokkalta nagyobb értékük a rajtuk lévő ősi, titokzatos felírat.

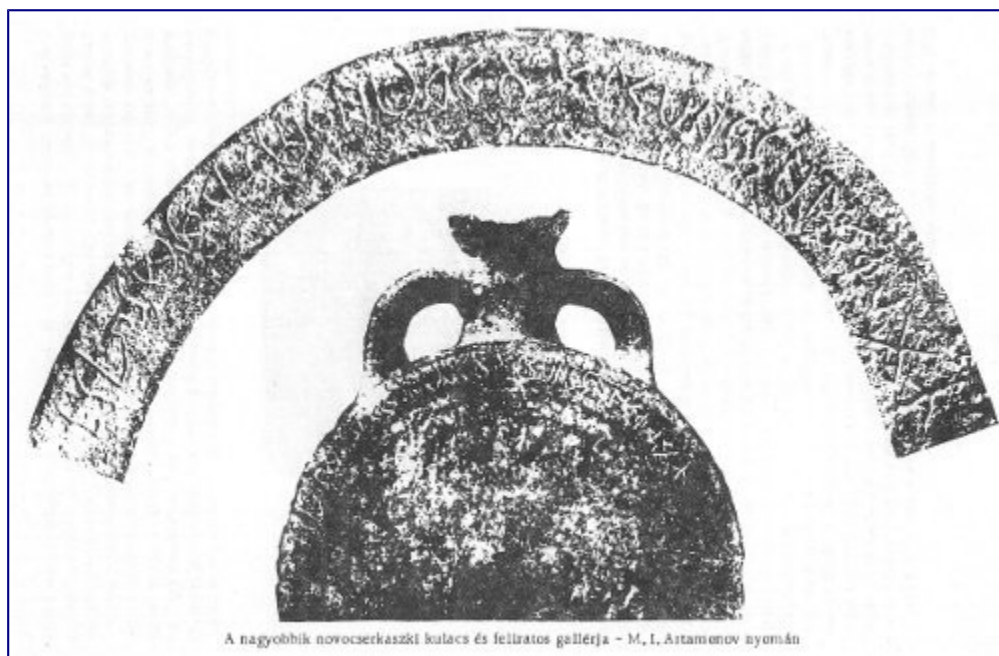
Mindkét kulacs rovásjegyeit - mert a felírat ilyen jegyekből áll - valamilyen hegyes, éles eszközzel vésték, karcolták a már kiégetett cserépkulacsokra az edény fülei közt a homlokzat peremére. Elhelyezkedésükből egyszerűen magától adódik, hogy betűit jobbról balra kell olvasni, Ez azzal is magyarázható, hogy az ilyen kulacsokat lovas nomádok, harcosok viselték nyeregkapájukhoz kötve. A nyeregben ülő kényelmesen olvashatta, szemlélhette a feliratokat éppúgy, mint mikor két fülénél fogva kezében tartva ivott belőlük.

A két kulacs készítési időkorát a fazekastechnika ismeretére és más hasonló kivitelezésű edények megállapított korára való hivatkozással feltehetőleg a 9.-10. századi cserépedények közé sorolom, azaz abba az időbe, amikor még a 7. században kialakult Kazár Birodalom a Szovjet Unió déli sztyeppéin még fennállott. Így nyilvánvalóan erre a korra kell tennünk a kulacsok feliratainak a dátumát is. Eme feltevésemet csak erősíti a dátum meghatározásban a két kulacshoz erősen hasonlító és azonos technikai kivitelezésű, egy Podrogorszk melletti sírból kiásott, az un. szaltovi kultúrához tartozó kulacs is. De még jobban hasonlít hozzájuk a HAMPEL J. által közölt, Magyarországon talált analóg kulacs az egyik Horgos melletti sír mellékleteként. A két tárgyalandó kulacs és a két említett hasonmás mindegyike koncentrikus körökkel, hullámos vonalakkal díszített példány az oldalfalak sávjai között. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a horgosi sír különböző temetkezési idők leleteit tartalmazta és az avar időszaktól kezdve egészen a 10.-11. századok mellékleteit találták meg benne. A két novocerskaszki kulacs mellett nem volt más kortjelző lelet s ezért a pontos dátumozást nincs módunkban megejteni.

A novocserkaszki múzeum kulacsai különösen azért érdekesek, mert a rajtuk lévő feliratok egyes jegyei azonosak az ismert **majacko** erődítmény (gorodiscse) várfalán talált rovásokkal. Ez az erődítmény a Don folyó jobb partján fekszik, ahol kies Szoszna a nagy folyamba ömlik. A gorodiscse falainak régészeti feltárásánál, melyek faragott krétakőtömböket tártak fel, 1909-ben N. E. MAKARENKO által már akkoriban közölt, meglepő rovásos feliratokra bukkantak. A felírás maga a az erőd bejáratához közel, körülbelül embermagasságban, az ötödik faragott burkoló kövek vonalán. Az írást már a föld eltakarta, de kiásás után visszanyerte régi magasságát. Haladási iránya horizontális, és menetét megszakítja egy közbeiktatott, teljesen üres sima faragott kő felülete. A feliratok helyzete azt mutatja, hogy ott a helyszínen, az előbb már felépített falra vésték bele rovásjegyeiket. Ez azt mutatja, hogy a vár már lakott volt, amikor a bevésés megtörtént, vagy nem sokkal magának a váracsnak elkészülte után. Az erőd datálása, mint ilyené, következésképpen csak terminus post quem lehet. További hasonló feliratos köveket találtak a vár többi részében is, ahol azonban már nem "**in situ**" hanem omlásokból emelték ki őket. Ezeket MAKARENKO szovjet régész találta, aki a már előbb felfedezetteket, köztük D. M. SZTRUKOV leleteit is összegezve közölte az új leletekkel együtt.

A nagyobbik novocserkaszki kulacs és felírtos gallérja - M. I. Astamov nyomán

A felírások mellett a majacki falakon van egy háromsoros rovás is két ló ábrája között, amely ábrákat - MAKARENKO szerint - csak később faragtak volna ki a sima kövek felületén s ez a körülmény - mint a későbbiekben kiderül - fontos körülmény a feliratok datálása szempontjából is.

A majacki kőfeliratok MAKARENKO közlésében 16 különböző betű szerepeltetnek és ezek közül 12 pontosan egyezik a novocserkaszki két kulacs rovásjegyeivel, mint teljesen meggyőző bizonyíték, hogy a két helyen előforduló felírások közt összefüggő viszony van, hogy mindkét felírás ugyanazon ábácét használja és nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ugyanazon nyelvhez is tartoznak. S egyben egy lényeges lépést is megkockáztathatunk: a rovásos jegyek sorából több egyezés található az orkonjenyiszei feliratok rovásjegyeivel, sőt több megfelel a Nagyszentmiklóson talált aranykincseken látható ősi besenyő jelekkel.

A majacki gorodiscse azonban a rovásjegyeken kívül még különös jeleket is tartalmaz. Vannak köztük nemzetségjelek, rajzolatok, amelyek nagyjából lovasokat ábrázolnak. Nemcsak a nemzetségjelek, hanem a lovasrajzok és feliratok is a fal köveinek a homlokzati részét töltik ki. Csak egy esetben találkozunk az erőd belsejében, az épület egyik alapkövén a sima felületen rajzolt jelekkel, amelyet minden bizonnyal az építkezés lefolyása alatt örökítették ott meg. Ezek a jegyek **elütnek** a külső fal feliratának betűitől, ami arra enged következtetni, hogy a kétféle felirat nem egyidőben született.

Nagy figyelmet érdemelnek az ábrák, különösen a lovak rajzai. Ezek közül többnek a rajzolási, vésési technikája mesterinek, művészek mondható és minden esetben bizonyos meghatározott stílus jeleit viselik. Egyik korábbi munkámban már vontam is párhuzamot a majacki gorodiscse falait díszítő és a Szarkhel kazár erőd tábláin lévő lovasábrák között. (ARTAMONOV: Középkori települések az Alsó-Donon, 1935.) Az új leletek során az eddigiekhez még hozzá kell kapcsolnunk az azonos típusú ábrákat is. Ide sorolandó például egy kúrtre gravírozott gyönyörű rajz, amelyet a balparti kis **cimljánszki** erőd kazár rétegében találtak.

Mindez jogot ad arra a feltevésre, hogy a majacki gorodiscse falain lévő ábrák, valamint a Szark[h]el tégláin lévő rajzolatok a kazár uralom korszakához tartoznak, azaz a 8.-10. századok művészi termékei. A most tárgyalt majacki felírtos emlék tehát rovásjeleivel együtt szintén ugyanebben a **kazár** és nem a sokkal későbbi és eléggé bizonytalan tartamú **besenyő** korszakban készült.

A Kazár Állam (Szarkhel) határain talált feliratok és velük egyező ábécé rovásírási jelek elegendő alapot nyújtanak arra, hogy a majacki erőd kövein és a novocserkaszki kulacsokon szereplő feliratokban ne csak a kazárkor emlékeit, hanem a kazár vagy bolgár nyelvek emlékeit is lássuk.

A kazár nyelvről ismeretes, hogy hasonlít a bolgárra, amelyben a törökös elemek túltengése már megállapított tény. NÉMETH GYULA kísérlete, hogy a nagyszentmiklósi kincs[e]ken edényein lévő **bolgár** feliratokat **besenyőknek** tulajdonítsa, ugyancsak bizonyítja a bolgár és ebből kifolyólag a kazár nyelv török típusát.

A. M. SČSERBAK azon kísérlete, hogy a majacki gorodiscse kövein és a novocserkaszki kulacsokon lévő feliratokat mint török nyelvűeket olvassa, az előbb elmondottak alapján komoly figyelmet érdemel.

Másrészt a tőle elért eredmények egyben felhívják a figyelmet arra is, hogy az un. szaltovo-majacki kultúra etnikai hovatartozandóságát illető vitás kérdésekben azidáig a kutatók által **alánnak** mondott elemek valójában törökös népek kultúrájához tartoznak. Ezek az íráskövek nem **iráni**, hanem **török** nyelven vannak írva, bár a szaltovo-majacki kultúra gyökerei valóban a szarmato-alán környezetben gyökereznek.

Az a tény, hogy mind a kazár, mind a bolgár nyelvben vannak finn-ugor elemek, (pl. magában a Szark[h]el városnévben) egyáltalán nem változtatja meg az előadott következtetést, mint hogy ismeretes, milyen nagy volt az ugor törzs szerepe Kelet-Európa történetében a hun betöréstől kezdve. A kisebb-nagyobb mértékben eltörökösödött ugor törzsek, amelyek a hunok, avarok, bolgárok és kazárok alá kerültek, s akiket a következőkben nemcsak leigáztak, hanem egyúttal asszimilálódtak is hozzájuk, magukbaolvasztva Kelet-Európa sztyeppéi régi iráni (szarmato-alán) lakosságának nagy részét. A török hódítók a legyőzöttekre ráerőszakolták saját nyelvüket, de ugyanakkor a helyi kultúra alárendeltjeivé váltak, amely kultúra sokkal magasabb volt, mint a hódítók kultúrája.

A. M. SČSERBAK: NÉHÁNY SZÓ A DON-VIDÉK ROVÁSÍRÁSOS FELIRATAIRÓL (Kivonat a "SZOVJET RÉGÉSZET" XIX. évf. /1959/ 269-282. oldalairól)

Az utolsó három évszázad folyamán a tudós világnak több ízben volt alkalma, lehetősége ismeretlen írásszövegekkel megismerkedni, amelyek különféle népek történetének eddig ismeretlen részeit tárták fel. Az ismeretlen íráskövek zöme a törökös népi etnikumhoz tartozó kultúrák sajátos rovásírási rendszeréhez tartozott. Így ezek az íráskövek a 18. és 19. századok folyamán nagyban gazdagították a turkológiát, ahol egész különleges jelentősége volt a közel kétszáz évig vitatott jenyiszeji rovásírás valamint az orchoni ábécé végleges tisztázásának.

N. M. JADRINCEV orosz tudós, W. THOMSEN dán filológus, V. RADLOV akadémikus, P. M. MELIORANSZKU professzor és sok más kutató tudós vitathatatlan érdeme a sokáig megfejtetlen ótörök feliratok betűzése, olvasata és fordítása.

Nagyot lendített a kutatásokon a 19. század végén megtalált ótörök rovásos feliratok csoportja a Talaszon lévő Szemirescsében. Ezeket V. KALLAUR fedezte fel és a későbbiekben RADLOV, a magyar NÉMETH GYULA és Sz. E. MALOV betűzték ki és tették közzé.

1930-ban a Dimitrijevszki vidéken (Talas) M. E. NASSZON fedezett fel új sziklafeliratot s vele egyidejűleg kerültek elő a híres rovásírási pálcikák is Kirgiziában, a volt Alekszandrovskij hegygerinc egyik rejtett barlangjában. Ezeket Sz. E. MALOV betűzte ki és szakértői tudással magyarázott meg. Ezek a Talas-völgyi feliratok lényegesen elütnek az orkon-jenyiszeji rovásírások jellegétől.

Megjegyzendő, hogy maguk az orkon-jenyiszei írásrendszerben a rovásjegyeknek nemcsak egy fajtája fordul elő, nem is beszélve arról, hogy a betűk rajzolataiból hiányzik az egyöntetűség. Ugyancsak elütőek a maguk bizonyos eredetiségével a Kína-Turkesztáni rovásírás betűi is. Ugyancsak sajátos alakja van több rovásos betűjegynek az un. Szelengai-kő feliratán is.

A Talas-völgyi rovásírásnak a fent említett pálcikákon lévő jegyeiktől, az orkon-jenyiszei, kelet-turkesztáni betűrajzolatoktól teljesen elütő és eredetinek nevezhető, egyéni ábécéjük van. Sz. E. MALOV szerint "**a pálcikák betűi első pillanatban szerfelett hasonlítanak a besenyő és magyar rovásíráshoz.**"

1949-ben Sz. V. KISZELJOV a jenyiszei kirgizek írásának szentelt tanulmányában nyilvánosságra hozott egy **orsógombon** lévő érdekes rovásfeliratot, amelynek megtalálója V. P. LEVASOVA volt. Az orsógomb rovásjegyei feltűnő mértékben azonosak a besenyő és magyar rovásrendszer betűihez és teljesen azonosak a Talas-völgyi pálcikák rovásjeleivel. KISZELJOV ezekből a leletekből azt következtette, hogy a pálcikák valamely kirgiz harcossal kerülhettek a Talas-völgybe és nem a helyszínek írástudásának emlékei. Ezzel szemben azonban nemcsak az említett pálcikák, hanem a minusszini orsógomb is önálló lelet és nem szabad a két jelenséget úgy tekinteni, ahogy azt az említett szerző vélte, hanem a rovásírás nagyobb területen való elterjedtségi bizonyítékként kell számontartani.

Egyelőre nem szükséges hipotézist felállítani arra vonatkozólag, hogy a rovásírásos emlékek egyes csoportjait különféle törökös törzsi etnikumoknak tulajdonítsuk. Az ősrégi szövegek további, remélhető leletei a jövőben módot nyújtanak arra, hogy történelmi valóságnak megfelelő elhatárolással egy-egy néphez kapcsolhatjuk őket.

Magyarországon a 18. század végén lett ismeretes a Nagyszentmiklósi kincs, ahol a magyar rovásírás szövegek mellett külön - a magyartól eltérő runikus ábécéjű - feliratokat is találtak s amely ábécé NEMETH GYULA szerint **besenyő** eredetű. Ily módon a 20. század első feléig a török törzsek letelepedésének kiterjedt területén a Jenyiszejtől a Dunáig mindössze a Káspi-tenger vidéke, a kubáni és doni sztyeppék területén szakadt volna meg a rovásírás emlékek folyamatosága és láncolata. Jelen írásom bemutat olyan leleteket, amelyek a Don-vidéki Novocserkaszkól Voronyezsig a legkülönbözőbb tárgyakon szereplő rovásírás jellegű feliratokat tartalmazzák s aminők e jelen időig ismeretlenek voltak. Egyben arra is rámutatok, hogy ezek a jelek közt olyanok is szerepelnek, amelyek az orkon-jeniszeji és Talas-völgyi rovásrendszerben egészen ismeretlenek. Így a már jelzett nagy úr kitöltődik a novocserkaszki múzeum kulacsainak és a **majacki** gorodiscse - határváracska - köveinek rovásírásos felirataival. Tanulmányomba bekapcsolom M. I. ARTAMONOV két novocserkaszki kulacsfeliratát az általa oly szívesen rendelkezésre bocsájtott képek alapján és egyben az általa már kidolgozott eredményeket is folyamatosan tárgyalom, főleg a **kazárookra** vonatkozó ethnogenetikai megfigyeléseivel kapcsolatban. Azt is jelzem, hogy a részletes feldolgozó munkát egyidőben több személy is megkezdte és eredményeikről két-három megfejtési kísérletet terjesztettek elő. Ezekből egyet az alábbiakban idézünk.

-:-:-

Ismeretlen feliratok elemzése, ha azoknak analóg, hasonló előfordulásaival nem rendelkezünk, akkor a kezdeti stádiumban kutatásunk az ismeretlen szöveg anyagi történetéből kell kiindulnunk. Az M.I. ARTAMONOV által összegyűjtött és rendelkezési lehetőséget nyújtó tárgyak feliratai különböző helyeken más és más néphez tartozónak sejtett egyének kezétől származnak. Írásjegy[e]iket azonban összerakva, csoportosítva ezek a jelek egységesnek mutatkoznak és alig lehet kételyünk abban, hogy az összes jelek együttesét egy meghatározott törzs, vagy egyesült törzsek rovásírás ábécé-jeként tekinthetjük.

A mondottak alapján az írásjegyek eredetiségét figyelembevéve joggal következtethetjük, hogy minden olyan kísérletezés, amely ezeket a feliratokat az eddig ismeretes rovásos ábécékhez, tehát az ótörök (orkon-jenyiszeji, Talas-völgyi), skandináv, besenyő vagy magyar rovásjegyekhez igyekezne kapcsolni, már eleve sikertelenségre van ítélve.

Első feltevésünk figyelembe veszi az ábécé sajátosságát és nyelvi eredetét. A második feltevés az írás **irányára** vonatkozik. A feliratok egyike, amelyeket az alábbiakban részletesen tárgyalni fogunk, egy sajátos jellel fejeződik be, amelyet nem lehet másnak, mint **tamgának**, azaz nemzeti, vagy törzsi jelnek a

képei közé sorolnunk. (Lásd a VII. számú feliratban szereplő jelet.)

Mint ismeretes, a tamgát vagy törzsi-nem[z]etségi jeget, amely a birtokos, vagy a nemzetségéhez tartozandóság jele, rendszerint vagy kizárólag a felirat végére helyezik. A kőlapon, ahol ezt a felírást találták, ez a baloldalon van, ami arra enged bennünket következtetni, hogy az egész felírást jobbról bal felé haladó irányban kell olvasni.

Magáról a felírások nyelvéről - míg a rovások betűjelentéseit fel nem derítjük és értelmüket nem ismerjük - majdnem lehetetlenség fogalmat alkotni. Mindazonáltal a lelet helye, a történelmi adatok, a felíratos tárgy anyaga és egyéb körülményekből adódó jelenségek némi lehetőséget nyújtanak bizonyos feltevések formálására, ahogy ez a jelen esetben is fennáll. M. I. ARTAMONOV véleménye szerint pl. a két edény, amelyeknek a feliratait vizsgálat alá vesszük a 9. -10. századi korongolt cserépedények sorába tartozik és formájuk, valamint anyaguk tekintetében a **kazár**-fajú törzsek keramikáira [kerámiáira] emlékeztetnek. Számításba véve, hogy a Don-vidéken és a Kubán sztyeppéin főleg török törzsek voltak megtelep[e]dve, levonhatjuk a harmadik és jelentős következtetést: a Don-vidéken talált szövegek a törökös nyelvek egyikén íródhattak.

Természetes, hogy a feliratok közül mindegyik, ilyen vagy olyan mértékben okvetlen kapcsolatban kell legyen azoknak a tárgyakkal neveivel vagy használatával is amelyeken a felírás előfordul, vagy esetleges tulajdonosainak nevével.

Kiegészítésként a mondottakhoz hozzátehetjük, hogy az adott írásban feltételezhető magánhangzójelölések megkövetelik az általános törökös nyelvek törvényszerűsége szerinti jelenléte is. Az a feltevés, hogy a feliratok nyelve a törökhöz tartozik, elfogadhatóvá teszi, hogy elemzésünknel a törökös népeknél szokásban lévő és használatos runikus jegyekből induljunk ki.

Feltételezzük, hogy ilyen körülmények mellett a 𐌺 jel két különböző jegy - csoport (komplexum) határán lép fel, egyiküket befejezendő. A felirat bennünket érintő részét a megelőzők közül egy hozzá hasonlóval egybevetve, valamint figyelembe véve a 𐌶 jel (előlső sorí mássalhangzó) jelentését megkíséreljük a szó kezdetét is meghatározni. Az így talált részlet a következő :

𐌺 𐌶 𐌶 𐌶

Számításba véve az edény rendeltetését és azt a lehetőséget, hogy a felírás tartalma és a kulacs használata közt, az ismeretlen rovásjegyek közül az elsónél mindenféle habozás nélkül megtaláljuk a -"k" (hátsó sorí!) jelentését. Ezzel a "k m - z" -féle kombináció azonosítható a "k i m i z" = "k u m i s z" szógyök alapjával. Ez már nyújt alapot ama feltevésre, hogy a 𐌺 és 𐌺 rovásjelek közt okvetlenül egy "i" magánhangzó lapul meg.

Ez az "i" vagy I két ponttal megjelölés a zárószótagban a törökös nyelvekben lévő magánhangzókra vonatkozó törvényszerűségekkel. A felirat k u l a c s o n található, ezért a "k i m i z" szó ez egész rovásor tartalmában konstruktív láncszemként vezet végig. Az összes, többi részben a 𐌶 és 𐌶 jelekkel helyettesítve újabb ilyen jelcsoporthoz jutunk és fel tudjuk használni mint további láncszemet az érdekes 𐌶 - "c s" jelet (i c s) hangzással. Ezek után a "- z i k / a /" kombináció az "a u z" = "s z á j" kiegészítéssel ("a u z i k a") szó dativuszának látszik. A következő 𐌶 jel nyilván ezt a magánhangzót adja, amely a törökös nyelvekben a zöngés "v" színezetet veszi fel. (Az ősi nyelvekben a "w" / "ü" és a "v" kifejezésére szolgáló jelek létezése kétségtelen!)

A 𐌶 jel számára betű-jelentés behelyettesítése az azt követő komplexumoknál teljesen beigazolja a szöveg olvasásának helyes utját: "ü s ä" - mutat -határozott névmás, amelyet a modern keleti és déli nyelvekben ismernek.

Végeredményként az egész sor - tekintet nélkül a jelentős hézagra - különösebb nehézség nélkül olvasható :

".....kimiz... d...k.. avizika z...ics "

"..... kumisz ime ebbe rész(száj) igyál, "

A 𐌶 jel, amely ez első sorban eddig feloldatlan maradt, minden bizonnyal "b"

betűnek tekinthető. Akkor az "avizika" formát megelőző kombináció a "bädük: = nagy, avagy a "bädük aviz" - nagy rést, száját jelent.

Ami az utolsó hézagok egyikét illeti, úgy okvetlenül feltehető egy olyas szó alkalmazása, amely a kulacsnak kumisszal, vagy más italszerűséggel való megtöltési folyamatát jelöli meg. Ez a "kulacs megtöltő" szó a törökös nyelvekben az igen elterjedt és nagyon megszokott "tuldír" ige, (Gondoljunk a magyar "tölcsér"-re ez esetben! a Szerk. megjegyzése.)

Valóban ez az a szó, amely értelmileg is a betűk, illetve mássalhangzók közti részekbe a rovásírásrendszerben a lehető legjobban beilleszthető. Fel kell tételezni

ugyanis, hogy a > = " m ", a ϕ = " l ", a √ - " d " és végül a X = " r " betűkkel.

A már elemzés alá vett X √ ϕ > rovás csoportot megelőző < ↓ ? N írásjegyek - kivéve a N jelet több változatban is olvashatók és egész nyilvánvalóan a " t u l d i r a " igével kapcsolatos melléknevek egyikét sejtethetik mögötte.

Mindjárt a kulacsfelirat kezdeti részében az elemzett | > √ ϕ √ √ √ √ csoport minden betűje ismeretes, kivéve a harmadikat, a √ jelet. Kiemelve a jellegzetes √ ϕ √ csoportot, amely a " k i m i z " szó hibás íratának látszik, egy másik formát — | > és √ √ √ összetételben kapunk. Mindkettő nem más,

mint a "kimiz" szó jelzője vagy egy bizonyos ló fajta megnevezése, amelynek tejéből a kulacsba töltött italt erjesztették.

A törökös népek **kumis-ünnepéről** szóló leírásokból (" **isziaha**") ismeretes, hogy pl. a jakutoknál a serdülő legények, daliák, szokásszerűen az első ízben csikót ellő lovak tejéből erjesztett kumiszt isszák, amelyet rendkívül erős és fiatalító hatásának tartanak. Ezt számításba véve, a második ismeretlen "äs" ("äs") szónak lehetne olvasni. Ezt a szót körülbelül úgy használták, mint a jakutban a "**ki-tarah bie**" szót, ami "**első csikós kancát**" jelent, (gondolhatnánk-e vajon itt a magyar "elő-hasi" szóra? Szerk. megjegyzése.) A jelnek a

magyar rovásírás | = " r " betűjével való azonosítás esetén a | > komplexum átalakítható " a r u "-vá, vagy pontosabban " a r i "-vé és értelmezése világossá lesz. Hasonló jelentése kell, hogy legyen az első összetételnél a √ √ √ jeleknek is, ahol a √ jel = " j " vagy pedig " n " .

Végeredményként tehát az első novocsekaszkiji kulacs felirat a következő formában oldható fel :

" / b k - / KIMI / z, .. / äs / kimiz üs ä bädük avizika / tuldira ics "

" ... kumis, ... kumisszal megtöltve ... ebben a nagy részben, igyál! "

II. Felirat

A novocsekaszkiji kulacsnyak - Sčserbak nyomán

Az első számú kulacsfeliratnál folytatott elemzési eljárás ennél nem nagyon alkalmazható. Az itt szereplő rovásjegyek, bár azonosak az előbbi felirat jeleivel, csak két-három betűcsoport (komplexum) kiválasztására kínálnak lehetőséget:

√ √ √ √ √ > 0 * √ √ > > 0 * √ √

i g r k ä a r a a r

A > jel hasonlít az első feliratban szereplő > jelhez. A √ jel ismere -

tes az orkoni rovásfeliratok ábécéjéből. Az első rész ily módon a kulacs tulajdonosának nevét jelöli meg - "**élcsi**". Az "**élcsi**" szó minden törökös nyelvben szerepel. Tulajdonképpeni jelentése: "a nép kormányzója", azaz "olyan ember, aki az "el" összesség érdekeit őrzi, betartja és megtestesíti a törzsi szervezetet." Az értelmezése eszerint a felirat megfejtése szempontjából érdekes és egyúttal fontos szó,

A $\text{ɤ} \text{ɥ} \text{ɔ}$ jegycsoport a hiányzó "z" betű számításbavételével "atibiz", a fordítása pedig "neveinket" jelentené. (Helyes formája: "atlaribiz"). Az egész szöveg feloldása: "UMA és ANGÜS neveink."

Kisebb olvasatok, aláírások szövege, melyek talán méreteik szerint valami jelentősebb írásnak csupán töredékei és ezért értelmes megoldásuk összehasonlíthatatlanul nehezebb és rekonstrukciójuk tisztán hipotétikus, feltételes jellegű marad.

IV. Felirat

$\text{ɥ} \langle \text{ɤ} \text{ɔ} \text{D} \rangle$
a r s ä

A ɤ jelet az egész felirat tartalmának homályos volta miatt nehéz restaurálni. Az utolsó jelnek a magyar rovásírásjegyek közt pontos hasonmása van, ahol betűjelentése = "t". Az első rovásjegyek az "üsä" (ime), "e z", "e z e k"-szót képezik. A felirattöredék többi része törökös nevek /A R U E/R / D Ä T Ü / (?)

V. Felirat

$\text{ɤ} \text{ɥ} \text{ɔ}$

ɤ jel = "i" (?) és a ɥ rovás jel minden bizonnyal a mi eddigi ábécénkől hiányzó "n" betűt jelzi. Nem mulaszthatjuk el a két utolsó jel összehasonlítását az orhoni ɔ = "csi" és a besenyő ɔ "n", (orhoni ɔ = "n") jelekkel.

A kapott betűcsoportot - besenyő vagy kazár név - "ipinüg".

VI. Felirat

$\text{ɤ} \text{ɥ} \text{ɔ}$

Az egybevágó jelek (ɤ) megegyeznek a "besenyőkkel". A ɥ jelet a "besenyő" "V" = "d z s" jelekhez hasonlítjuk, bár az ilyen közelítésnek tulajdonképpen nincs alapja.

$\text{ɤ} \text{ɥ} \text{ɔ}$ - *iciz' yjáz'*
i' ä j z' e'

A felirat alap gondolata nem egészen világos. Ha a feliratok nyelvében az "i - s z i ʃ és az u d z s á k " szavak alapjait lágy kiejtésűeknek tekintjük, amiről NÉMETH GYULA a besenyő nyelvben oly meggyőződéssel beszél, akkor az adott összehasonlítás "meleg tüzhely" értelemmel magyarázható, ami "kemence" értelemben fordítható le. Sőt nem tekinthetjük kizártnak a jelcsoportnak névi minőségben való használatát sem. Másrészt semmi akadályt sem láthatunk a ʃ jel afrikátaként való szerepében sem.

VII. Felirat

Ⓢ ʃ ʒ o ʒ ʒ - Irümtuba (?)

A Ⓢ jellel kapcsolatban már a fentiekben említettük, hogy t a m g á n a k, azaz nemzetségi- vagy törzsjelnek tekintjük. Áttérve a feliratok (első három : I, II . III .) ortográfiájára, meg kell említenünk, hogy a bennük szereplő magánhangzók írásának alapvető törvényszerűségében nem különböznek az orkoni rovásírás megfelelő előírásaitól.

A > a, ü magánhangzó mindig (egyetlen kivétellel) a befejező, sorvégi alkalmazásban fordul csak elő, mint pl. > o ʃ "üsa" (I. felirat) > ʃ "uma" III. felirat) és > o ʒ (II. felirat). A ʒ = " i " magánhangzó az írás közepe táján ʒ ʒ ʒ = " k i m i z " (I. felirat).

A szó morfológiai (alaktani) részének végén a magánhangzók jelölése nem kötelező. A szóeleji magánhangzók jelölését szintén csak szórványosan alkalmazzák. Ilyenformán a fonetikai (hangtani) és morfológiai (alaktani) sajátosságok főleg a nyugati törökség nyelveiből származnak. Valójában nem látszik jogosnak a törökös nyelvek különböző típusait az ókori periódus kereteibe beleszorítani. Elég a "Codex Cumanicus"-ban szereplő **kun** (polovec), vagy még korábbi időszak egyik nyugati nyelvének grammatikai szabályait szemügyre tartani.

Az eredeti ʃ helyén két magánhangzó közötti helyzetben a "v" jelenik meg :

(I. felirat: "aviz"). A "Codex Cumanicus"-ban az "aviz" formával együtt a "ahiz" alak is megtalálható.

Az intervokális (magánhangzók közötti) "k", amely betű a két morfológiainak mondott jelenség közt tűnik fel, a feliratok szövegében nem változtatja meg minőségét. NÉMETH GYULA megállapításai értelmében a **besenyő és kun** nyelvekben ez a magánhangzó megfelelő helyzetben zöngéssé változik. Ezzel szemben azonban P. M. MELIORANSZKIJ más véleményen van. Feltételezi, hogy a különböző ókori dialektusokban a "k" és a "k̄" változatlanok maradnak, míg a modern dialektusokban - a középázsiai és déli nyelvek igeképzéseit kivéve - magánhangzók közé helyezve minden esetben zöngővé válnak.

A "bädük" szóalak a 9.-10. század összes török nyelvjárásaiban minden valószínűség szerint használatban volt, mivel a d > j átmenet hiányát erre az időszakra vonatkozólag mindenki elfogadja és így általánosítható.

A feliratot befejező "z" ről meg kell említenünk, hogy zengését megőrzi mint azt az I. felirat "kimiz" szavánál láttuk. De még néhány szót ennek a "kimiz" szónak hangzásáról. Mint ismeretes, az ótörök és különösen az ujjur írás sok emlékében ez a betű az "u" hang segítségével ejtődik. A régi ozmán szövegekben és azokban az iratokban, amelyek az úgynevezett **kipcsák**, vagy **nyugati-törökös** nyelvek sajátosságát ismerjük, ez a hang "i"-vé változik. (Gondoljunk arra, hogy az említett **ujgur** dialektussal

azonos a magyar "u" használat is!)

Nem világos, hogy a "jema" kötőszó hogyan került a feliratok nyelvébe, hiszen ezt tulajdonképpen a Kelet Turkesztánban talált rovásírások ősi emlékekben találhatjuk meg. (Gondoljunk azonban a magyar nyelv "meg" kötőszavára, ahol az első két hang lekopásáról is lehet szó! Szerk. megjegyzés.)

Az "üsä" / "ösä" / szóban a lágy váriáns szereplésének magyarázatára feltételezhető az > ä átmenet, amely a komán nyelvben BANG feltételezése szerint, kapcsolatos az "í" > "i" változattal.

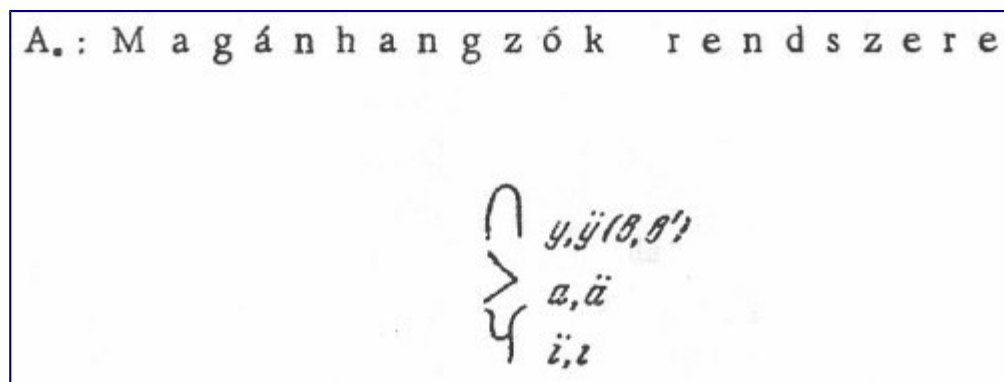
Az "elcsi" szóban (E < ä vagy ä > e) a kezdő magánhangzó minőségének megállapítása nem bír elvi jelentőséggel. Az "ücsav /i/["] = "hárman" nyugati kipcsák forma s régi ozmán törökben ennek "ücsala", az ó-ujgur nyelven az "ücsägü" forma felel meg.

A feliratok szótári anyaga tehát általános török. Ami a személynevekre vonatkozik, ezeket gondosan össze kell vetni a különböző forrásokból ismert besenyő és kazár nevekkal.

Külön nehézséget jelent feloldási kísérletünkben a feliratok nyelvi hovatartozandósága, lokalizálni, kik voltak a kulacsok tulajdonosai vagy a kőfeliratok kikre vonatkozó értesítései állnak előttünk. Ugyancsak nehéz a rovásfelírások korának megállapítása is.

Mindenesetre, ha [a] feliratok a 9. századból valók, nincs sok alapunk arra, hogy azokat besenyőknek tekintsük. A besenyők ugyanis a 10. század végén, vagy legfeljebb az elején jelentek meg a Don-menti vidékeken. Nemcsak kronológiai adatok, de maguk a feliratok szövegek sem nyújtanak tápot arra, hogy ábécé-jük egybevetése után besenyő írásnak tekinthetnénk. S ezenkívül maga a "besenyő" fogalom is túlságosan tág ahhoz, hogy közelebből is meghatározható legyen az írások eredete.

Az alábbiakban idézzük táblázatok formájában is a Don-menti felírások rovásjegyeit és külön azokat, amelyekkel elemzésünk során összehasonlítottuk őket.

B. : Mássalhangzók rendszere

ƒ _ɓ	χ _{ɓ'}
F _k	↓ _{k'}
Ŧ _{(l)²(h)²}	*Ŧ _{j'}) _{k'}
Ⓐ _m	o _{m'}
≡ _z	
▷ _m	Ÿ _{m'}
⊕ _n	Υ _{(n')²}
Υ _{(θ)²(ɓ)²}	X _{θ'}
X _{(p)²}	Υ _{(p')²}
	_{ω'}
	Υ _{n'}
	⊂ _{(ξ)²z'}
	⊂ _{(h)²j'}
	D _{ω'}
	R _{(j')²}
	Υ _{z'}

C. : NÉMETH GYULA "BESENYŐ" rovássora

> a, ä	ƒ _ɓ	⊙⊙ _l	⊃ _m
υ i, i	≡ƒ _z	† _m	⊗ _θ
□ u, ü	B _j] _n	⋈ _z
	≥ _z	8 _n	
	Υ _ɓ	⊗ _z	
	† _j	⊙ _p	
	UN _k	_c	
	↓ _k	D _ω	

Az úgynevezett "**besenyő**" rovásjegyekkel tehát a Don-menti sztyeppék feliratai alig-alig mutatnak vajmi közösséget. Ezek után sokan megkockáztatták a feltevési lehetőséget, hogy az összeállított ábécé a **kazárok írása** lehetne. Ez azonban ugyancsak alaptalannak tűnik. Arab tudósítók közlése szerint a kazárok balról jobbra írtak. V. V. BARTOLD idézi FARH-AD-DIN MUBAREK sah MERVERUD-nak, a 13. század elején élt perzsa történésznek szavait, aki régebbi művekből merítette ismereteit:

"a kazároknak szintén van olyan írásuk, amely a rusoktól ered: a ruméliai (görög) nép egyik ága, mellettük lakva használta ezt az írást és ők a ruméliakat "russ"-oknak nevezik. Balról írnak jobbra, betűiket nem kötik össze. Mindössze 22 betűjük van. Az ezt az írást használó kazárok nagyrésze zsidó."

Maga V. V. BARTOLD valószínűnek tartja, hogy az "oroszok és kazárok ABC-jüket azonos forrásból - a görögből kapták" és megjegyzi, hogy KONSTANTIN a keleten élő szlávok hittérítője a kazárok között is végzett misszionáriusi tevékenységet.

Természetesen az arabok ismeretei nem minden esetben hiteltérdemlőek és harmadik, negyedik, sőt néha ötödik személy tudósításaiból származnak és ennek következtében bizony előfordulhatnak tévedések. Egyes adatok a **kazár és ősbolgár** - a mai csuvasz - nyelvek rokonságáról beszélnek, hivatkozva pl. Szar-kele-re (a kazárok határmenti városa). Azonban nem szabad elhanyagolni azt a tényt sem, hogy a Voronyezs-körzetben talált runikus-rovásírásos emlékek kapcsolatba hozhatók a kazárok itteni tartózkodásával. Így írta már 1936-ban M. I. ARTAMONOV:

"Egyidőben a kazároknak tulajdonították az úgynevezett szaltovi kultúra emlékeit, amelyek temetkezési helyek (kurgánok) és gorodiscsék formájában terjedtek el a volt voronyezsi és harkovi kormányzóságokban, azaz nagyon is távol Kazária központjától. Ezeknek az emlékeknek a kazár-korszakba illesztése kétségtelen, de az, hogy milyen kapcsolatban álltak magukkal a kazárokkal vagy a kazár kultúrával, az mindmáig eldöntetlen maradt."

Mindenesetre meg kell engednünk, hogy a feliratok nyelvének, keletkezési idejére vonatkozó adatoknak a bizonyossága még egyelőre eldöntetlen. Esetleges új leleteknek a felbukkanása segíthet majd a megoldás kulcsának, helyességének eldöntésében.

Meggyőződésünk, hogy a Don-vidéken talált rovásírásos feliratok első leleteit továbbiak is követni fogják, talán jelentősebbek és akkor a filológiai és történet-régészeti tudományok új területeinek úttörői a kibővült anyag elemzésével elfogadják avagy elvetik az általunk választott módszert és ezzel megóvják magukat a helytelen utak fásasztó és felesleges követésétől...

(SČSERBAK A.M. által felhasznált irodalom: V. V. RADLOV: Az aulieatinszki járás - urocsiscsén talált kövek ótörök felírásainak elemzése. ZVO. t. XI. - 1899 szeptember, 85-87 old. --- NÉMETH GY.: Die kök türkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan. KCsA. t. II. Budapest 1926. --- Sz. E. MALOV: A Talasz folyó medence ótörök sírköveinek feliratai IAN. --- SzSzSzR OGN L. (1929) 804-805 old. --- H. HEIKEL: Altertümer aus dem Tale des Talas in Turkestan- Helsingfors (1918) Travaux ethnographiques, VII. --- V. KISZELJO A jenyiszei kirgiz írás. - Rövid közlemény, 1949. 33-41 old. --- A török tulajdon - nevekről: K. FOY: Zu der Personennamen und das Wort "demir". MSOS III. 1900. --- NÉMETH GY.: Die petschenegischen Stammesnamen. - Ung.Jahrb. Berlin-Leipzig t. - X. 27-34 old. --- M. I. ARTAMONOV: A kazár őstörténet vázlatja, 1936. VI. fejezet. A novocserkaszki kulacs feliratairól egyéb tanulmányok: A. N. BERNSTAM: Ótötök írás a Léna folyón. - Epigrafika Vosztoka IV. M. L. (1951) 83-85 old. és A. RASANEN Beitrage zu den türkischen Runenschriften. - Studia Orientalia XVII. Helsingki (1952).)

>059 >059 373018X
 128 110 243

+DN+99 0 > 373018X+373018X+373018X+

+DN+99 0 > 373018X+373018X+373018X+

11111 11111 11111 11111

81 1044 1044 1044 1044

1044 1044 1044 1044

A nagyszentmiklósi aranyedények rovásfeliratai.

ÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁZAT

Betű jelentés	Orhoni-jenyiseji runák	Szent Miklósi rovások	A novocserkaszki muzeum kúcsainak runái	A majacki gorodiscse kövein lévő runák
aá a. á	↓ 1 X Q	>	>	>
uii ^{o. g}	> >	□	∩	
oö ^{o. g}	∩ ∩ ∩			
i ^{lo/ i. i}	∩ ∩	∩	∩	∩
b ^{o'}	∩	∩	∩	∩
b ^{o''}	∩ ∩ ∩		∩	
g ^o	∩ ∩ ∩ ∩	∩		
g ^o	∩ ∩	∩		{ ∩ ∩ }
d ^{o'}	∩ ∩ ∩		∩	
d ^{o''}	x		x	x
z ^o	∩ ∩ ∩ ∩	∩	∩	
j ^{o'}	∩		∩	
j ^{o''}	∩	∩	∩	
k ^o	∩ ∩ ∩ ∩ ∩	∩ ∩	∩	
k ^o	∩ ∩ ∩ ∩ ∩	∩	∩	
l ^{o'}	∩	∩ ∩	∩	
ly ^{o'(o)}	∩		∩	
l ^{o''}	∩			
m ^{o'}	∩ ∩	∩	∩	∩
m ^{o''}	∩ ∩		∩	∩
n ^{o'}	∩	∩	∩	∩ ∩ ?
n ^{o''}	∩ ∩ ∩			
ny ^o	∩ ∩	∩		∩
n ^{o''}	∩ ∩ ∩ ∩ ∩			
n ^{o''}	∩			{ ∩ }
p ^o	∩			∩
h ^{o'}	∩ ∩	∩	∩	∩
h ^{o''}	∩			∩
s ^{o'}	∩			
sz ^{o'}	∩	∩	∩	∩
t ^{o'}	∩ ∩	∩	∩	∩
t ^{o''}	∩			∩
c, cs ^{o'}	∩ ∩	∩ ∩ ∩	∩	
s ^{o''}	∩ ∩ ∩ ∩ ∩ ∩	∩	∩	∩
d ^{o''(o)}		∩		∩
b ^o		∩		
zs			∩	
zs			∩	

V. Rész: A Kárpátok ölében

A NAGYSZENTMIKLÓSI ARANYKINCS ROVÁSFELIRATAINAK MEGFEJTÉSE ÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE

Európaszerte szétfutott a hír 1799 július 3. után, hogy megtalálták ATTILA kincseit. Torontál-megye Nagyszentmiklós nevéhez fűződik a valóban, még erősen megdézsmált mivoltában is páratlan művészettörténeti és a minket egész különösen is érdeklő írástörténeti gyűjtemény, ahol 23 arany edényen 14 darab **rovásfeliratokkal** gazdagítja és az ótörök írásrendszerhez kapcsolja rovásírás- emlékeinket.

Az "ATTILA-kincs", ahogy a közvélemény azonnal elnevezte, annak ellenére és hátrányára, hogy megtalálása óta könyvtárnyi tanulmány foglalkozott vele már a múltban, írástörténelmileg, rendszeresen csak NÉMETH GYULA, SUPKA GÉZA, MÉSZÁROS GYULA foglalkoztak vele tudományos megalapozottsággal, míg a nagy gyűjteményes kiadásokba, mint aminő SEBESTYÉN: "**A magyar rovásírás hiteles emlékei**" című kiadványa, éppen, hogy csak megemlítik. Külföldi régészek és írás-kutatatók e téren lényegesen megelőzték a hazai tudományos körök elkötelező nyilatkozatait, amelyek inkább negatív és elutasító formában hessegették el még csak a lehetőségét is egy esetleges törökös kultúrkapcsolatnak. Nem csoda, hisz a török-finnugor "háború" utolsó ütemében igen hátrányos lett volna ez az új "frontáttörés" HUNFAVY és baráti köre számára. Így érthető, hogy az "**égető Hunfalvy**" kezeügyében olyan részletek sikkadtak el, amelyekről csak PULSZKY FERENC régészeti tanulmányaiból tudunk, de az Akadémiai könyvtárának korlátlan hatalmú ura örökre megsemmisítette...

Igaz, hogy közre játszott a nagyszentmiklói aranykincs feliratainak tudományos felmérésében az a körülmény is, hogy a közel 10 kilónyi színarany edény Bécsbe került. Magyar részről "csak nagy tolongásban és futva" láthatták a korabeli régészeink közül páran. Azt is tudjuk, hogy a csodálatos ötvösremek közel voltak a beolvasztáshoz és csak egy tudós pap közbelépése mentette meg a megsemmisüléstől az ősi magyar művészet eme páratlan emlékeit...

A századfordulón, sőt már az első világháború idejében indult meg az aranyedényeken lévő feliratok kibetűzése és az első megoldási kísérletek. Sajnos, ekkor már a külföldi "szakemberek" egész sora helytelen irányban terelte a kutatás fonalát. Görög, gót-runa, sőt oláh írásnak minősítették őket. Európa tudósai számára még mindig a barbár és műveletlen nomádlovasságot, rabló hordákat jellemző negatívum töltötte el az Ázsia tereiről a Kárpát-medencébe tolaikodó magyarságról. Nem is csoda, hogy olyan tudós emberfő, mint MELICH JÁNOS csak 1925-ben vallotta be, miszerint ő is "középkori koholmány" minősítette sokáig a magyar írástudás lehetőségét is. Pedig BÁLINT GÁBOR és az önönmagát "laikusnak" nevező FISCHER KÁROLY ANTAL már a 14 aranyedény felirataiból a leghosszabbakat elég megközelítőleg megfejtették 1889-, illetve 1901-ben. MÉSZÁROS GYULA is áttörte a közöny és ellenvélemény sövényét és 1915-ben megállapította a feliratok rovásjegyeinek kétségtelen kapcsolatát az ó-török ábécével. Viták egész sorozata látott ezekben a háborús években napvilágot. A tudományos légkör nem volt tehát nagyon alkalmas, hogy véglegesen is tisztázza a felvetett problémákat. SEBESTYÉN GYULA (1915) ezeket az első sikeres megfejtési kísérleteket "**minden alapot nélkülöző vakmerő kísérlet**"-nek nevezi. Nem volt jobb véleménye ennek az akadémiai tógába öltözött tudósnak HORVÁTH ISTVÁN: "**Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből**" című kiadványáról sem, ahol a rovásírás fejtegetéséről szólva nyilatkozik a könyv "**beteges szertelenségéről és számtalan hóbortos eredményeiről**" (I. m. 9)

Az igazság azonban mégis kiderült. A nagyszentmiklói kincsek feliratai minden vitán felül helyezik ősi írástudásunk kapcsolatát, sőt eredetét a Közép Ázsia végtelenségéből a szélrózsa minden irányába

szétágazó ótörök írásrendszerhez.

Jelen fejezetünkben SUPKA, MÉSZÁROS, PATAKY LÁSZLÓ és főként s kimerítően CSALLÁNY DEZSŐ tanulmányait, illetve megoldásait sűrítjük. NÉMETH GYULA irányzatát a **besenyő írástörténet** c. fejezetünkben taglaljuk. CSALLÁNY kétségtelen és felbecsülhetetlen értékű megállapításait egyben a legmegnyugtatóbbaknak kell és lehet tekintenünk.

A vita azonban még nincs lezárva. Újabb leletek állandóan módosíthatják a véglegesnek vélt eredményeket. Írástörténetünk is alá van vetve a fejlődési lehetőségek sorozatának.

Ahol lehetett, az eredeti szöveget használom. Közlöm az egyes szerzők által felállított rovás-ábécét is. Nem hiányoznak a Don-vidéki, legújabb írás- emlékek betűrendjeivel való hasonlítások sem. Így az ősi magyar műveltséget hordozó betűk útján visszafelé nyugton követhetjük az eredeti Magyar Hazát jelző irányt...

Végezetül megjegyzem, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke után teljes egészében szerepeltetem a CSALLÁNY DEZSŐ által csatolt hatalmas irodalmat a nagyszentmiklósi kincessel kapcsolatban 1961-ig. Az azóta megjelent közlemények javarészt szerepelnek saját bibliográfiámban, vagy magában a folyamatos tanulmányi szövegben.

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCSFELIRATOK MEGFEJTÉSE SUPKA GÉZÁTÓL

I.

"A nagyszentmiklósi kincs revíziója" cz. munkálatomat 1914 december 10-én adtam át e folyóirat *néhai* szerkesztőjének. Ha elébb értesülök róla, hogy dr. Mészáros Gyula szintén foglalkozik a feliratok megfejtésével, - ismerve a középázsiai török dialektusok terén való kiváló jártasságát - bizonyára meggondolom, mielőtt kísérletemet a nyilvánosság elé bocsátottam volna. Aggályaimat talán csak az a meggyőződés ellensúlyozta volna, hogy a feliratok megfejtése elsősorban nem annyira nyelvészeti, mint inkább írástani s így elsősorban archaeologiai feladat. Most utólag azonban örvendek a dolgok ilyen folyásának s úgy hiszem, a komoly kutatás nézőpontjából - amelyet harmadik részről jövő sem vállveregetés, sem kicsinyeskedés nem érinthet - dr. Mészáros méltányolni fogja, ha álláspontomat a továbbiakban is támogatni kívánom s e részben - az epigrafiaiilag az övétől eltérő - olvasásaimat indokolni óhajtom. Azt remélem, hogy a Vespucci-Colombo-vita, olyan kijelentések dacára is, a minők harmadik részről "felfedező" jellegével világgá bocsájtattak,(1) a mi tisztán tudományos ügyünkben szerepet nem játszhatnak s nem ronthatja meg afelett való nyugodt örömünket, hogy végre sikerült - külön úton bár - a felírásokat helyhez kötni, s hogy épen a külön úton elért azonos eredmény kutatásunk helyes irányának legjobb bizonyítéka.

Mindenekelőtt helyes megállapítanunk, hogy a kettőnk "megfejtési kísérletében" minő azonos eredményeket mutathatunk fel; az eltérőknél aztán kontradiktoriusan mérlegelnünk kell az olvasásunk érdekében felhozandó érveket.

Azonos olvasású írásjegyek:

vagyis összesen tizenegy betűjegy és két elválasztójegy.

Eltérő az olvasásunk a következő betűjegyek dolgában:

8 R O 3 1 0 5 0 7 7 Y 3 4

Ez tizenhárom betűjegy.

Vannak továbbá a feliratnak *rendellenességei*, a melyekre már részben egyformán rámutattunk, részben pedig egyszerű megtekintés útján ezután állapíthatunk meg azonosan.

E rendellenességek egyforma felismerése közül mindenesetre a legfeltűnőbb a $\}} = \}$ egyenlő megállapítása. E megismerés azonosságának igen messzire menő következtetéseket köszönhetek, a melyekre lejjebb térünk rá. Mint könnyen felismerhető rendellenességet kimutathatjuk továbbá, hogy az ivókörtön, a két csészén és a két poháron visszatérő nyilván azonos feliratban a $\} = \} = \}$ jegyek, továbbá a $N = N$ jegyek, végül a $D = D$ azonosak. Amiben azonban dr. Mészárosnak ellent kell mondanom, az a kijelentése, hogy a 8. sz. csészén mindaz, a mi az eredeti «alárovásból» megvan, «az minden tekintetben egyezik a trébelt felirattal». Először is: úgy az 1a., mint az 1b. feliratban a jobbról számított kilencedik betűjegy az «alárovásban» $\}$ formájú, míg a lapidáris vésetben már csak $\}$ alakú. Továbbá u. a. 8. sz. csésze 1b. feliratában a balról számított hatodik írásjegy az «alárovásban» $\}$ alakú, míg a mélyvésetben ott $\}$ jegyet találunk. Végre ugyan e feliratban a jobbról számított ötödik és tizenharmadik lapidáris $\}$ jegy az «alárovásban», tehát az eredeti szövegében ezt az alakot mutatja: $\}$ és $\}$.² Ugyancsak lejjebb adandó indokolásból kellett ezeket az eltéréseket is megállapítanunk. A fentiek értelmében kell továbbá Mészáros úrnak (id. h. 5. o. adott) azt a megjegyzését is korigálnunk, mintha a 2., 3., 4., 5a., 6a. változatokban csak a nála u. n. *ja* betűjegy lenne rendellenes, s «a többi rovásjegy mind az öt változatban egyeznék egymással»; ugyanott van a $N = N$ rendellenesség is. Így tehát megállapítottuk, hogy a kincsen előforduló 24 betűjegy közül majdnem egyharmad, t. i. hét betű rendellenes használata mutatható ki.

Ha mármost a dr. Sebestyéntől is kifogásolt $\}$ és $\}$ jegyeknek dr. Mészáros által ajánlott megfejtésétől eltekintünk, a melyek közül

(2), (3)

az egyik tizenhétszer, a másik ötször mutatható ki a feliratokon s így hiányuk tetemes úrt hagy maga nyomán, akkor tizenegy betűjegyünk marad, a melyeknek helyes interpretálása vita tárgyául szolgál. Mivel e tizenegy betűjegyet rövidesen nem lehet összevetni az ótörök jegyekkel (ha így volna, akkor én is, dr. Mészáros is azonos eredményre jutottunk volna epigráfiai tekintetben), a mint ezt egyes ismertetőink - az anyagba való betekintés híján - gondolni vélték, kénytelen vagyok kitérőt tenni s csak azután fordulhatok ismét a gagszentmiklósi feliratokhoz vissza.

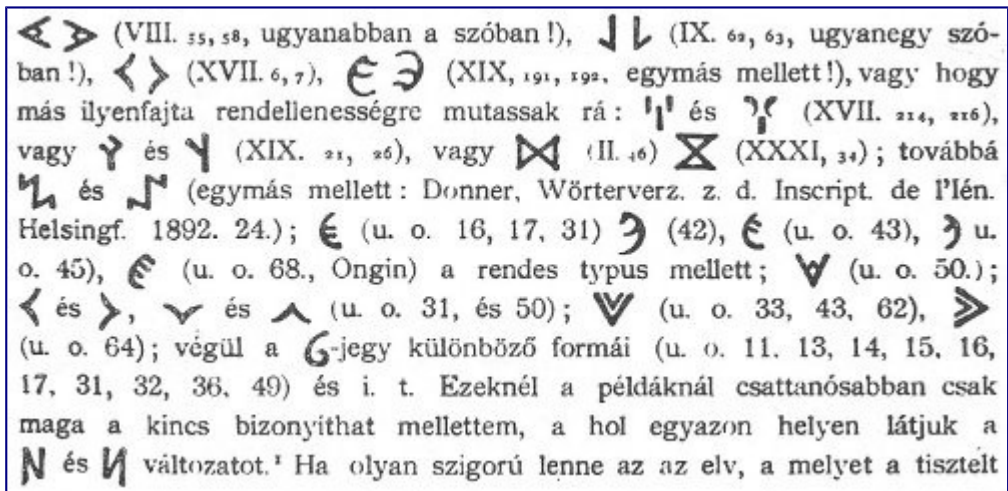
II.

Dr. Sebestyén Gyula az Ethnographia 1915. évf. 227-229. lapjain szíves volt megfejtéssel foglalkozni. Joviálisán kedves ismertetésére három rövidebb és egy hosszabb pontban válaszolhatok:

1. Fenntebb kimutattam, hogy 13 írásjegy közös a Mészáros dr. megfejtésével, kettő nála is kétes s így

11 (nem 14) marad olyan, a melyre a neves kutató határozottan kimondja, hogy "helytelen". Sajnos e helytelenségek kimutatásának "fáradtságos műveletét" túlkönnyen elintézi; egyszerűen Mészáros dr. táblázatos összehasonlítására utalja az érdeklődőket: vagyis olyasmivel bizonyít, a mi maga is még előbb igazolásra szorul s a mit csakúgy *a priori* nem lehet dokumentumnak venni. A rovásírás érdemes előharczosának egyéni véleményét végtelenül tiszteletben tartom, de tudományos bizonyító anyagnak - a mint a következőkben iparkodom igazolni - még sem lehet azt egyszerűen beállítani.

2. Bírálóm így ír munkálatomról: "Ebből aztán azt a meggyőződést meríti, hogy egy balra forduló betű esetleg azonos lehet egy hozzá hasonló jobbra forduló betűvel". Erre csak úgy hirtelenében a következő bizonyítékokat szolgáltatathatom: Inscriptions de l'Iénissei:

 (VIII. 55, 58, ugyanabban a szóban!), ↓↓ (IX. 62, 63, ugyanegy szóban!), <> (XVII. 6, 7), €€ (XIX. 191, 192, egymás mellett!), vagy hogy más ilyenfajta rendellenességre mutassak rá: 'l' és ? (XVII. 214, 216), vagy ? és V (XIX. 21, 26), vagy X (II. 46) X (XXXI, 34); továbbá N és N (egymás mellett: Donner, Wörterverz. z. d. Inscript. de Plén. Helsingf. 1892. 24.); € (u. o. 16, 17, 31) € (42), € (u. o. 43), € u. o. 45), € (u. o. 68., Ongin) a rendes typus mellett; V (u. o. 50.); < és >, V és ^ (u. o. 31, és 50); V (u. o. 33, 43, 62), > (u. o. 64); végül a G-jegy különböző formái (u. o. 11, 13, 14, 15, 16, 17, 31, 32, 36, 49) és i. t. Ezeknél a példáknál csattanósabban csak maga a kincs bizonyíthat mellettem, a hol egyazon helyen látjuk a N és N változatot.¹ Ha olyan szigorú lenne az az elv, a melyet a tisztelt

(4)

előttemszóló az ótörök "rovásírásra" megállapítani kívánt, s a melyet dr. Mészáros is (Ethn. 1915. 3. o.) hangsúlyoz, akkor az ilyen eltérések egyazon szóban - nem is említve azt a számos más betűfordulást, a mit a feliratokon külön-külön megállapíthatunk - nem fordulhatnak elő.

3. "Ha pedig - írja dr. Sebestyén - a nyelvismeret és a nyelvtörténeti tájékozottság nem volt meg, akkor a valóban értékes tíz betű birtokában meg kellett volna gondolni, hogy tíz ilyen betűvel még a tulajdon anyanyelvünkön is nehéz mit elkezdni." Ehhez ezek a megjegyzéseim: a) A minthogy hittitául vagy asszíruul nem lehet "tudni", úgy "ótörökül" sem lehet "tudni". Dr. Mészáros, a ki pedig ismeri a középzásiai török nyelvjárásokat, csak úgy kénytelen a Radloff-szótár alapján bizonyítékait összehordani, mint enmagam; b) e munkában persze nagy hasznára van az embernek ha tud törökül,(5) s e részben igazolhattam dr. Sebestyén előtt, hogy én tudok; de hogyha annyira fontos a nyelvismeret, akkor igazán nem tudom, hogy dr. Sebestyén hogyan vállalkozhatik az ilyen kérdések felülbírálatára?

4. A nagyérdemű tudósnak szíves útbaigazítása, hogy betűim megfejtését "már nem az orosz Radloff kiadványaiban, hanem a finn Donnerében kellett volna keresni és megtalálni", megkésve érkezett: betűim megfejtésekor én már nemcsak Donneren voltam túl, hanem Bartholdon is, a kinek bírálatát - miután itt epigráfiai visszavezetésekről lesz szó - ide iktatom.

"Herr Donner hat bekanntlich den Versuch gemacht alle Zeichen dieser Schrift aus den in Mittelasien im V., VI. und VII. Jahrhundert gebräuchlichen, grösstenteils nur auf Münzen erhaltenen Pehlewi-Schriftzeichen zu erklären. Endgültig werden wir diese Frage natürlich nur dann entscheiden können, wenn wir über eine grössere Anzahl in Turkestan aufgefunderer Inschriften verfügen werden ; nur ein Vergleich solcher Schriftzeichen mit den Jenissei- und Orchon-Inschriften kann uns über den Ursprung der Schrift Aufklärung verschaffen".(6)

Ezzel szemben alkalmam volt dr. Sebestyénnek a magam Donner-kézipéldányát bemutatni (Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie, Helsingfors, 1896), a melyre a nagyrabecsült kutató kijelentette, hogy ő nem ezt ismeri. Miután itt - úgy látszik - részemről tényleg mulasztás történt, kérem kell dr. Sebestyént, hogy szíveskedjék közelebről megjelölni: a szükségeseket minő Donnerben kellett volna keresnem és találnom?

A kérdés t. i. nem áll egészen egyszerűen úgy, hogy csak elő kell vennem a tulajdonomban lévő Donner betűtáblázatát s akkor aztán megkereshetem és megtalálhatom a megfelelő azonos betűt. Tanulmányaim során alkalmam volt hosszabb időn át egy sor érmet vizsgálni, a melyek epigráfiailag és ikonográfiailag azt a sajátságot tüntetik fel, hogy rajtuk a baktriai görögség, az északnyugati India és a középázsiai turkság teljes megalkuvását figyelhetjük meg. Ez érmekeket illető dolgozatom e folyóirat egyik előző számában látott napvilágot. Mivel ez érmeke előlapján rendszerint a türk fejedelmet, köriratképen pedig brāhmī-betűket találtam, igen közel fekvő volt a gondolat, hogy az ótörök felírásokat a régibb brāhmī-val, tehát Açoka király feliratainak betűtípusával vessem össze.(7) Megerősített féltévéseimben az általam már régebben megállapított tény, hogy a kincsen lévő egyik ábrázolás nem annyira a görög Leochares-féle Ganymedes-ábrázolásokra, mint inkább a sanghao-i kolostor Garuda-Nága-típusára vezethető vissza, a mely kolostort a buddhizmus harmadik megalapítója, a türk Kaniska fejedelem építette Kr.u. 78 körül; e kusán fejedelemről tudjuk, hogy uralma alatt egyenletesei; keveredett a türk alsó réteg felett az iráni, a hindu és a görög befolyás. Jellegzetes tény, hogy érmeim a türk felírások görög betűkkel írvák,(8) míg az ereklyéit rejtő, Peshawarban nemrég felszínre került szelenczén hindu írásban Kaniska egyik görög művészenek ("A szolga Agisala [t. i. Agesilaos], Kaniska viharajában véghez vitt művek felügyelője")(9) nevét olvassuk. Ha a nagyszentmiklósi vésett írásokat tárgyaló cikkemben a betűtípusokban feltételezett középgörög hatás tényleg helytálló, az csupán a hindu-görög és baktriai görög kultúrbehatás alatt kerülhetett a türk betűsorba.(10)

Döntő befolyással volt rám aztán annak a megismerése, hogy a Tien-sán déli lejtőiről, a honnan immár ótörök írású kéziratokat is ismerünk(11) (tehát nemcsak monumentális felírásokat), Stein Aurél egész sor brāhmī-írási kéziratot hozott, a melyeknek alapján munkatársa dr. Hörnle valósággal külön "középázsiai brāhmī"-típust ("slanting Central-Asian Brāhmī") revellált. E kéziratok jórésze hindu, továbbá keletiráni és kis része kínai nyelvű; van azonban közöttük egy csoport, a melyet a hindu nyelvész, dr. Hörnle nem tudott megfejtetni, hanem "ismeretlen nyelv" vagy "proto-tibeti nyelv" néven állított be a kutatásba;(12) ő a pamirvidéki galchákkal hozza összeköttetésbe, tehát azzal a népcsoporttal, a melyet Cunningham a fehér hunok utódainak vél.(13) Végkép eldönti a kérdést Hsüan-tsang kínai utazó (629 Kr.u.)

adata a kasgari turkokról, a kiknél, tudjuk, a Qudatyu Bilig is keletkezett-

Hsüan-tsang határozott kijelentése így szól: "*Írásjegyeik számára Indiából veszik mintáikat és bár ezek kissé megcsonkultak náluk, mégis lényegileg ugyanolyan formájúak*".(14)

Az európai tudományban is immár több mint 30 éve ismert e határozott és félreértést nem tűrő kijelentés ténye mellett valósággal csodálnunk kell, hogy kutatóink a legfantasztikusabb és legtávolabb eső forrásokat keresték az ótörök írás eredtetésére nézve, a melyek persze végső eredményben mind visszavezethetők a foinikeiára, de egyébként a kutatás pragmatikus sorrendjében olyan zavarokat teremtettek, a minőknek még kutatóink legjobbjai is áldozatul estek. Korokat és területeket egy-egy mondattal áthidalva olyan végeredményekre jutottak, a melyeket igazán csak cum grano salis lehet elfogadnunk.(15)

Az oknyomozó kutatás sorrendjében való ilyen ugrásokat csak az a körülmény okozhatta, hogy

mindeddig túlkeves figyelmünkre méltattuk azt a sokfajta kulturális behatást, a mit az ótörökség délkelet felől, hindu területről átvett. E hatások vizsgálata adja az alapot, a melyek nélkül minden epigráfia csődöt mond: egyenes, görbe és szögletes vonalak egybevetése t. i. még épenséggel nem teszi ki az epigráfia lényegét; e hatások vizsgálata híjján tényleg igazat kellene adnunk a neves magyar kutatónak, a ki tudományos műben epigráfiai csodákról(16) képes szólni.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy mindkét indus betűsornak, úgy a brähminak, mint a karosthinak hazája olyan területen van, a honnan nemcsak északnak és délnek egyaránt indultak ki a kulturális hatások, hanem a mely terület hosszú évszázadokon keresztül török törzsek és fejedelmek birtokában volt. Ez a terület a Pentapotamia, a Pendzsab,(17) a hol a brähmi épügy, mint a karosthi már a Kr.e. III. században, tehát a buddhizmus második megalapítójának, Açoka királynak a korában népszerűen használatos volt s azontúl mindenkor az is maradt.(18)

A gondolat írásbeli rögzítését ismerő időkben mindenkor a vallási expanzió volt az írástudásnak is egyúttal terjesztője, mert dogmaszerű megállapodások nem találhattak kellően megbízható közvetítőre a pusztá emberi szóban. Így azt találjuk, hogy a hindu vallások voltak a leghathatósabb protektorai a hindu írásnak - a törökség területén is. A Krisztus körüli századokban Brähma és Buddha vallása s azoknak egymás mellett való elhelyezkedése teszi ki India kulturális életét. S bár a brahmanizmus, és nyelve: a szanszkrit, egyes időközökben némileg a háttérbe is szorul, a brähmikus műveltség még a buddhista Indiának is mindenkor lényegéhez tartozott. Egyes buddhista műveket, mint pl. a Lalitavisztarát szanszkrit nyelven írják, s már 70-ben Kr.u. egy hozzá hasonló művet a szanszkritből fordítanak kínai nyelvre. (Lejebb módunk lesz még ráutalni, hogy a törökségnek minő szerepe volt e téren). Kaniskának, a yüe-csik királyának idejéből származik Aszvaghosa Buddhacsaritája, a ki pedig maga egy benareszi neves brähman volt. A Pali-kanon kommentátora pedig, a Kr.u. V. század elején élt Buddhagosa, a buddhizmusra való térése előtt ugyancsak tudós brähman és a Veda ismerője volt. A Védák idejéig visszavezető hagyományok a buddhista Indiában sem szakadtak meg. Még a védai áldozati rítus is, így elsősorban a lóáldozat, épségben megmaradt a buddhista időkben(19). Ezt a sajátságos együttélést szem előtt kell tartanunk, ha azt a jelenséget kívánjuk megfigyelni, hogy a brähmi írás épen a buddhizmus szárnyain kél hódító útjára Középázsia felé, a hol - pl. az ú. n. Kis-Bokkarában, vagyis Turfán területén - a buddhizmus már a Kr. előtti századokban is erősen tért hódított, bár mint államvallást csak Kubilai-kán ismerte el.(20) Nem tudjuk, mire alapítja Castrén ez állítását, de határozottan kijelenti, hogy már 390.-ben Kr.e. egy kínai zarándok a Lop-nor-tól nyugatra az uigurok között 4000 szigorú rítusú buddhistát talált.(21) Úgy kell hinnünk persze, hogy ez a "szigorú rítus" csakhamar belevész a nép babonájába, a mely a samánság formáit ölti fel. Sohasem szabad azonban a samánkodás, tehát a török fajú népek jellegzetes vallási szokásának figyelése közben elfelejtenünk, hogy alapjában a kínai és főként hindu vallási nézeteken épült fel. Hiszen már maga a "sámán" megnevezés is, a mellyel ma a varázslót illetik, érdemileg a buddhista szerzetesnek pali nyelven való

megnevezése: *samana*.³ Samán-nak nevezik toхар nyelven is a buddhista (22)

barátokat.(23) A "sámán" név épen a Kusánok idején egyáltalán a buddhisták kat'exochén megnevezése volt. Sebēos, Heraklios császár történetírója így említi őket: "Erre a kušank'-ok királyai a nagy Xagántól kértek segítséget, az északi vidékek királyától. És harmincz myriádni haderő jött segítségükre, ezek átlépték a folyót, a melynek Wehrot volt a neve, a mely a Turk'astan nevű országból ered s a mely Evilát földjét,(24) Dionos

ep'esteajk'-ot (Διονύσου ἐπέστια), a buddhistákat (Śamni) és a brähmānokat

(Bramn) körül folyja és Indiában torkollik."(25)

Ps. Moses Xorenaci Kr.u. 740 körül író geográfus pedig: "És Ptolomēos kimutatja, hogy hét külön nevű folyó van, a melyeknek egyesült neve a gymnosophistáknál P'ison.... A persák pedig az ottani népet Samn és Bramn néven ismerik".(26) Az első

író, a ki a kusánok területéről, Baktriából említi a samánokat (Σαμαναίος),

s őket az eg[y]liptomi papokkal, az asszirus chaldäusokkal, a gallok druidáival, a persa mágusokkal és az indus gymnosophistákkal állítja egy sorba, Alexandriai Kelemen, a ki e részben nyilván Philon-t, a zsidó neoplatonikust követi.(27) Tudjuk pedig, hogy Baktria mintegy 200-ban Kr.e. a yüe-csik kusáni ágának, tehát a chionitáknak, más nevükön ephthalitáknak, azaz a fehér húnoknak(28) volt a birodalma: (29) Baktra maga a Ta-yüe-csik vagyis

tojárok idején gyűjtőpontja és szellemi metropolisa lett a Hindukuštól északra lévő egész buddhizmusnak, e nagy-géta uralom letűnével pedig maguk a buddhista barátok veszik át az uralmat Balx városa ' felett, s

(30)

házfőnökük, a Barmak, egyúttal a birodalom feje is. Ugyanolyan lehetett tehát a helyzet, mint Kašmírban, a hol Kallar brāhmān, a tibeti dinasztiából való utolsó šāhinak minisztere, majd miután azt megölte, Šam-karavvar-man néven utódja s így Kašmír királya (883-901) s megszentelt samánja lett. (31) Körülbelül vele egyidejűleg (874) játszódik le hasonló esemény a mavvarännahr-i tartományban is, a hol Saman egyik unokája, Ahmad, a samanida dinasztiát alapítja meg.

Az itt érintett területek mindenike: Baktria, Kabul és Kašmír, két szempontból érdemli meg figyelmünket; az egyik szempont az, hogy mindenike alkotó része volt az ú. n. indo-szkítha birodalomnak; a másik pedig az, hogy mindenikéről vannak rá adataink, hogy belőlük terjedt észak felé, a türk területekre a buddhizmus.(32)

Az indo-szkítha elnevezés csupán kommentáló változata az eredetibb

s nyilván helyesebb «déli szkithák» (Νότιοι Σκῆθαι) névnek, a mely néven

még Dionysios Periegetes ismeri a Perzsia és India közé benyomuló középzásiai törzseket, s ezzel ipsa-re rámutat az északi, tehát középzásiai szkítha népekkel való közös eredetre. Csupán Dionysios kommentátoránál, Eusthatiosnál merül fel az indo-szkítha név, a mely földrajzilag talán helyesebb, de genetikailag bizonyos értelemben megtévesztő meghatározást nyújt. E törzsek által elfoglalt területek a következő négy csoportra oszlanak:(33)

- I. *Bactriana*, vagyis a Jaxartes és a Hindu kaukázus között fekvő terület, a mely Soghdianat, Baktriát és Margiánát foglalja magába.
- II. *Ariána*, azaz a Hindu-Kaukázustól délre eső földterület, nyugaton Herattól egészen keleten az Indusig; belé tartozik Aria és Drangiana, Arakhosia és Gedrosia, valamint a Kabul részi Paropanisus.
- III. *Pendzsab*, t. i. a felső Indus mentén fekvő provinciák s azok tartozékai, Taxilától az Öt Folyó összeömléseig.
- IV. *Sindh*, az Indus alsó folyása mentén lévő területek, a melyekhez - Ptolemaios szerint - Patalene és Syrastrane is hozzászámítandó.

Az itt körülírt területre benyomuló türk-fajú törzsek, a melyek nyilván a kirgiz-steppékre elhelyezendő

Herodotos-féle "skythae metoikoi" "együttlakó szkíthák" törzséből szakadnak ki időnként, a következők:

Kr.e. ? *Sakák, Sacae*, szákok, a kínaiaknál *Su* vagy *Sai*, a kik Kyros és Nagy Sándor idején a Jaxartes mentén a görög Massagetae (Massa = Maha = nagy) néven tűnnek fel, s a kiket a persák vagy Saka törzsnéven, vagy túrán földrajzi néven ismernek.

Kr. e. 163? *Kusánok, vagy toxárok, a kiknek az előzőkkel való*

Kr.u. 440 k. *Kidarita-húnok*, vagy késői Kusánok, a kínai források szerint "kis yue-chik" "kis ye-ták".

Kr.u. 470. *Epthaliták* vagy fehér húnok, a kínaiak szerint " *Ye-tha i-li-io* ".(34)

Ez eponym törzsek közül kétségen felül a Kusánoké a leghatalmasabb, s bár dinasztijuk csak öt királyra terjed ki (Kozulokadphises, Oēmokadphises, Kaniška, Huwiška s a regés Vāsudeva), a középzásiai türk kultúrára ők nyomják rá a legelevenebb bélyeget s főként közülök Kaniška "a buddhista héros s a hatalmas hindu-középzásiai birodalom megalapítója".(35) A Weï-évkönyvek így emlékszenek meg a dinasztianak a buddhizmushoz való vonatkozásáról:(36) "A Han-dinasztiából való Wu-ti császár Yuan shou-korszakában {azaz 122-115. Kr.e.} Ho k'ü ping kiküldetett, hogy a hiong-nukat megbüntesse. Kao-lan-ba jutott majd átvonult Kü-yen területén, a hol lefejezések által nagy vérfürdőt rendezett. K'un-sie (a To'ien Han shu kommentárjai szerint - VI. fej., 13 versoldal - "Hun-ša"-nak, shun-šahi"-nak ejtendő) királyt elfogta és Hiu-t'u királyt megölte. Ennek népe, 50,000 ember, eljött és megadta magát. Elvették tőlük arany bálvány-szobrukat, a mely nagy istenüket ábrázolta, s azt a Kan ts'üan-i palotában állították fel. Az arany szobor tíz lábánál magasabb volt. Áldozatokat nem hoztak előtte, csupán tömjént égettek a színe előtt és hódolatukat mutatták be néki, mást nem. Így kezdett a buddhista rendszer folyama apránként átszikkadni. Továbbá, a mikor a nyugati területekkel való összeköttetés megnyílt, Chang k'ien-t, mint követet küldték ki Ta-hiába {Baktriába}. A mikor visszajött, azt a hírt hozta, hogy ez ország közelében Shên-tu (Sindh) birodalom fekszik. Ekkoriban lehetett először Buddha tanáról hallani. A Han-dinasztiából való Ai ti császár Yuan shou korszakának első évében {vagyis Kr.e. 2-ben} a császári ősök templomának áldozati hivatalában lévő segéd, Ts'in(?)king, a Ta Yüe-chi-k (kusánok) I-ts'un nevű királya követétől szóbeli úton kapott buddhista sutrákat. Kínában tehát igen hallottak Buddha tanáról, de nem hittek benne".(37)

Látjuk tehát, hogy az egykorú, vagy közel egykorú kínai források a velők szomszédos *hunokat buddhistáknak ismerik*, a min nem is lehet csodálkozni, ha tudjuk, hogy a velők - épen ezidőtájt - közös álladalomban élő délibb testvéreik, Baktria, Kabul, Kasmír, majd később Sindh területén nemcsak hogy Buddha vallását vallják, de annak legerősebb terjesztői is Baktriára nézve Stein mutatta ki ezt a tényt, (38)" még pedig oly részletre is kihatóan, a minő a buddhizmus két fő irányzatának a Mahāyānā-nak ("Nagy Kocsi") és a Hīnayānā-nak ("Kis Kocsi") türk területén való előuralmára vonatkozik. Szerinte Kasgárba csakis a "Kis Kocsi" iskoláját valló Baktriából kerülhetett a buddhizmus, mert a másik lehetőségét, hogy t. i. Khotan felől került volna északra Buddha vallása, kizárja a Khotani területnek a Mahāyānā-hoz való tartozása. Viszont Khotan területe a kasmíri "buddhista" csatornán vette át vallását, a mit taxilai helyi mondák segítségével, valamint régészeti és embertani bizonyítékok útján tesz Stein valószínűvé.(39) A kabuli yüe-chikre nézve már Lassen(40) is megállapította, hogy expanzív buddhista propagandát űztek s ezt érmeik elterjedési körével igazolja.(41)

Így, ha a hindu behatás észak felé már a buddhizmus második megalapítójának, Açokának, idején igazolható, elannyira, hogy a khotáni türk elemek között indiai népelemek antropológiailag is kimutathatók,(42) akkor nincs mit csodálnunk, ha 400 évvel utóbb, a Hindu-kus mindkét oldalára

kiterjeszkedő yüe-chi birodalom, Buddha életemlékének, legfőbb ereklyéinek letéteményese, a mely igen hasonló szerepet játszott ez időtájt ahoz, a melyet a Kr.u. első évezred második felében Jeruzsálem és a Szent Föld töltött be a keresztény világban, ha ez a birodalom a buddhizmus harmadik megalapítójának Kaniskának befolyása alatt, a hindu eszméknek és kultúrájának valóságos fellegvára lett.(43) Történeti adataink vannak rá, hogy hindu buddhista zarándokok: Kumāradzsiva (Kr.u. 400 k.) (44) Dzsina Gupta (555-ben),(45) Dharmagupta (593-5-ben),(46) Dharmaçandra (741-ben)(47) felkeresték a türk területen lévő szent helyeket. {Az elsőnek útleírása különös fontossággal bír ránk, mert részletes felvilágosítást ad az alamizsnás-csészét tartó török Buddha-szobrokról, a melyekkel most már - ismerve a buddhizmusnak a törökségre gyakorolt befolyását - n. sz. nyugodtan egybevetethetjük a mongol földön lévő csészétartó szobrokat (az u. n. kamenaje-babikat).(48) A yüe-chi birodalom területén őrzött, Buddhára vonatkozó főemlékek, ú. m. Buddha alamizsnagyűjtő-csészéje és köpőcsészéje, a melyek mindenike - Yule megállapítása szerint - Ázsiában azt a szerepet játszotta, mint szent a Grál a nyugati középkorban, s a melyekről a kínai zarándokok a legendák egész sorát közlik - pl. hogy a purusapura- pesawāri példányt a yüe-chik fejedelme el akarta vinni, de a patra (csésze) oly súlyossá lett, hogy nem lehetett helyéről elmozdítani - ezek az emlékek meggondolásokat keltenek, hogy a nagyszentmiklósi és szilágysomlyói II. kincsben lelt csatos-karikás csészéket nem kell-e ilyen buddhista emléktárgyaknak tekintenünk. Díszes kiállításuk, a mely minden használati alkalmazásnak ellentmond, s későbbi felhasználásuk (keresztség) csak támogathatja ezt a vélelmet}.(49)

Viszont kínai zarándok útleírásából, Hui-Sêng-éből(50) megtudjuk, hogy a ye-ták, vagyis heftaliták még az ő idejében is (644. Kr.u.) Buddha vallását követik.

A hindu *vallást* eszmevilágnak a török területre való ilyen hatalmas s eddig csak kellőképpen ki nem mutatott expanziója mellett joggal keressük az indus kultúra egyéb tényezőinek hatását is a türk fajú népek által bírt földre.

A tárgyi kultúra köréből már régebben ismerünk ilyen emléket: a Stein-féle khotani ásatásokból származó deszkafestmény ez,(51) a melyen három kultúrkör keveredését állapíthatjuk meg. Perzsa mithrát viselő, de hímes csizmában ülő uigur fejedelem képét látjuk, sajátossága azonban a buddhista lábkeresztelés s még inkább az a körülmény, hogy a hindu boddhisattvák mintájára négy karral ábrázolták, mindenik a buddhizmus egy-egy szimbólumával (így pl. melle előtt a hagyományos pātrával).

Ugyanilyen hindu kultúrális befolyásnak kell betudnunk, ha a középkori arab utazók Sandabilt, a török Sen-Sen-avarok fővárosát (a kikiről Qazwīnī megjegyzi, hogy finom műiparral foglalkoznak),(52) vagyis kínai nevén Kan-čou-t, egyenesen úgy említik, mint az indusok és törökök székhelyét, a honnan a Kagán is származik. "Hatalmas templomuk van - mondja Jāqūt -- a mely, így hírlik, nagyobb, mint a jeruzsálemi templom. Képek, festmények és bálványszobrok vannak benne, valamint Buddhának egy hatalmas ábrázolása".(53) A hindu befolyás tetemes voltát bizonyítja továbbá s talán legtalálóbban a hindu tízes számrendszernek az ótörök felírásokban való érvényesülése az eredetibb középpázsiai hetes számrendszer felett,(54) a mely pedig Középpázsiaiában - nyomaiban - még ma is fellelhető.

A hindu elmei kultúrájának török területen való ennyi bizonyossága mellett csodálnunk kellene, ha a gondolatközlés két főképviseelőjében, a nyelvben és az írásban nem lehetne szintén hindu nyomokat felfedeznünk.

A nyelvre nézve ezt már Stein megállapította: "It does not appear possible to account satisfactorily for either the language or the script of our documents by the spread of Buddhism alone, seeing that Buddhism, so far as our available evidence goes, brought to Central Asia only the use of Sanskrit as the ecclesiastical language, and the writing in Brāhmī characters".(55)

Hasonló, sőt még valamivel messzibb ható eredményre jut F. W. K. Müller,(56) a mikor igenlőleg felveti a kérdést, hogy a kínai nyelvbe nem a

középázsiai török és a tojar nyelv útján jutottak-e a szanszkrit vallási és

bölcészeti fogalmak.

A hindu nyelvnek a törökbe való beszivárgására - a nélkül, hogy mélyebb következtetéseket vont volna belőle - már Hirth is hozott példát(57) a mikor a hindu *bahādur* szót nyomon követte a mongol *baghatur*-on és a csag. *bātur*-on át a magyar *bátor* szóig. Hirth még igen óvatosan fejezte ki magát e részben, nehogy "nyelvészi fantáziája következményének" tűnjék fel a dolog. Körülbelül egyidejűleg Radloff is(58) a török buddhisták nyelvemlékeinek helyes felismerését csak abban az esetben várná, ha a a hindu, összevegyet ezekkel a török fordításokkal egybe lehetne vetnünk". Rövidesen a második és harmadik kir. porosz turfanexpedíció e részben is hihetetlen bőségű anyagot szolgáltatott. Az ott talált írásmaradványok, a me-

lyek a Qudatyu Bilig-et korban messzi megelőzik, nyelvészeti értékben

pedig csak az Orchon-feliratokkal mérhetők össze, a buddhista vallású törökség egész szókincsét tárták fel előttünk. Kitűnt ezekből a szövegekből, hogy a törökség a hindu nyelvből nemcsak fogalmakat, de igen gyakran szavakat is átvett. (Pl. T. II. s. 26., a melynek tartalma a Maitrisimit-ből vett Nidāna-sorrend törökre való átültetése.)(59)

A mongol nyelvben előforduló hindu kölcsönszavakat tárgyalja Laufer,(60) Grünwedel,(61) Schmidt.(62)

Még továbbmenő eredményeket találunk Th. Korschnál,(63) a ki a hindu szóbehatásokat immár nemcsak a török, de a finn nyelvekben is kimutathatta.

A gondolatnak a nyelv, a nyelvnek az írás a rögzítője. A hindu kultúrának a Pendzsabot övező hegységeken át való szivárgása közben természetszerűleg az írás terén is nyomot kellett hagynia. Lassen(64) már kimutatta, hogy a baktriai görög királyok közül már Agathokles is helyesnek látta, hogy érmein helyet adjon a hindu írásnak, a mivel a palibothrai királysággal való jog-

folytonosságát kívánta hangsúlyozni. A mikor 127-ben Kr. e. a toxárok hordái mindhatalmasabban ostromolják a neobaktriai királyságot s a királyság a Kr. körüli években a Kusán-dinasztia alatt élő toxárok hatalmába kerül, a hindu befolyás csak annál erősebb lett Baktria és Balx területén (l. följebb), a Hindukustól északra lévő buddhistákra pedig elhatározó jelentőségű lett.⁶ A brāhmī írás benyomult a toxárok közé, a mint ezt Lévy megállapította,⁷

(65), (66)

s általuk szivárog be a hindu Kaukázustól még északra tanyázó fajtársaikhoz.(67) Bizonyos, bár részben mondai adatok ez átömlés időpontját is meghatározzák: 404 évvel Buddha Nirvánája után.(68) A beszivárgásnak tetemesnek kellett lennie s nem zárkozhatott el kizárólag a vallási területre, ha meggondoljuk, hogy pl. a Khotanból kikerült nem-kínai írás emlékek nagyrésze prakrit- (hindu vulgáris)-nyelven íródott s a legtöbbje határozottan világias tartalmú.(69) A porosz Turfan-expedíciók leletanyaga csak megerősítette ezt a megismerést. A török táblanyomatok egész sorát hozta haza Lecoq, a melyeket bőséggel kísérik a brāhmī-glosszák,(70) sőt egész irodalma került ki a szanszkrit keverékű török nyelvnek, a melyet egyszerűen brāhmī-típusokkal írtak le.(71) Hsüan-Tsang-nak feljebb közlött idézetét a törökök között használatos "változtatott" brāhmī írásról a most közlött adatok példászerűen igazolják; de, ha lehet, még jobban megerősítik két tőle független kínai zarándoknak,

Sung-Yünnnek és tanítványa, Hui-Shêngnek adatai, a kik 519-ben látogatják Khotānt és Kargalikot, tehát azon időtájban, a mikor az efthalita uralom ereje hanyatlak, hogy helyét Középázsia vezetésében a nyugati törökségnek engedje át. Szerintük - s itt majdnem a Hsüang-Tsang-éval azonos szavakkal élnek mindketten - a Kargalik vidéki törökök (náluk Chê-chü-chia; Kaşgártól délkeletre, félúton Khotan felé) által használt írás hasonlít ahhoz, a melyet a Po-lo-mên vagyis a bráhmá-nok használnak, csupán némi helyi változtatással s hogy ez az írás a kínai "T'ang-korszak folyamán volt Khotánban használatos.(72) Ha lehet, még az eddig elmondottaknál is erősebb bizonyítékot szolgáltat kezünkre a Kaniska turk fejedelemtől szóló következő adat: Parancsára Kr.u. 100 körül egybegyűlt Dşalandhrában (Jelundhur a Pendsábban) a buddhista tanítók zsinata, a melynek az volt a kitűzött feladata, hogy a szent írásokat rendezze, egybegyűjtse s a különböző szekták között kiegyenlítődést és kibékülést hozzon létre. E zsinaton a szent írásokat immár nem a régi, valószínűleg Buddhától magától is használt Pâli- vagy Mâgadhî-nyelven, hanem szanszkrit nyelven fogalmazták meg.(73) Tudjuk már most, hogy a szanszkrit nyelv számára megállapított írás épen a bráhmî volt.(74) De hiszen Kanişkáról, a ki annyira és mindenben iparkodott Açoka nyomdokait követni s a buddhizmusnak akkor már lassan a legendák körébe emelkedő fejedelmét pótolni, szinte lehetetlen is feltételeznünk, hogy más írást használt legyen, mint a mely írás ama nagy fejedelemnek szerte emelkedő emlékeiről Kanişka napjaiban még sokkal inkább mint ma a bráhmî betűk által a buddhista néphez: irániakhoz, hindukhoz és türkökhöz egyaránt szólt. Sőt a bráhmîben ezidőtájt előálló differenciálódás épen csak azáltal magyarázható meg, hogy Kanişkának az említett zsinaton való állásfoglalása teljességgel ketté szakította a buddhizmust: egy északi és egy déli iskolára. A déli iskola tovább fejlesztette a bráhmî-t a vonalvezetéses irányban; az északi iskola két írástípust rögzített meg: az egyik a tibeti, a másik pedig az általunk tárgyalt ótörök írás, a melyben írott buddhista tartalmú könyvek immár mind nagyobb számmal kerülnek Turfānban napvilágra.

Ezek után nézetem szerint tudományosan is indokolt joggal s az elérhető eredményekkel szemben nyugodt várakozással kísérhetjük meg az ótörök írásnak a régibb bráhmîval való egybevetését.(75) Ha az eddigiekben sikerült körvonaloznunk, hogy a bráhmî kultúra minő elhatározó befolyással volt - legkülönbözőbb vonatkozásaiban is - az ótörökségre;(76) ha láttuk, hogy gondolatvilágát betöltötte, nyelvét elárasztotta az északnyugati Indiából jött buddhizmus; ha épenséggel azt állapíthattuk meg, hogy a hindu kultusz - a mi a középkori Keleten természetesen az egész ember létét teszi ki - valósággal az ótörökség kisajátított tulajdonává lett s ez annak évszázadokon át majdnem kizárólagos letéteményese, sőt terjesztője volt; végül, dokumentáris adataink is vannak rá, hogy az ótörökség átvette a bráhmî-írást s az csupán "kissé megcsonkult, de lényegében mégis ugyanolyan formájú" maradt náluk: akkor paleografaiilag legalább is hatalmas ugrásnak kell tartanunk, hogyha ez, a már eddig is ismert s itt csupán összegyűjtött alapokon való kiindulás s annak útján a közvetlen közel fekvő bráhmîval való összevetés helyett, foinikeiával, középtengermelléki és germán rúnákkal operálunk. Genealógiailag kifejezve: tudománytalan dolog az ősfá összeállítása mindaddig, a míg maga az atya ismeretlen. Ha dr. Sebestyén Gyula jónak látta, hogy egészen könnyedén a "nyelvtörténeti tájékozottság" hiányát vesse szememre,(77) akkor ezzel szemben kénytelen vagyok nála - és pedig megalapozottan -- az írástörténetben való tájékozatlanság vádját emelni. Ez válaszom negyedik pontja.

III.

India valamennyi betűsora két forrásra vezethető vissza: az egyik a kharoşṭi vagy kharoşṭri, a másik a bráhmî. A Kr.e. Indiának legnagyobb terjedelmű írott emlékei, Açoka király feliratai is egymás mellett s egymástól függetlenül használják ezt a két betűsort, a mely pedig oly gyökeresen különbözik egymástól. Az előbbi betűsornak története eléggé világosan áll előttünk: mindenkor csupán helyi jelentősége volt s az utóbbi betűsor jelentőségét soha sem érte el. Bühler szerint(78) elterjedése a 59°-

73°30' k. sz. és a 33°-35° é. sz. között fekvő területre tehető s ezt az ítéletet nem gyengíti sem az a tény, hogy néhány fontos változatát e területen kívül is találni, sem pedig a másik, hogy Stein M. A. ilyen írású nagy tömegnyi kéziratot talált Turkesztánban, mert hiszen, a fennebb már érintett hagyomány szerint, Khotan lakosainak egy részét azok a menekültek tették, a kiket Açoka király idején űztek ki délről-északra.(79) E kharōṣṭi betűsor megfejtése eléggé bonyolult és hosszadalmas tudományos vállalkozás volt, a mely körülbelül az 1850-as években nyert végleges megoldást, még pedig a tudósok egész sorának, Cunninghamnek, Dowsonnak, Lassennek, Massonnak, Norrisnak, Prinsepnek és Wilsonnak egyesített fáradozásai nyomán; ennek dacára is még ma is vannak olyan kérdései, a melyekben végérvényes eredményt mai napig sem lehetett elérni. Rapson(80) kimutatta, hogy bizonyos perzsa sigloi-érmeiken, a melyeket a Pendzsábben vertek, s a melyek a perzsa Achaimenida királyokkal egykorúak, a két betűsor egymás mellett és egyaránt használatos. Hasonló esetet mutat ki Stein egy Khotánban lelt fatábláról. Úgy ezek az egymás melletti előfordulások, mint a Kh. írás eredetének kérdése máig is vita tárgyát teszik. Legelfogadottabb az utóbbi kérdésben Bühler nézete, a ki szerint a Kh. olyan aramaeus felírásokból származtatható, a melyek az Achaimenida-korszak korábbi idejéből valók. Az aramaeus betűsor - szerinte - olyan katonák útján került Indiába, a kik Dareiosnak itteni hódításait szervezték meg. India népének akkoriban ugyan meg volt már a maga brähmī betűsora, de a hódítók a legyőzöttekre ráerőszakolták a velük való érintkezésben a maguk betűit. E szerint tehát a kharōṣṭi nem egyéb, mint a perzsa korszak aramaeus betűsorának helyi viszonyok között való továbbfejlődése.

A Brähmī-írás dolga nem ily egyszerű. Maga a megfejtés ugyan egy embernek, Prinsepnek az érdeme és három évi munkája (1834-37),(81) a mely időközben sikerült valamennyi betűjegy értékét megállapítania. Ám a régi betűsor oly tetemes változásoknak volt alávetve, hogy a kutatók hosszú ideig arról voltak meggyőződve, hogy ez az írás a hinduk saját találékonyságának a szülötte. Későbbi leletek azonban, a melyek fokról-fokra mind egyszerűbb és egyszerűbb formákra vezették vissza korban az írást,(82) ezt a véleményt megdöntötték s ma a kérdés csupán az lehet, hogy a sémi betűsorok melyikéből eredeztethető. E részben a legkülönbözőbb nézetek emelkedtek; közülök a legáltalánosabban fogalmazott elmélet az, hogy valamely északi sémi betűsorra kell visszazármaztatnunk, a melynek hatálya Foinikiától Mezopotámiáig terjedt volt, s a melyet, így képzelik, mintegy 800-ban Kr.e. kereskedők vittek be Indiába. Taylor(83) Weber véleményét követve, úgy véli, hogy a brähmī a Sabeusok írásából eredeztetendő, a kiknek Indiával való kereskedelmi forgalmát kb. 1000-re teszi Kr.e. Szerinte, ha nem is ilyen korán, hanem csak a VI. században is jutott el a betűsor Indiába, elegendő idő lehetett rá, hogy formái odaváltozzanak, a hogyan India legrégebb írásos emlékeiből ismeretesek. Szerinte a brähmī-nak az északi sémi betűkhöz mi köze se lehet, míg merev és egyenes vonalai és formái közvetlenül a Sabaeusok írására mutatnak. Bühler, az írott emlékek alapján kimutatja, hogy az írás Indiában az V., esetleg VI. Kr.e. században már használatos volt, s szerinte a legrégebb típusnak az ú. n. brähmī lipi-nek kellett lennié, a melyet India-szerte mindenütt megtalálni.(84) Ő azonban nem fogadja el Taylor nézetét s kitart az északi sémiből való eredet mellett. Ha - úgymond - a jellegzetesen hindu formákból kivetkőztetjük a brähmīt, akkor visszavihetők tisztán a foinikiai vagy moábi írásjegyekre. A bizonyítékok, a melyeket Bühler betűnként felsorol, Giles szerint(85) szellemesek és a feltétlen szakemberre vallanak, de "meg kell adnunk, nem túlságosan meggyőzőek". A brähmī írás legrégebb emlékeire még újabb leleteknek kell világosságot vetniök, mielőtt a kérdésben végérvényesen dönthetnénk. S hogy ilyen leletek nem fognak hiányozni, arra már is van bizonyágunk: pl. egy nepáli stupából kikerült ereklyetartóedény, a melynek felírása ugyan azonos típusú az Açoka király felírataival, a melyről azonban maga Bühler is elismerte már, hogy Açoka koránál régebbi időből való. Ma csupán annyi állapítható meg, hogy a brähmī legrégebb ismert formája olyan írás volt szükségkép, a melyet a brähmänök a szanszkrit írására alkalmaztak. Ezt az

elméletet fényesen támogatja egy Erānban lelt éremtípus (Központi tartományok, a Sangar-kerületben), a melynek legendája balfelé haladó. Bühler szerint(86) "olyan időből származik, a melyben a brāhmī úgy jobbról-balra, mint balról-jobbra írták. Még ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a régies formák és előírások az érmeiken gyakorta igen sokáig fennmaradnak, még akkor is helyeselnünk kell Cunningham nézetét, a ki ez érmet a Maurya-dinasztia koránál régebbre keltezi, még pedig ha nem is épen 400-ra K.e., mindenesetre a IV. század második felére. A Maurya-korszakot a busztrófedon-írás valószínűleg valamennyivel megelőzi, mert a kor felirataiban itt-ott még találunk megfordított betűket. Ide tartozik továbbá két patnai pecsét, a melyek mindenike valószínűleg korábbi a Maurya-időnél s a hol szintén megtaláljuk a balfelé haladó írás nyomát. Sokkal fontosabb felvilágosítást nyerünk a brāhmī kora történetére nézve a bhaṭṭiprolu-i ereklyetartóedények Drāvida-betűsoraiból, a melyeknek jegyei közül a javarész a Aṣoka-feliratok délibb típusaival egyezik, három jegy az eredeti balirányú írásos, három ugyanolyan irányú, de az Aṣoka-feliratoknál és az erāni éremnél korábbi, végül hét betűjegy a közönséges betűktől független formájú s valamely régibb mintából van eredetve". Adott szempontunkból legfontosabb, a mit Bühler is - A. V. Smith figyelmeztetésére - felemlít, hogy a Hūna érmeiken is gyakorta balfelé haladó brāhmīt találni.(87) A Hūnák, a kiknek India ellen intézett támadásai Skandagupta uralma alatt (kb. 452-480 Kr.u.) kezdődtek s nemsokára oda értek, hogy a Gupta-birodalmat szerteszórták, az Eftalitáknak vagy Fehér Húnoknak voltak egy mellékhajtása s eredetileg az Oxus mentén tanyáztak (kb. 420 Kr.u.) s ez időtől kezdve egészen uralmuknak a turkok által való megdőléséig (556 Kr.u.) állandó harcban állottak a szasszanida birodalommal.(88) Uralmuknak India felé való előretörését a szasszanidákon elért sikereik okozták, főként II. Jezdegerd (488-457) és Firuz (457-484) idején, a melyek következtében a szasszanidáknak India határain lévő birtokai apránként az Ephthaliták kezére kerültek. E benyomulás szervezőjét, a ki a Gandhārai királyságot a kidarita kuśānoktól elragadta s fővárosát - valószínűleg 465-470 között - Śākalāban alapította meg, a kínai források Lae-lih néven ismerik. A Hūna-dinasztia harmadik tagjának, Mihirakula királynak (kb. 515-544) - és Laelih unokájának érmein mármost balfelé haladó, romlott brāhmī-felírásokat találunk "bearing names or fragments of names which are at present unknown from any other source". Az érmeik főlelőhelye a keleti Pendzsab és Radzsputana; érmeik egy fajtája a kuśānok típusára készült; a többi éremfajtáik "are of less certain derivation". Hogy érmeiken a brāhmī-írást találjuk s nem a Kharoṣṭhit, annak az a magyarázata, hogy Gandhārában - Bühler szerint - az utóbbi csak másodlagos írásfajta, s hogy ott a brāhmī majdnem kizárólagos használatban volt.

A balfelé haladó brāhmīről Fleetnek(89) az a véleménye, hogy ez az írásmód volt az eredeti,(90) s csupán véletlenül vette fel az ellenkező irányt. A brāhmī eredetére nézve pedig egy új formulát ajánl, a mely szerint, ha a brāhmī és a sémi betűsorok között valamely vonatkozás fel is tehető, annyi sajátos és nyilván szeszélyes változást kellett volna - a betűsor adaptálása közben - eszközölni, hogy ennél sokkalta valóbbszíne nek tetszik, hogy mindkét írás valamely kettőjükre közös forrásból vette az eredetét. Fleet hajlandó azzal a lehetőséggel is számolni, hogy tekintve a műveltség magas fokát, a melyet a hinduk már Csandraguptának, Aṣoka nagyapjának korát megelőzőleg is elértek volt, mégis csak ők lehettek a független feltalálói annak a betűsornak, a melyet mindenkor büszkén mint nemzeti írásukat emlegettek.

Mielőtt az ótörök és a brāhmī betűsor részletes egybevetését megkísérlelnők, az utóbbinak arról a 700 évre teendő csoportjáról kell Bühler nyomán(91) bizonyos megjegyzéseket előrebocsátanunk, a melyek a régi brāhmī ezen csoportjára (kb. 350 Kr.e. - kb. 350 Kr.u.) nézve közös tulajdonságokat állapítják meg. Minde brāhmī írásokat eddig csupán köveken,

rézlemezeken, érmeiken, pecséteken és gyűrűkön bevésve ismerjük, s a tinta használatát csupán egyetlen esetben lehetne igazolni, valószínűleg a Kr.e. II. századból. Mármost azon tapasztalat

értelmében, a melyet minden paleográfiai vizsgálatnál tenni lehet, az epigráfiai betűsorok - a monumentális szokatlan formákra való nagyon természetes törekvésnél fogva - sokkal régiesebb megjelenésűek, mint a köznapi használatban lévők s az érmeiken pedig, a régibb típusok utánzása folytán, gyakran fordított irányúak. E tételnek a hindu paleografiára való érvényét világosan igazolja a számos kurzív betűjegyek egészen régies jegyek mellett való előfordulása, a mint ezt úgy az Açoka-ediktumokban, mint utóbb is számos esetben ki lehet mutatni; a sokfajta elszórt kurzív írásjegyet esetleg a fejlettebb és köznapi használatban volt betűsor rekonstrukciójára is fel lehet használni. A hindu írás képét azonban az a körülmény is kedvezőtlenül befolyásolja, hogy az első korszak feliratai, a Kr.u. II. századból való egyetlen kivétellel, a prākṛit- vagy valamely kevert nyelvjárásban (Gatha) készültek, s hogy elő-írásaikat majd minden esetben műveletlen vagy félig művelt írnokok vagy barátok készítették. Ezek a prākṛit-feliratokban majdnem kizárólag, a vegyes nyelvűekben pedig kevésbé állandóan, a praktikusán kényelmes, még ma is népszerű ortografiával élnek; úgy hogy a hosszú magánhangzók, kivált az *i* és *ū* megjelölését elhanyagolják, az orrhangokon kívül a kettős mássalhangzók helyett egyes mássalhangzót írnak, stb. Ez a "helyesírás" a prākṛit-feliratokban csökönyösen fenntartotta magát egészen a Kr.u. II. századig. A mássalhangzók következetes kettőztetését legkorábban egyik Banavāsi-király Pāli-feliratában találjuk, A rendes írásszabályoktól való különböző eltérések arra engednek következtetnünk, hogy az írók rendszerint némi kevés szanszkritot is tanultak, s hogy írási praxisuk a Pandit szabályaitól a régi Indiában csak úgy eltért, mint a maiban, végül, hogy az ortografia két módszere akkor is úgy mint ma kölcsönösen befolyásolta egymást és rendellenességeket okozott. Egy másik sajátossága a feliratoknak, hogy a sziszegő hangokat szüntelen felcserélik egymással. Ennek oka részben ott keresendő, hogy az iskolai betűsor, a melyet a műveletlen vagy félig művelt írnokok megtanultak, eredetileg a szanszkritra volt szabva s a sziszegő hangok számára több betűt használt fel, semmint a prākṛit-nyelvben ilyenek voltak; részben pedig az is az oka, hogy nyelvtanilag műveletlen osztályok hanyagul ejtették ki a hangzókat. E körülménynek az volt a következménye, hogy pl. a sziszegő hangok három betűjegyének tulajdonképpen való jelentősége [jelentősége] iránt idővel elveszítették az érzéküket. Minden századok szanszkrit feliratai, kivált az irodai írnokok által írott földadományozások, valamint a modern prākṛit nyelven írott művek kéziratai s a mai irodákból származó iratok számtalan hibákkal ugyanannyi bizonyítékot adnak a régi okiratokban előforduló rendellenességek e magyarázatának helyességéről. E feltevés helyes volta mellett szóló további bizonyosság pl. a *na* jegyek három olyan ízben való előfordulása, a hol tisztán csak a *na* lett volna megengedhető. A feliratok során felmerülő helyi változatok s az igen számos kurzív mellékformák továbbá mindenesetre azt igazolják, hogy az ediktumok írásának messzi időkre nyúló története van s hogy átmeneti stádiumban lévőnek kell tartanunk.(92) Későbbi kurzív formáknak gyakori felhasználását talán abból is magyarázhatjuk, hogy Açoka korában különböző, részben régiesebb, részben továbbfejlett betűsorok voltak használatosak s hogy az írnokok (a mint ez későbbi időkben is minduntalan előfordul) felületességből a lapidáris írást az inkább kezük ügyében fekvő kurzív írásjegyekkel tarkítják, idevág a *Ḍṛṣṭivādā*ból merített az a hagyomány is,(93) hogy Indiában már a legkorábbi időkben is nagyobb számú betűsor volt használatban vagy ismeretes. Fontos sajátossága továbbá a brāhminak, hogy betűjegyeit felborítja vagy oldalt fekteti, a csukott fejevonalat szétnyitja, s - a mikor az írás irányát megváltoztatta - egyes betűjegyeinek irányát is megfordította.(94) Végül meg kell emlékeznünk a hindú írás még egy sajátosságáról: a - hol a szögletes, hol a kerek vonalak iránt való - előszeretetről, a mely két irányzat kivált az északi betűsorokban úgy keveredik, (95) hogy egyazon feliratban szögletes és kerek betűformákat találunk.

Szükségesnek véltük e palaeográfiai megjegyzéseket előre bocsátanunk, mielőtt az idem mellékelt összehasonlító táblázat (34-35. 1.) mérlegelésébe kezdenénk. Ugyancsak előre bocsátjuk a tábla berendezésénél használt rövidítések magyarázatát.

A betűk sorrendjében, könnyebb áttekinthetőség kedvéért, nem a bráhmī és nem a Donner-használta ótörök betűsor rendjét, hanem a magyar sorrendet követtük. A bráhmī betűk hangértékének megállapításánál mindenütt a jellegzetes *d*-t használtuk,(96) a melynek hangértékét leginkább megközelíti számunkra a hindu eredetű czigányság(97) rövid nyílt á-ja. Egy esetben történt ettől eltérés (*mu*), a hol - természetesen - a Bühler-féle táblázat is ezt a hangot adja. A bráhmī betűk előfordulását igazoló oszlop Bühler tábláira vonatkozik (Siebzehn Tafeln zur Indischen Palaeographie, Strassburg, 1896). Az első római szám a Bühler-tábla száma; a második a felirat helyét mutatja; az arab számjegy a betűsorban való helyét jelöli meg. Az "E. B." jelzés az *Encyclopaedia Britannica* "writing" címszavával közlött betűtípusra vonatkozik. A 16. sz. alatti M. M. jezés pedig Max Müller szanszkrit-grammatikájára való hivatkozás (német kiadás, Leipzig, 1868, 8. o.), a ki e könyvében a devanâgarī-típusokat

használja, de a gutturális és labiális szibiláns számára (χ , φ), a melyek betűképei a mai devanâgarī-írásból hiányzanak, kénytelen a «már nem használatos» ardhavisarga-jegyét (ॠ) alkalmazni. Ellenőrzésül Barnett,

Antiquities of India (London, 1913) szolgált. Bühler II. táblája, a melyből - két betű kivételével - valamennyi példánkat vettük, a Kr.e. 350-150. évekre terjedő feliratokat öleli fel s így eléggé körülírható 200 évnyi időközből származik. Egy esetben kellett ettől az elvtől eltérnünk: az 5. sz. *da* betű analógiájának bemutatásánál, a hol egy Kr.u. 1. századi kusân-török felirat betűjéhez kellett fordulnunk.

A kisebb típusú római számjegyekre nézve a következők szolgálnak tudomásul: az I. a fenntebb már megbeszélte erâni érem jegyeit adja; II-XII. jelzésű betűjegyek mindannyia Açoka király Kr.e. 250 körüli felirataiból valók; XIII-XV. a bhaṭṭiprolu-i drâviḍī feliratok típusai, a melyeknek általánosabb megnevezése a "régibb Maurya-típus"; ez szorosán hozzáilleszkedik az Açoka-ediktumok betűjegyformáihoz; ezt a típust találjuk a bráhmī-felírású achaimenidakori persa siglosokon (kb. 330 Kr.e.). Azonkívül a Pantaleon és Agathokles hindu-görög királyok (Kr.e. II. század eleje) pénzein, a melyekről már feljebb is szólottunk, ugyane típus valamivel fiatalabb változatát találjuk (az ú. n. "későbbi Maurya-típus");(98) az efajta betűjegyek Bühler XVII. oszlopában sorolva fel. Egy-egy esetben még a XXII. és XXIV. betűsorhoz is kellett analógiáért fordulnunk; mindkettőt kb. a Kr.e. 150. évre lehet tennünk s legfontosabb előfordulási helyök az adzsantái barlangokban van, a melyeket a nagysztmiklósi kincs gázlomotivumának eredtetésénél annak idején már megbeszélésünk körébe vontunk. A táblázatban bemutatott 47 betűjegy közül 6 az erâni éremről, 31 az Açoka-ediktumokból, 6 a hozzájuk teljesen közelálló régibb s 1 az újabb Maurya-típusból valók, 2 a Kr.e. 100-150. év körül és 1 a Kr.u. 1. századból (az ótörök Kusanok felirataiból) való.

Az ótörök írásjegyek előfordulásának igazolását a Donner-féle (Sur l'origine de l'Alphabet turc du Nord de l'Asie, Helsingf. 1896, Kny.) táblázat alapján adom, a hol *D I.* a Jenisszei, *D II* az Orkhon és *D III.* az Ongin stb. feliratok betűtípusait jelzi. Ezenkívül csupán egy esetben használtam a finn archaeologiai társaság által kiadott atlasz (Inscriptions de

l'Iénissei, Helsingf. 1889) adatát, mert ezt a jegyet 𐰇 Donner nem közli. A nagysztmiklósi kincs jegyeinek olvasásában követtem eddigi értelmezésemet; a bráhmīval való egybevetés csupán két betűtípusnál okozott változást: $\text{𐰇} \text{𐰇} = \chi$ és $\text{𐰇} = m$ esetében, a melyeket eddig *t*-nek,

(99)

illetőleg *b*-nek olvastam. - Erről lejjebb szólok.

Az ótörök jegyek hangértékének megállapításánál - általánosságban - az 1 jelzés azokat a mássalhangzókat kíséri, a melyeket csak veláris, a 2 jelzés olyanokat, a melyeket csak palatalis magánhangzókkal lehet egybekötni.

	Előfordulás	Hang- értéke	Bráhmí	N-est- Miklós	Ótörök	Hang- értéke	Előfordulás
1	II, IV, 1; II, VI, 1.	o	o	o	o	a, ä	DI, II; DI.
2	II, XV, 20; II, XXII, 20.	ba	ba	ba	ba	b'	DI, II; DIII.
3	II, VIII, 20; E. B.	ba	ba	ba	ba	b'	DI.
4	II, II, 11; II, I, 11.	pā	pā	pā	pā	b'	DI, II, III.
5	III, III, 11.	da	da	da	da	d'	DI, II.
6	II, II, 11.	ta	ta	ta	ta	d'	DI.
7	II, VIII, 11.	da	da	da	da	d	
8	II, IV, 11.	ghā	ghā	ghā	ghā	g'	DI, II.
9	II, IV, 11; II, XIII, 11.	ja, ja	ja, ja	ja, ja	ja, ja	i, ay, ly	DI, II.
10	E. B.	i	i	i	i	i	DI, III.
11	II, IV, 11.	jha	jha	jha	jha	j'	DI, II.
12	II, I, 10; II, VI, 11.	dha	dha	dha	dha	j', ly	DI, II.
13	II, XI, 1; II, XII, 1.	ka	ka	ka	ka	k'	DI, II.
14	II, VIII, 11.	kha	kha	kha	kha	h	DI, II.
15	II, IV, 11.	cha	cha	cha	cha	k-k'	DI, III.
16	II, VIII, 11; II, X, 11; M. M.	chha, χ	chha, χ	chha, χ	chha, χ	χ, γ'	DI, II.
17	II, I, 11; II, IV, 11.	la	la	la	la	l', r	DI, II, III.
18	II, XVII, 11.	la	la	la	la	l'	DI, II.
19	II, I, 11; E. B.	ma	ma	ma	ma	m	DI, II, III; (sacr. ján. IX. és. 69. XIII. 67.)
20	II, XV, 11; II, XIII, 11.	mu	mu	mu	mu	m	
21	II, XII, 11; E. B.	na	na	na	na	n'	DI, II.
22	II, VIII, 11.	ña	ña	ña	ña	n'	DI, II.
23	II, VIII, 11.	ā	ā	ā	ā	o	DII.
24		—	—	—	—	ö, ü, y	DI, II.
25	II, I, 11; II, II, 11.	pā	pā	pā	pā	p	DI, II.
26	II, VIII, 11; II, XV, 11; E. B.	ra	ra	ra	ra	r', r'	DI, II.
27	II, XI, 11; E. B.	śa	śa	śa	śa	ś, š	DI; DI; DIII.
28	II, I, 11; E. B.	śā	śā	śā	śā	śa', ś	DII.
29		—	—	—	—	śa', ś	DI, II, III.
30	II, VII, 11; II, VI, 11.	ta	ta	ta	ta	t', t'	DI, II; DI, II, III.
31	II, V, 11; E. B.	ta	ta	ta	ta	t'	DI, II.
32	II, IV, 11; II, XXIV, 11; II, XI, 11.	thā, thā	thā, thā	thā, thā	thā, thā	th, t	DI; DII, DIII.
33	II, III, 1.	u	u	u	u	u	DII.
34	II, XIII, 11; II, VIII, 11; II, IX, 11.	ya, ya, ja	ya, ya, ja	ya, ya, ja	ya, ya, ja	z	DI; DI, II, III; DI.

A bráhmí és az ótörök betűjegyek összehasonlító táblázata.

I. Magánhangzók.

23.(100) *Aleph*. A br. és az ót. betűjegy között nyilvánvaló az összefüggés; a különbség közöttük részben formai, részben (látszólag) fonetikai. A formai különbség: az ót. jegynél a merőleges vonal elmaradása. Hogy mégis azonos jeggyel van dolgunk, mutatja a nm. kincsnek egy eddig tekintetbe nem vett részlete. A 8. sz. csésze feliratán (Hpl. Der Goldfund, 69. o. 1 b., v. ö. Arch. Ért. 1915, 60. o., alsó felirat) az 5. és 13. sz.

írásjegy > alakarczott előírásában a megfelelő helyen > és > jegye-

ket látunk, ami nyilván mutatja, hogy már az alávészetben is másodlagosnak tekintették a merőleges vonást, míg a végleges vésetben elhagyták. A leegyszerűsítésnek olyan szándéka nyilvánul meg ebben, amelyet a br.-val szemben még több ízben kimutathatunk az ót. írásban. A hangtani különbség csupán látszólagos. A br. betűjegy kiejtése a védai időktől máig rövid zárt közömbös magánhangzó. Macdonell szerint(101): "According to the modern Indian pronunciation, *a* has the sound of a very short close neutral vowel like the English *u* in *but*. That such was its character as early as the time of Panini appear from his last Sūtra, according to which *a* is not the short sound corresponding to *ā*. This pronunciation is borne out by the reproduction of Indian words in Greek, where the vowel, though

usually represented by *a*, appears as *ē* or *ō* also». «Though *a* ordinarily represents Indoeuropean *ā*, *ē*, *ō*, it also often replaces an original sonant nasal representing the reduced form of the unaccented Vedic syllables *a* + nasal» pl. az összehasonlító nyelvészetből vett *śatām* (lat. *kentom*) szónál. Továbbá: «It has replaced a number of indoeuropean sounds by others: 1. the short vowels *ē*, *ō* by *ā*, *ə* by *ī*; 2. the long vowels *ē*, *ō* by *ā*;» stb. «The above innovations are specifically Indian, excepting 1. the loss of the vowels *ē* *ō* *ə*, together with the diphthongs formed with them; 2. the loss of the sonant nasals; and 3. the addition of the spirants *ś* and *ṣ*.

These the Avesta shares with the Vedas.(102) Az *a* < *o* változat különben is kimutatható a keletiráni nyelvekben. Av. *a* = soghd *o*-val, pl. av. *han-dāma* ("tag") kiejtése *kondōma*(103) Az *a*=*o* kiejtés mellett negatív bizonyág még az is, hogy ved. *o* (és *e*) viszont "are really simple long vowels,

being diphthongs only in origin (= *āu*, *āz*).» Tehát a br. *a* és ót. *o* között (104)

fennálló látszólagos különbség épen a legerősebb bizonyíték rá, hogy az ót.-ök épen a br.-ból vették betűsorukat. Amit ők *o*-nak hallottak, azt a történelmi (helyesebben: pseudohistoriai) írásmódra való tekintet nélkül *o*-nak használták fel a maguk betűsorában; fonetikai és grafikai eljárásuk párhuzamossága bizonyítéksorunknak egyik legmeggyőzőbb támasza.(105)

I. Hasonló támaszt nyerünk feltevéseinkre a br. *o*-ót. *a* magánhangzócsoporthoz is. Formailag tökéletesen azonos ez a jegy mindhárom oszlopban. Az arami betűsorban sem a br. *o*-nak, sem az ót. *ā*-nek nincs megfelelő jegye, míg az arami *a* jegy teljesen idegen a két utóbbi írás *e* közös jegyétől. Ez a negatívum már magában is bizonyos útmutatást tartalmaz, amelyet csak megerősít az előbbi Macdonell-féle idézet, a mely

szerint az óindben az indoeurópai *ē* és *ō* magánhangzók helyét *ā*, *ē* és *ō*

hangzóképt pedig *ā* foglalja el.(106) S miután fel kell tételeznünk - az ót. írás egyik régebbi emléke, a kara-balgassuni kő nyelve alapján(107) - hogy annak nyelve "nem török, hanem soghd, vagyis Középpázsia iráni manichäusainak koinéja", s miután feljebb a történelmi adatok is azt mutatták, hogy a törökség különböző csoportjai Keleti Irán hatása alatt állottak századokon át, nyilván a kissé nasalis hangzó br. *ō*-t hallották *a*-nak s annak jegyét vették át s alkalmazták. (Az ilyen tisztán fonetikai és nem grafikai átvételre még a *b*¹, *b*² s-*sz*¹ esetekben lesz példánk.) Viszont épen az előbb idézett Macdonell-féle tétel adja a magyarázatát, hogy ugyanezzel a jeggyel jelölték aztán az ót.-ben az *ā* hangzót is. (108) Hozzájárult még nyilván a keleti ótörökben, az esetek javarészeiben, az *ā*'-nek dentipalatalis *s* így, bizonyos fokig (kivált a Radloff által *e*-nek jelzett esetekben(109) nasalis volta, a mely elmosza az *o* <

$a < \bar{a}$ gradatióban a lényegi különbségeket s olyan hangzót teremt, a melynek grafikája csak [csak] az idők folyamán differenciálódik. Az e hangértékű különálló jegynek az ó-törökben való hiányával(110) egybevág az a körülmény, hogy a régi br.-ból (Kr.e. 350-Kr.szül.) - kivéve az Açoka király (Kr.e. 250 k.) délibb feliratait s két bengáli (tehát

Irántól szintén távoleső) feliratot — az **E** vokalis jegye ugyancsak hiány-

zik. Ez annyit tesz, hogy a szóbanforgó 24 feliratcsoport közül tizenkettő nem ismeri ezt a vokalist. Ha már most - úgy a mint történt - elfogadnák az ó-töröknek egyszerűen a foinikeiából(111) való származását, akkor érthetetlen lenne, hogy "az Azovi-tenger és Don-folyam vidékén" miért

nem vették át egyúttal a foinikeia közismert **Ξ** jegyét is? A foinikeiá-

nak egy csoportja van csupán, amely különálló e hangértékű betűt nem használ, s ez az arami csoport, amelyből pedig a br. az eredetét vette. Ha megvan az ót.-ben a foinikeia-jelleg, azt csakis a br. útján nyerhette (mert hiszen az aramival egyébként való összefüggésének ellentmond a betűiknek egymástól teljesen idegen volta).

10. *Yod*. A br. és ót. jegy alkotóeleme teljesen identikus.(112) A br.-val szemben az ót.-ben minduntalan megnyilvánuló egyszerűsítő hajlam a yod-jegy egyik kampóját elhagyta. A második jellegzetessége is megnyilvánul már itt az ót.-nek. hogy a br. jegyet megfordítja (oldalt, vagy fejre). Az adott kurzív (kerek fejű) formának lapidáris (szögletes) való átalakítása, aminő formában szintén előfordul az ót.-ben a yod-betű, epigrafiaileg másodlagos jelenség.(113)

33. *U*. A két jegy szembevetésén azonos; csupán az alapvetőnek mondott megfordítást eszközölte rajta az ót. betűjegy megteremtője. Így kontaminálódott az u -jegy az o -jeggyel az ót.-ben,(114) ami mindkét jegynek labiogutturális azonos kiejtésén alapszik.(115)

II. Másalhangzók.

1. Muta:

a) torokhangok:

13. *Kaph*. Br. és ót. azonos; nm. itt is az átmenetet igazolja, ugyancsak az ebből a szempontból eddig kellően nem méltatott, a 8. sz. csészén lévő feliratban. A br.-ban ugyanis a *Kaph*-jegy jellegzetessége, hogy a keresztvonások alsóját a merőleges vonalon túl húzza; ugyane sajátságot találjuk az id. felirat alávésésében négy helyütt. Ismétlem ehelyütt újra, hogy a nm. feliratok e jegy írásában teljesen következtelenek, amely körülményt dr. Mészáros megfejtésében nem vett tekintetbe: a 9. sz. csészén kétszer 3, a 7. sz. kürtön és a 23. sz. poháron 4-4, a 22. sz. poháron 5 keresztzárral jelenik meg e betű ugyanabban a szövegben, vagyis az íróra nézve teljesen lényegtelen, hogy betűjének hány keresztzára van(116) s úgy vélem, hogyha igazolhatólag 3-4-5 keresztzárral írja, akkor joggal feltételezem, hogy 2 keresztzárral is ugyanazt a betűt kívánja megjelölni. A br. egyébként erre a közömbösségre is szolgál többszörös analógiával, úgy a *ka* jegynél (Bühler II. IX. 9.), mint pl. a *na* jegynél, amelyet állandóan váltakozva hol két, hol három keresztzárral jelöl (Bühler, II. t. 22. sor), stb. Ugyanez a jelenség nyilvánul meg aztán magában az ót.-ben is, amikor a g^2 jegyét hol 3, hol 4 keresztzárral jelöli (pl. Inscr. lén. V. 63 vagy XXIV, 27.) ugyanegy felirat keretén belül. Egyszerűen az írás véső mesterember öntudatlan vagy tudatos játékanak kell az ilyesmit betudnunk, aminek epigrafiaileg diakritikus jelentősége nincsen.(117) Ezek alapján nyilván fenn kell tartanom, amit e jegy k^2 hangértékére nézve első megfejtésemben mondtam.

14. *Qoph? Gimel!* A br. és ót. betűjegy azonossága, ha a kurzív és lapidáris forma között való

különbséget számításba vesszük, nyilvánvaló. E különbséget már feljebb a 10. sz. jegynél megtaláljuk s ugyanezt a szögletesítést megtaláljuk a táblázatban még a következő számú betűknél: 2, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 19, 25, 26, 28, 31, 32, ami eléggé tetemes hányad arra nézve, hogy részleges elvül lehessen elfogadni. Fonetikailag kevés a hozzátennivalóm, mert hiszen hangértékére nézve még az ót.-ben sem tisztultak kellőképpen a fogalmak. Radloff a sonorus mássalhangzók közé osztályozza s értékére nézve a 2. személy affixumának véghangját

látja benne (H); Donner ³ velaripalatalis nasalist hall benne, s a sémi (118)

gimelre vezeti vissza fonetikai értékét. Miután a kel. ótörökség kiejtése máig sem tekinthető eléggé tisztázottnak,(119) nem mernék ítéletet mondani; de miután a gutturális elem valószínűleg meg van benne (Donner a táblázatában a *gimel* helyére teszi), joggal hiszem a br. *kha*-val azonosíthatónak; ennek a csoportnak védai fonetikája t. i. megfelel a Donner által adott megállapításnak. Macdonell szerint(120) ezeket a mutákat pontosan leírja a Prätisākhya mint olyanokat, amelyek "a nyelv gyökerénél" és a "garat tövében" keletkeznek; vagyis veláris hangzók, u. n. q-hangzók. Nasalis gutturális formájára 1. u. o. 37. o.

A nm. jegy ismét átmenetül szolgál az ót.-höz, amennyiben itt a kurzív írás megkülönböztető jellegét, a kerek fejkezdést már elhagyja. (Ehelyütt szeretném a korábbi megfejtésembe becsúsztott - nyilvánvaló - sajtóhibát kiigazítani. A 6. sz. korszó feliratában a *g* jegy helyére ót. sz¹ került, ami persze már magából a magyarázatból is helyesbíthető.)

8. *Cheth*, Graphikailag nem sok szó fér az azonosításhoz: félkör, középső keresztvonással, az egyik végszárnak akcentuálásával. Sebestyén táblázatában(122) az ót. hang palatalizáltságának félreismerésével a sémi *gimellel* egyenértékűnek állítja be; csak hogy ezt a "félreértett betűt a finn Donner kiadványaiban kellett volna keresni és megtalálni"(123), a ki határozottan megmondja ez írásjegyről, hogy "ne s'emploie qu'avec des voyelles palatales", amelyek természetesen ráhatnak magára a gutturálisra is; amit különben Radloff is megállapít.(124)

Az alakbeli eltérés a br. és ót. jegy között csupán a jegy fölfelé fordításában áll, ami persze nem okoz nehézséget, ha megfigyeljük ez írásjegy változatait a Jenisszei-főiratokban, ahol ugyanazon sorban, sőt egymás mellett is ilyen különböző helyzetekben alkalmazták (pl. Inscr. lén. X, 9, 46; XIX, 191, 192 stb.). Az utóbb idézett (XIX, 192) jegynek az állása teljesen azonos a nm. *ükszüg* és *beg* szavainak *g* jegyének állásával (Arch. Ért. 1915, 55. és 58. o.)

Dr. Mészáros olvasásával szemben, aki e jegyben *c*-t vél felismerni, bátorkodom Donnerre hivatkozni, aki szerint a *c* eredeti jegye megfelel a

sémi *šin* Y jegynek, amelyet csak utóbb egyszerűsítettek 人 formára

("on l'a renversé et simplifié"). Ha mármost áll az, amit Mészáros mond,(125) hogy a nm. kincs feliratai a legrégebbi ót. feliratoknál "sokkal régebbi időre engednek következtetni", - aminthogy magamnak is ez a véleményem - akkor dr. Mészáros egyeztetése filius ante patrem-eljárás lenne. Ettől azonban eltekintve is, a nm. jegy formailag is távol áll még a Ien. törtvonalú jegyétől is: jellege határozott félkör (1. főleg a leggondosabban vésett 9. sz. csésze betűjét) középütt a lefelé hajló hastával. Olvasásomat itt is fenn kell tartanom.

b) inyhangok:

15. *Tsade*. A br. és az ót. második jegy között formailag ismét csak az elvül kimondott szögletesítés tesz különbséget, amely folyamatot külön-

ben már Bühler is⁵ feltételezett a br. számára. Az ót. és nm. **B**-formájú (126)

reduplikációja csak megerősítheti a feltevést, hogy eredetileg tényleg a kurzív br.-ból vette mintáját. Vedikus hangértékére nézve Macdonell szövege ez(127): "The aspirate *ch*.(128) This sound is in pronunciation the aspirate of *c* and is therefore represented in reduplication by *c*. But in origin *ch* has nothing to do with *c*". A hangnak megfelelő két ót. jegyre nézve fontosnak tartom Donner megjegyzését idézni(129): "Il est difficile de comprendre

la raison d'être de ce signe spécial (**B**), comme de **◁** et de **↑**, puisqu'il est évident qu'ils ne représentent pas d'autres sons que ceux qui sont exprimés par **Ꞥ** et par **Ꞥ**.» A «léjtogát» természetesen csak a br.-ból lehet

megmagyarázni, amely mindkét típusnak kiinduló pontja, s a melyet aztán az ót.-ben nyilván összezavartak. Valószínűnek kell tartanunk, hogy elvileg ama labilis *k*-hang megjelölésére szolgált, a mely keleti Turkesztánban a gondos kiejtés szerint ma is *k*-nak hangzik, de a nép nyelvén gyakorta *c*-vé tolódik el. Pl. *kim*? "This word is pronounced in careful language as *kim*, the vowel inclining nevertheless to the sibilant sound but in more or less vulgar speech, especially with a hasty pronunciation of the word, it becomes *čim*. (Raquette, id. m. 26. o.).

16. *Qoph*. E jegyet, amelyet én helytelenül (feltételezett középgörög behatás alatt - ugyanaz a hiba, a melybe különben Donner is beleesett(130) -)

th-nak olvastam, Mészáros dr. igen helyesen **Γ**-nak olvasta. Kitűnő érzékére valló olvasását most tökéletesen igazolja a br. *chha*-jegy s bár — mint lejjebb igazolni kívánom — a **χ**—**t**—**c** gradatióra értelmileg is meg volt a magam indokolása, teljesen helyt adok értelmezésének. Hangtanilag is igen érdekes, s a nm. kincs eredtetése dolgában döntő jelentőségű megállapításokra ad alkalmat ez a, most a br. által igazolt, olvasás. Az ót. **Ꞥ**(-jegy **Ꞥ**-ja t. i. iráni kölcsönszavakban **χ** szerepét is viszi.⁵ Így pl. ksoghd *māχ* (hold) = tör. *maχ*; ksoghd *nāχēd* (Venus, Anahita) = tör. *naχīd*; ksoghd. *paχart* (planéták) = tör. *p(a)χ(a)rl*.⁶ Aminthogy viszont a ksoghdinak — Andreas szerint — egyik legjellemzőbb hangtani sajátossága a köziráni *h*-ből **χ**-be való átmenet. Csak így érthető meg, ha a védai *chha* az ót.-ben **Ꞥ**-nak, esetleg kölcsönszavakban **χ**-nek felel meg. Lejjebb köz-

(131), (132)

lendő javított olvasásomban ide vissza kell térnem.

9. *Zain*. Epigraphiailag feltűnik rögtön a két jegy azonossága. Hangtanilag csupán Thomsen megjegyzését(133) kívánom idézni, a mely a nasális

elem beiktatásával (a régebbi **ꞥ** helyett) még jobban megközelíti a br. jegy hangértékét. «Dieses Symbol, das ich früher durch **ꞥ** umschrieb, enthält

entschieden ein nasales Element. Meiner Meinung nach ist es eher ein nasaliertes Yod (mit vorhergehendem nasalierten Vokal?), wie im Jakutischen, als ein palatales oder mouilliertes *n*. Da dieser Laut nur in Verbindung mit velaren Vokalen vorkommt, wäre die manichäische Transskription wohl besser mit *iy* (für *ay*) als mit *iy* wiederzugeben. " A prakrit-nyelvekben gyakori a *ja* < *yja* átértékelés.(134)

II. *Zain*. Formailag sajátossága, hogy azzal a ritka esettel állunk szemben, a mikor a lapidáris br.-jegy

az ót.-ben kurzív formában jelentkeznek. Nyilván az *ó, ü* (24. sz.) jegytől való megkülönböztetés okáért történt. Hangtanilag: aspirált palatális mindkét esetben.

22. *Nun*. Morfológiailag a két típus teljesen rokon, csupán a *t*²-től való erősebb megkülönböztetés kedvéért az ót.-ben a felső oldalszárat még-egyszer megtörték. Fonetikailag hangsúlyozva kell kiemelnünk, hogy mindkét mássalhangzó, úgy a *br.* mint az ót. palatális jellegű.(135) Az ót.-ben Radloff szükségesnek tartja megjegyezni,(136) hogy amennyiben a szóbanforgó betű - mint a 3. személy affixuma - itt-ott mégis nem palatális, hanem gutturális magánhangzós szavakhoz illeszkedik, ez a körülmény csak úgy

magyarázható meg, hogy ezen affixum **†** betűje e szavakban nem követi az alapszó vokalizációját, hanem ilyenkor mégis *z*-nek olvasandó. *Wäre dies nicht der Fall — folytatja Radloff — so müssten wir annehmen, dass die Konsonanten **†** und **‡** nicht nur gebraucht wurden, um den bei ihnen stehenden Vokal als guttural oder palatal zu fixieren, sondern dass sie auch verschiedene Konsonanten-Nüancen bezeichnen, wofür wir in den jetzt gesprochenen Türksprachen auch nicht den geringsten Anlass finden. Schwerlich ist bei den alten Türken ein so eingehendes Verständnis für ihre Grammatik vorauszusetzen, dass sie durch dieses **†** die Funktion

(131), (132)

des Affixes näher bezeichnen wollten". Kissé részletesebben kell e distinkcióba bocsátkoznom, mert mint ki fog tűnni, az ót. hangtani írás épen e részben tökéletes függvénye a *br.*-nak.

Radloff(137) az ót. hangzó illeszkedés 1. törvényét így szövegezi: "A palatális attrakció a legpontosabban áthatotta az ót. nyelvet s a nyelvkepződésen tökéletesen uralkodó törvénnyé lett. Az a törvény, hogy valamely szóban vagy csak gutturális vagy csak palatális hangzók foglalhatnak helyet, annyira behatolt a régi törökök nyelvérzékébe, hogy ők csak azért, hogy ezt a körülményt a szem számára írásban is észlelhetővé tegyék, egy - csupán az ótörökre nézve sajátos - kétfajtájú *viássalhangzórendszer* hoztak be, amely elejét vette minden kétségnek, hogy vajjon valamely szóban gutturális vagy palatális magánhangzók vannak-e. "Mármost feltűnő és Radloff által nyilván elhanyagolt tény az, hogy ugyanez az egyébként "palatalizáció" néven más nyelvekben is ismert jelenség a védai fonológiában is megvan. Macdonellnek többször idézett műve így szól erről a törvényről:(138)

"The evidence of comparative grammar shows that *two distinct series of palatals*, the later and the earlier must be distinguished. This evidence alone can explain how the same Vedic palatal sound is, under certain conditions, treated differently". Majd: "The *new palatals* are derived from gutturals (velars), being interchangeable, in most roots and formatives, with gutturals, and being in most cognate languages represented by the same sounds as represent original gutturals". "The (Indo-Iranian) change from gutturals to palatals was regularly produced before the palatal sounds *i i y* {tehát pl. mint az ót. 3. személyi affixumban}. This change invariably takes place in Iranian, while the exceptions in Vedic appear only before vowels which were not originally palatal". Továbbá: "A guttural followed by a palatal vowel is due to the influence of cognate forms". Végül: "Comparative grammar shows that the *palatals* occur before a vowel or diphthong

representing indoeuropean *ǣ ē* or 'a diphthong' beginning with *ǣ ē*; but

gutturals before indoeuropean *a o* or sonant nasal". Hivatott nyelvészek megítélésére kell bíznom, vajjon lehetséges-e, hogy a hindu-iráni nyelvcsoporthoz ilyen gyökeres hatással lett legyen az ótörökre. Itt

mindenesetre szükséges volt a kérdést felvetnünk, mert a paleografiai jelenségek szinte kényszerű szükséggel vittek e feltűnő körülmény megállapítására.

c) nyelvhangok (cerebral):

6. *Taw*. Csak kísérletképen állítottam fel ezt a hasonítást; ma már

nincs módunkban ellenőrizni, hogy vajjon az ót. *a'* }-vel jelzett fájában

volt-e linguális elem vagy nem. De ha a többi védai cerebrálisról - a melyek kizárólag hindu újítások szemben a közös indoeurópaival(139) - vagy csak egyről is közölök, sikerül paleografailag és hangtanilag kimutatnunk, hogy az ót.-re behatással voltak, akkor azt is meggondolás tárgyává kellend tennünk, vajjon nem létezett-e az ót.-ben ilyen celebralizált dentális hang?(140)

34-3. *Taw*. (br. *ṭa* = ót. *z*). Formailag nyilvánvalóan azonos jegyről van szó (a szokott fordulással). Mielőtt fonetikai értékelését eszközölnék, az adott esetben - mivel olyan típusról van szó, a mely a br.-ban szórványos - megkíséreljük a br. betűt geografailag és történetileg lokalizálni. Ez az Açoka-típusú br.-betűjegy Rudradāman nyugati nagykirály (mahaksatrapa) azon felirataiból való, a melyeket a Girnar hegység sziklái hagyott fenn. (Girnar hegység a Bombay-kormányzóság részét tevő Gudcserat kerületben, Kathiawar félszigetén van). Rudradāman a harmadik tagja volt a Caṣṭana által alapított Śaka (szkítha) dinasztianak, a melynek ez az első tagja egyúttal megteremtője volt az Indus mentén érvényes Śaka-érának.(141) Rudradāman, a ki először vette fel a nagy-satrapa címét, kortársa a Kuṣānoknak. Uralma (a sziklafelirat szerint, a mely a Maurya- és a Gupta-dinasztiára vonatkozó emlékeket is tartalmaz(142)) Sindhig terjedt s itt élénken érintkezett a vele barátságos viszonyban álló parthus uralommal; az érintkezés Iránnal annyira belsőséges volt, hogy Rudradāman épen a szóbanforgó terület kormányzójául "Suvisākhāt egy pehlewit" nevezte ki, a ki különben is minisztere volt. A párz befolyás még ma is kimutatható a népesség összetételében.(143) Ha a Śaka-éra Kr.u. 78-czal kezdődik, akkor Rudradāman körülbelül kortársa Kaniṣkának, a kis yüe-csik Kuṣān fejedelmének s a nagy buddhista agitátornak (Kr.u. 85-106),(144) a kinek birodalma egész Északnyugat-Indiára kiterjedt. Fergusson s az őt követő Rapson szerint a Śaka-satrapák a Kuṣānok hűbéresei voltak: "the Kuṣāna kings must be supposed to have been the suzerains of the Western Ksatrapas. The Kuṣānas certainly imitated their Parthian and Śaka predecessors in many respects".(145) Ilyen körülmények között nem lehet csodálkoznunk, ha Rudradāman betűtípusai megtalálták útjokat a mindenfelől buddhista barátokat maga köré gyűjtő Kaniṣka birodalmába (tehát türk területen) is,(146) a ki több buddhista zsinatot tartott, a melyen Buddha vallásának hívői az összes világtájokról egybegyűltek. Unum pro toto kívántunk rámutatni, hogy miként lehetséges az, hogy az ót. írásra különböző fokú br.-írások hatottak; az adott esetben pedig igazolni kívántuk, hogy - tisztán históriailag is - megvolt a lehetősége, hogy még az ilyen elszórt forma is belekerülhessen br. területről az ót. kultúra területére.

Hangtanilag, természetesen, teljes bizonyossággal már nem lehet eldöntenünk, vajjon ezeket a tisztán hindu hangokat az ót.-ök, hogyan hallották s hogy iparkodtak azokat rögzíteni; annál kevésbé tehetjük ezt, mert hiszen épen a szóbanforgó (Kr.e. II.-Kr.u. III. század) kor irodalmi nyelvének, a melyet a barlangok, sztupák, dobozok stb. felirataiból idézhetünk vissza, az ú. n. "prākrit monumental"-nak érvényessége India legtávolabbi, tehát legkülönbözőbb kiejtésű vidékeire is kiterjedt; sőt már előzőleg Açoka király feliratai is legalább négyféle hindu népies nyelvjárás hangtanát adják vissza.(147)Ha mármost hozzávesszük, hogy a Kuṣāna-feliratokban ezek a nyelvhangok szinte fokozatosan elritkulnak,(148) (a miből azt kell kiolvasnunk, hogy e türk fajú hódítók mind fölöslegesebbnek érezték a különálló cerebrális hangok jelölését s helyöket nyilván a hozzájuk és az e hangokhoz legközelebb álló fog- és sziszegő hangokkal pótolták) s ha még végül - argumentum es negative - mérlegeljük, hogy pl. épen a sziszegő hangok terén az ót.-ben igen erős ingadozást tapasztalunk,(149) akkor e hangoknak

az ót.-ökre való értékét bizonyára leginkább abból a fejlődési irányból revellálhatjuk, a melyet ehangok magában a hindúban vettek, a mikor cerebralizálódtak (vagyis minő hangokat pótolnak). E részben megállapítható, hogy a zöngétlen nyelvhangok (*t, th*)*s* = *s, š* vagy *j* után, a zöngés nyelvhangok (*d, dh*) pedig *z* = *s* után foghang szerepét töltik be; ugyanez a szerepük, ha a foghang előtt régebben *r*-hang állott; továbbá zöngés nyelvhangú hasonló szavakanalógiájára is igen sok szóban nyelvhang áll a foghang helyén; végül - *s* ez talán ránk a legfontosabb - a cerebrális *t* vagy *d* a cerebrális sziszegő *š* és a palatális sziszegő *ś* helyét is elfoglalja. Míg az előbbi esetekben inkább a pozíciós érték adja meg az útmutatást a cerebrális hang értékelésére, az utóbbi egészen közeli értékelést enged, ha tudjuk, hogy épen a hindúban a fonikus és a néma réshang minő labilis szerepet játszik (v. ö. a mai magyar cigány kiejtésében: pl. "kérem sépen"). Akár zöngés, akár zöngétlen dentális réshangot hallott mármost az ót., nagy a valószínűsége, hogy a cerebrálist frikciós hanggal tévesztette össze, illetőleg azon iparkodott, hogy a hindúban alig ismert zöngés sziszegőt (*z*), annak megfelelő zöngétlen sziszegőben vagy pedig zöngés esetleg zöngétlen foghangban keresse meg. Ezek után tulajdonképpen nem is magyarázhatjuk meg az ót.-ben előforduló három alaptípusú *z* betűjegyet (a melyeknek pedig pozíciós és hangértéke ugyanaz) egyáltalán másképpen, mintha a megfelelő br. nyelvhangok betűjegyeivel vetjük össze. S itt nem szabad kis fontosságúnak tartanunk, hogy az ót. *z* három betűtípusának mindegyike cerebrális br. hangzónak felel meg. Az ebből levonandó következtetéseket természetesen hivatott nyelvészre kell bíznom. Jellemző mármost, hogy épen ezzel a betűvel sem Donner, sem Sebestyén nem tud elfogadható eredményt felmutatni. Donner (id. m. 55. o.) röviden azt mondja: "La coincidence des signes ne présente ici aucune difficulté pour leur identification" - s ha mármost a hozzáfűzött táblázatban megkeressük a *Zamek* arzakida, szasszanida és ót. betűit, azt találjuk, hogy még csak a legkisebb hasonlatosság sincs közöttük. Sebestyén táblázatánál (id. m. 157. o. 31. sz.) nem különben áll a dolog.

De folytatnunk kell a cerebrális csoport betűinek összevetését.

32.2. 2,3. *Theth*. Grafikailag a két-két betűtípus nyilvánvalóan azonos: *a*) kör, felette vonal (az ót.-ben tapasztalt előszeretettel fogva ez a vonal ott szögletben török) és *b*) kör, belőle kiálló kallantyúval (az ót.-ben egy negyedfordulattal fölfelé). Hangtani tekintetben már az elébb rámutattunk, hogy "a zöngétlen *th* nyelvhang a *th* foghang helyét tölti be" a hindúban.(150) Az ót.-ben külön jelzés van t^1 és t^2 számára;(151) ha mégis egy harmadik (*s* látni fogjuk: még egy negyedik) *t*-betűjegyet használ ezeken felül, akkor annak létezését írástörténetileg csakis egy hangtanilag gazdagabban kifejtett nyelv írásjegyeinek átvételéből *s* - eleinte talán még megértett, de utóbb - teljesen zavart használatából magyarázhatjuk. Lehetséges, hogy valamikor az ót.-ök érezték az aspirált és aspirálatlan dentális között való különbséget; ez a különérés azonban nyilván elmosódott bennök; bár az a körülmény, hogy a szóbanforgó két jegy az lénisszeiben nem, csupán az orkhoni és az ongin-csoportban fordul elő, bizonyos lokális hagyományra vagy pedig tényleg átérzett hangkülönbségre enged következtetnünk.

34. 2 *Daleth*. (br. *ḏa* - ót. *z*). A betűtípus azonosságához kétség nem férhet, bár az ót. az r^1 jelétől való megkülönböztetés végett gerinczvonalat alkalmaz ennél a *z* jegyénél. Hangtanilag 1. a följebb, 34,₃-nál elmondottakat.(152)

ḡ. (br. *ḡ* = ót. *ḡ* [*ay*]). Tulajdonképpen csak a feljebb (*ḡ*. *Zain*) adott

Thomsen-féle feltevés megerősítését szolgálja ennek a másodlagos *s* a szóbanforgó korú br.-ban ritkán használt betűjegyek újabb összevetése az ót.-kel. Radloff -*oi* értelmezésével szemben, Thomsen is elfogadja frikciós mivoltát, de nasalis elemet állapít meg benne s így kifejezési értéke közel áll a kakuminális *l*-hez, a mely főként szóvégi hangzóképpen a sandhis feliratokban magánhangzó előtt *ḏ*

helyett szerepel.

d) foghangok:

30, 31. *Taw*. Palaeografiailag: a 30. sornál megállapítható közös

alkotóelem az ékvonal () , a melynek két szára lefelé fordul. Legprimi-

tívebb alkalmazását Açoka dzsogadai felirataiból adjuk. Itt a betűnek szárral való ellátása nyilván a br.-nak abból a törekvéséből magyarázható, hogy lehetőleg minden betűjét egyenlő magasságra emelje s illetőleg egy (képzeleti, majd utóbb tényleg megrajzolt) vonalra felfüggesse.(153) Ugyancsak dzsogadai feliratról való az előbbi típusnak az a változata, hogy az ékbe középütt lehúzza a betű merőleges szárát Nm. ennek a változatnak a folytatása, az ót.-ben immár több ízben megállapított kettőzés beállításával.(154) Az ót. iénisszei változata részben visszatér az első br. jegy alaptípusához, a mennyiben csupán egyszerű ékvonalat ad, de azt a már nm.-nál is mutatkozó elv szerint kettőzi. Az orchoni ót. változat az utóbbinak a körformájú orchoni *t*-vel való kontaminálásából ered s egyúttal megjelenik benne a br.-ra és a nm.-ra jellegzetes merőleges összekötő szár is. A 31. sor *ta*-ja a legtisztább azonosságot adja az ót. jeggyel. Hangértékére nézve valamennyi jegy (tehát ót. t^1 és t^2 is) egyforma. Radloff szerint:(155) "Es scheint mir unwahrscheinlich, dass diese beiden Buchstaben verschieden ausgesprochen wurden, denn in allen jetzt gesprochenen Türk Sprachen wird das **T** ganz gleich ausgesprochen, ob es bei palatalen oder gutturalen Vokalen steht".

32. 1. *Theth*. Az ót. palaeografiának legnehezebb és máig sem megoldott problémája e jegy. Donner *nd*, *nt* és d^1 értéket tulajdonít neki; Thomsen *nd* mellett foglal állást, de bizonyos esetekben engedményeket tesz. Radloff szerint hol *nd*, hol \dot{n} , hol \dot{s} az értéke, a mihez Donner(156) hozzáfűzi: "Il faut avouer que les inscriptions de l'Iénissei présentent des difficultés infiniment plus grandes que celles de l'Orkhon, qui sont plus claires et plus intelligibles, et que certaines caractères changent souvent d'aspect". Radloff maga igen találóan így ír:(157) "Wir können über den Grund dieser Zeichen keinerlei Vermutung aussprechen, ehe eine genaue Untersuchung über die Herkunft der alttürkischen Schriftzeichen festgestellt hat, ob diese Zeichen schon als fertige Schriftzeichen aus einem fremden Alphabete {"was wahrscheinlicher ist" fűzi utóbb hozzá} entlehnt sind, oder ob sie bei den Türken selbst gebildet wurden". A betűjegy eredtetésénél egyébként Donner is megemlíti a br. típust, a nélkül azonban, hogy szemébe nézne a lehetőségnek, hogy az befolyással lehetett volna az ót.-re. E körülmény indokát valószínűleg abban kell keresnünk, hogy a kutatók szeme előtt a hindú írásnak mindig csak a *dēvanāgarī*-formája lebegett s a *brāhmī*-írás monumentális és lapidáris formáit egyszerűen figyelmen kívül hagyták.

Miután az ót.-ben ugyane hang jelölésére még két jegy van () ,

nyilvánvalónak kell tartanunk, hogy a szóbanforgó jeggyel eredetileg más hangot jelöltek, a mely nyilván közelebb állott a br. *th*-hoz. Erre vall a jegynek olyan esetben való használata is, a mikor veláris vokálist kísérő foghangot jelent (d^1), a melyet tulajdonképpen hehezés nélkül bajos is kiejteni a figyelmetlen beszédben (pl. *ordu*). (158)

5, 7. *Daleth*. Az 5. sz. *da*-nak megfelelő br. jegy végig követhető nm.-on és az ót.-ön, az utóbbiban azzal a különbséggel, hogy a szokásos kettőzést(159) és oldalfordulást találjuk. A 7. sz. *da*-jegy már csupán nm.-on mutatható ki. Megfejtésem szerint ez volna az egyetlen eset, a mikor egyazon betűből két típus szerepel a nm. kincs feliratai között, a melyek közül az egyik hiányzik az ót.-ben. Sajátságos volt mármint, hogy ezt a jegyet dr. Mészáros is, magam is egymástól függetlenül, egyformán értékeltük s hogy ez az értékelés ennél a primernek éppen nem mondható betűjegynél oly pontosan összevágott a br.-

val. Ha mármost a betűjegyek a nm. kincsen való előfordulását figyelemmel kísérjük, azt találjuk, hogy a 7. sz. *da* jegy csupán azoknál a feliratoknál fordul elő, a melyek a tulajdonosra vonatkoznak, az 5. számú pedig kizárólag azoknál, a melyeket én az ötvös feljegyzéseinek véltém és vélek s a melyeknek közös jellemvonása, hogy az előbbieknél sokkal elnagyoltabbak, rendetlenebbek, tényleg csupán futólag felkarczott technikai megjegyzések benyomását teszik. Ez az epigrafiailag nyert megismerés azt a konzekvenciát vonja maga után, hogy a felírásokban két réteget ismerjek fel, a melyek vagy nem egyidejűek, vagy nem egyazon iskolából kikerült egyén írását adják. Vagyis: az ötvös jegyei vagy előbb vagy utóbb kerültek rá a tulajdonosra vonatkozó jegyeknél, vagy pedig a tulajdonos íródeákja (a ki előkarcolta a gazdájára vonatkozó felírásokat) más vidéki iskolában tanult betűt vetni. Ez a megismerés továbbá azzal a következással is jár, hogy felvessük azt a lehetőséget, (160) vájjon az ú. n. ötvösjegyek nem csupán egy későbbi olyan alkalommal kerültek-e a kincsekre, a mikor annak tárgyait sorra megvizsgálták s az idők folyamán előállott hiányokat és javítani valókat technikailag megállapították (tény az, hogy mind e felírások a kincs egyes darabjain tényleg igazolható törésekre, hibákra vonatkoznak, a melyek az illető tárgyakon ma is bemutatathatók. Lejebb még nyílik alkalom, hogy e kérdésre újólag is kitérjek). E felfogás mellett szólna az a tény is, hogy a tulajdonosra vonatkozó felírásokban a *d* jegye a brähmíhoz, a javító felírásokban lévő *d*-jegyek pedig az ót.-höz állanak közelebb.

Hangtanilag megjegyzem, hogy az ót. hangértékben ugyan - a könnyebb összevetés kedvéért - átvettem Donner jelzését (d^1), de viszont tény az, hogy e betűjegy az ót.-ben ép úgy állhat veláris, mint palatális magánhangzók mellett. A példákat 1. Radloff, id. m. 17. o.

12. *Daleth*. Formailag az itt adtam betűhasonítás a br. és az ót. között teljes azonosságot mutat, csupán a nm.-ban jelentkezik ismét a gondosabb kivitelű íráscsoportban olyan változat, a mely bizonyos formajátékra, ékítőtörekvésre mutat. Mészáros értelmezését (*nd*) két okból nem fogadhatnám el: az egyik, hogy formailag mégis csak távol áll az egyetlen iénisszei csoportban kimutatható *nd*-jegy a mi jegyünkötől. A mi jegyünk gerinczvonala (a gondosabban írott esetekben) - a mint ezt Mészáros

dr. is állítja — a } és nem a < vonal, eltekintve attól, hogy a pont is

hiányzik belőle, a mely pedig az összes *nd* jegyeknél (kivéve a legutolsó, problematikus ongin-jegy) mindenütt megvan; a másik az, hogy Mészáros szerint is, magam szerint is a kincs - ót. felirati részében - az iénisszei feliratoknál sokkal régibb időre enged következtetnünk. Már pedig bizonyos az, a mint a turfani kézirati leletek mutatták, hogy az elsődleges írásforma a kettős-mássalhangzókra nézve *l+t*, *n+č*, *n+t* és *n+d* volt, (161) s hogy az egy írásjeggyel kifejezett kettős mássalhangzók csupán későbbi, íráspraktikai rövidítések, a mint ezt különben minden palaeografiai törvény is így hozza magával. Ha mármost állana dr. Mészáros hangértékelése, akkor nm. a saját korát századokkal átugorva olyan kombinált betűtípusokat (hangzó-összeállításokat) nyújtana, a melyek csak jóval utóbbi feliratokban igazolhatóak. Én inkább vagyok hajlandó elhinni, hogy az a betűróvó, a ki a 13. sz. *k* jegynél ugyanazon a helyen a legkülönbözőbb játékot engedte meg magának (Mészárosnál: 2., 3., 4., 5a, 6a sz. felirat, a mire Mészáros dr. is megjegyzí: "Kétségtelen azonban, hogy ugyanazonos jellel van dolgunk" - de a változatnak indokolását nem adja), itt is megengedte magának, hogy a *d* mintájára a merőleges gerinczvonalat középütt megszakítsa. Olyan eljárás ez egyébként, a mely a középkori palaeografiában mindennapos.

Hangértékre nézve megállapítandó, hogy **D** értéke lehet *aj*, *ja*,^o vagy

ly. (163) Ha mármost tény az, hogy diphthongus-értékén felül szemivokális értéke is volt a jegynek, a hogyan dr. Sebestyén mondja - s nincs okunk e megállapításán kételkednünk -, akkor a br. dentalis

jeggyel való egyenlítése hangtanilag is kifogástalanul megáll. Ugyanis épen a szóbanforgó br. írás korában, tehát a Krisztust megelőző I-II. század idején kialakult késői Samhitā-kban úgy az / félmagánhangzó, mint a vokális /, a melyek leginkább megközelítik az /y/ hangértékét, sok esetben az intervokális /d/ hang helyét töltik be (pl. *áṣālhā* = *áṣādāhā* = Rígv. *áṣālhā*, stb.(164)). Továbbá az ú. n. régiebb inyhang: /j/ az esetek sorában (de mindig ā után) kakuminális foghangot (/t/) helyettesít, a melynek hangértéke az idegen fül számára - a hogyan az ót. állott a br.-val szemben - aligha volt az aspirált foghangtól (*dh*) megkülönböztethető.(165) Hogy magában az ót-ben a szemivokális miképpen viszonylik a megfelelő diphthongushoz, az a kérdés meghaladja e sorok keretét s igazolását - az adott esetben - dr. Sebestyén nagy nyelvtörténeti tájékozottságától kell várnunk.

Álláspontunk igazolására szolgálhat azonban az a körülmény is, hogy a keletiráni soghdi, valamint még némely más keletiráni nyelvjárás is elvből

liquidálja a perzsa /d/-hangot, pl. aw. *handāma* = újperzsa *āndām* = soghdi *anl(ā)m*, vagy perzsa *Badaḡšān* = soghdi *Balaḡšān*, vagy *Amūi* (az Oxus mentén) = korábbi **Āmūd* = soghdi *Āmul*.¹ A dentálisnak liquidálása egyéb-

(166)

ként a prakrit nyelveknek is szokása.(167)

21. *Nun*. A br. formánál idegenszerűnek tetszik a betű talpánál lévő vízszintes vonás; ennek azonban tevékeny szerepe nincsen, csupán egybe függ a br.-nak azzal a feljebb adott jellegével, hogy betűtípusait vezér-

vonalhoz köti. A br. merőleges egyenes vonalát az ót.-ben — a /p/ és /s/

jegyétől való megkülönböztetés okáért ívre hajtották. Az átmenetet nm. jelzi, a mely a br.-ból átvett baloldali hastát még megőrizte. Hangtanilag nincs megjegyezni valónk.

Archeológiai Értesítő 37 (1917)

[A lábjegyzetek sorszáma nem az eredeti lapszerinti sorszám. Az eredeti szövegben utalás a 26. és a 27. lábjegyzetre kétszer jelenik meg 7-es számként]

- 1) V. ö. Sebestyén Gyula, *Ethnographia*, 1915. 218. s k., főként 227-229. 1.
- 2) [szöveggép "1"] Amelyek természetesen a kincsen magán azonosak.
- 3) [szöveggép "2"] Az utóbbi közelebb áll úgy a foinikeiához, mint a Mesa-felirathoz; v. ö. Berger Ph. *Histoire de l'Écriture dans l'Antiquité*, 185., 202. o.
- 4) Különben maga a Sebestyén dr. által tekintélyképen idézett Donner (egyszerűen "Donner" - minden könyvcím nélkül!) is ezen a véleményen van: "Et chaque fois que l'écriture change ainsi de direction, la position des lettres est aussi retournée" (Sur l'origine de l'Alphabet Turc, Helsingf. 1896, Kny. 68. o). Ez azonban nincsen "tulajdon anyanyelvünkön" írva s így vele "nehéz mit elkezdni". (*Ethnogr.* 1915, 229. o.)
- 5) Mind e megfejtési munkálatoknak épen az a szerencsés körülmény szolgál előnyére, hogy a török dialektusok modern és ót. formái között minimális különbségek vannak: v. ö. Thomsen kijelentését: "conservatisme phénoménal de cette famille de langues" (*Inscr. de l'Orkhon*, Hgfs. 1896, 10. o.)
- 6) Hasonló eredményre jut Thomsen is - *Inscr. de l'Orkhon*, 45. o. - a mikor Donnernek az ótörök írás kisázsiai eredetéről szóló elméletét czáfolja: "Outre que l'intervalle chronologique considérable -

environ mille ans - qui sépare les inscriptions turques des inscriptions d'Asie Mineure, dont il s'agit, doit éveiller de forts doutes sur la réctitude de l'assertion, la différence complète qui se révèle entre les significations respectives de tous les signes de forme analogue, s'oppose le plus carrément possible à ce qu'on cherche par la susdite voie la filiation de l'ancien alphabet turc." Ha dr Sebestyén Gyulának e helyütt nem egészen könnyen érthető szavait ("A magyar rovásírás hiteles emlékei", Budapest, 1915, 154. o. jól értelmezzük, akkor ő újra feléleszti, ezt a rég letárgyalt elméletet. Szabadjon tehát figyelmét felhívunk, hogy ezt a kérdést már nem az orosz Radloff, sem a finn Donner, hanem a dán Thomsen kiadványaiból ismerheti meg. - S ha e sorok írója Radloff, Donner, Barthold, Thomsen és Sebestyén után mégis vállalkozik a kérdésnek egy új szempontból való megfejtésére, erre csupán Thomsen szavai bátorítják, a ki áttekintve az addigi eredtetési elméleteket, eredményüket kénytelen a következő mondatban megállapítani: "On doit bien sûrement espérer et compter que l'avenir amènera de nouvelles trouvailles qui éclaireront mieux toutes ces questions" (Inscr. de l'Orkhon, 53. o.)

7) Sajnos épen Donner műve volt az, a mely akaratlanul is ez irányban gátló hatással volt rám mindaddig, a míg művelődéstörténeti tanulságok is nem támogattak a magam útján- Ő is ismerte Thomsennek irányadó kijelentését: "Serait-ce directement à l'alphabet araméen même ou indirectement, par l'intermédiaire de l'un des alphabets iraniens qui en dérivent! (Inscr de l'Orkhon déchiffrés, Helsingf. 1894, 49. o); s ha arsakida és szasszanida származtatásai még sem voltak rám meggyőzők, nem kellett-e ennek az eredménytelenségnek elbátortalanítólag hatnia?! Mi több, a brähmüt magát röviden így intézi el: "L'écriture *brährna* ou *sud-indienne* et l'écriture pehlevi du temps des Arsacides et des Sassanides ne sont pas non plus des modèles qui sautent aux yeux". Vagyis neki fogalma se volt róla, hogy létezik egy északi brähmi, a melynek a törökséghez való viszonyát lejobb bőven lesz alkalmam taglalni s a mely bizony tényleg "szembe tűnik". (Donner, id. m. 21. o) Részben az ő befolyásának is (id. m. 6. o.) kell tulajdonítanom, ha az egyes betűtípusok visszavezetésénél az eredeti kéziratomban volt "középgörög" helyett "bizánczit" tettem. Hogy mennyire hibáztam ezzel, azt a lejobb következő fejtegetések is igazolni fogják.

Érdekes, hogy dr. Sebestyén Gyula is követte - jegyzetei szerint - az én gondolatmenetemet. Nagy művében (150. o.) így szól: "Ugyaninnen jutott el az aramaeus írás Indiába is, hol a *sanskrit* írást előbb jobbról-balra irányzott sorvezetéssel *brähmi* írássá, majd balról-jobbra irányuló *devanagiri* [sic!] írássá alakította". Az e passzushoz tartozó jegyzetben Bühler hindu palaeographiáját is idézi, de - sajnos - csak az I. táblát; ha tovább lapozott volna, ugyanazokra az eredményekre kellett volna jönnie, mint a melyet az alábbiakban e sorok írója mutat fel. Vagy talán az idézet csupán a freiburgi Kirchenlexikonra vonatkozik? E helyütt kell röviden abbéli kétségeimet megemlítenem, vájjon helyt álló-e dr. Sebestyénnek sz a megállapítása: "Az írás mesterségnek már nagy múltja van, midőn a közhasználatban levő betűsor epigráfiai alkalmazása elkövetkezik". (Ethnogr. 1915. 219. o.) Ellentmondanak ennek az általános epigráfiai tapasztalatok, az ótörök írás dolgában pedig különösebben Barthold (Die histor. Bed. d. at. Inscr., 13. o.).

8) A görög írás még a prākrit szöveg visszaadására is szolgált Északnyugatindióban Nahapana és Castana idejében (Kr.u. 120-150. k), míg Agathokles és Pantaleon ksathrapák érmein "a brähmánok szent írását" ("Götterschrift") találjuk. Lassen, Zur Geschichte der griechischen und indoskythisen Könige, Bonn, 1838, 169 o. - A "túrán" érmeiken előforduló feliratok kérdése különben a középpázsiai epigráfiának egyik legkomplikáltabb része. "En résumé - mondja Drouin (Les monnaies Touraniennes = Rev Num. 1891 225. o) - les monnaies frappées par les peuples d'origine touranienne qui ont occupé le Tourkestan, l'Iran oriental, les vallées du Kaboul et de l'Indus, nous font connaître (en dehors du devacāgari) environ neuf alphabets différents, employés concomitamment, du IIIe au VIIe siècle de notre ère, et empruntés (sauf l'irano-scythique) aux populations iraniennes ou indiennes au milieu des

quelles ces Touraniens ont vécu." Nem mulaszthatom el annak a megemlítését, hogy dr. Sebestyén Gyula, a ki magát nyilván epigraphusnak tartja (Ethnogr. 1915. 218. k. o.), legújabb nagy epigráfiai munkájában, a melyben 18 negyedréti oldalon keresztül az ótörök írás genetikájával foglalkozik, ez egész nagy epigráfiai csoportról egy sornyi megemlékezést sem tart szükségesnek így aztán persze igen könnyen létrejönnek az "epigráfiai csodák".

9) Smith, History of Fine Arts in India, 358. o.

10) A görög behatásra nézve I. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, 50. k. o.; Gutschmid, Geschichte Irans, Tübingen, 1888, 167. o. - Más megítélés alá tartozik természetesen a Boutaoul-Bojla görögbetűs felírás, a mely valószínűleg a madarai görög-török feliratok csoportjához számítandó s a melyeket ugyan Sebestyén dr. (Ethnogr. 1915. 220. o.) görög ötvös kíséreltezésének vél. A madarai sírfeliratok bizonyos nem görög ötvös művei. A görög nyelvnek Középáziában való fennmaradására nézve v. ö. Donner, id. m. 31. o.

11) Thomsen, Ein Blatt in türkischer "Runem-schrift aus Turfan, Sitz. Ber. Preuss. Akad., Phil.-Hist. Cl., 296 kk.

12) Report on Central-Asian antiquities, J. A. S. B. LXX, Calcutta, 1902. 13. o.

13) V. o. Stein, Anc. Khotan, 91. o.

14) Si-yu-ki. Buddhist records of the Western world ; translated from the Chinese of Hiuen-Tsiang. by Sam. Beal London, 1884. H. 307. A Julien-féle 1857-iki francia kiadás kevesbé ajánlható.

15) V. ö. dr. Sebestyén Gyula, A magyar rovásírás hiteles emlékei (Bpest, 1915, 154. o.) ezen mondatát: "mi már eleve is valószínűbbnek tartottuk azt, hogy az ótörökség nem keletről hozta nyugatra, hanem nyugatról vitte keletre írástudományát". Persze, hogy végeredményében - a brähmī útján - az ótörök írás is visszavezethető valamelyik sémi betűsorra, azt tagadnunk nem kell; a bizonyosságokat rá I. Bühler, Ind. Pal. 18. o.

16) id. m. 160. o.

17) Bühler, Indische Paläographie, Strassburg, 1896, 9. o.

18) Rapson, E. J., Catalogue of the Coins of the Andhra Dynasty, stb. London, 1908, CIV. o.: "The northern origin of the Western Ksatrapas is most clearly proved by the use in their earlier coinlegends of the Kharosthi alphabet. The Indian home of this alphabet lay in eastern Afghanistan and in the north of the Panjab; and, although its use was extended from this centre as far as Bhawalpur in the S. W., Mathurā in the S., and Kangra in the S. E., in which regions it often appears side by side with the Brähmī alphabet, it is not usually found so far south as the dominions of the Western Ksatrapas-Kathiawar, Gujarat, and Malwa. In these districts Brähmī was the regular alphabet from the time of Açoka onwards".

19) Stübe, R. Die Reiche der Indogermanen in Asien, stb. Berlin, 1910, 376. o.

20) Hammer-Purgstall, Geschichte der Mongolen, 203. o.

21) Castrén, Alex., Ethnologische Vorlesungen, stb., St. Petersburg, 1857, 65- o.

22) [szövegkép "3"] Stübe, id. h. 438. o.; szanszkr "šramana" (Marquart, Ērānšahr, 90. o.) Turk területen is ez a szanszkr-forma maradt sokáig érvényben; v. ö. Stein, Ancient Khotan, 68. o.

23) Rev. Arch. 1912, 174 o.

24) V. ö. ezzel Sebestyén Gyula, A magyar honfoglalás mondái, I. 307. k.

- 25) Marquart, Ērānšahr, stb. 148. o.
- 26) U. o
- 27) [Az eredeti lábjegyzetekben nem jelenik meg]
- 28) A türk fajú népeknél a "fehér" és "fekete" megkülönböztetésére nézve érdekes elméletet vet fel Kutschera, A., Die Chazaren, Bécs, 1910, III. o.
- 29) Schultz, Arved, Die Pamirtadschik, Giessen, 1914, II. o.
- 30) [szöveggép "1"] Hozzávetőleg említendő, hogy *Balch* neve is török eredetű Vámbéry (Noten stb 7-o.) szerint. V. ö. Kern, Der Buddhismus, II. 445: a balchi "híres *nota vihâra*-ról (új kolostorról).
- 31) Stein, M. A., Zur Geschichte der Čāhi's von Kabul. Festgruss für Roth, 1893, 200. o.
- 32) V. ö. Severtzof, Les anciens itinéraires à travers le Pamir (Bull. de la Société de Géographie, 1890, 126. o.). Kitűnő rövid bevezetést nyújt a kérdés ismeretébe: Scherman, L., Zur zentralasiatisch-indischen Archäologie. (Beil. z. Alig Ztg., 1903, 89. és 90 sz.)
- 33) A felosztás Cunningham szerint, Num. chron. 1858, 222. o. Arch. Értesítő. 1917.
- 34) A fentiekhez v. ö. Arch. Ért. 1915. 3-5. sz. "A magyarországi hún-uralom néhány érememléke.
- 35) Franke, Beiträge aus chinesischen Quellen, stb. 79. o.
- 36) Teljességgel nem áll módomban az eredeti forrásoknak utána nézni s így kénytelen vagyok Frankénak (id. h. 91. o.) - egyébként számos összehangzó locussal támogatott és meg nem czáfolt - tekintélyét igénybe venni. V. ö. továbbá: Gutschmid, A. v., Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Gr. bis z. Untergang der Arsaciden, Tübingen, 1888, 164 sk II.
- 37) Az idézett hely legkorábbi változata a San kuo chi történelmi műnek (Kr.u. 297 előtt) 429-ben elkészült magyarázataiban fordul elő. Franke, id. m 90 o. Már ebből is tetemes ellentét érezhető ki a kínai és a középázsiai népek művelődése között. Azok részére pedig, a kik a türk-fajú népeknek Kína által való befolyásoltságát szeretnék mindenáron kimutatni, szolgáljanak figyelmeztetésül Vámbéry megállapításai: "Die Alttürken verrathen von chine-sicher Bildung keine Spur" (Noten stb 9. o.), sőt ezzel szemben "Der Kultureinfluss der Chinesen, die der Verweichlichung und Unredlichkeit geziehen werden, wird in den at. Inschriften verpönt und absichtlich vermieden" (u. o 12. o.)
- 38) Stein, M. A., Ancient Kbotan, 56. o
- 39) U. o. 164, k. o , főként 368 o.
- 40) Zur Geschichte der griechischen und indoskytbischen Könige, stb. Bonn, 1838, 280. o.
- 41) A yüe-chik türk-volta iránt ma már nem lehet kétség. Az Enc. Brit. záróköteté (XXVIII. 944. o.), a mely a népre vonatkozó eddigi kutatásokat tekinti át, így fejezi ki ezt az ítéletet: "The Yue-chi type is Turkish rather than Mongol or Ugro-Finnic". Középázsiaiában való szerepüket a következő velős szavakkal írja körül: "Kanishka and other monarchs were realous but probably by no means exclusive Buddhists, and the conquest of Khotan and Kashgar must have facilitated the spread of Buddhist ideas to China. It is also probable that the Yue-chi not only acted as intermediaries for the introduction of Greek and Persian ideas into India, and of Indian ideas into China, but left behind them an important element in the population of N India". Ez egyúttal a legjobb válasz azok számára is, a kik az ótörökség középázsiai szerepét mindenáron úgy kívánják beállítani, mintha Kínától vették volna kultúrájukat a török fajú népek A tény épen fordítva áll.

A yüe-chi-k Sogdiánát 170-ben és Baktriát 130-ban Kr.e. foglalják el s aztán több-mint ötszáz évig (Kr.u. 400-ig) "ont régné sur l'Asie centrale" (Donner, id. m. 70. o; u. i. lásd a kirgizek soghdianai szereplését).

42) Stein, i. h.

43) U. o. 56. o.

44) U. o. 48., 67., 68, 544. o.

45) Chavannes, kny. a T'oung Pao-ból, II. sor., VI. köt. (1905) 341. o.

46) Chavannes, Voyage de Song Yun dans l'Udyāna et le Gandhāra. Kny. Bull, de l'École Française d'Extrême Orient, 1903, 62. o.

47) Chavannes, Documents sur les Tou-Kieu (Turcs) occidentaux. Szt. Pétervár, 1903, 163. oldal.

48) Granö, Über die geogr. Verbreitung und die Formen der Altertümer in der Nordwestmongolei. Kny. Journ. Soc. Finno-Ougrienne, 191z. 49 k. o.; v. ö. továbbá Jigs-med nam-mk'a, Geschichte des Buddhismus in der Mongolei. Aus dem Tibetischen übers, v. Georg Huth, I. Strassburg, 1893, 222. k. o.; valamint Vámbéry Noten stb. 41. o.; végül: Supka, Buddhistische Spuren in der Völkerwanderungskunst, Monatsh. f. Kunstw. X/1917. 217-237.

49) Oroszországban lelt ezüst tálakon a fejedelem - Buddha tartásában - melle elé emel ilyen csészét. L. pl. Smirnow, Argenterie orientale XXXV. tábla 64.

50) Chavannes, Voyage de Song Yun után Stein, id. h. 92 k. o.

51) Lásd: Motívum vándorlás a korábbi középkorban, Kny. c folyóirat 1914. évfolyamából, 19. o.

52) Marquart, Osteurop und ostasiat. Streifzüge, 88. o.

53) Jāqūt és Abū Dulaf szerint; Marquart, id. m., 85 és 88. o.

54) Vámbéry, Noten zu d. altt. Inschriften stb. Helsingf. 1898. 22., 40. o.

55) Stein, A. M., Ancient Khotan, 369. o.

56) Müller, F. W. K., Uigurica II, Abh. d. P. A. W., Berlin, 1911. 14. o.

57) Hirth, Fr., Sinologische Beiträge I. Die Ahnentafel Attilas, Szt Pétervár, 1900, 251. o. a Kny. -ban.

58) A sztpétervári cs. akadémia által Turfānba küldött expedicióról szóló jelentés, I. f. 1899. 74., 78. o.

59) Müller, F. W. K., Uigurica II., 7. o. Itt jegyezzük meg, hogy Lévy-Chavannes Gandhara területén ongingintípusú ót. felírásokat találtak.

60) Klu Blum stb. (Mém. de la Soc. Finno-Ougrienne IX köt.) 76. o.

61) Buddhistische Kunst in Indien (Hdb. kgl Mus. Berl., 1900) 160. o.

62) I. I. Schmidt, Forschungen z. Grammatik der mongolischen Sprache, 189. o.

63) Thomsen-Festschrift, 200. o.

64) Lassen, id. m. 262. o.

65) [szövegkép "6"] Marquait, Ērānšahr, 88. o.

66) [szövegkép "7"] Thomsen-Festschrift, 155. o.

- 67) Lassen id. h 258., 280. o. Ilyes átmenetet tételez nyilván Thomsen is föl, a mikor (Inscr. de l'Orkhon, 52. o.) így ír: "Dès l'abord l'alphabet n'ait pas pris naissance chez les Turcs proprement dits (Tou-kioue), mais chez une autre tribu turque".
- 68) Stein, id. m. 232. o.
- 69) U. o. 368. o.
- 70) Müller, Uigurica, II., J. III M. 185. és a köv. darabok.
- 71) Müller, Uigurica, II 26. o. j.
- 72) Stein, Ancient Khotan. 90., 92. o. Thomsen ez idézet felhasználásánál Julien egy sajnálatos tévedésének esett áldozatul: a kínai *po-lo-men*-t ugyanis (Inscr. de l'Orkhon, 46. o.) *barbárnak* fordítja, holott az nyilvánvalóan a *brahman* átírása.
- 73) Grünwedel, Buddhistische Kunst in Indien, II. kiadás, Berlin, 1900, 77. o.; Gutschmidt, Gesch. Irans, 167. o.
- 74) Bühler, Ind. Palaeogr. 32. o.
- 75) Ilyen feltevésből indult ki már Lassen is (Ind. Altertumskunde, IV. 795.o.), a mikor úgy véli, hogy "a buddhista hittérítő barátok Khotānba, Kašgārba és a környező középázsiai országokba kivittek betűsorokat, de azok ott utóbb elkallódtak". Hasonló remény felhangzott már mindjárt az ótörök feliratok felfedezése idején is. *Drouin* még 1891-ben így ír róluk: "Le déchiffrement de ces inscriptions est donc très prochain, et nous saurons si cette écriture runiforme est venue de l'Inde à l'époque d'Asoka, ou si elle n'a pas été plutôt apportée d'Europe par le nord de la Sibérie". (Les monnaies Touraniennes, Remarques sur les monnaies frappées dans les premiers siècles de notre ère par les princes Touraniens. Rev. Num. 1891. 215-225.). Sajátságos, hogy a tudományos előítéletektől meg nem zavart ez a józan feltevés utóbb mennyire elhomályosult a kutatók keze között. - Az iráni területre, mint származó helyre már Thomsen is utalt. (Inscr. de l'Orkhon, 46. o.)
- 76) Török nevek és címek bőven akadnak Wu-k'ung útján, a mely Kipin és Gartdhara területén keresztül vezetett (Franke, Beiträge, 60. o.); s roppant jellemző Chavannes észrevétele, a ki Peshawarban, a középkori Gandhara fővárosában az orkhoniakhoz hasonló feliratokat talált (v. ö. Lévi et Chavannes. L'itinéraire d'Ou-K'ong, 42 kk. o.).
- 77) Ethnographie, 1915, 229. o.
- 78) Indische Paläographie. Strassburg, 1896, 19. o.
- 79) Stein, Ancient Khotan, 158, 160. o.
- 80) Indian Coins, Strassburg, 1898, 3. o. és u. a., Catalogue of the Coins of the Andhra Dynasty stb, London, 1898, cc. o.
- 81) Lassen, Z. Gesch. d. gr. u. indoskyth. Könige, Bonn. 1838, 90. o.
- 82) Összeállításukat 1. Bühler, Siebzehn Tafeln zur Indischen Palaeographie, Strassburg, 1896. II. és III. tábla s a hozzájuk tartozó megfejtési táblák.
- 82) Taylor, The alphabet, (London, 1883) I 250., II. 219. és II. 314. kk. o.
- 84) "Zunächst hat es sich jetzt herausgestellt, dass die Brähmī auch in der ältesten Zeit selbst im Nordwesten von Indien allgemein gebraucht wurde und dass sie von jeher in der That die eigentliche nationale Schrift aller Inder war". (Bühler, Ind. Pal. 9. o.)

- 85) Enc. Brit. I. 731.
- 86) Indische Palaeographie, 8. o.
- 87) Bühler, Ind. Pal. 10. o., 12. j.; Rapson, Indian Coins. Strassburg, 1898, 28. k. o.
- 88) L. e folyóirat 1915, 3-6 füzetét. Továbbá: Drouin. Les Hans Ephthalites dans leurs rapports avec les rois perses sassanides, Muséon, 1895 Nem ismerem.
- 89) Enc. Brit. XIV. 625.
- 90) Nyilván Sebestyénnek is ez a véleménye: A magyar rovásírás hiteles emlékei. 150. o.
- 91) Ind. Pal. 30. o.
- 92) Bühler, id. h. 8. o.
- 93) Bühler, id. m. 1. o.
- 94) U. o. 11. o.
- 95) U. o. 7. o.
- 96) Lassen, Zur Gesch. d. gr. und indoskyth. Könige, 175. o.
- 97) Grundriss d. indo-arischen Philologie, I. 12: Finck, Zigeunersprachen.
- 98) "Der jüngere Maurya-Typus gehört sowohl dem Nordosten (Bihär), als dem Nordwesten an" Bühler, Ind. Pal., 40. o.
- 99) [szöveggép "1"] Arch. Ért. 1915, 53. sk. 1.
Arch. Értesítő. 1917.
- 100) Az arab számjegyek a következőkben a betűtáblázat megfelelő számjegyére utalnak. Rövidítések: ót. = ötörök, br. = brâhmî, nm. = nagyszentmiklósi kincs jegyei; av. = avesta, ved. = véda.
- 101) Vedic grammar, Strassburg, 1910, 6. k. o.
- 102) Az *a*, *o*, *u* egymásközi változatainak eseteire nézve v. ö. még: Pischel, Grammatik der Prakrit-Sprachen, Strassburg, 1900, 88, 98, 100, 102, 116. o.
- 103) Andreas, Zwei soghdische Exkurse zu V. Thomsens: Ein Blatt in türkischer Runenschrift. SB. Pr. Ak. W., Phil.-hist. Cl. 1910, 307. o.
- 104) [szöveggép "1"] Macdonell, id. h. 5. o.
- 105) Hasonló hangérték eltolódásra magában a br.-ban is van példánk; 1 erre Bühler (id. m, 16. o.) megjegyzését: "Die Bezeichnung der Vocale in den Inschriften von Bhâṭṭiprolu differiert von der gewöhnlichen dadurch, dass mittleres a durch das Zeichen der Br. für \bar{a} , und \bar{a} durch einen Horizontalstrich und einen von diesem herabhängenden Verticalstrich aus-

gedrückt wird [𑀧]. Somit haben die Consonanten kein inhärierendes *a*. Das System ist ohne

Zweifel sekundär, und erfunden, um die Bildung von Ligaturen zu vermeiden." Megjegyzendő, hogy a mai uigur-özbég nyelvjárásban az *a* hang aránylag ritkán fordul elő; viszont a nyugati Turkesztán nyelvjárásaiban ellenkezőleg igen gyakori. Raquette, A contribution to the existing

knowledge of the Eastern-Turkestan Dialect, stb. Helsingf. 1909. 4. o. Pl. uig.-özbég *ḡatunġ* (írásban) *ḡoṭ'ni*-nak hangzik kiejtésben (u. o. 26. és 43. o.) — A kara-kirgizek *boḡyanda*-t és *oṭ-la*-t írják, holott állandóan *boḡyonda*-t és *oṭ-to*-t ejtenek. (Radl. Phon., 62. o.) — Főként a keleti

török nyelvjárásokra jellegzetes (u. o. XI. o.).

106) Macdonell, id. h. 6. o.

107) Thomsen, SB. Pr. Ak. W , phil. hist. cl. 1910, 300. o.

108) § A szanszkritban, a brāhmānok szent nyelvében hiányzik a rövid ē és ō. Ha később

mégis találunk a dekkāni és a singhalesi írásokban e hangokra jegyet, azt csak onnan magyarázhatjuk, hogy ott a régi Deva-nāgarī (az istenek városának írása) alapján állapították meg a jegyet. V. ö Lassen, Ind. Altertumskunde, IV 798. o.

109) Die at. Inschriften der Mongolei, N. F. Sztpétervár, 1897, 5. o.

110) A keleti Turkesztán nyelvjárásaiban pl. teljesen labilis az $a > a$ változat. "A vowel which is pronounced with the a -sound in Kashgar can in Yarkand take the sound of \ddot{a} " Raquette, A contribution to the existing Knowledge of the Eastern-Turkestan Dialect, stb. Helsingf 1909 I. o. - A csuvašra nézve Radloff (Phon. 89. o.) ezt a sajátságot valamely idegen nyelv behatásának tudja be,

111) Sebestyén Gyula. id. m. 147. o.

112) A mint dr. Mészáros igen helyesen megállapította: "A rovásjegyek összehasonlításánál ugyanis mindig az az irányadó elv, hogy maguk az *alkotó elemek* identikusak legyenek". Ethnogr. 1915. 5. o.

113)

§ Az i eredeti br. jegye három pont (···); *um mittleres i auszudrücken, werden die ursprünglich übergesetzten drei Punkte des I cursiv durch Striche in einen Winkel umgestaltet (f) (Bühler Ind. Pal 16. o.). Ez a szögletesítő hajlam, amely az ez időtájt már kurzivvá

fejlődő br.-val szemben az ót. monumentális feliratokban megnyilatkozik, okát abban a körülményben találhatja, amelyet Thomsen - Bredsdorff és Wimmer után - megállapít: "L'ancienne écriture {turque} n'était calculée que pour l'entaille sur bois ou pierre" (L'Inscr. de l'Orkhon, 45., 46. és 53. o.) A betűjegy megfordítása - amint erre Karabacek tanár figyelmeztet - rendkívül jellemző a hindu-török átmenetre nézve. Ő ezt már a Rajner-papvrus kiállításához írott nagy katalógusában megállapította a számjegyekre nézve, amelyeket a törökök ilyen tengely körül fordított alakban vettek át a hinduktól s úgy közvetítettek át az arabokhoz.

114) Hangtanilag v. ö. az $u < o$, $o < u$ változásra: Pischel, id. ra. 100. és 102. o.

115) A magánhangzó ugratásra, s annak okaira v. ö. általában: Bühler, id m. 18. o. A br és ót. magánhangzók fonetikai azonosításában felmerülő nehézségeket fokozza a kel. törökség nyelvében megállapítható magánhangzók roppant nagy számú változata, amelyek között a határok gyakorta elmosódnak. Raquette szerint (id. m. 3. o.) csupán az uigur-özbég nyelvjárásban 15 rövid (7 kemény, 7 lágy, 1 neutrális) és 7 hosszú magánhangzó szerepel, s rajtuk

kívül még egy sibiláns i -hang (j) is Ezt tekintve, talán kissé túlzott, de mindenesetre jellemző

Vámbérynak a megjegyzése: "... eine Sprache, deren Schriftzeichen so unzuverlässig sind, wie dies bei den alttürkischen Monumenten der Fall ist, wo zwei oder drei Vocale durch ein und dasselbe Zeichen repräsentiert sind und wo schliesslich oft gar kein Zeichen für des entsprechenden Vocal vorhanden ist". (Noten z d. at. Inschr. 24. o.) S ezt mondja Radloff (1895) és Thomsen (1896) után! - Az $u > o$ a csuvasban csupán dialektikus eltérés. (Radl. Phon. 89. o.)

116) L. e részben e cikk II. szakaszában (fennt 3. old.) felhozottakat s azonkívül épen a háromszárú k jegyre: Vámbéry, Noten, stb 67. o.

117) Jellegzetes s az ót feliratok megfejtésénél szüntelen szem előtt tartandó Radloff ítélete: "Die Verfasser dieser Inschriften stehen auf einer sehr niedrigen Bildungsstufe, so dass nicht nur die Orthographie überall eine schwankende ist, und offenbare Versehen-und Schreibfehler in Menge aufstossen, sondern auch der Stil ganz vernachlässigt ist, und manche Inschriften in der Wortstellung grosse Unregelmässigkeiten bieten und oft sogar aus unzusammenhängenden Wörtern bestehen" (At. Inscr. 1895, 300. o.)

118) [szöveggép "3"] Id. h. 20. o.

119) Id. h. 46. o.

120) Radloff, id. m. 16. o. "Genaueres über die Stärke der affricativen Aussprache anzugeben, sind wir natürlich nicht im Stande". Raquette szerint az uig.-őzb. nyelvjárásban

ñ - ñg-vel (id. m. 27. o.) Az ót. ñ jegy viszont teljességgel bizonytalan hangértékű. Radloff eredetileg n-gyfajta hangértéket tulajdonított e jegynek (ñ, š, nd, s), a mit Vámbéry (Noten

zu den altt Inscr stb Heilsingf. 1899. 91. o. joggal kifogásolt V. ö még Radl. Phon. 213 o. s főként 182 o.

121) id. m. 24. o.

122) id. m., 157. o. 8. sor.

123) Ethnographia, 1915, 228. o.

124) id. h. 16. o. "tönender Explosivlaut, der mit palatalen Vokalen steht".

125) id. m. 61. o.

126) [szöveggép "5"] Ind. Pal. 12. old., IV. oszlop 18.

127) Id. h. 31. o.

128) Donner szerint: *ri* = vélaire soufflé. Id. m. 58. o.

129) id. m. 54. o.

130) id. m. 52. o.

131) [szöveggép "5"] Thomsen, Ein Blatt stb. S. B. Pr, Ak. W. Phil, hist Cl. 1910, 298. o.

132) [szöveggép "6"] Andreas, zwei soghdische Exkurse, u. o. 311. o. "Der Übergang der intervokalischen (postvokalischen) stimmlosen Spirans in die stimmhafte kann bei der Herübernahme ins Türkische erfolgt sein."

133) Thomsen, id. m. 299. o.

134) Pischel, id. m. 217. o. Donner szerint (id. h. 53. o.) a jegy maga "formation postérieure".

135) palatalis orrhang, v. ö. Macdonell, id. m. 37. o.

136) id. m. 9. o.

137) id. m. II. o., v. ö. Thomsen, Inscr. de l'Orkhon. 46. o.

138) Id. m. 25. o. - Thomsen (Inscr de l'Orkhon, 189. o.) természetesen szintén kitér erre a sajátosságra. "Ces faits nous conduisent avec nécessité à une conclusion analogue à celle où l'on est arrivé pour les langues indo-européennes, par exemple, à l'égard du système primitif des voyelles ou des consonnes vélares et palatales, avoir que, dans les sons vocaliques des langues turques, nous n'avons pas une

differentiation postérieure et plus ou moins fortuite des sons primitifs soufflés, mais que, à côté de *q, k, t, s*, qui peuvent figurer dans toutes les positions, et différemment de ceux-ci, les langues turques ont eu, dès l'état primitif (ou du moins, d'un commun accord, antérieurement à toute phase abordable à la science), toutefois pas au commencement des mots, une série de sons vocaliques, *j, g, d, z*, et en

autre *b*, figurant dans toutes les positions, à côté de *ɸ* qui est exclu du commencement des

mots... Mais ici même il y a beaucoup de phénomènes qu'on ne saurait expliquer qu'en supposant l'existence primitive des sons vocaliques à côté des sons soufflés et indépendamment du système actuel". - Miután az ót. feliratok kiejtési értékét természetesen nem ismerjük, teljes joggal szerepeltetheti az érdekes kutató e primitív állapotra vonatkozó fonológiai föltevését. Szerény nézetünk szerint azonban az ilyen differenciált hangtani sajátosság nem annyira primitív, mint inkább tökéletesen - irodalmilag - kifejlesztett fonológiai eredmény, s a tisztán grafikai befolyásoltságot nem lehet magunktól utasítanunk. Ide vág Schmidt József megfigyelése is (Ny. K. 36. k 450 o.) "A magánhangzó-harmónia lényegében előreható hasonulás. Az idg.-ban ugyan a hátraható hangzóhasonulás a túlnyomó, de az előreható hasonulás is előfordul, s természetesen mindkettő másodlagos fejlemény. A föntebbiek alapján az lehet a finnugorban is. *Az persze nem igen valószínű, hogy az egyes nyelveiben függetlenül fejlődött ki.* Nem lehetne-e török hatásra gondolni, a mely finnugor területre jutva lassankint elgyöngült?" Kitűnő nyelvészünk tehát itt implicite a hangrendi illeszkedésnek legalább egy csoportjára nézve elfogadja az indo-európai nyelvcsoport behatásit a törökre. Magánlevélben ugyanó szíves volt azt a felfogását velem közölni, hogy a hindu-török paloagrafiái kapcsolatot a priori valószínűnek tartja s minden bizonynyal megoldhatónak hiszi. - Az itt mondottakkal szemben v. ö. Radloff, *Phonetik der nördl. Türksprachen*, Leipz. 1882, 156. §, a hol legalább a *K*-hangokra nézve - Böhtlingk feltételezésével szemben - tagadja az írástudók által való import lehetőségét; viszont az uigurokra nézve (109. o.) kénytelen a szirus írásnak ilyen hatását elismerni. A mongol és mandsu írás pedig - miként általában az ót. is - egyenesen a mássalhangzók e két sorát használja fel az utánuk következő magánhangzók megjelölésére (Vokalfixierung).

139) Macdonell, id. m. 6. o., 33. o. "The cerebrals were a specifically Indian product, being unknown in the Indo-Iranian period"

140) "As a rule, they have arisen immediately after *ṣ* or an *r* sound from dentals" (U. o.)

A minthogy a ksoghd *t* és *ṭ* az ótörökben egészen bizonyosan *ḍ*-vé és *ḷ*-lé lett. (Andreas, id. m.

311. o.) Egyébként a *t* és *ṭ* hangoknak az ótörökben való szüntelen felcserélésére v. ö. Donner, id. m. 62., 63. o.: "l'écriture chancelante, qui existe au moins dans les inscriptions de l'Énissime, paraît annoncer en certains cas une confusion dans la prononciation, ou bien une indécision dans l'idée de la juste valeur de ce son." - A prakrit-ban való hangcserére nézve I. Pischel, id. m. 156. o. 218 §. - V. ö. Radl. Phon. 325. §.

141) Rapson, *Ind. Coins*, Strassburg, 1898. 12. o.

142) Rapson, *Cat. of the Ind. Coins*, London, 1908, LX o.

143) A *-dāman* képző maga is szanszkrit formája egy perzsa szónak. Rapson, id. m. CV. o.

144) *Kaniṣka* közvetlen utódja, *Huwiṣka* (Kr.u. 111-142) érmein már br. -t használ; v. ö. Smith, *Journ. of the Bengal Asiatic Society*, 1897, 3. o.

145) V. ö. Bühler, id. m. 41. o. "Kaniṣka, der der Herrschaft der älteren Śaka im östlichen und südlichen Panjab ein Ende macht."

146) "Die später datierten {Kuṣana-Inschriften} weisen oft die älteren Formen der nördlichen

Kṣatrapa-Inschriften auf" (Bühler, Ind. Pal. 41. o.). Az ót. betűsornak az eddig felvett időpontnál korábban való keletkezésére utal Thomsen: "On aurait sans doute l'impression que notre alphabet doit être un peu plus ancien qu'on ne le croirait" es "La conclusion serait que l'origine de cet alphabet aurait pu devancer un peu l'époque indiquée" (Inscr. de l'Orkhon, 52. o.).

147) Pischel, id. m. 5. o.

148) V. ö Bühler táblái közül: III.-111-v. 16-18

149) "Bei der Anwendung der die Zischlaute wiedergebenden Zeichen sehen wir ein grosses Schwankens" (Radloff, At. J. N. F., 18. o.); "Les sibilants nous montrent en général une inconstance quant à la valeur du son" (Donner, id. m. 48. o.)

150) Macdonell, id. m. 33. o.

151) Jellemző, hogy Radl. Phon. 112. o. szerint "die Gleichheit der Aussprache der türkischen Consonanten gab dem Ohre keinen genügenden Anknüpfungspunkt", úgy hogy a török nyelv maga aligha kívánt meg ilyen messzimenő grammatikális differenciálást.

152) Mindenesetre említést érdemel az a párhuzamos jelenség, hogy a *délnyugat-iráni*

§ egyenértéke a kelet-irániiban *z* (pl. ny. i. *ḏasta* – k. i. *zasta*), bár tény az, hogy az előbbi az

utóbbi lassan kiszorította; v. ö. Andreas, id. h. 308. o.

155) At. I., N. F., i6. o.

Arch. Értesítő. 1927.

156) Id. m. 49. o.

157) Id. m. 22. o.

158) 333b

159) Kettőzés nélkül is több ízben előfordul. Pl. *čonda* (Vámbéry, Notes, 63. o.)

160) A mire Strzygowski és Varjú is figyelmeztettek.

161) Thomsen, id. h. 299. o. Sőt még az iénisszeiben is (XXVIII. 11-12) külön-külön bétúval írja a két hangot, v. ö. Donner, id. m. 62. o.

162) [szövegkép "2"] Az esetekre nézve 1. Radloff, id. m. 4. o.

163) Sebestyén, id. m , 157. o., 23. sz.

164) Macdonell, id. m. 5. o. 5. j, 33. o., 45. o., 53. o.

165) § Ilyesmire enged talán következtetnünk a szkr. *dyāus* < lat. *dyūp*- eltolódás is. Lásd

Meringer, Idg. Sprachwiss. Leipz. 1903, 82. o.

166) [szövegkép "1"] Andreas, id. h. 307, 308. o.

167) *da* < *ḏa*, v. ö. Pischel, id. m. 171. o. 244. § és 242. §. *dḥa* < *ḥa*. E lamdacizmus-szerű jelenségre már Bühler is utal, a mikor grafikailag egybekapcsolja a *ḏa* és *ḥa* jegyet, pl. *ḏe*, *ḥe* helyett (Ind. Pal. 18. o.)

TÖRÖK NYELVŰ MEGFEJTÉSEK MÉSZÁROS GYULA NYOMÁN

MÉSZÁROS GYULA, nemzetközileg is elismert turkológusunk is foglalkozott a nagyszentmiklósi feliratok megoldásával, SUPKA GÉZÁVAL együtt éles ellentétben állott a "hivat[a]losan" megbízott SEBESTYÉN GYULÁVAL. Vitáik sok meddő részlete mellett sok másodlagosnak vélt, de elsőrangúan fontos adat bukkant fel. MÉSZÁROS az orkhon-jenyisszein rovásfeliratokkal vetette egybe a nagyszentmiklósi kincseket s erről táblázatot is készített, amelyet az alábbiakban közlök.

	Orkhon Jenissei NSzMK			Orkhon Jenissei NSzMK		
A.E	ᠠ	ᠡ	ᠢ	᠋ᠣ	᠋ᠤ	᠋ᠨ
B	ᠪ	ᠫ	ᠬ	᠋ᠮ	᠋ᠮ	᠋ᠮ
Č	ᠴ	ᠵ	ᠶ	᠋ᠷ	᠋ᠷ	᠋ᠷ
D	ᠳ	ᠴ	ᠶ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
J	ᠵ	ᠶ	ᠷ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
J _a	ᠶ	ᠷ	ᠮ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
K	ᠬ	ᠬ	ᠬ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
K _o	ᠬ	ᠬ	ᠬ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
K _i			᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
Γ	ᠮ	ᠮ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
L	ᠯ	ᠯ	ᠯ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
N	ᠨ	ᠨ	ᠨ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ
O.U	᠋ᠣ	᠋ᠣ	᠋ᠣ	᠋ᠰ	᠋ᠰ	᠋ᠰ

A NSzMK rovásjegyeinek és az ó-török rovásjegyeknek összehasonlító táblázata.

Összehasonlításunk eredményeképpen a nagyszentmiklósi kincs következő rovásjegyei mutatnak teljes azonosságot az ó-török rovásjegyekkel: a (e), b, č, j,

$k, k\ddot{o}, l, n, o(u), \ddot{o}(ü), p, r, \acute{s}^1, \acute{s}^2, s, z, \widehat{nd}, \widehat{nc}$. Összesen 18.

Az egyezés beigazolható a következőkben:

A d (gutturalis) jele a jenísszei-i és orkhoni változatokban: \gg . A NSzMK rovásjegyei közül összefügg ezzel a \succ jegy, mely alkotó elemeire nézve tulajdonképpen nem egyéb, mint a duplikált ó-török \gg jegy egyik felének tükörképe. A

rovásjegyek összehasonlításánál ugyanis mindig az az irányadó elv, hogy maguk az *alkotó elemek* identikusak legyenek. Ezen alkotó elemeknek, megfelelő vonalaknak elhelyezése a jobbról balra haladó irány betartásának törvényei szerint változhatnak a nélkül, hogy magának a rovásjegynek az értéke megváltoznék. Ez hozzátartozik a rovás technikájához s tulajdonképpen ez a forrása az ó-török rovásban is (mint minden egyéb rovásban) a nagyszámú változatok keletkezésének.(1:) A jegyek tükörképes változatainak keletkezése is tulajdonképpen ezen az elven

alapszik. (L. O. Donner idézett táblázatán az $a, \ddot{a}, b^1, \gamma, g^2, j^2, j^1, \acute{i}, k^2, n^2, z, b^2, qo, \acute{s}, \acute{c}$ változatait.) A NSzMK d jegyének \succ alakját az összerovott $\widehat{nd} = \gg$

is igazolja, melynek már a jenísszei-i változatokból is előkerül a parallelje \diamond . Mindkét összerovásban egész határozottsággal felismerhető az n \rangle jegye, a vele összerótt másik elem tehát nem más, mint maga a d , jobbról balra haladva a második helyen.

A ja (aj, oj) jegye az orkhoniban $\} \langle$, a jenísszeiben $\{$. A NSzMK rovásjegyei közt ennek $\} \langle$ felel meg, a mely tulajdonképpen nem egyéb, mint az ó-török rovás két egybekapcsolt félholdjának görbe vonalak helyett egyenes vonalakban való kifejezése, a hol a két félholdnak mind a négy sarka érvényesülésre jut, ugyancsak bal felé orientált egyenesekben kifejezve.² (Hasonló változatok Donner-nél $d^1, \widehat{nc}, \acute{s}$, a hol görbe formákat szintén egyenesekkel fejez ki a rovó).

A γ jegye az orkhoniban $\rangle \langle$, a jenísszeiben $\rangle \langle$. Alkotó elemeire nézve teljesen megegyezik ezekkel a NSzMK \bigcirc jegye, a hol is a két félhold nem kifelé,

hanem befelé hajlik, középütt megtartván az elválasztó vonást. Véleményem szerint ugyanebbe a körbe vonhatjuk a j hang egy hasonló alakú jenísszei változatát \bigcirc is, annál is inkább, mert a hasonló módon kifejezésre jutó palatalis spirans γ, j hangok fonetikai szempontból is együtvé tartoznak.

(2:)

ü d u ja + k nd š é
(2. 3. 4. 5a. 6a.)

A 17. számú ivó-kürtön.

i Ő + oŠaND ĩ K + JĀU + ũDŪ

Igyál hasonlóképpen. (s az) ellenséget szúrd le.

i Ő. (= inni) — ié- (ujg. tar. kkir. krm. alt. tel. leb. čag. OT R) = trinken. Parancsoló mód 1. sz. 2. személy (Vö. 1. ŪJ). i Ő = igýál.

oŠaND ĩ K (= hasonlóképpen) — ošandak (čag. OT R) = auf ebendieselbe Weise | ušandak (kaz. tob. R) = auf ebensolche Weise, ebenso, ähnlich | A szó egyébként összetétel s a következő elemekből áll: oš (ujg. čag. R) = dieser | andig (leb. šor. sag. kojb. kač. R) = ein solcher | andak (tar. osm. čag. OT R) = (tar. čag.) so, ein solcher; (osm) plötzlich | anday (čag. OT R) = andak.

3. A 9. számú csészén.

4. A 22. számú poháron.

5a. A 10. számú csészén.

6a. A 23. számú poháron.

JĀU (= ellenség) — jau (bar. tob. kaz. čag R) = der Feind | jū (alt R) = der Feind | jayĭ (kom. ótör. ujr R) = der Feind, Krieg | jayĭ (recte ja;ĭ ياغى čag. R) = der Feind, Krieg | jaki (recte jakĭ ياقى čag. R) = ja;ĭ | jeki (tar R) = jaki. A szó acc.-ban van, mely eset — ha határozatlan tárgyról van szó — egyezik a nominativussal a török nyelvek szelleme szerint.

ũDŪ- (= átazúrni, leszúrni) — ũdō- (alt R) = durchbobren | ũttē- (tel. sag. kojb. kač. šor R) = durchbobren, ein Loch bohren | ũttō- (alt R) = ũttē- | Parancsoló mód 1. sz. 2. személy: ũDŪ = szúrd át, szúrd le.

i Ő + UK + Ū(j)
Igyál, (de) tudj mértékct.

ü k u é
5b. A 10. sz. csészén.

i Ő = igýál. L. 2., 3., 4., 5a., 6a. i Ő

UK- (- érteni, tudni) - uk- (ujg. R) = vernehmen, verstehen, einsehen | uk- (alt. tel. leb. šor. sag. kojb. kač. kkir. kir. tar. OT. ujr. R) = hören | Parancsoló mód 1. sz. 2. személy: UK = érts, tudj.

Ū(j) (= mérték) - ōj (tel. R) = das Maass. Határozatlan tárgy s ennél fogva a török nyelvek törvényei szerint acc. helyett nom.-ban van. Vö. 2., 3., 4.,

5a. 6a. JĀU.

KUJ_iT + KaŠa[~]NĪ_iN
Öntsd lassan

KUJ- (= önteni, tölteni) — *kuj-* (alt. tel. leb. tar. sart. kir. kkir. čag. OT. kar. R) = (alt. tel. leb.) (Metall) giessen; (kir. kkir. tar. kar.) giessen, ein-giessen, einschütten | *-i-T* műveltető igeképző, mely

n š k t j u k
6b. A 23. számú poháron.

az egész törökségben általános. Pl.: ujj. (Vámb.: Ujj. Spr.) *jarut-* (beleuchten) 245. l., *jirat-* (entfernen) 247. l., *kudat-* (glücklich machen) 226. l.; ótör. (R: AI. Neue Folge 89.) *jarat-* (einrichten), *tökt-* (zu Ende bringen) stb. Parancsoló mód 1. sz. 2. személy. | KUJ_iT=öntsd, töltsd.

KaŠa[~]NĪ (= lassú) — *kašay* (tar. R) = langsam | *kašay* (čag. azerb. R) = (čag.) mager; (azerb.) dünn, fein | Az NĪ összerovott írásjegy eszerint úgy látszik, hogy az *y* hang kifejezésére szolgál, ámbár ez utóbbinak az ótörök betűsorban külön jegye van, de a NSzMK írásjegyei között ez nem fordul elő. Valószínűnek tartom, hogy a rovó az NĪ összerovással az *y* hangot akarta kifejezni, annál is inkább, mert e két nasalis hang hangtanilag is közel van egymáshoz. | Az *-i-N* határozó képző, mely eredetileg az ujjur és ótörök dialektusban instrumentalis volt: ujj. (Vámb.: Ujj. Spr. 34.) *-on, -un, -in*: *atak-un* (mit dem Fusse), *ilk-in* (mit der Hand); ótör. (R: AI. Neue Folge 63) *-n, -in*: *kulkak-in* (mit den Ohren), *er-in* (mit dem Manne), *ja-j-in* (im Sommer). „Ezen esetrag régebben a török dialektusokban általánosan használatos volt, legalább is a keleti dialektusokban, tanuskodik erről ezen eset alkalmazása a Kudatku Bilikben. A mostani élő nyelvekben ez az eset veszendőbe ment s csak egyes határozóknál maradt meg az összes dialektusokban, pl. *ičün* (kar.) ‚drinnen‘, *pūdün* (alt.) ‚ganz‘, *kišjn* (kaz.) ‚im Winter‘, *künün* (kir.) ‚den Tag über‘* (R: AI. Uo. 63.). A NSzMK nyelvében szintén hasonló határozói jelentéssel bír. KaŠa[~]NĪ_iN = lassan.

SUB + a S + i Š[~]NĪ + KĀJ

A viz kevéssé megbízható (?) — *hagyd ott!*

SUB (= viz) — *sub* (ujj. Vámb.: Ujj. Spr. 256)

= Wasser | *sup* (ujj. R) = das Wasser | *sub* (ótör. R) = das Wasser.

ā j k ȳ n ē š s b u s
7. A 6. sz. korszón.

a S (= kevés, kevéssé) - *as* (ujj. R) = wenig. | *az* (kir. tar. čag. OT. azerb. krm. osm. kar. kom.) = klein, unbedeutend, gering, wenig.

iṣ̌NĀC vagy iṣ̌aNĀC (= bizalom, megbízható?) — *išanĉ* (čag R) = der Glaube, das Zutrauen, die Hoffnung *išanĉ* (kar. R) = das Zutrauen, die Hoffnung, etwas, worauf man seine Hoffnung setzt | *išanĉ* (kaz. R) = der Glaube, das Zutrauen | *iṣ̌nits* (tüm. R) = *išanĉ* | A következő igetöböl: *išan-* (čag. OT R) = glauben, Zutrauen haben, hoffen auf; *išan-* (ujg. Vámb.: Ujg. Spr. 196.) = vertrauen, Zutrauen haben; *išan-* (kaz. kom. kar R) = Glauben, Zutrauen haben; *iṣ̌n-* (tob. tüm. R) = *išan-*; *iṣ̌n-* (ujg. R) = Zutrauen haben, vertrauen. Mivel az igető a felsorolt adatok alapján a különböző dialektusokban alhangú- és felhangú magánhangzós alakban egyaránt előfordul, nem állapítható meg egész határozottan a kérdéses szó magánhangzóinak minémisége.

KĀJ- (= elfordulni, otthagyni) — *kaj-* (alt. tel. R) = sich zurückwenden. Parancsoló mód 1. sz. 2. személy. KAJ = hagyd ott!

t j u k
8. A 6. számú korszón.

KUJ ĩ T
Töltsd!

KUJ- (= önteni, tölteni) L. 6b. Valószínű, hogy a rovó a 6b. alatt ismeretes rovást akarta ide is felróni, de közben félbehagyta, mint a milyen jelenséggel egyhelyütt még alább is találkozunk (10 ab.).

Mivel a 6b. jelzésű rovásnál a két szó között elválasztó jel nincsen, a KUJ ĩ T szó önálló előfordulása rávezet bennünket a 6b. szövegének helyes szóelosztására.

UL a R- (= mulatni, pihenni) — *ular-* (ótör. R: AI. Erste Lieferung 103) = sich aufhalten, verweilen, müßig verweilen, ausruhen | *olur-* (valószínűleg ez a helyesebb olvasás *ular-* helyett R: AI. Neue Folge 167). | Parancsoló mód 1. sz. 2. személy.

U L a R
9. A 6. sz. korszón.
UL a R
Mulass (pihenj)!

Teljesen egyezik az 1ab. sz. rovás legelső szavával. L. ott. Mivel a 2., 3., 4., 5a., 6a. számú rovások is egyugyanazon szöveget tartalmaznak, minden valószínűséggel ezen esetben is feltételezhetjük, hogy a rovó az 1ab. rovásait akarta másolni, de talán a hely szűkvolta miatt abbanagyta.

K u D a ĩ U
Barátságos

u r d k
10. A 3. számú korszón.

ik n̄ š o k

(11) 12. A (15) 16. számú tálczán.

KOŠ + ṣNDŪK

Társaságba telepedtünk (?)

KOŠ (= együtt, társaságba) — *koš* (tel. šor. küer. kač. krm. tar. kkir. ujj. čag. OT R) = (östl. Dial.) zusammen sich befindend, miteinander, zusammen, in einer Reihe. ṣN- (telepedni, leszállani) — *ṣn-* (šor. leb. küer. kom. osm. azerb. čag. ujj. kar. krm R) = (osm. krm. ujj.) herabsteigen; (osm.) absteigen, sich fest-

setzen, Herberge nehmen | *en-* (sag. kojb. kač. kir. R) = (sag. kojb. kač.) herabkommen, herabsteigen; (kir.) eintreten | *in-* (kaz. sag. tob. kojb. kys. bar. osm. R) = herabsteigen, herabkommen, sich herablassen | -DŪK az imperf. többes szám 1. személyének ragja. Vö. ujb. (Vámb.: Ujb. Spr. 37.) -dik: *bar-dik* „wir gingen“. | *εNĎĀK* = telepedtünk (?)

138

s nē p z

13. 14. Az 5. számú korszón.

oZ- (= előljárni, megelőzni) — *oz-* (kir. čag. OT R) = vorausgehen, vorangehen; überholen, übertreffen (im Wettlauf) | *os-* (sag. kojb. kač. křer. bar. R) = früher sein, früher thun, vorhergehen; zuvorkommen, überholen | -*iP* = gerundium. Vö. 1ab. *AJUNĎuRuP* | *oZ iP* = előljárva (?)

εNĎ (= enyhülés) — *enč* (ujg. R) = die Ruhe, Gemütsruhe, der Friede. Határozatlan tárgy nom.-ban. Vö. még *enčē* (tel. kumd. R) = die Ruhe, die Stille, das Ausruhen | *enčig* (šor R) = *enčē* | *enčē;ē* (tel. R) = das Ausruhen, die Ruhe | *en/s* (kom. R) = die Ruhe, ruhig, freiwillig.

iS- (= küldeni, adni) — *is-* (šor. sag. kojb. kač. R) = senden; entlassen, freilassen. Parancsoló mód 1. sz. 2. személy.

140

s k r

14. Az 5. sz. korszón.

ü Γ ű K E

Víznek (való) (?)

Ethnographia 1915.

1:) Dr. Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás. Budapest, 1809, 276.

2:) [szövegkép "2"] Egyugyanazon rovásnak öt ízben előforduló változataiban a *ja* rovásjegynek háromágú (3. 7.) és ötágú (6a) alakja is előkerül. Kétségtelen azonban, hogy ugyanazonos jellel van dolgunk, mert a többi rovásjegy mind az öt változatban (2. 3. 4. 5a. 6a.) egyezik egymással.

PATAKY LÁSZLÓ KÉT MEGFEJTÉSE A NAGYSZENTMIKLÓSI ARANYEDÉNYEK FELIRATAIBÓL

"1960. december elsején este - emlékezem Pataky László nekem mondott szavaira - magyar rovásbetűk fejlődését tanulmányoztam. Kezembe vettem eközben a nagyszentmiklói aranykincs rovásfeliratait. Alighogy rápillantottam az egyik sorra, megdöbbenve fedeztem fel, hogy ezt az ótöröknek mondott rovást a székely rovás betűi és szabályai szerint jól tudom olvasni. Magyarul. Sietve nézegettem a többi rovássort is, és megdöbbenésem még tovább fokozódott, mikor megvilágosodott, hogy az aranyedényekre magyar rovással, magyarul - úgy véltem: besenyők(?) - írtak, A besenyőket ugyanis mindenki törököknek mondta.

A besenyő és székely rovás között mutatkozott némi kis eltérés, de ez olyan csekély volt, hogy az olvasást nem zavarta. A besenyők például egyszerűsítették az L betűt, és mivel úgy olyan lett, mint az S: az S betűt kilencven fokkal elfordították. A besenyő K-nak három zászlaja van, a székelyekének kettő. Ezek, mint mondtam, lényegtelen különbségek.

Mégis hitetlenkedtem. Még hónapokig vizsgálgattam minden vonáskát, míg megírtam a megfejtésről szóló tanulmányomat. Benyújtottam a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának. Egy hónap múlva - 1961. április 28-án - a Magyar Rádió jelentette, hogy a nagyszentmiklósi kincs titokzatos rovásait, melyek másfél évszázadon át minden megfejtési kísérletnek ellenálltak, egy magyar mérnök megfejtette.

Másnap az újságok is közölték. A hír szétrepült a világban. A már-már teljesen elfelejtett kincs új életre támadt. Akkor a Magyar Nemzeti Múzeumban múlt századbeli másolatának hat darabját találtuk csak meg az alagsorban, egy dobozban. Ma mind a huszonhárom állandó kiállításon lehet látni. Az eredetiek Bécsben vannak.

Míg a feliratok megfejtéséről szóló tanulmányomat írtam, pusztán kíváncsiságból nagyítóval megnézegettem a 9-es és 10-es számú aranytálat "rontott görög"-nek mondott feliratait is. "Olyan egyén és olyan időszakban, olyan helyen írhatta e feliratokat - mondja Hampel, a kiváló régész, 1884-ben közzétett dolgozatában -, midőn ingadozott a görög írás jellege, vagy amidőn még nem tanulta meg az illető egyén a görög alfabétum művelt vidéken közhasználatban levő formáit." E szemléletnek megfelelően: mindenki görögül próbálta betűzni a különös szép írást. Másfél évszázad alatt négy-öt görög megfejtést is bemutatnak. A legutolsót Fehér Géza mutatta be 1950-ben. Az ő görög nyelvű megfejtése magyarul így hangzott: VÍZ ÁLTAL NYUGOSZTALD MEG SZENT JÉZUS ISTVÁNT PÁL FIÁT. Fehér Géza úgy vélte, hogy ezt a két tálat Gyula erdélyi fejedelem készítette, mikor 950 táján Bizáncban megkeresztelkedett. Ott a kereszttségben István nevet kapott.

De vajon miért írták a görög szöveget ilyen különös betűkkel? Erre a kérdésre senki sem felelt.

Nagyítóval nézegettem a feliratot, és feltűnt, hogy a díszes nagybetűk közé apró rovásbetűket vertek. Bizonyára utólagosan - gondoltam. A következő pillanatokban erről már meg is bizonyosodtam, mert a rovást olvasni tudtam. Ez a felfedezés a görög megfejtéseket felborította, mert valamennyibe beleolvasták a magyar rovást is, görögül. Megállapítottam akkor azt is, hogy a díszes nagybetűk is rovás jellegűek.

Egy idő múlva újra kezembe vettem a feliratot. A rovásjelekből kiindulva, percek alatt elolvastam a rovást. Magyarul.

Szembeötlő volt a különös írásban, hogy egy N alakú betűre oldalt egy kis vonáskát húztak. Ilyen kis vonáskával a magyar rovásban az I hangot jelölték. Ha itt is I - gondoltam -, és az N valóban N: akkor a kettő együtt Ni=Ny. Amint ez átvillant rajtam, abban a pillanatban megelevenedett a feliratban egy szó: **ANYA!** Izgalmas percek következtek. Gyorsan átfutottam a kört, hátha akad még benne valami fogódzó? És az ismeretlen sötétségből máris kibontakozott négy szó:

A továbbiakban így okoskodtam: Ha Ni=Ny, akkor Gi=Gy és Li=Ly. Úgy látszott azonban, hogy van a feliratban nagy alakú I is, sőt van Ii=Y is. Ez utóbbi bizonyára a hosszú I - gondoltam. Feltűnő volt az is, hogy egy Y bele van írva egy D betűbe. Ez nem lepett meg, mert a régiek szívesen vonták egybe a betűket.

Ezekkel a meggondolásokkal a megfejtés így alakult:

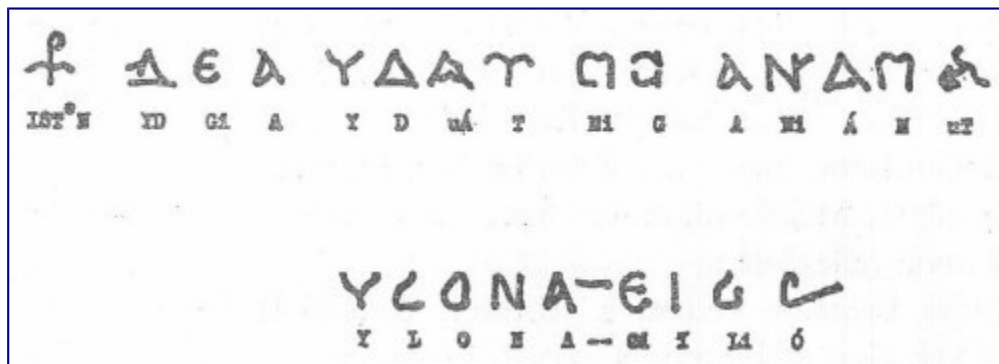
ISTEN YDGYA YDUÁT MIG ANYÁMUT YLONA-GYILYÓ

Az YDGYA szót nem értettem. De más nem lehet, mint ÁLDJA-ÁDGYA igénk i-ző változata - gondoltam. A felirat kezdő, kampós kereszt alakú jelét pedig rovásmonogramnak láttam, és egyszerűen - elolvastam. Kampós felső része ugyanis a rovásban: S - eS vagy iS. A hullámos tetejű T pedig T^eN. Együtt ISTEN! Olyan ez a monogram, mint a görög betűkből szerkesztett

P
X

Krisztus jelkép, de ennél sokkal régiebb. Hiszen az ötezer éves sumir cserepeken már megtalálták az ISTEN nevet. Más irányú kutatásaimból tudom, hogy ez a Napisten neve volt.

Vessük most egybe a felirat díszes betűit a latin betűkkel:

Világosan látható, hogy a megfejtés jó, mivel a feliratnak minden vonáskájára megvan a magyarázat, és ez nem erőltetett. Betoldásokra és kihagyásokra pedig nem volt szükség. Kétségtelen, hogy a két tálat erősen i-ző nyelvjárású magyar köszöntővel díszítették. A szöveg értelmes, és a felirat hibátlan. Az apró rovás nem tartozik bele az üdvözlébe.

A későbbiek során kiderült az is, hogy a teljesen ismeretlen GYILYÓ nevet is helyesen olvastam. Sejtelmem sem volt azonban, hogy ki lehetett Ylona-Gyilyó. Csupán annyi látszott bizonyosnak, hogy a két tálat jóval Árpád honfoglalása előtt készítették, mert díszítése teljesen avar jellegű. És az is majdhogy bizonyosnak látszott, hogy a tálak oldalába vert rovásjelzés a X. századból való.

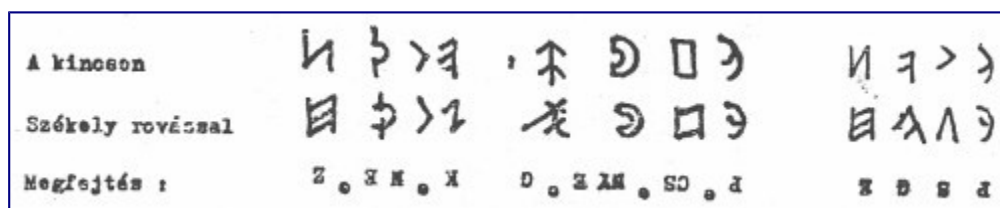
Egy teljes esztendeig kutattam Ylona után. És lassan mind jobban megerősödött bennem, hogy a tálakat a magyar regék híres Tündér Ilonája adta, küldte. Valamelyik régi fejedelmi családban ereklyeként őrizhették.

A megfejtés híre barátaim körében hamar elterjedt, és egy év múlva, 1965 decemberében egyik folyóiratunk szerkesztői révén többen megismerték. De csak 1968 augusztusában közölte a *Békés megyei Népujság*.

Ez a két aranytál csaknem ezeröttszáz éves. A köszöntőn kívül még kétféle rovás is van rajtuk. Ügy értem ezt, hogy két kéz írta. Az egyik - véleményem szerint a X. században - csupán négy betűt karcolt az egyikre: PSGZ. A másik - bizonyára ennek a négy betűnek megfelelően - beleverte mindkettőbe:

P^eCs^eNY E^eG K^eN E^eZ
(Pecsenyég kenéz)

Nos, vajon mit lehet mindebből következtetni? Elmondom, de előbb bemutatom a feliratokat rovással. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a rovás gyorsítása érdekében mássalhangzók előtt az e betűt nem írták ki. Ha oda kívánczolt, oda kellett olvasni. Ha mégis kiírták, Ee keletkezett, és ezt É-nek olvasták. Ez a magyaros szabályosság a besenyő rovásban is szépen jelentkezik.

Az eredeti rovás szerint jobbról balra olvasva kapjuk a szöveget. Ezért fordított az ábrák alatti sor.

A két aranytálon kívül még három edénybe verték a Pecsenyég-Kenéz jelzést. Összesen tehát ötbe. Ha a többi aranyedény rovásait is megnézzük, és a rájuk írt nevek szerint csoportosítjuk az aranyedényeket, öt csoportot alakíthatunk. Egy-egy edénycsoport súlya nagyjából azonos. Látszik, hogy a jelzések valamilyen osztozkodás emlékei. Egy edénycsoportot a besenyők pecsenyég törzsszövetségének, illetve a szövetség kenézének szántak. Az, aki elosztotta, bizonyára valamelyik fejedelem, az egyik táltra rövidítve írta rá a jelzést: **PSGZ** ami feltehetőleg Pesenyég Genéz. Mikor aztán - próbálgatások után - az elosztás már jónak látszott, ezt a jelzést beleverték mind az öt edénybe. De háromba olyan ötvös verte, aki i-ző nyelvjárású volt, és "kinéz"-t írt.

Csupán mellékesen jegyzem meg, hogy az egyik osztási csoportból egy szép korszó feltehetően hiányzik. A párja megvan. Mikor veszett el, nem tudjuk. Lehet, hogy a kincs felfedezőjének kezén, de ezt nem tudjuk bizonyítani.

A pecsenyégék kenéze a kezébe került két aranytálra, Ylona táljaira csatot tétetett. Bizonyára a táborban tartózkodott, mert a csatok nem szépek, nem illenek a művészi kidolgozott aranytálakra. Valószínű, hogy szíjjal a nyeregkápára akasztva hordozta az aranyedényeket.

A két besenyő törzsszövetséget közben feltehetően egyesítették. Az új birodalom vezető fejedelme a pecsenyégék kenéze lett *PBSENYÖJ ILKENÉZ* címmel. Ezt abból valószínűsíthetjük, hogy az új nagyfejedelem új címét beleverte a két aranytálba, a díszes nagybetűk közé, rovással. Az így "bevert rovásbetűk igen kicsik, de mégis elég jól olvashatók:

JIRKÓ K PESENYÜ ILK.

Ügy vélem, hogy a nagyfejedelem neve Jergen volt, de barátai egymás között Jirkónak nevezték, és az

aranyműves ezt a nevet verte az aranyedényekbe.

Nos, akik a feliratot görögül próbálták megfejteni, Jirkó rovással írt címét és nevét is beleolvasták a görög szövegbe - görögül. Mikor én nagyítóval nézegettem a feliratot, ezt az apró rovást könnyedén elolvastam magyarul. Ez elmondta, hogy a görög megfejtések körül valami baj van. Ezért néztem meg tüzetesebben a díszes nagybetűket is. Ekkor fedeztem fel, hogy azok is rovás jellegűek. Most már tudjuk, hogy a díszes betűkkel írt köszöntő magyar megfejtéséhez ez a felismerés vezetett.

Mindabból, amit eddig elmondtam, bizonyára eléggé kiviláglott, hogy az aranytálakon fennmaradt ősi rovás magyar írás."

XI. Rész: Felhasznált irodalom és források

ÍRÁSTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA

(Különös tekintettel a magyar rovásírás és vele rokon rendszerek irodalmára)

(MEGJEGYZÉS: Az alábbi könyvészet mellett még számos apróbb munkát is felhasználtunk, amelyek mindenütt jelezve vannak. Azonkívül hivatkozással jelezzük CSALLÁNY DEZSŐ: "A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történelmi háttere" c. munkájához csatolt bőséges irodalmat is.)

ALBRIGHT, W. F.: The Archeology of Palestine, - London 1949

ALFÖLDI, A.: Études sur le trésor de Nagyszentmiklós - Cahiers Archéologiques, 1954. -123 - 149

ALTHEIM, Fr.: "Türkstudien" - La Nouvelle Clio - Bruxelles, - 1952

ALTHEIM, Fr.: Hunnische Runen - Halle (Saale), 1948

ALTHEIM, Fr., - JUNKER, H., STIEHL, R. " Inschriften aus Gruzien - Mélanges H. G. pag. 1 - 25

ALTHEIM, Fr., - STIEHL, R.: Die aramaische Fassung der Asoka - Bilinguis von Kandakar - Acta Antiqua, 1959, 107 - 126 old.

ANDRÁSSY K..J.: Az ótörök nyelvkérdés és az orkhoni feliratok - Magyar Őskutatás 1 (1971) 355 - 373 old.

ANDRÁSSY K..J.: A 10. század előtti rovásfeliratok szkíta nyelve - Magyar Őskutatás 1 (19170) 61 - 68 old.

ANDRÁSSY K.J.: Rovások, rovás ábécék - Kézirat 19171

ANDRÁSSY K..J.: Rovás és ideogrammatikus Írásjelek olvasási rendszere. Kézirat

ANDRÁSSY K.,J.: A esik szentmiklósi és konstantinápolyi rovásfelirat új megfejtése, 1

ANGYAL, D.: L' écriture sumérienne et l'écriture chinoise - Emlékkönyv Dr. Mahler Ede 80. születésnapjára - Budapest 1937

APPELGERN, H. - KIVALO.J.: Alt-altaische Kunstdenkmäer, Briefe u. Bildmaterial v, J. R, Aspelins Reisen - Helsingfors 1931

ARNE, I.: La steppe turcomane et ses antiquités - Geografiska Annaler - 1935

ARNTZ, H.: Handbuch der Runenkunde - 2,Afl. - Halle-Saale - 1944

ARNTZ, H.: Neue Runenschriften - Germania Jhrg. 29

ARTAMANOV, M.I.: A novocserkaszki múzeum kulacsain és a majacki gorodisesekövein lévő feliratok - Szovjet Régészet 10 (1955) 120 - 123 old.

ÁBRAHÁM, F. ; Magyar mongolkutató Leningrádban - Magyar Őskutatás - 1973 - 2. szám

BABINGER, A.: Eine neuentdeckte ungarische Kerbinschrift aus Konstantinopel vom Jahre 1515, - Ungarische Rundschau 3 (1914) 41 - 52 old.

BABINGER, A.: Ein schrifgeschichtliches Raetsel - Keleti Szemle 14 (1913) 4 - 19 old.

BÁRÁTOSI BALOGH, B.: Hun utódok, elpusztult hunos véreink - Budapest - 1931

BARNEA, I.: Les monuments rupestres de Besarabi en Dobroudja - Cahiers Archiologi-ques - 1963

- BAZIN, L.: L'inscription d'Uyug - Tarliq (Jénisszéi) - Acta Orientalia-22 (1955)
- BÉL, M.: De vetere literatura hunno-scythica exertitatio - Lipcse - 1718
- BENKŐ, E.: Rovásírás az Aranyos mentén - Magyar Óskutatás 1 (1971)
- BENKŐ, K.: Csik, Gyergyó és Kászon székek leírások - Kolozsvár - 1853
- BOD, P.: Magyar Athenas - Kolozsvár - 1766
- BORK, F.: Zur protoelamitischen Schrift - Orientalische Literatur Zeitung Bd. 8.
- BORONEANT, V.: Hölenmalerei am Eisernen Tor - Tribuna Rumanei 3 (1974) nr. 38
- BROCKELMANN, C.: Zu den türkischen Inschriften aus dem Jenissei-Gebiet - Uralaltarische Jahrbücher 24 (1952) - 137-142 old.
- BROWN, C.I.: The Coins of India - The Heritage of India Series, London 1922
- CORNIDES D.: De vetere litteratura Hunnica - Pest 1780. Kézirat M. N. Múzeum: ms Quart. Lat. 1878
- CSALLÁNY D.: Székely-magyar rovásjelek Bonyháról. Arch. Ért. 1967 - 198-199 old
- CSALLÁNY D.: A székely-magyar rovásírás történetéhez. Arch. Ért. 93 (1966) 36-45
- CSALLÁNY D.: A székely-magyar rovásírás emlékei - Nyíregyháza 1963
- CSALLÁNY D.: Radocsányi (Moldva) kőbalta - Nyíregyházi Múzeum Értesítője 3 évf.
- CSALLÁNY D.: A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történelmi háttere. - Nyíregyházi Múzeum Évkönyve 10 (1968)- 31-84
- CSALLÁNY D.: Rovásírásos gyűrűk Magyarországon. - Arch. Ért. (1955) 79-85
- CSALLÁNY D.: A magyar és az avar rovásírás. - Nyíregyházi Múzeum Evk. 11 (1968)
- CSALLÁNY D.: A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírásos gyűrű kapcsolatai. - Nyíregyházi Múzeum Évk. 11 (1968)
- CSALLÁNY D.: A magyar rovásírás betűi. - Magyar Óskutatás - 1971, 2. szám
- DANZEL, A.: Die Anfaenge d. Schrift - Leipzig 1929
- DEBRECZENYI M.: Az ősmagyar írás néhány hazai s oroszországi emléke - Bp, 1914.
- DEME A.: Lehel kürtje. - Magyar Óskutatás 1 (1971)
- DESY F.: a magyar ősírás - Auróra, 1902, aug.
- DIACONU, P. - PETRE, N.: Quelques observations sur complexe archéologique deMurfatlar (Basarabi) - Dacia (N. S.) 13 (1969)
- DIETRICH, Fr.: Runenschriften eines gothischen Stammes auf den Wiener Goldgafaessen des Banater Fundes - "Germania" 11 Jhrg. S. 177-208
- DOBLHOFER, E.: Zeichen und Wunder. -Deutscher Taschenburch Verlag - 1964 és új magyar kiadása: Jelek és csodák -Budapest-1972
- DONNER, O.: Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. - Journal de la Société Finno-Ougrienne 5 (1896)
- DONNER, O. -RASANEN, M.: Zwei türkische Runeninschriften - Helsingfors-1931

DROUNIN, M.: Les monnaies Touranniennes - Revue Numismatique - 1891, 225 old.

ECKHARDT, S.: Az új rovásírásemlékhez - KCsA. II. Ergzband, 378 old.

ENDERLIN, K. Gy., - FORRAI, S. "Témoignages sur la pérennité des runes hongrois" Előadás a 29. Nemzetközi Orientalista Konferencián Paris 1973.(Communication présentée par... en 29. C. I. O - Paris 1973)

ERDÉLYI F. I.: Türk rovásírásos felirat Környéről - Antik Tanulmányok 69 Évf. 2 sz.

ERDÉLYI F. I.: Új magyarországi rovásfelirat. - Arch. Értesítő 1961

ERDÉLYI F. I.: A jánosházi avarkori temető. - Régészeti Füzetek 2 (3958)

ERDÉLYI F.I. -PATAKY L.: A nagyszentmiklósi "Attila-kincs" leletkörülményei. "Magyar Történelmi Szemle - New York 1 (1969)

ERNYEI J.: A rovásírás kritikája. - Századok 51 (1917), 408

FÁBIÁN J.: Visk és Alsószemeréd - Magyar Sión 2 (1864)

FALKEN STEIN, A.: Zu dem aus Tartaria - "Germania" Jhrg. 43 (1965)

FEHÉR G.: A nagyszentmiklósi kincs-rejtély megfejtésének útja - Arch. Ért. 1950

FERENCZY S.: Az énlaki rovásírásos felirat. - Kolozsvár 1936

FERENCZY S.: Rovásírásunk "r" jegye. - Kolozsvár, 1939 Erdélyi Múzeum

FISCHER, A. K.: A velencei "Pili Acratani" rovásjegyei - Népművelők Lapja, 1892, 9. sz.

FISCHER, A. K.: Die Hunnen im schweizerischen Eifischthale und ihre Nachkommen bis auf die heutige Zeit. - Zürich, 1896

FISCHER, A. K.: A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. - Budapest 1889

FLEET, F.: Corpus Inscriptionum Indicarum - Vol. 111. Inscriptions of the Early Gupta Kings and their successors - 1888

FORRAI S.: A székely rovásírásos naptár rövidítési rendszere és a gyorsírás. - Gyors- és Gépírók Lapja 24 (1974) január

FÖLDES-PAP: Vom Felsbild zum Alphabet. - Stuttgart, 1966

FRIEDRICH, J.: Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen. - Stuttgart, 1966

GADD, C. J. - LEGRAIN, L.: Royal Inscriptions (Ur excavations text I.) London, 1928

GEORGIJEV, G.: Natpis vrhu kroglija pecost et Karanovo. - Archeologija 1 (1969)

GEORGIEVSZKU, M. A.: Pismenije znaki i natpisi iz Vinci - Sbornik-jugoslavija I—III. 1940, Beograd

GERGELY K.: Az ősmagyar írás emléke Nagybányán. - Nagybánya és Vidéke Évf. 21. (1895) nov 17

GHIRSHMAN, G.: Fouilles de Sialk près de Kashan 1933-1937. - Paris, 1938

GYÖRFFY, Gy.: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról - Budapest, 1958

HÁJOS I.: Monumentum Literarum Hunno-Scythicum. - Erdélyi Múzeum kéziratára

HALEVY, J.: Mélanges d'épigraphie et d'archéologie sémitiques. -Paris, 1874

- HARMATTA J.: A legrégebb Xvarizmi felirat. - Acta Antiqua Hung. - 1966
- HARMATTA J.: Bizánc és a Sassanidák kapcsolatainak történetéhez.- Antik Tanulmányok, - 1966
- HARMATTA J.: Late Bactrian inscriptions. - Acta Antiqua Academiae Sc. Hung, 1969
- HARMATTA J.: The Bactrian Wall-Iscriptions at Kara Tepe. Acta Antiqua Ac. Sc. H.
- HENNING, W. B.: The Choresmian Documents. - Asia Major 11 (1965) London
- HEREPH, J.: A bolonyai rovásírásos naptár megtérő sorvezetésének (bustrophedonjának) képlete. - Ethnographia - Budapest 46 (1935) 60-65
- HERMAN, O.: Az ósszám és ósbetű irodalmunkban. - Arch. Értesítő 1903, 250 cid.
- HERZFELD, E.: Antpersische Inschriften. - Archeologische Mitteilungen aus Iran. I. Ergänzungsband. - Berlin 1938
- HEVES, F.: A Margit-szigeti felirat megfejtése. - Magyar Őskutatás, 1972. 2. szám
- HICKES, G.: Antique litteraturae septentrionalis libri duo. - Oxoniae 1703
- HÓDOLY L.: A székely vagy régi magyar írás eredete. - Pozsony, év nélkül
- HOMMEL, Fr.: Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients. - Berlin
- HOMMEL, Fr.: História de Babilónia y Assiria. - Barcelona, 1929
- HOOKE, S. H.: The early History of Writing. - Antiquity 9 (1937) 261-277
- HORVÁTH J.: A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Budapest 1938
- HORVÁTH M.: Ezeréves nyelvi rejtély a megfejtés útján. - Hétfői Hírek 1971, VI. 21
- HOUGHTON, W.: On the hieroglyphie or picture origin of the characters of the Assyrian syllabary. - Transactions of Soc. bibl. and Arch. - London, 1879. Vol. V. 454
- HUART.C. - DELAPORTE, L.: El Iran antiguo y la coviliviapn irania. Mexico, 1957
- HUNTER, G. R.: The Script of Harrappa and Mohenjodaro, London 1934
- INGSTAD, I. H.: Vikingek az Újvilágban. - Budapest, 1972
- JAKUBOVICH, E.: A székelyderzsi rovásírásos téglá. - Magyar Nyelv 1932
- JAKUBOVICH, E.: A székely rovásírás legrégebbi ábécéi. - Magyar Nyelv, 1935
- JAKUBOVICH, E.: A bögozi székely rovásbetűs felirat, - Magyar Nyelv, 1931
- JÄNICHEN, H.: Neue Inschriften aus alamanischen Graebem des 7. Jahrhunderts. - Fundbericht aus Schwaben N.F. 18 (1967) 233-239
- JENSEN, H.: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart. - Stuttgart 1951
- JERNEY J.: Közlemények a hun-scitha betűkkel írott Turócz-vármegyei régiségről. - Tudománytár 8 (1840)
- JERNEY J.: A nagyszentmiklósi kincsről. - Hajdan és Jelen 1847
- JUHÁSZ F.: XVIII. századi babonák és ördögösségek. Ethnographia, 1938
- KALMÁR A.: Az énlaki rovásírás,. Magyarország, 1916- 329, szám

- KASSAI WALTER A.: Adatok a Margit-sziget művészettörténetéhez. - Magyar Történelmi Szemle 2 (1971) 67-88
- KÉKI B. - KÖPECZI BOCZ I.: Az írás története. Budapest, év nélkül
- KÉMENES A.: Székely rovásírás és a tulajdonjegyek. - Budapest, 1914
- KÉMENES A.: Tászoktetői leletekről (Csik vármegye, Ditró határa) Arch. Ért. 1914
- KÖRÖSI CSOMA TÁRSASÁG: Rovásírás kutató csoport Los Angelesben. Magyar Őskutatás, 1972, 3. szám
- KRAMER, S. N.: History begins at Sumer. - Garden City-New York, 1959
- KUN B.: Egy XVIII. századi rovásírásos ábécé. - Magyar Nyelv, 33 (1937) 251
- KUZNECOV, V. A.: Nadpisi Kumarisnkogo gorodiscsa, - Szovjetszkaja Arch. 1963.
- LABAT, R.: Manuel d'épigraphie akkadienne. - Paris, 1948
- LÁSZLÓ GY.: A népvándorlaskor művészete. - Budapest, év nélkül
- LÁSZLÓ GY.: A honfoglaló magyar nép élete, Budapest 1944
- LÁSZLÓ GY.: Az "Attila-kincs" és a Szent László legenda. - Népszava, 1973 szept. 8
- LÁSZLÓ GY.: Jegyzetek a nagyszentmiklósi kincsről. - Folia Archeologica. Evf. 1957
- LÁZÁR, gróf M.: A gróf Lázár-család. - Kolozsvár, 1858
- LELKES, G.: Magyarok az ékírás felderítésénél. Magyar Őskutatás 1971. 1. szám
- LELKES, G.: Magyarok a mayák nyomában. - Magyar Őskutatás (kézirat részlet) 1970
- LENORMANT, F.: Histoire ancienne de l' Orient. Kilencedik kiadás, Paris 1888
- LIGETI, L.: Az ismeretlen Belső-Ázsia. Budapest "a könyvnyomtatás 500. évében"
- LIGETI, L.: A kazár írás és a magyar rovásírás. - Magyar Nyelv 23 (1927)
- LIGETI, L.: Újabb magyar rovásírásos "emlékek". - Magyar Nyelv, 21 (1925) 218-19
- LIGETI, L.: A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje. - Magyar Nyelv. 21 (1925) 50
- MAGYAR A.: Magyar rovásírás. - Warren, Ohio- 1961
- MAHIEU de J.: "Le grand voyage du dieu-soleil" - Paris, 1971 és német kiadása: "Des Sonnengottes Todeskampf" Tübingen, 1973.
- MAKKAY.J.: The Tartaria Tablets. - Orientális, Roma, 37 (1968)
- MAKKAY.J.: The late Neolithic Tordos group of signs. - Alba Regia - Székesfehérvár, Annales Musei Stephani Regis 10 (1969)
- MARQUART, J.: Chronologie der alttürkischen Inschriften. - Leipzig, 1898
- MARQUART, J.: Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften. - Wiener Zeitsch. für die Kunde des Morgenlandes 12 (1898) 157-200
- MASON, W. A.: A History of the Art of Writing. - New York, 1920
- MAVRODINOV, N.: Remarques sur les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklós. - Bulletin de la

Soc. Hist. Bulgare, 1939

MAVRODINOV, N.: La trésor protobulgare de Nagyszentmiklós. - Byzantinoslayica, 1948

MELICH J.: Néhány megjegyzés a székely íráshoz. - Erdélyi Irodalmi Szemle, 1925

MÉSZÁROS GY.: Rovásírásos kun nyelvemlékek. - Népünk és Nyelvünk, 1936.

MÉSZÁROS GY.: Magyarországi kun nyelvemlékek. - Budapest 1914

MÉSZÁROS GY.: A nagyszentmiklói kincs egyik áltörök felirata. - Népünk és Nyelvünk. - 1938. 1-18 old.

MÉSZÁROS GY.: A Nagy-Szent-Miklói kincs rovásos feliratainak megfejtése. Budapest, - Ethnographia 26 (1915) 1-25 old.

MÉSZÁROS GY.: Jazyg nyelvemlék Magyarországon. - Népünk és Nyelvünk. 1938

MLADENOV, St.: Zur Erlaerung der sogenannten Buela-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós-, Ungarische Jahrbücher. 1927.- 331-337

MODI J. J.: Mi volt a hunok vallása?- Magyar Őskutatás 1971. 6. szám

MOLDOVÁN, G.: A latin, Cyrill, dák és székely Írásjegyek kérdése a románoknál. Budapesti Szemle, 1887, 52. füzet

MOLNÁR G.: - HEGYI M.: Négy hágó szikla-vadonában. - Budapest, 1970

MOORHOUSE, A. C.: The triumph of the Alphabet - A History of Writing. New York. -1960

MORFOVA, Z. R.: Natpis pri Sitovo. - Plovdir 2 (1950) Sofija

MÖTELFIND, H.: Der Schatzfund von Nagy-Szent-Mikiós, Komitat Torontál, Ungarn. Ungarische Jahrbücher 5 (1925), 364-391

MUNKÁCSI B.: Problem der Szekler Runenschrift. - Keleti Szemle Évf. 15

MUSNAI L.: Székely rovásírásos emlékek. - Magyar Nyelv, 32 (1936) 229-233

NAGY, G.: Butául Zoapan - Buila Zoapan Archeológiai Értesítő Évf. 1908

NAGYFALUSSY L.: A Kecskemét városi múzeum egy rejtélyes felirata. - Kalocsai Kollegium Értesítője 52. szám, 1936

NAGYFALUSSY L.: Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben. - Kalocsai S. J. - Szent István Gimnázium Értesítője 1940-41

NEGYESY L.: Coniectura a konstantinápolyi rovásírásos emlékekhez. - Ethnographia 26 (1915) 159-160

NEMES Ö.: A székely írás. - Magyarország és a Nagyvilág., 19 (1882) 48. szám

NÉMETH GY.: A csíkszentmihályi felirat. - KCsA. II. (1932) 434-436 old.

NÉMETH GY.: A székely írás egy új emléke: a homoródkarácsonyfalvi felirat. - Magyar Nyelv, - 41 (1945), 11-14 old.

NÉMETH GY.: A magyar rovásírás. - A Magyar Nyelvtudományok Kézikönyve. II. sz. Budapest, 1934. - 1-32 old.

NÉMETH GY.: Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. I. - Die Sprache der

- Petschenegen und Komanen, II. Die ungarische Kerbschrift. - Budapest, 1932
- NÉMETH GY.: A nagyszentmiklósi kincs felirata. - Magyar Nyelv, 1932. - 65-85 old.
- NÉMETH GY.: Az "Attila-kincs" feliratainak ügye. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1916. - 419-422 old.
- NÉMETH GY.: Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan. - KCsA. II. (1926-1932),- 143-143
- NÉMETH GY.: A nagyszentmiklósi feliratokhoz. - Egyetemes Philológiai Közi. 1915
- NÉMETH GY.: Thomsen a nagyszentmiklósi kincs feliratáról. Egy. Phil. Közi. 19 37
- NÉMETH GY.: A régi magyar írás eredete. - Nyelvtudományi Közlemények, 3937
- NY BERG, H. S.: L'inscription pehlevie d'istanbul. - Byzantion 38 (3968), 332-122 old.
- ÖDÖNFY L.: A magyar-székely rovásírás legfőbb szabályai. - Budapest 3924
- PAIS, D.: "Derzs apa-pap" - Magyar nyelv 28 (1932)
- PAIS D.: A székelyderzsi rovásírásos téglakora. - Magyar Nyelv, 58 (1952)
- PAIS, D.: A konstantinápolyi rovásirat x jeléről. - Magyar Nyelv, 31 (1935)
- PARROT, A.: Sumer, - München, 3962
- PATAKY L.: "Aranyba vert díszítávirat" (Pailag L. intervjua) Ifjúsági Lap
- PATAKY L.: A Margit-szigeti romfelirat megfejtése.(Intervju: Sinka F.) Új Ember - 1967 jun. 31 és Hétfői Hírek 1965 jan.
- PÉTERFALVY J.: Besszarábiai avar rovás egy barlangtemplom falain. - Magyar Őskutatás, 1972. 3. szám
- POPOVIC, V.: Une civilisation égéo-orientale sur le moyen Danube. - Revue Archéologique. - Tome II. 1965
- PRŐHLE V.: A sumérok nyelve és írása. - Magyar Őskutatás, -1971. -251-267 old.
- PUMPELLY, R.: Exploration in Turkestan. - Prehistoric Civilisation of Anau. - Washington, 1908
- PÜSPÖKI NAGY P.: A Felső-Szemerédi rováslemlék. - Irodalmi Szemle (Bratislava) 3968
- RADLOFF, W.: Alttürkische Studien. - Bulletin de l' Acad, Imp. des Sc. St. Petersburg
- RADLOFF, W.: Die alttürkische Inschriften der Mongolei. - St. Pétersbourg 1894
- RADOLESCU, A.: Un document proto-roumain a Capidava. - Dacia, N. S. 15 (197 0)
- RAMSTADT, R.: Die Inschrift des Grabsteins am Suzdi. Journ. de Soc. Fin. Oug. 1913. -
- RAMSTADT, R.: Zwei uigurische Runenschriften
- RÉTHY L.: Az úgynevezett hun-székely írás. - Arch. Értesítő, 1888
- RÓMER F.: A Felsőszemerédi templom felirata. - Magyar Sión 3 (1864)
- ROSKA M.: Figurális díszű őskori cserép Kisbácsáról (Kolozs-megye). Fol. Arch. 1939.
- ROSKA M.: A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. -

Kolozsvár, 1941

ROST, L. J.: Sumerische Kunst, - Leipzig, 1966

ROZGONYI R. R.: Az írásrendszerek kialakulása. - Los Angeles 1972. -Kézirat.

SČSERBAK, A.M.-Les inscriptions inconues sur les pierres de Khumara (au Caucasa du Nord) et le problème de l'alphabet runique des Turcs occidentaux. - Acta Orientalia (Budapest) 15 (1962), 283-290

SČSERBAK, A. M.: Néhány szó a Don-vidéken talált runikus feliratok olvasásának módozatairól. - Szovjet Régészet 10 (1955), 124-137

SCHEDER A.: Új szempontok a Duna-medence vízrajzi vonatkozású, ókori földrajzi nevei eredetének kutatásához. - Magyar Őskutatás , 1971. 5. szám

SCHRAEDER, H. H.: Zur Beschriftung des Schatzfundes von Nagy-Szent-Miklós,. - Ungarische Jahrbücher 5 (1925)

SCHWARTZ, G.: Initia religionis Christianae inter Hungaros Ecclesiae Orientalis adserta. - Hallae-Magdeburg. - 1740

SEBESTYÉN, GY.: Rovás és rovásírás. Budapest, 1909

SEBESTYÉN GY.: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. - Egyetemes Philológiai Közlöny, 1918. - 78-81

SEBESTYÉN GY.: A magyar rovásírás eredetéről. Nyelvtudományi Közlemények, 1918

SEBESTYÉN GY.: Rovásírásos nyelvemlékek. - Emlékkönyv Szily Kálmánnak. Bp. 1918.

SEBESTYÉN GY.: Kritikai tévedések a rovásírás körében. - Századok 51(1917)

SEBESTYÉN GY.: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp. 1915., IV - 173 old.

SEBESTYÉN GY. ; Megjelent-e Telegdi Rudimentája Leidenben ? Ethnographia, 1915

SEBESTYÉN GYULA: Újabb glosszák a konstantinápolyi rovásírásos emlékekhez. Ethnographia 25 (1914), 1-23 és 65-80

SEBESTYÉN GY.: Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata. - Magyar Könyvszemle, - 11 (1903), 247-280

SEBESTYÉN K.J.: Székelyrovásos bejegyzés a brassói magyar evangélikus egyház jegyzőkönyvében. - Erdélyi Múzeum 50 (1945)

SEBESTYÉN Cs. K.: A székelyderszi rovásírásos téglakora. - Magyar Nyelv, 1952.

SINKO F.: Kötöny megfejtett síremléke (?) Intervju Pataky Lászlóval. Új Ember, 1967 VI. 11. szám

STEIN, A.: An archeological Tour in Wazaristan and Northern Baluchistan. - Memoirs of the Archeological Survey of India. - 37 (1929)

SUPKA, G.: A nagyszentmiklósi kincs feliratairól. - Arch. Értesítő, 1917.

SUPKA G.: A nagyszentmiklósi kincs revíziója. Arch. Értesítő, 1915.

SUPKA G.: Zur Herkunft der Tierschale von Nagy-Szent-Miklós. - Strzygowszki Emlékkönyv. Wien-Jiellerau 1923

- SUPKA G.: Das Raetsel des Goldfundes von Nagyszentmiklós. - Monatshefte für Kunstwissenschaft 9(1916), 13-24
- SURÁNYI I.: Az örmény Sat-Enik és a magyar Emese-monda. - Magyar Történelmi Szemle 1 (1970) 23-33
- SURÁNYI I.: Magyar tisztségnevek két gruziai feliratban. - Magyar Történelmi Szemle, - 2 (1971), 157-179
- SZABÓ J.: (Fénykereső) A csíkszentmiklósi templomon lévő régi felírásról. Tudományos Gyűjtemény 1840, IV. kötet
- SZABÓ K.: Az énlaki egyház ős székely betűkkel irt fölirata. - Kolozsvár, T 64
- SZABÓ K.: A régi hun-székely írásról. Budapesti Szemle, 1866
- SZAKONYI v.I. V.: A halálraítélt legrégebb magyar rovásírás emlék, a "Margit-szigeti rovásfeliratos kő", - Amerikai Magyar Élet, 1965 dec. 8
- SZEPESSY G.: A nagyszombati "Vinland-térkép" - Magyar Történelmi Szemle, 1972.
- SZEPESSY G.: Etruszkok és magyarok. - Magyar Őskutatás, 1971. 2. szám
- SZIGETHY 8.: Rovásírás a bögözi freskón. - Erdélyi Múzeum 35 (1930)
- TAGLIAVINI, C.: Luigi Ferdinando Marsigli e la scrittura "runica" dei siculi di Transilvania. - Bologna, 1930
- THOMSEN, V.: S. Stein' s manuscripts in turkish "runic" from Miran and Tun Huang. -JRAS. London 1912.
- THOMSEN, V.: Ein türkische "Runen-Schrift" aus Turfan. Sitzungsberichte, 1910
- THOMSEN, V.: Une lettre méconnue des inscriptions de l'éniisséi. - journal de la Soc. Finno-Ougrienne 30 (1913)
- THOMSEN, V.: Alttürkische Inschriften aus der Mongolei. - Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft 78 (1934) 121-175
- THOMSEN, V.: Inscriptions de l'Orchon. - Mémoires de la Soc. Finno-Oug. 5 (1896) THOMSEN, V.: Turcica. - Helsingfors, 1916
- TODOROVIĆ, J.: Writer, signs in the Neolithic culture of Southeastern Europe. - Archeológia Jugoslavica, Beograd, 10 (1972)
- TODOROVIĆ, J.: Banjica, naselie vincaske kulture. - Beograd, 1961
- TOLSTOV, S. P. - LIVSHITZ, A. B.: Deciphrement and Interpretation of the Klnvarezmian Isncription from Tok Kala. Acta Anatique, - 12 (1964)
- TSERETELI, G.: Die Bilinguis vom Mzcheta. - Bulletin of the Marr Institute. Tiflis.1941
- VÁMBÉRY A. ; Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibériens. - Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 12 (1899)
- VÁSÁRY I.: A rovásírás kutatás ma, - Magyar Híriap, 1974 január 26
- VÁSÁRY I.: A török és magyar rovásírás. - Élet és Tudomány 1973
- VASIĆ, M.M.: Preistoriska Vínca. - 1972

VLASSA, N.: Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the Tartaria settlements stratigraphy. - Dacia, 7 (1963)

WEULE, K.: Vom Kerbstock zum Alphabet. - Stuttgart, 1915

WLADÁR R.: A nagyszentmiklósi kincslelet feliratainak megfejtése. - Budapest, 1921

ZAKARIÁS J. és FÁY D. Délamerikai misszionáriusok úti levelei. Föld. Közi, 1910

ZAMAROVSKY V.: Kezdetben volt Sumér, Bratislava-Pozsony, 1966

ZSUFFA S. ; A magyar nyelv nyelvrokonai. - Budapest, 1942

Este libro se terminó de imprimir en el mes
de junio 1975, en Feher Offset,
España 639, Castelar, Buenos Aires.
República Argentina

Számításműszaki szerkesztő jegyzetei:

Fehérné, Walter Anna, *Az ékírástól a rovásírásig* című Buenos Aires-ben kiadott műve két kötetben jelent meg.

E mű számításműszaki átszerkesztése három kihívást jelentett: Az egyik a számításműszaki betűrendszerek alkalmazása, ami lehetővé teszi úgy a szavak illetve a szöveg szakaszok számító keresését, mint a szövegszerkesztők többi képességei hasznosítását. A második a betűköz előny-hátrány egyensúlyozása. Valószínűnek tartható, hogy a szerző helyenként a szövegek olvashatósága illetve kiemelése érdekében ritkította a betűket, ami viszont eleve kizárja a szavak keresését. A betűritkítás előnyeit és hátrányait az átszerkesztő az ekként betűzött szövegek **kiemelésével** próbálja egyensúlyba hozni. A harmadik a szövegközben megjelenő de számításműszaki betűrendszerben nem létező betűk és jelek hiteles átadása. E három, egymást néha kölcsönösen kizáró igény szükségessé tette a számításműszaki betűrendszerben nem létező betűk illetve a rajzolt jelek beillesztését a sorok közé ott ahol a szöveg jelrajzokat is tartalmaz - csoportosítva ott, ahol sűrűn előfordulnak. Ezek a szövegek, bár alakban megszakítják a szöveget, tartalmilag összekapcsolódnak a szöveggel.

E két kötetre fölosztott könyv eredeti fénymásolata betűképolvasó (OCR) és magyar szótárt is alkalmazó program segítségével lett átszerkesztve számításműszaki használatra. A program fölismeri a betűk és szavak többségét, és jelzi az olvashatatlan vagy érthetetlen betűket és szavakat, melyek kijavítását a használóra "bízta". A használó - ebben az esetben, ezen szerkesztő - viszont nem nyelvész, tehát csak dilettánsként képes a "rábízott" olvashatatlan vagy érthetetlen betűkkel és szavakkal megbirkózni. Az olvasható de érthetetlen szavak megmaradtak eredeti OCR-"olvasott" alakban, melyekhez (a szerkesztő szerint) e szavak helyes betűzése szögletes zárójelben [...] hozzá lett adva. (A szögletes zárójelek kizárólag ekként szerepelnek itt: E kizárólagos kezelés megkönnyebbíti e mű esetleges lektorálását egy szövegszerkesztő segítségével, mely minden ekként megjelölt szakaszt a szögletes zárójel kereső kulccsal megtalál.) Az eredetileg szögletes zárójelek itt kapcsos zárójel {...}-re lettek átszerkesztve.

A szövegben előforduló "Szerk" megjelöléssel ellátott jegyzetek nem ezen szerkesztő hozzáadásai, hanem a könyv anyagához tartoznak.

E könyv XI. része, "Felhasznált irodalom és források", a második kötet végén jelenik meg. A kötetek teljessége érdekében ez a rész itt mindkét kötet végére be lett szerkesztve. Hasonlóképp, a teljes tartalom át lett szerkesztve a kötetek végéről mindkét kötet elejére. A "ZÁRÓSZÓ" a "Felhasznált irodalom és források" végéről át lett szerkesztve a X. rész végére.